

CRISIA

XXXIX
2009

Editura Muzeului Țării Crișurilor

Oradea

| CRISIA
| 2009

Redactor responsabil al
publicațiilor Muzeului
Țării Crișurilor

Dr. Aurel Chiriac

Colegiul de redacție:

Sorin Bulzan, Iudita Călușer, Florina Ciure, Lucia
Cornea, Gruio Fazecaș, Călin Ghemiș, Lakatos
Attila, Doru Marta, Blaga Mihoc, Gabriel Moisa –
secretar de redacție, Corina Toma, Tóth Janos

Consiliu științific:

Prof. univ. dr. Cesare Alzati – *Universita Catolica
Del Sacro Cuore, Milano*
Prof. univ. dr. Mihai Bărbulescu – *Universitatea
Babeș-Bolyai Cluj-Napoca*
Academician Nicolae Edroiu - *Institutul de Istorie
"George Bariț" Cluj-Napoca*
Dr. György Feiszt – *Vas County Archives of
Szombathely*
Prof.univ. dr. Gianfranco Giraudo – *Universitatea
Ca'Foscari din Veneția*
Prof. univ. dr. László Gróf - *Oxford Military
College*
Prof. univ. dr. Francesco Leoncini - *Universitatea
Ca'Foscari din Veneția*
Prof. univ. dr. Ovidiu Pecican - *Universitatea
Babeș-Bolyai Cluj-Napoca*
Academician Ioan Aurel Pop - *Universitatea
Babeș-Bolyai Cluj-Napoca*
Prof. univ. dr. Doru Radosav - *Universitatea
Babeș-Bolyai Cluj-Napoca*

Orice corespondență se va
adresa/ Toute correspondance
sera envoyée à l'adresse/ Please
send any mail to the following
address/ Richten sie bitte jedwelche
korrespondenz an die adresse

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR
410464 ORADEA
Bld. Dacia nr. 1-3
ROMÂNIA
Tel/Fax: 0259479918
Email: contact@mtariicrisurilor.ro

ISSN: 1016 – 2798

Fondator: Sever Dumitrașcu (1971)
© Copyright by Muzeul Țării Crișurilor

Punctele de vedere exprimate în materialele
publicate aparțin în exclusivitate autorilor

Copertă, design
și tehnoredactare:
Pixel Media, Oradea
www.mediapixel.ro

MUZEUL ȚĂRII CRIȘURILOR

**CRISIA
XXXIX**

ORADEA 2009

SUMAR
(SOMMAIRE – SUMMARY-INHALT)

C.I. POPA, VIOREL ȘTEFU,	<i>Materiale arheologice din colecția muzeului Mediaș, The Antler Sceptre from Coșofeni Settlement of Boarta (Sibiu county)</i>	7
VICTOR SAVA,	<i>Descoperiri neolitice și de Epoca Bronzului la Macea „Topila” (județul Arad), Neolithic and Bronze Age Discoveries from Macea “Topila” (Arad County)</i>	17
GRUIA FAZECAȘ,	<i>One Bronze Age Stone Axe from Călacea (Bihor county), Un topor din piatră aparținând Epocii Bronzului de la Călacea</i>	41
CAROL KACSÓ,	<i>Spada de bronz de la Lăpuș, Das bronzeschwert von Lăpuș</i>	45
MARIUS ARDELEANU,	<i>Pintenii germanici din Barbaricum (sec. II-III p. Chr.), Germanische Sporen aus Barbaricum (II-III Jahrhundert n. Chr.)</i>	55
IOAN CRIȘAN,	<i>Monumentele ecleziastice romanice din Bihor. Noi direcții de investigație arheologică, Romanic Ecclesiastic Monuments in Bihor. New Archaeological Investigation Directions</i>	75
DORU MARTA,	<i>Donjonul de la Cheresig (jud. Bihor). Istoric și propuneri de restaurare, The Keep from Cheresig (Bihor county): History and Restoration Project</i>	83
EMÓDY JÁNOS,	<i>Cărămizi din Bihor, The History of Bricks in Bihor County</i>	93
CORINA TOMA, LAKATOS ATTILA,	<i>Un tezaur monetar din secolele XV-XVI de la Marghita (jud. Bihor), A 15th and 16th Century Coin Hoard from Marghita (Bihor County)</i>	97
ALEXANDRU SIMON	<i>Cu privire la geopolitica Imperiului Otoman la începutul secolului XVI, Regarding The Ottoman Empire’s Geopolitics at The Beginning of The XVIth Century</i>	143
MIHAI GEORGIȚĂ	<i>Mihai Viteazul și creștinătatea sud-dunăreană, Mihai The Brave and South Danube Christendom</i>	153

ADRIANO PAPO, NEMETH GIZELLA,	<i>La carriera, le proprietà e i tesori di György Martinuzzi Utyeszenics, The Carrier, The Estates, The Wealth Of György Martinuzzi Utyeszenics</i>	173
FLORINA CIURE,	<i>Libri e manoscritti riguardanti la Transilvania conservati nella Biblioteca Nazionale Marciana di Venezia (secc. XVI-XVII), Books and manuscripts about Transilvania housed in the Marciana Library in Venice (XVI-XVII centuries)</i>	185
GIANFRANCO GIRAUDO,	<i>Greco-catolicii din România, Greco-cattolici di Romania.</i>	199
BLAGA MIHOC,	<i>Un protocol sau un proces verbal din secolul al XVIII-lea, A 18. century Protocol or written record lay</i>	207
FLORIAN KÜHRER,	<i>Alexandru Ion Cuza und die Vereinigung von 1859 in den Geschichtslehrbüchern von 1943 bis heute, Alexandru Ioan Cuza and the Union of 1859 reflected in the History School Books (1943 until today)</i>	227
MIHAI D. DRECIN, GABRIEL MOISA,	<i>Repere ale implicării comunității evreiești în viața orașului Oradea, References Marks of the Jewish Community's Implication in the Life of Oradea</i>	235
CONSTANTIN MĂLINAȘ, IUDITA CĂLUȘER,	<i>Sfragistica Bibliotecii de la Beiuș până la 1948, Sphragistique de la Bibliothèque de Beiuș jusqu'au 1948</i>	245
LUCIA CORNEA,	<i>Intellectuali în epoca stalinistă. Epurarea și „reeducarea” avocaților din Baroul Oradea (1945-1953), Intellectuels à l'époque stalinienne l'épuration et la „reeducation” des avocats du Barreau d'Oradea (1945-1953)</i>	269

LAKATOS ARTUR,	<i>Situația economică a Bisericii Unitariene din Transilvania. 1944-1948, The Economic Situation of the Unitarian Church of Transylvania. 1944-1948</i>	283
CORNELIU CRĂCIUN,	<i>„Uniunea Patrioților” din Bihor (1945), „Uniunea Patrioților” from Bihor (1945)</i>	299
RECENZII		
IOAN BEJINARIU,	<i>Bronzuri preistorice din Sălaj (colecțiile Szikszai, Wessèlényi-Teleki, Aszodi și descoperiri izolate aflate în colecția Muzeului din Zalău, [Prehistoric Bronze Artifacts. Szikszai, Wessèlényi - Teleki, Aszodi Collections and Isolated Discoveries from Zalău Museum Collection], Ed. Mega, Cluj – Napoca, 2008, 124 p. + XXIV pl. (Gruia FAZECAȘ)</i>	311
DAN DANA,	<i>Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorie despre un zeu al pretextului. Prefață de Zoe Petre, Polirom, Iași 2008, pp. 488. (Matteo TAUFFER)</i>	313
CORNELIU CRĂCIUN,	<i>Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor, Editura Arca, Oradea, 2009, 193 p. (Gabriel MOISA)</i>	319
OVIDIU PECICAN,	<i>Europa în gândirea românească interbelică, Editura Institutul European, Iași, 2008, 233 p. (Gabriel MOISA)</i>	321

THE ANTLER SCEPTRE FROM COȚOFENI SETTLEMENT OF BOARTA (SIBIU COUNTY)

*Cristian I. POPA**, *Viorel ȘTEFU***

THE ANTLER SCEPTRE FROM COȚOFENI SETTLEMENT OF BOARTA (SIBIU COUNTY)

Abstract

The scepter from Boarta-Cetățuie throws a new light on the moment of penetration in the north of the Danube area of this kind of prestige artifacts, described by Homer for the Greek world. Mace-type antler, with plug at one end appear, therefore, during the final phase of the Coțofeni culture, much earlier than it was known until now, through the discoveries from Middle Bronze Age (in the area of Wietenberg and Otomani cultures). A possible link about the perpetuation of such luxury goods in the Carpathian Basin could be the marble scepter with longitudinal and transversal perforation discovered at Girișul de Criș-Alceu between levels 1 and 2, in a ceramic horizon dated at the end of Early Bronze Age.

The scepter from Boarta, underlines, once again, if needed, the important place occupied by the Boarta settlement among Coțofeni sites from Transylvania. It joins a rare discovery here, ritual-related manifestation such as bucranium plaque-type idol¹, or the two plastic anthropomorphic artifacts, filling in an unexpected way our picture about the spiritual life and social stratification of Coțofeni communities. Here, through this discovery we have one more proof of the fact that among these populations, local leaders have risen over time, with some claims at that time.

Key words: Coțofeni settlement, Antler sceptre, Boarta-Cetățuie

1. Settlement research history

Prehistoric site from Boarta (Hungarian *Mihályfalvi*; German *Michelsdorf*, commune of Șeica Mare, Sibiu County) is already well known among specialists, being one of the most important sites in Transylvania. The settlement is located at Cetățuia, a hill with a triangular-shaped plateau at the top that dominates the western border of the village, to Vesăud (pl. 1/1-2).

The first marks of the findings from Boarta are known since the late 19th century, but the first excavations on Cetățuia belonged K. Horedt who, in 1942, has revealed two settlements, one belonging to Coțofeni culture and another to Schneckenberg culture². The research was later resumed by S. Dumitrașcu and L. Meseșan in 1965 and between 1966 – 1967 by S. Dumitrașcu and G. Togan, with new data about prehistoric habitation of the site³.

¹ Dumitrașcu, Togan 1971, 423, Pl. VI/4; Ciugudean 2000, 40.

² Horedt 1949, 57-66, fig. 9-13; 14/1-5, 7-10; 15.

³ Dumitrașcu, Togan 1971.

* Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, cristi72popa@yahoo.com

** Muzeul Municipal Mediaș, vstef79@yahoo.com

Coțofeni settlement occupies the hill top but its slopes. The most archaeological material belongs to Coțofeni culture. In the Coțofeni level three houses were investigated, four partially sunken dwellings, several pits and hearths. It seems that Coțofeni communities had terraced the hill slopes in many places. The wall and ditch related to Coțofeni settlement are observable on the east side. The pottery artifacts are very numerous with a variety of shapes and decorative motifs and are specific to the Coțofeni III phase. Tools made from stone, bone and horn, spindle-whorls, spoons and weights of baked clay, were found also. It is worth mentioning two fragmented anthropomorphic statuettes and one fragment of an idol-plaque of *bucranium* type⁴.

In addition to Coțofeni culture artifacts, during the archaeological investigation, traces of habitation belonging Petrești culture⁵ and to Early Bronze Age⁶, and very sporadic traces of material belonging to Wietenberg culture⁷ were found.

In Medias Municipal Museum's collections, where the archaeological material from Boarta-Cetățuie is kept, there is also one unusual artifact which is the subject of this paper. It was inventoried in 1968 as a "spud", with inventory no. 4409, together with other objects of bone and horn found in the site of Boarta.

2. The artifact description

The object is made of antler. The bottom part of the horn next to the mantle ring was chosen for processing; one end is much thicker, rounded at the edges after the cutting and removal of the rosette from the horn base. One of the branches from the base was also removed and rounded. This was followed by the circular drilling on vertical plan, to fix in a bracing system like the axes. The opposite end was transversally perforated and the edges, also rounded. At its top part, at about 1 cm from the vertical perforation, to the thicker end, one small horizontal perforation was carried out through the artifact. Another perforation similar in size was carried out about 1 cm from the thin end; a plug was placed in, with a diameter of approx. 3 cm, but not kept.

On the artifact surface, well polished after a long use, it can be seen an ornament made from fine incisions which forms thin bands angularly displayed. Some of these bands are diagonally hachured inside, others are field goals. It is possible that in time some of the decorative elements may have disappeared. The decor was done very carelessly, unhachured bands giving the impression that they were not finished.

Dimensions: length = 19 cm; maximum height = 7.1 cm; minimum height = 5.6 cm; maximum diameter = 5.5 cm; minimum diameter = 5 cm (pl. 2-3).

3. The artifact interpretation

From the outset we believe that the attribute of „spud” as the artifact was recorded in the museum inventory, alongside other tools made of bone and horn is wrong and its form was given, similar to spuds. Given the fact that our artifact was inventoried in 1968, when in Romania were still not published similar objects, the old account seems somewhat

⁴ We present here the literature about Coțofeni settlement from Boarta-Cetățuie: Schroller 1933, 75, nr. 63; Roska 1941, 71, nr. 196; Roska 1942, 182, nr. 229; Berciu 1944, 7; Daicovicu 1945, 21, nota 1; Horedt 1949, 57-66, fig. 9-13; 14/1-5, 7-10; 15; Crișan, Szuchy 1955-1956, 7; Ferenczi 1964, 116-117; Dumitrașcu 1967, 81, 83, 86, 89, 94-95; Comșa 1970, 11; Dumitrașcu, Togan 1971, 423-437, fig. 1-3; pl. I-VII; Lazăr 1976, 28-30 și nota 13; 32-33, pl. I, nr. 3; Roman 1976, 10, 14-15, 43, 46, 52, 80, pl. 1, nr. 142; 4/2; 9/4, 8; 12/11; 19/16-17; 23/1, 3; 29/5; 34/1; 36/6, 17; 43/13; 51/9, 11; 52/15-16, 18, 20, 35; 82/8, 13-24; 83/1-15; 85-87; Roman 1977, 190, 194, pl. 39/15; 42/4; 45A/1; 50/7, 9; Lazăr 1978, p. 6-7, 9-10, 12, 14-18; Lazăr 1979, 29-31, pl. I/4; II/3; IV/2; X/1; XI/4, 6-8; XII/1-6, 9, 13-14; XIV/1-3, 5-7, 9, 12-14; XV/3, 8-11, 14-25, 49-53; XVI/4, 6-7; Lazăr 1980, 11-29; Florescu 1980, 63; Lazăr 1981-1982, 31-35; Ciugudean 1983, 49; Ciugudean 1986, 72, notele 18, 20; Rotea 1992, 95; Paul 1992, 137, nr. 7; Rotea 1993, 66; Paul 1995, 105; Ciugudean 1996, 22, 39-40, 94-95, 140; Rișcuța 1996, 70, pl. I/4; II/5; Ciugudean 1997, 45; Ciugudean 2000, 10, 16, 18, 25-26, 29-33, 39-40, 50, 55, 65, nr. 79, pl. 3/1; 82/1-13; 83/20; 118/1-2, 9; Vulpe 2001, 229; Ciugudean 2002, 95; Ciugudean 2003, 99; Luca et alii 2003, 56; Beldiman, Sztancs 2005, 57; Popa 2006, 49.

⁵ Dumitrașcu, Togan 1971, 423, 426-427, fig. 2-3; pl. I; Paul 1992, 137, nr. 7; Luca et alii 2003, 56; Paul 1995, 105.

⁶ Horedt 1949, 64, fig. 14/6; Ciugudean 1996, 39-40.

⁷ Inedite materials in Mediaș Museum collection..

natural.

Undoubtedly, in terms of typology and functionality, the artifact from Boarta is part of the same class of objects interpreted as antler scepters, found in prehistoric times, especially during the Bronze Age.

Scepters made of antler appear in the Carpathian Basin since the Neolithic Age; such artifacts are found in settlements from Alba Iulia-*Lumea Nouă*⁸ and Limba-*Bordane* (Alba)⁹, but with a different morphology than Boarta artifacts. Belonging to the same chronological horizon noted before, in VB phase from Ilipinar (Turkey) one antler scepter that look like a close copy of the Boarta piece is known, but interpreted as being a hammer¹⁰.

The best analogy is given by the Bronze Age artifacts interpreted as scepters from Lancrăm¹¹, Sibișeni (Vințu the Jos)¹² and Cicău (Alba county)¹³, all found in the Wietenberg culture area. They are contemporary with the scepter from Oradea-*Salca*, Otomani culture area, recently published¹⁴. Similar artifacts are known in Hungary at Mikebuda¹⁵ or in Anatolia at Beycesultan¹⁶.

As the analogies would suggest, the Boarta scepter could be considered, at first sight, a product of Wietenberg culture. But to this assigning we oppose some aspects. First, in the *Cetățuia* settlement only 3 or 4 sherds belonging to Wietenberg culture were discovered, indicating a "visit" at the site and not necessarily a habitation. Secondly, the shape of Boarta scepter is different from those known in Wietenberg culture, having a more massive aspect.

Much more obvious are the arguments that support the assignment of Boarta scepter to the Coțofeni culture. The first argument should be the intensive habitation of the plateau during the Coțofeni period and the extraordinary opulence of discovered material dating from this period. Another argument is the scepter decoration. Hachured incisions bands angularly arranged constitute a preferred motif by Coțofeni communities in pottery ornamentation, mostly in II-III stage¹⁷. Pottery decorated with such décor was also found in the Coțofeni III habitation from Boarta¹⁸.

The fact that the artifact was inventoried in the register with other Coțofeni artifacts from Boarta, removes any doubt on the place of origin, but raises the question of the context in which it arises. A massive group of bone and antler objects recorded together in 1968, from field survey research, do not convince us. Most of them are unbroken artifacts and it is hard to accept that they were discovered at the site surface. The scepter from Boarta, as much as the materials, like Coțofeni pottery, collected in Mediaș Museum by G. Togan, must have been found in other conditions, which we can only suspect. Probably, the appointed curator continued the excavation on the Boarta site in 1968 too, after the end of S. Dumitrascu research, and found the formula for the special artifacts, that was "field survey research"... Most probable, many of the later found artifacts, including the antler scepter, come from complexes whose meaning and content we'll never find.

The scepter from Boarta-*Cetățuia* throws a new light on the moment of penetration in the north of the Danube area of this kind of prestige artifacts, described by Homer for the Greek world¹⁹. Mace-type antler, with plug at one end appear, therefore, during the final phase of the Coțofeni culture, much earlier than it was known until now, through the discoveries from Middle Bronze Age (in the area of Wietenberg and Otomani cultures). A

⁸ Vasiliev et alii 1991, 73.

⁹ Ciută 2002, 6-7, fig. 18.

¹⁰ Roodenberg 1999, 200, fig. 15-16.

¹¹ Aldea 1973; Aldea 1974; Popa, Simina 2004, 20, 27-29, pl. 8; foto 1.

¹² Andrițoiu, Popa 1999, 106.

¹³ Winkler et alii 1978, 58, fig. 18/2; 19.

¹⁴ Fazecaș 2005, 71-75, pl. II/1-6.

¹⁵ David 1997, 288, pl. 12/1.

¹⁶ David 1997, 288, pl. 13/2.

¹⁷ Roman 1976, 27, pl. 39/8-10, 13; 61/6, 12; 82/9; Ciugudean 2000, 27, 48, pl. 49/3, 6; 50/1, 5; 51/4; 52/5; 54/2; 56/4-6; 57/7.

¹⁸ Roman 1976, pl. 85/2, 6; Ciugudean 2000, pl. 82/12-13.

¹⁹ Popa, Simina 2004, 27-29.

possible link about the perpetuation of such luxury goods in the Carpathian Basin could be the marble scepter with longitudinal and transversal perforation discovered at Girișul de Criș-Alceu between levels 1 and 2, in a ceramic horizon dated at the end of Early Bronze Age²⁰.

The scepter from Boarta, underlines, once again, if needed, the important place occupied by the Boarta settlement among Coțofeni sites from Transylvania. It joins a rare discovery here, ritual-related manifestation such as bucranium plaque-type idol²¹, or the two plastic anthropomorphic artifacts²², filling in an unexpected way our picture about the spiritual life and social stratification of Coțofeni communities. Here, through this discovery we have one more proof of the fact that among these populations, local leaders have risen over time, with some claims at that time²³. They were the scepters bearers...

LITERATURE

- Aldea 1973 - I. Al. Aldea - *Un sceptru de os din așezarea Wietenberg de la Lancrem (jud. Alba)*, in *Apulum*, XI, 1973, 25-35.
- Aldea 1974 - I. Al. Aldea - *Un sceptre en os de l'établissement Wietenberg de Lancrem (dép. d'Alba, Transsylvanie, Roumanie)*, in *BCCSP*, 11, 1974, 119-127.
- Andrițoiu 1992 - I. Andrițoiu - *Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului*, *Bibliotheca Thracologica*, II, București, 1992.
- Andrițoiu, Popa 1999 - I. Andrițoiu, C. I. Popa - *Sibișeni „Deasupra Satului”, jud. Alba*, in *CCA*, 1999, 105-107.
- Bader 1990 - T. Bader - *Bemerkungen über die Ägäischen Einflüsse auf die Alt- und Mittelbronzezeitliche Entwicklung in Donau-Karpatenraum*, in *Orientalisch-Ägäische Einflüsse in der Europäischen Bronzezeit*, Bonn, 1990, 181-205.
- Beldiman, Sztancs 2005 - C. Beldiman, D. M. Sztancs - *Piese preistorice de podoabă descoperite în peșteri hunedorene*, in *Corviniana*, IX, 2005, 41-80.
- Berciu 1944 - I. Berciu - *Le nouvelles fouilles archéologiques en Transylvanie*, in *Revue de Transylvanie*, Tome X, 1944, 5-10.
- Boroffka 1994 - N. Boroffka - *Die Wietenberg-Kultur. Ein Beitrag zur Erforschung der Bronzezeit in Südosteuropa. Teil 1-2*, Bonn, 1994.
- Ciugudean 1983 - H. Ciugudean - *Noi piese de plastică antropomorfă aparținând culturii Coțofeni*, in *Apulum*, XXI, 1983, 49-52.
- Ciugudean 1986 - H. Ciugudean - *Grupul tumular Bedeleu și câteva considerații privind epoca timpurie a bronzului în vestul Transilvaniei*, in *Apulum*, XXIII, 1986, 67-82.
- Ciugudean 1996 - H. Ciugudean - *Perioada timpurie a epocii bronzului în centrul și sud-vestul Transilvaniei*, *Bibliotheca Thracologica*, XIII, București, 1996.
- Ciugudean 1997 - H. Ciugudean - *The Later Eneolithic / Early Bronze Age Tumulus-Burials in central and south-western Transylvania*

²⁰ Dumitrașcu 1989, 123.

²¹ Dumitrașcu, Togan 1971, 423, Pl. VI/4; Ciugudean 2000, 40.

²² Dumitrașcu, Togan 1971, 427, 434, Pl. VI/1a-1b; 2a-2b; Lazăr 1978, 14; Lazăr 1979, 31, Pl. XVI/4, 6-7; Roman 1976, 30-31, Pl. 51/9, 11; Ciugudean 2000, 39, Pl. 118/1-2.

²³ Since we are preparing a study specifically dedicated to the antler sceptres, we have here confined to a narrower question, things related mainly to this artefact.

- (II), in *Apulum*, XXXIV, 1997, 43-47.
- Ciugudean 2000 - H. Ciugudean - *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, Timișoara, 2000.
- Ciugudean 2002 - H. Ciugudean - *The Copper Metallurgy in the Coțofeni Culture (Transylvania and Banat)*, in *Apulum*, XXXIX, 2002, 95-106.
- Ciugudean 2003 - H. Ciugudean - *Noi contribuții privind bronzul timpuriu din Transilvania*, in *Apulum*, XL, 2003, 89-122.
- Ciută 2002 - M. M. Ciută - *O locuință neolitică timpurie descoperită în situl de la Limba-Bordane (jud. Alba)*, in *Apulum*, XXXIX, 2002, 1-30.
- Comșa 1970 - E. Comșa - *Unele date referitoare la cultura Coțofeni în sud-estul Transilvaniei*, in *Cumidava*, IV, 1980, 3-16.
- Crișan, Szuchy 1955-1956 - I. H. Crișan, E. M. Szuchy - *Considerații istorice asupra teritoriului orașului Mediaș în antichitate*, in *Din activitatea științifică a Muzeului Raional Mediaș*, 3, 1955-1956, 5-20.
- Daicoviciu 1945 - C. Daicoviciu - *La Transylvanie dans l'antiquité*, București, 1945.
- David 1997 - W. David - *Altbronzezeitliche Beinobjekte des Karpatenbeckens mit Spiralwirbel- oder Wellenbandornament und ihre Parallelen auf der Pelopones und in Anatolien in frühmykenischer Zeit*, in *The Thracian World at the Crossroads of Civilisations*, vol. I, București, 1997, 247-305.
- Dumitrașcu 1967 - S. Dumitrașcu - *Note asupra culturii Coțofeni*, in *Lucrări științifice*, 1, 1967, 79-98.
- Dumitrașcu 1989 - S. Dumitrașcu - *Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor*, in *Crisia*, XIX, 1989, 118-168.
- Dumitrașcu, Togan 1971 - S. Dumitrașcu, G. Togan - *Săpăturile arheologice de la Boarta-“Cetățuie” (jud. Sibiu)*, in *ActaMN*, VIII, 1971, 423-437.
- Fazecaș 2005 - G. Fazecaș - *Un sceptru de os recent descoperit la Oradea-Salca „Fabrica de Bere”*, in *Marmația*, 8/1, 2005, 71-80.
- Ferenczi 1964 - Șt. Ferenczi - *Câteva considerații asupra problemei cetăților de pământ din Transilvania și din părțile marginase*, in *Apulum*, V, 1964, 115-126.
- Florescu 1980 - R. Florescu - in *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980.
- Horedt 1949 - K. Horedt - *Săpături privitoare la epoca neo-eneolitică*, in *Apulum*, III, 1949, 44-69.
- Lazăr 1976 - V. Lazăr - *Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni în Transilvania*, in *Marisia*, VI, 1976, 27-35.
- Lazăr 1978 - V. Lazăr - *Contribuții la cunoașterea perioadei de trecere de la epoca neolitică la epoca bronzului pe teritoriul Transilvaniei (Așezări de înălțime cu terase ale culturii Coțofeni)*, rezumatul tezei de doctorat (cond. șt. Prof. dr. doc. Șt. M. Petrescu-Dâmbovița), Iași, 1978.
- Lazăr 1979 - V. Lazăr - *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania*, in *Marisia*, IX, 1979, 27-38.
- Lazăr 1980 - V. Lazăr - *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania (III)*, in *Marisia*, X, 1980, 11-30.
- Lazăr 1981-1982 - V. Lazăr - *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în*

- Transilvania. Considerații generale social-economice și istorice (IV)*, in Marisia, XI-XII, 1981-1982, 31-40.
- Luca et al. 2003 - S. A. Luca, Z. K. Pinter, A. Georgescu - *Repertoriul arheologic al județului Sibiu (situri, monumente arheologice și istorice)*, Sibiu, 2003.
- Müller-Karpe 1980 - H. Müller-Karpe - *Handbuch der Vorgeschichte. Band IV. Bronzezeit*, München, 1980.
- Munteanu 1991 - M. Munteanu - *Topoare, alte piese de piatră și însemne ale puterii din epoca bronzului, din sud-estul României*, in Pontica, XXIV, 1991, 407-418.
- Paul 1992 - I. Paul - *Cultura Petrești*, București, 1992.
- Paul 1995 - I. Paul - *Siedlungen der Petrești-Kultur. Ihre Typologie und innere Organisation*, in *Vorgeschichtliche untersuchungen in Siebenbürgen*, Bibliotheca Universitatis Apulensis, I, 1995, 93-113.
- Popa 2006 - C. I. Popa - *O groapă de cult Coțofeni de la Sebeș-Râpa Roșie*, in *Apulum*, XLIII/1, 2006, 45-70.
- Popa, Simina 2004 - C. I. Popa - *Cercetări arheologice la Lancrăm-„Glod”*, Alba Iulia, 2004.
- Rișcuța 1995 - C. Rișcuța - *Obiectele de os și corn în cultura Wietenberg*, in *BCȘS*, 1, 1995, 53-60.
- Rișcuța 1996 - C. Rișcuța - *Plastica antropomorfă a culturii Coțofeni*, in *BCȘS*, II, 1996, 69-76.
- Roodenberg 1999 - J. Roodenberg - *Ilipinar. An Early Farming Village in the Iznik Lake Basin*, in *Neolithik in Turkey. The Cradle of Civilization. New discoveries*, vol. I-II (ed. M. Özdoğan, N. Başgelen, Istanbul, 1999, 193-202.
- Roman 1976 - P. I. Roman - *Cultura Coțofeni*, Biblioteca de arheologie, XXVI, București, 1976.
- Roman 1977 - P. Roman - *Die Coțofeni-Kultur*, in *PZ*, 52, 2, 1977, 189-198.
- Roska 1941 - M. Roska - *Az aeneolithikum Koloszkorpádi I. Jellegü emlékei Erdélyben*, in *Közlemények*, I, 1941, 44-99.
- Roska 1942 - M. Roska - *Erdély régészeti repertórium, I. Öskor*, Thesaurus Antiquitatum Transilvanicarum, I, Praehistorica, Cluj, 1942.
- Rotea 1992 - M. Rotea - *Le Bronze Ancien dans le centre de la Transylvanie*, in *SympThrac*, 9, 1992, 94-95.
- Rotea 1993 - M. Rotea - *Contribuții privind bronzul timpuriu în centrul Transilvaniei*, in *Thraco-Dacica*, XIV, 1-2, 1993, 65-86.
- Schroller 1933 - H. Schroller - *Die Stein- und Kupferzeit Siebenbürgens*, Berlin, 1933.
- Vasiliev et al. 1991 - V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean - *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac*, Cluj-Napoca, 1991.
- Vulpe 2001 - Al. Vulpe - *Epoca bronzului. Bronzul timpuriu*, în *Istoria Românilor*, vol. I, București, 2001, 225-237.
- Winkler et al. 1978 - I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș - *Așezarea prefeudală de la Cicău, jud. Alba*, in *ActaMN*, XV, 1978, 263-272.
- Winkler et alii 1979 - I. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș - *Așezarea dacică și daco-romană de la Cicău*, in *Apulum*, XVII, 1979, 129-193.

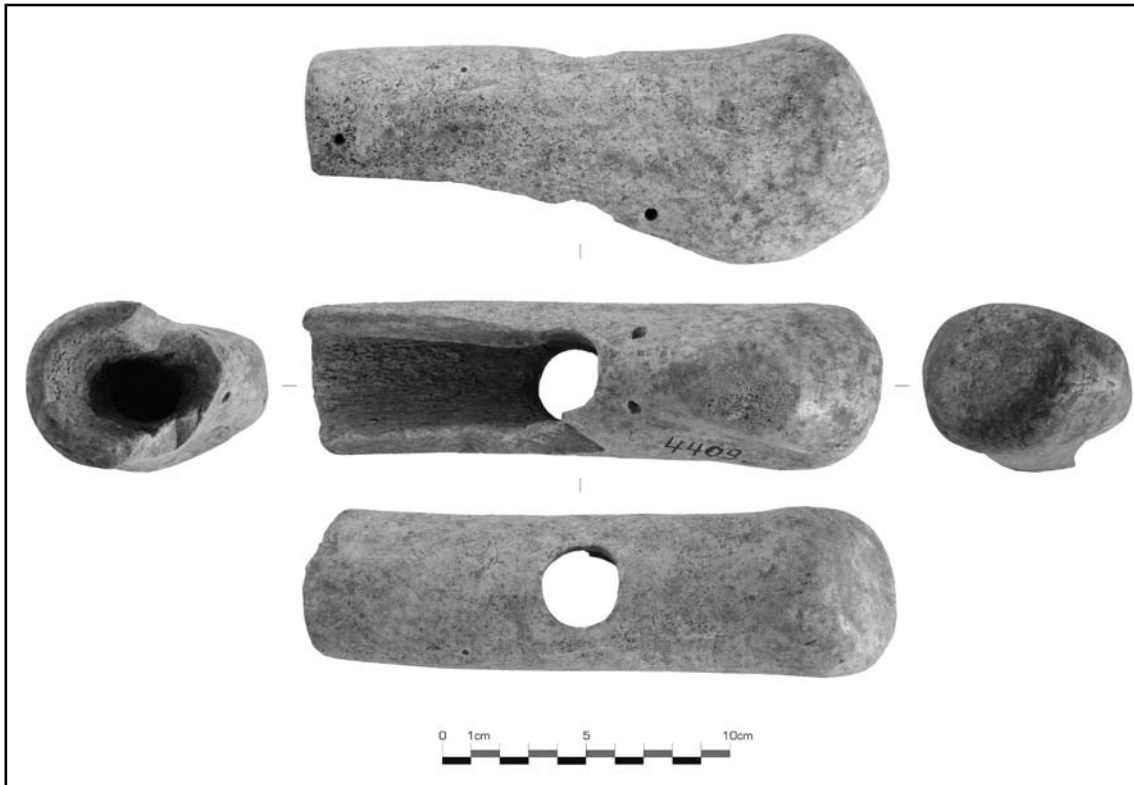
UN SCEPTRU DE CORN APARTINĂN CULTURII COȚOFENI DESCOPERIT LA BOARTA (Jud. SIBIU)

Rezumat

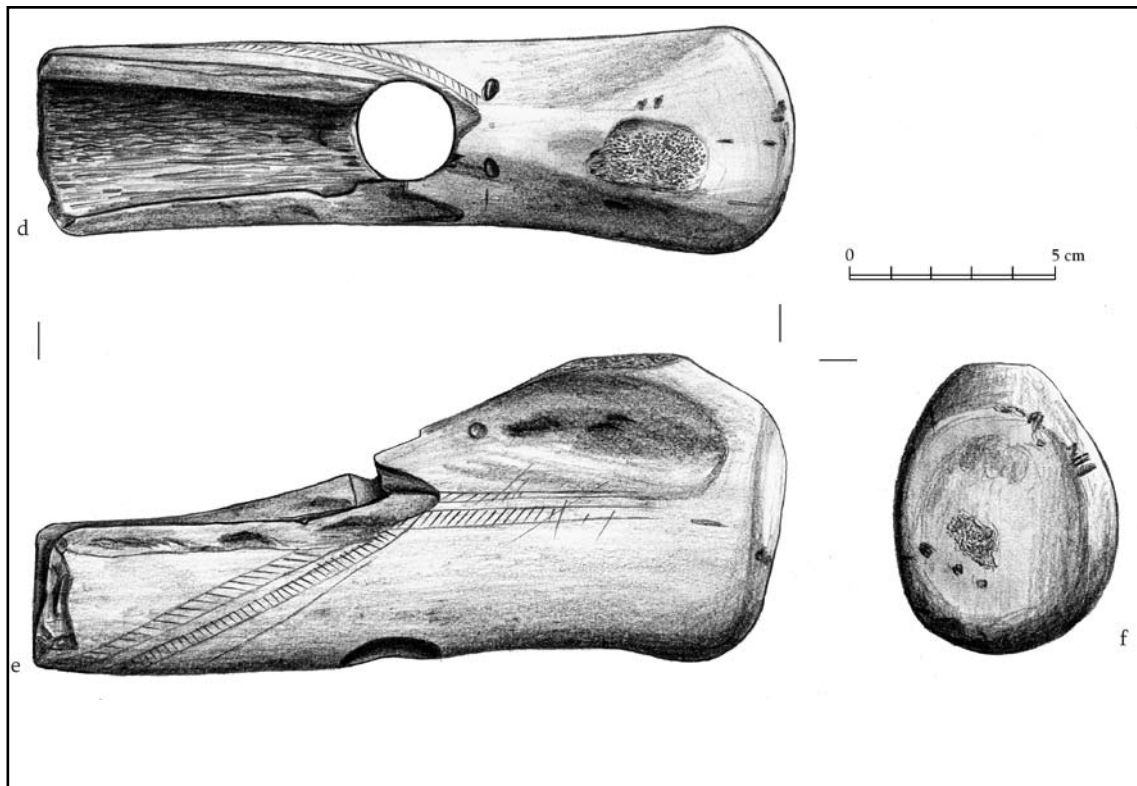
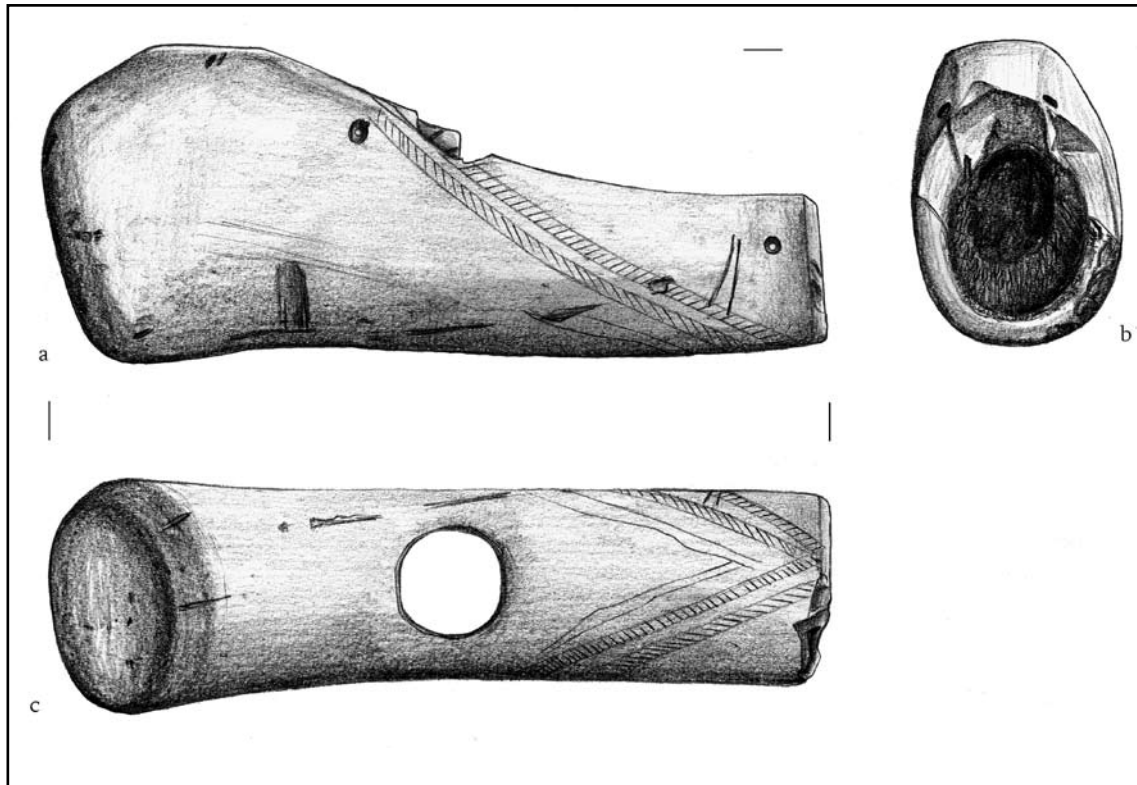
Sceptrul de la Boarta subliniază încă o dată important ocupat de această așezare printre site-urile Coțofeni din Transilvania. Aceasta aduce completări esențiale la ceea ce înseamnă viața spirituală și stratificarea socială a comunităților Coțofeni. Prin această descoperire avem încă o dată dovada existenței unor lideri locali.

Pl. 1 The Coțofeni settlement from Boarta-Cetățuie

Pl. 2 The antler sceptre from Boarta-Cetățuie (1); decoration details (2-3) (photo Călin Șuteu)

Pl. 3 The antler sceptre from Boarta-Cetățuie (drawing C. I. Popa)

DESCOPERIRI NEOLITICE ȘI DE EPOCA BRONZULUI LA MACEA „TOPILA” (JUDEȚUL ARAD)

Victor Sava*

NEOLITHIC AND BRONZE AGE DISCOVERIES FROM MACEA „TOPILA” (ARAD COUNTY)

Abstract

One of the main tasks of an archaeologist is to provide the general public or the specialist with information of its research. During more than a century, when archeology was institutionalized, in Romania, many archaeologists have forgotten or ignored this natural function of their trade. As a proof for the above statement are the unpublished archaeological collections. Therefore any action undertaken in order to facilitate the publishing of any archaeological collection must be supported. Below I will analyze the artifacts discovered at Macea „Topila”. This archaeological objective has been often the victim of local amateurs.

Macea village is located in Arad county, 23 km south of the Arad municipium and 7,5 km east of the border with Hungaria (Pl. I/1). The site is at an equal distance between the Mureș and Crișul Alb Rivers. In terms of relief, Macea is a part of Arad Plain which represents a smaller unit of the Western Plain of Romania.

Following the field research conducted in April 2009, by Victor Sava, Florin Mărginean and George P. Hurezan, the site was located at 2,20 km East-South-East from Macea village (Pl. I/2; II/1). The potsherds were collected from a wide area, 450 m, on the North-South axis and 550 m, on the East-West axis. The tell extends over a maximum of 24,4 hectares. At a first view the tell, at least on the Eastern and South-Western side, appears to be surrounded by a ditch, which also represents the limit of the settlement. It is worth mentioning that the ditch, at its Eastern side, is visible on aerial photos, or Google Earth (Pl. II/1).

The Macea „Topila” site makes its appearance in the archaeological literature in 1971 with a study written by Eugen Comșa, dedicated to „Banat” flint type. Here the site is noted as being a part of the distribution range of this flint type and the artifacts discovered here were chronologically defined as Tisa. Some years later, 1976, Petre Roman published in a study “the transitional period to the Bronze Age” archaeological material which was at that time in the Arad Museum collections. Among the ceramics published, there were several from Macea “Topila” that were defined as Cernavoda III-Boleráz. Other studies that mention the site resume the information from the articles quoted above.

In April 1955 was made an excavation by a group of amateurs, led by Ferenc Kovács. The excavation consists in a 10 m long and 2 m wide section. In the following years were made several field research organized by Museum of Arad specialists, but also by amateurs from Arad County.

Neolithic

For the Neolithic potsherds there are five types of temper: sand; silt and sand; chaff and sand; silt and chaff; silt; sand and chaff. The most numerous ceramics have been tempered with silt and sand, followed by silt and chaff; sand. The last two, chaff and sand; silt, sand and chaff, were rarely encountered. In the majority of cases the ceramics are well smoothed. Most of the pottery is oxidant burned. The colors of the ceramics are brick/

* Complexul Muzeal Arad, Piata Enescu, nr. 1, 310131 Arad, e-mail: sava_vic@yahoo.com.

red, bric/red-reddish and gray.

Arad Museum has a limited number of artifacts discovered at Macea "Topila", but representative for the chronological framework of the site. Until now we have limited analogies from Arad area, this is due to the brief publications and because of the unpublished excavations or field research conducted over the years. In terms of relative chronology, Macea "Topila" site belongs to Vinča C/Bucovăț III/late Szakálhát/Tisa I sequence.

Bronze Age

The temper categories are the same as the Neolithic pottery, burning is both oxidant and reductant, the burning quality is very good, the color is bric/red or gray, all of the ceramic fragments are polished.

It can be said with certainty that this type of ceramic material represented by Macea "Topila" discoveries belongs in terms of relative chronology to Middle Bronze Age, Cornesti-Crvenka group.

Next I would like to talk about a very interesting artifact, both as aspect and as functionality. The artifact is registered under number 13667 (Pl. X/1/1a; XII) and it was discovered by András Susan in 1960, digging a pit. Similar artifacts have been discovered at Klárafalva, a Mureș culture tell and at Békés, Otomani culture.

Defining the functionality of such artifacts can be a sinuous process. For the Klárafalva artifact the context is clear, it was excavated around the interior hearth, the functionality is not specified. Concerning the fragment from Békés, the authors point out that this fragment is a piece of hearth.

For our artifact the situation is somewhat different, we do not know anything about the context of discovery, but the functionality is easily recognized due its form. We should remember that the interior is secondary burned, the conical bottom is perfectly suitable to attach a stick, to make it more easily maneuverable. The artifacts form points to a torch, a sort of mobile lighting device. Given these data I believe that the artifacts discovered at Klárafalva, Békés and Macea represents lighting containers.

Discussion upon the so-called Cernavoda III-Boleráz discoveries

The publication of the first artifacts from Macea "Topila" is due to Petre Roman in 1976. After a brief description of the archaeological material, he associated Macea to other Cernavodă III sites from Arad Plain. As a conclusion it can be affirmed that at Macea "Topila" we are not dealing with Cernavodă III- Boleráz discoveries and the chronological and cultural framework made by Petre Roman is erroneous. A part of the archaeological material put here into question belongs to Vinča C/Bucovăț III/late Szakálhát/Tisa I horizon, and the other to Cornesti-Crvenka group.

Conclusions

Based on the few artifacts discovered here one can say that Macea „Topila” is a multilayered site. The first layer belongs to Neolithic and the second to Bronze Age. It seems that the prehistoric site was been overlaid by a necropolis whose chronology is uncertain and by a small settlement belonging to XI-XIII century A.D.

Keywords: Western Romanian Plain, Macea, Neolithic, Bronze Age, Findings.

Cuvinte cheie: Câmpia de Vest a României, Macea, Neolitic, Epoca Bronzului, descoperiri.

Introducere

Una dintre principalele atribuțiuni ale unui arheolog este aceea de a pune la dispoziția publicului larg sau a specialistului toate informațiile de care dispune într-un moment dat. Pe parcursul a mai bine de un secol de când arheologia a fost instituționalizată, în România, mulți dintre arheologi au uitat sau ignorat această atribuțiune firească a meseriei, din care făceau sau fac parte. Drept dovadă depozitele arheologice ale instituțiilor abilitate sunt pline de material arheologic nepublicat. De aceea orice demers efectuat în vederea punerii în circuitul arheologic a unor cercetări inedite merită sprijinit. În rândurile ce urmează voi analiza un lot de artefacte descoperite la Macea „Topila”, obiectiv arheologic ce a fost deseori victima colecționarilor și împătimiților locali ai arheologiei.

Descriere geografică

Comuna Macea este situată în județul Arad, la 23 km Nord de municipiul Arad și 7,5 km Est de granița cu Ungaria (Pl. I/1). Localitatea se află la o distanță egală față de râul Mureș și râul Crișul Alb. Din punct de vedere al reliefului Macea se află în Câmpia Aradului, care la rândul ei face parte din Câmpia de Vest a României.

În urma cercetării de teren efectuate în aprilie 2009, de către Victor Sava, Florin Mărginean și George P. Hurezan, situl a fost localizat la 2,20 km Est-Sud-Est de marginea localității Macea pe drumul care duce la ferma zootehnică și la 100 m Sud de grajdurile de lângă gropile pentru extracție a lutului (Pl. I/2; II/1,2). Se mai poate preciza că situl este „flancat” atât la Nord cât și la Sud de gropile pentru scoatere a lutului, ce deserveau fosta cărămidărie. Altitudinea de pe suprafața sitului variază între 97 și 99 m, iar coordonatele sunt: Latitudine N46°22'41.44", Longitudine: E21°20'20.03"¹. Tell-ul este secționat de două canale de drenare a apei, unul pe zona mediană (Nord-Sud), iar celălalt perpendicular pe primul (înspre Vest).

Din câte se poate observa cu ochiul liber zona Macea este înconjurată de grinduri, astfel încât putem presupune că în vechime exista o mlaștină de mari dimensiuni, cu toate că nici pe hărțile iosefine și nici pe cele din a doua jumătate a secolului al XIX-lea nu e reprezentată ca atare. Pe unul dintre aceste grinduri este așezat și situl nostru.

Fragmente ceramice au putut fi culese de pe o suprafață întinsă, 450 m, pe axul Nord-Sud și 550 m, pe axul Est-Vest. Ca și suprafață tell-ul se desfășoară pe un maximum aproximativ de 23,4 ha. La o primă vedere tell-ul, cel puțin pe latura Estică și Sud-Vestică, pare a fi înconjurat de un șanț, care reprezintă și limita de răspândire a artefactelor. Merită menționat că șanțul respectiv, înspre Est, este vizibil și pe fotografiile aeriene sau Google Earth (Pl. II/1,2).

Istoricul cercetărilor

Situl arheologic de la Macea „Topila” își face apariția în literatura arheologică în 1971 printr-un studiu al lui Eugen Comșa dedicat silexului de tip „bănățean”. Aici situl este amintit ca făcând parte din aria de răspândire a „pieselor de silex de tip bănățean”. Din punct de vedere cultural autorul îl situează printre descoperirile „de tip Tisa”².

În 1976 Petre Roman publică într-un mic articol materialul arheologic din „perioada de tranziție spre Epoca Bronzului” ce se afla la momentul respectiv în depozitul Complexului Muzeal Arad³. Printre piesele publicate se numără câteva fragmente ceramice de la Macea „Topila”⁴, pe care autorul le atribuie culturii Cernavodă III-Boleráz⁵. Doi ani mai târziu apare singura monografie a culturii Baden de pe teritoriul actual al României, în care se reia informația din articolul mai sus citat⁶. În același an, 1978, apare volulul „Aradul permanentă în istoria patriei”, în care este amintită localitatea Macea în contextul descoperirilor culturii Baden⁷. Repertoriul arheologic al județului Arad menționează în dreptul acestui sit descoperirea mai multor artefacte ce aparțin culturii neolitice Tisa, dar și unele ce pot fi atribuite culturii Baden⁸. Situl mai este amintit și în 2008 într-un articol de sinteză ce analizează finalul Epocii Cuprului din Câmpia de Vest a României, aici a fost asociat orizontului Cernavodă III-Boleráz⁹.

După cum este lesne de înțeles informațiile disponibile privitoare la situl pus aici în discuție sunt extrem de lacunare. Lăsând la o parte literatura arheologică m-am îndreptat spre documentația răposatului arheolog arădean Egon Dörner, care a încercat realizarea

¹ Coordonatele geografice au fost luate cu ajutorul GPS-ului; a fost marcat punctul, care reprezintă, cu o oarecare marjă de eroare, centrul sitului.

² Comșa 1971, 17-18, Fig. 1, pct. 21.

³ Roman 1976, 31-40.

⁴ Roman 1976, 31, pl. 2/1-4; Nr. Inv. 13001, 13005, 13008, 13048, 13057.

⁵ Roman 1976, 38.

⁶ Roman, Németi 1978, 12, pl. 7/9-13.

⁷ Barbu, Ivanof 1978, 46.

⁸ Barbu *et alii* 1998, 80.

⁹ Sava 2008.

unui repertoriu arheologic al județului Arad, dar după cum bine se știe lucrarea nu a văzut lumina tiparului decât după moartea sa, colegiul de editare fiind altul. În această situație o serie de informații cuprinse în fișele sale au fost omise.

O altă sursă, la care am apelat este un „caiet de patrimoniu” întocmit de către muzograful arădean Nicolae Kiss. Acest așa zis „caiet de patrimoniu” reprezintă în fapt un inventar al pieselor aflate în custodia deținătorilor de obiecte de patrimoniu din județul Arad. Caietul întocmit în 1978 conține printre alte colecții și pe cea a fostului Liceu Județean Nr. 1 din Chișineu-Criș, județul Arad¹⁰. Aici au fost păstrate trei topoare confecționate din piatră¹¹, despre care se precizează că ar proveni din punctul „Topila”, ele fiind descoperite în 1947¹².

Pe lângă aceste două surse, documentația lui Dörner și „caietul de patrimoniu” al lui Kiss, am apelat la Registrul Inventar al colecției de Istorie Veche a Complexul Muzeal Arad. Însă cea mai importantă sursă de informare rămâne raportul de săpătură al lui Kovács Ferenc întocmit în 1955¹³ și o adresă a Muzeului Regional Arad către Institutul de Istorie al Academiei Republicii Populare Române, Filiala Cluj, sectorul Istorie Veche, în care se prezintă pe scurt descoperirile din 1955 de la Macea „Topila”¹⁴.

Primele piese despre care avem cunoștință că ar proveni din acest sit sunt trei topoare din piatră, prelucrate prin șlefuire. Artefactele au fost recuperate în 1947 de către prof. Szentmiklósi László sau donate de către altcineva profesorului. Nu poate fi precizată natura acestor cercetări, dar având în vedere că materialul arheologic prezent în colecția școlii din Chișineu-Criș (în 1978) este reprezentat prin doar trei topoare, se poate presupune că ele au fost descoperite accidental.

Pe 11 aprilie 1955 a fost efectuat un sondaj, de către un grup de amatori, condus de Kovács Ferenc. Echipa a fost formată din: Kovács Ferenc – coordonatorul sondajului, inginerii Gönczi Gyula și Szocs Árpád – experți topografi, Kása Antal – șeful delegației localității Dorobanți, Lévai János – președintele colectivului din localitatea Dorobanți, prof. Benedek Sándor și elevii săi din clasa a VII-a a Școlii Generale Dorobanți¹⁵.

Trebuie menționat faptul că cercetarea întreprinsă a fost efectuată fără nici o aprobare oficială. „De la tov. Profesor Kovács Ferenc din Dorobanți am aflat apoi că deja la 11 aprilie 1955, sub conducerea sa, câțiva amatori din comuna Dorobanți (Kisiratos), au executat cu sprijinul material al G.A.C.-ului local, fără știrea și încunoștințarea muzeului nostru un sondaj pe locul anume „Topila” având pentru aceasta o autorizație scrisă, primită din partea conducerii muzeului din Sf. Gheorghe (reg. Stalin). Materialul ieșit a fost trimis însoțit de schiță și un proces verbal muzeului din Sf. Gheorghe.”¹⁶

În urma consultării cetățenilor Susán András și Susán Káloly, lucrători ai cooperăției agricole din localitatea Macea, a fost trasată o secțiune de 10 m lungime și 2 m lățime. Secțiunea a fost trasată la 35 m S-E de „clădirea de piatră”¹⁷.

„În primul nivel, la 35 cm adâncime, s-au găsit toate de vase (pachetul nr. 3), câteva rămășițe neînsemnate de vase, moloz și pe ici pe colo bucăți de oase.

Al doilea nivel, la 68 cm adâncime, a fost mai bogat în descoperiri. În partea sudică

¹⁰ Documentația lui Egon Dörner, cât și „caietul de patrimoniu” întocmit de Nicolae Kiss se află în arhiva Secției de Istorie Veche a Complexului Muzeal Arad.

¹¹ Descrierea topoarelor făcută de Kiss: 1. topor, prelucrat prin șlefuire, formă trapezoidală, tăiș rotunjit la margini, profil rotund, culoarea gri-negricioasă, tăișul ușor știrbit, L(lungime): 8,5 cm, l(lățime)_{tăiș}: 3,5; 2. topor, prelucrat prin șlefuire, formă trapezoidală, tăiș cu marginile rotunjite, profil dreptunghiular, culoarea neagră, tăișul ușor știrbit, L: 6 cm, l_{tăiș}: 3 cm; 3. topor în miniatură, prelucrat prin șlefuire, formă trapezoidală, tăiș cu marginile rotunjite, culoarea gri-închis, tăiș știrbit, L: 4 cm, l_{tăiș}: 2,3 cm.

¹² În 2008, când am vizitat școala, piesele nu mai făceau parte din colecție.

¹³ Raportul este întocmit pe 3 pagini și este scris în limba maghiară. Aduc mulțumiri și pe această cale Claudiei Matula care a avut bunăvoința de a-mi traduce raportul dactilografiat în limba română.

¹⁴ Ambele documente sunt păstrate în arhiva Secției de Istorie Veche a Complexului Muzeal Arad.

¹⁵ Toate informațiile cu privire la sondajul din 1955 provin din raportul de săpătură întocmit în același an.

¹⁶ Adresă a Muzeului Regional Arad către Institutul de Istorie al Academiei Republicii Populare Române, Filiala Cluj, sectorul Istorie Veche, în care sunt semnalate noile descoperiri arheologice de pe teritoriul regiunii Arad.

¹⁷ În urma cercetării de teren din 2009 nu am putut identifica fosta secțiune, deoarece acea „căldire de piatră” nu mai era vizibilă.

[a secțiunii] s-au găsit din nou rămășițe de oase și toarte de vase (pachetul nr. 4), rămășițe interesante de vase sculptate (pachetul nr. 5), iar în pachetul nr. 6, după părerea noastră, bucăți de statuete. Și aici solul a fost plin de lut ars, fără formă, destul de găurit și moloz.

În partea nordică a secțiunii sapa s-a oprit în mai multe rânduri de ziduri de cărămizi semitari clădite circular. Cărămizile erau mai late de 4 cm. După ce am desfăcut două rânduri de cărămizi, am găsit mânerul de vas, rămășițe de vase, farfurii și bucăți de fund de cană (pachetul nr. 7). Aceste descoperiri s-au găsit cu o sapă mai jos, la 95 cm adâncime. Pe farfuria mai sus amintită erau depuneri uscate cu mâncare într-un strat gros, pe care le-am observat doar mai târziu, în timpul spălării. O parte a depunerilor le-am îndepărtat, iar cele rămase s-ar putea trimite la analize. Peste tot în sol se aflau rămășițe de oase de origine necunoscută și s-a putut observa o schimbare a culorii solului, rezultată din descompunerea acestora.

Al treilea nivel, la 95 cm adâncime, în partea sudică a secțiunii, s-a descoperit o bucată găurită de vas (pachetul nr. 8), scoici, unelte, iar mai jos cu o lamă de sapă, la 125 cm, tot în partea sudică s-a găsit cremene provenită, după părerea noastră din paleolitic (pachetul nr. 9).

Descoperirea ce mai importantă, nu știm unde s-o plasăm. Pe suprafața acesteia apar urme de creștătură. Aceste două obiecte s-au găsit tot în timpul săpăturilor, dar nu știm preciza exact, când și în ce zonă (pachetul nr. 10).

Descoperirile trimise sunt bineînțelese doar mostre, rămășițe asemănătoare s-au descoperit în cantități mult mai mari în fiecare nivel. În timpul săpăturii am ajuns la o adâncime de 1,5 m, dar nu am atins solul-mamă. După părerea tovarășilor ingineri la așa o adâncime solul este amestecat, astfel încât nu s-a putut desena stratificarea. În orice caz solul este peste tot plin de bucăți semi-întărite de cărămidă arsă și de rămășițe de oase. Sub 1 m se poate observa o colorare datorită rămășițelor de oase. S-a făcut și poza terenului, pe care o vom trimite ulterior. Rămășițele de oase găsite în timpul săpăturilor le-am împachetat în ordinea nivelurilor, în pachetele 1, 2 și 3. Este interesant că în nivelul al doilea s-au găsit oase de maxilar, iar în cel de-al treilea și cel de-al patrulea au apărut oase ale bazinului și bucăți de coaste, mai jos erau rotulele.”¹⁸

După cum am precizat mai sus sondajul a fost efectuat sub „egida” Muzeului din Sfântul Gheorghe, astfel o parte a materialului arheologic recoltat, 13 pachete¹⁹, a fost trimis acestui muzeu.

În luna mai a aceluiași an, 1955, Egon Dörner și András Girašek au efectuat o cercetare de teren în urma căreia au fost culese o serie de fragmente ceramice și piese litice. Acesta sunt primele piese ce provin de la Macea „Topila” intrate în colecția Complexului Muzeal Arad²⁰. Un an mai târziu, în 1956, Kovács Ferenc donează Complexului Muzeal Arad o parte a artefactelor găsite în urma sondării stațiunii arheologice²¹. Numărul pieselor se îmbogățește cu câteva descoperiri incidentale survenite în 1960 și 1966. Cele șase artefacte donate²², de către Susán András, în 1960, au fost găsite cu ocazia săpării unei gropi pentru depozitarea silozului. În 1966 a fost donată o daltă²³ de către elevul Susán, fără a fi precizate în Registrul Inventar condițiile descoperirii. Colecționarul Nicolae Kugelman donează și el în 1976 artefacte culese de pe suprafața sitului²⁴, cel mai probabil cercetarea de teren a avut loc în anul 1973²⁵. În vederea localizării în teren a sitului pus aici în discuție, colectivul format din Victor Sava, Florin Mărginean și George P. Hurezan, a efectuat în primăvara lui 2009 o cercetare de teren.

¹⁸ Fragmentul reprezintă o parte a raportului de săpătură, întocmit de către Kovács Ferenc, la 11 aprilie 1955.

¹⁹ Nu pot preciza, cu exactitate, ce însemna „un pachet”, ca și dimensiuni, deși se poate înțelege din raportul lui Kovács, că aveau dimensiuni reduse.

²⁰ Numerele de inventar sunt: 12994-13024.

²¹ Piese din sondajul lui Kovács sunt înregistrate cu numerele: 13025-13062.

²² Piese au următoarele numere de inventar: 13665-13670.

²³ Numărul de inventar al piesei este 14430.

²⁴ Piese au următoarele numere de inventar: 15274-15284.

²⁵ Pe o cutie, în care se găsesc artefactele înregistrate sub numărul 15284, este scris „Topila, 15 aug. 1973”. Cutia se află în depozitul de Istorie Veche și Arheologie a Complexului Muzeal Arad.

Neolitic

Factura ceramicii. Pentru acest lot de framgente ceramice am depistat cinci tipuri de degresant: nisip, mъл-nisip, pleavă-nisip, mъл-pleavă, mъл-nisip-pleavă. Cele mai multe fragmente ceramice au fost degresate cu mъл-nisip, urmate de ceramica degresată cu mъл-pleavă, la scurtă distanță urmează fragmentele degresate cu nisip. Restul tipurilor de degresant, pleavă-nisip și mъл-nisip-pleavă, sunt rar întâlnite. Netezirea este de cele mai multe ori bună, arderea este în majoritatea cazurilor oxidantă, de bună calitate. Culoarea diferă de la un tip la altul de ardere. Arderea oxidantă a dat culorile cărămiziu, cărămiziu-roșiatic sau cărămiziu-închis. Cărămiziu este culoarea predominantă a ceramicii, urmată de cărămiziu-roșiatic și de cărămiziu-închis. Arderea reductantă a dat culoarea gri.

Ornamentație. Din punct de vedere al ornamentației cele mai multe fragmente ceramice au aplicat diverse tipuri de toarte-butoni, în general sunt dreptunghiulare cu colțurile rotunjite, o parte sunt simple (Pl. IV/5, 10; IX/5, 8), iar cealaltă categorie sunt ornamentate cu alveole (Pl. III/2, 5-6; IX/6-7, 9, 12-15) sau cu incizii late (Pl. V/3). O parte din toarte sunt și ele ornamentate cu alveole (Pl. III/4; V/2), iar la câteva exemplare se regăsesc mici creștături (Pl. III/8; IX/16). De regulă toartele au dimensiuni considerabile (Pl. III/2; IV/21, 24; V/2; IX/17), forma dreptunghiulară (Pl. III/4, 9; V/2), se termină în cioc de pasăre (Pl. IV/24) sau sub forma unui cot (Pl. III/3; IX/18). Toartele de mici dimensiuni sunt înguste, ascuțite (Pl. III/7, 10) sau dreptunghiulare (Pl. III/8; IX/11, 16). Un alt tip de decor este cel format din linii incizate îngust (Pl. IV/6-7, 12; VII/4; IX/1-4), ceramica fiind fragmentară întregul decor nu poate fi reconstituit, dar în principal inciziile sunt dispuse unghiular. Un singur fragment este decorat atât pe fund, cât și pe pântec (Pl. III/13). Alte ornamente ce sunt mai puțin răspândite reprezintă inciziile circulare dispuse în șiruri orizontale (Pl. III/12), buton crestă (Pl. IV/11) sau ornament incizat dispus în pliseuri încrustate cu pastă albă (III/11).

În urma diverselor cercetări, la care a fost supus situl, au apărut și o serie de artefacte interesante cum ar fi fragmente de figurine umane, animaliere sau picioare de altare/opaițe. Deși nu reprezintă o categorie numeroasă ele merită o atenție deosebită, astfel încât le voi trata în parte.

1. Picioar de altar/opaiț, formă conică, degresat cu mъл, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea cărămizie, netezire mediocră, (Nr.Inv. 13038, Pl. III/14).
2. Picioar de altar/opaiț de lut, formă rotundă, degresat cu mъл, pleavă și nisip, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea roșie-cărămizie, bine netezit, (Nr.Inv. 13006, Pl. IV/8).
3. Fragment de picior uman, cilindric, cu talpă dreaptă, degresat cu mъл și nisip, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea cărămizie, bine netezit, (Nr.Inv. 13040, Pl. III/17).
4. Fragment de picior uman, rectangular, cu talpă dreaptă, degetele sunt indicate prin două alveolări, degresat cu nisip, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea cărămizie, bine netezit, (Nr.Inv. 13009, Pl. IV/9).
5. Figurină animalieră, se păstrează doar partea superioară a capului, urechile sau coarnele sunt reprezentate prin două protuberanțe, după poziția corpului se pare că animalul era patruped, degresat cu mъл, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea roșie-cărămizie, bine netezit, (Nr.Inv. 15284²⁶, Pl. IV/19).
6. Picioar de vas, fragment al unui vas globular, sprijinit pe un picior uman, degetele sunt redată prin trei creștături, la îmbinarea piciorului cu vasul fragmentul este găurit, degresat cu nisip fin, ardere oxidantă, de bună calitate, culoarea cărămizie (pe talpă culoarea este roșie), bine netezit, (Pl. IX/20-20a).

Încadrare cronologică și culturală

Complexul Muzeal Arad deține un număr restrâns de artefacte descoperite la Macea „Topila”, dar sunt reprezentative pentru încadrarea cronologică a stațiunii. Până în

²⁶ Sub acest număr au fost înregistrate 10 piesel litice și acest fragment de figurină animalieră.

prezent avem un număr limitat de analogii, pentru piesele de aici, iar aceasta se datorează publicării sumare sau deloc a săpăturilor sau cercetărilor de teren ce vizează această etapă cronologică. Fără a mai pune în discuție faptul că pe valea inferioară a Mureșului dispunem de o singură săpătură arheologică²⁷, care să surprindă această secvență cronologică, restul artefactelor au fost strânse în urma unor cercetări de teren.

Brăurile crestate, ornamentate cu alveole sau simple sunt caracteristice în special mediului cultural Bucovăț III²⁸ și le găsim în așezări precum Parța²⁹, dar și Seleuș³⁰, unde regăsim cele mai multe analogii, Dud³¹ sau Vârșand³². Toartele cu cioc sunt caracteristice așezărilor de la Zorleț nivelul III³³ sau Lipova³⁴, ambele situate la un orizont cronologic Vinča C1/ Bucovăț III/Tisa I. Toartele unghiulare se găsesc într-un număr consistent în cadrul așezării de la Seleuș³⁵ sau Hodoni³⁶. Fragmentul ceramic ornamentat cu pliseuri (Pl. III/11) are analogii tot în mediul Bucovăț III, dar și Tisa I³⁷, cu toate că acest tip de ornamente vin pe fileră Vinča³⁸. Analogiile cele mai bune se găsesc în așezarea de la Cornești „Ferma Reiter”³⁹. Inciziile circulare se întâlnesc la Vârșand⁴⁰ sau Dud⁴¹. O ultimă categorie ce trebuie discutată o reprezintă inciziile înguse. Datorită faptului că materialul ornamentat cu incizii de acest gen este fragmentar, îmi este greu de analizat ornamentul în întregul lui. Cu toate acestea pentru fragmentul de la Pl. IV/12 avem o analogie destul de bună la Hodoni⁴², autorul studiului consideră fragmentul ceramic un import Tisa tipurie⁴³, incizii executate în aceeași manieră se mai găsesc la Lipova⁴⁴ sau la Dud⁴⁵. Din punct de vedere cronologic situl neolitic de la Macea „Topila” face parte din secvența Vinča C/Bucovăț III/Szakálhát târziu/Tisa I.

Epoca Bronzului

Factura ceramicii. Din cele câteva fragmente ceramice și din mica strachină nu mi-am putut face o idee de ansamblu asupra stațiunii Epocii Bronzului. Cu toate acestea am depistat aceleași tipuri de degresant, ca și la fragmentele ceramice neolitice, arera este atât oxidantă, cât și reductantă, calitatea arderii este foarte bună, culoarea ceramicii este gri sau cărămizie, iar suprafața exterioară a tuturor fragmentelor ceramice este lustruită.

Ornamentație. Unul dintre fragmente este ornamentat cu decor de tipul inciziilor realizate cu măturicea. Alte fragmente (Pl. X/2-3) provin probabil de la același recipient, decorul acestora ce constă în arcade, incizii oblice sau proeminențe organice sunt dispuse în registre. Mai sunt prezente inciziile în zig-zag (Pl. XI/5) sau în formă de arcadă (Pl. XI/6).

Încadrare cronologică și culturală

Neavând decât un recipient întreg (Pl. XI/1), o mică strachină neornamentată fără

²⁷ Este vorba despre stațiunea arheologică de la Lipova „Hodaie”; pentru descoperiri accidentale vezi Lazarovici 1971, pentru săpătura din 1971 vezi Boroneanț, Demșa 1974; Luca 1985; Luca 1987.

²⁸ Vezi discuția Lazarovici 1979, 152.

²⁹ Lazarovici 1979, Pl. XXIV, C, 15; Pl. XXIV, D, 39, 50.

³⁰ Dumitrașcu, Ignat 1987, Pl. III.

³¹ Pădurean 1973, Fig. 4/12, 19, 24.

³² Popescu 1956, Fig. 48/1-5, 14-19.

³³ Lazarovici 1971, 30.

³⁴ Lazarovici 1971, 29-30, Pl. XII/2; XIII/6, 18.

³⁵ Dumitrașcu, Ignat 1987, Pl. IV/1, 3-4.

³⁶ Drașovean 1996, Pl. LVII/2; LX/2; LXI/3.

³⁷ Vezi situl de la Vârșand în Popescu 1956, Fig. 51/8, 12.

³⁸ Lazarovici 1979, 152.

³⁹ Lazarovici 1979, Pl. XXIV/ 25.

⁴⁰ Popescu 1956, Fig. 18.

⁴¹ Pădurean 1973, Fig. 4/15.

⁴² Drașovean 1991, Fig. 3.

⁴³ Drașovean 1991, 209.

⁴⁴ Lazarovici 1971, Pl. XIII/1-11, 16.

⁴⁵ Pădurean 1973, Fig. 4/7-11.

putere de datare, încadrarea cronologică pe baza formelor nu este posibilă, cu toate că străchini de acest tip au apărut și în tell-ul de la Socodor⁴⁶. Decorul de tipul inciziilor realizate cu măturicea se întâlnesc într-o serie de tell-uri precum Socodor⁴⁷ sau Sântana⁴⁸. Decorul compus din arcade dispuse în registre, în combinație cu alte elemente, ce „represents an almost Baroque style”⁴⁹ se regăsesc în aceleași situri menționate mai sus, dar și la Satu Mare⁵⁰ sau altele⁵¹. Se poate preciza, cu certitudine, că acest tip de ceramică, reprezentată prin materialul de la Macea „Topila”, aparține din punct de vedere cronologic Epocii Mijlocii a Bronzului, iar cultural grupului Cornești-Crvenka.

În continuare aș dori să discut despre o piesă interesantă, atât ca și aspect, cât și ca funcționalitate. Este vorba de artefactul înregistrat sub numărul 13667 descoperit de către Susán András în 1960, în urma săpării unei gropi. Alături de această piesă au mai fost descoperite o greutate de lut conică (Pl. XI/9), o mică strachină (Pl. XI/1), un vas neolitic de mari dimensiuni (Pl. V/5-5a; XI/8), un craniu uman și un corn.

Partea superioară a piesei este circulară, compusă din patru lobi, dintre care se mai păstrează doi; partea inferioară se îngustează formând un con, în mijlocul căruia se află un orificiu care la rândul lui se îngustează spre interior. Decorul este format din caneluri, două dintre acestea sunt paralele cu buza, iar celelalte sunt dispuse la baza părții superioare. Pasta este degresată cu nisip și pleavă, de factură grosieră, arderea este reductantă, culoarea gri-deschis, interiorul a suferit puternice arsuri secundare, iar suprafața exterioară este grosier tratată. Piesa a fost reconstituită din mai multe bucăți. Înălțime: 14,5 cm; diametrul părții superioare: 18x18,8 cm; diametrul gurii de înmănușare: 3,8x3x7 cm; (Nr. Inv. 13667, Pl. X/1/1a; XII).

Piese asemănătoare au fost descoperite la Klárafalva⁵² în mediul cultural Mureș și la Békés⁵³ în mediul Otomani. La Klárafalva este vorba de o piesă tronconică cu buza terminată în lobi identici cu cei ai piesei de la Macea. Aceste artefacte au pereții groși și suprafața slab netezită. Modul de decorare este aproximativ același, diferența e că cel de la Klárafalva are patru caneluri sub buză și nu două. Ca formă, partea superioară este identică. Ceea ce diferă este fundul drept și nu cilindric, pe lângă aceasta interiorul este mai adânc, față de cel de la Macea. Piesa de la Békés reprezintă un fragment al peretelui lateral, păstrându-se doar un lob. Este greu de precizat forma, deoarece nu este desenat profilul peretelui, dimensiunile nu sunt precizate și nu beneficiem de o descriere a piesei. Partea superioară a fragmentului este decorată cu patru caneluri late, iar cea inferioară cu una.

Reconstituirea funcționalității acestor tipuri de artefacte este un demers sinuos. Pentru cel de la Klárafalva contextul descoperirii este clar, el a fost dezvelit în jurul unei vetre interioare⁵⁴. Când privește funcționalitatea acestuia: „Astfel nici pe baza formei, a materialului folosit sau a tehnicii de prelucrare nu poate fi considerată o vatră. Nu s-au observat urme de ardere secundară. Nu poate fi precizată funcționalitatea acestui vas”⁵⁵. Asupra fragmentului de la Békés autorii amintesc faptul că reprezintă o bucată de vatră⁵⁶.

Pentru piesa de la Macea situația este oarecum diferită, nu știm nimic despre contextul descoperirii, dar este ușor de recunoscut utilitatea ei, prin forma pe care o are. Amintesc că interiorul este ars secundar, iar când privește fundul conic, el este perforat de un orificiu

⁴⁶ Gogâltan 1999, Pl. 6/6.

⁴⁷ Popescu 1956, Fig. 23/10, 12; Gogâltan 1999, Fig. 9.

⁴⁸ Materialul este inedit, provine din cercetări de teren efectuate de V. Sava, F. Mărginean și M. Mercea, în decursul anului 2007 și descoperiri accidentale ale lui M. Mercea. Tell-ul se află în hotarul nordic (la 500 m în extravilan) al orașului Sântana, materialul se păstrează în colecția Complexului Muzeal Arad.

⁴⁹ Gogâltan 1999, 55.

⁵⁰ Gogâltan 2004, Pl. XI, 2.

⁵¹ Vezi discuția cu întreaga problematică la Gogâltan 2004.

⁵² Fischl 1998, 88, 105, Fig. 34/2; 54/4.

⁵³ Banner, Bóna 1974, Pl. 32/3.

⁵⁴ Fischl 1998, 105.

⁵⁵ Fischl 1998, 105. Mulțumesc și pe această cale prietenului și colegului Nagy József Gábor, care mi-a pus la dispoziție traducerea din limba maghiară a datelor privitoare la această descoperire.

⁵⁶ Vezi discuția sumară asupra pieselor de la Békés considerate fragmente de vatră la Banner, Bóna 1974, 62.

care se îngustează, perfect pretabil la înfigerea unui băț, în vederea unei ușoare manipulari. Forma amintește de o torță, de un mijloc de iluminat mobil, fapt întărit și de arsura secundară din interior. Având în vedere aceste date consider că piesa de la Klárafalva, fragmentul de la Békés și piesa de la Macea reprezintă mijloace de iluminat.

Discuție asupra așa-zisului materialului Cernavodă III-Boleráz

După cum am văzut mai sus publicarea primelor artefacte de la Macea „Topila” se datorează lui Petre Roman⁵⁷. În urma descrierii sumare a materialului arheologic autorul alături așezarea de la Macea celorlalte situri Cernavodă III din câmpia Aradului. „Descoperirile de la Macea–Topila (îndeosebi inv. 13001, 13005 și 13008) ... documentează, fără dubii, prezența culturii Cernavodă III în Câmpia Aradului”⁵⁸. În același studiu, autorul amintește ca și descoperiri ale acestui orizont, Arad „Gai”⁵⁹, Olari⁶⁰, Pecica „La Vii”⁶¹, Sâmpetru German „Cărămidărie”⁶², Șeitin⁶³, Temeșești⁶⁴.

Având în vedere materialul publicat de Petre Roman, se poate considera că numărul siturilor Cernavodă III-Boleráz din Câmpia Aradului se ridică la șapte, majoritatea concentrându-se pe valea actuală a Mureșului. La o privire atentă putem elimina Arad „Gai” unde în 2008 au fost descoperite fragmente ceramice Baden din etapa Červený Hrádok, nefiind vorba despre o locuire Cernavodă III-Boleráz. Descoperirile de la Temeșești aparțin cu certitudine Bronzului timpuriu, grupul Șoimuș⁶⁵. Având în vedere că la Olari a fost descoperit un singur fragment ceramic, nu cred că se pot emite atribuiri culturale și cronologice. Cu privire la descoperirile de la Șeitin, având în vedere numărul de numai patru fragmente ceramice, atribuirea apartenenței culturale rămâne incertă. Precizez că nu am găsit în depozitul secției de arheologie a Complexului Muzeal Arad fragmentele ceramice de la Pecica „La Vii” și Sâmpetru German „Cărămidărie”, ele nefiind inventariate, astfel încât nu pot nici confirma și nici infirma atribuirea acestor situri orizontului Cernavodă III-Boleráz.

Revenind la Macea, fragmentele ceramice provenite de la străchini de diverse tipuri (XI/2-4) își au bune analogii în Bronzul Mijlociu, grupul Cornesti-Crvenka⁶⁶. Merită menționat că unul dintre fragmente (Pl. XI/3), care în opinia lui Roman reprezintă „fragment de strachină cu urme de canelare verticală în partea interioară”⁶⁷, în realitate nu prezintă decorul amintit. Alte artefacte (Pl. III/11-12) asociate cu orizontul Cernavodă III prezintă o factură diferită față de inciziile circulare și canelurile specifice acestei culturi, ele au analogii în orizontul Vinča C/Bucovăț III/Szakálhát târziu/Tisa I⁶⁸.

Ca și concluzie se poate afirma faptul că la Macea „Topila” nu avem de-a face cu material Cernavodă III-Boleráz, iar încadrarea cronologică și culturală efectuată de către Petre Roman este eronată. O parte a materialului arheologic pus în discuție aparține orizontului cronologic Vinča C/Bucovăț III/Szakálhát târziu/Tisa I, iar cealaltă aparține grupului Cornesti-Crvenka și nici decum orizontului Cernavodă III-Boleráz.

Concluzii

Pe baza puținelor artefacte de care am dispus pot preciza că situl de la Macea „Topila” este un sit multistratificat. Un prim orizont cronologic aparține Neoliticului, după numărul fragmentelor ceramice este și depunerea cea mai consistentă, iar un al doilea nivel cert este cel al Epocii Bronzului. Se pare că situl preistoric a fost suprapus de o

⁵⁷ Vezi nota 8.

⁵⁸ Roman 1976, 38.

⁵⁹ Roman 1976, 38, Pl. I/6; Roman, Némethi 1978, 12, 37, Pl. 3/1; Némethi 2000, 299.

⁶⁰ Roman 1976, 38, Pl. IV/10; Roman, Némethi 1978, 12, Pl. 4/7.

⁶¹ Roman 1976, 38, Pl. IV/1-4; Roman, Némethi 1978, 12, 37, Pl. 8/5-8; Némethi 2000, 299.

⁶² Roman 1976, 38, Pl. I/3-5; Roman, Némethi 1978, 12, 37, Pl. 8/2-5; Némethi 2000, 299.

⁶³ Roman 1976, 38; Roman, Némethi 1978, 11, 37, Pl. 8/1-4; Némethi 2000, 299.

⁶⁴ Roman 1971, nota 110; Roman 1976, 31, Pl. 1/1-2; Roman 1976a, 59.

⁶⁵ Gogâltan, Apai 2005.

⁶⁶ Gumă 1997, Pl. XXXIV/6; XXXIX/12; Pl. XL/4, 7; Gogâltan 2004, Pl. IX/6; IX/4.

⁶⁷ Roman 1976, 31, pct. 2, Pl. II/1.

⁶⁸ Popescu 1956, Fig. 51/18, 8.

necropolă a cărei datare este incertă și de o slabă locuire de secolul XI-XIII d.Hr.⁶⁹ Existența necropolei nu poate fi pusă la îndoială datorită excavării sau descoperirii accidentale a unor rămășițe umane, din săpătura lui Kovács. La adâncimea aproximativă de – 0,68 m au apărut fragmente osteologice umane de bazin, coaste și rotule, pe lângă acestea în 1960 a fost descoperit accidental un craniu uman. În urma cercetării de teren din 30.04.2009, în zona estică a tell-ului au fost identificate numeroase părți scheletice umane, rotule, coase sau fragmente de femur.

Alături de materialul preistoric a mai fost recuperat, din sondajul lui Kovács Ferenc, și un fragment ceramic ce aparține secolelor III-IV d.Hr. (Pl. XI/7); în 2009 a mai fost descoperit în zona Nord-Estică a sitului încă un fragment ceramic de acest gen. În 1955 au fost descoperite de către un muncitor oase umane și două vârfuri de săgeți din fier databile în secolul XI d.Hr., dintre care doar unul a ajuns în colecția Complexului Muzeal Arad⁷⁰. Datarea necropolei rămâne incertă, ea putând aparține secolelor III-IV d.Hr. sau secolului XI d.Hr., cu toate că posibilitatea ca necropola să aparțină Epocii Medievale timpurii este mult mai mare datorită asocierii dintre oase umane și vârfuri de săgeți.

LITERATURĂ

Barbu, Ivanof 1978	M. Barbu, E. Ivanoff, Istoria veche. Aradul, permanentă în istoria patriei, Arad, (1978).
Barbu et alii 1998	M. Barbu, P. Hügel, G. P. Hurezan, E. D. Pădurean, Repertoriul arheologic al Mureșului Inferior. Județul Arad, Timișoara, (1999).
Banner, Bóna 1974	J. Banner, I. Bóna, Mittelbronzezeitlichen Tell-Siedlung bei Békés, Budapest, (1974).
Boroneanț, Demșa 1974V.	Boroneanț, D. Demșa, Cercetările arheologice de la Lipova „Hodaie”. Ziridava III-IV, (1974), 11-23.
Comșa 1971	E. Comșa, Silexul de tip „bănățean”. Apulum IX, (1971), 15-19.
Drașovean 1991	Fl. Drașovean, Connections between Vinča C and Tisa, Herpály, Petrești and Bucovăț cultures in norther Banat. Banatica 11, (1991), 209-212.
Drașovean 1996	Fl. Drașovean, Cultura Vinča târzie (Faza C) în Banat, Timișoara, 1996.
Dumitrașcu, Ignat 1987	S. Dumitrașcu, D. Ignat, Descoperirile neolitice de la Seleuș (jud. Arad). Ziridava XV-XVI, (1987), 11-24.
Fischl 1998	P. K. Fischl, Klárafalva-Hajdova bronzkori telltelepülése II. MFMÉ-StudArch IV, (1998), 81-176.
Gogâltan 1999	Fl. Gogâltan, The southern border of the Otomani Culture. MFMÉ-StudArch V, (1999), 51-76.
Gogâltan 2004	Fl. Gogâltan, Bronzul mijlociu în Banat. Opinii privind grupul Cornești-Crvenka. (Ed. V. Cedică, P. Rogoza), Festschrift für Florin Medeleț. Zum 60.

⁶⁹ În urma cercetării de teren din 30.04.2009 au fost identificate și trei fragmente de buze de la căzănele specifice epocii arpadiene.

⁷⁰ Mărginean, Gáll 2009.

- Geburstag, Timișoara, (2004), 79-153.
- Gogâltan, Apai 2005 Fl. Gogâltan, Emese Apai, Contribuții privind Bronzul Timpuriu în Transilvania. I. Noi materiale aparținând grupului Șoimuș. (C.I. Popa, G.T. Rustoiu) Omagiu profesorului Ioan Andrițoiu cu prilejul împlinirii a 65 de ani. Studii și cercetări arheologice, Alba-Iulia, (2005), 21-49.
- Gumă 1997 M. Gumă, Epoca Bronzului în Banat. Orizonturi cronologice și manifestări culturale, Timișoara, 1997.
- Lazarovici 1971 Gh. Lazarovici, Unele probleme ale neoliticului în Banat. Banatica I, (1971), 17-59.
- Lazarovici 1979 Gh. Lazarovici, Neoliticul Banatului, Cluj-Napoca, (1979).
- Luca 1985 S. A. Luca, Discuții pe marginea materialului ceramic din stațiunea neolitică de la Lipova-Hodaie. Apulum XXIII, (1985), 43-53.
- Luca 1987 S. A. Luca, Un atelier de perforat topoare la Lipova-Hodaie, în Ziridava XV-XVI, (1987), 25-28.
- Mărginean, Gáll 2009 Fl. Mărginean, E. Gáll, Macea. (E. Gáll), Az Erdélyi-medence, a Partium és a Bánság X-XI. századi temető-, kincs- és szórványletei, sub tipar.
- Németi 2001 J. Németi, Cernavodă III-Boleráz finds in North-West Romania. (P. Roman, S. Diamandi), Cernavodă III-Boleráz Symposium. Ein Vorgeschichtliches Phänomen zwischen dem Oberrhein und der Untern Donau. Symposium Mangalia/Neptun (18-24 Oktober 1999), București, (2001), 299-329.
- Pădurean 1973 E. D. Pădurean, Noi descoperiri neolitice și din epoca bronzului în județul Arad. Banatica II, (1973), 395-402.
- Popescu 1956 D. Popescu, Cercetări arheologice în Transilvania, București, (1956).
- Roman 1971 P. Roman, Strukturänderungen des Endäeneolithikums im Donau-Karpaten-raum. Dacia N.S. 15, (1971), 31-169.
- Roman 1976 P. Roman, Materiale aparținând perioadei de tranziție de la Eneolitic spre Epoca Bronzului în colecțiile Muzeului Județean Arad. Ziridava VI, (1976), 31-40.
- Roman 1976a P. Roman, Cultura Coțofeni, București, (1976).
- Roman, Németi 1978 P. Roman, J. Németi, Cultura Baden, București, (1978).
- Sava 2008 V. Sava, Situri ale finalului Epocii Cuprului din Câmpia de Vest. Analele Banatului, S.N. XVI, (2008), sub tipar.

List of illustrations

Plate I. 1. Carpathian Basin map, with the localization of Macea; 2. XIXth century map of Macea area, with the localization of „Topila” site.

Plate II. Aerial photographs, with the localisation of „Topila” site.

Plate III. Neolithic. 1-17. Kovács excavation (1955).

Plate IV. Neolithic. 1-15. Dörner’s field research (1955); 16-24. Kugelman’s field research (1973).

Plate V. Neolithic. 1-3. Kugelman’s field research (1973); 4. Susán’s donation (1966); 5-5a. Susán’s donation (1960).

Plate VI. Neolithic. Sava, Mărginean, Hurezan field research (2009).

Plate VII. Neolithic. Sava, Mărginean, Hurezan field research (2009).

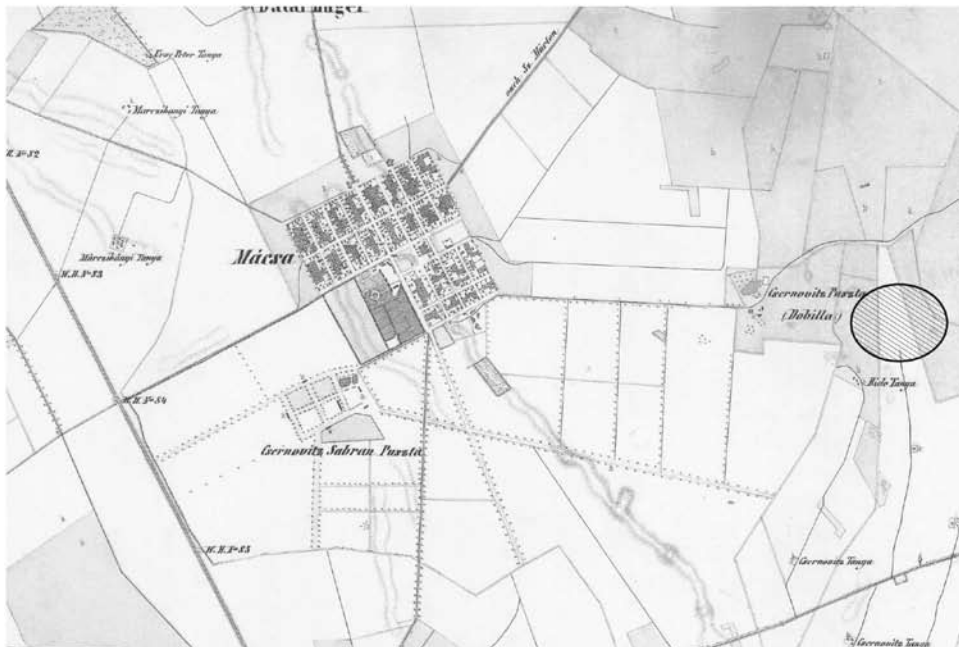
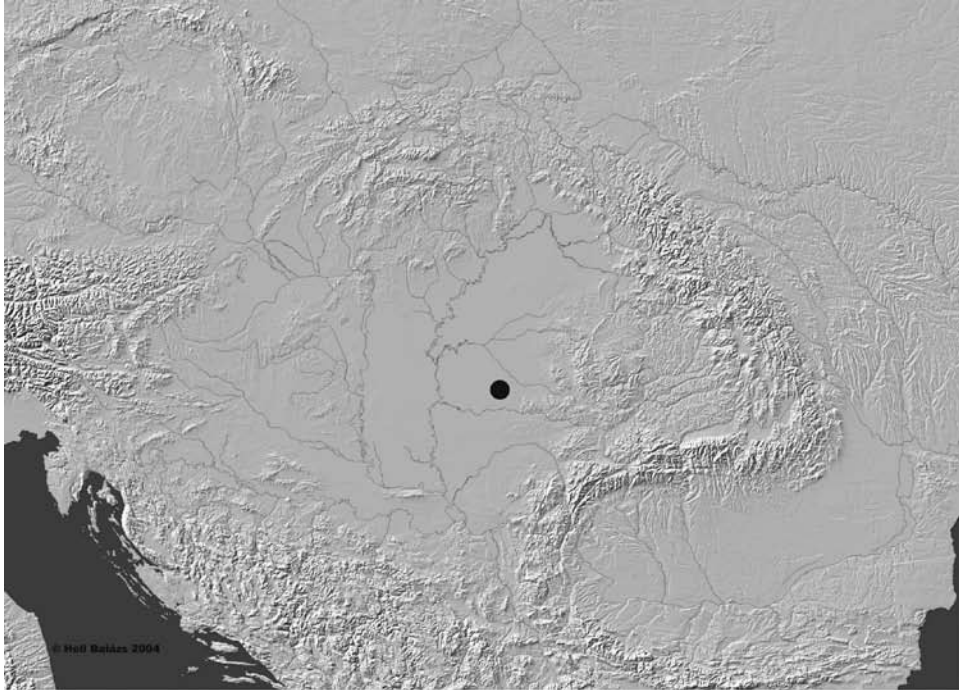
Plate VIII. Neolithic. Sava, Mărginean, Hurezan field research (2009).

Plate IX. Neolithic. Sava, Mărginean, Hurezan field research (2009).

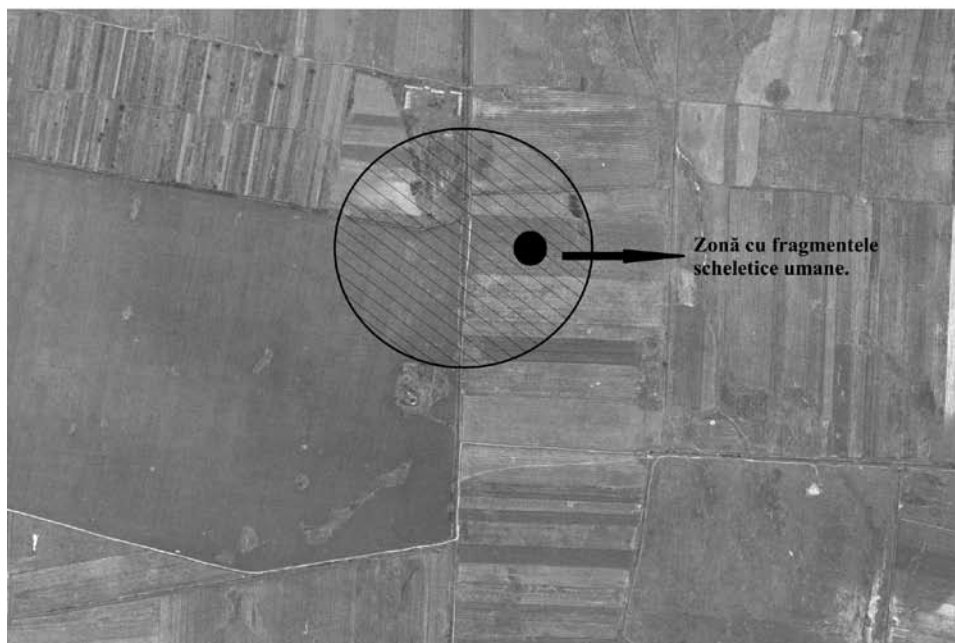
Plate X. Bronze Age. 1-1a. Susán’s donation (1960); 2-6. Kovács excavation (1955).

Plate XI. Bronze Age. 1. Susán’s donation (1960); 2-4. Dörner’s field research (1955); 5-6. Sava, Mărginean, Hurezan field research (2009); 7-8. Susán’s donation (1960). III-IVth century A.D. 6. Kovács excavation (1955).

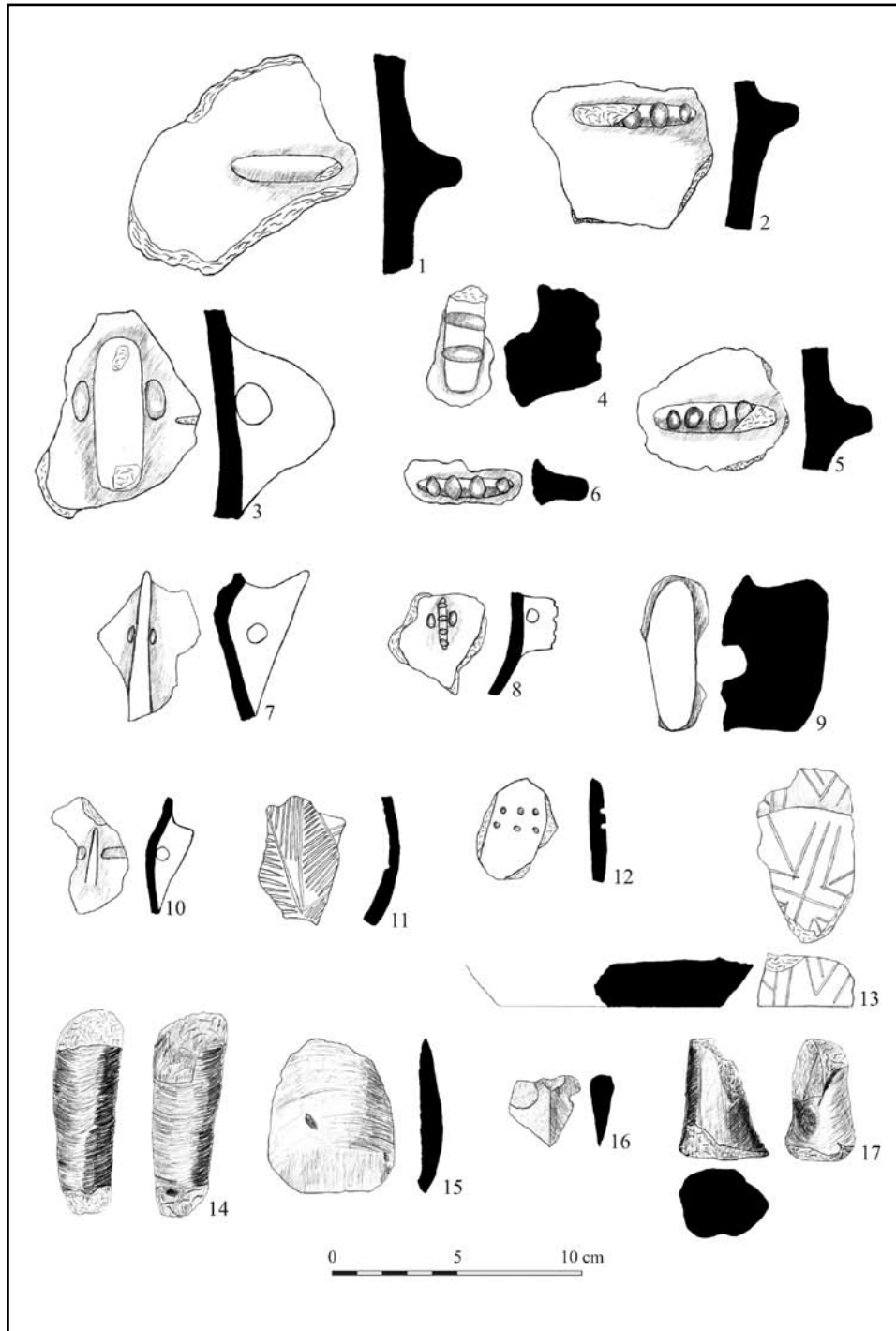
Plate XII. Bronze Age. 1a-c. Susán’s donation (1960).

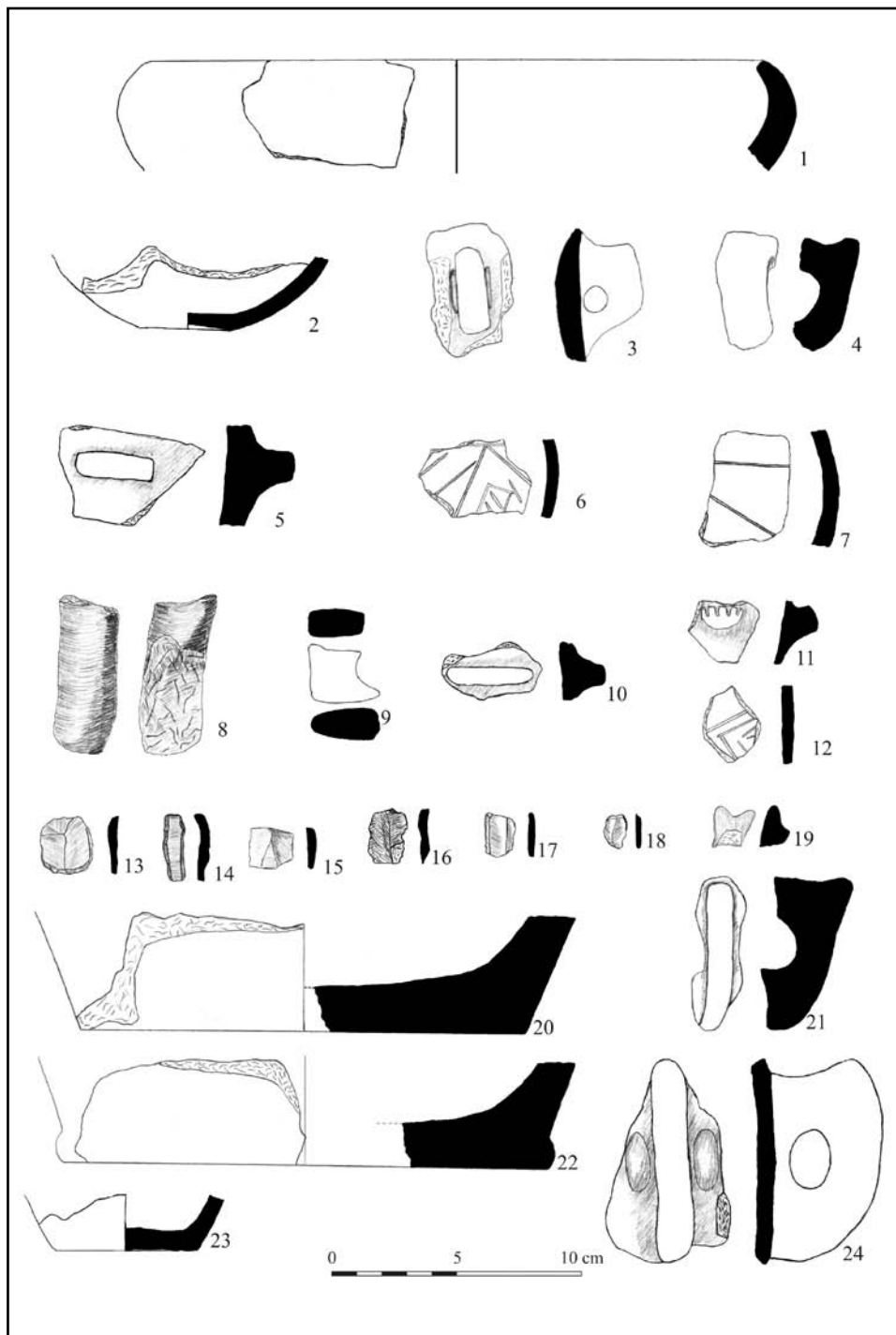
Planșa I. 1. Harta Bazinului Carpatic, cu localizarea satului Macea; 2. Harta zonei Macea cu localizarea sitului „Topila”.

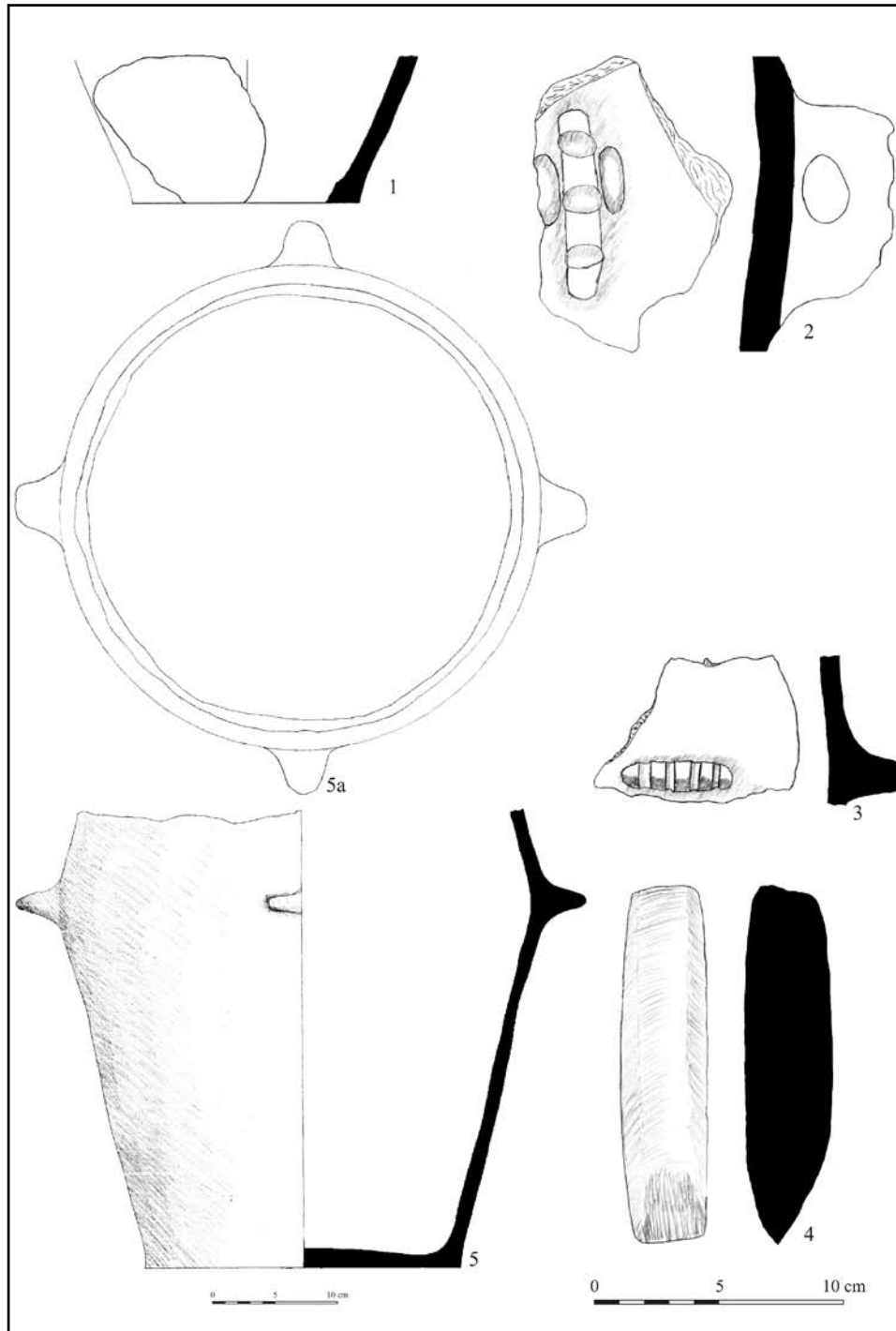
Planșa II. Fotografii aeriene ale sitului „Topila”.

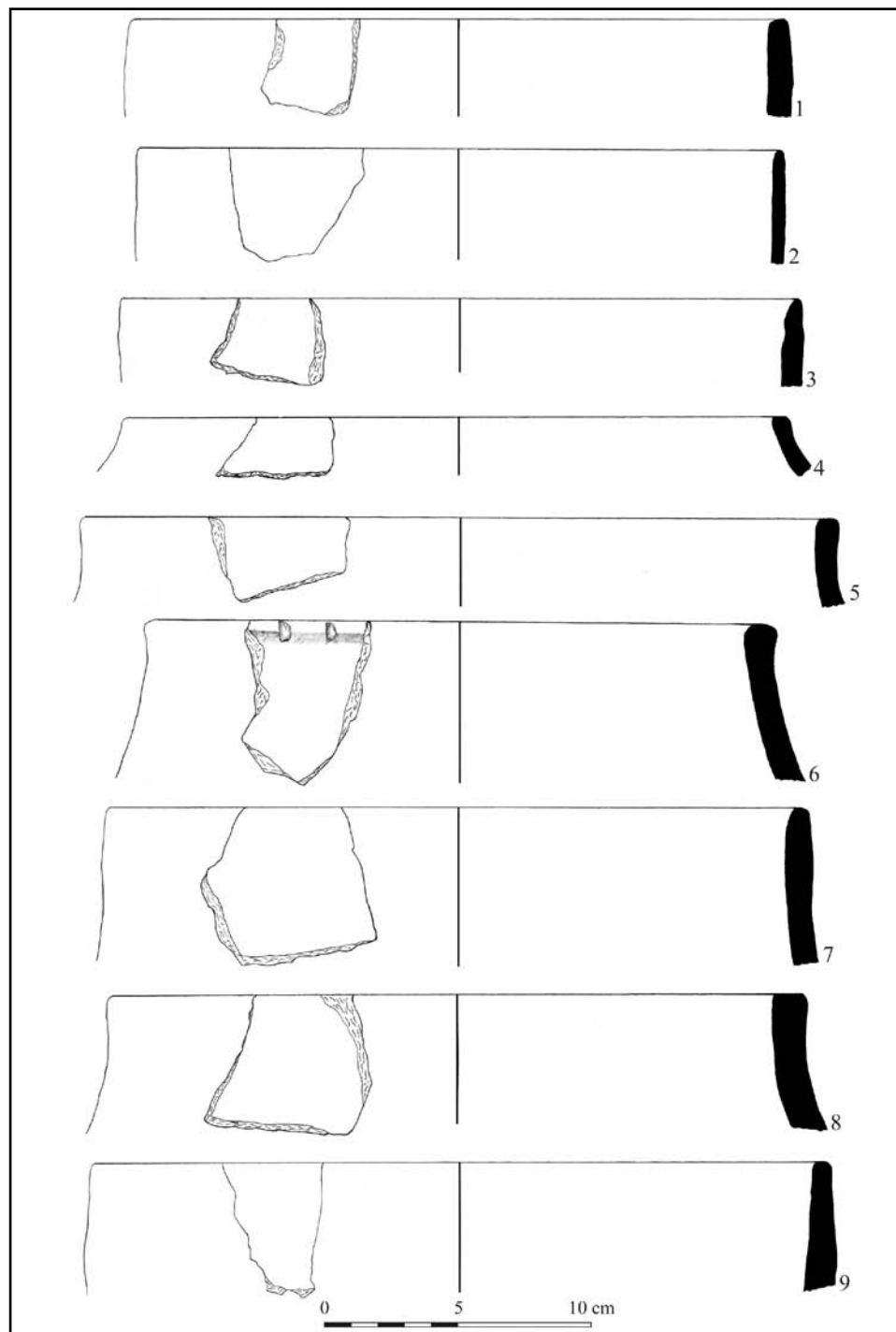
Planșa III. Neolitic. 1-17. Sondaj Kovács (1955).

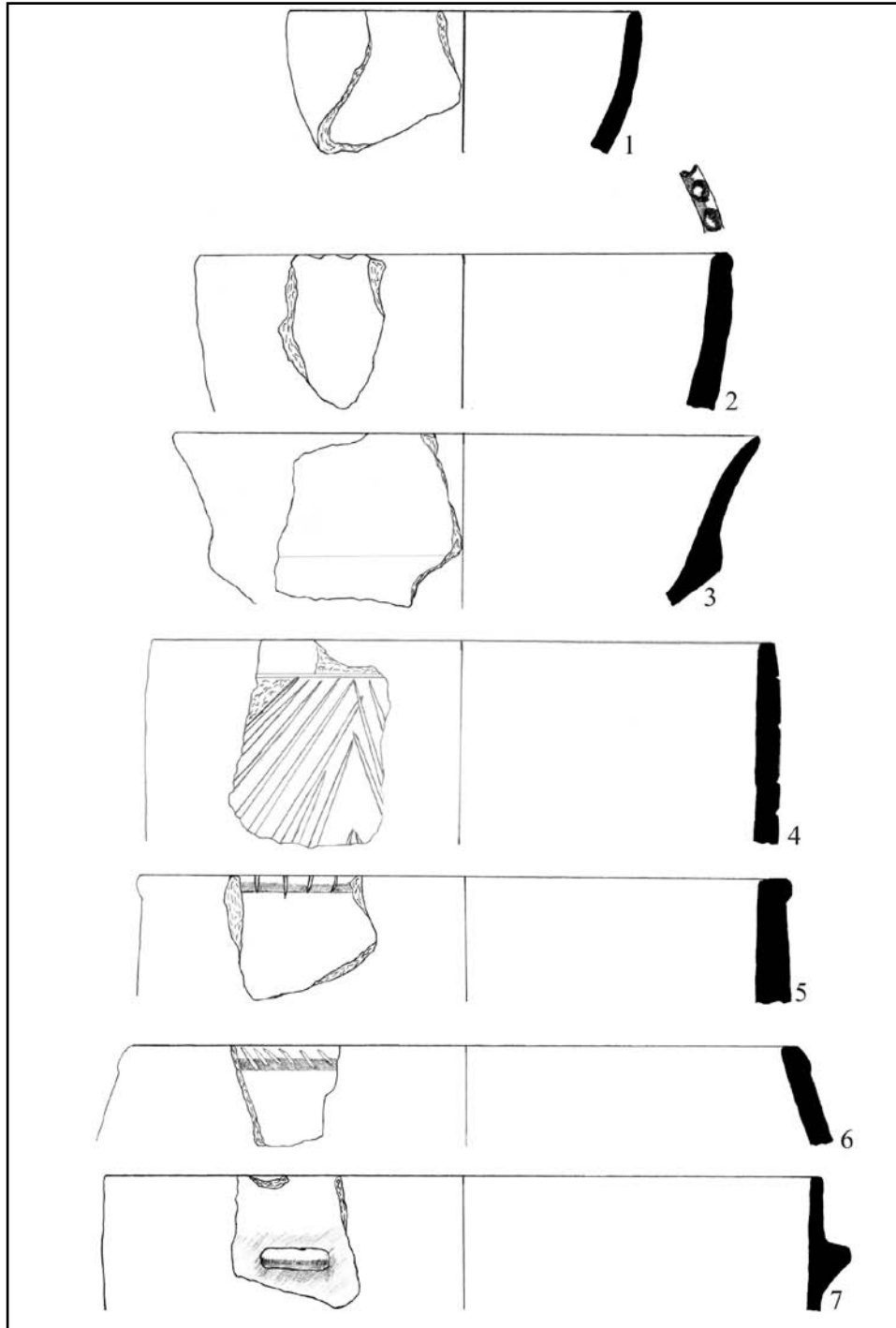
Planșa IV. Neolitic. 1-15. Cercetări Dörner (1955); 16-24. Cercetări Kugelman (1973)

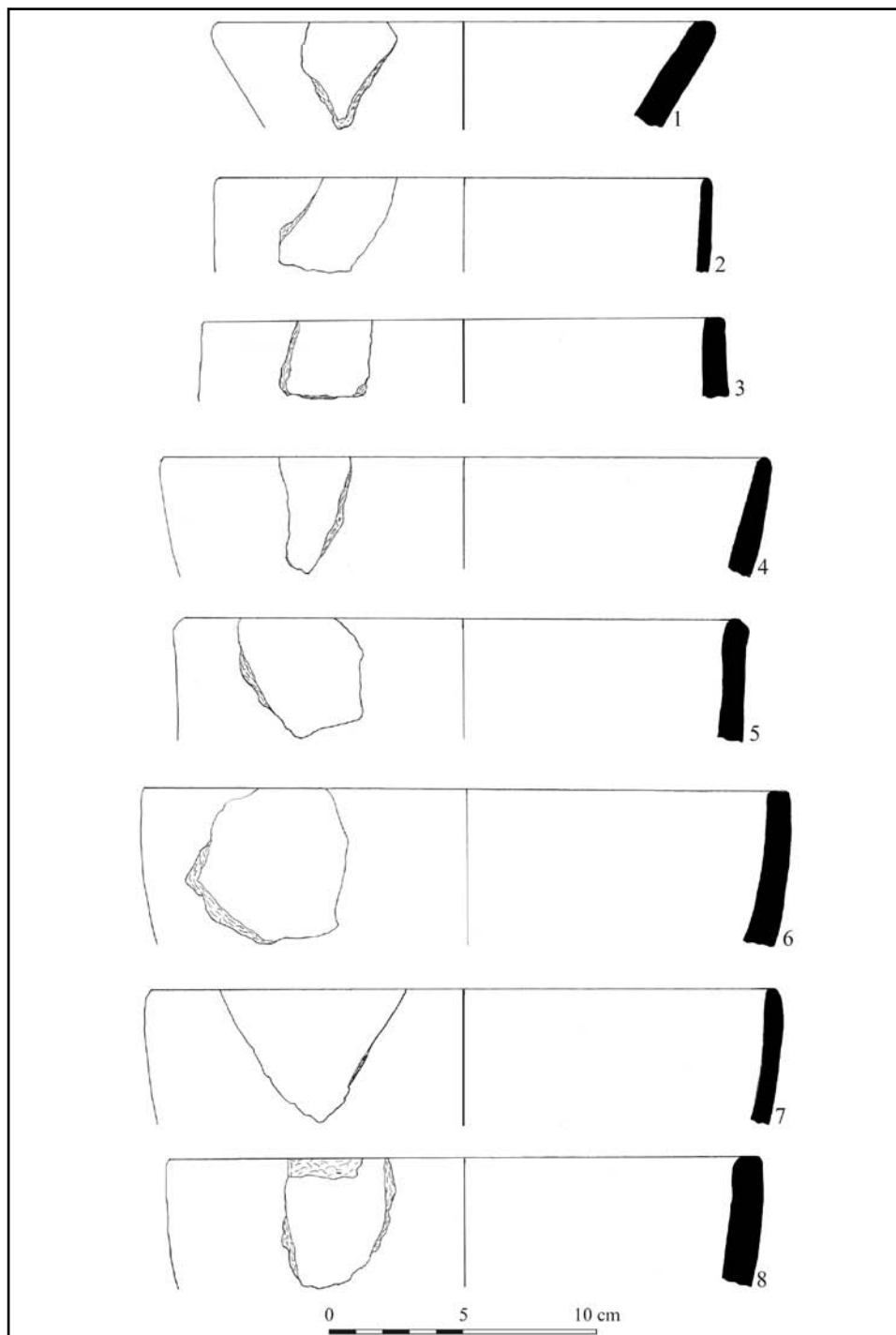
Planșa V. Neolitic. 1-3. Cercetări Kugelman (1973); 4. Donație St. Susan (1960)

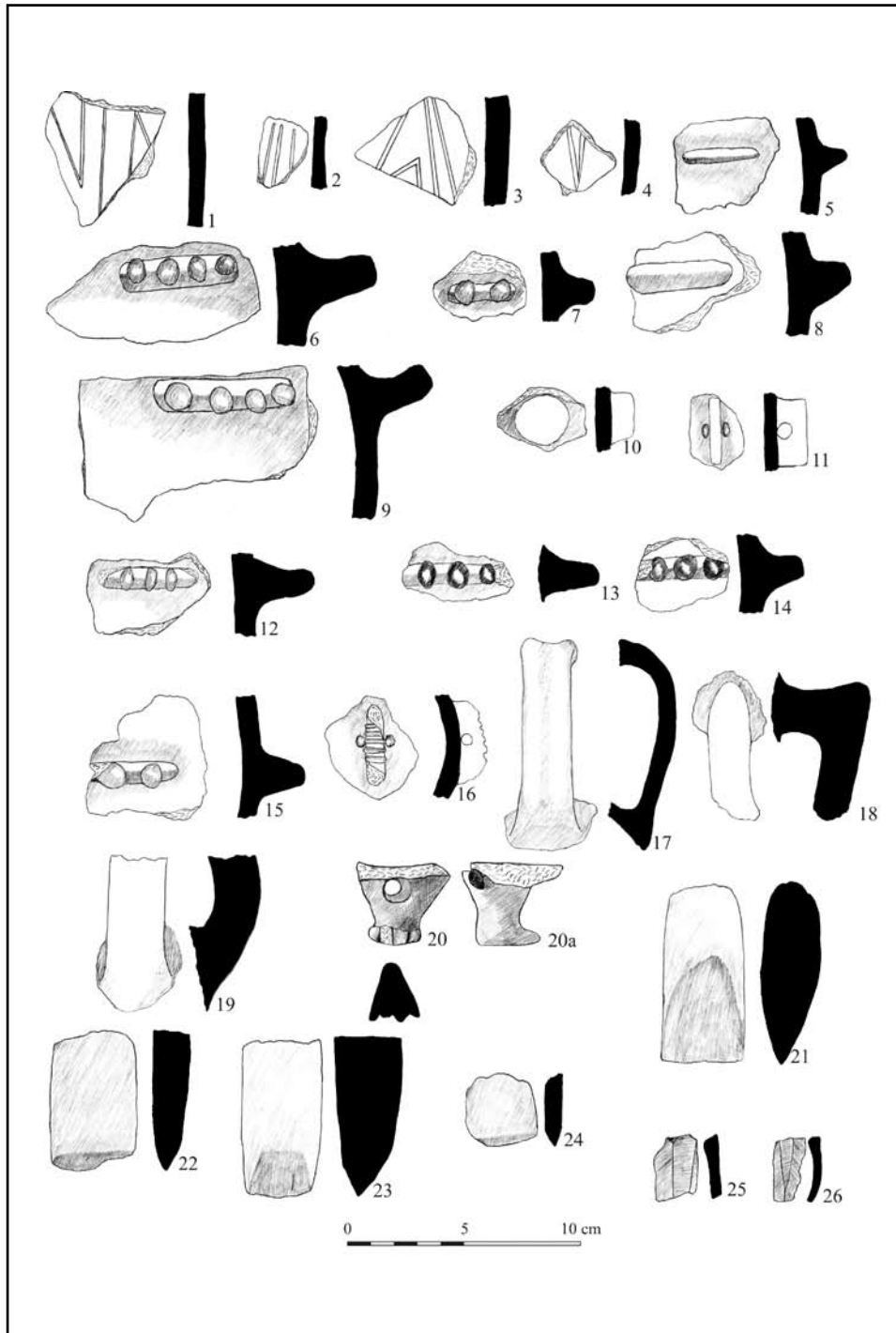
Planșa VI. Neolitic. Cercetări Sava, Mărginean, Hurezan (2009).

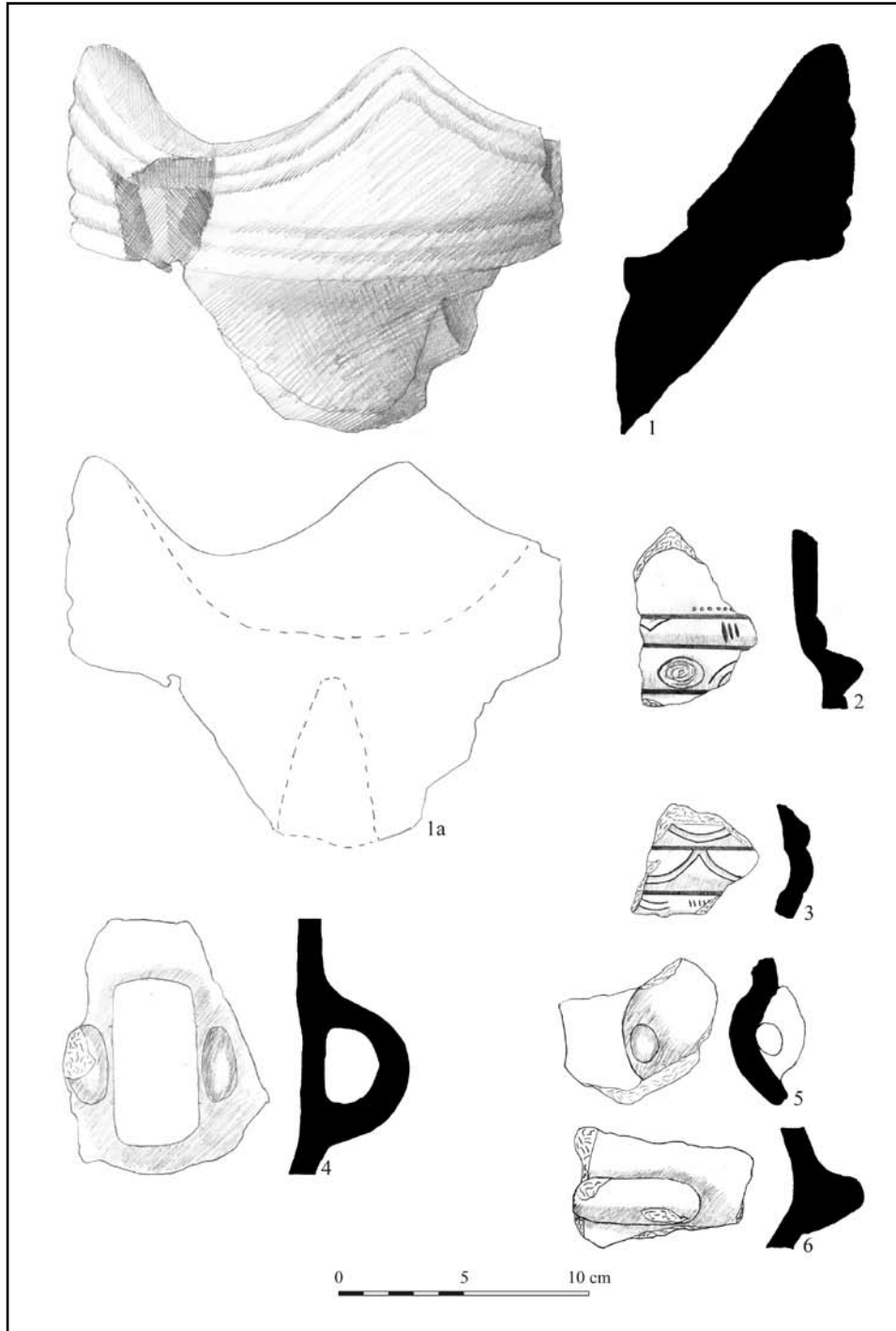
Plaușă VII. Neolitic. Cercetări Sava, Mărginean, Hurezan (2009).

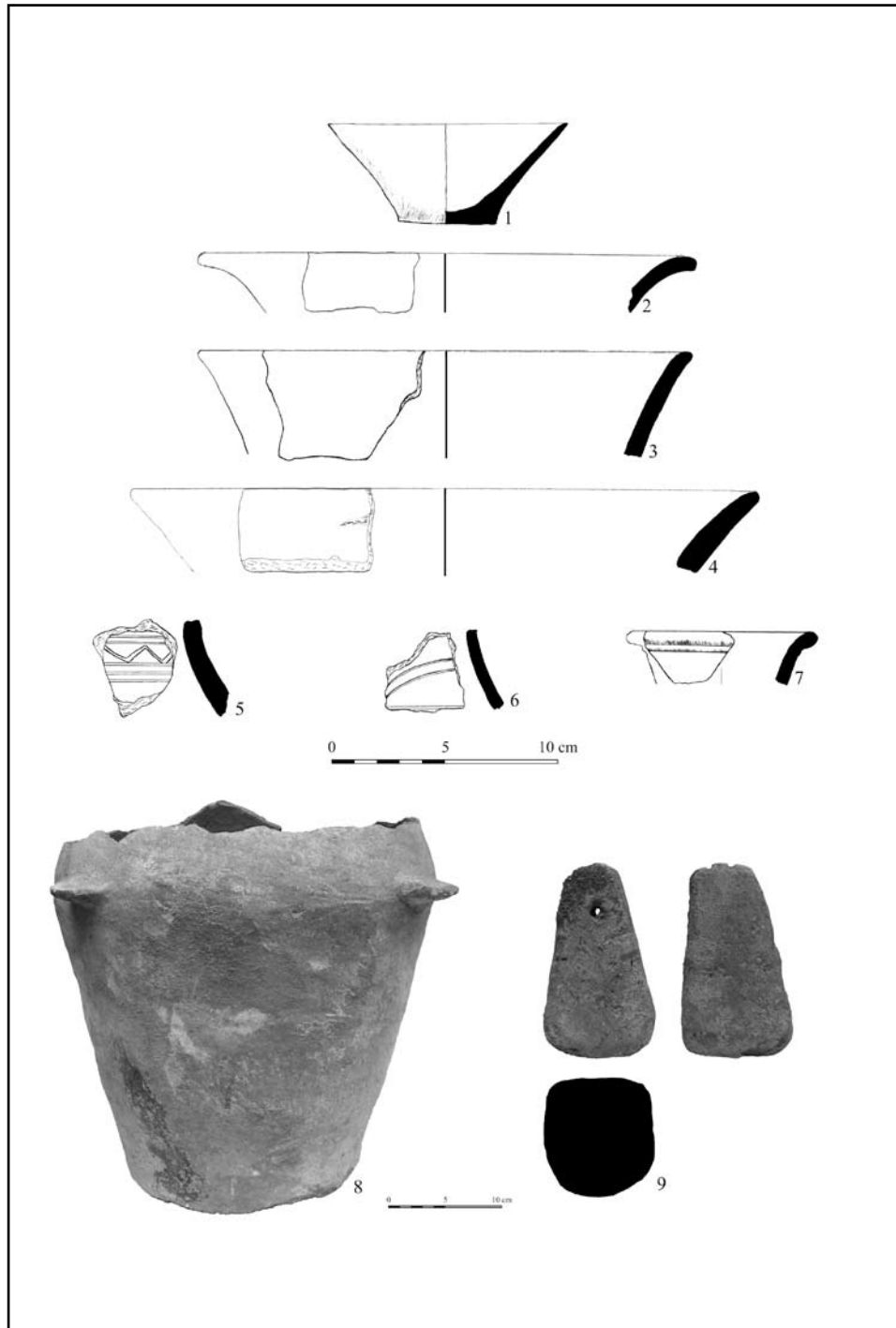
Planşa VIII. Neolitic. Cercetări Sava, Mărginean, Hurezan (2009).

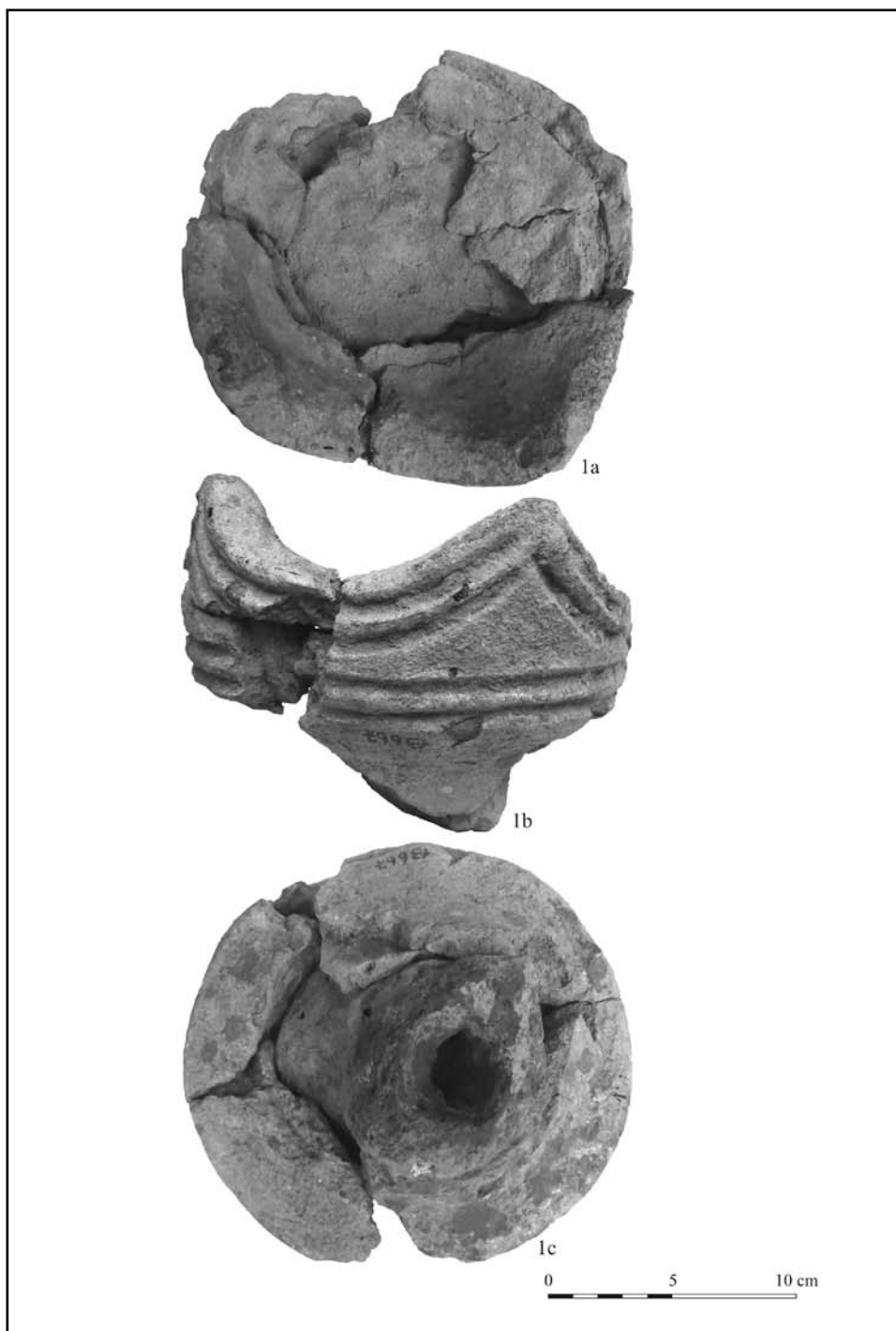
Planșa IX. Neolitic. Cercetări Sava, Mărginean, Hurezan (2009).

Planşa X. Epoca Bronzului. 1-1a. Donație Susán (1960); 2-6. Sondaj Kovács (1955).

Planșa XI. Epoca Bronzului. 1. Donație Susán (1960); 2-4. Cercetări Dörner (1955); 5-6. Cercetări Sava, Mărginean, Hurezan (2008); 7-8. Donație Susán (1960). Secolul III-IV d. Hr. 6. Sondaj Kovács (1955).

Planșa XII. Epoca Bronzului. 1a-c. Donație Susán (1960)

ONE BRONZE AGE STONE AXE FROM CĂLACEA (BIHOR COUNTY)

*Gruia FAZECAȘ**

UN TOPOR DIN PIATRĂ APARTINÂND EPOCII BRONZULUI DE LA CĂLACEA

Rezumat

În primăvara anului 2008, ne-a fost semnalată existența în colecția arheologică și istorică a școlii generale din satul Călacea (com. Olcea) a unui topor de piatră. Toporul este întreg și se prezintă în condiții bune. Piesa a fost realizată din riolit, o rocă magmatică. Lungimea toporului este de 13,5 cm, lățimea piesei în dreptul găurii de înmănușare este de 4,2 cm, diametrul cefei toporului este de 3,5 cm iar al găurii de înmănușare este de 2,1 cm, lungimea tășului este de 4 cm. În zona găurii de înmănușare piesa este prevăzută cu un manșon, care îngroașă piesa în acea zonă, sporindu-i rezistența. Profilul longitudinal este ușor curbat. Tipologic această piesă aparține așa-numitelor topoare de luptă sau topoare cu ceafă cilindrică.

Considerăm că toporul de la Călacea aparține probabil perioadei de la sfârșitul bronzului timpuriu – începutul bronzului mijlociu. Nu ne-am propus în prezenta lucrare să discutăm aspecte legate de utilitatea, aria de răspândire și funcția acestui tip de artefacte. De obicei astfel de piese sunt asociate cu contexte ce țin de cultul religios sau au fost utilizate ca semne de prestigiu.

Cuvinte cheie: nord-vestul României, epoca bronzului, topor de piatră cu ceafa cilindrică

Key words: North-vest Romania, Bronze Age, Stone axe with cylindrical neck

In spring 2008, we was informed about the existence of an archaeological and historical collection at the school of Călacea village (Olcea commune). One stone axe attracts our attention in particular and is the subject of this paper¹.

The axe unbroken and is presented in good condition. The exact place of discovery is unknown, about 1 km north – vest from village (see Pl. I/1). The artifact it's made of rhyolite, an igneous rock. It has 13,5 cm. in length, 4,2 cm. in width, the shaft-hole diameter measure 2,1 cm, the neck diameter has 3,5 cm. The neck has 3,5 cm. in diameter, the blade has 4 cm. and is slightly curved and the axe surface is well polished. The horizontal profile is curved down and the shaft-hole part is enforced with a socket, to strength that stressed area (see Pl. I/2).

Regarding the artefact, I mention only that it was not found in combination with any

¹ The artifact was discovered by two pupils and they handed over to Ciucea Nicolae, the history teacher from Călacea school. He was a student of the great academic Constantin Daicoviciu, and is a local history enthusiast.

*Muzeul Țării Crișurilor Oradea, gruia74@yahoo.com

other archaeological material which could help us to assign this stone axe to an prehistoric culture. In Romania, the first axes picks with enforced profile at the shaft-hole and cylindrical neck appear in the Stoicani - Aldeni cultural aspect² and continues until Late Bronze Age, in Noua culture area³. In Transylvania, first axes emerge in Coțofeni culture area⁴, but in west part of Romania, in Baden culture this kind of artefacts do not appear⁵. Many axes with cylindrical neck were found in most Early Bronze Age (EBA) cultures of Transylvania: at Zăbala⁶, in Schneckenberg culture area⁷, in Jigodin group area⁸. For the Early Bronze Age in central and south-eastern Transylvania are some shaft-hole axe but because are in fragmentary state, not allow us to declare for a certainty⁹. Nevertheless, do not know any stone axe with cylindrical neck from Bihor in Early Bronze Age.

During the Middle Bronze Age (MBA) the stone axes number remains almost the same, although not as high as in the Early Bronze Age, but are more carefully worked. We remind here the axe from the Giriș of Criș „Alceu” belonging to the Otomani culture¹⁰ and those most recently published from Prodănești and Doh belonging to Wietenberg culture¹¹. It is also known that are very few prehistoric discoveries belonging to Neolithic, Copper Age, EBA until MBA in the low area of south Bihor county. This aspect is due of climatic and environmental conditions or insufficient knowledge of area. Summarizing, I consider that the axe from Călăcea most probably belongs to late EBA – early MBA.

It isn't our aim to discuss issues related to usefulness, range of distribution and the function of this type of stone axes in this paper¹². Usually such artifacts are associated with religious contexts or are considered as signs of prestige¹³. The discovery from Călăcea, although modest by its nature, has nevertheless a distinct value judging from the current situation, being the first recording of an archaeological discovery in the area¹⁴.

² Munteanu 1991, 468.

³ Florescu 1991, 129, 139, pl. 158/2,5.

⁴ Roman, 1976, 17, pl. 9/1, 6, 12; Ciugudean 2000, 31, pl. 121/3, 124/3 – 4.

⁵ Roman, Némethi 1978, 23sq.

⁶ Székely 1997, 31, pl. XXVIII/1, X/2,3,6; Idem 1998, 144, pl. X/1 – 4, 6.

⁷ Prox 1941, pl. 12/1-2

⁸ Roman et alii 1992, pl. 6/30, 136/16 -18, 147/9.

⁹ Ciugudean 1996, 91, 108, 136, fig. 18/19 – 21; 21/4,6; 34/17; 37/11; 42/7; 71/4, 9, 11

¹⁰ Ghemiș 2001.

¹¹ Bejinariu 2006.

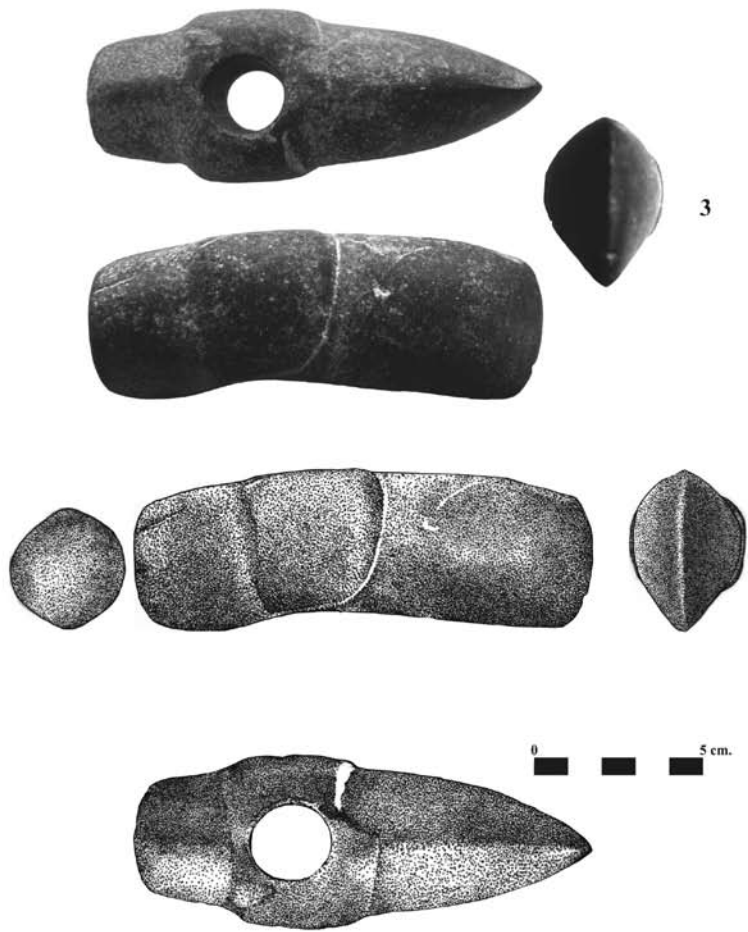
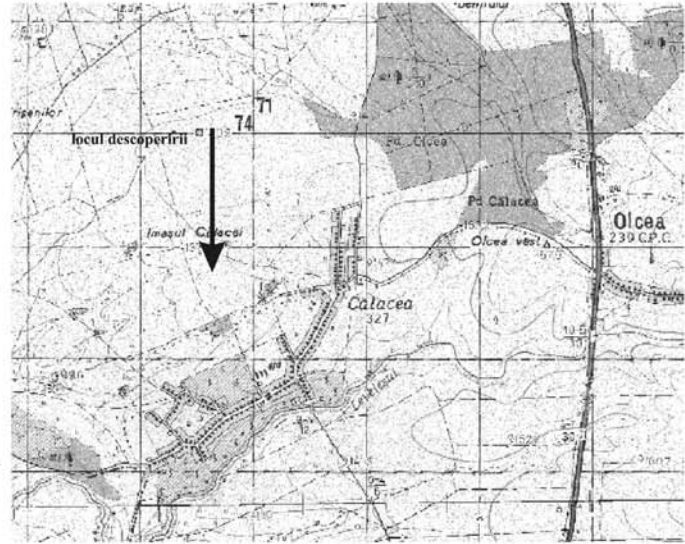
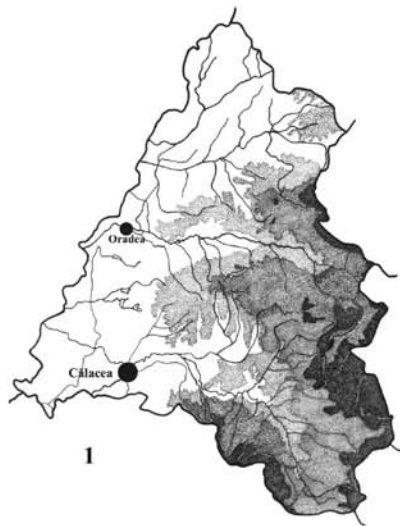
¹² These issues will be questioned in the near future when I will issue some unpublished stone axes from Arad County Museum and from Banat Museum.

¹³ Roe, 2; Székely 1997, 31, Ghemiș 2001, 665; Popa 2001, 54; Bejinariu 2006, 37.

¹⁴ I mention that in the school's collection are also archaeological materials belonging to Neolithic, Bronze Age and Middle Ages from from different localities around Călăcea.

BIBLIOGRAFIE / LITERATURE:

- Bejinariu 2006 I. Bejinariu – *Două topoare de piatră din județul Sălaj*, în *Marisia* 28, 2006, 33 – 42.
- Ciuguden 1996 H. Ciugudean – *Epoca timpurie a bronzului în centrul și sud-estul Transilvaniei*, București, 1996.
- Ciugudean 2000 H. Ciugudean – *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: cultura Coțofeni*, Timișoara, 2000.
- Florescu 1991 A.C. Florescu – *Repertoriul culturii Noua – Coslogeni*, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, Călărași, 1991.
- Ghemiș 2001 C. Ghemiș – *Toporul de piatră de la Girișul de Criș, jud. Bihor*, în *Cornea Lucia, Drecin M., Ștefănescu B., Chirișan A., Crișan I. (eds.) – Adevărul omenește posibil pentru rânduirea binelui*, Oradea, 2001, 663 – 670.
- Munteanu 1991 M. Munteanu – *Topoare, alte piese și însemne ale puterii din epoca bronzului, din sud-estul României*, în *Pontica* 24, 1991, 407 – 418.
- Popa 2001 C.I. Popa – *Colecția de antichități a profesorului Petru Balint (Alba Iulia)*, în *Patrimonium Apulense*, I, 2001, 49 – 69.
- Popa 2009 C.I. Popa – *Cultura Coțofeni. Cu specială privire asupra Transilvaniei (mss)*, Alba Iulia, 2009.
- Prox 1941 A. Prox – *Die Schneckenbergkultur*, Kronstadt, 1941.
- Roe Fiona Roe – *Note on the stone axe from a middle bronze age waterhole at Perry Oaks*, at http://www.scribd.com/doc/388450/Note-on-the-stone-axe-from-a-middle-Bronze-Age-waterhole-at-Perry-Oaks?classic_ui=1
- Roman 1976 P. Roman – *Cultura Coțofeni*, București, 1976.
- Roman, Némethi 1978 P. Roman, J. Némethi – *Cultura Baden în România*, București, 1978.
- Roman et alii 1992 P. Roman, A. Dodd-Oprîțescu, P. János – *Beiträge zur Problematik der schnurverzierten Keramik Südosteuropas*, în *Heidelberger Akademie der Wissenschaften. Monographien III*, Mainz am Rhein, 1992.
- Székely 1997 Székely Z. – *Perioada timpurie și începutul celei mijlocii a epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, București, 1997.
- Székely 1998 Székely Z. – *Common elements and chronological relations between the Zăbala culture and the Livezile group*, în *Ciugudean H., Gogâltan Fl. (eds.) – The Early and Middle Bronze Age in the Carpathian Basin*, Alba Iulia, 1998, 141 – 160.

Pl. 1

SPADA DE BRONZ DE LA LĂPUȘ

Carol Kacsó*

DAS BRONZESCHWERT VON LĂPUȘ

Zusammenfassung

Es wird ein fragmentarisches Schalenknaufschwert veröffentlicht, das 1998 zufälligerweise in der Flur *Tufele Dobăneștilor*, nicht weit von dem berühmten spätbronzezeitlichen Hügelnekropole entdeckt wurde. Das Fundstück wird im Museum von Baia Mare (Inv. Nr. 30584) aufbewahrt.

Das Schwert von Lăpuș gehört zu einer seltenen Untervariante der späteren Schalenknaufschwerter. Seine genaue Analogie befindet sich im Schwertdepot von Podhořany (Podhering, Podgorjany).

Die Bedeutung des Schalenknaufschwertes sowie der anderen in die Stufe Spätbronzezeit 4 (Hallstatt B₁) datierbaren Bronzefunde aus der Lăpuș-Senke, wie die Depotfunde von Lăpuș II und Groșii Țibleșului I, aber auch die Tüllenbeile von Târgu Lăpuș, besteht darin, daß sie die Fortdauer der Bevölkerung dieses Gebietes in einer Zeitspanne beweisen, als die Hügelnekropolen von Lăpuș und Suciul de Sus nicht mehr in Funktion waren.

Das Schwert von Lăpuș stellt einen Einzelfund dar. Seine vermutlich absichtliche Fragmentierung und Deponierung fand sehr wahrscheinlich im Rahmen einer religiösen Zeremonie statt.

Stichwörter: Lăpuș, Schalenknaufschwert, Einzelfund, Spätbronzezeit, Hallstatt B₁

cuvinte cheie: Lăpuș, spadă cu cupă la mâner, descoperire izolată, Bronz târziu, Hallstatt B₁

Localitatea Lăpuș este bine cunoscută în literatura arheologică mai ales datorită cercetărilor efectuate în necropola tumulară din Bronzul târziu, care au început încă în a doua jumătate a secolului XIX și continuă și în prezent. Pe teritoriul localității a ieșit la iveală și un număr apreciabil de piese de bronz: depozite și descoperiri izolate, care aparțin, de asemenea, perioadei târzii a epocii bronzului¹.

În cele ce urmează, prezint una dintre piesele de bronz apărute aici, și anume o spadă de bronz fragmentară². Ea a fost descoperită în primăvara anului 1998 la suprafață, în locul numit *Tufele Dobăneștilor*, de către Petre Giurgiu, pe atunci elev la Școala generală din Lăpuș³.

Locul de descoperire se află în stânga pârauului Iedera, la cca 300 m nord-est de terasa *Podanc*, pe care este amplasată o parte însemnată a necropolei tumulare. Cercetarea minuțioasă

¹ Vezi prezentarea rezumativă a acestor descoperiri la Kacsó 2002, 8 sq.

² Spada a fost publicată în fotografie, fără detalii cu privire la condițiile sale de descoperire și fără descrierea amănunțelor de formă și menționarea dimensiunilor, de Kacsó 2004, pl. 80, 1. Aceeași fotografie este republicată de Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2009, fig. 7.

³ Este interesant de remarcat că același elev, împreună cu un coleg de școală, a descoperit cel de al doilea depozit de la Lăpuș, iar bunicul său, Nicolae Jurj, a găsit primele piese din primul depozit din aceeași localitate.

pe care am efectuat-o în acest loc la puțin timp după apariția piesei nu a prilejuit identificarea altor artefacte, astfel că se poate afirma cu suficientă certitudine că spada fragmentară este o descoperire izolată, aflată, foarte probabil, în afara perimetrului vreunui obiectiv arheologic.

Descrierea piesei: Spadă fragmentară cu cupă la mâner (fig. 1-2). Lipsește o parte a cupei, ruptă recent, precum și partea inferioară a lamei, ruptă din vechime. La cupa relativ înaltă fără buton se păstrează un mic rest de la un orificiu. Mânerul are secțiunea ovală și este lătit înspre mijloc, unde este decorat cu o nervură. Garda rotunjită cu deschizătura în formă de potcoavă este prevăzută în partea inferioară a celor două laturi cu câte un nit, capetele fiind ușor oblice. Lama cu câteva porțiuni rupte are secțiunea romboidală și este decorată cu câte o bandă de linii fine incizate paralele cu tășurile, care sunt puternic deteriorate. Așa cum se poate constata din imaginea radiografiată a piesei (fig. 3a-3b), lama este prevăzută în partea sa superioară cu un scurt peduncul, acesta facilitând fixarea sa mai bună în mâner. Mânerul are patina verde cenușie, iar lama patina verde negricioasă. Lung. păstrată 24,5 cm, diam. cupei 6,4 cm, lăț. max. a mânerului 2,8 cm, greut. 256 g. Piesa se păstrează la muzeul din Baia Mare (nr. inv. 30584).

Analiza cantitativă a compoziției spadei (A – mâner; B – lamă)⁴ a dat următoarele rezultate în procente:

	Cu	Sn	As	Sb	Pb	Fe	Ni	Co	Cr	Zn	Bi	Ag
A	87,322	3,245	0,216	1,924	0,059	0,043	0,127	0,031	0,008	0,011	0,0	0,035
B	88,184	3,413	0,925	1,122	0,922	0,660	0,270	0,206	0,014	0,140	0,0	0,046

Este evident că mânerul și lama spadei provin din aliaje deosebite, cantitatea principalelor metale ce intră în compoziția lor, cuprul și staniul, nu sunt totuși accentuat diferite. Este destul de probabil că componentele spadei au fost turnate în două șarje în același atelier și au fost ansamblate tot acolo⁵. Este de remarcat că, tocmai datorită faptului că spada a fost confecționată din două aliaje, patina sa nu este unitară.

Piesa de la Lăpuș se încadrează printre exemplarele târzii ale spadelor cu cupă la mâner. Analogia sa exactă se află în depozitul I de la Podhořany (Podhering, Podgorjany) din Ucraina Transcarpatică⁶.

Acest depozit este format din 14 spade, dintre care cinci sunt de tipul cu limbă la mâner, iar celelalte au mânerul plin, opt fiind de tipul cu cupă la mâner și una de tipul cu disc la mâner. Dintre spadele cu cupă la mâner, șase au mânerul nedecorat, iar două au mânerul decorat cu trei, respectiv cu o nervură. Spadele cu cupă la mâner asemănătoare sau identice celor de la Podhořany au fost încadrate de I. Chicideanu în tipurile A și B⁷, de T. Bader în variantele cu mânerul nedecorat, respectiv cu mânerul prevăzut cu nervuri⁸, de T. Kemenczei în tipul W al armelor cu mânerul plin⁹, iar de J. Kobaľ în tipul Stanovoe¹⁰. Piesa de la Lăpuș, ca și spada analoagă din depozitul ucrainean aparține unei subvariante a spadelor cu cupă la mânerul prevăzut cu nervuri (Bader), respectiv a spadelor de tip A (Chicideanu) sau de tip W (Kemenczei).

În privința datării depozitului de la Podhořany au fost exprimate păreri divergente. Astfel, potrivit lui H. Müller-Karpe, el se încadrează, la fel ca și alte depozite dunărene cu spade cu cupă la mâner, precum cele de la Miskolc, Tégglás, Tiszakarád, Șpálnaca etc., în faza

⁴ Analiza a fost realizată de către M. Prange la Institut für Archäometallurgie din Bochum (Germania) în cadrul unui proiect pe care l-am inițiat împreună cu S. Hansen în anul 2004. Au fost analizate peste 150 de piese de bronz din nordul Transilvaniei, în special descoperiri din Depresiunea Maramureșului, iar rezultatele urmează a fi publicate într-un studiu monographic. Acest proiect se înscrie într-unul de mai mare amploare, „Metallanalysen von Bronzefunden im Karpatenbecken”, vezi Hansen 2005.

⁵ Folosirea unor aliaje diferite la confecționarea mânerului și lamei se constată la numeroase alte spade. Pentru exemple din România vezi Bader 1991, 175.

⁶ Hampel 1886, pl. 91, 10; Müller-Karpe 1961, pl. 42; Kemenczei 1991, pl. 76, 532; Kobaľ 2000, pl. 83, 12.

⁷ Chicideanu 1983, 13.

⁸ Bader 1991, 153 sqq.

⁹ Kemenczei 1991, 59 sqq.

¹⁰ Kobaľ 2000, 32.

Hallstatt B₁¹¹. A. D. Alexandrescu este de părere că depozitele cu spade cu cupă la mâner târziu, printre care și descoperirea din Ucraina Transcarpatică, sunt ceva mai recente decât faza Hallstatt B₁, remarcă în același timp faptul că în menționata descoperire sunt prezente ambele variante ale tipului târziu, cu o reminiscență de buton și fără buton la cupă, între ele neexistând diferențe cronologice¹². A. Mozsolics înscrie depozitul de la Podhering în orizontul Romând, ce aparține, în periodizarea sa, fazei B VIb, aproximativ Hallstatt B₂ și, parțial, Hallstatt B₃¹³. S. Hansen enumeră descoperirea printre depozitele „curate” de spade din Hallstatt B₁, alături de cele de la Horná Ves, Tégylás, Tiszalök, Debrecen, Sivașu de Câmpie etc.¹⁴ T. Bader vorbește despre evidenta relație dintre spadele de la Curteni, Bunești, Podgorjany și Șimleu Silvaniei și afirmă că stabilirea poziției lor cronologice este dificilă, unele elemente indicând o încadrare în faza târzie Moigrad-Tăuteu (Hallstatt B₁), altele o încadrare în faza Sângiorgiu de Pădure-Fizeșu Gherlii (Hallstatt B₂)¹⁵. După T. Kemenczei, depozitul de la Podhořany a fost depus în pământ în perioada de folosință a spadelor cu antene¹⁶. J. Kobal’ consideră că spadele cu limbă la mâner de tip Podgorjany se datează într-o etapă mai recentă a fazei Hallstatt B₁, iar spadele cu cupă la mâner asemănătoare celor din depozitul ucrainean sunt caracteristice fazelor Hallstatt B₁ și B₂¹⁷.

Spada fragmentară cu cupă la mâner de la Lăpuș reprezintă în mod cert un exemplar târziu al acestui tip de armă. Producția unor astfel de spade a început deja în faza Hallstatt B₁ și a continuat și în faza Hallstatt B₂. Pentru datarea exemplarului de la Lăpuș, o descoperire izolată, trebuie luată în considerație poziția cronologică a depozitului de la Podhořany (Podhering, Podgorjany), dar și încadrarea în timp a descoperirilor de bronzuri recente din zonă.

Depozitul din Ucraina Transcarpatică a fost atribuit, după cum s-a văzut, fie fazei Hallstatt B₁, fie fazei următoare, existând argumente pentru ambele datări. În ceea ce privește încadrarea cronologică a descoperirilor de bronzuri recente din zona Lăpuș, dar și din zonele limitrofe, este de menționat că până în prezent nici una dintre acestea nu poate fi datată într-o perioadă ulterioară fazei Hallstatt B₁, pe care am definit-o drept faza Bronz târziu 4 din nord-vestul Transilvaniei¹⁸. Având în vedere mai ales această ultimă constatare, o datare a spadei fragmentare de la Lăpuș în Hallstatt B₁ (Bronz târziu 4) pare a fi mai plauzibilă.

Aceleiași faze îi aparține încă o descoperire de bronzuri de la Lăpuș, și anume un depozit. El a ieșit la iveală în anul 1996, tot în apropierea necropolei tumulare, în punctul *Valea Herții*, și constă din nouă celturi cu manșonul drept și îngroșat, prevăzute cu decor

¹¹ Müller-Karpe 1961, 37.

¹² Alexandrescu 1968, 10.

¹³ Mozsolics 1975, 19 sq.; Mozsolics 1976, 18.

¹⁴ Hansen 1994, 54, nota 99.

¹⁵ Bader 1991, 159.

¹⁶ Kemenczei 1991, 61.

¹⁷ Kobal’ 2000, 32.

¹⁸ Pentru propunerea de periodizare a Bronzului târziu vezi Kacsó 1990; Kacsó 2005, nota 21. Singura piesă care ar putea fi luată în considerație pentru o datare mai târzie este spada cu antene apărută tot la Lăpuș, vezi Kacsó 1981, pl. 2, 27. Această spadă a fost descoperită împreună cu piesele unui depozit de tip Uriu-Ópályi, databil în Bronz târziu 2 (Bronz D), eventual la începutul fazei Bronz târziu 3 (Hallstatt A). Având în vedere condițiile de descoperire a depozitului, precum și poziția cronologică general acceptată a spadelor cu antene, apartenența spadei la depozit nu este certă, dar ea nu poate fi nici exclusă. Cea mai puțin plauzibilă explicație pentru situația de la Lăpuș este cea propusă de Bader 1991, 162, potrivit căreia piesele aparțin unui ansamblu unitar cu piese de vârste diferite, datarea ansamblului în faza Hallstatt B fiind asigurată de piesa cea mai recentă, spada cu antene. Există într-adevăr depozite care conțin piese vechi (*Altmetall*), numărul unor astfel de piese este însă mult mai mic decât al celor care determină încadrarea mai recentă a depozitului (vezi de ex. depozitul III de la Rohod, din Hallstatt B₁, cu un fragment de topor cu disc și spin, Mozsolics 2000, 68 sq., pl. 80-81). La Lăpuș sunt prezente aproape 30 de bronzuri Uriu-Ópályi și doar o singură piesă de dată eventual recentă. Există și alte argumente împotriva datării depozitului în Hallstatt B. Cu prilejul publicării descoperirii (Kacsó 1981), am expus două alternative: fie spada cu antene de la Lăpuș este o piesă izolată, întâmplător (sau intenționat?) depusă chiar în locul în care s-au depozitat înainte vreme alte bronzuri, fie că ea se datează din aceeași perioadă cu celelalte piese. Am considerat cea de doua alternativă mai verosimilă, mai ales având în vedere deosebirile tipologice dintre spadele cu antene din alte zone și piesa de la Lăpuș. S-ar putea ca spada cu antene de la Lăpuș să fie o creație originală a meșterilor locali, antenele reprezentând simboluri de coarne, frecvent întâlnite pe ceramica necropolei de la Lăpuș.

reliefat, cinci seceri, un fragment de lamă de spadă, fragmente de la mai multe cești de bronz (au fost recuperate 29 de fragmente ce aparțin la cel puțin patru exemplare), o toartă de vas de bronz din bară torsionată, patru verigi fragmentare, un fragment de placă de bronz decorată cu linii duble incizate (fragment de diademă?), o turtă mică de bronz de formă ovală, cu suprafața de aspect spongios, fragmente din partea superioară a unui vas de lut în formă de sac decorat sub margine cu mici proeminențe conice, fragmente din partea inferioară a unui vas de lut de mari dimensiuni de culoare neagră în exterior, roșiatică în interior, decorat cu registre de linii în val într-o dispunere neordonată, oblică și verticală¹⁹.

Acest depozit, al doilea sau al treilea apărut în raza localității Lăpuș²⁰, ca și spada fragmentară cu cupă la mâner aparțin perioadei ulterioare datei de încetare a practicării în mormântărilor, respectiv a activităților de cult în necropola tumulară. Potrivit cunoștințelor actuale, evoluția necropolei încetează înspre sfârșitul fazei Bronz târziu 3 (Hallstatt A), fenomenul fiind în legătură probabilă cu pierderea importanței economice a Depresiunii Lăpuș, odată cu epuizarea resurselor de minereuri din Munții Lăpușului și Țibleșului, exploatabile cu tehnologia acelor vremuri. Așa cum dovedesc descoperirile de bronzuri din Bronzul târziu 4 de la Lăpuș, ca și cele din localitățile apropiate Groșii Țibleșului²¹ și Târgu Lăpuș²², a existat aici totuși o continuitate de locuire, populația fiind evident mult mai modestă numeric decât în perioada de funcționare a necropolelor tumulare de la Lăpuș și Suciul de Sus (Bronz târziu 2 și 3). O depopulare mai accentuată a bazinului Tisei superioare a avut loc în perioada post Bronz târziu 4, când numărul așezărilor se reduce simțitor, lipsesc cimitirele, precum și depunerile de metale.

Spada fragmentară cu cupă la mâner aparține categoriei descoperirilor izolate. Foarte probabil, ea nu provine dintr-o așezare, nu aparține inventarului unui mormânt și nu face parte din compoziția vreunui depozit format din mai multe piese. Nu se poate exclude posibilitatea ca spada să fi fost pierdută sau, eventual, abandonată, pare totuși mai probabil că ea a fost intenționat depusă în pământ, reprezentând o așa-numită depunere sau depozit de o singură piesă²³.

Spadele, în afara funcției lor de armă, au reprezentat, fără îndoială, însemne de putere sau de distincție. Începând cu Bronzul mijlociu, ele au fost frecvent depuse în pământ sau în râuri, lacuri, mlaștini, fie singular, fie împreună cu alte piese. Înspre finalul epocii sunt prezente și depunerile ce conțin exclusiv spade. În depunerile singulare, de cele mai multe ori spadele sunt întregi. T. Soroceanu presupune că unele dintre acestea, de exemplu cele depuse în poziție verticală, au fost destinate inițial pentru a servi ca puncte de plecare ale unor depuneri ulterioare²⁴. Există însă și numeroase descoperiri izolate de spade fragmentare. Fragmentarea acestora, ca și a altor categorii de bronzuri, s-a petrecut, potrivit constatărilor făcute de I. Chicideanu²⁵, după anumite reguli, ce urmăreau distrugerea părții active a piesei, și anume a lamei.

Scoaterea din funcțiune a anumitor piese de bronz, fie prin fragmentare, fie prin îndoirea lor, de cele mai multe ori în foc²⁶, apoi depunerea lor a avut loc, foarte probabil, în cadrul unor ceremonii religioase.

¹⁹ Publicarea monografică a descoperirii este în pregătire. Vasele de bronz au fost discutate și ilustrate de către T. Soroceanu, vezi Soroceanu 2008, 57 sq., nr. 13-15, 86, nr. 35, 118, nr. 70-76.

²⁰ Potrivit informațiilor primite de la Ioan Nistea, în prezent neverificabile, între anii 1954 și 1957, pe vremea când lucra la școala din Lăpuș, într-o primăvară, un elev a adus în clasă "...trei, patru obiecte din metal (bronz), erau dălți. Aceste obiecte...au fost găsite în urma plugului, în amonte de comuna Lăpuș". Este vorba, probabil, de un depozit compus din celturi, ieșit la iveală în partea nordică a localității. Datarea descoperirii este incertă.

²¹ Depozitul I, format din 10-15 celturi întregi, dintre care s-au păstrat trei exemplare, vezi Kacsó 1994, 5 sq., fig. 1. Este posibil ca așezarea de la Groșii Țibleșului-Ograde (vezi Kacsó 1993, 32 sq., pl. 12) să fi fost contemporană cu acest depozit.

²² Descoperiri izolate de celturi, vezi Kacsó 1994, 15, fig. 3, 4; Kacsó 2005, 237, fig. 1, 6.

²³ Problematika descoperirilor izolate de bronzuri, respectiv a depunerilor sau a depozitelor de o singură piesă din epoca bronzului este îndelungat dezbătută. Din extrem de vasta literatură citez aici v. Brunn 1968, 235 sq.; Menke 1982, 82 sqq.; Geißlinger 1984, 321 sq., Kubach 1985; Winghart 1998; Hansen 2002.

²⁴ Soroceanu 1995, 46.

²⁵ Chicideanu 1988, 166 sq.

²⁶ Vezi pentru topoarele cu disc și spin Kacsó 1995. Pentru contextul mai larg european al unor astfel de practici vezi Nebelsick 1997; Nebelsick 2000

BIBLIOGRAFIE:

- Alexandrescu 1968 A. D. Alexandrescu, *Spadele de bronz de pe teritoriul R. S. România. Rezumatul tezei de doctorat în istorie*, București, 1968.
- Bader 1991 T. Bader, *Die Schwerter in Rumänien*, PBF IV, 8, Stuttgart, 1991.
- v. Brunn 1968 W. A. v. Brunn, *Mitteldeutsche Hortfunde der jüngeren Bronzezeit*, Römisch-Germanische Forschungen 29, Berlin, 1968.
- Chicideanu 1983 I. Chicideanu, *Zur Typologie und Verbreitung der Schalenknaufschwerter*, Dacia N. S. 27, 1983, 11-17.
- Chicideanu 1988 I. Chicideanu, *Din nou despre spadele cu mâner în formă de cupă – Nochmals zu den Schalenknaufschwertern*, SCIVA 39, 1988, 159-168.
- Geißlinger 1984 H. Geißlinger, *Depotfund, Hortfund*, în *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde* 5, Berlin, New York, 1984, 320-338.
- Hampel 1886 J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, I, Budapest, 1886.
- Hansen 1994 S. Hansen, *Studien zu den Metalldeponierungen während der älteren Urnenfelderzeit zwischen Rhônetal und Karpatenbecken*, UPA 21, Bonn, 1994.
- Hansen 2002 S. Hansen, *Über bronzezeitliche Depots, Horte und Einzelfunde: Brauchen wir neue Begriffe?*, Archäologische Informationen 25/1&2, 2002, 91-97.
- Hansen 2005 S. Hansen, *Neue Forschungen zur Metallurgie der Bronzezeit in Südosteuropa*, în Ü. Yalçın (ed.), *Anatolian Metall III*, Der Anschnitt, Beiheft 18, Bochum, 2005, 89-103.
- Kacsó 1981 C. Kacsó, *Depozitul de bronzuri de la Lăpuș – Der Bronzefund von Lăpuș*, Marmatia 5-6, 1979-1981, 115-124.
- Kacsó 1990 C. Kacsó, *Bronzul târziu în nord-vestul României*, SympThrac 8, Satu Mare-Carei, 1990, 41-50.
- Kacsó 1993 C. Kacsó, *Contribuții la cunoașterea Bronzului târziu din nordul Transilvaniei. Cercetările de la Suciu de Sus și Groșii Țibleșului – Beiträge zur Kenntnis der Spätbronzezeit im Norden Transsilvaniens. Die Ausgrabungen in Suciu de Sus und Groșii Țibleșului*, Revista Bistriței 7, 1993, 29-49.
- Kacsó 1994 C. Kacsó, *Frühhallstattzeitliche Funde in Transilvanien*, EphNapocensis 4, 1994, 5-15.
- Kacsó 1995 C. Kacsó, *Der Hortfund von Läschia, Kr. Maramureș*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995, 131-140.

- Kacsó 2002 C. Kacsó, *Descoperiri de bronzuri în Depresiunea Lăpuşului – Die Bronzefunde in der Lăpuş-Niederung*, Revista Bistriței 16, 2002, 7-24.
- Kacsó 2004 C. Kacsó, *Mărturii arheologice*, Baia Mare, 2004.
- Kacsó 2005 C. Kacsó, *Bronzefunde von Târgu Lăpuş, Kr. Maramureş, în T. Soroceanu (ed.), Bronzefunde aus Rumänien II. Beiträge zur Veröffentlichung und Deutung bronzee- und älterhallstattzeitlicher Metallfunde in europäischem Zusammenhang*, BiblMuzBistrița Seria Historica 11, Bistrița, Cluj-Napoca, 2005, 235-243.
- Kacsó, Metzner-Nebelsick, Nebelsick 2009 C. Kacsó, C. Metzner-Nebelsick, L. D. Nebelsick, *New work at the Late Bronze Age Tumulus Cemetery of Lăpuş in Romania*, în E. Borgna, S. Müller Celka (ed.), *Ancestral Landscapes: Burial Mounds in the Copper and Bronze Ages. (Central and Eastern Europe - Balkans – Adriatic -Aegean, 4th-2nd millennium BC) Proceedings of the International Conference, Udine, May 15th-17th 2008*, Udine/Lyon, 2009 (sub tipar).
- Kemenczei 1991 T. Kemenczei, *Die Schwerter in Ungarn II*, PBF IV, 9, Stuttgart, 1991.
- Kobal' 2000 J. V. Kobal', *Bronzezeitliche Depotfunde aus Transkarpatien (Ukraine)*, PBF XX, 4, Stuttgart, 2000.
- Kubach 1985 W. Kubach, *Einzel- und Mehrstückdeponierungen und ihre Fundplätze*, ArchKorr 15, 1985, 179-185.
- Menke 1982 M. Menke, *Studien zu den frühbronzezeitlichen Metalldepots Bayerns*, Jahresbericht der bayerischen Bodendenkmalpflege 19/20, 1978/79 (1982).
- Mozsolics 1975 A. Mozsolics, *Bronzkori kardok folyókból – Bronzezeitliche Schwertfunde aus Flüssen*, ArchÉrt 102, 1975, 3-24.
- Mozsolics 1976 A. Mozsolics, *Zwei Bronzeschwerter in Museum von Kecskemét*, Cumania 4, 1976, 15-20.
- Mozsolics 2000 A. Mozsolics, *Bronzefunde aus Ungarn. Depotfundhorizonte Hajdúböszörmény, Románd und Bükkszentlászló*, PAS 17, Kiel, 2000.
- Müller-Karpe 1961 H. Müller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 6, München, 1961.
- Nebelsick 1997 L. Nebelsick, *Auf Biegen und Brechen. Ekstatische Elemente bronzezeitlicher Materialopfer- ein Deutungsversuch*, în A. Hänsel, B. Hänsel, *Gaben an die Götter. Schätze der Bronzezeit Europas*, Bestandskataloge 4, Berlin, 1997, 35-41.
- Nebelsick 2000 L. Nebelsick, *Rent asunder: ritual violence in Late Bronze Age hoards*, în C. Parre (ed.), *Metals Make the World Go Round. The supply circulation of Metals in Bronze Age Europe*, Oxford, 2000, 159-175.

- Soroceanu 1995 T. Soroceanu, *Die Fundumstände bronzezeitlicher Deponierungen – Ein Beitrag zur Hortdeutung beiderseits der Karpaten*, în T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, PAS 10, Berlin, 1995, 15-80.
- Soroceanu 2008 T. Soroceanu, *Die vorskythenzeitlichen Metallgefäße im Gebiet des heutigen Rumänien – Vasele de metalprescritice de pe actualul teritoriu al României*, BiblMuzBistrița Seria Historica 16, Bistrița, Cluj-Napoca, 2008.
- Winghart 1998 S. Winghart, *Bronzezeitliche Deponierungen – Zeugnisse religiöser Vorstellungen und Praktiken*, în *Das Geheimnis des Berstein-Colliers* (Ausstellungskatalog), Ingolstadt, 1998, 65-71.

LISTA ILUSTRĂȚIILOR

- Fig. 1. Spada fragmentară de la Lăpuș (desen).
Fig. 2. Spada fragmentară de la Lăpuș (foto).
Fig. 3a. Imaginea radiografiată a spadei de la Lăpuș.
Fig. 3b. Imaginea radiografiată a spadei de la Lăpuș.

ABBILDUNGSVERZEICHNIS

- Abb. 1. Das fragmentarische Schwert von Lăpuș (Zeichnung).
Abb. 2. Das fragmentarische Schwert von Lăpuș (Photo).
Abb. 3a. Die radiographische Aufnahme des Schwertes von Lăpuș.

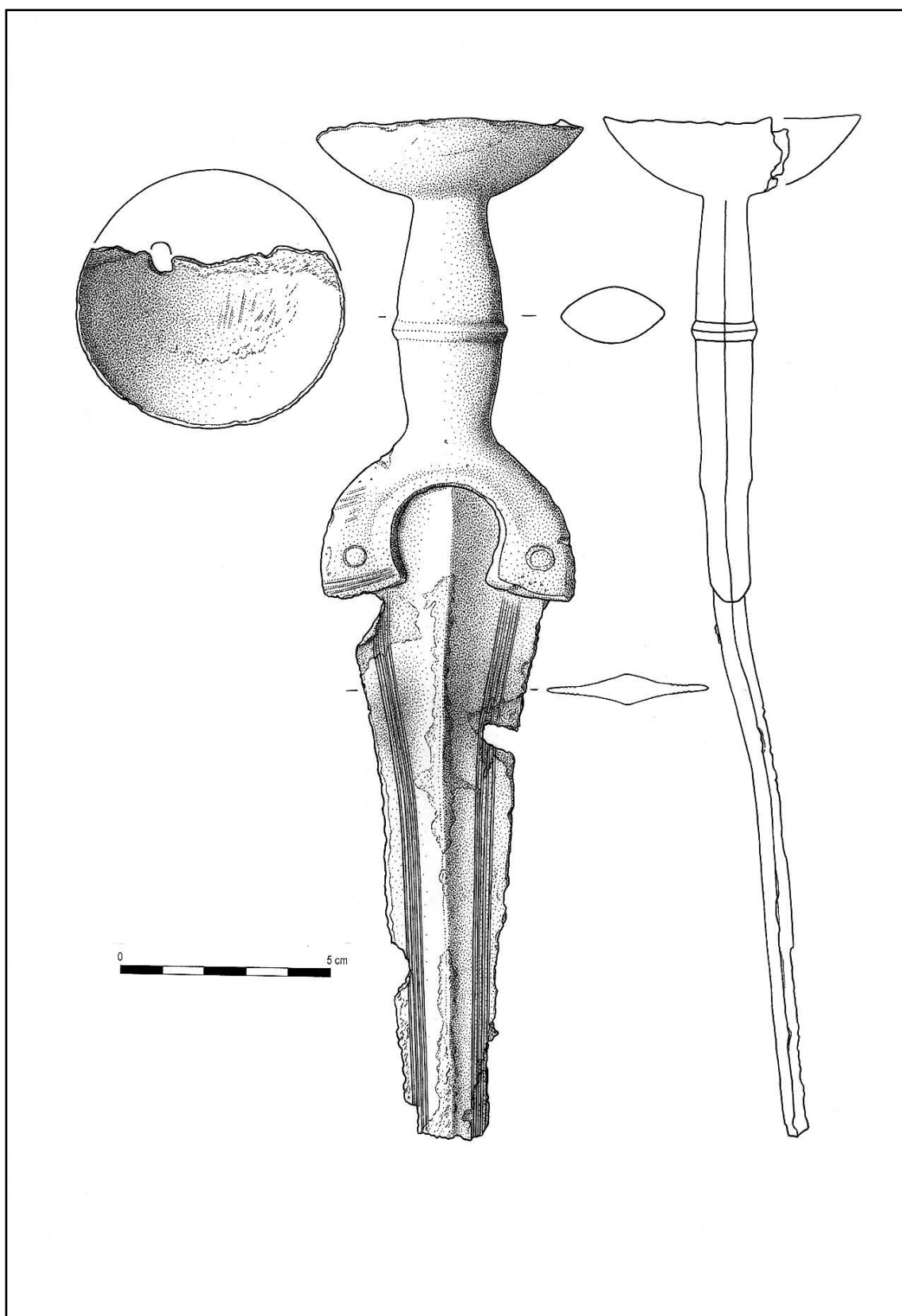

Fig. 1. Spada fragmentară de la Lăpuș (desen). /
Abb. 1. Das fragmentarische Schwert von Lăpuș (Zeichnung).

Fig. 2. Spada fragmentară de la Lăpuș (foto). /
Abb. 2. Das fragmentarische Schwert von
Lăpuș (Photo).

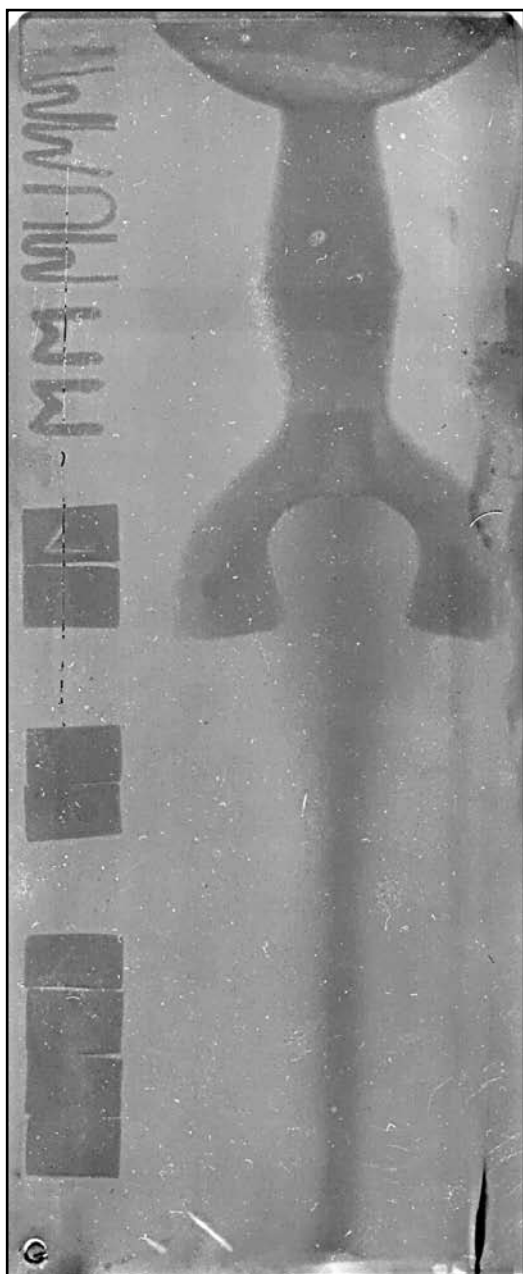

Fig. 3a. Imaginea radiografiată a spadei de la Lăpuș. /
Abb. 3a. Die radiographische Aufnahme des Schwertes von Lăpuș.

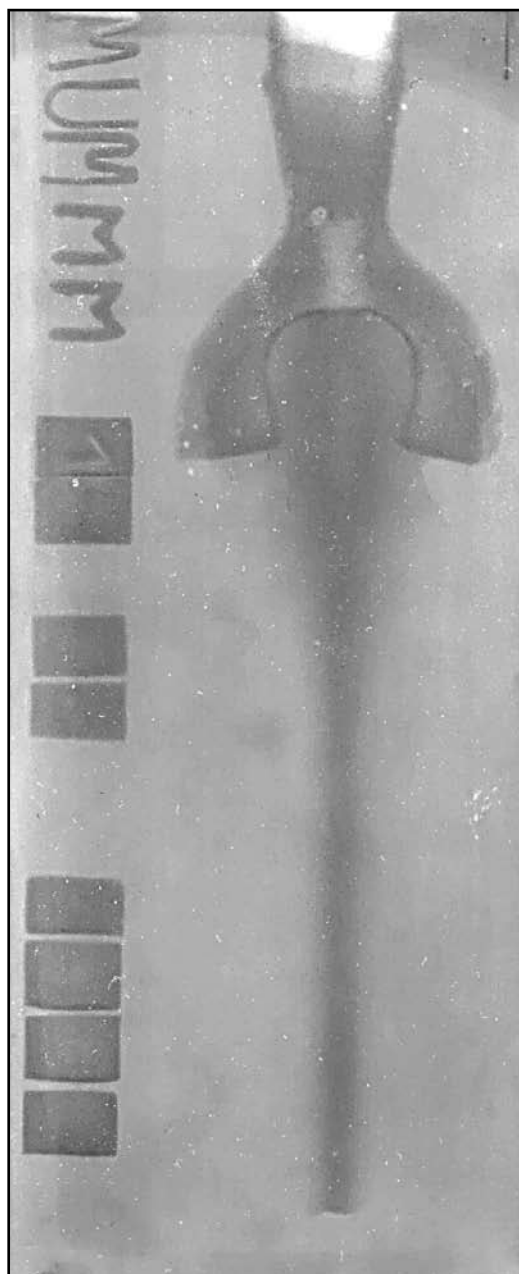

Fig. 3b. Imaginea radiografiată a spadei de la Lăpuș. /
Abb. 3b. Die radiographische Aufnahme des Schwertes von Lăpuș.

PINTENII GERMANICI DIN BARBARICUM (SEC. II-III P. CHR.)

Marius Ardeleanu

GERMANISCHE SPOREN AUS BARBARICUM (II-III JAHRHUNDERT N. CHR.)

Zusammenfassung

Während der Marcomanischen Kriege (160-180 n.Chr.) in der Gegend der Ober-Theiß also Nord-Westen Rumäniens, Nord-Osten Ungarns, Süd-Osten Slovakiens und der Cis-Karpathischen Ukraine, finden grosse Völkerwanderungen statt. Aus diesen Völkern gelangen an der Gränze der Provinz Dacia Porolissensis die Dakern und die Vandalen. Von den Inventarteile spezifisch für die Przeworsk Kultur (die Vandalen) haben einen wichtigen Platz die Sporen. Für den besprochenen Areal hat man 38 Exemplare gefunden, die mehrheit dieser Kunstprodukte kommen aus den Gräbern. Durch ihre Form und Grösse hat man sie in mehrere Typen eingeteilt, die dem chronologischen Teil dem letzten Viertel des II Jahrhunderts und der ersten Hälfte des III Jahrhunderts n.Chr. entsprechen. Die meisten Exemplare gehören den Typen Ginalski E (20) (B₂-C_{1a}) und Ginalski G (10) (C_{1b}). Einige entsprechen den Typen D (5 Exemplare) und F3 (2 Exemplare) nach Ginalski. Als eine Ausnahme gibt es ein früheres Exemplar der Form Ginalski C_{1a} (I Jahrhundert n.Chr.).

Alleine oder zusammen mit andere Kunstprodukte die spezifisch für diese Periode sind, sind diese hervorragende Datierungselemente welche die Anwesenheit der germanischen Krieger in der Nähe und nach den Markomanischen Kriege in dem Ober-Theiß Becken bestätigen (Karte 1).

stichwörter: Germanische sporen, Barbaricum, Markomanischen Kriege.

După cucerirea Daciei și transformarea ei în provincie romană, ținuturile Tisei superioare¹ intră într-o altă etapă e existenței ei, marcând un moment de turnură pentru întreg *Barbaricum*-ul² învecinat. De altfel, schimbări importante se petrec în această zonă începând cu prima jumătate a sec. I p. Chr. (cucerirea romană a Pannoniei, pătrunderea quazilor germanici în vestul și nord-vestul teritoriului dacic din Slovacia sau a sarmaților iazygi în câmpia dintre Dunăre și Tisa³).

¹ Din punct de vedere administrativ, astăzi teritoriul Tisei superioare cuprinde teritorii din patru țări: regiunea ciscarpatică a Ucrainei, partea de est a Slovaciei, județele nordice Szabolcz și Szatmár ale Ungariei, județele Satu Mare, Maramureș și părți din jumătatea nordică a județelor Sălaj și Bihor din România.

² Noțiunea de *Barbaricum* este, în general, utilizată pentru teritoriile rămase în afara Imperiului roman. Pentru această zonă, termenul nu poate fi aplicat decât după constituirea provinciei Dacia. Din acest moment și până în ultima treime a sec. IV p. Chr. referitor la teritoriile vechii Dacii, care între 106 – 271/275 p. Chr. au rămas în afara provinciei, denumirea asigură pe lângă avantajul oferit de alinierea la o terminologie generalizată și un cadru riguros necesar plasării cronologice a vestigiilor (STANCIU 1995, nota 1).

³ Acest lucru îl spune clar Pliniu cel Bătrân (*Hist. Nat.*, IV, 80): în vremea sa (sec. I p. Chr.) „dacii au fost împinși de sarmați din câmpia dintre Dunăre și Pădurea Hercinică în munți și până la râul Parthissus (Tisa)”; (cf. IZVOARE PRIVIND ISTORIA ROMÂNIEI, I, 1964, 402).

Nu se cunoaște exact în ce măsură prezența dacică din această zonă, atestată atât arheologic, cât și literar, a asimilat elementele celtice sau cum s-au revărsat asupra lor influențele romane și apoi în ce mod au intrat în contact cu triburile germanice. În esență, există două grupuri alogene ce pătrund în aceste spații, începând cu primul secol al erei noastre: sarmații și purtătorii culturii Przeworsk (vandalii).

Ansamblul datelor cunoscute până acum par să indice o coabitare mai timpurie (sec. I p. Chr.) a dacilor situați la imediata periferie nordică și sudică a Carpaților nordici cu unele elemente Przeworsk mai timpurii ajunse în această arie (*asdingi, lacringi*), situație care pare să transpară și în sursele literare, mai târzii, din epoca romană⁴.

Pentru teritoriul nord-vestic al României, având în vedere puținele materiale care cu adevărat se pot data pe parcursul primei jumătăți a sec. II p. Chr., se pune întrebarea, dacă chiar a existat o populație organizată și apropiată de sistemul defensiv roman, cu care aceștia să poată stabili contacte active într-o primă etapă. Pe baza dovezilor arheologice este greu de susținut existența unei populații în această perioadă.

Cele mai temeinic cercetate așezări din regiunea Tisei superioare arată, în general, un orizont dacic mai timpuriu decât cel Przeworsk⁵. Nu la fel este situația așezărilor descoperite în imediata vecinătate a Daciei Porolissensis, unde descoperirile arheologice arată o coabitare a celor două elemente înainte de ajungerea lor în această zonă (printre cele mai cunoscute așezări: Badon-„La nove/La pietriș”, Bervenii-„Holmoș II”, Crișeni-„Orășel”, Hereclean-„Dâmbul Iazului”, „La Toduț”, Lazuri-„Lubi tag”, Margine1 „Natu”, Panic-„Uroikert”, Zalău-„Bul. M. Viteazul”, etc.).

Unul dintre cele mai recente situri descoperite, care atestă conviețuirea celor două elemente, dacice și germanice, este cel de la Pericei – „Gouț”⁶. Cele două campanii de săpătură (2004 și 2008) întrepinse aici au scos la iveală numeroase materiale aparținând ambelor grupuri culturale. Dintre piesele de inventar aparținând populației germanice este de amintit un pinten (S. 1/2008), incomplet păstrat (lipsește treimea inferioară). Are un spin masiv, puternic de formă conică, circular în secțiune. Piciorul are secțiunea în formă de semilună (semicircular) și se subțiază spre capăt, unde are un buton mic, circular folosit pentru prinderea de încălțăminte (fig. 2). Acest tip se caracterizează printr-o lățime relativ mare (față de alte exemplare) între brațe ($H_{\text{piesă}} = 6 \text{ cm}$, $L_{\text{picior}} = 6,5 \text{ cm}$, $H_{\text{spin}} = 1,9 \text{ cm}$, $D_{\text{buton}} = 0,7 \text{ cm}$).

Conform tipologiei lui Ginalschi, se încadrează tipului D, specific pentru arealul culturii Przeworsk etapei B₂-C₁⁷. Exemplare asemănătoare s-au descoperit la Bratovo⁸ (fig. 1, 3-6) și Peder⁹ (fig. 1, 7). În spațiul culturii Przeworsk, un exemplar identic s-a descoperit la Opatów (M. 1229)¹⁰, mormânt datat în etapa C₁.

Pintenii aparțin echipamentului luptătorilor călări. În zona Tisei superioare s-au descoperit un număr de 38 de exemplare (din care 10 perechi) în 19 localități (Harta 1). Cele mai multe exemplare sunt din fier, cu excepția unuia, care este din bronz: Muhi¹¹.

În ceea ce privește bogăția mormintelor (în funcție de numărul de obiecte de inventar) în care au apărut pintenii, cele mai multe sunt bogate. Marea majoritate a pintenilor provin din morminte de luptători, dar nu lipsesc nici din așezări: Beregsurány, Ostrovany, Pericei, Peder și Zalău.

Din punct de vedere cronologic, pintenii descoperiți în bazinul superior al Tisei se pot împărți în două categorii. Prima grupă coincide orizontului La Tène târziu (dacic) din

⁴ Este vorba despre episodul din timpul împăratului Macrinus (217 – 218 p. Chr.), care nu duce lupte cu *dacii*, ci cu *dacringii*, cărora le înapoiază ostatecii luați de Caracalla. Prin acest termen se poate admite o posibilă ezitare între numele a două populații învecinate sau care conviețuiau deja (STANCIU 1995, 173).

⁵ OLEŢZKI 2001, 200-201, cu bibliografia siturilor.

⁶ POP/PRIPON/CSOK 2004, 687-703.

⁷ GINALSKI 1991, 68.

⁸ KOTIGOROŠKO 1995, 153, fig. 105, 35.

⁹ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, 422, fig. 11, 8.

¹⁰ GODŁOWSKI 1977, 26-27, fig. 1, d.

¹¹ VEGH 1974-1975, 76, 91, 101, fig. XVIII, 1.

această zonă, cuprinzând perioada sec. I p. Chr. A doua cuprinde intervalul cuprins între ultimul sfert al sec. II p. Chr. – prima jumătate a sec. III p. Chr., orizont datorat venirii unor grupe de populații germanice în bazinul superior al Tisei (Przeworsk=*vandalii*), moment atestat atât în izvoarele scrise cât și pe cale arheologică. Tipologic¹² se împart în cinci grupe.

Cel mai timpuriu exemplar de pinten descoperit în această zonă marchează și începutul pătrunderii primilor luptători Przeworsk. Este vorba de o pereche aparținând tipului C1a după Ginalski¹³, descoperit la Zemplin, în M. 20¹⁴ (fig. 1, 1-2). Sunt pintenii de dimensiuni mari, cu brațele subțiri și arcuite semicircular, cu butoni terminali mici și un vârf (spin) ascuțit, nu prea lung. Deschiderea obișnuită la capete la aceste exemplare este de 5,5 – 6,5 cm. Sunt caracteristici pe tot parcursul sec. I p. Chr.

Acest tip de pinten este întâlnit și în așezările fortificate ale Daciei preromane, databile în sec. I a. Chr. – I p. Chr.¹⁵. De asemenea, apar și în mediul culturii Púchov, unde K. Pieta îi vede ca rezultat al influențelor est-germanice¹⁶. Ei sunt destul de frecvenți și în mediul Przeworsk timpuriu, de exemplu la Wólka Domaniowska (M. 66)¹⁷, mormânt datat tot în etapa B₁.

Mari mișcări de populații au loc în zona Tisei superioare în timpul războaielor marcomanice. Datorită așezării geografice, Dacia Porolissensis a fost provincia ale cărei frontiere nord-vestice au fost supuse presiunilor acestor populații¹⁸. Acestea, împinse spre *limes*-ul dacic au fost în majoritate de neam germanic, din arealul culturii Przeworsk. Datorită caracterului războinic al principalelor neamuri ce au alcătuit acest “val”, ele au supus Dacia Porolissensis unei puternice presiuni militare¹⁹.

Un rol dominant între acestea îl au vandalii, o mare parte dintre ei războinici călăreți. De altfel, marea majoritate a pintenilor sunt datați în această perioadă (28 de exemplare din 38). Aceștia sunt de dimensiuni nu prea mari, cu umerii mici și largi, puțin îndoiți și cu butoni mici și conici la capete. Spinul este scurt, masiv, uneori cu muchii²⁰.

După M. Jahn²¹, K. Godłowski²² și J. Ginalski²³ acest tip se datează în sec. II p. Chr. (etapa B₂ a epocii romane timpurii). Au dobândit o largă răspândire în cadrul culturii Przeworsk, unde sunt specifici pentru etapa B₂-B₂/C_{1a}²⁴. Conform tipologiei lui J. Ginalski aceste forme se încadrează în două tipuri: D²⁵ și E²⁶ – ultima cu trei variante descoperite în această zonă: E2, E5b și E6. Diferențele dintre acestea sunt foarte mici și ele vizează grosimea, dimensiunea spinului și a piciorului, iar plasarea cronologică este aceeași pentru ambele tipuri.

Tipul Ginalski E2 este de dimensiuni mai mici, înălțimea acestuia rar depășind 4 cm. Distanța dintre brațe este de asemenea tot mică, între 4,5 și 5 cm. Butonii sunt conici. Astfel de exemplare s-au descoperit la Zemplin (M. 23²⁷ - fig. 3, 5-6 și în M. 50²⁸ - fig. 3, 1-2), Lastovce²⁹ (fig. 3, 3), Muhi³⁰ (fig. 3, 4). Are numeroase analogii în cadrul culturii

¹² Am folosit tipologia întocmită de J. Ginalski pentru pintenii de epocă romană descoperiți în mediul Przeworsk (GINALSKI 1991, 53-84).

¹³ GINALSKI 1991, 61.

¹⁴ BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 249, pl. II, 25, 27.

¹⁵ GLODARIU/IAROSLAVSCHI 1979, 126-127, fig. 73, 18-19.

¹⁶ PIETA 1982, 78.

¹⁷ OLEŹDKI 1991 – 1992, 213-218, fig. XXVIII, 2-3.

¹⁸ GODŁOWSKI 1993, 74-76.

¹⁹ GUDEA 1994, 385.

²⁰ GINALSKI 1991, 59-64.

²¹ JAHN 1921, 48-49.

²² GODŁOWSKI 1970, 8.

²³ GINALSKI 1991, 89.

²⁴ GINALSKI 1991, 59; GODŁOWSKI 1977, 87-88; OLEŹDKI 2001, 201.

²⁵ *Vezi supra.*

²⁶ După Godłowski, tipul III (GODŁOWSKI 1970, 13).

²⁷ BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 249, pl. III, 26, 28.

²⁸ BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 251, pl. VI, 16, 17.

²⁹ BENINGER 1937, fig. 25, 261, 263.

³⁰ VEGH 1974-1975, 76, 91, 101, fig. XVIII, 1.

Przeworsk, de exemplu în cimitirele de la Opoka³¹ și Piaski³² din Polonia.

Față de exemplarele anterioare, tipul Ginalski E5b are piciorul mai subțire, cu o deschidere mai mare, spinul mai lung și butoni mici, rotunzi la capete. Astfel de exemplare s-au descoperit la Ardanove-„Routkni”³³ (M. 3 – fig. 4, 1), Beregsurány³⁴ (fig. 4, 2), Medieșul Aurit-„Șuculeu”³⁵ (fig. 5, 4), Ostrovany³⁶ (fig. 4, 3) și Zalău-„Bul. Mihai Viteazul, nr. 104-106”³⁷ (fig. 5, 1-3).

Tipul Ginalski E6 este o variantă al celui anterior. Pintenul este mult mai masiv și mai lung. Butonii sunt mici și rotunzi. S-au descoperit la Ardanove-„Ternik” (fig. 4, 4-5). Analogii există în cultura Przeworsk într-un mormânt de războinic, la Podlodów³⁸, unde întreg ansamblul este datat la începutul sec. III p. Chr. (C_{1a}).

Este interesant faptul că acest tip de pinteni (tipul E după Ginalski) nu se limitează la zona imediat învecinată cu Dacia Porolissensis, ci apar și în interiorul acesteia la Ilișua, Jac, Moigrad/Porolissum, Orheiul Bistriței și Toarcla³⁹ (fig. 7, 2, 4-5). De asemenea, nu lipsesc nici din provincia Noricum (la Tulln – fig. 7, 6) sau Pannonia (Brigetio, Sárzentlőríc, Arrabona sau Edestal – fig. 7, 1, 3, 8-9)⁴⁰. De menționat este faptul că cei din interiorul provinciilor romane sunt toți din bronz.

Prezența acestora împreună cu fibule tip Almgren 129 și A. 43⁴¹ le asigură o datare în timpul războaielor marcomanice (B₂-C_{1a}). Principala caracteristică ce-i deosebește de pintenii din fier este spinul mult mai masiv, chiar gros la bază, de formă piramidală. Sunt răspândiți pe o zonă mai largă, fiind cunoscuți și la Târgșor (M. 205)⁴², în Ucraina la Kanev⁴³ sau în regiunea Kievului⁴⁴, sau mai departe în sud-vestul Crimeei, la Skalistoe (situl III, M. 28)⁴⁵.

În siturile aparținând culturii Przeworsk, acești pinteni sunt atribuiți etapei B₂-C₁, sau mai precis orizontului 2 al mormintelor cu arme, începând cu C_{1a}⁴⁶. Pentru zona scandinavă ei fac parte din grupa 5 a mormintelor cu arme, fiind datați puțin mai târziu, în perioada C_{1b} (230-260)⁴⁷. Descoperirile din Ucraina și zona nord-pontică sunt datate în B₂-C_{1a}, în același interval ca și descoperirile din zona Tisei superioare, fiind însă puse pe seama răspândirii culturii Cerneahov⁴⁸ (=goți), prezentând însă o particularitate: au decor de email pe butonii de fixare.

Ca răspândire, sunt prezenți atât în zona balto-slavă (cultura Kiev), în regiunea Nistrului (Ucraina) sau zona pontică. Însă marea lor majoritate sunt cunoscuți în *Germania liberă*, în special în cultura Przeworsk, în Scandinavia, în regiunile la nord de Dunărea Mijlocie sau în bazinul Tisei superioare. Pentru zonele periferice culturii Przeworsk, cu siguranță că aceștia au ajuns odată cu mișcările populațiilor germanice.

Ca o variantă de trecere la etapa C_{1b} (începutul sec. III p. Chr.) este de amintit tipul de pinte Ginalski F 3. Pentru bazinul Tisei superioare s-a descoperit o pereche, la Kékcsé⁴⁹. Aceștia sunt mai mari (înălțimea: 6,5 cm), au brațele arcuite și subțiri, terminându-se într-

³¹ DIE VANDALEN 2005 – CATALOG, 447.

³² SKOWRON 1985, 165, fig. 4.

³³ KOBAL 1993-1994, 32-33, fig. 2, e.

³⁴ ISTVANOVIĆ 1993, 132, fig. V, 9.

³⁵ HOREDȚ 1973, 95, fig. 5; MATEI/STANCIU 2000, 64, pl. 344, 5

³⁶ LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ/TOMÁŠOVÁ 1999, 103, fig. 28.

³⁷ MATEI/STANCIU 2000, 90, 99, pl. 344, 1-2, 4.

³⁸ DIE VANDALEN 2005 - CATALOG, 442-443.

³⁹ OPREANU/COCIȘ 2002, 227 – 265.

⁴⁰ TEJRAL 2003, 252, fig. 7.

⁴¹ GUDEA 1989, fig. 185, 25, fig. 188, 13, 15; COCIȘ/OPREANU 1998, 198-200, fig. 6, 39-43, fig. 9, 58-61, tipul 5 d 1-5 și tipul 6-8.

⁴² DIACONU 1965, pl. 13.

⁴³ KORZUHINA 1978, 50.

⁴⁴ HANENKO 1901, 202, pl. 7; KORZUHINA 1978, 51.

⁴⁵ BOGDANOVA/GUŠČINA/LOBODA 1976, 17-52, fig. 8.

⁴⁶ GODŁOWSKI 1992, 44, fig. 18, 7.

⁴⁷ ILKJÆR 1990, 318.

⁴⁸ KAZANSKI 1994, 431.

⁴⁹ ISTVÁNOVIĆ/KULCSÁR 1992, nr. 24, 55, fig. 7.

un buton mic de formă conică. Spinul este masiv, bombat în partea inferioară (fig. 6, 1-2). Se datează la finalul etapei C1a⁵⁰.

Pentru această perioadă (începutul sec. III p. Chr.), se cunosc un număr redus de pinteni. Domină exemplarele cu umerii asimetrici și butoni nu prea mari la capete (biconice). Spinul lor este masiv, de formă conică, uneori prezintă două inele la baza lui. Sub el se află un cârlig. Conform tipologiei lui J. Ginalski aceste exemplare se încadrează tipului G⁵¹. Pinteni de acest tip apar la începutul perioadei romane târzii și sunt considerați specifici pentru faza C1b⁵². În bazinul Tisei superioare sunt prezente două variante.

Tipul Szmajcarija (Ginalski G1/Kokowski 1) are un arc aplatizat și lărgit în partea centrală, un spin lung, masiv, doi butoni nu prea mari și un cârlig de fixare⁵³. Astfel de pinteni s-au descoperit la Bratovo⁵⁴ (un exemplar⁵⁵ în M. 3 – fig. 6, 3), Kisvárda-„TV-torony”⁵⁶ (fig. 6, 5) și Medieșul Aurit-„La Leșu” – M. 28 (fig. 6, 4). Sunt datați în etapa C_{1b} a epocii romane imperiale⁵⁷. În siturile Europei Centrale acești pinteni sunt atribuiți perioadei C_{1a}-C_{1b}⁵⁸ (aproximativ 160/180-310 p. Chr.), cu predilecție ultimei perioade. Ca arie de răspândire sunt atestați în Europa de est în cadrul culturii Przeworsk⁵⁹ (Hromówka⁶⁰, în Ucraina) și a culturii Lipița⁶¹ (zona Nistrului superior). Mai numeroși sunt în Europa Centrală, mai ales în arealul de bază al culturii Przeworsk (de exemplu, în cimitirele de la Chmielów Piaskowy – M. 7⁶² și M. 27E⁶³, Piaski⁶⁴, sau Wrzask-Zagłoba⁶⁵) și Wielbark⁶⁶, în Boemia⁶⁷, zona baltică⁶⁸ sau pontică⁶⁹. De asemenea, ei sunt prezenți și pe teritoriul Imperiului roman⁷⁰.

Un exemplar puțin diferit este cel asemănător tipului G2 după Ginalski. Față de cel prezentat anterior este puțin mai scund, spinul mai mic, prezintă un mic nod deasupra bazei acestuia și are o deschidere a brațelor mai largă (8, 4 cm). Astfel de pinte este atestat la Zemplin în mormântul 147⁷¹ (fig. 6, 6). În siturile culturii Przeworsk este atribuit etapei C_{1b}-C₂⁷². De altfel, împreună cu alte materiale descoperite în mormânt, reprezintă faza finală a înmormântărilor din acest cimitir (a doua jumătate a sec. III p. Chr.).

Cât privește pinteni descoperiți în zona Tisei superioare, în cele două segmente cronologice (sec. I p. Chr. și sf. sec. II – prima jumătate a sec. III p. Chr.), se poate observa concentrarea lor covârșitoare în a doua etapă. Ele evidențiază mișcările de populații germanice într-o zonă în care elementul etnic este uneori greu de identificat. De altfel, dacă putem presupune cu certitudine originea acestor pinteni (cultura Przeworsk), nu putem spune același lucru despre purtătorii lor. O parte a acestor pinteni ar fi putut fi purtați și de alte populații ce coabitau cu elemente germanice în această zonă (de exemplu daci la Medieșul Aurit sau sarmați în zona nord-estică a Ungariei).

Harta răspândirii pintenilor arată și dinamica principalelor așezări. Pentru cimitirul

⁵⁰ GINALSKI 1991, 74.

⁵¹ GINALSKI 1991, 76.

⁵² GODŁOWSKI 1977, 87, 90.

⁵³ GIESLER 1978, 6, 7; GINALSKI 1991, 67-70; KOKOWSKI 1993, 337.

⁵⁴ KOBAL 1993-1994, 38, fig. 6, r.

⁵⁵ Poate fi și de tipul Ginalski E7.

⁵⁶ OLĘDZKI 2001, 204.

⁵⁷ OLĘDZKI 2001, 207.

⁵⁸ GODŁOWSKI 1970, 48, pl. 2; GINALSKI 1991, 67-70; KOKOWSKI 1993, 337-338.

⁵⁹ KOZAK 1984, 13, fig. 15, 12.

⁶⁰ DĄBROWSKA/GODŁOWSKI 1970, 78, pl. II, 5.

⁶¹ CIGILIK 1975, 119, fig. 50, 26.

⁶² GODŁOWSKI/WICHMAN, 18, pl. IX, 5.

⁶³ GODŁOWSKI/WICHMAN, 29, pl. XXXIX, 4, 5.

⁶⁴ SKOWRON 1985, 165, fig. 4.

⁶⁵ SICIŃSKI 1986, 267, pl. 1, 2.

⁶⁶ GINALSKI 1991, 53; KOKOWSKI 1993, 335.

⁶⁷ GODŁOWSKI 1992, fig. 9.

⁶⁸ GODŁOWSKI 1970, 21, pl. 11.

⁶⁹ KAZANSKI 1994, 431-432, fig. 1, 6, 7.

⁷⁰ După KAZANSKI 1994, 432, nota 18.

⁷¹ BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 267, pl. XX, 10, 12.

⁷² OLĘDZKI 1999, 105, 108, 114.

de la Zemplin se poate observa prezența pintenilor atât în perioada La Tène târzie cât și la sfârșitul sec. II p. Chr. (perioada războaielor marcomanice), cât și la începutul secolului următor (M. 147 – pinteni asimetrici), fiind astfel prezenți în toate etapele de evoluție cronologică a cimitirului.

Răspândirea pintenilor în *Barbaricum*-ul Tisei superioare și numărul destul de mare de descoperiri, atât în așezări, cât și în morminte, confirmă ponderea deosebită a cavaleriei în cadrul luptătorilor culturii Przeworsk. Putem presupune că datorită acestor călăreți au fost posibile organizarea și purtarea unor expediții în timpul și după războaiele marcomanice (de exemplu împotriva costobocilor) sau atacurile repetate asupra Imperiului roman.

Problemele privind cronologia materialelor și a așezărilor din zona Tisei superioare pentru această perioadă sunt pe departe de a fi rezolvate. Aceasta datorită, în primul rând, cantității mici de materiale publicate până acum, dar și a numărului mic de piese ce pot fi date. Pe lângă vestigiile aparținând populației dacice, pentru spațiul Tisei superioare, tot atât de interesante și reprezentative sunt astfel și cele datorate altor populații, ilustrând, pentru această perioadă, procese istorice ce au precedat migrațiile de mai târziu, care vor schimba situația etnică și demografică a acestei zone.

ANEXA 1

Lista cu descoperiri de pinteni germanici din bazinul superior al Tisei (s-a folosit următoarea schemă: număr de ordine (corespunde cu cel din Harta 1), numele localității, regiunea/județul/raionul/districtul, toponimul (acolo unde este precizat), tipul descoperirii, detalii pinten (dacă există), ilustrația, datarea și bibliografia).

1. Pinteni de epocă LaTène D (tipul Ginalski C1a)

1. **Zemplin** (regiunea Trebišov, Slovacia) – de 7,8, respectiv 7,9 cm), fig. 1, 1-2, B₁ (sec. I p. Chr.), BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 249, pl. II/25, 27.

2. Pinteni de tipul Ginalski D

2. **Bratovo** (raionul Vinogradov, Ucraina), – așezare (S1/2008), pinten din fier incomplet păstrat ($H_{piesă} = 6$ cm, $L_{picior} = 6,5$ cm, $H_{spin} = 2,9$ cm, $D_{buton} = 0,7$ cm), fig. 2, sf. sec. II – III p. Chr. (B₂-C_{1a}), inedit⁷³.

3. **Pericei** (județul Sălaj, România) – „Gouț”, 4. **Peder** (regiunea Košice, Slovacia), așezare, pinten din fier incomplet (campania 1963), fig. 1, 7, B₂ (sec. II p. Chr.), LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969, fig. 11, 8.

3. Pinteni de tipul Ginalski E (Godłowski III)

5. **Apa** (județul Satu Mare, România) – *Din hotarul localității*, mormânt, pinten E după Ginalski, B₂-C₁, ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992, nr. 1, 47; MATEI/STANCIU 2000, nr. 7, 27; STANCIU 1995, nr. 1, 141.

6a. **Ardanove** (districtul Ardánhâza, raionul

⁷³ Mulțumesc d-lui dr. Horea Pop (Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău) pentru amabilitatea de a-mi fi pus la dispoziție această piesă.

- Îrșava, Ucraina) – *Rokutni*, mormânt (nr. 3), pinten de tipul E5b (înălțimea: 3,3 cm, fig. 4, 1, sf. sec. II – III p. Chr. (B₂-C_{1a}), KOBAL 1993-1994, 32-33, fig. 2, e.
- 6b. **Ardanove** (districtul Ardánhâza, raionul Îrșava, Ucraina); *Ternik*, mormânt, doi pinteni E6 (din care unul păstrat în întregime avea 5 cm înălțime), fig. 4, 4-5, sf. sec. II – III p. Chr. (B₂-C₁), KOBAL 1993-1994, 35-36, fig. 4, d, e.
7. **Bodrog** (regiunea Trebišov, Slovacia), – *Dunele de nisip de pe proprietatea episcopiei*⁷⁴, morminte de incinerare (?), doi pinteni din fier, probabil din grupa E, B₂-C₁, ISTVÁNOVITS/KULCSAR 1992, 48, fig. 1; LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ 1969, 405; LAMIOVÁ – SCHMIEDLOVÁ 1992, 75.
8. **Beregsurány** (județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria) – *Barátságkert*, așezare, pinten din fier de tipul E5b (locuința nr. 1), fig. 4, 2, sec. II – III p. Chr. (B₂-C_{1a}), ISTVÁNOVITS 1993, 132, fig. V, 9.
9. **Bratovo** (raionul Vinogradov, Ucraina) – *Golotdomb*, mormânt plan de incinerare (M nr. 3), patru pinteni, unul probabil de tipul E7 (dar mai probabil G1), fig. 5, 3, a doua jumătate a sec. II – sec. III p. Chr. (B₂-C₁), KOBAL 1993-1994, 38, fig. 6, r.
10. **Lestovce** (regiunea Košice, Slovacia), pinten tipul Ginalski E2, fig. 3, 3, sec. II p. Chr. (B₂-C₁), BENINGER 1937, fig. 25, 261, 263.
11. **Malaya Kopanya** (raionul Vinogradov, Ucraina), – *Seredniy Grunok*, mormânt de incinerare (M. 1), doi pinteni (tipul E), sec. II p. Chr. (B₁-B₂), KOBAL 1993-1994, 41.
12. **Medieșul Aurit** (județul Satu Mare, România), – *Șuculeu*, așezare, pinten din fier incomplet păstrat (S. VI) de tipul Ginalski E5b (fig. 5, 4), (distanța probabilă dintre capetele brațelor: 5,5 cm, lungimea păstrată a spinului: 2,2 cm, diametrul la bază al spinului: 1,2 cm), sf. sec. II – III p. Chr. (B₂-C₁), MATEI/STANCIU 2000, 64, pl. 344, 5; STANCIU 1995, nr. 18/A, 150-151.
13. **Muhi** (județul Borsod-Abaúj-Zemplén, Ungaria), *Kocsmadomb*, mormânt în urnă, pinten din bronz E2 (lungimea: 7,2 cm), fig. 3, 4, sec. III p. Chr. (C₁), VEGH 1974-1975, 76, 91, 101, fig. XVIII, 1.
14. **Ostrovany** (regiunea Prešov, Slovacia), așezare, pinten din fier E5b, fig. 4, 3, sec. II-III p. Chr., LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ/TOMÁŠOVÁ 1999, 103, fig. 28.
- 15a. **Zalău** (județul Sălaj, România), *Bul. Mihai Viteazul, nr. 104-106 (Panic-„La blocuri”)*, așezare, pinten din fier (brațele au secțiune dreptunghiulară, spinul alungit), prost conservat, aparține probabil tipului E5b (distanța dintre capetele brațelor: 6,2 cm, lungimea spinului: 2,5 cm, la bază are dimensiunile de 1,1 x 0,7 cm) (locuința 4, S. VIII/1978, cas. 13/1978), fig. 5, 3, sf. sec. II – prima jumătate sec. III p. Chr. (B₂-C₁), MATEI/STANCIU 2000, 90, pl. 344/4.
- 15b. **Zalău** (județul Sălaj, România), *Bul. Mihai Viteazul, nr. 104-106 (Panic-„La blocuri”)*, așezare, pinten din fier, aparține tipului Ginalski E5b (distanța dintre capetele brațelor: 6,7 cm, lungimea spinului: 3 cm, diametrul la bază al spinului: 1,5 cm), fig. 5, 1-2, sf. sec. II – prima jumătate sec. III p. Chr. (B₂-C₁), MATEI/STANCIU 2000, 99, pl. 344/1-2.
- 16a. **Zemplin** (regiunea Trebišov, Slovacia), – *Szélmalomdomb*, mormânt de incinerare (M. nr. 23), doi pinteni de fier de tipul E2 (cu deschiderea de 6,4 și 6,2 cm), fig. 3, 5-6, B₂ (sec. II p. Chr.), BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 249, pl. III, 26, 28.
- 16b. **Zemplin** (regiunea Trebišov, Slovacia) – *Szélmalomdomb*, mormânt de incinerare (M. nr. 50) doi pinteni E2 (cu deschiderea de 6,6 și 6,3 cm), fig. 3, 1-2, B₂ (sec. II p. Chr.), BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 251, pl. VI, 16, 17.

4. Pinten de tipul Ginalski F3

17. **Kékcse** (județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria), mormânt, doi pinteni, fig. 6, 1-2, sf. sec. II – III p. Chr. (B₂-C_{1a}), ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992, nr. 24, 55, fig. 7-8.

⁷⁴ Descoperire făcută la sfârșitul secolului al XIX – lea, în satul Svätá Mariá, actualul sat Bodrog, regiunea Trebišov, Slovacia.

5. Pinteni de tipul Ginalski G

18. **Abaujszántó** (județul Borsod-Abaúj-Zemplén, Ungaria), descoperire întâmplătoare, doi pinteni asimetrice, grupa G, prima ½ sec. III p. Chr. (C_{1b}), OLEĐZKI 2001, 204.

19. **Hortobágy** (județul Hajdu-Bihar, Ungaria), – *Poroshát II*, cimitir, sunt menționați 220 tumuli, din care este amintit un pinten, probabil de tipul G, prima ½ sec. III p. Chr. (C_{1b}), ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1994, 414.

20. **Kisvárdá** (județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria), – *TV-torony*, doi pinteni asimetrice de tip Ginalski G1 (Szmajcarija/Kokowski 1), fig. 5, 6, prima ½ sec. III p. Chr. (C_{1b}), OLEĐZKI 2001, 204.

21. **Medieșul Aurit** (județul Satu Mare, România), – *La Leșu*, mormânt plan de

incineratie (M. 28), pinten de fier (fig. 6, 4) de tip Ginalski G1 (Szmajcarija (Ginalski G1/Kokowski 1) prima jumătate a sec. III p. Chr. (C_{1b}), HOREDȚ 1973, fig. 5; MATEI/STANCIU 2000, 66; OLEĐZKI 1999, fig. 10, 13; STANCIU 1995, 152.

22. **Tiszakanyár** (județul Szabolcs-Szatmár-Bereg, Ungaria), descoperire întâmplătoare, doi pinteni asimetrice, grupa G, sec. II - prima ½ sec. III p. Chr. (B₂-C_{1b}), OLEĐZKI 2001, 204.

23. **Zemplin** (reg. Trebišov, Slovacia), – *Szélmalomdomb*, mormânt de incineratie (M. nr. 147, pinten de fier probabil G2 (cu deschiderea de 8,4 cm), fig. 5, 5, sec. III p. Chr., BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990, 267, pl. XX, 12.

ABREVIERI

Acta Hungariae	Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungariae, Budapest.
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj Napoca.
Eph.Nap.	Eph.Nap., Cluj Napoca.
Ethnogr.-Arch. Zeitschr.	Ethnographische Archaologische Zeitung, Łódź.
HOME	A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Budapest.
Jósza András Múz. Évk.	A Nyiregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve, Nyiregyháza.
MCW	Materialy starozytne i wczesnosredniowieczne, Warszawa.
PMMAE	Prace i Materialy Muzeu m Archeologicznego i Etnograficznego w Lodzi, Seria Archeologiczna, Łódź.
Prace Arch.	Prace Archeologiczne, Łódź.
Przeglad Arch.	Przeglad Arch., Posen.
RA 1977	Recherches archeologiques de 1977, Kraków.
Saalburg-Jahrb	Saalburg-Jahrbuch, Saalburg.
Slovenská Arch.	Slovenská Archeológia, Bratislava.
Sovetskaja Arch.	Sovetskaja Archeologija, Moskau.
Specimina Nova	Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis, Pecs.
Vých. Pravek	Vých.Pravek, Nitra / Košice.
Wiadomości Arch.	Wiadomości Archeologiczne, Warszawa.

BIBLIOGRAFIE

- BENINGER 1937 E. BENINGER, Die germanischen Bodenfunde in der Slowakei, (Reihenberg und Leipzig 1937).
- BOGDANOVA/GUŠČINA/LOBODA 1976 I. A. BOGDANOVA/I. I. GUŠČINA/I. I. LOBODA, Mogil'nik Skalistoe III v jugo-zapadnom Krymu (I-IIIvv.). Sovetskaja Arch. 121, 1976, 17-52.

- BUDINSKÝ-KRIČA/LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990
V. BUDINSKÝ-KRIČA, M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, A late 1st. Century B.C.-2nd century A.D. cemetery at Zemplín. Slovenská Arch. 38/2, 1990, 245-344.
- CIGILIK 1975
V. M. CIGILIK, Naselennja Verchn'ogo Podnistrov'ja peršich našoi eri (Kiev 1975).
- COCIȘ/OPREANU 1998
S. COCIȘ/E. OPREANU, Barbarische Fibeln aus dem römischen Dakien: ihre historische Bedeutung, ActaMN 35/1, 1998, 178-200.
- DĄBROWSKA/GODŁOWSKI 1970
T. DĄBROWSKA/K. GODŁOWSKI, Grób kultury przeworskiej z Hromówki na Ukraine, Prace Arch. 12, 1970, 77-102.
- DIACONU 1965
G. DIACONU, Târgșor, necropola din secolele III-IV e. n., (București 1965).
- GIESLER 1978
U. GIESLER, Jüngerkerzeitliche Nietknopfsporen mit Dreipunkthalterung vom Typ Leuna. Saalburg-Jahrb. 35, 1978, 5-38.
- GINALSKI 1991
J. GINALSKI, Ostrogoi kablakowe kultury przeworskiej. Klasyfikacja typologiczna/Bügelsporen der Przeworsk-Kultur. Eine Typologische Klassifikation. Przegląd Arch. 38, 1991, 53-84.
- GLODARIU/IAROSLAVSCHI 1979
I. GLODARIU/E. IAROSLAVSCHI, Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.), (Cluj-Napoca 1979).
- GODŁOWSKI 1970
K. GODŁOWSKI, The Chronology of the Late Roman and Early Migration Periods in Central Europe, (Kraków 1970).
- GODŁOWSKI 1977
K. GODŁOWSKI, Opatów, Gemeinde Opatów, Woiwodschaft Częstochowa (Ein Gräberfeld der jüngeren Kaiserzeit), RA 1977, 1978, 24-33.
- GODŁOWSKI 1992
K. GODŁOWSKI, Die Chronologie der jüngeren und späten Kaiserzeit in den Gebieten südlich der Sudeten und Karpaten. În: Probleme der relativen und absoluten Chronologie ab Latènzeit bis zum Frühmittelalter. Materialien des III. Internationalen Symposiums: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauegebiet, Kraków - Karniowice 3.-7. Dezember 1990 (Kraków 1992), 23-54.
- GODŁOWSKI 1993
K. Godłowski, Die Barbaren nördlich der Westkarpaten und das Karpatenbecken-Einwanderungen, politische und militärische Kontakte, Specimina Nova 9/1, 65-89.
- GODŁOWSKI 1994
K. GODŁOWSKI, Chronologie der germanischen Waffengräber. În: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.), Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994, (Lublin/Marburg 1994), 169 -178.
- GODŁOWSKI/WICHMAN 1998
K. GODŁOWSKI/T. WICHMAN, Chmielów Piaskowy. Ein

- Gräberfeld der Przeworsk-Kultur im Świętokrzyskie-Gebirge, (Kraków 1998).
- GUDEA 1989 N. GUDEA, Porolissum. Un complex arheologic daco-roman de la marginea de nord a Imperiului Roman I, ActaMN 13, 1989.
- GUDEA 1994 N.GUDEA, Dacia Porolissensis und die Markomannenkriege. Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen, I, (Brno 1994), 371-386.
- HANENKO 1901 V. I. HANENKO, Drevnosti Podneprov'ja IV, (Kiev 1901).
- ILKJÆR 1990 J. ILKJÆR, Illerup Ådal. Die Lanzen und Speere, Jutland Arch. Soc. Publ. 25, 1.2, (Aarhus 1990).
- ISTVÁNOVITS 1993 E. ISTVÁNOVITS, Some Data on the History of the Upper Tisza Region in the Roman Age, Vých.Pravek 4, 1993, 127-142.
- ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992 E. ISTVÁNOVITS/V. KULCSÁR, Pajzsos temetkezések a Dunától keletre eső Kárpát-medencei Barbaricumban, Jósza András Múz. Évk. 30-32 (1987-1989), 1992, 47-96.
- JAHN 1921 M. JAHN, Der Reitersporn, seine Entstehung und früheste Entwicklung, (Leipzig 1921).
- KAZANSKI 1994 M. KAZANSKI, Les èperons, les manipules de boucliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la region pontique: origine et diffusion. În: C. von Carnap-Bornheim (herausgegeben), Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten. Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994, (Lublin/Marburg 1994), 429-484.
- KOBAL 1993-1994 J. V. KOBAL, Kultura przeworska na ukraine Zakarpackiej, Wiadomości Arch. 53, 1993 – 1994, 31-56.
- KOKOWSKI 1993 A.KOKOWSKI, L'art militaire des Goths à l'époque romaine tardive (d'après les données archeologiques). În: F. Vallet/M. Kazanski (Hrsg.), L'armée romaine et les Barbares du IIIe au VIIe siècle, (Rouen 1993), 335-348.
- KORZUHINA 1978 G. F. KORZUHINA, Predmety ubora s vyemčatymi V-pervoj poloviny VI v. n. e. V Srednem Podneprov'e, (Moskva – Leningrad 1978).
- KOTIGOROŠKO 1995 V. KOTIGOROŠKO, Ținuturile Tisei superioare în veacurile III î.e.n. - IV e.n. (Perioadele La Tène și romană), (București 1995).
- KOZAK 1984 D. N. KOZAK, Pševors'ka kul'tura v Verchn'omu Podnistrov'i i Zahidnomu Pobužži, (Kiev 1984).
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1969 M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ, Römerzeitliche siedlungskeramic in der südostslowakei, Slovenska Arch XVII – 2, 1969, 401 – 501.
- LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ/TOMÁŠOVÁ 1999 M. LAMIOVÁ-SCHMIEDLOVÁ/B. TOMÁŠOVÁ, Nálezový

- horizont z prelomu doby rímskej a doby sťahovania národov na viacvrstvovom sídlisku v Ostrovanoch, Slovenská Arch. XLVII-2, 1999, 75-132.
- MATEI/STANCIU 2000 AL. V. MATEI/I. STANCIU, Vestigii din epoca romană (sec. II- IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României, (Zalău – Cluj-Napoca 2000).
- OLĘDZKI 1991 – 1992 M. OLĘDZKI, Obrządek pogrzebowy na cmentarzysku kultury przeworskiej w Wólce Domaniewskiej gm. Przytyk, woj. Radomskie, PMMAE 37 – 38; 1991 – 1992, 213-250.
- OLĘDZKI 1999 M. OLĘDZKI, The Upper Tisza Basin in the Roman period. Remarks on settlement and cultural changes. În: J. Tejral (Hrsg.), Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Spisy Arch. Ústavu AVČR Brno 12, (Brno 1999), 105-136.
- OLĘDZKI 2001 M. OLĘDZKI, The Przeworsk culture in the Upper Tisza Basin – an outline of problems. Ethnogr.-Arch. Zeitschr. 42, 2001, 195 – 210.
- OPREANU/COCIȘ 2002 C. OPREANU/S. COCIȘ, Artefakte barbarischer Herkunft aus dem römischen Dakien. În: A. Rustoiu/A. Ursuțiu (Hrsg.), Interregionale und kulturelle Beziehungen im Karpatenraum (2. Jahrtausend v. Chr. – 1. Jahrtausend n. Chr.), (Cluj-Napoca 2002), 227-265.
- PIETA 1982 K. PIETA, Die Puchow-Kultur, (Nitra 1982).
- POP/PRIPON/CSOK 2004 H. POP/E. PRIPON/Z. CSOK, Dacians at the Nord-Western Frontier of Dacia 2nd Century A. D. În: L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, Cr. Roman, Cr. Găzdac (Ed.), Orbis Antiquus. Studia in honorem Ioannis Pisonis, (Cluj-Napoca 2004), 687-703.
- SICIŃSKI 1986 W. SICIŃSKI, Cmentarzysko Kultury Przeworskiej na Stanowisku 1 we Wrzasku-Zagłobie, województwo Łódzkie, PMMAE 33, 1986, 261-271.
- SKOWRON 1985 J. SKOWRON, Osadnictwo Kultury Przeworskiej na Wysoczyźnie Bełchatowskiej, PMMAE 32, 1985, 159-167.
- STANCIU 1995 I. STANCIU, Contribuții la cunoașterea epocii romane în bazinul mijlociu și inferior al râului Someș, Eph.Nap. 5, 1995, 139-226.
- TEJRAL 2003 J. TEJRAL, Zur frage der germanisch-sarmatischen kulturellen Beziehungen an der Wende von der älteren zur jüngeren Kaiserzeit. În: C. von Carnap-Bornheim (Hrsg.), Kontakt – Kooperation – Konflikt. Germanen und Sarmaten zwischen dem 1. und dem 4. Jahrhundert nach Christus. Internationales Kolloquium des Vorgeschichtlichen Seminars der Philipps-Universität, Marburg, 12.-16. Februar, (Marburg 1998), 239-274.
- VÉGH 1974-1975 K. VÉGH, Régészeti adatok észak-magyarország I. sz. I-IV. Századi történetéhez, HOME XII-XIV, 1974-1975, 65-114.

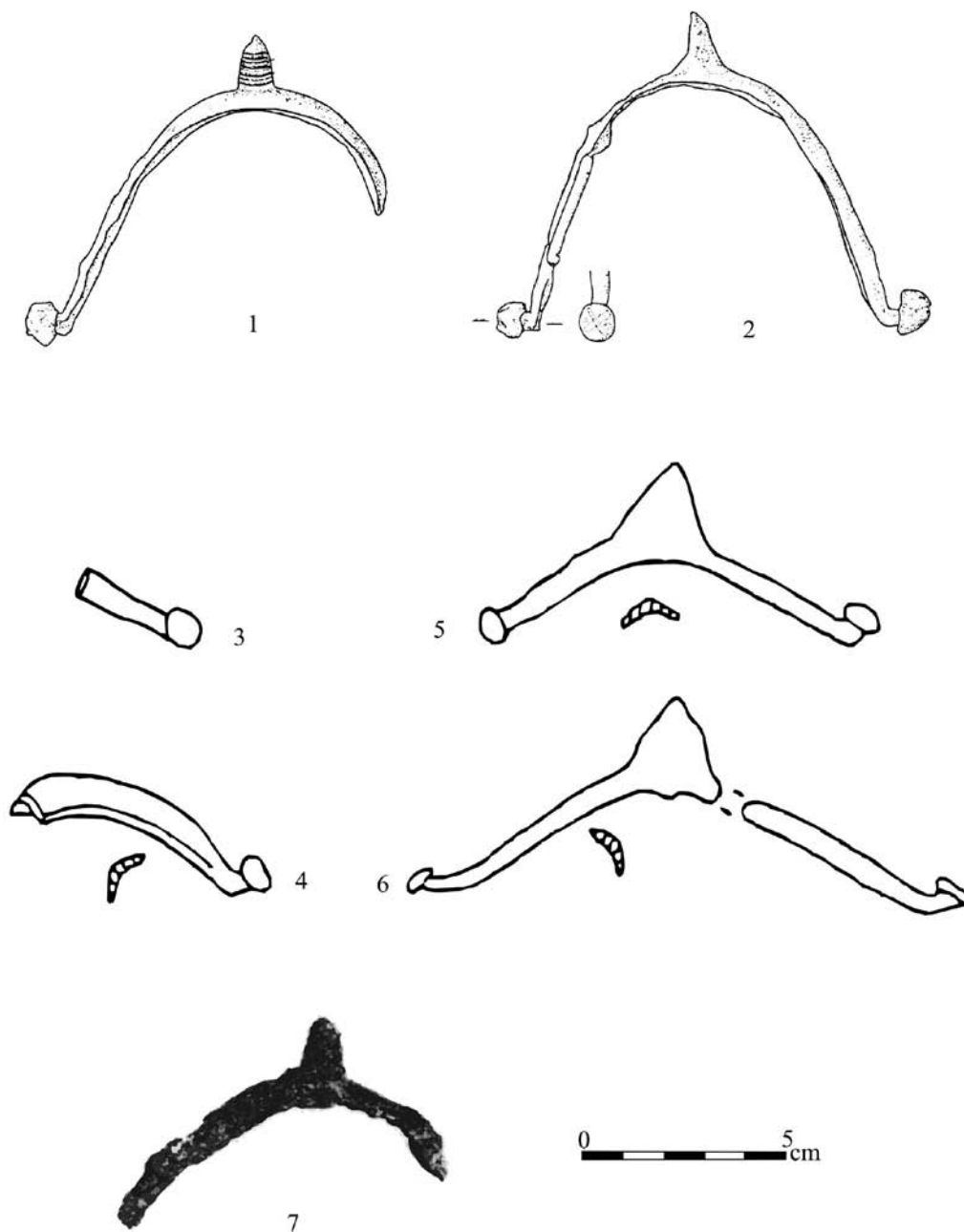

Fig. 1: Pinteni de tip LaTène târiu - Ginalski C Ia (1-2) și de epocă romană - Ginalski D (3-7). Zemplin-Szélmalomdomb: 1-2 (M. 20) (după BUDINSKY-KRIČA/LAMINOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990); Bratovo: 3-6 (M. 3) (după KOBAL 1992 - 1993), Peder: 7 (după LAMINOVÁ-SCHMIEDLOVA 1969).

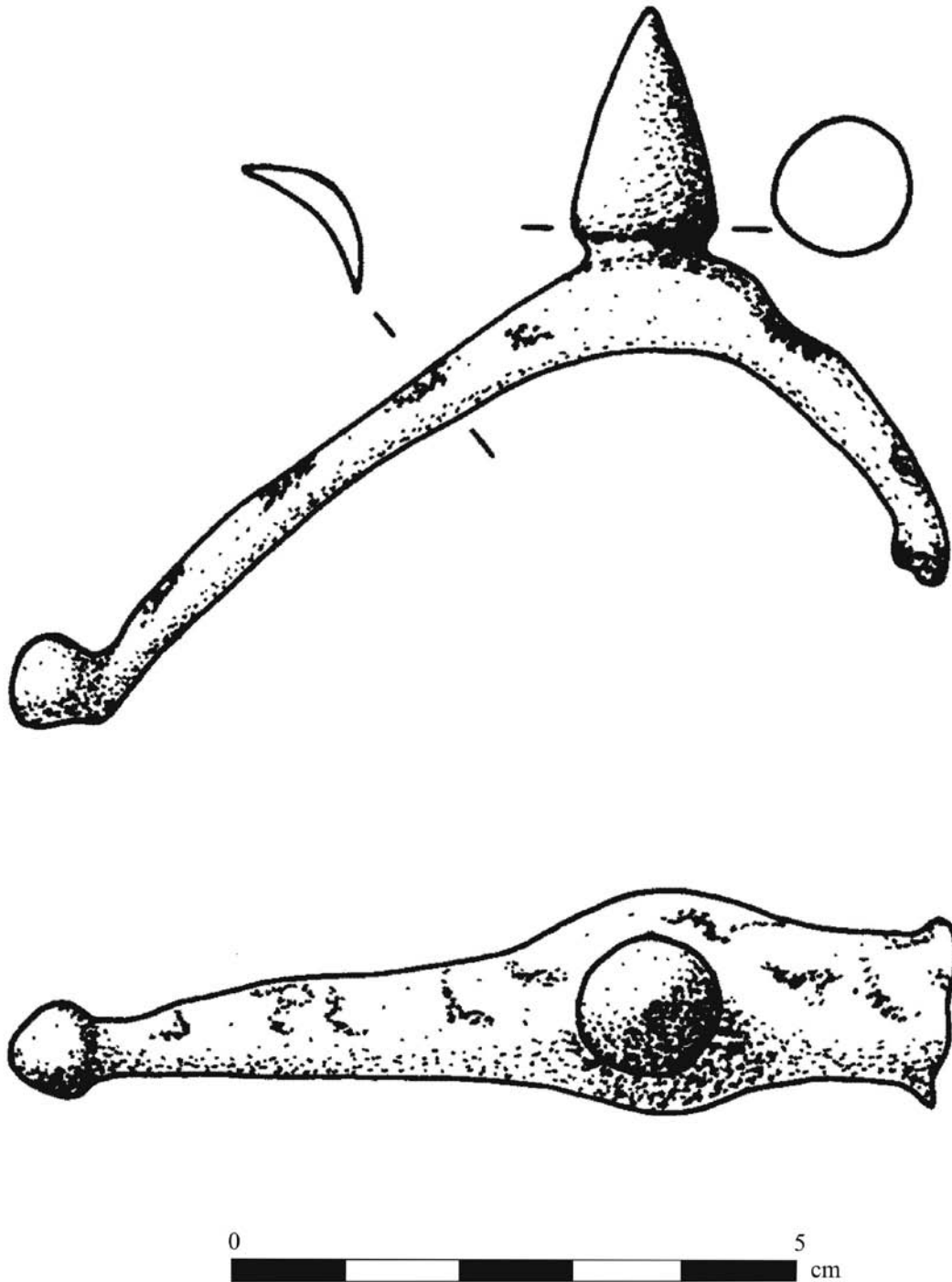

Fig. 2: Pericea - „Gouț”. Pinten din fier.

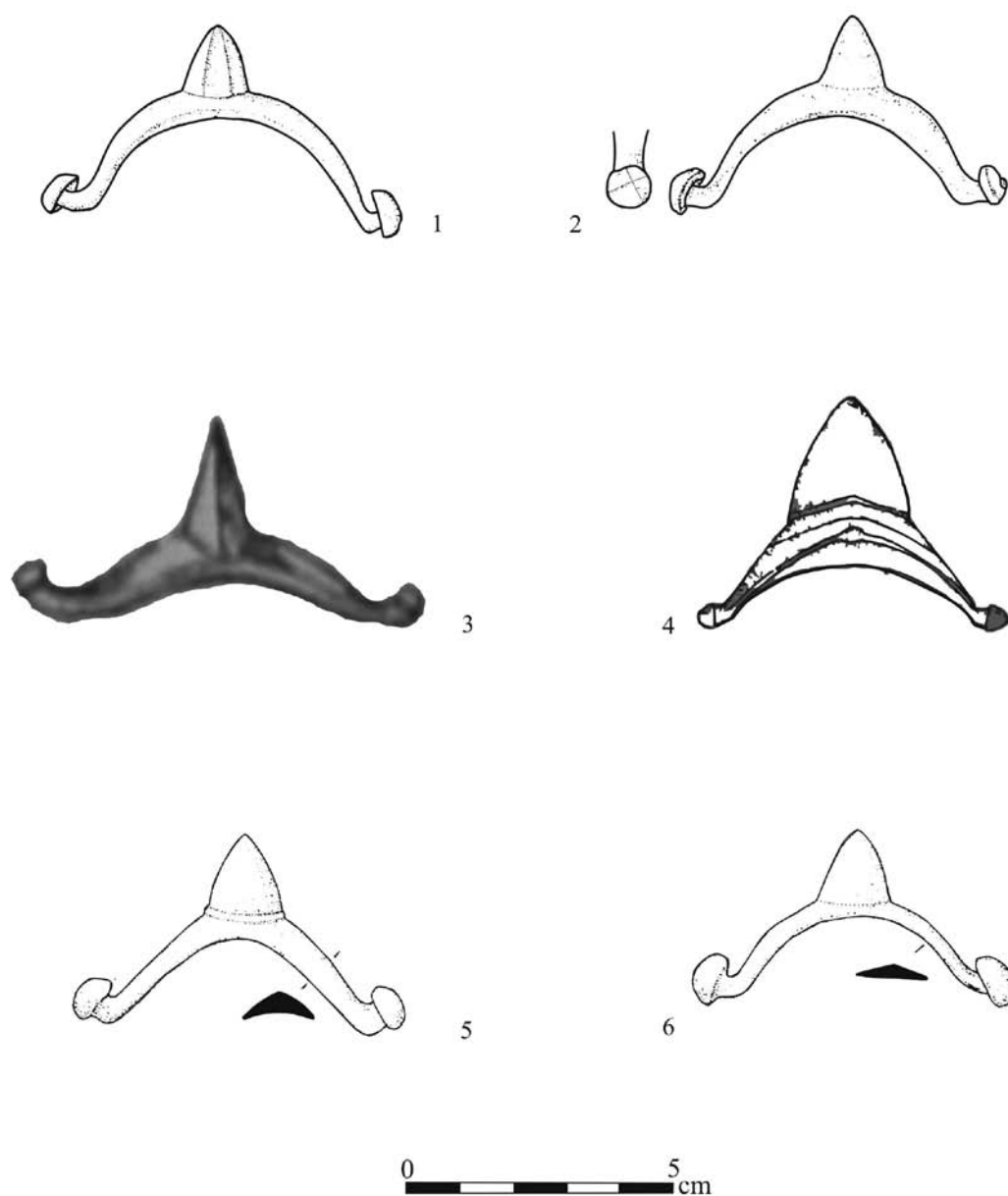

Fig. 3: Pintenii de tip Ginalski E2. Zemplin-Szélmalomdomb: 1-2 (M. 50), 5-6 (M. 23), (după BUDINSKY-KRIČA/LAMINOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990), Leatovce: 3 (după BENINGER 1937), Muhi: 4, (după VEGH 1974-1975).

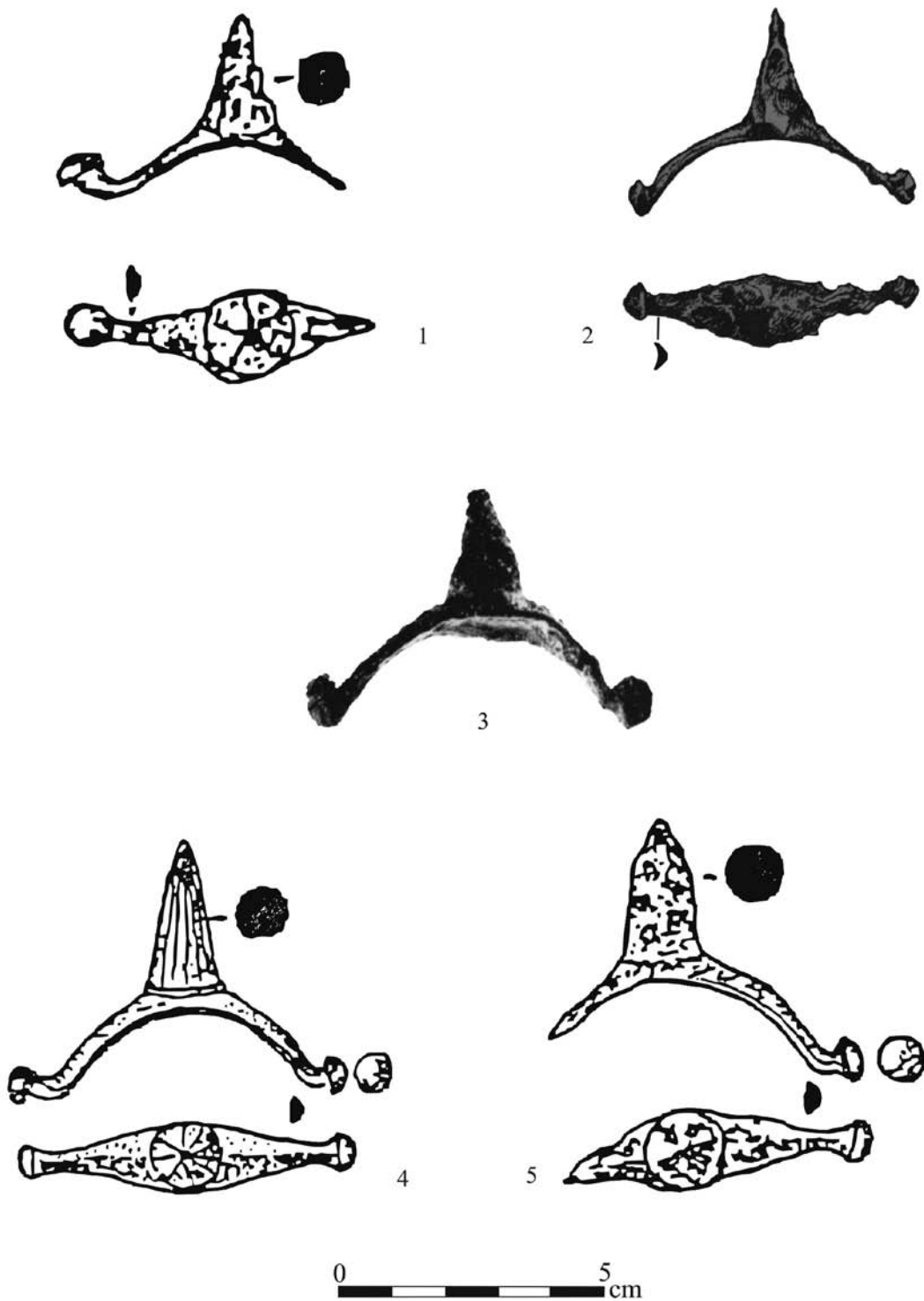

Fig. 4: Pineni de tip Ginalski E5b (1-3) și E6 (4-5). Ardanove-Routkni: 1 (M. 3), Ardanove-Ternik: 4-5, (după Kobal 1992 - 1993), Beregsurány: 2 (după ISTVANOVITS 1993), Ostrovany: 3 (după LAMINOVÁ-SCHMIEDLOVÁ-TOMÁŠOVÁ 1999).

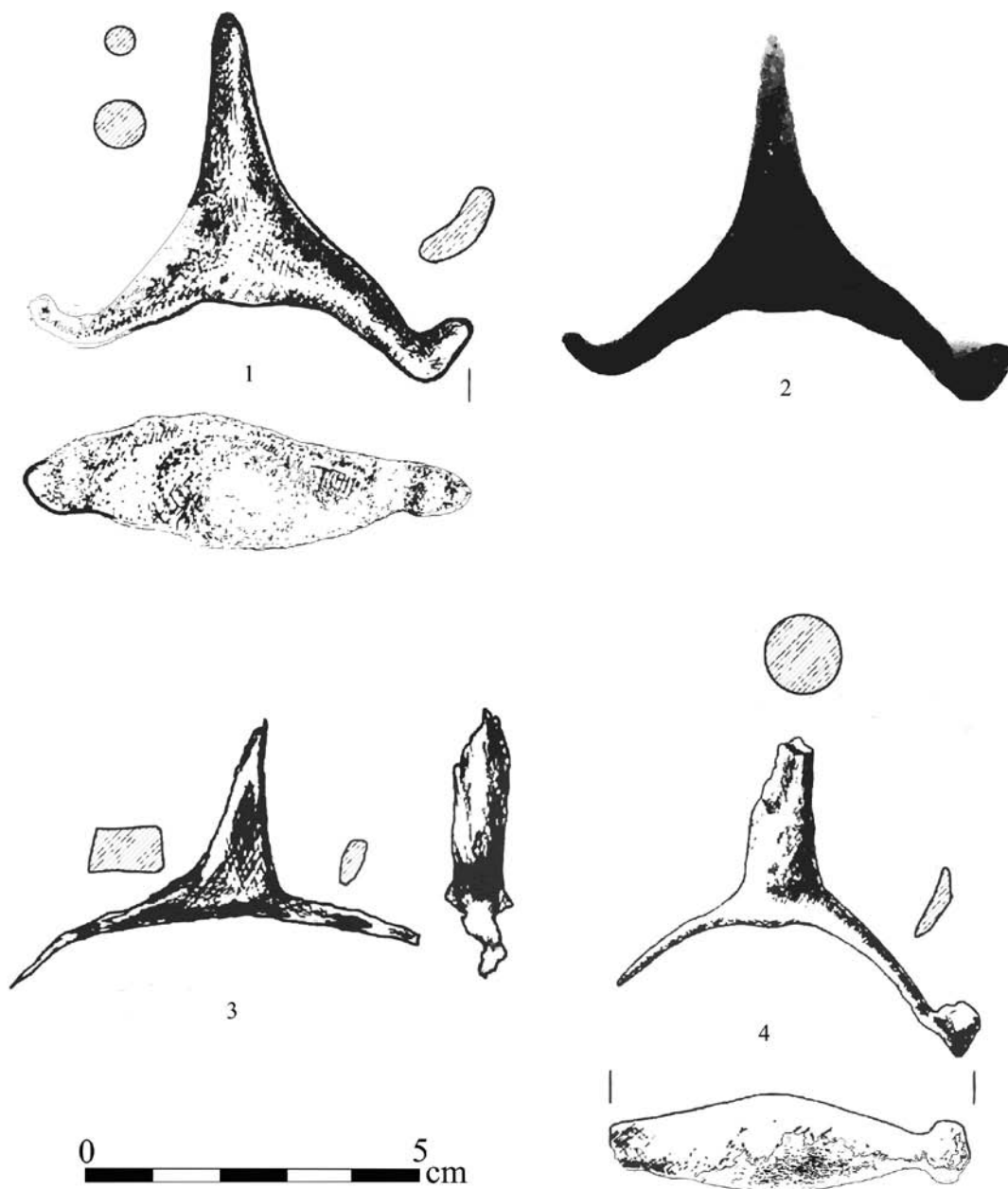

Fig. 5: Pinteni de tip Ginalski E5b. Medieșul Aurit-Șuculeu: 4, Zalău-Bulevardul Mihai Viteazu, nr. 104-106: 1+2 (după MATEI/STANCIU 2000).

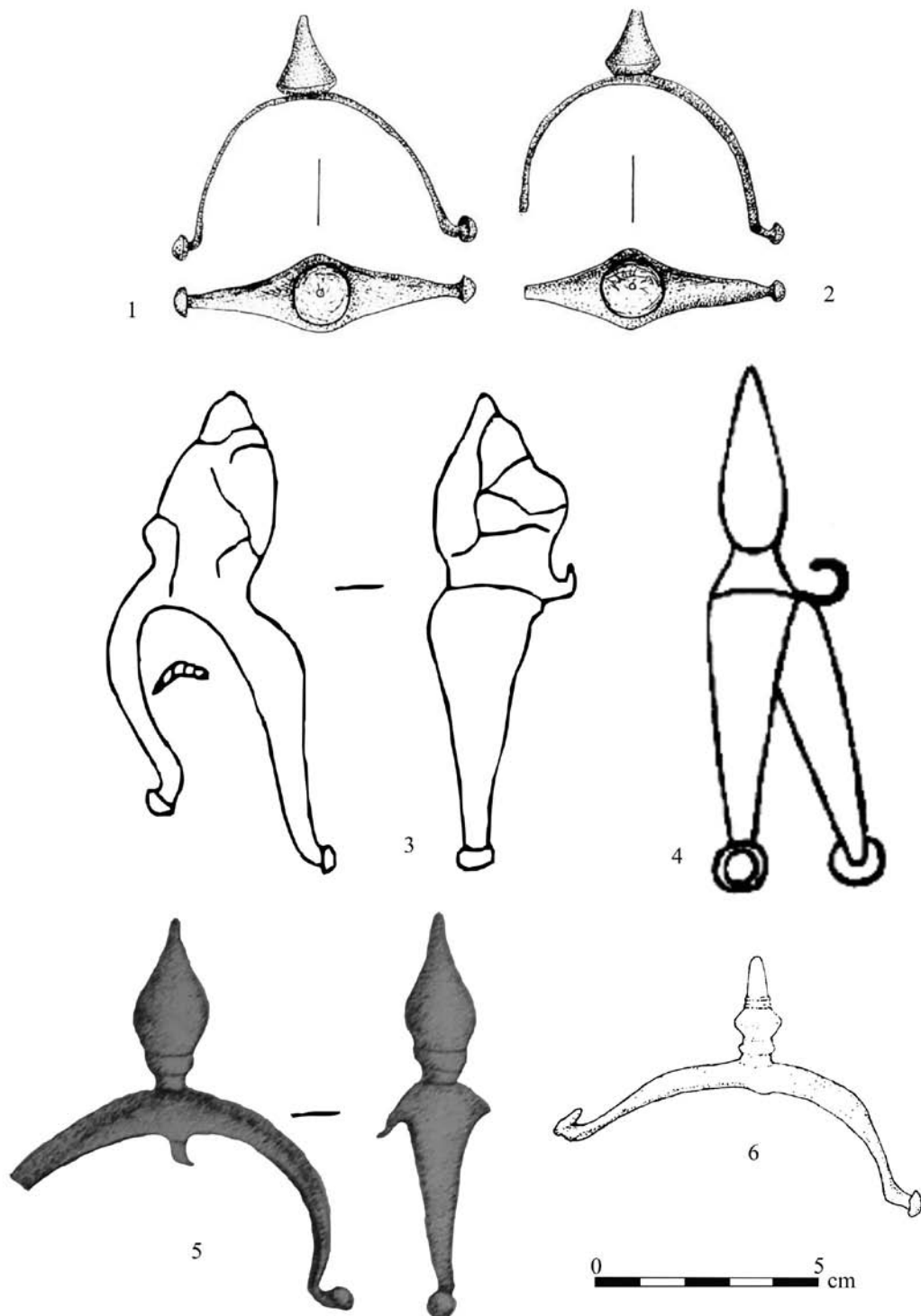

Fig. 6: Pintenii de tip Ginalski F3 (1-2), G1 (3-4, 6) și G2 (5). Bratovo: 3 (M. 3) (după KOBAL 1992 ; - 1993); Kékcsse: 1-2 (după ISTVÁNOVITS/KULCSÁR 1992), Kisvárdá: 5 (după OLĘDZKI 2001), Medieșul Aurit-La Leșu (M. 28): 4 (după HOREDȚ 1937), Zemplin: 6 (M. 147) (după BUDINSKY-KRIČA/LAMINOVÁ-SCHMIEDLOVÁ 1990).

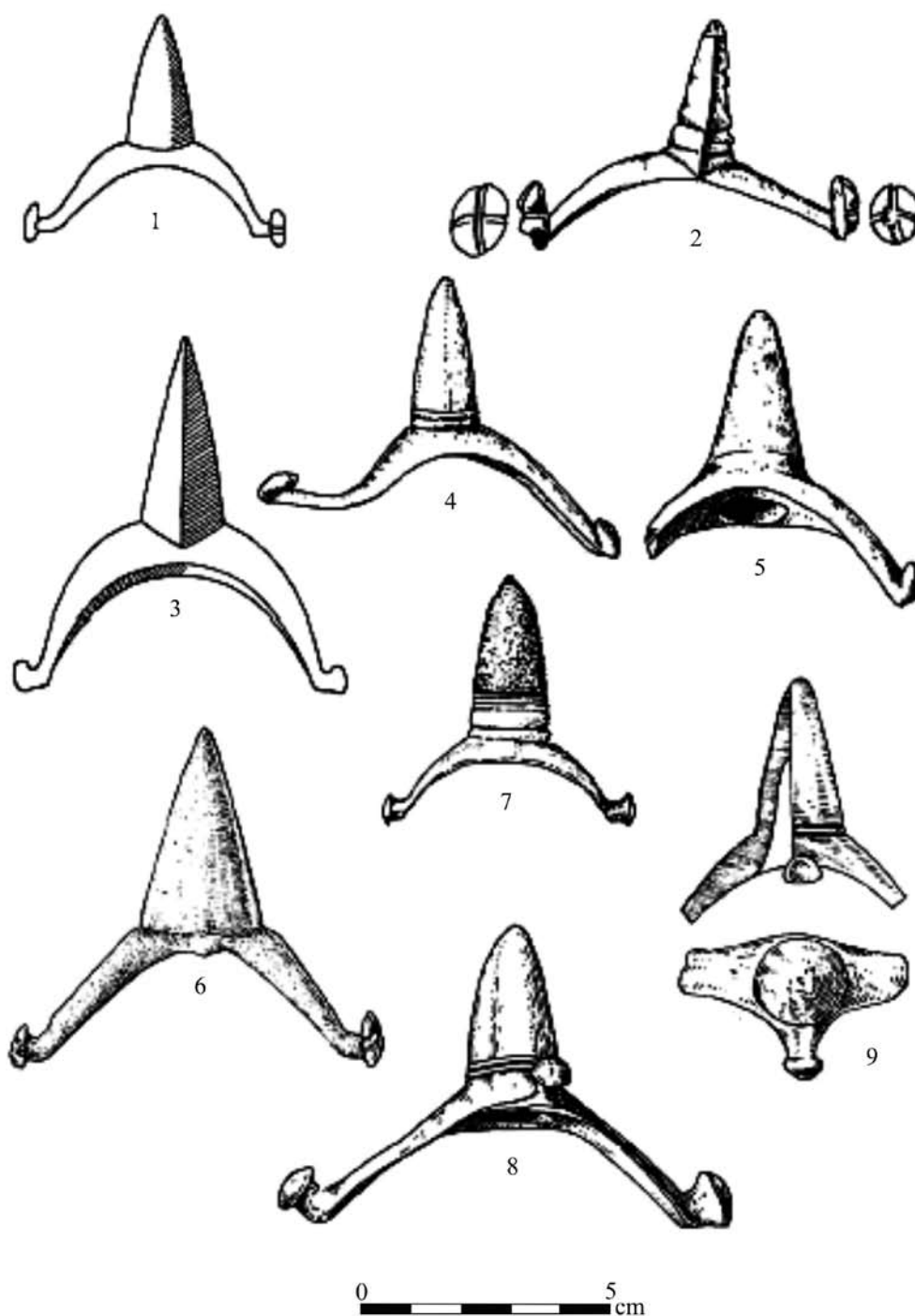
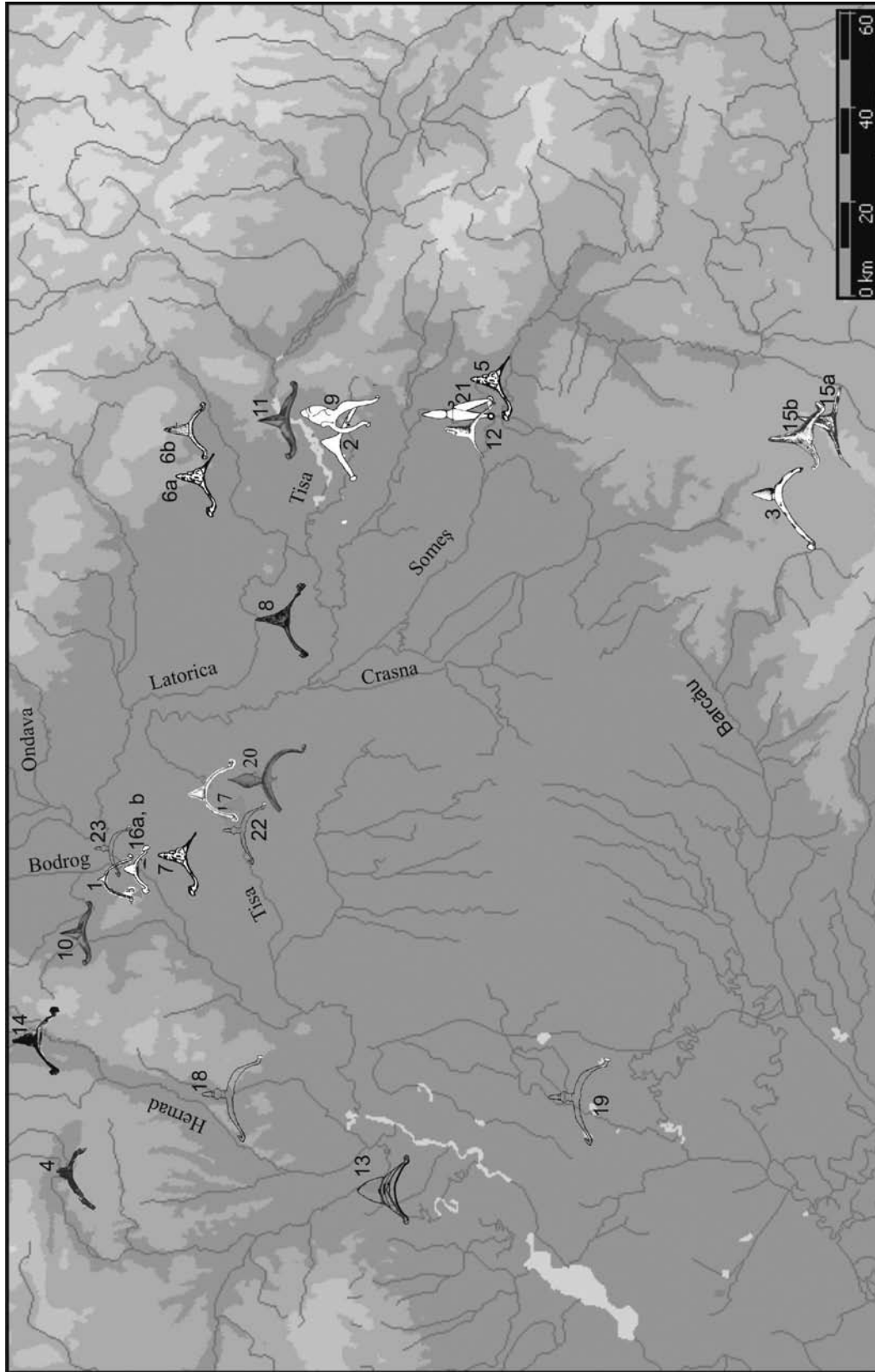

Fig. 7: Pinteni de bronz de tip E după Ginalschi descoperiți în provinciile Noricum (6), Pannonia Superior (1,3,8-9) și Dacia Porolissensis (2,4-5). 1 - Brigetio, 2 - Jac, 3 - Sárszentlőrinc, 4 - Moigrad/Porolissum, 5 - Toarcla, 6 - Tulln, 7 - Iža (castru roman în afara provinciei Pannonia Superior), 8 - Arrabona, 9 - Edestal

Harta 1. Bazinul tisei superioare: descoperiri de pinteni (cultura Przeworsk). Abaujszántó (18), Apa (5), Ardanove (6a, 6b), Beregsurány (8), Bodrog (7), Bratovo (2,9), Hortobágy (19), Kécs (17), Kisvárd (20), Lestovce (10), Malaya Kopanya (11), Medieşul Aurit (12, 21), Muhi (13), Ostrovany (14), Peder (4), Pericei (3), Tiszakanyar (22), Zalău (15a, 15b), Zemplin (1, 16a, 16b, 23).

MONUMENTELE ECLEZIASTICE ROMANICE DIN BIHOR. NOI DIRECȚII DE INVESTIGAȚIE ARHEOLOGICĂ

*Ioan CRIȘAN**

ROMANIC ECCLESIASTIC MONUMENTS IN BIHOR. NEW ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATION DIRECTIONS

Abstract

Romanic type medieval ecclesiastic monuments in the north-western Romania, of which Bihor County also belongs, have drawn a lot of attention from behalf of the historians.

Archaeologists, historians and art historians have all studied them and underlined their historic and artistic value. Based on the studies, they were included in repertoires, and from a legislative point of view they were put under a protection policy, through which local authorities and holders gained a very important role. While studying repertoires, papers and the List of historical monuments, one may notice that the number of these kinds of monuments is extremely reduced. The documentary sources of the time show that these monuments were in a greater number, but over time, most of them have disappeared. Following the geographic distribution of the Romanic ecclesiastic monuments from Bihor, known until present days, one may notice that most of them are located in the northern part of the county, on the Crisul Repede River valley, while in the southern part are fewer and in a bad shape. We believe that the southern part of the county deserves more attention from behalf of the researchers because there are clues of the existence of other monuments of such kind, besides those already known to us.

A first category is that of the still working church edifices. Some researchers drew attention upon some churches that, under the modern cover seen today show signs that they may be older. The chronological and typological framing of the edifices uncertainly dated may be operated only after a combined study of the face of the wall and archaeological diggings. Orthodox churches from Cefa and Cotiglet are fit for such interdisciplinary investigations.

Another category is that of the destroyed monuments whose location is marked by toponyms with a more or less significance, of positive relief forms (piles, rounded hillocks) or negative ones (pits or ditches) as well as the presence at the soil's surface of archaeological traces (buildings material remains, ceramic fragments, human bones). Such cases are seen in Alesd, Suplacu de Tinca, Soimi, Nojorid and Bicaciu.

Then, there are those objectives whose presence is marked only by the building material spread on the surface of the ground. The toponyms do not indicate explicitly the existence of the building foundations and even lesser a cult building destination. Agricultural works determine the spread of the materials on wider and wider surfaces, the precise location of their emplacement may be done only by terrain radiography. We may include in this category the traces from Sânmartinu de Beiuș and Cefa-La Pădure (the extinct village Rădvani). The systematic diggings in the second settlement brought to the uncovering of a hall-like church foundation with quadrilateral apse.

The repertoire of the Romanic type churches may be further enriched with new discoveries, and "horizontal" investigations need to be deepened by archaeological

* Muzeul Tarii Crisurilor Oradea, cisanoian-cris@yahoo.com

diggings aiming to bring to the uncovering the traces. The next step would be their restoration – as it is possible – and for the working ones, not “hiding” them under modern covers but underlining the medieval elements, all in order to value them on multiple plans, including the touristic one.

Key words: Church, Romanic style, Southern Part of the Bihor County

Monumentele ecleziastice medievale de tip romanic din nord-vestul României, areal din care face parte și județul Bihor, au atras de mult atenția specialiștilor în domeniu. Arheologi, istorici și istorici de artă le-au cercetat și le-au evidențiat valoarea istorică și artistică. Pe baza studiilor elaborate, ele au fost incluse în repertorii, iar din punct de vedere legislativ li s-a acordat un regim de protecție prin care deținătorilor și autorităților locale le revine un rol important.

Consultând repertoriile¹, lucrările de sinteză² și Lista monumentelor istorice³, se constată că numărul monumentelor de acest tip este destul de redus. Din izvoarele documentare și narrative ale vremii rezultă că ele erau mult mai numeroase, dar de-a lungul vremii cele mai multe au dispărut. Dispariția lor se datorează factorilor de mediu și istoriei tumultuoase a ținutului de la vest de Munții Apuseni care n-a fost ocolit de invazii și de tot felul de confruntări armate. O primă distrugere s-a produs în timpul invaziei tătară din anul 1241 când nici bisericile nu au fost cruțate. Mult mai mari distrugerii le-au înregistrat așezările sătești din Bihor începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XVI-lea când, după înființarea pașalâcurilor de Buda și Timișoara, turcii au inițiat repetate acțiuni de supunere a satelor din Bihor. Acțiunile prădalnice ale turcilor s-au derulat până în 1660 când au reușit să cucerească cetatea reședință de comitat și să înființeze pașalâcul de Oradea. În paralel au avut loc confruntări între armatele turcești și austriece pentru supremație în Bihor, accidente climatice și calamități naturale. În această perioadă de circa un secol și jumătate s-a produs o mișcare a populației rurale spre zone mai apărate și chiar părăsirea definitivă a unor așezări. La revenirea locuitorilor, numeroase biserici erau într-o stare avansată de ruină și ca urmare au fost demolate până la temelie în vederea recuperării materialului de construcție. Amintirea bisericilor dispărute a rămas doar în topografia locului și în tradiția orală.

Urmărind repartiția geografică a monumentelor ecleziastice de factură romanică din Bihor cunoscute până în prezent, se constată că cele mai multe se află în partea de nord a județului și pe valea Crișului Repede, în partea de sud fiind mult mai puține⁴ și în stare de ruină. Acestea sunt cunoscutele biserici de la Tămașda și Sânnicolau de Beiuș și, foarte aproape de aceasta din urmă, ruinele mai puțin cercetate ale celei de la Șoimi. Din documentele medievale rezultă că bisericile romanice se întâlneau tot atât de frecvent și în sudul Bihorului⁵, dar din motivele amintite au dispărut, fără a lăsa martori care să atragă în mod deosebit atenția. Poate că din acest motiv multă vreme anumite microzone din acest areal au beneficiat de mai puține cercetări arheologice. Considerăm că arealul sud bihorean merită o atenție sporită din partea cercetătorilor pentru că există indicii ale existenței și altor monumente de acest tip. Investigațiile se cer continuate chiar dacă descoperirile nu răspund

¹ *Repertoriul monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor* (în continuare Repertoriu Bihor), Oradea, 1974; A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I.V. Leab, M. Makó Lupescu, *Dicționarul mănăstirilor din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* (, Cluj-Napoca, 2000

² V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Cluj-Napoca, 2001, p. 35-37; Al. Avram, *Arhitectura romanică în Crișana*, Oradea, 1969; V. Drăguț, *Lăcașurile românești de zid din nord-vestul țării și însemnătatea lor istorică*, în *Mărturii-Evocări*, Oradea, 1980; A. Chiriac, *Planimetria bisericilor de zid din Bihor între secolele XII-XV, în Artă românească. Artă europeană. Centenar Virgil Vătășianu*, Oradea, 2002; Al. Avram, *Arhitectura romanică din nord-vestul României*, Sibiu, 2006

³ *Lista monumentelor istorice*, în *Monitorul Oficial al României*, Partea I, nr. 646 din 16. 07. 2004

⁴ *Repertoriu Bihor*, p. 181-257; Al. Avram, *op. cit.*, 2006, fig. 1

⁵ Avem în vedere în primul rând Registrul de dijme episcopale din 1291-1294 dar și Registrul de dijme papale din 1332-1337. Registrele de dijme nu se referă numai la satele cu populație catolică (maghiară, secuiască, germană) ci în general la așezările din care se percepea dijma, inclusiv unele cu populație mixtă sau poate chiar locuite numai de români (A. Tăutu, *Fontes. Series III*, vol. III, VII, IX, X, XIII, Roma, 1950, 1952, 1960, 1961, 1970; vol. VII, tom. II, p. 199; apud Al. Avram, *op. cit.*, 2006, p. 21).

așteptărilor încă marcate de idiosincrazii care în noul cadru european nu-și mai găsesc locul.

O primă categorie este cea a edificiilor bisericesti aflate în funcție. Reputați cercetători au atras atenția asupra unor biserici care prezintă indicii că ar putea fi mai vechi decât învelișul modern pe care îl prezintă astăzi, dar nu au riscat să se hazardeze în datări lipsite de suport științific. Încadrarea cronologică și tipologică a edificiilor cu datare incertă poate fi operată numai în urma unor cercetări combinate de studii de parament și săpături arheologice. La acest tip de investigații interdisciplinare se pretează bisericile ortodoxe din Cefa și Cotiglet.

Biserica ortodoxă din **Cefa** este singura clădire cu valoare istorică din această localitate situată la contactul dintre câmpia înaltă a Miersigului și cea joasă a Salontei. Începând cu al doilea sfert al secolului al XVII-lea această biserică a avut un rol semnificativ în viața ortodoxiei din Bihor, fiind pentru un timp și un loc de seamă al scrisului bisericesc. Edificiul bisericii, cu aspectul său exterior de baroc târziu imprimat de acoperișul turnului, a constituit o provocare pentru toți cei care au încercat să pătrundă dincolo de aparențe. Provocarea constă în încadrarea cronologică a construcției, care, așa cum apare în pomelnicul bisericii, nu se întemeiază pe investigații temeinice ci a fost consemnată probabil în urma insistențelor unor autorități de dinainte de anul 1989, dornice să rezolve operativ și la comandă o necunoscută. Vechea pisanie, scrisă în anul 1907, nu conținea informații despre construirea bisericii. Cea mai veche dată din cuprinsul său era 1775 și marca doar anul zugrăvirii feței interioare a pereților. Rescrisă în anii 1975 și 1997 în urma unor intervenții la monument, pisania consemna că *“Biserica ortodoxă din Cefa s-a zidit pe locul alteia în secolul XVI, turnul ar fi rămas construit de turci”*. Credem că această datare a fost preluată din monografia comitatului Bihor întocmită de S. Borovszki, datare adoptată și de D. Fehér, și înscrisă în pisania bisericii. Decopertarea pereților din vara anului 2008 a determinat radierea acestei pisaniai. În noua alcătuire pisania menține ca datare secolul al XVI-lea, atribuind-o tradiției locale.

Cercetătorii care au luat în discuție edificiul bisericii ortodoxe din Cefa l-au plasat în secolul al XVIII-lea, sesizând totodată indicii pe baza cărora nu numai că nu excludeau ci chiar presupuneau că el este, cel puțin parțial, mai vechi⁶. Ceea ce a atras tuturor în mod deosebit atenția a fost absida în formă de potcoavă a navei și turnul cu vechile sale deschideri.

Cercetarea sistematică a edificiului bisericii ortodoxe din Cefa a debutat în anul 1986 și s-a desfășurat în paralel pe două direcții: studierea surselor scrise și efectuarea unor investigații arheologice. Dacă cercetările de bibliotecă și de arhivă au putut avea continuitate, cercetările arheologice s-au limitat doar la studii de parament pe anumite suprafețe și la supravegherea unor lucrări de adâncime efectuate cu diferite ocazii în proximitatea bisericii. Observațiile și descoperirile făcute întăreau presupunerea privind originea medievală a construcției și semnalau existența în jurul său a unui cimitir, dar nu permiteau depășirea stadiului de ipoteze. Publicate în literatura de specialitate⁷, într-un volum de istorie a localității Cefa⁸ și în presa de mare circulație, rezultatele cercetărilor doreau să atragă atenția asupra acestui complex medieval, de la specialiști și instituții cu răspunderi în domeniu până la factorii locali de decizie și publicul larg. Răspunsul așteptat putea veni numai în urma unor cercetări complexe constând din studii de parament pe noi suprafețe și din săpături arheologice la temelia clădirii.

Demararea de către parohia locală în iarna anului 2008 a unor lucrări de conservare-restaurare a construcției prin decopertarea pereților pe ambele fețe, a oferit prilejul desfășurării cercetărilor preconizate care urmau a avea un caracter interdisciplinar (arheologie, arhitectură și artă). Până în prezent s-au efectuat doar studiile de parament, pe baza cărora se poate afirma că, cel puțin parțial, actualul edificiu al bisericii s-a ridicat în secolul al XVIII-lea pe temelii ale unei biserici de factură romanică databilă în secolele XII- XIII al cărei turn s-a păstrat

⁶ N. Chidioșan în *Repertoriu Bihor*, p. 191; Gh. Lițiu, *Biserica ortodoxă română din Cefa*, în *Mărturie-Evocări*, Oradea, 1980, p. 297-300; V. Drăguț, *op. cit.*, p. 297-300. Pentru istoriografia problemei vezi I. Crișan, *Cefa. De la începuturi până în secolul al XVII-lea*, Oradea, 2007, p. 47-49

⁷ I. Crișan, *Așezări, monumente și descoperiri feudale timpurii și feudale în hotarele comunelor Cefa, Nojorid și Sântandrei (jud. Bihor)*, în *Crisia*, XX, 1990, p. 131-134

⁸ I. Crișan, *op. cit.*, 2007, p. 47-50

în întregime⁹.

În zona colinară a județului a atras de mult atenția biserica ortodoxă din **Cotiglet** pentru că edificiul său din piatră de râu legată cu un mortar trainic a fost construit la o dată necunoscută¹⁰. Anul 1720, pe care Borovszki, îl dă pentru construcția bisericii¹¹, ar putea fi legat de o reparație¹². De plan dreptunghiular biserica este compartimentată în naos și pronaos, peretele despărțitor dintre cele două încăperi fiind un zid străpuns cu o ușă. Această formă de separare a spațiului cultic constituie unul dintre indiciile că biserica din Cotiglet ar fi anterioară veacului XVII, de mai veche tradiție fiind și absida semicirculară a altarului¹³. Pe de altă parte, în Conscrierea bisericilor ortodoxe din districtul Orăzii din anul 1786 este consemnat că la această dată biserica din Cotiglet era din lemn¹⁴. Numai cercetările arheologice ar putea aduce argumentele definitorii privind problema datării bisericii de zid.

O altă categorie este cea a monumentelor distruse al căror amplasament este marcat de toponime cu semnificație mai mult sau mai puțin explicită, de forme de relief pozitive (mobile, mameloane) și negative (gropi, șanțuri) și de prezența la suprafața solului a unor vestigii de natură arheologică (resturi de materiale de construcție, fragmente ceramice, oseminte omenești).

Un astfel de caz este semnalat la **Aleşd** pe malul stâng al Crișului Repede unde o mică movilă invadată de măracini iese în evidență pe terenul plan. Toponimul « Pusta bisericii » indică funcția construcției¹⁵ din ale cărei ziduri a rămas doar o grămadă de pietre. Fără îndoială că sub stratul vegetal se păstrează temelia bisericii care nu pare să fi fost de mari dimensiuni. În așteptarea săpăturilor arheologice presupunem că pe acest amplasament cu nume cât se poate sugestiv a existat o biserică de zid de tipul celor cu sanctuar rectangular de pe valea Crișului Repede.

La **Suplacu de Tinca**, pe Crișul Negru, săpăturile efectuate acum câteva decenii în centrul satului, prilejuite de construirea școlii și a căminului cultural, au evidențiat existența unor temelii de construcții vechi, considerate a fi vestigiile reședinței nobiliare care a preluat funcțiile celei de la Sânnicolau de Beiuș, aflate la distanță de circa 1 km, după ruina și abandonarea acesteia.¹⁶ Tot în centrul satului sunt semnalate ruinele unei biserici¹⁷ pe care noi le-am localizat în grădina casei parohiale sub forma unui martor din peretele unui zid de formă semicirculară.

Ajunși în această microzonă readucem în atenție vestigiile mănăstirii pauline cu hramul

⁹ În vederea desfășurării în legalitate a cercetărilor arheologice la biserica ortodoxă (cod RAN 28255. 02), Direcția Generală Patrimoniul Cultural Național din cadrul Ministerul Culturii și Cultelor a emis pentru Muzeul Țării Crișurilor Autorizația de cercetare arheologică preventivă nr. 256/2008, colectivul de cercetare fiind format din Ioan Crișan (responsabil științific) și Tamás Peter Emödi, cu susținerea financiară a muzeului. În același scop D. J. C. C. P. N. Bihor a trimis parohiei locale Adresa nr. 558/03. 06. 2008 prin care cerea aplicarea prevederilor O. G. 43/2000. Adresa a fost înaintată spre știință Primăriei Cefa și Episcopiei Ortodoxe a Oradiei.

Acceptând efectuarea studiilor de parament, parohia locală nu a admis și executarea săpăturilor arheologice preconizate. Lucrările de conservare-restaurare la monument au continuat prin ferestruirea pereților în vederea introducerii materialului izolant și prin decopertarea întregului edificiu, iar în fundația construcției, pe latura de sud al navei, a fost practicată o spărtură în vederea introducerii unei conducte.

Lucrările de restaurare-conservare din anul 2008 la biserica ortodoxă din Cefa, așa cum au fost executate, au dat edificiului un înveliș modern de efect prin acoperirea elementelor originare medievale existente cu precădere la turn. Din acest punct de vedere nu numai că s-a ratat o ocazie favorabilă ci s-a acționat în sens negativ, în contra intereselor patrimoniului cultural național.

¹⁰ *Repertoriu Bihor*, p. 198

¹¹ Borovszki S., *Biharvármegye és Nagyvárad*, Budapest, 1901, p. 105

¹² V. Drăguț, *op. cit.*, p. 244

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Arhivele Naționale ale României, Direcția Județeană Bihor, *Fond Episcopia Ortodoxă Oradea*, Dos. nr. 5, f. 34. Documentul în limba latină are denumirea *Conscriptio Protopresbyteratum Districtus Magno Varadinensis, Nomina locorum cum praexistentium Ecclesiarum, Domorum atque Parochiarum numero complectens et ex originali prefiniti Illrmi ac Rndmi Dni Episcopi Aradiensis moderni Temesvariensis Petri Petrovics, Conscriptio Illrmo ac Rndmo D-no Episcopo Paulo Avacumovics anno 1786, Aradni resignata, extracta.*

¹⁵ Bunyitay V., *A váradi püspökség története*, vol. III, Oradea, 1883-1884, p. 406

¹⁶ R. Popa, N. Chidioșan, *O reședință feudală din secolele XI-XII la Sânnicolau de Beiuș pe Crișul Negru (jud. Bihor)*, în MCA, București, 1986, p. 233

¹⁷ *Ibidem*

Sfântul Nicolae de pe Dealul Cristor de la **Șoimi**, ctitorie a familiei Borșa, menționată în anul 1327. Pe malul stâng al Crișului Negru, la distanță de 800 m de complexul monastic de la Sânnicolau de Beiuș se păstrează câteva ziduri ascunse de tufăriș. Pe acest amplasament au fost identificate cu mult timp în urmă trei pietre profilate: o consolă sau un capitel cu frunze și două retrageri și două baze, una de colonetă și alta de colană, ultima decorată cu motive vegetale¹⁸. Pietrele aparțin sculpturii romanice, fapt ce indică o vechime mai mare decât cea oferită de atestările documentare¹⁹. Cercetările arheologice de diagnostic efectuate în anul 1973 de către N. Chidioșan și D. Căpățână în cadrul lucrărilor șantierului arheologic Sânnicolau de Beiuș au relevat că elementul central al complexului, ocupând o suprafață de 5-600, mp a fost o bazilică cu trei nave, construită foarte îngrijit cu blocuri din piatră ecarisată care îmbracă emplectonul îngropat în mortar²⁰. Cuantumul de date obținut până în prezent poate constitui un punct de plecare pentru săpături de mare extensie cu rezultate sigure.

Revenind în zona de câmpie, la **Nojorid**, în vechiul cimitir, situat în unghiul format de Valea Alceului și unul din afluenții acesteia, se mai disting încă șanțurile fundației unei construcții din care au fost extrase materialele de construcție. Edificiul, datând din perioada de sfârșit a romanicului, era alcătuit din turn, navă și absidă poligonală. În anul 1725, era în funcție²¹, dar apoi, la o dată neprecizată, a fost abandonată. La sârșitul secolului al XIX-lea mai era încă în picioare²², dar ulterior a devenit o sursă de material de construcție pentru locuitorii satului, fiind total demolată. Mai mult decât atât, toponimul « Turceana », sub care este cunoscut astăzi locul vechii biserici, atribuie fostul edificiu turcilor. Cazul nu este singular. În zona de câmpie din centrul și sudul Bihorului tradiția orală nu păstrează amintirea realităților medievale, punând pe seama turcilor construcțiile și martorii de zid a căror vechime și apartenență nu se cunosc, ori, ca la Nojorid, s-au șters din memoria colectivă.

În câmpia înaltă a Miersigului, la sud-est de actuala vatră a satului **Bicaciu**, pe malul stâng al văii cu același nume, au fost identificate cu mai mult timp în urmă vestigiile satului medieval cu același nume²³. La cota cea mai înaltă a acestui loc, cunoscut sub numele de « Biserica turcilor », apar denivelări și concentrări de resturi de materiale de construcție, în speță bucăți de cărămizi și particule de mortar. Săpături executate în anii șaptezeci ai secolului trecut de către un amator entuziast din partea locului au dezvelit parțial urmele unei construcții cu fundații din piatră având absidă de formă semicirculară și au scos la suprafață material osteologic de natură umană. Toponimul nu lasă îndoială privind destinația construcției, iar forma absidei este un indiciu important de datare și încadrare tipologică. Mai amintim și că materialul ceramic în stare fragmentară răspândit în jur documentează un nivel consistent de locuire din secolele XI-XIII²⁴. Ceea ce derutează este atribuirea de către locuitorii de astăzi a fostei biserici. Se cunoaște că satul Bicaciu a fost dăruit de către principii ardeleni pe la 1576 turcilor²⁵, dar această schimbare de stăpânire nu a fost urmată de stabilirea în așezare a unui grup de religie musulmană, care să-și fi ridicat un lăcaș de cult sau să-l fi preluat pe cel al creștinilor. Au fost însă vremuri când locuitorii au trebuit să-și găsească refugiu în zone mai sigure, iar unii nu s-au mai întors și astfel populația satului s-a diminuat în mod considerabil. În acele împrejurări edificiul bisericii a căzut în ruină și așa a rămas și după retragerea turcilor din Bihor când satul s-a repopulat. Noii veniți au atribuit ruinele, potrivit aceluiași clișeu, turcilor.

Sunt apoi obiectivele a căror prezență este marcată doar de materialul de construcție răspândit la suprafața solului. Toponimele nu indică în mod explicit existența în profunzime a temeliiilor unor construcții și cu atât mai puțin destinația de lăcașuri de cult a acestora.

¹⁸ V. Bunyitay, *A váradi püspökség története*, vol. II, Oradea, 1883, p. 480-481

¹⁹ A. A. Rusu, N. Sabău, I. Burnichioiu, I.V. Leb, M. Makó Lupescu, *op. cit.*, p. 257

²⁰ Popa, Chidioșan, Lukács, 1984 - R. Popa, N. Chidioșan, A. Lukács, *O reședință feudală din sec. XI-XII la Sânnicolau de Beiuș*, în *RMM- MIA*, XV, 2, 1984, p. 21

²¹ Vezi protocolul întocmit la 18 iulie 1725 în urma vizitației arhidiaconului Paul László la parohiile ortodoxe din Bihor efectuată în anii 1724-1725 (I. Călușer, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 127).

²² V. Bunyitay, *op. cit.*, vol. III, Oradea, 1884, p. 374

²³ I. Crișan, *op. cit.*, 1990, p. 130-131

²⁴ *Ibidem*, p.130-131, pl. I/10-11, II/1-3

²⁵ L. Borcea, *Unele aspecte ale stăpânirii otomane în Bihor și nord-vestul României în secolele XVI-XVII*, în *Crisia*, IV, 1974, p. 193; *Idem*, *Bihorul medieval*, Oradea, 2005, p. 194

Lucrările agricole determină împrăștierea materialelor pe suprafețe din ce în ce mai extinse, localizarea cu precizie a amplasamentului lor putându-se face numai prin radiografierea terenului.

În Depresiunea Beiușului la **Sânmartin**, toponimul « La Piatră », este legat de piatra de construcție răspândită la suprafața solului²⁶, provenită din demolarea unei construcții care a existat pe acel loc. Localnicii nu-i cunosc funcția avută, dar relatează că lucrările agricole au antrenat la suprafața solului, odată cu materialele de construcție, cranii și alte oseminte omenești. La suprafața solului mai sunt răspândite bucăți de cărămidă și fragmente ceramice. Cronologic, materialul arheologic se încadrează începând din secolul XI până în secolul XVII. Sondajul de control efectuat în primăvara anului 1999 a avut ca rezultat dezvelirea unei gospodării țărănești alcătuite dintr-o locuință cu două încăperi și a unei gropi menajere, databile, pe baza materialului ceramic, în secolele XI-XIII²⁷. Considerăm că resturile de material de construcție care au dat numele locului provin de la biserica unui sat medieval. Caracteristicile fostului edificiu bisericesc se vor evidenția numai după dezvelirea temeliei sale prin săpături arheologice.

Tot la Cefa, în extravilan, la circa 3 km sud-vest de centrul localității și la tot atâția kilometri de frontiera româno-ungară, în câmpia joasă a Salontei, la marginea Pădurii Rădvani, a fost localizat amplasamentul unei așezări de lungă durată a cărei existență s-a derulat pe aceeași vatră începând din neolitic. Din anul 1214 până în secolul al XVII-lea, când a fost abandonat din cauza numeroaselor incursiuni turcești, satul apare în documente sub numele de **Rădvani**. După ce în prealabil a fost studiată topografia sitului și au fost efectuate mai multe sondaje de control, între anii 1990-1999 au fost executate săpături în vatra așezării, fiind cercetate mai multe locuințe și anexe gospodărești din secolele VIII-X, XI-XIII și XIV-XVII.

În anul 2000 a fost abordată necropola așezării unde, potrivit regulilor medievale, trebuia să se fi aflat și biserica²⁸. Răspândirea unor resturi de materiale de construcție la suprafața solului și concentrarea lor pe un o anumită suprafață din perimetrul sitului indicau amplasamentul edificiului și totodată că acesta era din zid. Șansa a făcut ca încă din prima campanie să fie intersectată fundația sa. A fost o biserică-sală cu absida patrulateră, care în final avea 16,70 m lungime între marginile exterioare, măsurată pe axa de simetrie. Materialul de construcție folosit a fost piatra de carieră și cărămidile legate cu mortar, recuperate de la o construcție mai veche, dezafectată. Pe baza planului, a situației stratigrafice și a materialului arheologic, biserica se încadrează în a doua jumătate a secolului al XIII-lea, suferind ulterior ușoare modificări²⁹.

Repertoriul construcțiilor bisericești de tip romanic poate fi astfel în continuare îmbogățit cu noi descoperiri, iar investigațiile „pe orizontală” se cer aprofundate prin săpături arheologice care să conducă la dezvelirea vestigiilor. Pașii următori ar fi restaurarea lor, atât cât este posibil, iar la cele în funcție nu „ascunderea” sub învelișuri moderne de efect ci evidențierea elementelor originare, toate în vederea valorificării lor pe multiple planuri, inclusiv cel turistic.

²⁶ Toponimul ne-a fost semnalat de profesorul Aurel Vesa din Beiuș.

²⁷ I. Crișan, *Sondajul arheologic de la Sânmartinu de Beiuș (județul Bihor)*, în *Crisia*, XXIX, 1999, p. 46-49; 51-56

²⁸ Existența bisericii satului medieval Rădvani este semnalată în registrul de dijmă episcopală din 1291-1294, fără a se da detalii cu privire la edificiul acesteia; *Documente privind istoria României, veacurile XIII-XIV, C*, Transilvania, vol. II, 1952, p. 343

²⁹ Vezi I. Crișan, S. Stanciu, Fl. Sfrengeu, *Cefa, com. Cefa, jud. Bihor (Așezarea Rădvani)*. Punct: *La Pădure*, în *Cronica Cercetărilor Arheologice din România* (în continuare CCAR), *campania 2001. A XXXVI-a Sesiune națională de rapoarte rheologice*, Buziaș, 2002, p. 99; Idem, *Cefa, com. Cefa, jud. Bihor (Așezarea Rădvani)*. Punct: *La Pădure*, în *CCAR, campania 2002. A XXXVII-a Sesiune națională de rapoarte rheologice*, Covasna, 2003, p. 82; I. Crișan, *O piatră funerară descoperită în necropola satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXV, 2005, p. 51; Idem, *Pietre cu semne lapidare descoperite în fundația bisericii satului medieval Rădvani*, în *Crisia*, XXXVI, 2006, p. 51. Prezentarea în detaliu a caracteristicilor acestui edificiu bisericesc așa cum apar în urma studiului vestigiilor sale va face obiectul unui capitol al viitoarei monografii a satului medieval Rădvani.

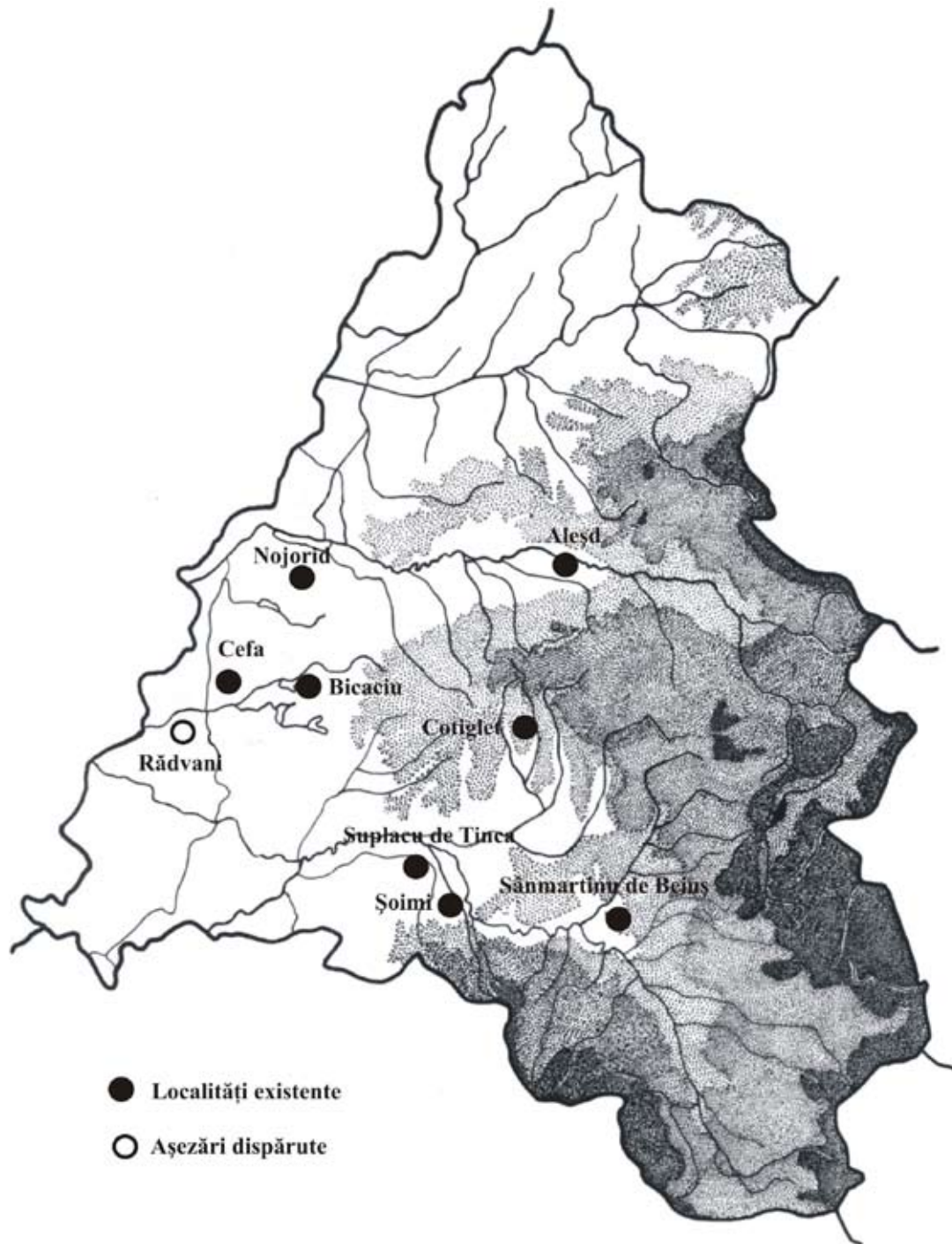

Fig. 1. Județul Bihor. Biserici romanice din arealul sudic. Realități și ipoteze.

DONJONUL DE LA CHERESIG (JUD. BIHOR): ISTORIC ȘI PROPUNERI DE RESTAURARE

Doru MARTA*

THE KEEP FROM CHERESIG (BIHOR COUNTY): HISTORY AND RESTAURATION PROJECT

Abstract

The Cheresig keep (Bihor county), at 25 km. south – east from Oradea, near of romanian – hungarian border, was the aim of an restauration study in 1967. Unfortunately, the project was abandoned, so this unique monument in the military architecture from Transylvania remains in a poor conservation status.

The first mention about this keep was in 1298, and it was used as nobiliar, royal and again nobiliar property. The last document which make a reference to this keep is from 1635 when an inventory was made. The restauration plans, abandoned in present, contain drawings and rehabilitation solution; the las ones being partially overfulfilled as restoration technique

Key words: Keep, Cheresig, History, Restauration Project

Unul dintre cele mai interesante monumente medievale păstrate aproape intacte din momentul construcției, este donjonul aflat la cca. 500 m. vest de hotarul satului Cheresig, localitate aflată la 25 km. sud – vest de Oradea și la doar 20 m. de frontiera româno – maghiară. Cetatea a beneficiat de o oarecare atenție la finele anilor 60 când donjonului, trecut pe lista monumentelor istorice la categoria A, i-a fost întocmit un plan de restaurare, care din păcate a fost foarte repede „îngropat” în uitare. Redescoperirea după patru decenii a acestor planuri ne-a convins să așternem rândurile de față¹.

Construcția, extrem de masivă, este un turn hexagonal cu laturile inegale având dimensiunile de 11,70 x 10,30 x 7,40 x 3,30 x 5,00 x 4,90 m. măsurate în sensul acelor de ceasornic. Donjonul, ridicat din cărămidă, are zidurile la bază groase de patru metri, subțindu-se considerabil în partea superioară până la 1,10 m. Structura donjonului de la Cheresig este una de excepție, având parterul și cele patru etaje integrate pe o înălțime de 26 m, fiind cea mai înaltă construcție de acest tip păstrată în Transilvania². Pe latura de est a cetății funcționa o poartă cu o deschidere în arc semicircular, o altă intrare existând la nivelul al treilea, la o înălțime de aproximativ nouă metri față de sol, soluția adoptată fiind aproape identică cu cea de la parter: o ușă cu deschidere semicirculară dar de dimensiuni mai mici. Intrarea la acest nivel era făcută cu ajutorul unor scări mobile. Parterul era delimitat de primul etaj iar acesta de cel următor prin planșee din lemn a căror urme se pot

¹ Mulțumesc și pe această cale colegului dr. Sorin Bulzan, arheolog la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, care ne-a semnalat aceste proiecte și ni le-a încredințat spre valorificare științifică.

² A. A. Rusu, *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII – XIV)*, Cluj – Napoca, 2005, p. 188.

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, dorumarta@yahoo.com

observa în zidăria clădirii la nivelul amintitelor etaje. Accesul la etajele superioare, patru și cinci se realiza cu ajutorul unor trepte de mici dimensiuni, incluse în grosimea zidului. Ultimul etaj este penetrat pe fiecare latură de ferestre care ofereau o excelentă perspectivă asupra zonei. Un brâu din cărămizi înclinate aflat la nivelul median al ferestrelor ultimului etaj, cu rol probabil decorativ, este socotit ca fiind ulterior ridicării cetății. Coronamentul turnului aflat la 24 m. înălțime păstrează urmele unor creneluri dar și pe cele a unui coridor din lemn care înconjura ca o platformă exterioară partea superioară al ultimului nivel. Tot ansamblul era protejat cu un acoperiș piramidal din lemn³. Să mai amintim faptul că parterul și nivelul al treilea au fost boltite⁴. Zidăria clădirii a folosit cărămida cu dimensiuni de 25 x 15 x 5 cm., liantul fiind un mortar de foarte bună calitate; pentru întărirea suplimentară a bazei construcției au fost folosiți tiranți din lemn așezați atât în grosimea zidurilor dar și pe lățimea aceluia. O astfel de întărire s-a păstrat pe latura de nord – est, lângă intrarea de la parter.

Donjonul de la Cheresig păstrat, repetăm, aproape intact față de momentul construcției, cuprindea și alte amenajări. Una dintre cele mai interesante, azi complet dispărută, este cea a unui palat interior care este sugerat doar de urma unei șarpante în două ape care se profilează pe latura de est a cetății⁵. Un inventar târziu, din anul 1635 amintește funcționarea unui asemenea ansamblu de dimensiuni mici, care avea doar câteva încăperi. Tot în acest context a fost amintită capela cetății⁶. Având în vedere contextul în care aceste ultime amenajări interioare au funcționat, datarea lor este sensibil ulterioară ridicării donjonului. În interiorul ansamblului a funcționat și o fântână (cisternă ?), element obligatoriu în cazul unei cetăți⁷.

Siguranța donjonului dar și a celorlalte amenajări interioare era asigurată de trei elemente, dintre care unul pare a fi singular pe teritoriul României, deși au existat sugestii și pentru alte câteva fortificații, dar lipsa unor cercetări arheologice sistematice la monument lasă încă semne de întrebare. Este ușor de observat că donjonul de la Cheresig a fost ridicat pe o înălțime de cca. 5 – 6 m. față de nivelul întregii zone înconjurătoare, precum și faptul că pe distanțe mari acest tip de ridicături nu există. În acest context a fost lansată ipoteza ca cetatea să fie una de tip „motă” (motte), ridicătura de amplasare fiind în fapt o movilă artificială, dar repetăm, lipsa unor cercetări arheologice ne îndeamnă la prudență⁸. Un val de pământ de formă circulară înconjura întreg ansamblul, înălțimea păstrată nedepășind trei metri. Pe coama valului a funcționat cu siguranță, cel puțin la început o palisadă din lemn. Este dificil de apreciat dacă ulterior ea a fost înlocuită cu un zid de protecție; în cazul când el a existat materialul de construcție folosit a fost cărămida. Șantul de protecție în formă de pâlnie este astăzi mult colmatat. Existența unei berme este de asemenea dificil de stabilit. O ipoteză interesantă, dar extrem de greu de verificat, este prezența în șantul de protecție a apei. Sugestia vine de la realitățile medievale ale locului: Crișul Repede azi îndiguit, curgea în vechime foarte aproape de donjon, având și numeroase brațe secundare de mici dimensiuni⁹. Să mai amintim doar că inventarul din anul 1635 amintește de un complex fortificat cu dublă incintă, două porți, dintre care una „mai veche” și o poartă spre pădure, realitate verificabilă doar prin cercetări arheologice¹⁰.

Datarea donjonului de la Cheresig este relativ simplă, în ciuda faptului că este o apariție insolită în peisajul arhitectonic romanic din Transilvania, prin unicitatea sa de

³ Al. Avram, *Arhitectura romanică din nord – vestul României*, Sibiu, 2006, p. 57.

⁴ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 165.

⁵ *Ibidem*, p. 200.

⁶ Al. Avram, *op. cit.*, p. 59.

⁷ A. A. Rusu, *op. cit.*, p. 233.

⁸ Vezi discuția la *Ibidem*, p. 143.

⁹ Vezi în acest sens contribuțiile lui I. Crișan, *Așezări rurale medievale din Crișana (secolele VIII – XIII)*, Oradea, 2006, îndeosebi capitolul legat de cadrul natural; *Idem*, *Cefa. De la începuturi până în secolul al XVII-lea*, Oradea, 2007, capitolul legat de cadrul natural.

¹⁰ Al. Avram, *op. cit.*, p. 59. Pentru descrierea monumentului la finele secolului al XIX-lea, când starea de conservare era mai bună vezi: Sz. Máthé Márta, *Romer Floris bihari munkásága (a bihari utinaplo)*, în *A Debreceni Déri muzeum évkönyve*, 1974, *passim*.

turn hexagonal de formă neregulată¹¹. Prezența ferestrelor romanice cu arc semicircular și folosirea boltirilor semicilindrice între etaje oferă bune analogii în Transilvania, Ungaria, Slovacia și Boemia, cu datări în a doua jumătate a secolului al XIII-lea¹², deși în cazul Cheresigului se poate opta pentru ultima treime sau sfert al intervalului amintit.

Donjoanele au fost construcții prezente în întreaga Europă având, cel puțin în prima fază a evoluției, un dublu rol: cel de locuință propriu-zisă dar și centru al domeniului nobiliar, cnezial precum și element local al puterii regale¹³.

Câteva informații documentare credem că vor întregi imaginea asupra acestui interesant monument. Prima atestare documentară datează din 25 decembrie 1289, zi în care regele Ladislau al IV-lea Cumanul aflat la Cheresig, poruncește oștilor comitatelor Sătmar, Bereg și Szabolcs să pornească contra voievodului Roland Borșa, aflat într-un vechi conflict cu regele maghiar¹⁴. În fapt cetatea de la Cheresig, fostă proprietate regală, fusese uzurpată de către voievodul ardelean împreună cu cele trei sate care alcătuiau domeniul: Toboliu, Tărian și Sântandrei.

Conflictul dintre părți a continuat și în prima jumătate a anului următor. Regele Ladislau, prin apropierea sa de cumanii încă păgâni dar și de românii transilvăneni și-a atras dura împotrivire a bisericii catolice, aflată în plină acțiune de prozelitism. Un complot dirijat se pare tot de către clanul Borșa cu complicitatea ierarhiei catolice, va duce la asasinarea regelui, în ziua de 10 iulie 1290 chiar sub zidurile cetății de la Cheresig. Cetatea a trecut în următoarele două decenii succesiv, din mâna regalității în cea a familiei Borșa, ultimii stăpâni ai acesteia în zonă fiind palatinul Kopasz (Pleșuvul) și Beke, în anul 1313. Abia intervenția energică a primului angevin suit pe tronul Ungariei, Carol Robert, va readuce cetatea sub stăpânirea regală, în anul 1316¹⁵. În anii următori la Cheresig sunt amintiți la 1321 castelanul Alexandru (*castellanus noster (regis) de Kyryszig*), un an mai târziu vicecastelanul Nicolae, un alt vicecastelan, Bartolomeu apare la 1326 pentru ca la 1327 să fie pomenită cetatea de la Cheresig sub forma unui *castrum*. Statutul de cetate regală se menține până în anul 1390, când regele Sigismund de Luxemburg donează cetatea și domeniul banului Ștefan Losonczi, pentru ca numai șase ani mai târziu ele să intre pentru vreme îndelungată în proprietatea puternicei familii Csáky¹⁶.

Localitatea a prosperat, primind în anul 1443 statutul de târg (*oppidum*), fiind în același timp și loc de vamă¹⁷; a fost din timp în timp, la fel ca și domeniul, împărțită între diferiții descendenți ai familiei Csáky. În anul 1526, într-un document, cetatea de la Cheresig ne este semnalată ca având un turn mare (*magni turis*), realitate care desemna evident donjonul acesteia. Să amintim și asediul din anul 1514, datorat răsculaților lui Gheorghe Doja; o coloană a acestora a asediat cetatea producându-i însemnate avarii.

Un alt document extrem de interesant, datat în anul 1552, este conscripția realizată de noua autoritate habsburgică, care a ocupat comitatul Bihor în intervalul 1551 – 1556 și unde Cheresigul apare conșcris de două ori, realitate unică în lista localităților din comitat care au fost recenzate. În prima mențiune era trecut ca având 12 porți, proprietari fiind membrii din vechea familie Csáky: Demetrius avea 10 porți iar Nicolae și Volfgang câte una¹⁸. A doua mențiune pomenește alături de membrii aceleiași familii nobiliare: Demetrius cu încă o poartă, Nicolae cu alte patru porți și jumătate, pe Emeric Csáky cu o poartă, dar

¹¹ Pentru analogii și alte numeroase detalii vezi importanța contribuție a arheologului clujean Adrian A. Rusu: *Castelarea Carpatică. Fortificații și cetăți din Transilvania și teritoriile învecinate (sec. XIII – XIV)*, Cluj – Napoca, 2005, *passim*; pentru informațiile dar și analogiile complexe cu alte monumente din Transilvania și nu numai, vezi indicele de la finalul volumului.

¹² Al. Avram, *op. cit.*, p. 60.

¹³ Pentru detalii legate de Transilvania vezi și studiul publicat de Adrian A. Rusu, *Donjoane din Transilvania*, în *Acta Mus. Nap.*, XVII, 1980, *passim*.

¹⁴ T. Sălăgean, *Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIII-lea. Afirmarea regimului congregațional*, Cluj – Napoca, 2003, p. 226.

¹⁵ Al. Avram, *op. cit.*, p. 58.

¹⁶ Vezi blazonul acestei familii nobiliare în I. Crișan, , *Cefa. De la începuturi până în secolul al XVII-lea*, Oradea, 2007, p. 145, fig. XVII.

¹⁷ *Ibidem*, p. 59.

¹⁸ L. Borcea, *Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, XXIV, 1994, p. 246.

și capitlul mănăstirii Sf. Ștefan cu 9 porți¹⁹. În cazul în care în documentul original nu s-a strecurat o greșală, realitate puțin probabilă cunoscând acribia funcționarilor austrieci, atunci Cheresigul era un târg de talie medie cu 27 de porți și jumătate, realitate care îngloba 55 de case și familii și aproximativ 275 de locuitori²⁰. Ultimele informații documentare legate de cetate sunt cele din anii 1604 – 1606, când ea dar și târgul au fost devastate de către haiduci, în timpul domniei principelui Ștefan Bocskay și mai sus amintitul inventar realizat la 3 august 1635, când cetatea se afla deja într-un ireversibil proces de degradare²¹. La finalul acestor considerații să mai amintim doar că deja în secolul al XVII-lea, acest tip de cetate devenise desuet iar ocupația turcească de după anul 1660, când întreg comitatul bihorean a devenit pașalâc turcesc, abandonul a fost definitiv.

Planurile de restaurare a donjonului de la Cheresig datează din anul 1967. Proiectul, purtând numărul 3348/1967, a fost întocmit de către Direcția de Sistemizare, Arhitectură și Proiectarea Construcțiilor (D.S.A.P.C.) Crișana, organism subordonat Sfatului Popular al Regiunii Crișana și a avut drept beneficiar Muzeul Regional Crișana. Titlul proiectului era Consolidarea turnului din Cheresig – Construcții și instalații electrice²². Dosarul proiectului de restaurare cuprinde 47 de pagini, dintre care patru cuprind un scurt istoric al monumentului, descrierea stării lui din acel moment, o scurtă bibliografie și concluziile, o altă pagină cuprinde borderoul de piese, o alta devizul de cheltuieli, una memoriul justificativ, iar restul de 40 detaliază cheltuielile cu materialele de construcție, a amenajării de șantier precum și normarea propriu-zisă a muncii de pe șantierul de restaurare. Să mai amintim doar că devizul total al proiectului însumează suma de 194.000 lei, dirigințele de șantier primind suma de 5.000 lei. Acestei documentații i s-au alăturat 14 „piese desenate”, în fapt planșe care cuprind încadrarea în regiune, starea de atunci a monumentului, releveele parterului și fațadelor, planurile fiecărui etaj, a secțiunilor, a prispei și acoperișului, a instalației de paratrăznet, majoritatea de mari dimensiuni²³.

Credem că nu este lipsit de interes transcrierea modalităților de rezolvare a restaurării propuse atunci de specialiști. Astfel în cazul unde zidul era lipsă, în golurile vechilor ancadrame de la ferestre dar și al scârilor înzidite de la etajele superioare se propunea folosirea betonului simplu, legat de zidurile existente. Același procedeu urma să fie folosit și la cele două porți de acces. Coridorul exterior din lemn de la platforma de deasupra ultimului etaj urma să fie ancorat cu grinzi prinse de o centură de beton armat, balustrada fiind din țevi metalice. Șarpanta se propunea a fi refăcută în forma inițială, învelitoarea fiind din șindrilă²⁴. Pardoseala parterului ar fi constat din cărămizi așezate pe muchie. Urmele de tencuială rămase urmau să fie decapate iar zidurile din cărămidă, atât cele interioare cât și exteriorul urmau a fi rostuite. În sfârșit, în jurul turnului, la nivelul solului urma să fie turnată o centură de protecție din beton.

Este evident că o parte dintre soluțiile propuse pentru restaurarea donjonului de la Cheresig sunt azi mult depășite, dacă ar fi să ne rezumăm doar la folosirea masivă a betonului drept înlocuitor al cărămizilor lipsă de la ușile și ferestrele clădirii, dar și la

¹⁹ *Ibidem*, p. 256.

²⁰ În evul de mijloc o poartă cuprindea două locuințe și implicit tot atâtea familii; numărul mediu de membrii a unei familii era socotit la 4,5 – 5 persoane. Fiind o zonă de câmpie cu un bun potențial agricol ne-am permis a alege cifra de cinci membrii pentru o familie.

²¹ Al. Avram, *op. cit.*, p. 59.

²² Menționăm că dosarul nu are până în prezent un număr de înregistrare. Donjonului de la Cheresig i s-au alăturat ca propuneri de restaurare cu dosare proprii, turnul romanic de la Șoimi și parțial Cetatea Oradea. Din păcate, ambele monumente citate au beneficiat la rândul-le de minime intervenții de conservare - restaurare. În acest context ne facem o datorie din a menționa pe cei care au alcătuit proiectul de restaurare a donjonului de la Cheresig, fiind posibil ca mulți dintre ei să nu mai fie alături de noi: arh. Viorica Zărnescu, arh. C. Orban, ing. N. Tempeleanu, ing. I. Zavodszky, proiectanți J. Ludovic și F. Ludovic.

²³ A fost principala cauză care ne-a împiedicat să reproducem cât mai multe dintre aceste planșe extrem de bine realizate. Dintre cele redată se poate lesne observa măiestria arhitecților acelor vremi când tehnica digitală era o simplă utopie.

²⁴ Autorii proiectului au avut în vedere în cazul șarpantei și a învelitorii starea monumentului de la începutul secolului XX, moment de când datează probabil prima fotografie a donjonului de la Cheresig. Vezi: V. Vătășianu, *Istoria artei în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 22, fig. 10; Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. II, Cluj – Napoca, 1979, p. 272;

consolidarea zidurilor printr-o centură realizată din același material. În fapt avem în față soluțiile de restaurare a anilor 60, când comunitatea arhitecților, restauratorilor și poate și a istoricilor de artă, erau convinși de vitalitatea acestor soluții. Dincolo de această realitate, rămâne însă gestul momentului: acela de a readuce un monument istoric ridicat în anii 70 ai secolului al XIII-lea, de certă unicitate în spațiul transilvan, urgisit de amplasarea lui actuală periferică, la strălucirea lui medievală.

LISTA PLANȘELOR / LIST OF PLATES:

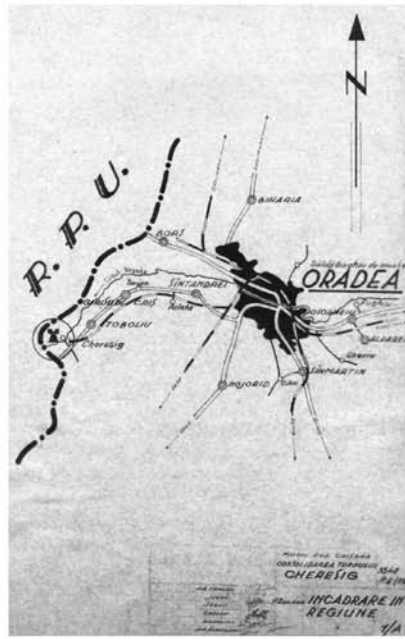
Pl. I: Amplasarea donjonului de la Cheresig (hartă din dosarul de restaurare din anul 1967). The setup of Cheresig keep (map from 1967 restoration folder)

Pl. II: Donjonul de la Cheresig, relevu din dosarul de restaurare din anul 1967. The Cheresig keep, ground survey from 1967 restoration folder.

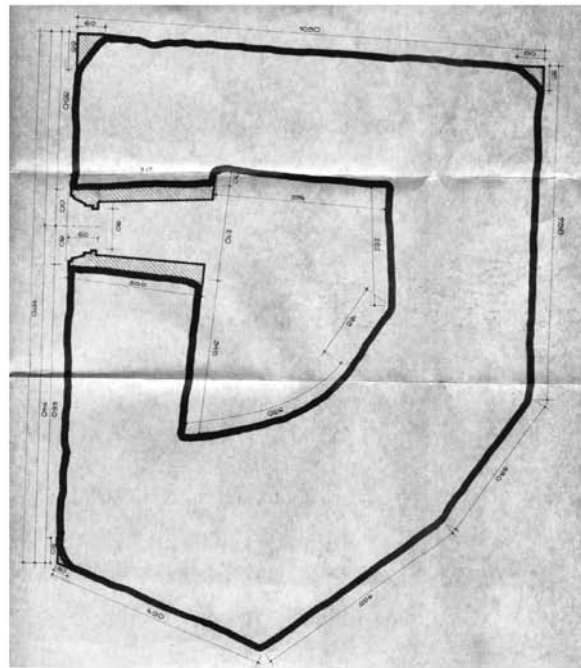
Pl. III: Donjonul de la Cheresig; fig. 1 – 6: relevee ale celor 6 fațade ale monumentului (din dosarul de restaurare din anul 1967). The Cheresig keep; figures nr. 1 – 6: elevation measurementse of the six facade of monument (from 1967 restoration folder).

Pl. IV: Donjonul de la Cheresig: propunere de restaurare a monumentului, întocmită în anul 1967. The Cheresig keep: rehabilitation proposal, from 1967.

Pl. V: Donjonul de la Cheresig; fotografiile nr. 1 – 4: starea actuală a monumentului (fotografiile făcute în vara anului 2009). The Cheresig keep; photos nr. 1 – 4: actual status of the monument (pictures taken in the summer of 2009).

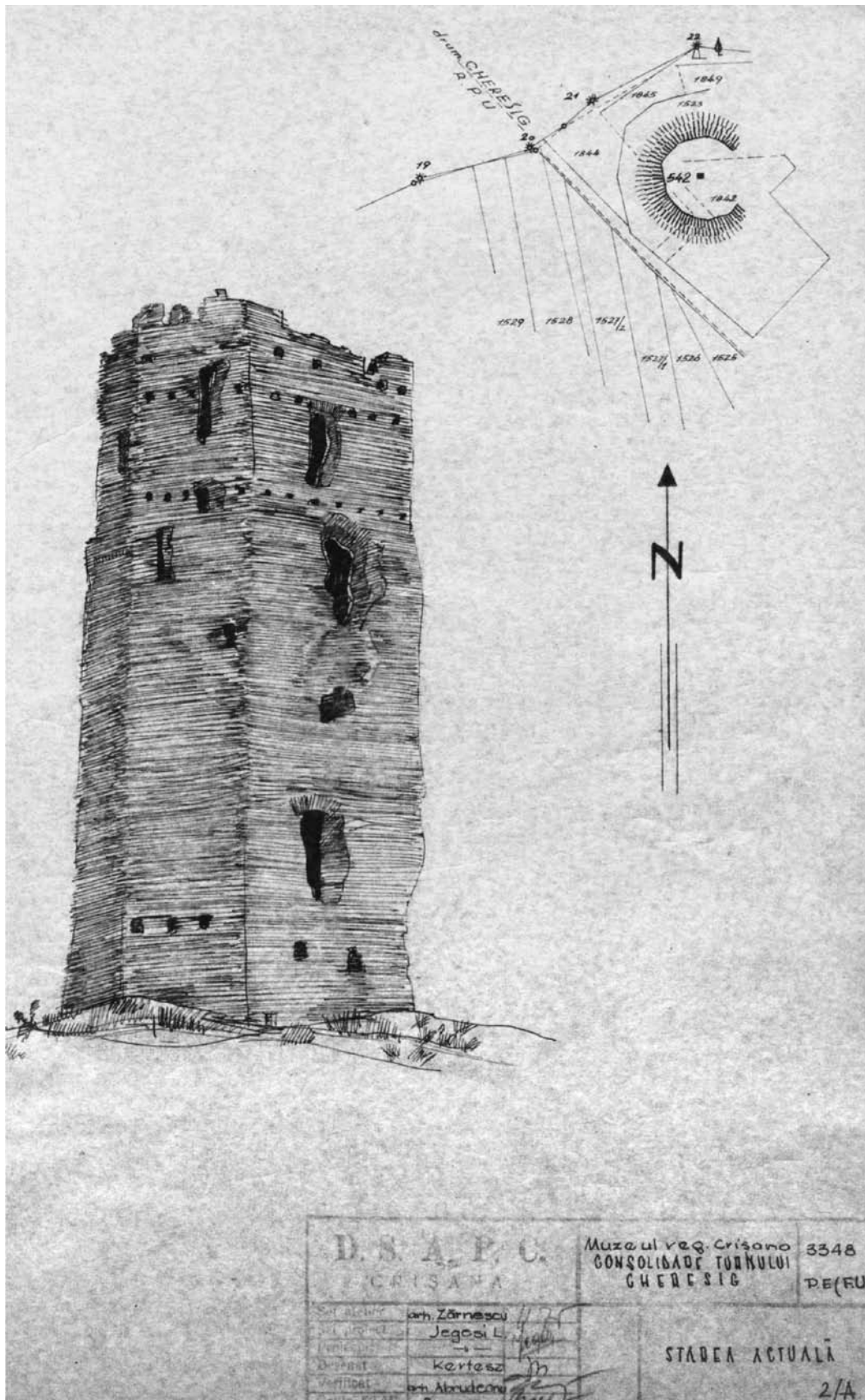

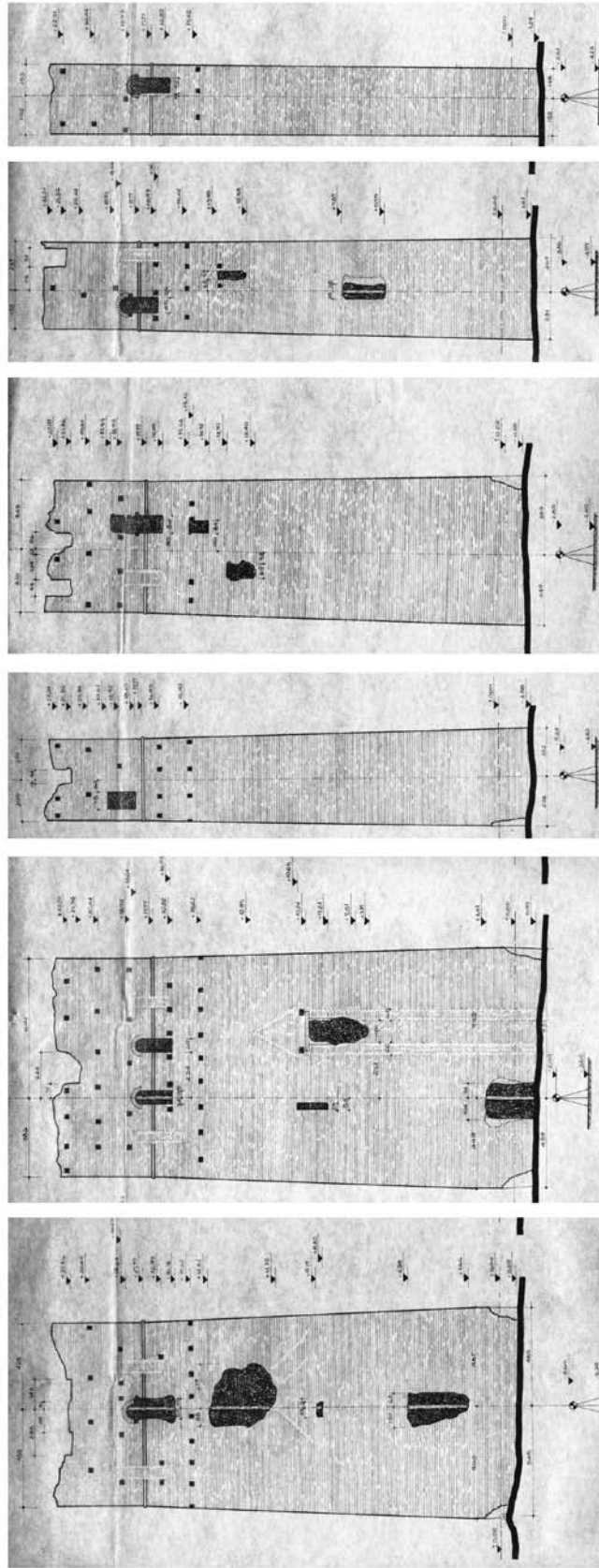
1

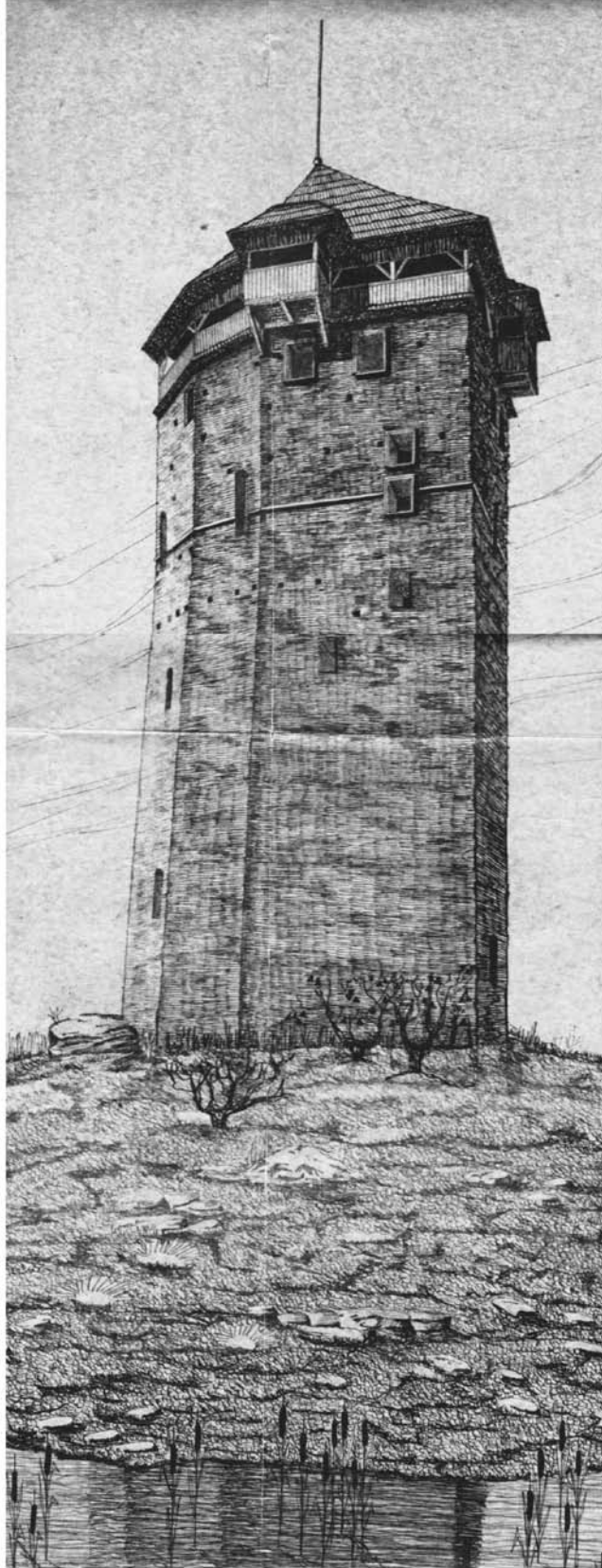
2

Pl. I

Pl. III

Pl. IV

1

2

3

4

Pl. V

CĂRĂMIZI DIN BIHOR (Adenda II)

EMŐDI János

THE HISTORY OF BRICKS IN BIHOR COUNTY

Abstract

This article is the second addendum to the study published in the volume entitled „Historical Dates from the Past of Oradea” vol. I, Oradea, 2000, pg. 119-154. In that volume there were presented 467 different kinds of bricks. In addition to the rectifications made in the first addendum, in which we added to the previous list 60 more unpublished pieces of bricks (Crisia , XXXIV, 2004, 133), now in this second addendum we present 16 more new names of brick-factory owners and 55 more new pieces of bricks.

Completări.

Cărămidari din Oradea și județul Bihor

Domeniul Capitulului Romano-Catolic deținea în 1833 cărămidărie proprie (CDO, cat.nr.56).

Cărămidăria Obermann se afla în anul 1837/8 în cartierul Velența (O.M, cat.nr.83-84).

În anul 1808 se amintește „Tegularia Rhédayana” Rhéday Lajos fiind comite de Bihor¹.

Perceptorul orașului Oradea Cyprian Dell’ Orto avea cărămidărie proprie „Tegularia Cypriana”²

Dálnoki Medve Márton, nobil, cărămidar în Oradea, a furnizat pentru construcția bisericii greco-catolice 700.000 cărămizi în anii 1807-1809³

Moravczek Albert cărămidar în Oradea, face ofertă pentru construcția unui cuptor de ars cărămizi care mai erau încă necesare la construcția bisericii greco-catolice în 1809⁴

Molnar András⁵ cărămidar în Oradea, 1812, (cat. Nr. 98 ?)

Nagy Mihály cărămidar în Diosig, anul 1863 (cat.nr.145 ?)

Tóth István cărămidar și țiglar, valea Erului 1863

Cărămidăria Pajzs István din cartierul Seleuș este amintită în 1896 (PI, cat.nr.218).

Cărămidăria Béres Sándor din Sălard, anul 1898 (cat.nr.417)

Nyevin István cărămidar și țiglar, Marghita 1897

Heller Antal cărămidar, Salonta, 1850/1851

¹ Arhivele Nationale, Dir. Jud. Bihor, fond Episcopia Gr.-Cat. inv. 881, dos. 427, rola 868, an 1808.

² Idem.

³ idem, nr. 2172-2175

⁴ idem, nr. 2157-2162

⁵ următorii 9 cărămidari sunt nominalizați în Registrele de stare civilă ale localităților respective

Farkas Mihály cărămidar în Salonta, moare în 1875
 Pápai Ferencz, fabrică de cărămizi și țigle, Salonta, din 1907
 Fábry, cărămidărie între cele două războaie la Săcuieni⁶

Catalog

529-534. F.I., F.G., F.P., F.B., F.L., F.J. Aceste cărămizi provin din conace și alte edificii de pe domeniile diverșilor membri ai familiei nobiliare **Fráter** de la Tîrgușor, Șimian, Chiribiș. Sec. XVIII-XX.

535-541. Un alt lot provine din zona pivnițelor de vin din Sîniob, cu monogramele: +GCSI, V, S.H, C.J., B.I., I.J, respectiv de la moară: S.A.⁷. Sec. VII-XIX

542. Vișoara. Biserica reformată. *In situ*. 6,2 x 14 x 28. Sec. XV.

543. Ineu. Poz.sec. T.G. 6,5 x 14/15 x 29. Înălțimea literelor-4,5. Sec. XIX.

544. Ineu. 1821. Biserica reformată. Poz.sec. 6 x 15-15,5 x 30. Î-8.

1821. Roșiori. Din nava bisericii reformate. *In situ*. 6,5 x 14 x ?. Î-7.

545. Roșiori. F.E.(Félegyházi Ecclézsia). Biserica reform. Poz.sec. 5,5 x 15 x 29,5. Î-8,5

Alt exemplar fragmentar de la Ineu, bis.ref. Poz.sec. 6 x 14,5-15 x ? Î-8,5

546. Diosig. Poz. Sec. C.F.Z. Contele Zichy Ferencz. Sec. XIX.

547. Diosig. Poz. sec. U Z . 7 x 14,5 x 30,5. Î-6,5. Sec. XIX.

548. Diosig. Poz. sec. K.G.2, 7 x 13 x 27. Î-6. Sec. XIX.

549. Diosig. Poz. sec. K.G.5, 7 x 13 x 27. Î-6. Sec. XIX.

550. Zona Diosig-Săcuieni. Poz. Sec. 7 x 14,5 x 29. Sec. XVII-XVIII

551. Zona Diosig-Săcuieni. Poz. sec. I.E. 7 x 15 30. Ú.-7,5. Sec. XIX.

552. Zona Diosig-Săcuieni. Poz. sec. G.S. 7 x 13,5 x 30. Î-5. Sec. XIX.

553. Zona Diosig-Săcuieni. Poz. sec. .Z.R. 6,5 x 14 x ?. Î-7,5. Sec. XIX.

554. Zona Diosig-Săcuieni. Poz. sec. Sz.J. 7 x 14,5 x 29. Î-7. Sec. XIX.

555. Săcuieni. Gardul bisericii reformate. K. 8 x 14,5 x 30. Î-9. Sec. XVIII-XIX.

556. Săcuieni. Poz. sec. Sz.S. Sec. XIX.

557. Săcuieni. Poz. sec. K.S. Sec. XIX.

558. Săcuieni. Poz. sec. 6 x 13,5 x ?. Î-6,5. Sec. XVII-XVIII.

559. Sălard. Poz. sec. A.I. 6 x 13,5 x 29. Î-6. Sec. XIX.

560. Sîniob. Poz. sec. B. 6 x 14 x 30. Î-6,5 Sec. XIX.

561. Galoșpetreu. Poz. sec. J.M. 6 x 13 x ?. Î-5. Sec. XIX.

562. Galoșpetreu. Poz.sec. V.P. 7 x 14 x ?. Î-5,5. Sec XVII-XVIII.

563. Galoșpetreu. *In situ*. D.V. 6 x 15 x 30. Î-3,5. Conacul Draveczy Viktor.

564. Galoșpetreu. *In situ*. D.V. 5,5 x 19,5 x 19,5. Î-3,5. Podea. Draveczy V.

565. Oradea. 1841. Împreună cu BBL și CV. Poz. sec. 5,5x14,5 x 29. Î-9.

Din alt loc 6,5 x 14 x 30. Î-7,5

566. Oradea. BBL. Poz.sec. Baron Bémer László. 5,5-6 x 15,5 x 29. Î-9.

567. Oradea. M.o F. Poz.sec. 6,5 x 1,5 x 29. Î-9. Prima parte a sec. XIX.

568. Oradea. X. Poz.sec.

569. Oradea. T. & Cz. (Addenda I, cat.nr.526).

570. Oradea. Ø. Poz. sec. 7 x 15 x 30. Î-5.

571. Oradea. 3. Poz.sec. 7/8 x 14,5 x 29. Î-4. Sec. XIX.

572. Oradea. K.I. Poz.sec. Sec. XX.

573. Oradea. K NV V. Poz.sec. 6,5 x 14,5 x 29,5. Î-6,5. Sec. XX.

574. Oradea. K.T. XIII. Poz.sec. 6,5 x 14 x 29,5. Î-6,5. Sec. XX.

575. Oradea, Cărămidă pentru uz minier. Sec. XX.

576. Oradea, X.X. Cărămidă modernă. 7 x 12 x 25. Î-3. Sec. XX.

577. Oradea, Cărămidă fagure. 6,5 x 6,5 x 14,5. Sec XX.

⁶ M. Roska, Repertoriu, Cluj, 1942, I, p. 268, nr. 175

⁷ Cele două loturi au fost consemnate de Kordics Imre, căruia îi mulțumim pentru permisiunea publicării lor.

578. Oradea, Cărămidă fagure. 5 x 12,5 x 25,5. Sec. XX.
579. Oradea, Cărămidă fagure. 6,5 x 13,5 x 22. Sec. XX.
580. Valea lui Mihai, Poz. sec. 2. 6 x 14 x 30.
581. Valea lui Mihai, Poz.sec. K.M. 6 x 14,5 x 30. Î-6.
582. Sălacea, biserica reformată, in situ, 1796, ? x 12 x 28.
583. Uileacu de Munte, poz. sec. H. E. 6 x 13 x 28.Î-7.(Hegyközüjlaki Ecclesia).
Mijlocul secolului XIX.
584. Simian, conacul Kazinczy, poz.sec.L. L. 6,5 x 14x 30. Î-6.
585. Oradea, Piața Unirii, Casa Kovács. Cărămidă lungă pt. cornișa de sub streșină.
In situ. 6,5 x 15 x min. 43. Începutul sec.XIX.

CĂRĂMIZI DIN BIHOR

Rezumat

Articolul este a doua Adendă la studiul apărut în volumul *Date istorice din trecutul orașului Oradea*, vol. I, *Oradea*, 2000 (lb. maghiară), p.119, unde au fost prezentate 467 cărămizi diferite. În prima addendă⁸ pe lângă unele rectificări și complectări, au fost adăugate alte 50 cărămizi, iar acum pe lângă o nouă listă suplimentară a cărămidarilor din oraș și județ, descriem încă 55 piese noi. Dintre acestea de un interes deosebit este o cărămidă apărută în timpul restaurării bisericii reformate din Vișoara (Paczal-Pățul) care se afla *in situ* într-un perete databil în secolul XV. Pe suprafața ei artistul medieval a prezentat figura unui păstor în portul specific, rotind deasupra capului nelipsitul zbici din dotare (nr.542).

⁸ Crisia, XXXIV, 2004, 133.

548

549

550

551

552

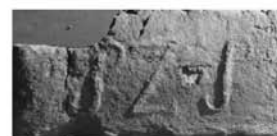
553

554

555

556

557

558

559

560

561

562

563

564

565

Pl. 1. Căramizi din Bihor

UN TEZAU MONETAR DIN SECOLELE XV-XVI DESCOPERIT LA MARGHITA (JUD. BIHOR)

*Corina TOMA**
*LAKATOS Attila***

A 15TH AND 16TH CENTURY COIN HOARD FROM MARGHITA (BIHOR COUNTY)

Abstract

The monetary discovery analyzed in the previous pages is a hoard found in the area of Marghita city and it is preserved in the collection of the Criș County Museum (Bihor county). The hoard consists of 2884 small silver coins issued between 1469 and 1599, in Hungary, Bohemia, Poland, Prussia and the city Schweidnitz. The composition of the hoard is completed by 70 fragmentary pieces which due to their conservation status could not be determined. As to the monetary units the hoard consists of 2856 denars, 52 weisspfennigs, 4 groschen and 2 half-groschen.

The paper is structured on two levels: the catalog of coins with pictures illustrating each type of discovery, and a brief analysis on the characteristics of issuers and coin types, with an indicative calculation of the contemporary value completed by an approximation of the exchange rates on the period of the accumulation and hiding of the hoard. The annexes contain additional graphics and tables designed to facilitate statistical analysis and interpretation of the hoards structure.

Key words: Hoard, Coins, Silver, Marghita, Bihor County.

În anul 1973 în registrul de evidență al Muzeului Țării Crișurilor din Oradea a fost înregistrat un tezaur monetar din secolul al XVI-lea descoperit în raza orașului Marghita (jud. Bihor). Informațiile consemnate atunci făceau referire doar la localitatea de descoperire și la numărul monedelor păstrate.

Dincolo de lipsa datelor privind condițiile de descoperire, lipsă care prejudiciază parțial analiza tezaurului în cauză, considerăm utilă publicarea acestei descoperiri monetare, pentru a da posibilitatea alcătuirii, la un moment dat, a unei baze istorice și documentare, care să permită reconstituirea structurii circulației monetare, pe tipuri de monedă și pe zone de proveniență a monedelor, în nord-vestul României de astăzi.

Secolul al XVI-lea din punctul de vedere al istoriei monetare propriu-zise nu reprezintă rupturi semnificative¹. Plasată în zona de contact dintre diverse sisteme monetare (sistemul Ungariei cu Principatul Transilvaniei și cel al Uniunii polono-lituaniene), diversitatea compozițională a tezaurului este una mai degrabă aparentă: monedele vin din Ungaria și/sau prin Polonia în Transilvania, unde răspund nevoii stringente de monedă curentă

¹Murgescu 1996, 16.

* Muzeul „Țării Crișurilor din Oradea, corinatoma@yahoo.com

** Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, lakatos_attila@yahoo.com

măruntă.

Tezaurul descoperit la Marghita se compune din 2884 de monede identificate ca fiind emise în Ungaria, Boemia, Polonia, Prusia și orașul Schweidnitz (Silezia). La numărul de monede identificate se adaugă un număr de 31 monede întregi (denari) și alte 39 de fragmente neidentificabile².

Monedele amintite acoperă un interval cronologic de 130 de ani; moneda cea mai timpurie este un denar emis de Matia Corvin în anul 1469, iar ultimele emisiuni sunt denarii emiși de către Rudolf al II-lea în anul 1599. În colecția muzeului se păstrează două monede (un denar din anul 1602 emis pe numele lui Rudolf și un dreipölder din anul 1623 emis pe numele lui Sigismund al III-lea), catalogate în componența tezaurului, pe care însă, din motive care vor fi expuse mai jos, le considerăm ca fiind intruziuni.

1. Structura tezaurului

Comparativ cu celelalte tezaure monetare transilvănene de secol XVI³, diversitatea în ceea ce privește nominalul și emitenții este mult mai redusă: lipsesc monedele transilvănene⁴, monedele emise de orașe și foruri ecleziastice germane, emisiunile de Liegnitz-Brieg, emisiunile austriece sau din provinciile habsburgice. *Simplitatea* compozițională a tezaurului de la Marghita se regăsește însă în cazul tezaurilor monetare de la Sângeorgiul de Pădure (Mureș)⁵, Borzești (Cluj)⁶, Visuia (Bistrița-Năsăud)⁷, Iclozel (Cluj)⁸, Lunca Târnavei (Alba)⁹, Tîrnăveni (Mureș)¹⁰, (tezaure îngropate, cu excepția tezaurului de la Iclozel, între anii 1590-1601).

Structura tezaurului este dominată în proporție de 97,9 % de denarii maghiari emiși de Matia Corvin (5 buc.), Vladislav al II-lea (6 buc.), Ludovic al II-lea (3 buc.), Ferdinand I (1169 buc.), Maximilian (456 buc.) și Rudolf (1186 buc.). Lotul denarilor emiși de Habsburgi în calitate de regi ai Ungariei, este completat, în proporție mult redusă (1,8%), de weisspfennigii emiși de către aceștia ca regi ai Boemiei. În cantități minore în compoziția tezaurului intră și polgroșii și groșii emiși în Polonia (4 buc.), Prusia sau Schwidnitz (câte un exemplar pentru fiecare).

Ungaria

În Transilvania, până spre anul 1580, tezaurele monetare sunt compuse, fie în totalitate, fie în marea lor majoritate din denari. Conform structurii tezaurilor monetare, denarii rămân majoritari în circulația monetară transilvăneană și în ultimele două decenii ale secolului al XVI-lea, situație reflectată și de tezaurul de la Marghita, unde ponderea lor nu este afectată de pătrunderea monedelor mari central- și vest-europene sau a monedelor poloneze, cehe și germane.

Denarii regelui *Matia I* reprezintă cel mai vechi orizont de monede în cadrul tezaurului de la Marghita. Este vorba despre cinci monede a căror stare de conservare prezintă diferențe semnificative. Astfel, suprafața pieselor cu nr. inv. 15/62–64 este foarte tocită spre deosebire de nr. inv. 15/61, care se păstrează în stare perfectă pentru o monedă îngropată după o perioadă de circulație de peste o sută de ani. Cel mai timpuriu exemplar este un denar tip CNH II 235, bătut la Kremnitz între anii 1468-1470,¹¹ în prima serie de

² Catalogul monedelor din tezaur face referire la cele 2884 de monede identificate și atribuite emitenților. Cele 70 de monede și fragmente neidentificate datorită stării de conservare nu sunt cuprinse în catalog.

³ CHIRILĂ, MILEA 1965B, 245-264; PINTEA, 1973, 351-372; CHIRILĂ, DĂNILĂ 1976, 217-231.

⁴ Lipsa monedelor transilvănene din compoziția tezaurului nu este fenomen neobișnuit. Dintr-un număr de 64 de tezaure transilvănene analizate de către F. Pap și Ludita Winkler, doar 38 dintre aceste tezaure conțin monedă transilvăneană (PAP, WINKLER 1966, 199. Vezi o nouă repertoriere și lista tezaurilor analizate la Fr. PAP 1987-1988, 626-627, Tabelul nr. 2).

⁵ CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 37-43.

⁶ CHIRILĂ, MILEA, 1965, 407-417.

⁷ CHIRILĂ, DĂNILĂ 1965A, 625-630.

⁸ CHIRILĂ, 1965, 277-279.

⁹ CHIRILĂ, PEPELEA 1970, 97-101.

¹⁰ CHIRILĂ, PEPELEA 1974, 619-625.

¹¹ HUSZÁR F.A., 562-563.

monede emise de către Matia după reforma monetară din 1467. Semnul comitelui cămării de Kremnitz, Johannes Constorfer (scut cu hașură orizontală) redat pe reversul monedei aflate în discuție, asigură o datare mai restrânsă a piesei în 1469; în anul următor locul lui Constorfer a fost preluat de Veit Mühlstein, iar ca semn de identificare a oficialului va apărea crucea dublă.¹²

Denarii lui Matia I, respectiv celelalte patru piese (două aparținând tipului CNH II 239A, iar alte două tipului CNH II 232), aparțin emisiunilor din perioada de raționalizare și reorganizare a monetărilor din ultimul deceniu al domniei acestuia¹³. Ambele tipuri se caracterizează printr-o iconografie unificată a reversului, prin apariția tipului de madonă cu coroană în loc de vâl, o prezentare care a devenit generală pe toată perioada de emisie a denarilor maghiari din secolele XVI-XVII. Menționăm în acest loc faptul că aceste două tipuri monetare și, în primul rând, ultima serie de emisiuni din 1489 (CNH II 232) sunt considerate ca fiind cele mai frecvente în tezaurul monetare acumulate și ascunse în cursul secolelor XVI-XVII¹⁴. Preponderența lor se explică, atât prin cantitatea considerabilă în care aceste emisiuni au fost bătute, cât și prin popularitatea acestora în cursul secolului al XVI-lea, datorită apropierii iconografice de denarii maghiari al casei habsburgice.

Monedele regelui *Vladislav II* sunt reprezentate în tezaurul de la Marghita prin 6 exemplare, toate bătute la Kremnitz, din care doar una singură aparține perioadei de început a emisiunilor monetare pe numele acestui suveran. Este vorba despre un denar tip CNH II 276 a cărui datare mai restrânsă nu a fost posibilă din cauza stării de conservare a reversului monedei. În lipsa semnelor de monetărie și al comitelui cămării, datarea piesei rămâne între limite destul de largi: 1492-1499.¹⁵ De altfel, este singura piesă din tezaurul aflat în discuție a cărei mod de executare (avem în vedere reversul și realizarea inscripției pe avers) indică o eventuală monedă falsă. Starea proastă de conservare a piesei permite doar cu titlul de ipoteză o asemenea afirmație.

Următoarele două piese, bătute între anii 1500 și 1502, deschid seria monedelor emise sub lunga perioadă de control a familiei Thurzó asupra cămării de la Kremnitz. Minuscula gotică, folosită pentru a reda pe reversul celor două exemplare semnul comitelui Johannes Thurzó, asigură o datare relativ largă, între anii 1500 și 1502. Restul monedelor, emise pe numele lui Vladislav II, la Kremnitz de către Johannes Thúrzo (tip CNH II, 278), se înscriu în perioada emisiunilor cu indicația anului de emisie (1507, 1508 și 1511). Menționăm în acest loc starea excelentă de conservare a monedelor lui Vladislav (cu excepția primei piese), fapt care ar indica o perioadă mai scurtă de circulație a acestora.

Monedele regelui *Ludovic II* sunt reprezentate prin doar trei exemplare, din care, două aparțin perioadei de dinaintea reformei monetare din 1521 și unul singur scurtei perioade de revenire la sistemul monetar anterior, între anii 1525-1526.¹⁶ În ambele cazuri este vorba despre tipul monetar (CNH II 306A), tip apropiat în privința greutateii și a calității metalului, de denarii regali ale lui Matia și Vladislav II. Lipsesc din tezaur, atât exemplarele de „moneta nova” din perioada 1521-1525, cât și acei ani de emisie când denarii au fost bătuți cu parametrii de calitate alterată față de standardul stabilit în cadrul reformei monetare din 1467.

În privința monedelor dinastiilor mixte din tezaurul de la Marghita se pot face câteva observații. Monedele în cauză reprezintă un procent foarte mic (sub 0,5%) din tezaur și includ doar piese emise ulterior reformei financiare și monetare din 1467, în urma căreia s-au stabilit parametrii de calitate și cantitate, precum și standardele iconografice care au caracterizat denarii regatului Ungariei în toată perioada de acumulare a tezaurului. Din structura tezaurului lipsesc acele emisiuni care, în ultima treime a secolului al XV-lea și primele decenii al secolului următor, nu s-au supus acestor standarde.¹⁷ Majoritatea

¹² POHL 1982, TAB. 112, 216-9; HORVATH, HUSZÁR 1955-1956, 30.

¹³ POHL 1972, 17-21.

¹⁴ HUSZÁR F.A., 563.

¹⁵ LAKOS 1959-1960, 23-24.

¹⁶ JEZENSZKY 1928-1929,

¹⁷ Avem în vedere în afara perioadei de „moneta nova” (1521-1525) și emisiunile de „inflație” ale lui Vladislav II și Ludovic II.

acestor monede se remarcă prin calitatea execuției și excelenta stare de conservare, fapt care, la prima vedere, ar fi în contradicție cu îndelungata lor perioadă de circulație. Toate exemplarele au fost bătute în atelierele monetare de la Kremnitz și, cu o singură excepție, toate aparțin tipului iconografic caracterizat prin reprezentare pe revers a Fecioarei cu coroană (cu sau fără glorie), un tip iconografic preferat în toată perioada următoare a emiterii denarilor cu madonă.

Apariția în tezaurele acumulate și ascunse în a doua jumătate a secolului al XVI-lea a unor monede aparținând perioadei de sfârșit a dinastiilor mixte, în special emisiunile bătute pe numele lui Matia I și Vladislav II, este un lucru frecvent întâlnit, atât pe teritoriul regatului Ungariei, cât și în regiunile stăpânite de Principatul Transilvaniei sau în zonele supuse Imperiului Otoman. Avem în vedere, mai ales, tezaurele care conțin în cantități considerabile monedă mărunță (oboli, denari sau groși): Szerencs¹⁸, Esztergom¹⁹, Tápé-Malajdok²⁰ (nordul Ungariei), Balatonszabadi-Pusztatorony²¹ (vestul Ungariei), Kunhegyes²², Polgári III²³, Polgári IV²⁴ (estul Ungariei), Fegyvernek²⁵ (centrul Ungariei), Hotoan (Satu-Mare)²⁶, Vad (Maramureș)²⁷, Ianova, Lighet (ambele în jud. Timiș), Semlac, Măderat (ambele în jud. Arad)²⁸, Șieu (Bistrița-Năsăud)²⁹, Șona (Alba)³⁰, Băgaciu (Mureș)³¹. Prezența denarilor în cadrul unor tezaure acumulate uneori la peste 100 de ani de la emiterie, se explică, atât prin greutatea și calitatea stabilă a monedei mărunte în ultima treime a secolului al XV-lea și pe tot parcursul secolului următor, cât și prin preferința pentru unități monetare cu valoare stabilă față de unele emisiuni de „inflație”, care au invadat piața monetară a Ungariei și a Transilvaniei în perioadele de criză financiară sau politico-militară ale secolului al XVI-lea. Astfel, circulația monedelor emise înaintea venirii pe tronul Ungariei a familiei de Habsburg (cu excepția celor aparținând lui Ioan I) a fost încurajată printr-un decret regal al lui Ferdinand I din anul 1553; date privind acceptarea acestor monede în viața financiară a perioadei analizate au fost identificate în mai multe izvoare contemporane.³²

În rândul monedelor maghiare ale dinastiilor mixte se remarcă un fapt interesant, lipsa totală a monedelor emise de *Ioan I Zapolya*, în condițiile în care, cu excepția acestui suveran, lista regilor emitenți este neîntreruptă de Matia Corvin până la Rudolf. Totodată, circulația monedelor lui Ioan I, în afara regiunilor controlate de acest rival a lui Ferdinand I, a fost demult demonstrată în literatura numismatică.³³

Un procent de peste 90% din monedele tezaurului de la Marghita reprezintă denarii Ungariei băuți în numele regilor Habsburgi *Ferdinand I, Maximilian și Rudolf*, lucru care asigură un caracter unitar rar întâlnit în rândul tezaurelor monetare din această perioadă. Este vorba despre un număr de 2611 denari aparținând tipurilor CNH III 40, 41, 53, 94, 95, 159, 160. Cu excepția a trei piese, monedele au fost bătute la Kremnitz și poartă sigla K-B, siglă generalizată în cursul secolului al XVI-lea pentru indicarea acestui atelier monetar. Între anii 1524-1538, monetăria este condusă de B. Behaim (Behem)³⁴. După moartea acestuia sigla K-B, a căror semnificație era Kremnitz-Behaim, rămâne mai departe ca siglă de monetărie, fiind interpretată ca inițiale ale cuvintelor Kremnitz-Bergstadt.

Cele trei monede, care constituie o excepție, au fost bătute în anul 1552 și poartă

¹⁸ HARSÁNYI 1916.

¹⁹ SZEPESSY 1969-1970.

²⁰ KŐHEGYI, NAGY 1976-1977.

²¹ MAGYAR 2008.

²² TÁLAS 1990, 222-226.

²³ MÁDI, GEDAI, KAHLER 1965, 99, 101, 113-118.

²⁴ MÁDI, GEDAI, KAHLER 1965, 98-99, 102, 119-123.

²⁵ TÁLAS 1990, 216-221.

²⁶ CHIRILĂ, NÉMETI 1968, 64-67.

²⁷ CHIRILĂ, SOLOCAN 1971, 29.

²⁸ PAP 1991-1992, 121-124.

²⁹ CHIRILĂ, DĂNILĂ 1968, 511.

³⁰ MUREȘAN, SUCIU 1979, 281.

³¹ CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 52-53.

³² POHL 1972, 61.

³³ HUSZÁR 1952, 38-47; CNH III., 13-14.

³⁴ CNH III., 53.

pe revers însemnul H-P identificat în literatura numismatică, în mod ipotetic, cu atelierul monetar de la Sibiu, care a bătut denari maghiari pe numele lui Ferdinand I cu trei ocazii: 1529-1530, 1531 și 1552.³⁵ Denarii cu sigla H-P emiși de către Ferdinand I în anul 1552, sunt puși în legătură cu scurta perioadă de ocupație imperială a Transilvania (1551-1556)³⁶. Sigla H-P este atribuită vistiernicului Transilvaniei și arendaș al monetăriei din Sibiu, Peter Haller. În același timp, se consideră că literele pot fi interpretate și ca Hermannstadt-Peter. Unul dintre cele trei exemplare aflate în discuție s-a păstrat fragmentar, lipsind ultima cifră a anului de emisie, dar datarea piesei în anul 1552 este asigurată de însemnul monetăriei, care a fost practicat, după cunoștințele noastre, pe denarii Ungariei doar în acest an.

O parte din denarii emiși sub numele regilor Habsburgi au fost perforați pentru a putea fi folosiți ca accesorii vestimentare sau piese de podoabă. Fără o predilecție anume, cele 24 de monede perforate se repartizează între cei trei emitenți: 14 piese aparțin tipului emis de Ferdinand, 8 piese au fost selectate dintre denarii lui Rudolf și doar 2 piese dintre denarii lui Maximilian³⁷.

Boemia

Prezența weisspfennigilor emiși de Boemia nu este un lucru neobișnuit pentru tezaurile transilvănene din ultimul deceniu al sec XVI și prima jumătate a secolului următor³⁸, dimpotrivă, weisspfennigi reprezintă un grup relativ compact de monedă mărunță central-europeană.

Caracterizate drept prezențe reduse cantitativ, ponderea lor în structura tezaurilor transilvănene oscilează de la 0,64% în tezaurul de la Hotoan³⁹ sau 4,45% în cel de la Șona⁴⁰, până la 6,75% într-unul din tezaurile de la Șieu⁴¹, și chiar 7,90% într-un alt tezaur din aceeași localitate⁴². În tezaurul de la Marghita monedele boemiene ating un procent de 1,8%, din cei 52 de weisspfennigi din compoziția tezaurului, fiind identificate 44 de monede atribuite împăraților Ferdinand I (11 buc.), Maximilian (29 buc.) și Rudolf (4 buc.).

Apariția weisspfennigilor în tezaurile îngropate în Transilvania în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea, l-a determinat pe E. Chirilă să accepte ca punct culminant al pătrunderii lor perioada 1590-1601, ca urmare a a relațiilor mai strânse dintre Habsburgi și Transilvania în contextul Ligii Sfinte și a prezenței trupelor imperiale în regiune⁴³.

Polonia, Schweidnitz, Prusia

Moneda poloneză își face apariția în tezaur odată cu polgrosul (jumătate de gros) emis de către *Ioan Albert* (1492-1501). Prezența monedei lui Ioan Albert extinde aria de răspândire a monedelor poloneze în părțile Bihorului, așa cum semnalau într-un studiu mai vechi asupra monedelor poloneze F. Pap și Ludita Winkler⁴⁴.

Pe lângă polgrosul polonez de bună calitate, în Transilvania au mai circulat și polgroși de slabă calitate, considerați falși în epocă, emiși la Schweidnitz de către *Ludovic al II-lea* în calitate de rege al Boemiei, care la aceea dată cuprindea și Silezia. Polgroșii de Schweidnitz pătrund masiv în circulația monetară din Polonia, cauzând o serie de nemulțumiri (război comercial, închiderea granițelor dintre Silezia și Polonia) și determinând dieta poloneză (1528) să dispună retragerea lor din circulație și folosirea lor

³⁵ CNH III., 66.

³⁶ CHIRILĂ, PEPELEA, 1974, 619-625. CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 64.

³⁷ Este vorba de piesele cu nr. inv. 448, 489, 510, 513, 517, 518, 780, 801, 827, 915, 931, 938, 1041, 1229, 1260, 1293, 1958, 1966, 1984, 2012, 2159, 2821, 2850, 2881.

³⁸ Vezi o listă a tezaurilor transilvănene care conțin weisspfennigi CHIRILĂ, DĂNILĂ 1968, 517, nota 18; sau CHIRILĂ, SOLOCAN 1971, 36.

³⁹ CHIRILĂ, NEMETI 1968, 68-69.

⁴⁰ MUREȘAN, SUCIU 1979, 283-284.

⁴¹ CHIRILĂ, DĂNILĂ 1976, 220-221.

⁴² CHIRILĂ, DĂNILĂ 1968, 514-515.

⁴³ CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 79.

⁴⁴ PAP, WINKLER 1966, 201

la baterea monedelor poloneze⁴⁵.

În Transilvania, asocierea dintre polgroșii polonezi și cei de Schweidnitz este obișnuită, datele de emiterie, pînă la 1511 pentru cele poloneze, respective 1526 pentru cele de Schweidnitz, ar pleda pentru o pătrundere timpurie a lor în Transilvania. B. Murgescu, pornind de la asocierea frecventă a polgroșilor cu alte monede poloneze mai târzii (groși din anii 1527-1548 și tripli groși de după 1580), ajunge la concluzia ca acest nominal intră masiv în Transilvania abia în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea⁴⁶. Ele ajungeau în Transilvania nu numai din Polonia, ci și din Ungaria superioară, unde un val masiv de monedă mărunță poloneză este semnalat încă de la mijlocul secolului al XVI-lea⁴⁷. Date sporadice privind circulația monedei poloneze, cel puțin în anumite zone controlate de regatul Ungariei, apar în izvoare literare începând din a doua treime a secolului al XVI-lea⁴⁸.

Din sistemul monetar polonez, pătrunde în Transilvania, alături de polgros, și moneda de un gros, poloneză și prusacă. Groșii au fost bătuți pentru prima oară în Polonia în secolul al XIV-lea. Prin reforma monetară poloneză din anii 1526-1530 s-a trecut la retragerea monedei mărunte de proastă calitate, îndeosebi a polgroșilor de Schweidnitz, și la emiteria în principal a groșilor, încercându-se și unificarea monetară dintre Polonia și vasala ei, Prusia ducală.

Sigismund I a reluat, astfel, emiteria groșilor în anul 1526, baterea masivă a grosului polonez cu o greutate brută de 2,05 g continuând pînă la moartea sa (1548)⁴⁹. Cantitatea mare de monedă emisă de el, se regăsește parțial în structura tezaurilor monetare din Transilvania.

Un avânt similar monetăriei lui Sigismund I a cunoscut și monetăria din Königsberg, unde ducele *Albert al Prusiei* a emis mari cantități de groși asemănători celor polonezi. De altfel, Albert de Brandenburg fost membru al Ordinului teutonic, care trecuse la lutheranism și transformase teritoriile ordinului rămăse neocupate de către polonezi într-un ducat ereditar al familiei sale, face în 1525 la Cracovia act de vasalitate față de Sigismund I⁵⁰ (unchiul său dinspre mamă). Datorită acestei vasalități față de regele Poloniei, pe monede este bătută și inițiala suzeranului său⁵¹.

În tezaurul analizat, monedele poloneze sau venite pe filieră poloneză sunt emise exclusiv în prima jumătate a secolului al XVI-lea. Emisiunile poloneze de la mijlocul secolului al XVI-lea și pînă la 1585 lipsesc sau sunt slab reprezentate în toate tezaurele transilvănene, pentru că în timpul lui Sigismund August, monetăria de la Cracovia este închisă pentru aproape 50 de ani, iar celelalte monetării (Elbing și Riga) își restrâng considerabil activitatea. Lipsa acută de monedă poloneză explică menținerea în circulație în a doua jumătate a secolului al XVI, atât în Polonia, cât și în Transilvania, a monedei mai vechi emise în monetăriile din prima jumătate a secolului XVI.

Groșii bătuți în Polonia și în celelalte teritorii ținând de sistemul monetar polonez au pătruns greu și cu întârziere în circulația monetară din Transilvania. În acest sens pot fi amintite tezaurele transilvănene încheiate în prima jumătate (tezaurul de la Enciu)⁵² sau la mijlocul secolului al XVI-lea (tezaurul de la Satu Mare)⁵³ care nu conțin monedă poloneză. Cel mai vechi tezaur transilvănean care conține și monedă poloneză este tezaurul de la Iclozel, cu ultima monedă emisă în 1579, ceea ce stabilește un *terminus post quem* pentru pătrunderea masivă a monedei poloneze în Transilvania⁵⁴.

⁴⁵ PAP, WINKLER 1966, 202.

⁴⁶ MURGESCU 1996, 121-122.

⁴⁷ HUSZÁR 1969-1970, 62.

⁴⁸ CNH III, 18,155, NOTA 39.

⁴⁹ MURGESCU 1996, 123.

⁵⁰ GUMOWSKI 1960, 34.

⁵¹ CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 62-63.

⁵² CHIRILĂ, PINTEA, 1967, 323-335.

⁵³ CHIRILĂ, BANDULA 1966.

⁵⁴ CHIRILĂ 1965, 277-279. VEZI ȘI CHIRILĂ, GUDEA, LAZĂR, ZRINYI 1980, 78; CHIRILĂ 1981, 348.

2. Valoarea tezaurului

Tezaurul monetar de la Marghita, asemeni celorlalte tezaure transilvănene de secol XVI, cuprinde monede provenite din sisteme monetare distincte. Circulația unei mari diversități de monede aduce cu sine problema stabilirii ratelor de schimb. Raportul de valoare dintre aceste nominale practicat în epocă, este dificil de precizat, având în vedere frecvențele schimbări ale valorilor monedei și ale echivalărilor dintre monede de diverse emisiuni și moneda camerală. Probabil, raporturile monetare dintre diferite țări și regiuni au o relevanță limitată, monedele fiind acceptate, în primul rând, datorită conținutului lor intrinsec de metal prețios.

Înainte de a estima valoarea tezaurului, atragem atenția că acest calcul al valorii tezaurului în epocă este unul relativ. Raportul dintre circulația reală și sistemul de cont, chiar dacă poate fi exprimat cu aproximație, nu va avea drept rezultat o cifră reală. Circulația monetară pulsa, de fapt, în ritmul vieții cotidiene, al conjuncturii, rigiditatea cursurilor oficiale ducea deseori la abateri în tranzacțiile reale, sau, adeseori, autoritățile acceptau după multe ezitări și cu întârziere să modifice cursurile monetare⁵⁵, toate acestea putând determina o mare variabilitate a cursurilor monetare.

Sistemul monedelor de cont folosit în Transilvania este o prelungire a celui din regatul Ungariei de dinainte de 1541. Reforma monetară a lui Matei Corvin din 1467, care stabilea un sistem bimetalist, cu un raport fix între florin și denar (raport fixat la 100 denari pentru un florin)⁵⁶ se menține până în anii 1521-1525, când Ludovic al II-lea a încercat să impună în circulație denari de proastă calitate (*moneta nova*). Evenimentele care au urmat anului 1541, destrămarea regatului maghiar, afirmarea Principatului Transilvaniei, rivalitatea dintre Habsburgi și familia Zapolya, au generat momente de confuzie, dar nu au afectat semnificativ sistemul de cont și principalele tipuri monetare. Singura modificare esențială a reprezentat-o disjungerea care s-a produs între florinul de cont echivalat la 100 de denari și cursul florinului de aur care a variat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea între 130-180 denari⁵⁷.

Din punct de vedere al numerarului, tezaurul se compune din 2856 denari, 52 weisspfennigi⁵⁸, 4 groși și 2 polgroși, ceea ce înseamnă *gróssó módo* 2894 denari⁵⁹, care împreună cu un număr incert de fragmente valorează aproximativ 29 de florini de calcul. La cursul oficial, suma echivalează cu o cantitate egală de florini bătuți după sistemul ungar sau taleri vienezi. Luând în calcul fluctuațiile documentate în literatura numismatică, există posibilitatea ca tezaurul analizat, în unele perioade sau în diverse împrejurimi, să aibe o valoare mult mai scăzută, până la 22-23 florini, sau în cazuri extreme până la 16-17 florini.

O altă chestiune care rămâne în discuție este confruntarea dintre valoarea tezaurului monetar și prețurile curente. Fără îndoială, o astfel de estimare are un caracter relativ, punctul de plecare - stabilirea valorii tezaurului - fiind primul impediment.

Pe de altă parte, lipsa documentelor privind prețurile practicate spre sfârșitul secolului al XVI-lea, în zona de descoperire a tezaurului, nu poate fi suplinită de apelul la liste de prețuri valabile pentru alte regiuni (documente unde se indică, de fapt, valoarea totală a plății, de obicei în monedă de cont, care putea coincide sau nu cu cea reală); demersul ar relativiza și mai mult calculele privind valoarea tezaurului și puterea de cumpărare a posesorului său.

3. Cronologie

Interpretarea cronologică a tezaurului de la Marghita se lovește de o serie de dificultăți. În lipsa oricărui document cu privire la condițiile și locul exact al descoperirii, nu suntem

⁵⁵ MURGESCU 1996, 37-39.

⁵⁶ HUSZÁR 1979, 13-14.

⁵⁷ CNH III., 47-52; B. MURGESCU 1996, 42-43.

⁵⁸ Reamintim că o parte a monedelor boemiene se păstrează doar fragmentar și este imposibil să precizăm numărul real al weisspfennigilor din structura tezaurului.

⁵⁹ CNH III, 47-52.

în măsură să stabilim dacă cele 2884 de piese împreună cu numărul incert al fragmentelor reprezintă întregul tezaur, sau măcar un procent suficient de mare pentru efectuarea unei analize de compoziție. Totuși, în acest caz numărul relativ mare al monedelor scade considerabil șansele lipsei unor orizonturi cronologice cu caracter determinativ asupra concluziilor privind acumularea și ascunderea tezaurului discutat.

Graficul repartizării monedelor pe ani sau, în cazul exemplarelor mai vechi, al perioadelor de emisie ne permite stabilirea unor concluzii cu privire la limitele cronologice și dinamica acumulării tezaurului (Fig. 5).

Pe baza datelor statistice pot fi delimitate destul de clar cel puțin trei etape cronologice. Prima etapă se încadrează între anul 1469, anul de emisie a celei mai timpurii monede, acoperă întreaga perioadă a dinastiilor mixte până la revenirea pe tronul Ungariei a dinastiei habsburgice, precum și primul deceniu al domniei lui Ferdinand I, până, inclusiv, în anul 1534. Etapa se caracterizează prin numărul foarte redus al intrărilor pe an (sub 5 buc./an) și lipsa totală a acestora pe perioade mai mult sau mai puțin scurte (ex. 1527, 1531, 1533-1534). Astfel, prima etapă poate fi considerată cu certitudine ca fiind premergătoare acumulării tezaurului, iar monedele acestui orizont cronologic pot fi considerate unități monetare rămase în circulație în perioada următoare, când începe procesul real de acumulare.

Următoarea etapă poate fi identificată între anii 1535 și 1574, și se caracterizează printr-o fluctuație accentuată a intrărilor pe ani, fiecare an fiind acoperit cu un număr mai mult sau mai puțin redus de exemplare. Emisiuni aparținând primului deceniu al etapei se regăsesc într-un număr relativ redus (sub sau în jur de 20 buc./an), dar se observă o creștere treptată și constantă a emisiunilor până în anii 1550-1552. Începând de la această dată, fluctuația intrărilor se accentuează, cu excepția a două intervale scurte (1566-1567 și 1571-1572), care se caracterizează printr-un număr extrem de redus de monede (sub sau în jur de 5 buc./an).

Începând din anul 1575, se constată o creștere bruscă, practic o dublare a numărului de intrări pe an, față de etapa precedentă. Perioada de vârf, care nu trebuie să coincidă neapărat cu perioada maximă de acumulare, poate fi identificată în intervalul 1575-1585, după care urmează, până la finalul perioadei de acumulare, un interval de descreștere treptată din care nu lipsesc elementele de fluctuație.

Pe baza acestor date nu se poate identifica cu certitudine începutul perioadei de acumulare a tezaurului de la Marghita, dar el poate fi plasat în ultimele două etape stabilite, adică posterior anului 1535. Dacă avem în vedere a doua treime sau mijlocul secolului al XVI-lea, în mod obligatoriu trebuie să presupunem existența a două etape de teaurizare cu o dinamică foarte diferită, care se întinde pe două generații. Astfel, prima etapă s-ar fi caracterizat printr-un număr mai mic de monede acumulate și o fluctuație mai accentuată a acumulării, iar următoarea etapă, începând din 1575, definită ca o acumulare masivă și relativ constantă, cu o descreștere sesizabilă spre finalul perioadei de teaurizare. Totuși, câteva argumente pledează pentru o perioadă mult mai scurtă de acumulare, plasată în etapa finală a liniei cronologice, undeva în ultima treime sau chiar în ultimul sfert al secolului al XVI-lea. Argumentele ne sunt furnizate de prezența monedelor poloneze în compoziția tezaurului, monede care pătrund în cantități considerabile în Transilvania și în Ungaria după deceniul al șaselea al secolului al XVI-lea, și de lipsa monedelor emise de către Ioan I Zapolya, fapt care, dacă nu este o simplă întâmplare, pledează, de asemenea, pentru o acumulare databilă în perioadă ulterioară mijlocului secolului al XVI-lea, când politica monetară a lui Ferdinand I a eliminat de pe piață emisiunile rivalului său.

Data finală a acumulării tezaurului, respectiv data ascunderii acestuia rămâne o problemă greu de rezolvat. În compoziția tezaurului – așa cum s-a păstrat în colecția Muzeului Țării Crișurilor –, se află cel puțin o piesă, un dreipölker polonez emis de Sigismund III în 1623, pe care suntem nevoiți să o considerăm ca fiind o intruziune. Lipsa în cantități semnificative a monedelor poloneze și absența oricărei emisiuni din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, exclud, în mod categoric, posibilitatea ascunderii tezaurului în jurul anului 1623.

Pe de altă parte, există argumente care pun sub semnul întrebării și apartenența următoarei monede în ordine cronologică inversă, denarul lui Rudolf emis la Kremnitz în anul 1602. În acest caz, prezența unei singure piese și lipsa emisiunilor din intervalul 1600-1601, nu sunt argumente suficient de convingătoare pentru a caracteriza această monedă drept o intruziune pe care să o excludem din analiză. În cele din urmă, suntem nevoiți să stabilim data finală de acumulare a tezaurului de la Marghita cu incertitudine în anul 1599 sau 1602.

4. Concluzii

Înainte de a formula orice concluzie cu privire la interpretarea tezaurului de la Marghita, atragem atenția asupra faptului că, atât în cercetarea numismatică românească, cât și în cea maghiară, în ultima perioadă s-a întărit convingerea că datele și informațiile oferite de analiza unui singur tezaur monetar oferă o cantitate insuficientă de informație privind statutul social și puterea economică a proprietarului, respectiv a cauzelor ascunderii acestuia. Lipsa informațiilor privind locul și condițiile de descoperire, compoziția și modul în care tezaurul de la Marghita a ajuns în colecția noastră muzeală, probează valabilitatea afirmației de mai sus și în cazul tezaurului analizat.

Una dintre puținele informații certe, însă fără detaliile necesare, este locul de descoperire al tezaurului. Localitatea Marghita se află în nordul județului Bihor, în zona de întretăiere a văilor Barcăului, Inotului și a Bistrei, amplasament care îi asigură încă din evul mediu un statut de centru regional în zona piemontană a M-ții Plopișului. Așezarea a luat ființă cel mai probabil în cursul secolului al XI-lea ca domeniu regal, iar în primele secole evoluția acestuia a avut loc în afara comitatului medieval Bihor, aparținând inițial comitatelor Crasna sau Solnocul de Mijloc. În cursul secolului al XIV-lea se află în posesiunea familiei Lackfi, care va pierde drepturile asupra moșiilor în urma proceselor de infidelitate de la sfârșitul al XIV-lea. Înainte de aceasta însă familia a reușit să obțină de la Ludovic I dreptul de a ține târguri în localitate, un alt factor care a asigurat ridicarea Marghitei din rândul așezărilor rurale din regiune.⁶⁰

În urma actului de donație din anul 1422, Marghita intră pentru mai mult de patru secole în posesiunea familiei Csáky, care va ridica localitatea la rangul de centru al unui întins domeniu feudal compus din satele Cheț, Gehenetea, Iteu, Dijir, Cohani, Ghida, Suiug și Akor (azi dispărut), respectiv prediul nepopulat Hercig, și va asigura integrarea definitivă a localității în comitatul Bihor. În perioada următoare, Marghita a ajuns la un nivel de dezvoltare foarte apropiat unui *oppidum*, deși niciodată nu a primit în mod oficial acest rang.⁶¹ În pofida faptului că localitatea, atât în evul mediu, cât și în epoca premodernă și modernă (cu excepția scurtei perioade de dominație otomană dintre 1660-1690), rămâne în posesiune familiei Csáky, tocmai în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în perioada de acumulare a tezaurului, Marghita cunoaște o perioadă accentuată de declin și depopulare.

În descripția dicală a Ungariei din anul 1552 sunt înregistrate la Marghita 67 de porți, un număr care se ridică în mod vizibil deasupra nivelului de dezvoltare al așezărilor cu caracter rural din nordul Bihorului.⁶² Peste nici o jumătate de secol, în aceeași localitate se găsesc doar 25 de porți⁶³, iar în perioada de ascundere a tezaurului populația Marghitei se înjumătățește din nou, în anul 1604, în ajunul revoltei izbucnite în nordul Bihorului cu conducerea lui Ștefan Bocskay, fiind înregistrate doar 14 porți⁶⁴.

Tezaurile transilvănene încheiate cu monede emise în intervalul de timp 1590-1600 sunt puse, de obicei, în legătură cu prezența sau cu trecerea pe aici a trupelor de mercenari, care creează o stare permanentă de nesiguranță. Acest lucru poate fi valabil și în cazul nostru, însă stabilirea datei exacte a ascunderii și a motivelor acestui act rămân în

⁶⁰ JAKÓ 1940, 294.

⁶¹ JAKÓ 1940, 135-136.

⁶² LUKINICH 1918, 145.

⁶³ LUKINICH 1918, 147

⁶⁴ LUKINICH 1918, 345.

continuare discutabile.

În urma abdicării principelui Sigismund Báthori, în conformitate cu tratatul de la Praga din 28 ianuarie 1595, orașul Oradea acceptată, în primăvara anului 1598, intrarea trupelor imperiale în cetate, inaugurând o perioadă de aproape 7 ani când cetatea împreună cu comitatele aparținătoare (Bihorul, Crasna și Solnocul de Mijloc) au reintrat în compoziția regatului Ungariei guvernat, în numele regelui Rudolf, de către arhiducele Matia de Habsburg.⁶⁵ Gestul a atras după sine sau, cel puțin, a fost un pretext potrivit pentru atacul lansat de Mehmed, pașa de la Timișoara, împotriva cetății, în toamna anului 1598. În perioada asediului (octombrie-noiembrie), raidurile militare ale otomanilor au afectat și zona Marghitei; în zona satului Mișca, sunt amintiți secuii lui Székely Mózes veniți în ajutorul Oradiei asediate, care au capturat un grup de 25 de călăreți turci ce au pustiit împrejurimile.⁶⁶ Izvoare contemporane turcești amintesc faptul că, în urma foametei izbucnite în tabăra asediatorilor, hrana a fost procurată de către cetele de tătari de la distanțe foarte mari.⁶⁷

Evenimentele descrise nu au o legătură directă cu motivele ascunderii tezaurului de la Marghita, însă starea generală de pericol și tensiune se prelungește, căci regiunea devine obiectul unor serioase conflicte de interes între regatul Ungariei, Transilvania și, începând din vara anului 1600, Mihai Viteazul, care în calitate de „administrator” al principatului în numele lui Rudolf, avea pretenții ereditare pentru el și moștenitorii săi asupra comitatelor Crasna și Solnocul de Mijloc.⁶⁸

Controlul militar al zonei în toată această perioadă a aparținut trupelor armatei imperiale care au activat în Partium în interesul regatului Ungariei. Din această cauză, începând de la finalul asediului Oradiei din 1598, până la bătălia de la Almosd și răscoala militară a lui Bocskay din 1604, nu cunoaștem ciocniri militare semnificative în nordul Bihorului.

În condițiile date, putem afirma că tensiunea creată de prezența trupelor militare imperiale putea fi principalul motiv al ascunderii tezaurului, cu atât mai mult cu cât locul de descoperire se află pe o posesiune a familiei Csáky, fidelă, inclusiv în anii 1598-1599, Principatului și familiei Báthori.⁶⁹ Posesiunile amintite erau ținte perfecte pentru acțiuni de represii și pentru jafurile neautorizate ale mercenarilor, deoarece nobilimea neloială regatului nu puteau conta nici pe cea mai elementară formă de protecție din partea administrației politice sau militare.

Observațiile anterioare ne îndeamnă să reconsiderăm, în limitele posibilităților data de ascundere a tezaurului. În lumina argumentelor de mai sus, opțiunea pentru anul 1599 ar avea cea mai mică rată de probabilitate, deoarece prezența militară imperială (a trupelor instalate la Oradea și armata trimisă pentru supunerea Partiumului sub conducerea generalului Basta) și-a intensificat controlul efectiv în Bihor abia începând din anul 1600. Pe de altă parte inflația galopantă, blocarea procesului de producție a mărfurilor și înghețarea pieței monetare locale cauzată de cei 200 000 de asediați, care au pustiit Bihorul în 1598, nu exclude posibilitatea ca tezaurul să fi fost îngropat ulterior anului 1599; lipsa din tezaur a emisiunilor din anii 1600-1601 putând fi pusă pe seama climatului descris. Pornind de la această premisă, trebuie să avem în vedere și posibilitatea ca denarul emis în anul 1602, chiar dacă este o excepție, să facă parte din tezaurul original și să anunțe un nou *terminus post quem* pentru îngroparea monedelor.

În problema atribuirii sociale a tezaurului, trebuie să reamintim controversa dintre E Chirilă care a încetățenit ideea că structura tezaurului monetare indică mediul social al posesorului (rural sau urban)⁷⁰, și Fr. Pap, care comparând valoarea tezaurului cu aceea

⁶⁵ TÓTH-SZABÓ 1904, 27-28.

⁶⁶ TÓTH-SZABÓ 1904, 33.

⁶⁷ KARÁCSON 1916, 279.

⁶⁸ LUKINICH 1918, 196-197.

⁶⁹ În 1598, Csáky István este amintit între comandanții militari, care erau desemnați să conducă trupele trimise în ajutorul Oradiei de către Sigismund Báthori, în cazul în care orașul ar fi alungat trupele imperiale și ar fi redevenit loial principelui (TÓTH-SZABÓ 1904, 31.).

⁷⁰ CHIRILĂ 1981, 347-350.

a diverselor acte de moștenire ale negustorilor clujeni sau cu registrele vamale, a atras atenția că descoperirile monetare transilvănene nu sunt altceva decât un palid reflex al potențialului material al celor angajați în circuitul comercial medieval⁷¹.

Și în cazul tezaurului de la Marghita, încercarea de a identifica categoria socială a posesorului tezaurului rămâne controversată. Suma modestă pe care am estimat-o, indică un posesor implicat în producția și comercializarea mărfurilor la un nivel inferior, care în perioada respectivă, în mediu rural, pe o posesiune feudală cu caractere latifundiar, cel mai probabil, făcea parte dintr-o categorie socială aservită.

De altfel, tezaurul de la Marghita a pierdut brusc o mare parte din valoarea sa reală tocmai în perioada în care acesta a fost ascuns. Prezența și ravagiile cauzate în Bihor de către asediatorii turci au avut drept efect dispariția mărfurilor de bază de pe piața locală⁷² și a dus la o creștere bruscă a prețurilor, urmările s-au făcut simțite și în primele două decenii ale secolului al XVII-lea. Călătorul otoman Chiatib Celebi, care a participat la campania militară din 1598, relatează că spre sfârșitul asediului Oradiei prețul unui *kile* de orz (25,65 kg) s-a ridicat până la 3-5 „monede de aur” (probabil face referire la florinul de aur otoman, echivalent cu aprox. 133 denari).⁷³ Bineînțeles, afirmația exagerată vizează prețurile practicate de către tătari în tabăra otomană. Chiar dacă aceste valori sunt practicate în circuit monetar închis al unei tabere de campanie și nu pot fi generalizate în întreaga regiune, ele fac perceptibil nivelul șocant al inflației cauzat de campania otomană. Pornind de la estimările de mai sus, se poate afirma că tezaurul de la Marghita (cel puțin partea pe care o cunoaștem), în primii ani ai secolului al XVII-lea, abia ar fi ajuns să asigure aprovizionarea unei familii modeste cu alimente de bază pe un sezon de iarnă.

⁷¹ PAP 1978, 93-98.

⁷² LUKINICH 1918, 200-201.

⁷³ KARÁCSON 1916, 279. În privința valorii florinului de aur turcesc vezi: Baraczka 1965.

Catalogul monedelor:**I. BOEMIA****Ferdinand (1526-1564)****Weisspfennig****? an**

15/1. 0,24; Fg.
 15/2. 0,14; Fg.
 15/3. 0,26; Fg.
 15/4. 0,08; Fg.
 15/5. 0,17; Fg.
 15/6. 0,10; Fg.
 15/7. 0,25; Fg.
 15/8. 0,14; Fg.
 15/9. 0,26; Fg.
 15/10. 0,22; Fg.
 15/11. 0,10; Fg.

Maximilian I (1564-1576)**Weisspfennig****156?**

15/12. 13,56; 0,35
 15/13. 0,24; Fg.

1566

15/14. 13,07X12,81; 0,36

1567

15/15. 13,04X12,96; 0,27
 15/16. 13,69; 0,35
 15/17. 0,16; Fg.

1570

15/18. 12,00X12,67; 0,43
 15/19. 13,43; 0,29
 15/20. 0,19; Fg.

1571

15/21. 13,62; 0,32
 15/22. 13,39X13,05; 0,25
 15/23. 13,39; 0,27

1572

15/24. 13,01X13,33; 0,22
 15/25. 13,10X14,12; 0,29
 15/26. 13,44; 0,35
 15/27. 0,15; Fg.

1573

15/28. 12,98X13,77; 0,28
 ?15/29. 13,86X14,22; 0,28

1574

15/30. 13,92X14,88; 0,35
 15/31. 14,28X13,44; 0,28
 15/32. 13,94; 0,31

1576

15/33. 13,30X13,52; 0,27

1576 sau 1578

15/34. 0,10; Fg.

157?

15/35. 0,25; Fg.

? an

15/36. 0,15; Fg.
 15/37. 0,20; Fg.
 15/38. 0,13; Fg.
 15/39. 0,17; Fg.
 15/40. 13,40 ; 0,24; Fg.

Rudolf (1576-1608)**Weisspfennig****157?**

15/41. 0,22; Fg.

1589

15/42. 0,20; Fg.
158?

15/43. 0,22; Fg.

15/44. 0,22; Fg.

? emitent, an**Weisspfennig**

15/45. 0,11; Fg.
 15/46. 0,16; Fg.
 15/47. 0,19; Fg.
 15/48. 0,10; Fg.
 15/49. 0,06; Fg.
 15/50. 0,06; Fg.
 15/51. 0,09; Fg.
 15/52. 0,17; Fg.

II. POLONIA**Ioan Albert (1492-1501)****½ Gros**

? an, Gumowschi: 467
 15/53. 0,32; Fg.; Cracovia

Sigismund I (1506-1548)**Gros**

1530, Gumowschi: 526
 15/54. 22,78X22,58; 1,74
 15/55. 20,94X21,64; 1,61
 15/56. 23,58X22,28; 1,38

Sigismund III (1587-1632)**Dreipolker**

1623, Gumowschi: 973 Blazon
 Sas, Nikolaus Danillowicz
 15/57. 19,29X19,29; 1,01

III. PRUSIA**Albert (1525-1568)****Gros**

1532
 15/58. 21,50X21,36; 1,31

IV. SWIDNICA (Schweidnitz)**Ludovic II (1516-1526)****½ Gros**

1526
 15/59. 0,29; Fg.

V. UNGARIA**Matia I (1458-1490)****Denar**

1469,
 CNH II: 235, Unger II/1960: 568,
 Pohl 1982: 216-9
 Kremnitz, Johannes Constorfer
 15/64. 16,90X16,41; 0,40
1479-1485
 CNH II: 239A, Unger II/1960: 572,
 Pohl 1982: 221-2
 Kremnitz, Paul Peck
 15/60. 15,66X15,68; 0,40
 15/63. 15,82X15,33; 0,47
1489
 CNH II: 232, Unger II/1960: 574,

Pohl 1982: 223-1

Kremnitz, Peter Schaidler

15/61. 15,46X15,43; 0,57

15/62. 16,17X16,28; 0,40

Vladislav II (1490-1516)**Denar****1492-1499**

CNH II: 276, Unger II/1960: 641,
 Pohl 1982: 238-?

Kremnitz

15/67. 15,04X14,44; 0,33

1500-1502

CNH II: 272B, Unger II/1960: 648,
 Pohl 1982: 242-1

Kremnitz, Hans Thurzó

15/65. 16,42X14,54; 0,49

15/66. 15,57X15,43; 0,52

1507

CNH II: 278 A, Unger II/1960: 648,
 Pohl 1982: 253-3

Kremnitz, Hans Thurzó

15/68. 15,81X15,43; 0,52

1508

CNH II: 278 A, Unger II/1960: 648,
 Pohl 1982: 253-3

Kremnitz, Hans Thurzó

15/69. 14,82X15,65; 0,46

1511

CNH II: 278 A, Unger II/1960: 648,
 Pohl 1982: 253-4

Kremnitz, Georg Thurzó

15/70. 15,36X15,17; 0,52

Ludovic II (1516-1526)**Denar****1520**

CNH II: 306a, Unger: 673, Pohl
 1982: 255-2

Kremnitz, Alexius Thurzó

15/71. 15,95X16,49; 0,50

1520

CNH II: 306a, Unger: 673, Pohl
 1982: 255-1 sau 2 ?

Kremnitz, Georg sau Alexius
 Thurzó

15/72. 0,19; Fg.

1526

CNH II: 306a, Unger: 673, Pohl
 1982: 255-19

Kremnitz, Bernhard Beheim

15/73. 15,57X16,24; 0,42

Ferdinand (1526-1564)**Denar****1528**

CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár:
 935

Kremnitz

15/74. 14,19X15,31; 0,29; Fg.

15/75. 14,84; 0,33; Fg.

1529

CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár:
 935

Kremnitz

15/76. 14,39X14,19;; 0,49

- 15/77. 14,13X15,70; 0,40
1530
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/78. 15,85X15,03; 0,52
 15/79. 15,23X15,95; 0,56
1532
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/80. 15,51X15,78; 0,55
 15/81. 15,22X15,32; 0,51
1535
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/82. 15,38X15,23; 0,59
 15/83. 14,99X15,42; 0,36
 15/84. 15,52X16,34; 0,54
 15/85. 15,65X15,73; 0,55
 15/86. 15,96X15,21; 0,43
 15/87. 15,38X15,54; 0,39
 15/88. 15,87X15,40; 0,39
 15/89. 15,82X15,79; 0,50
 15/90. 15,74X15,49; 0,34
 15/91. 15,55X15,64; 0,41
 15/92. 15,47X15,55; 0,42
 15/93. 15,54X15,44; 0,49
 15/94. 15,20X15,75; 0,47
1536
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/95. 16,62X16,21; 0,43
 15/96. 15,72X15,54; 0,43
 15/97. 15,47X15,72; 0,49
 15/98. 16,00X15,61; 0,47
 15/99. 15,59X15,59; 0,43
 15/100. 15,00X15,54; 0,46
 15/101. 15,54X15,06; 0,65
 15/102. 14,80X15,07; 0,42
 15/103. 15,47X14,92; 0,52
 15/104. 15,41X16,01; 0,45
 15/105. 15,32X15,47; 0,46
 15/106. 15,54X15,64; 0,50
 15/107. 15,62X15,84; 0,42
 15/108. 15,79X15,26; 0,43
 15/109. 15,45X15,25; 0,43
 15/110. 15,14X14,85; 0,46
 15/111. 15,52X15,94; 0,47
 15/112. 14,67X15,54; 0,34
 15/113. 15,16X14,60; 0,47
 15/114. 15,28X15,29; 0,41
 15/115. 0,25; Fg.
 15/116. 15,98X15,88; 0,52
1537,
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/117. 16,02X15,05; 0,43
 15/118. 15,85X15,21; 0,47
 15/119. 15,81X16,19; 0,41
 15/120. 15,10X15,20; 0,41
 15/121. 15,63X14,89; 0,39
 15/122. 14,12X14,27; 0,37
 15/123. 15,37X15,60; 0,46
 15/124. 14,97X15,54; 0,53
 15/125. 15,10X15,24; 0,34
 15/126. 15,67X15,63; 0,43
 15/127. 15,44X15,81; 0,43
 15/128. 15,32X15,37; 0,43
1538
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/129. 15,48X15,57; 0,49
 15/130. 16,33X15,55; 0,41
 15/131. 15,48X15,56; 0,42
 15/132. 15,83X15,68; 0,46
 15/133. 15,32X15,10; 0,42
 15/134. 14,11X13,66; 0,37
 15/135. 15,79X15,73; 0,42
1539
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/136. 15,53X15,64; 0,46
 15/137. 15,50X15,26; 0,45
 15/138. 15,12X15,51; 0,48
 15/139. 15,41X16,08; 0,45
 15/140. 14,73X15,10; 0,38
 15/141. 14,19X14,44; 0,38
 15/142. 16,01X15,52; 0,37
 15/143. 16,19X16,39; 0,48
 15/144. 15,61X15,65; 0,38
 15/145. 15,41X15,88; 0,50
 15/146. 15,49X15,91; 0,46
 15/147. 15,24X14,83; 0,39
 15/148. 14,49X15,18; 0,34
 15/149. 15,49X14,83; 0,30; Fg.
 15/150. 15,33X15,06; 0,36
 15/151. 13,98X14,95; 0,35
1540
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/152. 14,98X15,20; 0,44
 15/153. 15,32X15,09; 0,43
 15/154. 15,40X16,00; 0,53
 15/155. 14,48X14,11; 0,34
 15/156. 15,59X15,35; 0,46
 15/157. 15,45X15,25; 0,35
 15/158. 15,37X15,50; 0,45
 15/159. 14,69X15,16; 0,51
 15/160. 15,93X16,39; 0,59
 15/161. 14,85X14,99; 0,30
 15/162. 15,33X14,35; 0,41
1541
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/163. 15,38X15,07; 0,44
 15/164. 15,62X15,66; 0,42
 15/165. 15,60X15,08; 0,52
 15/166. 16,03X15,01; 0,36
 15/167. 15,86X15,90; 0,53
 15/168. 15,37X15,36; 0,47
 15/169. 15,87X16,28; 0,41
 15/170. 15,87X15,40; 0,45
 15/171. 15,24X14,94; 0,37
 15/172. 14,25X14,48; 0,38
 15/173. 15,05X14,67; 0,37
 15/174. 15,06X14,47; 0,46
 15/175. 15,10X15,12; 0,40
 15/176. 15,66; 0,31; Fg.
 15/177. 15,40X15,92; 0,49
1542
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/178. 15,46X15,44; 0,44
 15/179. 14,49X15,10; 0,50
 15/180. 14,81X15,25; 0,35
 15/181. 16,03X14,72; 0,43
 15/182. 15,34X15,37; 0,44
 15/183. 15,80X15,04; 0,40
 15/184. 15,37X15,19; 0,47
 15/185. 15,19X15,34; 0,42
 15/186. 14,99X15,85; 0,48
 15/187. 15,53X15,63; 0,43
 15/188. 15,52X15,29; 0,43
 15/189. 15,12X14,49; 0,45
 15/190. 15,03X14,51; 0,35
 15/191. 15,69X15,16; 0,47
 15/192. 15,87X15,75; 0,39
 15/193. 14,86X15,19; 0,50
 15/194. 15,15X15,53; 0,47
 15/195. 15,30X16,60; 0,49
 15/196. 14,63X14,49; 0,31
 15/197. 13,95X13,72; 0,40
 15/198. 15,43X15,71; 0,44
 15/199. 15,91X15,38; 0,49
1543
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/200. 15,85X15,71; 0,41
 15/201. 15,77X15,49; 0,47
 15/202. 15,78X16,33; 0,46
 15/203. 15,98X15,44; 0,49
 15/204. 15,49X15,33; 0,37
 15/205. 16,11X14,98; 0,47
 15/206. 15,80X15,39; 0,52
 15/207. 15,37X15,36; 0,46
 15/208. 15,34X14,98; 0,41
 15/209. 15,90X15,60; 0,34
 15/210. 15,66X15,89; 0,59
 15/211. 16,08X15,16; 0,46
 15/212. 13,85X13,43; 0,48
 15/213. 15,25X15,73; 0,44
 15/214. 15,32X15,77; 0,45
 15/215. 14,86X15,31; 0,43
 15/216. 14,88X15,39; 0,46
 15/217. 13,47X15,39; 0,50
1544
 CNH III.: 40, Unger: 745a, Huszár: 935
 Kremnitz
 15/218. 15,39X15,42; 0,43
 15/219. 15,67X15,21; 0,80
 15/220. 14,98X15,39; 0,51
 15/221. 15,84X15,43; 0,43
 15/222. 15,58X15,44; 0,44
 15/223. 15,66X15,57; 0,38
 15/224. 14,43X13,76; 0,33
 15/225. 15,62X15,22; 0,43
 15/226. 15,57X15,28; 0,40
 15/227. 15,91X14,84; 0,45
 15/228. 14,78X15,51; 0,48
 15/229. 15,46X15,78; 0,50
 15/230. 15,47X15,24; 0,44
 15/231. 16,64X15,04; 0,48
 15/232. 16,03X15,69; 0,49
 15/233. 14,88X16,26; 0,49
 15/234. 15,63X15,23; 0,41
 15/235. 15,56X15,68; 0,47
 15/236. 15,61X14,65; 0,50
 15/237. 15,39X15,38; 0,47
 15/238. 16,53X15,64; 0,44
 15/239. 15,42X15,64; 0,48
 15/240. 15,98X15,44; 0,58
 15/241. 15,69X15,74; 0,41
 15/242. 15,70X15,90; 0,38
 15/243. 15,56X15,71; 0,40
 15/244. 14,85; 0,35; Fg.

1545

CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz
15/245. 15,50X15,07; 0,44
15/246. 14,41; 0,35; Fg.
15/247. 15,20X15,11; 0,38
15/248. 14,99X15,20; 0,47
15/249. 15,36X15,70; 0,37
15/250. 15,09X15,60; 0,42
15/251. 15,37X15,56; 0,54
15/252. 15,44X14,76; 0,39
15/253. 15,48X14,91; 0,42
15/254. 14,71X14,54; 0,48
15/255. 15,26X15,25; 0,47
15/256. 14,42X14,21; 0,39
15/257. 15,34X15,00; 0,46
15/258. 15,21X15,21; 0,40
15/259. 15,91X15,26; 0,49
15/260. 14,83X14,66; 0,44
15/261. 15,35X15,56; 0,49
15/162. 15,01X15,11; 0,44
15/163. 15,55X16,10; 0,51
15/264. 14,65X15,43; 0,40
15/265. 13,64X14,13; 0,39
15/266. 14,58X14,82; 0,38
Fg.
15/267. 13,96X13,56; 0,24
Fg.

1546

CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz
15/268. 15,49X14,60; 0,38
15/269. 14,99X15,49; 0,42
15/270. 14,07X14,75; 0,51
15/271. 14,61X13,88; 0,39
15/272. 0,22; Fg.
15/273. 14,56X14,37; 0,51
15/274. 15,28X15,23; 0,45
15/275. 15,60X15,18; 0,34
15/276. 15,22X14,22; 0,40
15/277. 16,08X15,72; 0,42
15/278. 15,40X15,35; 0,38
15/279. 14,58X14,82; 0,39
15/280. 14,96X14,14; 0,36
15/281. 14,31X15,12; 0,42
15/282. 14,08X14,34; 0,40
15/283. 15,02X15,66; 0,47
15/284. 14,75X14,89; 0,47
15/285. 15,72X15,13; 0,47
15/286. 14,97X14,88; 0,50
15/287. 15,34X15,18; 0,38
15/288. 15,15X15,25; 0,38
15/289. 15,32X15,68; 0,41
15/290. 15,72X15,57; 0,45
15/291. 14,48X14,51; 0,44
15/292. 14,69X15,68; 0,46
15/293. 14,67X15,13; 0,44
15/294. 15,83X15,76; 0,52
15/295. 15,18X15,26; 0,38
15/296. 15,05X15,03; 0,44
15/297. 15,13X14,75; 0,48
15/298. 14,90X15,37; 0,47
15/299. 14,99X15,92; 0,39
15/300. 14,18X14,88; 0,48
15/301. 15,64X14,42; 0,38
15/302. 15,64X15,92; 0,42
15/303. 13,80X13,88; 0,36
15/304. 13,54X14,76; 0,35
15/305. 15,22; 0,35; Fg.

1547

CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz
15/306. 14,76X15,32; 0,54
15/307. 13,58X13,83; 0,42
15/308. 15,15X15,14; 0,36
15/309. 15,12; 0,38; Fg. 15/310.
15,47X14,96; 0,48
15/311. 15,08X14,81; 0,45
15/312. 14,83X15,23; 0,32
15/313. 15,28X15,41; 0,38
15/314. 15,06X14,88; 0,43
15/315. 15,98X14,74; 0,41
15/316. 15,42X14,88; 0,39
15/317. 14,98X15,27; 0,44
15/318. 15,63X15,18; 0,35
15/319. 15,09X14,05; 0,39
15/320. 15,09X15,02; 0,32
Fg.
15/321. 14,93X15,21; 0,35
Fg.
15/322. 15,19X15,61; 0,38
15/323. 15,97X15,57; 0,39
15/324. 15,66X15,94; 0,45
15/325. 15,18X15,51; 0,38
15/326. 15,26X14,94; 0,41
15/327. 15,40X15,53; 0,45
15/328. 15,22X15,49; 0,43
15/329. 15,32X15,59; 0,46
15/330. 14,57X14,80; 0,47
15/331. 15,49X15,12; 0,42
15/332. 14,22X15,32; 0,41
15/333. 15,61; 0,30; Fg.

1548

CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz
15/334. 15,60X15,72; 0,49
15/335. 14,66X15,11; 0,37
15/336. 15,21X15,11; 0,42
15/337. 15,61X14,89; 0,40
15/338. 15,12X15,22; 0,32
15/339. 15,47X14,90; 0,43
15/340. 15,02X14,78; 0,43
15/341. 15,44X15,29; 0,34
15/342. 14,81X14,98; 0,45
15/343. 15,56X15,35; 0,41
15/344. 14,88X15,45; 0,36
15/345. 15,42X15,10; 0,47
15/346. 15,96X16,39; 0,46
15/347. 14,60X15,74; 0,43
15/348. 14,73X14,71; 0,45
15/349. 15,76X15,55; 0,49
15/350. 15,07X15,53; 0,33
15/351. 15,43X15,23; 0,46
15/352. 15,67X14,64; 0,43
15/353. 15,05X15,56; 0,38
15/354. 15,13X15,05; 0,36
15/355. 15,47X15,48; 0,45
15/356. 15,24; 0,43
15/357. 15,14X16,12; 0,43
15/358. 15,13X14,73; 0,44
15/359. 15,62X14,79; 0,42
15/360. 15,60X15,37; 0,36
15/361. 15,07X14,90; 0,36
15/362. 15,17X15,55; 0,46
15/363. 15,15X14,94; 0,37
15/364. 14,94; 0,33;
15/365. 15,54X14,79; 0,34
15/366. 15,18X15,71; 0,41
15/367. 14,14X17,02; 0,48
15/368. 14,71X15,40; 0,48

15/369. 15,06X14,92; 0,38
15/370. 14,43X14,72; 0,48
15/371. 14,67X15,35; 0,41
15/372. 14,52X14,96; 0,42
15/373. 15,56; 0,33; Fg.
15/374. 15,34; 0,32; Fg.
15/375. 15,08; 0,32; Fg.
15/376. 15,01; 0,33; Fg.
15/377. 0,34; Fg.

1549

CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz
15/378. 15,68X15,50; 0,41
15/379. 15,48X14,78; 0,46
15/380. 14,62X15,64; 0,37
15/381. 14,45X15,05; 0,44
15/382. 16,10X15,48; 0,39
15/383. 14,23X14,44; 0,38
15/384. 15,57; 0,30; Fg.
15/385. 0,23; Fg.
15/386. 15,41X16,08; 0,46
15/387. 14,61X15,35; 0,45
15/388. 15,34X15,29; 0,50
15/389. 14,07X13,82; 0,41
15/390. 14,73X14,43; 0,43
15/391. 14,99X15,06; 0,37
15/392. 14,86X17,73; 0,42
15/393. 15,14X14,49; 0,48
15/394. 15,79X15,23; 0,51
15/395. 14,96X14,97; 0,47
15/396. 15,08X15,03; 0,42
15/397. 15,47X15,02; 0,47
15/398. 14,72X15,75; 0,45
15/399. 14,87X15,59; 0,45
15/400. 15,23X15,32; 0,42
15/401. 14,95X15,19; 0,42
15/402. 15,51X15,63; 0,45
15/403. 14,87X15,59; 0,44
15/404. 14,63X14,47; 0,37
15/405. 15,38X15,85; 0,45
15/406. 15,09X15,19; 0,46
15/407. 15,15X15,17; 0,40
15/408. 15,34X15,29; 0,38
15/409. 15,68X15,60; 0,34
15/410. 15,23X14,83; 0,48
15/411. 15,66X15,23; 0,37
Fg.
15/412. 15,33X15,31; 0,46
15/413. 15,36X15,38; 0,41
15/414. 14,26X13,76; 0,24
15/415. 15,07X15,12; 0,37
15/416. 15,44X15,03; 0,34
15/417. 14,90X15,49; 0,52
15/418. 15,79X15,38; 0,63
15/419. 14,94X14,63; 0,46
15/420. 14,57X15,15; 0,46
15/421. 15,08X15,72; 0,40
15/422. 15,27X15,81; 0,49
15/423. 16,13X15,05; 0,47
15/424. 14,65X14,41; 0,36
15/425. 15,32X15,30; 0,46
15/426. 15,38X15,47; 0,49
15/427. 15,14X15,22; 0,41
15/428. 15,47X15,95; 0,34
15/429. 15,36X15,80; 0,38
15/430. 15,02X15,26; 0,53
15/431. 14,54; 0,35; Fg.
15/432. 15,63X15,46; 0,42
154? CNH III.: 40, Unger: 745a,
Huszár: 935
Kremnitz

- 15/433. 15,12X15,30; 0,44
 15/434. 15,38X14,66; 0,44
 15/435. 15,15X14,73; 0,58
 15/436. 15,32X15,12; 0,45
 15/437. 14,70X15,73; 0,42
 15/438. 14,02X14,38; 0,38
 15/439. 13,99X13,71; 0,36
 15/440. 15,05X15,03; 0,45
 15/441. 14,54X15,20; 0,56
 15/442. 14,38X15,28; 0,41
 15/443. 15,03X15,44; 0,44
 15/444. 15,43X15,14; 0,43
 15/445. 15,23X14,77; 0,37
 15/446. 14,18X15,78; 0,37
 15/447. 13,73X13,74; 0,31
1550
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/448. 15,07X15,21; 0,38
 Perforată
 15/449. 15,30X15,19; 0,38
 15/450. 14,87X14,75; 0,36
 15/451. 15,46; 0,41; Fg.
 15/452. 15,59X15,00; 0,42
 15/453. 14,79X14,91; 0,55
 15/454. 15,63X15,5; 0,49; Fg.
 15/455. 15,16X15,30; 0,44
 15/456. 15,75X15,05; 0,53
 15/457. 14,49X14,28; 0,35
 15/458. 15,33X15,21; 0,35
 15/459. 15,68X15,85; 0,52
 15/460. 14,86X14,51; 0,43
 15/461. 14,31X14,31; 0,39
 15/462. 16,43X15,55; 0,44
 15/463. 15,02X15,43; 0,44
 15/464. 14,73X15,33; 0,41
 15/465. 14,62X14,85; 0,57
 15/466. 15,18X15,60; 0,38
 15/467. 15,23X15,04; 0,46
 15/468. 14,57X15,49; 0,49
 15/469. 15,12X15,41; 0,44
 15/470. 15,53X15,17; 0,37
 15/471. 15,95X15,01; 0,43
 15/472. 15,31X16,45; 0,51
 15/473. 15,43X15,33; 0,44
 15/474. 15,16X15,26; 0,37
 15/475. 15,66X15,43; 0,47
 15/476. 14,47X15,53; 0,37
 15/477. 15,72X15,76; 0,43
 15/478. 14,86X15,90; 0,39
 15/479. 15,10X15,05; 0,43
 15/480. 15,99X16,03; 0,42
 15/481. 14,97X15,25; 0,46
 15/482. 15,49X14,79; 0,38
 15/483. 15,20X13,83; 0,43
 15/484. 15,40X15,78; 0,37
 15/485. 14,22X14,68; 0,41
 15/486. 14,62X15,31; 0,55
 15/487. 15,33X14,92; 0,37
 15/488. 15,20X14,45; 0,44
 15/489. 15,73X15,25; 0,31;
 Perforată.
 15/490. 15,37X15,55; 0,36
 15/491. 15,44X14,58; 0,35
 15/492. 14,51; 0,36; Fg.
 15/493. 14,78X15,26; 0,45
 15/494. 14,78X15,26; 0,45
 15/495. 15,04X13,70; 0,50
 15/496. 14,80X13,72; 0,47
 15/497. 16,07X16,00; 0,41
 15/498. 14,94; 0,39; Fg.
 15/499. 15,72; 0,34; Fg.
 15/500. 16,00X14,87; 0,38
 15/501. 14,93X15,26; 0,45
 15/502. 15,40X15,32; 0,43
 15/503. 14,49X15,09; 0,38
 15/504. 14,69X15,95; 0,37
 15/505. 15,72X15,25; 0,40
 15/506. 15,05X15,38; 0,47
 15/507. 14,84X15,15; 0,46
 15/508. 15,03X15,30; 0,41
 15/509. 14,74X15,23; 0,41
 15/510. 14,87X14,28; 0,36
 Fg., perforată.
 15/511. 15,75X15,12; 0,48
 15/512. 15,21X14,00; 0,33
 15/513. 15,05X14,86; 0,38
 Perforată.
 15/514. 15,44X15,08; 0,46
1551
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/515. 13,38X14,43; 0,40
 15/516. 14,88X15,46; 0,33
 Fg.
 15/517. 14,54X14,09; 0,40;
 Perforată.
 15/518. 14,57X14,65; 0,41;
 Perforată.
 15/519. 15,55X15,66; 0,38
 15/520. 14,55X14,01; 0,33
 15/521. 14,86X15,50; 0,46
 15/522. 14,51X15,04; 0,34
 15/523. 14,32X14,81; 0,42
 15/524. 13,78X14,42; 0,36
 15/525. 15,43X15,70; 0,48
 15/526. 14,78X14,74; 0,52
 15/527. 14,91X15,00; 0,41
 15/528. 14,54X14,95; 0,40
 15/529. 14,60X14,83; 0,36
 15/530. 15,20X14,96; 0,42
 15/531. 14,44X13,66; 0,38
 15/532. 14,44X13,87; 0,42
 15/533. 14,49X15,08; 0,50
 15/534. 14,90X14,03; 0,47
 15/535. 15,01X15,18; 0,40
 15/536. 14,34X15,14; 0,38
 15/537. 14,91X14,72; 0,37
 15/538. 14,89X15,60; 0,46
 15/539. 14,60X14,59; 0,47
 15/540. 15,07X14,72; 0,37
 15/541. 14,55X15,18; 0,40
 15/542. 14,61X14,09; 0,51
 15/543. 14,84X14,89; 0,42
 15/544. 14,83X15,64; 0,42
 15/545. 15,21X15,44; 0,43
 15/546. 15,40X14,66; 0,50
 15/547. 15,04X14,80; 0,48
 15/548. 14,97X14,96; 0,45
 15/549. 14,52X14,67; 0,38
 15/550. 14,79X14,91; 0,38
 15/551. 14,65X13,90; 0,38
 15/552. 15,32X15,33; 0,49
 15/553. 15,25X15,68; 0,48
 15/554. 15,15X15,21; 0,36
 15/555. 13,59X14,64; 0,39
 15/556. 15,52X15,32; 0,37
 15/557. 14,59X15,35; 0,41
 15/558. 15,35X14,46; 0,40
 15/559. 15,54X15,55; 0,33
 15/560. 14,46X15,12; 0,44
1552
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/561. 15,44; 0,36; Fg.
 15/562. 14,59X14,85; 0,39
 15/563. 14,61X15,21; 0,44
 15/564. 14,06X14,54; 0,39
 15/565. 13,81X15,17; 0,46
 15/566. 14,26X14,33; 0,43
 15/567. 13,89X14,37; 0,44
 15/568. 14,72X14,31; 0,45
 15/569. 14,90X14,93; 0,41
 15/570. 14,77X13,94; 0,44
 15/571. 14,43X14,82; 0,34
 15/572. 15,25X13,93; 0,40
 15/573. 13,86X14,27; 0,53
 15/574. 13,64X14,81; 0,49
 15/575. 15,08; 0,26; Fg.
 15/576. 14,94X15,49; 0,44
 15/577. 16,02X14,75; 0,41
 15/578. 16,39X16,49; 0,38
 15/579. 13,99X14,56; 0,45
 15/580. 14,57X15,16; 0,43
 15/581. 15,44X15,39; 0,37
 15/582. 14,89X14,53; 0,44
 15/583. 13,48X14,53; 0,39
 15/584. 16,09X14,28; 0,44
 15/585. 14,52X15,05; 0,41
 15/586. 15,16; 0,33; Fg.
 15/587. 14,23X15,04; 0,40
 15/588. 14,69X13,91; 0,38
 15/589. 15,03X14,67; 0,52
 15/590. 14,24X13,77; 0,47
 15/591. 13,72X13,84; 0,41
 15/592. 15,16X14,75; 0,44
 15/593. 14,49X14,47; 0,45
 15/594. 15,13X15,24; 0,42
 15/595. 14,45X14,52; 0,38
 15/596. 14,72X14,61; 0,48
 15/597. 14,79X14,83; 0,47
 15/598. 14,91X14,68; 0,43
 15/599. 14,42X14,76; 0,42
 15/600. 15,42X15,13; 0,39
 15/601. 14,37X14,32; 0,39
 15/602. 14,61X14,68; 0,47
 15/603. 13,77X14,16; 0,46
 15/604. 14,18X14,24; 0,42
 15/605. 14,86X14,60; 0,44
 15/606. 14,29X14,19; 0,49
 15/607. 14,49X15,09; 0,46
 15/608. 13,82X14,51; 0,41
 15/609. 14,89X14,52; 0,47
 15/610. 14,43X13,98; 0,46
 15/611. 15,39X14,86; 0,48
 15/614. 14,58X15,62; 0,45
 15/615. 0,16; Fg.
 15/616. 14,89X14,98; 0,41
 15/617. 15,15X15,68; 0,45
 15/618. 14,52X14,62; 0,40
 15/619. 14,82X14,95; 0,46
 15/620. 14,26X14,93; 0,44
 15/621. 14,13X15,07; 0,45
 15/622. 14,69X14,60; 0,53
 15/623. 15,95X15,35; 0,37
 15/624. 14,40X15,43; 0,39
 15/625. 14,75X15,06; 0,45
 15/626. 15,18X15,33; 0,43
 15/627. 14,50X13,78; 0,40
1552
 CNH III.: 53, Unger: 745k,
 Huszár: 948
 Hermann-Stadt (H-P)

- 15/612. 15,23X15,74; 0,44
 15/613. 14,32X15,43; 0,57.
 15/955. 14,51X13,97; 0,35
1553
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/628. 15,65X15,50; 0,36
 15/629. 15,13X15,21; 0,41
 15/630. 14,12X14,55; 0,50
 15/631. 14,31X14,66; 0,47
 15/632. 15,37X15,22; 0,36
 15/633. 14,70X14,86; 0,51
 15/634. 15,11 X14,84; 0,47
 15/635. 14,81X14,68; 0,37
 15/636. 14,46X16,08; 0,34
 15/637. 15,02X14,91; 0,37
 15/638. 14,76X14,20; 0,53
 15/639. 14,49; 0,23; Fg.
 15/640. 14,58X14,76; 0,45
 15/641. 15,03X15,03; 0,46
 15/642. 14,93X14,94; 0,47
 15/643. 14,86X14,41; 0,49
 15/644. 14,22X14,95; 0,42
 15/645. 15,04X14,65; 0,49
 15/646. 15,17X14,71; 0,44
 15/647. 14,52X14,98; 0,48
 15/648. 14,84X14,43; 0,41
 15/649. 14,51X14,90; 0,37
 15/650. 14,77X14,81; 0,39
 15/651. 15,03X14,61; 0,40
 15/652. 15,46X15,21; 0,48
 15/653. 13,70X15,00; 0,43
 15/654. 15,18X14,87; 0,43
 15/655. 14,83X14,88; 0,41
 15/656. 15,06X14,62; 0,39
 15/657. 14,74X14,27; 0,47
 15/658. 14,84X15,87; 0,46
 15/659. 15,34X15,80; 0,42
 15/660. 15,07X14,92; 0,44
 15/661. 14,86X14,63; 0,45
 15/662. 15,16X14,16; 0,26
 15/663. 14,44X15,32; 0,42
 15/664. 14,20X14,89; 0,45
 15/665. 14,78X15,07; 0,37
 15/666. 15,38X14,35; 0,38
 15/667. 14,51X15,35; 0,33
 15/668. 14,58X14,77; 0,42
 15/669. 15,07X15,43; 0,47
 15/670. 14,78X14,88; 0,46
 15/671. 15,06X15,10; 0,41
 15/672. 14,70X14,34; 0,35
 15/673. 14,58X14,90; 0,38
 15/674. 14,86X14,86; 0,48
 15/675. 14,93X14,63; 0,40
 15/676. 15,03X15,03; 0,46
 15/677. 15,58X15,27; 0,41
 Fg.
1554
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/678. 14,57X14,29; 0,38
 15/679. 14,54X15,09; 0,59
 15/680. 15,43X15,45; 0,47
 15/681. 14,42X15,31; 0,34
 15/682. 15,37X15,20; 0,39
 15/683. 15,35X15,19; 0,37
 15/684. 14,45X15,20; 0,48
 15/685. 14,92X14,60; 0,45
 15/686. 14,92X14,61; 0,43
 15/687. 14,94X14,80; 0,42
 15/688. 15,18X15,35; 0,45
 15/689. 14,74X14,70; 0,44
 15/690. 14,52X15,03; 0,41
 15/691. 14,85X14,34; 0,43
 15/692. 14,68X14,68; 0,36
 15/693. 14,69X14,70; 0,45
 15/694. 14,97X14,61; 0,45
 15/695. 14,94X14,66; 0,45
 15/696. 14,48X14,55; 0,40
 15/697. 15,30X15,31; 0,38
 15/698. 15,34X14,20; 0,44
 15/699. 14,07X14,86; 0,54
 15/700. 15,30X15,12; 0,31
 15/701. 14,82X14,75; 0,37
 15/702. 14,90X14,73; 0,33
 15/703. 14,92X14,91; 0,50
 15/704. 14,45X14,02; 0,41
 15/705. 15,69X15,16; 0,52
 15/706. 14,42X15,05; 0,47
 15/707. 15,06X15,70; 0,38
 15/708. 15,70X15,05; 0,37
 15/709. 15,80X15,84; 0,45
 15/710. 14,80X14,57; 0,42
 15/711. 14,62X14,78; 0,38
 15/712. 14,29X15,00; 0,40
 15/713. 15,73X16,05; 0,55
 15/714. 15,63X15,01; 0,49
 15/715. 15,16X14,18; 0,47
 15/716. 14,98X15,46; 0,46
 15/717. 14,42X15,24; 0,52
 15/718. 14,63X14,95; 0,42
 15/719. 14,45X14,44; 0,39
 15/720. 15,52X14,78; 0,51
 15/721. 15,95X15,26; 0,47
 15/722. 14,64X14,95; 0,30
 Fg.
1555, K-B
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/723. 14,56X15,14; 0,47
 15/724. 14,58X16,17; 0,41
 15/725. 15,82X15,20; 0,45
 15/726. 15,33X15,12; 0,44
 15/727. 15,98X15,43; 0,49
 15/728. 14,85X15,00; 0,48
 15/729. 15,18X15,14; 0,35
 15/730. 14,86X15,49; 0,38
 Fg.
 15/731. 15,32X15,87; 0,43
 15/732. 14,44X15,78; 0,42
 15/733. 16,39X15,12; 0,45
 15/734. 14,71X14,60; 0,41
 15/735. 15,41X14,56; 0,45
 15/736. 14,87X14,76; 0,43
 15/737. 15,40X14,88; 0,40
 15/738. 15,54X14,70; 0,45
 15/739. 13,50X13,24; 0,31
 15/740. 15,03X15,02; 0,47
 15/741. 14,31X15,74; 0,40
 15/742. 15,28X15,48; 0,37
 15/743. 15,29X15,67; 0,37
 15/744. 15,03X15,29; 0,49
 15/745. 14,92X15,21; 0,48
 15/746. 16,08X15,35; 0,35
 15/747. 14,49X15,21; 0,45
 15/748. 16,02X14,75; 0,42
 15/749. 14,29X15,47; 0,42
 15/750. 15,81X14,73; 0,46
 15/751. 14,97X15,32; 0,43
 15/752. 14,68X14,51; 0,44
 15/753. 15,15X15,03; 0,50
 15/754. 14,27X14,15; 0,31
 15/755. 13,44X12,77; 0,27
 15/756. 14,99X14,39; 0,40
 15/757. 14,79X14,97; 0,43
 15/758. 15,74; 0,43; Fg.
 15/759. 15,47; 0,38; Fg.
1556
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/760. 16,03X15,33; 0,58
 15/761. 15,21X16,85; 0,42
 15/762. 16,35X15,10; 0,41
 15/763. 15,34X15,92; 0,44
 15/764. 15,20X15,11; 0,45
 15/765. 15,37X15,37; 0,39
 15/766. 14,96X15,36; 0,45
 15/767. 15,21X15,22; 0,45
 15/768. 14,98X15,22; 0,43
 15/769. 15,89X16,02; 0,37
 15/770. 14,87X14,92; 0,44
 15/771. 15,09X15,24; 0,49
 15/772. 15,25X15,60; 0,42
 15/773. 14,72X15,67; 0,44
 15/774. 15,96X15,08; 0,45
 15/775. 15,73X14,81; 0,40
 15/776. 15,19X15,96; 0,39
 15/777. 15,47X14,89; 0,38
 15/778. 15,51; 0,33; Fg.
 15/779. 0,23; Fg.
 15/780. 15,37X15,55; 0,45;
 Perforată.
 15/781. 15,09X15,44; 0,38
 15/782. 14,34X15,01; 0,31
 15/783. 14,67X14,85; 0,48
 15/784. 14,23X15,73; 0,44
 15/785. 15,72X16,16; 0,30
 15/786. 15,58X14,38; 0,42
 15/787. 15,51X15,33; 0,38
 15/788. 15,29X15,57; 0,57
 15/789. 15,51X15,10; 0,45
 15/790. 14,76X13,92; 0,45
 15/791. 14,53X15,06; 0,43
 15/792. 16,08X15,33; 0,35
 15/793. 15,45X15,29; 0,55
 15/794. 15,49X15,39; 0,50
 15/795. 14,03X14,25; 0,31
 15/796. 14,69X15,63; 0,38
 15/797. 14,58X15,28; 0,34
 15/798. 14,88X14,64; 0,36
 15/799. 14,00X13,73; 0,39
 15/800. 15,45X15,20; 0,38
1557
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/801. 15,42X15,82; 0,45;
 Fg.; Perforată
 15/802. 15,59; 0,27; Fg.
 15/803. 14,33X14,92; 0,41
 15/804. 15,59X15,22; 0,41
 15/805. 15,17X14,51; 0,46
 15/806. 16,41X16,05; 0,45
 15/807. 16,33X14,81; 0,40
 15/808. 15,89X15,31; 0,45
 15/809. 16,04X15,15; 0,44
 15/810. 14,82X15,06; 0,46
 15/811. 15,30X14,71; 0,47
 15/812. 14,68X14,22; 0,56
 15/813. 15,87X15,53; 0,45
 15/814. 13,49X14,09; 0,40
 15/815. 16,08X15,60; 0,51

- 15/816. 15,00X15,33; 0,37
 15/817. 16,07X14,91; 0,36
 15/818. 15,34X15,21; 0,50
 15/819. 15,20X15,32; 0,37
 15/820. 15,43X15,00; 0,43
 15/821. 14,64X14,75; 0,35
 15/822. 15,31X15,49; 0,46
 15/823. 15,55X14,85; 0,47
 15/824. 15,46X15,33; 0,37
 15/825. 14,45X14,93; 0,38
 15/826. 15,82X15,67; 0,44
 15/827. 16,33X15,39; 0,52;
 Perforată.
 15/828. 15,49X14,12; 0,35
 15/829. 15,57X16,41; 0,39
 15/830. 15,90X16,55; 0,46
 15/831. 15,67X15,39; 0,35
 15/832. 15,28X15,12; 0,31
 15/833. 0,31; Fg.
 15/834. 0,25; Fg.
 15/835. 15,62X15,37; 0,46
 15/836. 16,42X15,61; 0,41
 15/837. 15,38X16,00; 0,31
 15/838. 15,64X15,34; 0,50
 15/839. 15,91X14,86; 0,44
 15/840. 15,34X14,34; 0,50
 15/841. 15,42X15,54; 0,42
 15/842. 15,55X14,81; 0,53
 15/843. 16,06X15,25; 0,49
 15/844. 15,07X15,28; 0,41
 15/845. 14,73X14,63; 0,42
 15/846. 15,55X16,15; 0,43
 15/847. 14,62X15,29; 0,40
 15/848. 15,60X15,97; 0,42
 15/849. 15,99X15,91; 0,37
 15/850. 15,12X15,47; 0,47
 15/851. 15,56X15,62; 0,46
 15/852. 16,09X15,10; 0,41
 15/853. 15,38X15,71; 0,40
 15/854. 15,30X15,20; 0,43
 15/855. 14,89X15,68; 0,44
 15/856. 13,92X13,77; 0,34
 15/857. 15,41X14,37; 0,37
 15/858. 0,26; Fg.
 15/859. 15,65; 0,29; Fg.
1558
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/860. 14,66X15,96; 0,36;
 Fg.
 15/861. 15,70X15,82; 0,49
 15/862. 14,62X15,11; 0,43
 15/863. 15,76X15,94; 0,47
 15/864. 15,37X14,74; 0,42
 15/865. 15,36X15,95; 0,48
 15/866. 15,78X15,56; 0,44
 15/867. 15,32X15,31; 0,44
 15/868. 15,17X15,41; 0,42
 15/869. 16,02X14,79; 0,45
 15/870. 15,20X15,32; 0,36
 15/871. 15,78X15,51; 0,48
 15/872. 15,22X15,72; 0,44
 15/873. 16,82X15,32; 0,43
 15/874. 14,92X16,76; 0,45
 15/875. 16,01X15,46; 0,34
 15/876. 13,36X13,91; 0,45
 15/877. 13,73X13,64; 0,44
 15/878. 14,03X13,42; 0,37
 15/879. 14,03X13,11; 0,38
 15/880. 13,31X12,72; 0,36
 15/881. 13,40X13,25; 0,33
 15/882. 14,29X15,27; 0,42
 15/883. 14,53X14,25; 0,47
 15/884. 13,89X14,83; 0,40
 15/885. 13,67X14,90; 0,42
 15/886. 13,85X14,08; 0,51
 15/887. 12,71X13,83; 0,39
 15/888. 13,14X14,12; 0,34
 15/889. 15,61X12,98; 0,55
 15/890. 13,67X13,79; 0,46
 15/891. 16,62; 0,32; Fg.
 15/892. 14,37X15,38; 0,43
 15/893. 13,51X13,51; 0,48
 15/894. 16,45X15,17; 0,35
 15/895. 15,55X16,02; 0,41
 15/896. 15,23X15,18; 0,42
 15/897. 15,54X15,77; 0,42
 15/898. 15,45X16,02; 0,37
 15/899. 15,11X14,98; 0,44
 15/900. 14,18X15,43; 0,56
 15/901. 14,28X14,49; 0,51
 15/902. 15,76X15,27; 0,45
 15/903. 15,62X14,19; 0,47
 15/904. 14,31X14,47; 0,38
 15/905. 16,13X15,75; 0,47
 15/906. 16,11X15,54; 0,47
1559
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/907. 15,00X14,02; 0,43
 15/908. 15,21X15,48; 0,46
 15/909. 15,88; 0,39
 15/910. 15,64X14,61; 0,44
 15/911. 15,14X15,14; 0,39
 15/912. 15,28X15,55; 0,45
 15/913. 14,67X15,48; 0,40
 15/914. 15,33X15,00; 0,45
 15/915. 15,30X15,66; 0,44;
 Perforată.
 15/916. 15,61X15,29; 0,42
 15/917. 15,70X15,30; 0,30
 15/918. 14,98X15,07; 0,49
 15/919. 15,80X15,72; 0,37
 15/920. 15,26X15,84; 0,46
 15/921. 15,66X14,53; 0,47
 15/922. 15,32X15,82; 0,46
 15/923. 15,36X14,83; 0,33
 15/924. 14,49X15,30; 0,45
 15/925. 15,40X14,99; 0,45
 15/926. 15,29X15,37; 0,40
 15/927. 14,73X14,11; 0,49
 15/928. 15,34X15,51; 0,34
 15/929. 15,74X15,66; 0,45
 15/930. 15,85X15,68; 0,48
 15/931. 15,90X14,48; 0,50
 Perforată
 15/932. 0,26; Fg.
 15/933. 15,15; 0,33; Fg.
155?
 CNH III.: 40, Unger: 745a,
 Huszár: 935
 Kremnitz
 15/934. 16,04X15,61; 0,52
 15/935. 15,61X15,83; 0,41
 Batere dubla
 15/936. 15,06X15,75; 0,39
 15/937. 14,64X14,86; 0,55
 15/938. 15,26X15,27; 0,40
 Perforată
 15/939. 16,11X15,64; 0,35
 15/940. 14,41X14,96; 0,51
 15/941. 14,45X13,41; 0,45
 15/942. 14,73X15,91; 0,39
 15/943. 15,21X14,74; 0,44
 15/944. 15,09X15,57; 0,39
 15/945. 15,23X14,72; 0,46
 15/946. 14,59X15,01; 0,53
 15/947. 15,48X15,02; 0,35
 15/948. 15,42X15,73; 0,44
 15/949. 14,31X14,62; 0,43
 15/950. 15,56; 0,28; Fg.
 15/951. 16,16 ; 0,28; Fg.
 15/952. 14,62; 0,33; Fg.
 15/953. 15,59; 0,30; Fg.
 15/954. 14,458; 0,30; Fg.
1560
 CNH III.: 41, Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/956. 15,07X15,64; 0,41
 15/957. 15,70X14,72; 0,44
 15/958. 16,00X15,01; 0,41
 15/959. 16,48X15,26; 0,42
 15/960. 16,41X15,20; 0,43
 15/961. 15,75X15,53; 0,45
 15/962. 14,85X14,80; 0,32
 15/963. 15,34X15,02; 0,41
 15/964. 15,48X15,71; 0,36
 15/965. 16,05X15,48; 0,50
 15/966. 15,29X14,58; 0,49
 15/967. 15,12X16,11; 0,42
 15/968. 15,33X15,16; 0,33
 15/969. 15,67X15,36; 0,34
 15/970. 16,40X14,99; 0,36
 15/971. 15,37X15,58; 0,41
 15/972. 16,13X16,19; 0,41
 15/973. 15,17X15,95; 0,40
 15/974. 15,55X15,64; 0,57
 15/975. 15,48X15,79; 0,50
 15/976. 14,55X15,66; 0,39
 15/977. 15,49X14,84; 0,44
 15/978. 14,23X13,97; 0,43
 15/979. 13,33X13,17; 0,33
 15/980. 15,27X17,23; 0,45
 15/981. 15,85X15,98; 0,55
 15/982. 15,25X14,71; 0,49
 15/983. 15,99; 0,34; Fg.
 15/984. 15,66X15,82; 0,42
1561
 CNH III.: 41, Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/985. 15,58X15,78; 0,41
 15/986. 15,29X15,39; 0,36
 15/987. 14,74X15,88; 0,49
 15/988. 15,33X15,54; 0,51
 15/989. 14,97X16,02; 0,42
 15/990. 15,26X16,12; 0,38
 15/991. 16,11X15,69; 0,41
 15/992. 14,95X16,01; 0,44
 15/993. 15,10X14,27; 0,31
 15/994. 14,12X15,52; 0,34
 15/995. 14,81X15,79; 0,47
 15/996. 15,01X16,32; 0,41
 15/997. 15,53X15,45; 0,37
 15/998. 16,63X15,96; 0,40
 15/999. 16,00X14,46; 0,55
 15/1000. 16,02X16,16; 0,47
 15/1001. 16,07X15,43; 0,41; Fg.
 15/1002. 16,66X15,66; 0,43
 15/1003. 14,63X14,67; 0,44
 15/1004. 15,21X15,23; 0,50
 15/1005. 15,91X15,73; 0,42
 15/1006. 15,34X15,19; 0,32; Fg.

- 15/1007. 15,60X15,41; 0,41; Fg.
 15/1008. 15,72X15,60; 0,44
 15/1009. 15,28X14,97; 0,45
 15/1010. 15,84X14,92; 0,44
 15/1011. 15,59X15,72; 0,35
 15/1012. 15,25X14,95; 0,44
 15/1013. 13,53X13,76; 0,27
 15/1014. 14,12X14,38; 0,34
 Perforată.
 15/1015. 15,64X15,81; 0,44
 15/1016. 15,24X16,12; 0,39
 15/1017. 15,66X15,74; 0,41
 15/1018. 15,24X15,92; 0,36
 15/1019. 15,89X15,44; 0,43
 15/1020. 15,89; 0,27; Fg.
 15/1021. 14,40X15,72; 0,27; Fg.
 15/1022. 0,25; Fg.
 15/1023. 0,22; Fg.
 15/1024. 0,24; Fg.
 15/1025; 0,26; Fg.
1562
 CNH III.: 41,Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/1026. 14,35X15,29; 0,46
 15/1027. 15,25X15,11; 0,39
 15/1028. 15,97X15,46; 0,47
 15/1029. 14,33X14,95; 0,40
 15/1030. 15,46X14,46; 0,44
 15/1031. 14,46X15,26; 0,41
 15/1032. 14,41X14,26; 0,39
 15/1033. 15,56X14,94; 0,42
 15/1034. 14,90X14,59; 0,50
 15/1035. 13,49X14,14; 0,40
 15/1036. 14,22X14,88; 0,41
 15/1037. 14,83X14,86; 0,36
 15/1038. 14,36X15,22; 0,36; Fg.
 15/1039. 14,98X15,06; 0,46
 15/1040. 15,29X15,43; 0,37
 15/1041. 15,26X15,07; 0,44
 15/1042. 16,21X15,84; 0,47
 15/1043. 14,77X15,61; 0,43
 15/1044. 14,14X14,57; 0,45
 15/1045. 15,32X16,76; 0,35;
 Fg.
 15/1046. 13,72X14,25; 0,40
 15/1047. 13,82X14,94; 0,41
 15/1048. 15,37X14,34; 0,47
 15/1049. 14,48X14,91; 0,50
 15/1050. 15,07X14,85; 0,33;
 Fg.
 15/1051. 15,09 ; 0,35; Fg.
 15/1052. 15,70; 0,32; Fg.
 15/1053. 0,26; Fg.
 15/1054. 0,24; Fg.
1563
 CNH III.: 41,Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/1055. 15,88X15,17; 0,42
 15/1056. 15,14X15,81; 0,39
 15/1057. 15,12X15,67; 0,37
 15/1058. 14,82X14,72; 0,37
 15/1059. 15,42X15,14; 0,46
 15/1060. 14,71X15,84; 0,46
 15/1061. 14,94X15,50; 0,42
 15/1062. 15,14X15,14; 0,30
 15/1063. 15,24X15,69; 0,44
 15/1064. 15,12X14,86; 0,42
 15/1065. 14,73X14,79; 0,31
 15/1066. 15,13X15,36; 0,47
 15/1067. 15,11X15,15; 0,42
 15/1068. 14,59X14,51; 0,46
 15/1069. 15,44X15,18; 0,50
 15/1070. 15,13X15,11; 0,58
 15/1071. 14,89X15,05; 0,43
 15/1072. 14,42X15,37; 0,42
 15/1073. 15,86X15,11; 0,37
 15/1074. 15,17X15,27; 0,49
 15/1075. 15,53X15,28; 0,28
 15/1076. 15,20X14,71; 0,41
 15/1077. 14,52X15,66; 0,44
 15/1078. 15,79X15,58; 0,45
 15/1079. 15,33X15,45; 0,42
 15/1080. 14,76X14,59; 0,49
 15/1081. 15,81X14,65; 0,44
 15/1082. 15,25X14,88; 0,42
 15/1083. 15,22X15,11; 0,45
 15/1084. 15,35X14,68; 0,44
 15/1085. 14,67X15,34; 0,39
 15/1086. 13,55X13,57; 0,29
 15/1087. 15,11X15,27; 0,40
 15/1088. 15,52X15,22; 0,36
 15/1089. 15,17X15,52; 0,39
 15/1090. 14,34X14,62; 0,46
 15/1091. 14,75X15,13; 0,44
 15/1092. 15,47X15,18; 0,36
 15/1093. 15,06X15,26; 0,48
 15/1094. 14,45X15,40; 0,44
 15/1095. 15,24X14,79; 0,45
 15/1096. 14,95X15,95; 0,35
 15/1097. 15,12; 0,37; Fg.
 15/1098. 15,12; 0,35; Fg.
 15/1099. 16,35X1,16; 0,34; Fg.
 15/1100. 14,62X14,32; 0,34
 15/1101. 0,38; Fg.
 15/1102. 15,76; 0,39; Fg.
 15/1103. 15,63; 0,35; Fg.
 15/1104. 15,55; 0,35; Fg.
 15/1105. 15,11X15,22; 0,28
 15/1106. 15,60; 0,40; Fg.
 15/1107. 15,55; 0,26; Fg.
 15/1108. 15,92X15,88; 0,37; Fg.
 15/1109. 15,33; 0,25; Fg.
 15/1110. 15,99X15,64; 0,50
1564
 CNH III.: 41,Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/1111. 15,21X15,56; 0,44
 15/1112. 14,72X15,50; 0,31
 15/1113; 0,28; Fg.
 15/1114. 14,74X15,55; 0,37
 15/1115. 16,39X15,97; 0,36
 15/1116. 14,96X14,82; 0,38
 15/1117. 14,53X14,44; 0,39
 15/1118. 15,02X14,80; 0,46
 15/1119. 15,11X15,11; 0,42
 15/1120. 15,16X15,12; 0,35
 15/1121. 14,92X14,47; 0,40
 15/1122. 15,30X15,91; 0,44
 15/1123. 14,93X14,75; 0,36
 15/1124. 15,01X15,79; 0,40
 15/1125. 16,62X16,32; 0,45
 15/1126. 15,68X15,42; 0,42
 15/1127. 15,30X15,70; 0,31
 15/1128. 14,19X15,27; 0,42
 15/1129. 15,50X15,87; 0,34
 15/1130. 14,51X15,02; 0,48
 15/1131. 14,22X14,10; 0,33
 15/1132. 15,17X14,80; 0,40
 15/1133. 14,44X14,99; 0,40
 15/1134. 15,34X15,23; 0,42
 15/1135. 15,71X15,67; 0,32
 15/1136. 15,27X14,16; 0,39
 15/1137. 15,45X15,13; 0,48
 15/1138. 14,60X14,26; 0,43
 15/1139. 14,90X15,44; 0,49
 15/1140. 15,01X14,70; 0,45
 15/1141. 15,27X14,73; 0,43
 15/1142. 15,50X14,53; 0,43
 15/1143. 14,48X14,45; 0,39
 15/1144. 14,76X14,23; 0,45
 15/1145. 15,74X15,84; 0,38
 15/1146. 15,34X15,34; 0,39
 15/1147. 15,29X15,35; 0,45
 15/1148. 15,36X15,24; 0,42
 15/1149. 15,31X14,97; 0,40
 15/1150. 14,76X16,07; 0,31
 15/1151. 15,03X16,31; 0,35
 15/1152. 15,32X14,82; 0,43
1565
 CNH III.: 41,Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/1153. 14,58X15,21; 0,49
 15/1154. 15,73X15,29; 0,38
 15/1155. 14,68X14,58; 0,37
 15/1156. 14,63X15,13; 0,33
 15/1157. 15,60X15,18; 0,45
 15/1158. 14,63X16,31; 0,35
 15/1159. 15,64X15,90; 0,41
 15/1160. 15,92X15,05; 0,45
 15/1161. 15,38X14,29; 0,38
 15/1162. 14,78X15,10; 0,50
 15/1163. 15,01X15,76; 0,40
 15/1164. 15,56X14,50; 0,48
 15/1165. 13,90X14,17; 0,46
 15/1166. 15,46X15,58; 0,36
 15/1167. 15,13X15,58; 0,41
 15/1168. 15,63X16,13; 0,31
 15/1169. 15,98; 0,36
 15/1170. 15,14X14,27; 0,51
 15/1171. 15,62X16,08; 0,35
 15/1172. 14,79; 0,35
 15/1173. 15,77; 0,26
 15/1174. 15,57X16,63; 0,47
 15/1175. 15,55X15,62; 0,36
 15/1176. 15,43X15,11; 0,32
 15/1177. 15,64X15,33; 0,41
 15/1178. 15,22X15,06; 0,44
 15/1179. 14,52X15,24; 0,42
156?
 CNH III.: 41,Unger: 748a, Huszár:
 936
 Kremnitz
 15/1180. 16,14X14,84; 0,41
? An
 CNH III.: 40,Unger: 745a, Huszár:
 935
 Kremnitz
 15/1181. 15,39X15,66; 0,44
 15/1182. 15,79X15,60; 0,52
 15/1183. 15,16X15,04; 0,44
 15/1184. 14,92X15,20; 0,44
 15/1185. 13,94X13,66; 0,32
 15/1186. 14,52X14,68; 0,44
 15/1187. 14,33X15,57; 0,42
 15/1188. 14,99X15,21; 0,45
 15/1189. 14,79X14,68; 0,41
 15/1190. 17,16X16,29; 0,35
 15/1191. 15,28X15,54; 0,39
 15/1192. 13,84X13,88; 0,29
 15/1193. 14,93X15,58; 0,35
 15/1194. 15,37X15,40; 0,47
 15/1195. 14,83X15,28; 0,45

15/1196. 16,05X15,03; 0,41
 15/1197. 15,10X15,53; 0,48
 15/1198. 13,66X14,56; 0,43
 15/1199. 15,41X14,90; 0,39
 15/1200. 15,29X14,36; 0,48
 15/1201. 15,30X15,30; 0,46
 15/1202. 15,12X14,96; 0,43
 15/1203. 14,98X14,81; 0,48
 15/1204. 15,28X15,72; 0,54
 15/1205. 13,42X13,55; 0,34
 15/1206. 15,25X15,85; 0,39
 15/1207. 15,58X16,07; 0,41
 15/1208. 14,92X14,13; 0,53
 15/1209. 14,22X14,78; 0,43
 15/1210. 14,25; 0,40; Fg.
 15/1211. 15,55; 0,40; Fg.
 15/1212. 15,45; 0,41; Fg.
 15/1213. 16,08; 0,31; Fg.
 15/1214. 15,16; 0,39; Fg.
 15/1215. 15,20; 0,35; Fg.
 15/1216. 15,26; 0,43; Fg.
 15/1217. 14,06; 0,39; Fg.
 15/1218. 15,39; 0,34; Fg.
 15/1219. 16,05; 0,38; Fg.
 15/1220. 15,69; 0,28; Fg.
 15/1221. 15,55; 0,34; Fg.
 15/1222. 15,02; 0,26; Fg.
 15/1223. 13,41; 0,31; Fg.
 15/1224. 15,55; 0,39; Fg.
 15/1225. 15,68; 0,31 Fg.
 15/1226. 16,12; 0,26; Fg.
 15/1227. 13,51; 0,25; Fg.
 15/1228. 15,82; 0,23; Fg.
 15/1229. 15,56; 0,31; Fg.,
 Perforată.
 15/1230. 0,15; Fg.
 15/1231. 0,28; Fg.
 15/1232. 0,18; Fg.
 15/1233. 0,19; Fg.
 15/1234. 0,21; Fg.
 15/1235. 0,28; Fg.
 15/1236. 0,27; Fg.
 15/1237. 0,22; Fg.
 15/1238. 0,29; Fg.

? An

CNH III.: ?, Unger: ?, Huszár: ?
 Kremnitz
 15/1239. 14,79X14,73; 0,28; Fg.
 15/1240. 15,68 0,32; Fg.
 15/1241. 0,21; Fg.
 15/1242. 0,35; Fg.

Maximilian I (1564-1576)**1565**

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1243. 0,53; Deformata

1566

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1244. 15,43X14,93; 0,40

15/1245. 14,32X14,72; 0,61

15/1246. 0,21; Fg.

1567

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1247. 15,58X16,27; 0,41

15/1248. 15,42; 0,42; Fg.

15/1249. 15,65; 0,21; Fg.

1568

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1250. 15,99X15,59; 0,42

15/1251. 15,32X15,28; 0,32; Fg.

15/1252. 0,19; Fg.

15/1253. 15,47X15,10; 0,46

15/1254. 15,98X14,71; 0,42

15/1255. 15,43X15,00; 0,43

15/1256. 0,21; Fg.

15/1257. 16,06X16,75; 0,37

15/1258. 14,85; 0,30; Fg.

15/1259. 15,29; 0,30; Fg.

15/1260. 15,59X16,11; 0,38

Perforată

15/1261. 15,78X15,91; 0,51

15/1262. 16,04X15,52; 0,38

15/1263. 15,67X16,55; 0,42

15/1264. 16,25X14,71; 0,38

15/1265. 15,47X14,73; 0,39

15/1266. 15,55X17,06; 0,41

15/1267. 15,69X15,40; 0,49

15/1268. 14,75X16,00; 0,53

15/1269. 15,58X16,51; 0,41

15/1270. 15,55X14,80; 0,46

15/1271. 15,98X15,86; 0,39

15/1272. 14,87X15,00; 0,36

15/1273. 15,83X15,76; 0,42

15/1274. 15,11X16,10; 0,40

15/1275. 15,06X15,26; 0,41

15/1276. 14,82X15,11; 0,34

15/1277. 15,51X16,04; 0,46

15/1278. 15,28X15,92; 0,41

15/1279. 15,92X15,90; 0,42

15/1280. 15,56X17,10; 0,42

15/1281. 15,94X15,03; 0,43

15/1282. 15,45X15,61; 0,43

15/1283. 15,84X15,90; 0,47

15/1284. 15,59X16,00; 0,39

15/1285. 15,50X15,93; 0,33

15/1286. 15,84X15,79; 0,47

15/1287. 14,95X15,58; 0,44

15/1288. 15,59X15,13; 0,48

15/1289. 16,01X16,03; 0,44

15/1290. 16,26X15,83; 0,43

15/1291. 15,53X15,90; 0,41

15/1292. 14,95X15,53; 0,45

15/1293. 15,63X14,81; 0,48

Perforată

15/1294. 15,37X14,66; 0,46

15/1295. 15,20X15,03; 0,41

15/1296. 15,30X14,86; 0,37

15/1297. 14,17,X14,26; 0,42

15/1298. 14,54X14,57; 0,31

15/1299. 15,42X15,14; 0,40

15/1300. 15,53X15,77; 0,43

1569

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1301. 16,23X16,02; 0,36

15/1302. 15,07X15,59; 0,45

15/1303. 15,75X15,28; 0,48

15/1304. 15,99X15,53; 0,42

15/1305. 15,08X15,12; 0,45

15/1306. 14,29X14,23; 0,33

15/1307. 16,08X15,85; 0,46

15/1308. 16,34X16,17; 0,47

15/1309. 16,14X16,59; 0,41

15/1310. 15,41X15,01; 0,43

15/1311. 14,88X15,79; 0,48

15/1312. 15,47X16,18; 0,36

15/1313. 15,78X15,90; 0,43

15/1314. 14,08X14,07; 0,38

15/1315. 15,71X15,68; 0,54

15/1316. 16,54X14,81; 0,41

15/1317. 15,68,X16,23; 0,45

15/1318. 15,10X15,37; 0,41

15/1319. 16,5X16,03; 0,33

15/1320. 14,80X15,21; 0,46

15/1321. 15,67X15,49; 0,44

15/1322. 16,01X16,06; 0,39

15/1323. 15,30X15,29; 0,50

15/1324. 14,49X14,48; 0,25

15/1325. 14,54X15,89; 0,43

15/1326. 15,60X15,26; 0,36

15/1327. 15,67X15,97; 0,40

15/1328. 15,57X15,54; 0,34

15/1329. 15,58X15,23; 0,48

15/1330. 14,57X15,12; 0,61

15/1331. 14,51X15,78; 0,56

15/1332. 15,36X15,86; 0,41

15/1333. 15,38X15,79; 0,38

15/1334. 14,36X14,23; 0,35

15/1335. 16,10,X14,65; 0,39

15/1336. 16,34X15,16; 0,45

15/1337. 16,16; 0,33; Fg.

15/1338. 13,97X14,88; 0,36

Fg.

15/1339. 14,30; 0,26; Fg.

156?

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1340. 15,19X15,53; 0,50

15/1341. 15,72; 0,43; Fg.

1570

CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992

Kremnitz

15/1342. 15,75X15,65; 0,33

15/1343. 15,16X14,02; 0,34; Fg.

? 15/1344. 0,25

15/1345. 15,10X15,71; 0,42

15/1346. 15,43X15,49; 0,42

15/1347. 15,37X15,83; 0,37

15/1348. 14,59X15,76; 0,48

15/1349. 15,85X16,38; 0,41

15/1350. 16,12X15,36; 0,43

15/1351. 16,76X15,21; 0,44

15/1352. 15,02X14,86; 0,48

15/1353. 13,85X15,64; 0,37

15/1354. 15,06X16,29; 0,44

15/1355. 15,90X15,34; 0,44

15/1356. 15,83X14,76; 0,38

15/1357. 15,12X15,73; 0,44

15/1358. 15,31,X15,08; 0,42

15/1359. 16,08X15,17; 0,44

15/1360. 15,07X15,94; 0,41

15/1361. 16,08X16,17; 0,39

15/1362. 14,99X15,09; 0,26

15/1363. 15,73X14,41; 0,42

15/1364. 14,40X15,64; 0,50

15/1365. 17,23X16,64; 0,40

15/1366. 14,30X14,65; 0,34

15/1367. 15,81X15,76; 0,41

15/1368. 16,10X15,02; 0,45

15/1369. 15,15X16,20; 0,47

15/1370. 15,84X15,35; 0,39

15/1371. 15,38X16,03; 0,47

15/1372. 15,69X15,68; 0,43

- 15/1373. 15,34X15,04; 0,46
 15/1374. 14,14X14,11; 0,35
 15/1375. 16,48X15,55; 0,42
 15/1376. 15,64X15,56; 0,48
 15/1377. 15,73X15,56; 0,39
 15/1378. 14,87X14,66; 0,43
 15/1379. 15,19X16,09; 0,51
 15/1380. 15,32X15,82; 0,42
 15/1381. 14,80X15,64; 0,43
 15/1382. 15,37X15,33; 0,43
 15/1383. 15,76X16,44; 0,38
 15/1584. 16,42X16,55; 0,40
 15/1385. 15,12X13,95; 0,45
 15/1386. 0,24; Fg.
- 1571**
 CNH III.: 94,Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/1387. 14,92X15,63; 0,48
- 1572**
 CNH III.: 94,Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/1388. 15,49; 0,38; Fg.
- 1573**
 CNH III.: 94,Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/1389. 15,08X15,28; 0,45
 15/1390. 15,62X15,24; 0,46
 15/1391. 15,27X15,63; 0,43
 15/1392. 15,36X15,53; 0,41
 15/1393. 16,17X15,13; 0,45
 15/1394. 14,71X14,33; 0,35
 15/1395. 16,04X15,66; 0,41
 15/1396. 16,11X14,72; 0,38
 15/1397. 15,86X15,34; 0,31
 15/1398. 15,93X15,97; 0,45
 15/1399. 15,61X16,31; 0,39
 15/1400. 15,50X16,20; 0,39
 15/1401. 16,14X16,00; 0,44
- 1574** CNH III.: 94,Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/1402. 15,34X14,65; 0,42
 15/1403. 15,02X15,53; 0,47
 15/1404. 15,12; 0,29; Fg.
 15/1405. 15,19X15,35; 0,47
 15/1406. 14,88X16,03; 0,51
 15/1407. 15,65X16,06; 0,43
 15/1408. 15,69X15,76; 0,46
 15/1409. 14,51X15,66; 0,49; Fg.
 15/1410. 13,06X15,59; 0,37
 15/1411. 15,11X14,82; 0,46
 15/1412. 15,29X15,45; 0,41
 15/1413. 15,04X14,76; 0,55
 15/1414. 15,72X14,87; 0,38
 15/1415. 15,22X14,62; 0,54
 15/1416. 15,10X15,71; 0,44
 15/1417. 16,82X15,83; 0,35
 15/1418. 15,95X14,82; 0,53
 15/1419. 15,77X15,65; 0,48
 15/1420. 15,15X14,92; 0,43
 15/1421. 14,77X15,43; 0,42
 15/1422. 15,93X14,84; 0,43
 15/1423. 16,49X14,93; 0,46
 15/1424. 15,81X14,32; 0,44
 15/1425. 16,12X15,72; 0,38
 15/1426. 15,67X16,02; 0,42
 15/1427. 15,22X15,05; 0,45
- 15/1428. 14,90X15,04; 0,42
 15/1429. 16,33X14,53; 0,37
 15/1430. 0,29; Fg.
 15/1431. 16,49; 0,30; Fg.
 15/1432. 15,97; 0,31; Fg.
- 1575**
 CNH III.: 94,Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/1433. 0,30; Fg.
 15/1434. 15,22X14,62; 0,43
 15/1435. 15,10X15,71; 0,45
 15/1436. 15,11X14,37; 0,36
 15/1437. 16,65X16,11; 0,45
 15/1438. 16,63X15,21; 0,41
 15/1439. 15,60X15,23; 0,37
 15/1440. 15,98X15,83; 0,32
 15/1441. 15,29X15,50; 0,50
 15/1442. 15,75X16,14; 0,42
 15/1443. 14,61X16,56; 0,38
 15/1444. 16,09; 0,30; Fg.
 15/1445. 16,11; 0,29; Fg.
 15/1446. 16,14; 0,36Fg.
- 1575**
 CNH III.: 94,Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1447. 15,76X16,28; 0,29
 15/1448. 15,85X16,22; 0,39
 15/1449. 15,05; 0,37; Fg.
 15/1450. 0,25; Fg.
 15/1451. 15,95X16,96; 0,46
 15/1452. 15,12X15,24; 0,41
 15/1453. 16,09X15,79; 0,38
 15/1454. 15,95X14,92; 0,54
 15/1455. 15,68X15,17; 0,49
 15/1456. 15,52X15,71; 0,47; Fg.
 15/1457. 16,77X15,58; 0,38
 15/1458. 15,15X15,76; 0,45
 15/1459. 15,51X15,81; 0,56
 15/1460. 14,76X16,35; 0,40
 15/1461. 16,53X16,66; 0,42
 15/1462. 15,50X15,42; 0,56
 15/1463. 16,21X15,40; 0,40
 15/1464. 15,52X14,96; 0,38
 15/1465. 16,40X15,59; 0,48
 15/1466. 15,59X15,62; 0,47
 15/1467. 15,43X16,28; 0,32
 15/1468. 15,05X15,31; 0,50
 15/1469. 15,47X15,05; 0,58
 15/1470. 15,62X14,53; 0,60
 15/1471. 15,44X16,03; 0,38
 15/1472. 15,22X15,31; 0,47; Fg.
 15/1473. 16,53X16,00; 0,49
 15/1474. 15,72X15,95; 0,45
 15/1475. 15,57X16,49; 0,39
 15/1476. 15,99X16,39; 0,42
 15/1477. 15,83X14,85; 0,47
 15/1478. 14,52X13,80; 0,34
 15/1479. 15,87X15,48; 0,35
 15/1480. 15,14X15,15; 0,43
 15/1481. 15,60X15,84; 0,42
 15/1482. 15,74X15,71; 0,52
 15/1483. 15,16X14,99; 0,47
 15/1484. 15,29X15,23; 0,37
 15/1485. 15,45X15,89; 0,49
 15/1486. 15,66X15,60; 0,54
 15/1487. 15,51X15,72; 0,42
 15/1488. 15,88X15,92; 0,47
 15/1489. 15,23X15,96; 0,52
 15/1490. 16,13X15,50; 0,41
- 15/1491. 13,45X14,25; 0,31
 15/1492. 15,39X16,05; 0,40
 15/1493. 14,55X15,81; 0,41
 15/1494. 15,97X16,27; 0,43
 15/1495. 15,87X14,80; 0,40
 15/1496. 13,95X13,73; 0,38
 15/1497. 14,68X14,29; 0,32
 15/1498. 15,01X16,08; 0,45
 15/1499. 15,13X15,14; 0,45
 15/1500. 14,07X16,18; 0,31
 15/1501. 16,31X15,75; 0,27
 15/1502. 15,92; 0,29; Fg.
 15/1503. 16,82; 0,21; Fg.
 15/1504. 15,08; 0,24; Fg.
 15/1505. 15,13X16,04; 0,29; Fg.
 15/1506. 16,46X15,47; 0,43; Fg.
 15/1507. 15,34; 0,32; Fg.
 15/1508. 14,79; 0,32; Fg.
 15/1509. 15,13X15,70; 0,47; Fg.
 15/1510. 0,18; Fg.
 15/1511. 0,18; Fg.
 15/1512. 0,21; Fg.
 15/1513. 15,13X15,14; 0,29; Fg.
 15/1514. 0,34; Fg.
 15/1515. 15,85X16,03; 0,41; Fg.
- 1576**
 CNH III.: 94,Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1516. 15,82X16,24; 0,42
 15/1517. 16,47X15,61; 0,42
 15/1518. 15,98X15,78; 0,41
 15/1519. 16,25X15,80; 0,36
 15/1520. 15,25X15,71; 0,57
 15/1521. 15,19X15,97; 0,32
 15/1522. 15,10X16,25; 0,56
 15/1523. 14,92X15,67; 0,36
 15/1524. 16,22X15,98; 0,45
 15/1525. 15,45X16,07; 0,37
 15/1526. 15,41X15,51; 0,45
 15/1527. 16,16X15,82; 0,35
 15/1528. 15,78X16,35; 0,32
 15/1529. 15,76X16,08; 0,38
 15/1530. 16,36X16,32; 0,44
 15/1531. 15,36X15,73; 0,48
 15/1532. 15,67X15,97; 0,39
 15/1533. 14,36X14,68; 0,48
 15/1534. 16,13X16,11; 0,49
 15/1535. 16,41X16,72; 0,45
 15/1536. 16,17X14,51; 0,40
 15/1537. 15,69X15,65; 0,48
 15/1538. 15,93X15,69; 0,51
 15/1539. 15,35X15,27; 0,33
 15/1540. 14,93X15,88; 0,51
 15/1541. 15,92X15,72; 0,47
 15/1542. 15,51X15,40; 0,63
 15/1543. 14,07X14,67; 0,25
 15/1544. 14,83X14,69; 0,40
 15/1545. 15,84X15,77; 0,47
 15/1546. 15,88X15,99; 0,40
 15/1547. 16,63X15,26; 0,32
 15/1548. 15,29X15,03; 0,45
 15/1549. 15,92X16,22; 0,53
 15/1550. 15,78X17,33; 0,35
 15/1551. 15,83X15,52; 0,64
 15/1552. 15,96X16,01; 0,40
 15/1553. 16,51X16,49; 0,41

- 15/1554. 15,80X14,83; 0,36
 15/1555. 15,30X13,98; 0,45
 15/1556. 15,22X15,80; 0,36
 15/1557. 15,44X15,31; 0,40
 15/1558. 14,76X14,25; 0,40
 15/1559. 15,32X15,78; 0,40
 15/1560. 15,97X15,65; 0,48
 15/1561. 15,23X16,21; 0,46
 15/1562. 14,56X13,85; 0,44
 15/1563. 16,25X15,30; 0,37
 15/1564. 14,28X15,16; 0,41
 15/1565. 15,73X16,92; 0,50
 15/1566. 15,31X14,32; 0,48
 15/1567. 15,53X15,74; 0,37
 15/1568. 16,37X14,66; 0,38
 15/1569. 16,46X15,75; 0,36
 15/1570. 16,07X15,13; 0,37
 15/1571. 16,80; 0,33; Fg.
 15/1572. 15,60; 0,49; Fg.
 15/1573. 15,00X15,61; 0,50; Fg.
 15/1574. 15,27; 0,33; Fg.
 15/1575. 16,20; 0,27; Fg.
 15/1576. 0,30; Fg.
 15/1577. 15,93; 0,29; Fg.
 15/1578. 0,31; Fg.
 15/1579. 15,09; 0,32; Fg.
 15/1580. 0,29; Fg.
 15/1581. 0,23; Fg.
 15/1582. 0,31; Fg.
 15/1583. 0,33; Fg.
 15/1584. 0,29; Fg.
 15/1585. 0,24; Fg.
 15/1586. 0,20; Fg.
 15/1587. 0,11; Fg.
 15/1588. 16,03X16,32; 0,42
 15/1589. 0,25; Fg.
 15/1590. 0,26; Fg.
 15/1591. 0,30; Fg.
1577
 CNH III.: 94, Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1592. 16,20X16,80; 0,41
 15/1593. 14,83X15,97; 0,38
 15/1594. 15,70X15,49; 0,38
 15/1595. 15,78; 0,35; Fg.
 15/1596. 16,05; 0,34; Fg.
 15/1597. 0,33; Fg.
 15/1598. 15,45X14,60; 0,48
 15/1599. 15,44X14,93; 0,48
 15/1600. 15,39X15,20; 0,48
 15/1601. 15,16X15,28; 0,41
 15/1602. 16,32X15,65; 0,46
 15/1603. 15,46X15,37; 0,48
 15/1604. 15,18X15,09; 0,53
 15/1605. 15,57X15,39; 0,40
 15/1606. 16,76X15,45; 0,46
 15/1607. 15,73X15,87; 0,40
 15/1608. 15,61X15,16; 0,41
 15/1609. 14,89X15,21; 0,51
 15/1610. 15,71X15,32; 0,44
 15/1611. 15,74X15,57; 0,42
 15/1612. 15,51X14,96; 0,47
 15/1613. 15,40X15,40; 0,39
 15/1614. 15,89X14,72; 0,39
 15/1615. 15,46X15,80; 0,37
 15/1616. 16,02X15,03; 0,36
 15/1617. 15,67X16,37; 0,37
 15/1618. 15,07X15,28; 0,42
 15/1619. 15,01X15,34; 0,34
 15/1620. 14,80X15,04; 0,48
 15/1621. 14,61X15,26; 0,55
 15/1622. 15,04X15,16; 0,40
 15/1623. 15,65X15,14; 0,42
 15/1624. 15,00X16,99; 0,47
 15/1625. 15,71X15,98; 0,37
 15/1626. 15,45X16,68; 0,44
 15/1627. 15,92X15,22; 0,26
 15/1628. 15,63X14,13; 0,54
 15/1629. 15,41X15,39; 0,40
 15/1630. 15,30X14,92; 0,39
 15/1631. 14,35X15,69; 0,36
 15/1632. 15,85X15,78; 0,37
 15/1633. 14,87X14,58; 0,52
 15/1634. 14,36X15,48; 0,40
 15/1635. 14,01X14,68; 0,68
 15/1636. 15,36X14,96; 0,53
 15/1637. 15,68X13,94; 0,55
 15/1638. 14,57X14,89; 0,39
 15/1639. 15,32X14,00; 0,40
 15/1640. 15,09X15,60; 0,39
 15/1641. 15,66X15,97; 0,36
 15/1642. 15,18X14,70; 0,49
 15/1643. 15,47X15,45; 0,40
 15/1644. 14,25X15,63; 0,42
 15/1645. 15,33X14,95; 0,45
 15/1646. 14,69X14,44; 0,35
 15/1647. 15,74X15,50; 0,32
 15/1648. 15,23X15,69; 0,56
 15/1649. 14,88X14,46; 0,42
 15/1650. 15,32X15,52; 0,66
 15/1651. 14,97X15,48; 0,39
 15/1642. 14,66X15,50; 0,41
 15/1653. 14,96X15,05; 0,34
 15/1654. 15,05X16,54; 0,46
 15/1655. 15,20X15,04; 0,52
 15/1656. 15,42X15,49; 0,33
 15/1657. 0,32; Fg.
 15/1658. 15,09X15,60; 0,21
 15/1659. 15,64; 0,25
 15/1660. 15,19; 0,41
 15/1661. 15,22; 0,34
 15/1662. 0,27; Fg.
 15/1663. 15,11; 0,32
 15/1664. 14,60; 0,25; Fg.
 15/1665. 13,57X14,87; 0,32
 15/1666. 13,09; 0,27; Fg.
 15/1667. 0,14; Fg.
1578
 CNH III.: 95, Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1668. 16,15; 0,37; Fg.
 15/1669. 15,96X16,34; 0,41. Fg.
157?
 CNH III.: 95, Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1670. 15,42X16,48; 0,37
 15/1671. 14,28X14,76; 0,44
 15/1672. 15,90X15,69; 0,43
 15/1673. 15,12X15,79; 0,51
 15/1674. 15,67X16,09; 0,52
 15/1675. 16,43X15,11; 0,41
 15/1679. 16,21; 0,32; Fg.
 15/1680. 15,82X16,42; 0,42
 15/1681. 16,48X15,35; 0,45
 15/1682. 16,50X16,51; 0,51
 15/1683. 14,94X14,97; 0,41
 15/1684. 16,16X15,47; 0,45
 15/1688. 15,45X16,04; 0,53
 15/1691. 16,65X15,86; 0,41
 15/1693. 15,20X15,90; 0,37
 15/1694. 19,90X16,13; 0,43
 15/1695. 15,06; 0,34; Fg.
 15/1696. 15,24; 0,29; Fg.
 15/1697. 0,30; Fg.
157?
 CNH III.: 94, Unger: 766a, Huszár: 992
 Kremnitz
 15/167615,57X15,79; 0,30
 ?15/1677. 15,37; 0,32. Fg.
 15/1678. 0,19; Fg.
 15/1685. 16,68X16,36; 0,41
 15/1686. 15,89X15,1; 0,58
 15/1687. 15,87X15,28; 0,44
 15/1689. 15,56X16,12; 0,47
 15/1690. 15,70X15,27; 0,45
 15/1692. 0,41; Fg.
? An
 CNH III.: 95, Unger: 767a, Huszár: 993
 Kremnitz
 15/1698. 0,11; Fg.
Rudolf (1576-1608)
1577
 CNH III.: 159, Unger: 810 a, Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/1699. 16,41X15,76; 0,35
 15/1700. 14,14X14,39; 0,33
1578
 CNH III.: 159, Unger: 810 a, Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/1701. 15,80X14,15; 0,65
 15/1702. 16,85; 0,39; Fg.
 15/1703. 16,13X14,96; 0,44
 15/1704. 16,63X15,91; 0,33
 15/1705. 15,40X14,80; 0,47
1579
 CNH III.: 159, Unger: 810 a, Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/1706. 15,64X14,90; 0,57
 15/1707. 15,27X15,21; 0,38
 15/1708. 15,54X16,28; 0,55
 15/1709. 14,65X15,29; 0,67
 15/1710. 14,50X15,30; 0,42
 15/1711. 15,23X14,76; 0,40
 15/1712. 15,52X15,07; 0,68
 15/1713. 15,31X15,94; 0,44
 15/1714. 15,53X15,21; 0,62
 15/1715. 15,53X15,41; 0,46
 15/1716. 14,96X14,65; 0,42
 15/1717. 15,19X15,28; 0,41
 15/1718. 15,09X15,08; 0,50
 15/1719. 15,38X14,86; 0,56; Fg.
 15/1720. 15,08X14,45; 0,24
 15/1721. 15,57X15,49; 0,51
 15/1722. 15,15X15,00; 0,58
 15/1723. 14,98X15,726; 0,37
 15/1724. 14,83X14,87; 0,37
 15/1725. 15,26X14,91; 0,32
 15/1726. 15,11X14,98; 0,64
 15/1727. 14,60X14,91; 0,58
 15/1728. 15,47X15,26; 0,38
 15/1729. 15,12X15,51; 0,41
 15/1730. 15,31X14,28; 0,44
 15/1731. 13,38X14,41; 0,36

- 15/1732. 15,02X14,91; 0,52
 15/1733. 14,95X14,90; 0,49
 15/1734. 13,27X15,09; 0,42
 15/1735. 15,14X14,74; 0,48
 15/1736. 15,38X15,19; 0,37
 15/1737. 14,50X15,02; 0,54
 15/1738. 15,49X15,47; 0,47
 15/1739. 14,54X15,67; 0,58
 15/1740. 16,41X15,56; 0,50
 15/1741. 14,60X14,68; 0,61
 15/1742. 14,49X14,62; 0,60
 15/1743. 14,47X15,85; 0,45
 15/1744. 15,55X15,51; 0,74
 15/1745. 15,52X16,35; 0,36
 15/1746. 15,27X14,76; 0,49
 15/1747. 15,46X15,25; 0,33
 15/1748. 15,28X14,62; 0,54
 15/1749. 14,55X15,06; 0,52
 15/1750. 15,23X16,24; 0,43
 15/1751. 14,53X15,51; 0,34
 15/1752. 14,75; 0,31; Fg.
 15/1753. 15,20; 0,35; Fg.
 15/1754. 15,12; 0,39; Fg.
 15/1755. 15,43; 0,30; Fg.
 15/1756. 15,08; 0,34; Fg.
 15/1757. 0,16; Fg.
 15/1758. 15,11; 0,37; Fg.
 15/1759. 14,25; 0,34
 15/1760. 0,21; Fg.
 15/1761. 14,78; 0,39; Fg.
 15/1762. 14,64X15,01; 0,45
 15/1782. 15,28X15,18; 0,55
 15/1583. 15,28X14,95; 0,52
1579
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/1763. 15,00X15,32; 0,49
 15/1764. 14,59X13,81; 0,40
 15/1765. 14,67X14,46; 0,40
 15/1766. 14,37X15,05; 0,57
 15/1767. 15,47X14,27; 0,46
 15/1768. 14,76X14,93; 0,39
 15/1769. 14,85X14,64; 0,45
 15/1770. 14,85X14,57; 0,43
 15/1771. 15,19X15,28; 0,41
 15/1772. 15,44X15,18; 0,43
 15/1773. 14,68X15,49; 0,41
 15/1774. 15,17X14,87; 0,51
 15/1775. 14,65X14,80; 0,54
 15/1776. 15,22X14,82; 0,49
 15/1777. 15,08X15,54; 0,60
 15/1778. 15,00X15,71; 0,48
 15/1779. 15,27X15,25; 0,42
 15/1780. 15,15X15,00; 0,42
 15/1781. 15,77X15,15; 0,49
 15/1784. 15,86X15,40; 0,44
 15/1785. 15,29X15,13; 0,39
 15/1786. 14,88X14,76; 0,41
 15/1787. 15,24X16,28; 0,46
 15/1788. 14,40X14,66; 0,41
 15/1789. 15,28X14,08; 0,48
 15/1790. 15,25X15,96; 0,28
 15/1791. 14,86X14,87; 0,34
 15/1792. 15,49; 0,31
 15/1793. 15,67X15,16; 0,48
 15/1794. 14,98X16,28; 0,50
157?
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/1795. 13,82; 0,36; Fg.
 15/1797. 15,32X14,66; 0,55
 15/1800. 0,23; Fg.
157?
 CNH III.: 159, Unger: 810 a,
 Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/1796. 15,23X15,42; 0,45
 15/1798. 15,57X16,18; 0,44
 15/1799. 15,17X15,13; 0,42
1580
 CNH III.: 159, Unger: 810 a,
 Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/1802. 14,55X14,97; 0,48
 15/1804. 15,46X15,84; 0,59
 15/1806. 15,11; 0,46; Fg.
1580
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/1801. 14,92X14,87; 0,45
 15/1803. 14,73X15,05; 0,49
 15/1805. 15,40X15,06; 0,36
 15/1807. 14,87X14,49; 0,51
 15/1808. 14,74X14,95; 0,40
 15/1809. 14,84X14,89; 0,50
 15/1810. 15,19X15,07; 0,39
 15/1811. 15,76X15,83; 0,47
 15/1812. 15,36X14,87; 0,39
 15/1813. 15,49X16,90; 0,44
 15/1814. 14,32X15,15; 0,45
 15/1815. 15,08X14,45; 0,43
 15/1816. 15,26X15,26; 0,44
 15/1817. 15,44X15,01; 0,43
 15/1818. 15,14X15,52; 0,57
 15/1819. 15,23X14,86; 0,42
 15/1820. 14,02X15,54; 0,43
 15/1821. 14,48X15,22; 0,31
 15/1822. 14,55X14,72; 0,41
 15/1823. 15,20X14,65; 0,43
 15/1824. 14,29X15,34; 0,54
 15/1825. 14,31X15,28; 0,41
 15/1826. 15,75X14,84; 0,62
 15/1827. 14,46X13,93; 0,37
 15/1828. 15,48X15,10; 0,52
 15/1829. 14,91X16,06; 0,39
 15/1830. 14,52X15,25; 0,47
 15/1831. 14,25X16,06; 0,40
 15/1832. 14,16X14,66; 0,48
 15/1833. 14,25X14,59; 0,38
 15/1834. 14,77X14,75; 0,37
 15/1835. 14,70X15,05; 0,43
 15/1836. 15,27X14,89; 0,53
 15/1837. 16,34X14,85; 0,46
 15/1838. 14,48X14,77; 0,40
 15/1839. 15,78X14,81; 0,42
 15/1840. 14,25X14,82; 0,47
 15/1841. 15,16X15,17; 0,47
 15/1842. 15,28X14,97; 0,47
 15/1843. 15,56X14,76; 0,31
 15/1844. 14,47X15,57; 0,38
 15/1845. 15,46X15,41; 0,32
 15/1846. 15,40X15,50; 0,36
 15/1847. 13,28X15,95; 0,44
 15/1848. 14,94X16,69; 0,40
 15/1849. 14,74X15,40; 0,32
 15/1850. 15,52X14,66; 0,46
 15/1851. 14,82X14,90; 0,56
 15/1852. 15,09X15,49; 0,64
 15/1853. 15,12X15,25; 0,39
 15/1854. 14,39X14,35; 0,50
 15/1855. 15,02X15,01; 0,52
 15/1856. 15,48X14,67; 0,42
 15/1857. 15,56X15,46; 0,46
 15/1858. 15,04X14,60; 0,48
 15/1859. 14,74X15,43; 0,53
 15/1860. 15,16X14,87; 0,44
 15/1861. 14,55X14,85; 0,50
 15/1862. 14,33X14,72; 0,39
 15/1863. 14,05X14,70; 0,30
 15/1864. 14,26X15,09; 0,43
 15/1865. 15,09X14,94; 0,47
 15/1866. 15,08X14,68; 0,50
 15/1867. 14,95X14,01; 0,47
 15/1868. 14,49X14,92; 0,55
 15/1869. 15,53X14,63; 0,43
 15/1870. 15,32X15,55; 0,35
 15/1871. 14,43X14,27; 0,58
 15/1872. 14,47X15,21; 0,47
 15/1873. 14,84X14,70; 0,35
 15/1874. 13,68X13,96; 0,40
 15/1875. 14,97X15,25; 0,41
 15/1876. 15,29X15,20; 0,43
 15/1877. 15,19X14,82; 0,45
 15/1878. 14,52X15,11; 0,47
 15/1879. 15,06X14,11; 0,47
 15/1880. 15,04X16,12; 0,45
 15/1881. 13,87X14,04; 0,52
 15/1882. 15,25X15,53; 0,47
 15/1883. 14,53X14,84; 0,41
 15/1884. 15,08X15,68; 0,40
 15/1885. 14,21X14,54; 0,41
 15/1886. 14,83X14,48; 0,43
 15/1887. 15,10X15,56; 0,41
 15/1888. 16,24; 0,47; Fg.
 15/1889. 15,20; 0,40; Fg.
 15/1890. 15,09; 0,32; Fg.
 15/1891. 15,66; 0,37; Fg.
 15/1892. 14,19; 0,27; Fg.
 15/1893. 15,39; 0,32
 15/1894. 15,27; 0,32
 15/1895. 15,38; 0,29; Fg.
1581
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/1896. 13,95X13,33; 0,45
 15/1897. 15,09X14,93; 0,43
 15/1898. 15,23X14,04; 0,48
 15/1899. 15,05X14,57; 0,41
 15/1900. 15,01X14,99; 0,46
 15/1901. 13,87X13,93; 0,54
 15/1902. 15,02X14,02; 0,43
 15/1903. 16,71X13,63; 0,39
 15/1904. 14,15X14,50; 0,57
 15/1905. 14,80; 0,41; Fg.
 15/1906. 0,26 ; Fg.
 15/1907. 15,31X15,38; 0,40
 15/1908. 14,69X13,91; 0,51
 15/1909. 15,26X14,74; 0,44
 15/1910. 14,48X14,02; 0,46
 15/1911. 15,21X14,39; 0,51
 15/1912. 14,66X14,06; 0,53
 15/1913. 16,63X14,65; 0,42
 15/1914. 14,66X15,21; 0,66
 15/1915. 15,27X14,31; 0,46
 15/1916. 14,95X14,67; 0,42
 15/1917. 14,43X14,86; 0,44
 15/1918. 14,76X13,12; 0,44
 15/1919. 14,05X14,64; 0,43
 15/1920. 14,82X14,95; 0,37
 15/1921. 15,23X14,38; 0,42
 15/1922. 14,60X15,57; 0,41
 15/1923. 15,89X14,72; 0,38

- 15/1924. 13,98X14,31; 0,45
15/1925. 15,14X14,43; 0,45
Fg.
15/1926. 15,73X14,94; 0,48
15/1927. 14,67X14,39; 0,54
15/1928. 15,05X14,32; 0,41
15/1929. 15,05X14,35; 0,42
15/1930. 15,37X15,11; 0,44
15/1931. 14,52X15,04; 0,45
15/1932. 14,05X13,82; 0,54
15/1933. 14,83X14,45; 0,37
15/1934. 15,44X14,35; 0,41
15/1935. 14,33X14,80; 0,43
15/1936. 14,58X14,90; 0,35
15/1937. 14,86X14,70; 0,40
15/1938. 15,56X14,90; 0,52
15/1939. 14,72X14,76; 0,44
15/1940. 14,91X14,50; 0,42
15/1941. 13,99X14,93; 0,40
15/1942. 14,49X15,21; 0,43
15/1943. 13,53X14,98; 0,51
Fg.
15/1944. 14,39X15,14; 0,48
15/1945. 14,01X14,37; 0,38
15/1946. 14,65X14,33; 0,54
15/1947. 13,28X13,72; 0,31
15/1948. 14,66X14,01; 0,39
15/1949. 14,59X14,33; 0,40
Fg.
15/1950. 14,90; 0,40; Fg.
15/1951. 13,68; 0,33; Fg.
15/1952. 15,21; 0,34; Fg.
15/1953. 13,86X15,19; 0,39
Fg.
15/1954. 15,17X14,74; 0,42
Fg.
15/1955. 14,65X14,83; 0,67
Fg.
15/1956. 15,28; 0,35; Fg.
15/1957. 14,40X14,76; 0,49
Fg.
15/1958. 14,91X14,50; 0,33
Fg., Perforată
15/1959. 13,91X15,57; 0,44
15/1960. 15,06; 0,37; Fg.
15/1961. 0,27; Fg.
1582
CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/1962. 14,89X15,28; 0,51
15/1963. 14,00X14,36; 0,40
15/1964. 14,76X14,87; 0,42
15/1965. 14,50X14,86; 0,45
15/1966. 14,93X15,55; 0,39
Perforată
15/1967. 14,65X15,25; 0,54
15/1968. 15,23X15,39; 0,47
15/1969. 14,56X14,23; 0,44
15/1970. 15,51X14,44; 0,64
15/1971. 15,41X15,83; 0,42
15/1972. 14,49X15,09; 0,42
15/1973. 15,08X15,12; 0,48
15/1974. 15,25X14,98; 0,48
15/1975. 15,24X14,90; 0,49
15/1976. 15,07X16,00; 0,36
15/1977. 14,23X14,89; 0,52
15/1978. 14,86X15,53; 0,54
15/1979. 15,33X15,25; 0,34
15/1980. 14,50X15,50; 0,35
15/1981. 15,50X14,30; 0,51
15/1982. 14,58X15,25; 0,52
15/1983. 14,41X14,25; 0,51
15/1984. 14,43X14,78; 0,45
Perforată
15/1985. 15,42X14,78; 0,39
15/1986. 15,20X15,23; 0,40
15/1987. 14,37X14,04; 0,47
15/1988. 14,86; 0,35; Fg.
15/1989. 15,54X14,95; 0,52
15/1990. 14,33X14,59; 0,47
15/1991. 15,49X14,31; 0,50
15/1992. 16,06X16,07; 0,32
15/1993. 14,69X14,38; 0,42
1583
CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/1994. 15,15X14,75; 0,37
15/1995. 15,36X15,32; 0,39
15/1996. 15,48X15,50; 0,36
15/1997. 15,04; 0,27; Fg.
15/1998. 15,365; 0,47
15/1999. 14,11X15,14; 0,43
15/2000. 14,80X15,53; 0,48
15/2001. 15,24X14,69; 0,40
15/2002. 15,16X15,22; 0,44
15/2003. 14,47X14,61; 0,52
15/2004. 14,90X15,97; 0,47
15/2005. 14,58X14,61; 0,55
15/2006. 15,24X14,36; 0,44
15/2007. 14,49X15,04; 0,48
15/2008. 15,90X15,09; 0,43
15/2009. 15,22X14,71; 0,49
15/2010. 15,01X15,55; 0,45
15/2011. 15,04X14,48; 0,51
15/2012. 16,37X15,27; 0,56
Perforată
15/2013. 15,81X15,34; 0,48
15/2014. 15,25X14,85; 0,45
15/2015. 14,72X14,18; 0,49
15/2016. 15,55X14,99; 0,45
Fg.
15/2017. 14,96X15,26; 0,47
15/2018. 14,60X14,99; 0,48
15/2019. 15,04X15,01; 0,40
15/2020. 15,04X14,49; 0,51
15/2021. 15,04X15,39; 0,40
15/2022. 14,45X14,60; 0,47
15/2023. 13,28X13,96; 0,41
15/2024. 14,93X14,20; 0,46
15/2025. 14,64X15,54; 0,54
15/2026. 14,97X15,61; 0,44
15/2027. 14,52X14,21; 0,45
15/2028. 15,13X15,14; 0,50
15/2029. 16,35X14,49; 0,54
15/2030. 14,33X14,66; 0,55
15/2031. 14,74X15,84; 0,46
15/2032. 16,16X15,02; 0,51
15/2033. 16,18X14,80; 0,35
15/2034. 13,74X13,03; 0,39
15/2035. 14,58X14,52; 0,43
15/2036. 15,71; 0,37; Fg.
15/2037. 13,90; 0,32; Fg.
15/2038. 15,50; 0,39; Fg.
15/2039. 15,50; 0,32; Fg.
15/2040. 14,34; 0,34; Fg.
15/2041. 15,74; 0,32; Fg.
15/2042. 15,73; 0,45; Fg.
15/2043. 0,27; Fg.
1584
CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2044. 14,58X14,28; 0,43
15/2045. 14,02X14,56; 0,41
15/2046. 14,23X13,87; 0,50
15/2047. 14,80X14,03; 0,38
15/2048. 15,89X15,04; 0,42
15/2049. 14,57X14,44; 0,34
15/2050. 14,84X15,11; 0,46
15/2051. 14,57X15,02; 0,35
15/2052. 14,66X15,23; 0,42
15/2053. 13,39X14,94; 0,36
15/2054. 16,18X14,80; 0,35
15/2055. 15,52X15,27; 0,53
15/2056. 14,49X13,45; 0,44
15/2057. 13,25X14,21; 0,51
15/2058. 14,33X14,09; 0,41
15/2059. 14,80X14,50; 0,38
15/2060. 14,58X15,39; 0,32
15/2061. 14,35X14,15; 0,47
15/2062. 15,37X14,62; 0,49
15/2063. 13,45X14,38; 0,39
15/2064. 14,12X14,59; 0,67
15/2065. 14,64X14,97; 0,54
15/2066. 15,31X14,04; 0,35
15/2067. 14,39X14,65; 0,48
15/2068. 14,17X14,50; 0,46
15/2069. 14,95X14,69; 0,39
15/2070. 14,66X14,92; 0,41
15/2071. 14,76X14,36; 0,44
15/2072. 14,80X14,78; 0,42
15/2073. 15,35X14,78; 0,41
15/2074. 14,70X14,17; 0,53
15/2075. 14,81X15,28; 0,41
15/2076. 14,68X14,87; 0,45
15/2077. 15,06X13,82; 0,47
15/2078. 14,35X15,23; 0,32
15/2079. 16,20X15,72; 0,49
15/2080. 14,48X14,45; 0,55
15/2081. 15,03X14,86; 0,49
15/2082. 14,18X14,90; 0,44
15/2083. 15,07X15,21; 0,53
15/2084. 14,88X14,53; 0,40
15/2085. 15,26X14,61; 0,52
15/2086. 15,97X15,02; 0,38
15/2087. 14,61X14,58; 0,47
15/2088. 15,46X15,27; 0,41
15/2089. 14,80X14,80; 0,40
15/2090. 14,82X14,11; 0,48
15/2091. 14,68X14,54; 0,41
15/2092. 15,56; 0,32
15/2093. 14,42X14,26; 0,47
15/2094. 15,42; 0,35; Fg.
15/2095. 14,92X14,29; 0,36
15/2096. 0,20; Fg.
15/2097. 15,07; 0,42; Fg.
15/2098. 14,94; 0,41; Fg.
15/2099. 14,43; 0,36; Fg.
15/2100. 0,36; Fg.
15/2101. 0,28; Fg.
15/2102. 0,30; Fg.
15/2103. 14,43; 0,33; Fg.
15/2104. 14,43; 0,29; Fg.
1585
CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2105. 13,80X13,75; 0,41
15/2106. 14,09X14,47; 0,58
15/2107. 15,96X15,03; 0,65
15/2108. 14,59X14,03; 0,52
15/2109. 15,97X15,02; 0,53
15/2110. 14,88X15,28; 0,32
15/2111. 14,39X13,67; 0,48

15/2112. 14,96X13,96; 0,44
 15/2113. 14,70X14,70; 0,56
 15/2114. 14,39X15,19; 0,46
 15/2115. 14,74X15,12; 0,50
 15/2116. 15,11X15,65; 0,40
 15/2117. 15,42; 0,39; Fg.
 15/2118. 13,74X14,02; 0,44
 15/2119. 15,06X14,28; 0,36
 15/2120. 14,79X14,32; 0,43
 15/2121. 14,27X14,44; 0,53
 15/2122. 14,29X14,62; 0,46
 15/2123. 13,89X14,81; 0,54
 15/2124. 15,08X15,10; 0,42
 15/2125. 14,96X13,96; 0,46
 15/2126. 15,16X14,11; 0,56
 15/2127. 15,65X14,38; 0,58
 15/2128. 14,79X15,19; 0,43
 15/2129. 14,40X13,77; 0,49
 15/2130. 14,09X14,63; 0,58
 15/2131. 15,07X15,39; 0,30
 15/2132. 14,77X14,95; 0,57
 15/2133. 14,73X15,59; 0,47
 15/2134. 15,41X15,06; 0,60
 15/2135. 15,01X15,06; 0,40
 15/2136. 14,87X15,12; 0,41
 15/2137. 14,92X14,50; 0,33
 15/2138. 14,03X14,83; 0,34
 15/2139. 14,91X15,21; 0,46
 15/2140. 14,79X15,06; 0,49
 15/2141. 14,62X14,92; 0,55
 15/2142. 14,33X1483; 0,57
 15/2143. 13,90X14,57; 0,48
 15/2144. 14,98X14,22; 0,45
 15/2145. 14,38X14,68; 0,39
 15/2146. 14,00X14,86; 0,50
 15/2147. 15,04X14,38; 0,44
 15/2148. 14,73X14,61; 0,39
 15/2149. 14,49X14,05; 0,41
 15/2150. 14,76X14,18; 0,46
 15/2151. 14,93X14,91; 0,42
 15/2152. 15,48X14,49; 0,44
 15/2153. 13,73X14,42; 0,47
 15/2154. 13,74X14,78; 0,41
 15/2155. 14,58X15,13; 0,53
 15/2156. 14,19X15,18; 0,57
 15/2157. 14,94X14,45; 0,37
 15/2158. 15,24X16,06; 0,40
 15/2159. 14,30X14,93; 0,51
 Perforată
 15/2160. 14,68X14,63; 0,41
 15/2161. 14,85X15,15; 0,45
 15/2162. 14,28X15,26; 0,29
 15/2163. 14,55X14,78; 0,36
 15/2164. 14,77; 0,27; Fg.
 15/2165. 0,16; Fg.
 15/2166. 14,94; 0,44; Fg.
 15/2167. 13,86; 0,34; Fg.
 15/2168. 15,25; 0,39; Fg.
 15/2169. 0,29; Fg.
 15/2170. 14,64; 0,39; Fg.
 15/2171. 14,19; 0,59; Fg.
 15/2172. 15,21X14,94; 0,43
 15/2173. 14,58; 0,41; Fg.
 15/2174. 15,33; 0,42; Fg.
 15/2175. 14,54; 0,35; Fg.
 15/2176. 15,15; 0,28; Fg.
 15/2177. 14,58X14,73; 0,45
 15/2178. 15,31X15,27; 0,48
 15/2179. 15,02X14,70; 0,50
 15/2180. 14,26; 0,36; Fg.
 15/2181. 15,15X14,55; 0,32
 15/2182. 14,33X14,65; 0,48

15/2183. 14,85X13,98; 0,42
 15/2184. 13,49X14,61; 0,42
 15/2185. 14,18X13,69; 0,41
 15/2186. 14,09X15,52; 0,53
1586
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2187. 14,52X14,24; 0,37
 15/2188. 14,43X13,93; 0,45
 15/2189. 15,27; 0,51; Fg.
 15/2190. 13,65X13,81; 0,36
 15/2191. 14,30X15,44; 0,59
 15/2192. 14,81X14,32; 0,50
 15/2193. 15,36X14,44; 0,38
 15/2194. 0,31; Fg.
 15/2195. 14,76X; 0,37; Fg.
 15/2196. 15,32; 0,31; Fg.
 15/2197. 14,85; 0,33; Fg.
 15/2198. 0,27; Fg.
 15/2199. 14,68; 0,34; Fg.
 15/2200. 13,13X15,13; 0,49
 15/2201. 15,55X14,82; 0,53
 15/2202. 14,84X14,62; 0,46
 15/2203. 14,74X13,92; 0,53
 15/2204. 14,89X14,60; 0,47
 15/2205. 14,98X14,99; 0,41
 15/2206. 14,01X15,64; 0,35
 15/2207. 15,25X14,14; 0,43
 15/2208. 14,42X15,05; 0,47
 15/2209. 13,56X14,69; 0,48
 15/2210. 14,67X14,49; 0,43
 15/2211. 16,38X15,92; 0,50
 15/2212. 14,73X14,88; 0,50
 15/2213. 14,30X15,08; 0,38
 15/2214. 14,94X14,81; 0,45
 15/2215. 15,84X14,26; 0,43
 15/2216. 16,21X15,97; 0,41
 15/2217. 14,29X14,72; 0,48
 15/2218. 14,85X13,92; 0,45
 15/2219. 15,07X13,96; 0,43
 15/2220. 15,15X14,13; 0,44
 15/2221. 14,20X15,19; 0,49
 15/2222. 14,29X14,44; 0,54
 15/2223. 14,34X15,08; 0,52
 15/2224. 14,48X15,24; 0,47
 15/2225. 14,77X15,12; 0,50
 15/2226. 14,69X15,10; 0,48
 15/2227. 14,29X15,33; 0,44
 15/2228. 14,62X14,68; 0,48
 15/2229. 15,48X14,45; 0,47
 15/2230. 14,92X14,80; 0,43
 15/2231. 14,39X14,34; 0,56
 15/2232. 15,12X14,76; 0,41
 15/2233. 14,98X14,22; 0,51
 15/2234. 14,77X14,77; 0,49
 15/2235. 15,03X15,15; 0,53
 15/2236. 14,92X15,05; 0,51
 15/2237. 15,36X14,52; 0,43
 15/2238. 14,89X14,58; 0,41
 15/2239. 14,28X14,64; 0,51
 15/2240. 15,10X15,30; 0,51
 15/2241. 14,51X14,33; 0,36
 15/2242. 14,39X14,82; 0,39
 15/2243. 15,25X13,85; 0,58
 15/2244. 13,98X14,77; 0,53
 Fg.
 15/2245. 15,25X14,54; 0,35
 15/2246. 0,37
 Fg.

1587

CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2247. 12,93X13,00; 0,34
 15/2248. 14,58X14,79; 0,50
 15/2249. 15,00X15,13; 0,55
 15/2250. 15,30X14,67; 0,44
 15/2251. 14,85X15,13; 0,51
 15/2252. 14,66X14,98; 0,63
 15/2253. 15,18X14,20; 0,51
 15/2254. 14,00X14,47; 0,47
 15/2255. 15,23X15,79; 0,49
 15/2256. 15,53X14,66; 0,45
 15/2257. 13,92X15,29; 0,46
 15/2258. 16,78X15,57; 0,38
 15/2259. 14,68X15,38; 0,39
 15/2260. 14,46X15,69; 0,46
 15/2261. 14,15X14,64; 0,38
 15/2262. 15,64X15,56; 0,48
 15/2263. 13,84X14,46; 0,46
 15/2264. 14,65X15,03; 0,45
 15/2265. 15,26X13,77; 0,55
 15/2266. 14,60X15,69; 0,50
 15/2267. 14,26X14,29; 0,41
 15/2268. 15,02X13,65; 0,43
 15/2269. 14,23X15,10; 0,44
 15/2270. 16,15X15,35; 0,48
 15/2271. 15,42X14,94; 0,36
 15/2272. 14,25X14,72; 0,42
 15/2273. 14,43X15,22; 0,42
 15/2274. 14,27X14,51; 0,38
 15/2275. 15,57X15,79; 0,43
 15/2276. 15,09X15,49; 0,45
 15/2277. 16,28X15,36; 0,44
 15/2278. 15,89X14,81; 0,40
 15/2279. 14,64X14,68; 0,45
 15/2280. 15,18X15,60; 0,50
 15/2281. 15,36X14,56; 0,40
 15/2282. 14,73X14,12.; 0,44
 15/2283. 14,09X14,19; 0,47
 15/2284. 13,84X13,48; 0,43
 15/2285. 14,26X14,18; 0,49
 15/2286. 14,62X14,25; 0,46
 15/2287. 15,60X15,16; 0,36
 15/2288. 15,08X15,03; 0,56
 15/2289. 14,53X14,78; 0,63
 15/2290. 15,00X14,06; 0,46
 15/2291. 14,77X14,35; 0,36
 15/2292. 14,23X15,32; 0,49
 15/2293. 15,73; 0,36; Fg.
 15/2294. 0,24; Fg.
 15/2295. 0,22; Fg.
1588
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2296. 14,32X14,63; 0,51
 15/2297. 13,50X14,48; 0,48
 15/2298. 14,50X14,98; 0,55
 15/2299. 14,84X15,11; 0,42
 15/2300. 14,27X14,99; 0,36
 15/2301. 14,40X13,97; 0,44
 15/2302. 15,14X15,48; 0,50
 15/2303. 14,99X14,12; 0,48
 15/2304. 14,19X15,53; 0,44
 15/2305. 15,07X15,15; 0,45
 15/2306. 14,95X14,84; 0,55
 15/2307. 14,95X14,74; 0,42
 15/2308. 15,16X16,05; 0,42
 15/2309. 15,58X14,49; 0,37
 15/2310. 16,11X15,51; 0,45

15/2311. 15,72X15,72; 0,54
 15/2312. 14,03X16,68; 0,45
 15/2313. 14,11X15,14; 0,57
 15/2314. 15,52X14,68; 0,41
 15/2315. 14,63; 0,41; Fg.
 15/2316. 14,10X14,54; 0,40
 15/2317. 15,82X15,41; 0,51
 15/2318. 16,25X14,88; 0,34
 15/2319. 14,54X15,03; 0,54
 15/2320. 14,66X14,55; 0,36
 15/2321. 14,88X14,61; 0,50
 15/2322. 15,18X15,48; 0,37
 15/2323. 15,14X14,; 0,51
 15/2324. 15,23X14,90; 0,46
 15/2325. 14,92X14,86; 0,46
 15/2326. 15,41X14,71; 0,46
 15/2327. 16,12; 0,40; Fg.
 15/2328. 15,48; 0,47; Fg.
 15/2329. 14,86; 0,32
 15/2330. 15,67; 0,40; Fg.
 15/2331. 15,15; 0,38; Fg.
 15/2332. 14,83; 0,35; Fg.
 15/2333; 0,60
 ?15/2334. 0,38; Fg.

1589
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2335. 13,29X14,81; 0,48
 15/2336. 16,40X13,66; 0,42
 15/2337. 13,77X13,78; 0,39
 15/2338. 14,37X14,02; 0,58
 15/2339. 15,01X15,00; 0,46
 15/2340. 15,05X15,04; 0,56
 15/2341. 14,70X14,81; 0,47
 15/2342. 15,29X15,62; 0,41
 15/2343. 14,84X14,62; 0,50
 15/2344. 14,50X14,80; 0,40
 15/2345. 15,32X15,13; 0,40
 15/2346. 15,18X15,14; 0,33
 15/2347. 15,98X15,44; 0,48
 15/2348. 13,72X14,69; 0,38
 15/2349. 13,50X14,20; 0,54
 15/2350. 14,51X14,72; 0,48
 15/2351. 15,62X15,22; 0,41
 15/2352. 13,99X15,05; 0,57
 15/2353. 15,44X15,26; 0,37
 15/2354. 15,17X14,86; 0,49; Fg.
 15/2355. 14,86X15,01; 0,50
 15/23556. 15,21X15,25; 0,46
 15/2357. 14,79X15,25; 0,51
 15/2358. 14,88X15,58; 0,38
 15/2359. 14,78X14,92; 0,41
 15/2360. 14,53X14,98; 0,52
 15/2361. 15,20X15,78; 0,30
 15/2362. 14,501X14,45; 0,59
 15/2363. 15,07X14,46; 0,64
 15/2364. 15,07X15,04; 0,50
 15/2365. 15,42X14,93; 0,47
 15/2366. 15,13X15,30; 0,47
 15/2367. 13,75X14,63; 0,74
 15/2368. 14,45X13,61; 0,55
 15/2369. 14,87X14,33; 0,63
 15/2370. 15,06X13,93; 0,47
 15/2371. 14,15X14,90; 0,42
 15/2372. 15,06X14,47; 0,42
 15/2373. 14,23X14,84; 0,43
 15/2374. 15,02X15,35; 0,48
 15/2375. 14,61X14,69; 0,46
 15/2376. 15,46X14,96; 0,54
 15/2377. 15,07X14,62; 0,43

15/2378. 13,67X15,07; 0,57
 15/2379. 14,75; 0,30; Fg.
 15/2380. 15,92; 0,39; Fg.
 15/2381. 0,33; Fg.
 15/2382. 14,99X14,02; 0,49
 15/2383. 14,42; 0,36; Fg.
 15/2384. 15,05X14,78; 0,55
 15/2385. 15,48X14,41; 0,42

158?

CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2386. 16,13; 0,35; Fg.
 15/2387. 15,07X14,97; 0,56
 Fg.
 15/2388. 14,52X14,98; 0,46
 15/2389. 15,31; 0,37; Fg.
 15/2390. 14,80; 0,42; Fg.
 15/2391. 13,65X13,50; 0,49
 15/2392. 14,84X15,04; 0,37
 15/2393. 14,83X14,19; 0,46
 15/2394. 14,29X14,17; 0,41
 15/2395. 15,77X14,33; 0,42
 15/2396. 14,89X13,76; 0,36
 15/2398. 15,22X14,66; 0,41
 15/2400. 15,81X14,72; 0,53
 15/2402. 15,20X14,73; 0,37
 15/2403. 14,81X13,95; 0,46
 15/2404. 14,71X15,15; 0,41
 15/2405. 14,27X14,32; 0,42
 15/2406. 14,41X14,25; 0,55
 15/2407. 14,54X15,48; 0,37
 15/2408. 14,5,59X15,56; 0,44
 15/2409. 14,49X14,79; 0,40
 15/2410. 15,00X16,66; 0,49
 15/2411. 13,46X15,17; 0,33
 15/2412. 15,59X15,44; 0,39
 15/2413. 14,66X14,95; 0,50
 15/2414. 12,83X14,24; 0,55
 15/2416. 15,13X14,45; 0,38; Fg.
 15/2418. 13,90; 0,39; Fg.
 15/2420. 14,99X15,45; 0,36
 Fg.
 15/2421. 14,38; 0,38; Fg.
 15/2422. 13,81; 0,24; Fg.
 15/2423. 0,29; Fg.
 15/2424. 14,75; 0,28; Fg.
 15/2425. 14,41; 0,32; Fg.
 15/2426. 14,48; 0,36; Fg.
 15/2427. 14,50X14,24; 0,40
 15/2428. 0,21; Fg.
 15/2429. 0,27; Fg.
 15/2430. 0,27; Fg.
 15/2431. 0,31; Fg.
 15/2432. 15,21; 0,37; Fg.
 15/2433. 15,32; 0,45; Fg.
 15/2434. 14,95; 0,46; Fg.
 15/2435. 0,30; Fg.
 15/2436. 0,13; Fg.

158?

CNH III.:159, Unger: 810 a,
 Huszár: 1058
 Kremnitz
 15/2397. 14,91X14,05; 0,41
 15/2399. 14,38X13,61; 0,45
 15/2401. 14,46X14,81; 0,42
 15/2415. 13,30X14,81; 0,38
 15/2417. 15,53; 0,40; Fg.
 15/2419. 14,86X14,86; 0,41; Fg.

1590, K-B

CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2437. 14,53X16,19; 0,54
 15/2438. 15,49X15,45; 0,60
 15/2439. 15,04X15,19; 0,44
 15/2440. 14,20X14,47; 0,53
 15/2441. 14,92X14,27; 0,43
 15/2442. 15,42X14,95; 0,43
 15/2443. 14,23X15,66; 0,58
 15/2444. 14,80X15,19; 0,44
 15/2445. 15,24X14,51; 0,34
 15/2446. 15,72X14,80; 0,46
 15/2447. 14,68X15,24; 0,46
 15/2448. 15,93X17,28; 0,33
 15/2449. 14,58X15,59; 0,54
 15/2450. 14,78X15,30; 0,43
 15/2451. 16,09X14,99; 0,34
 15/2452. 15,01X14,63; 0,43
 15/2453. 15,53X15,78; 0,42
 15/2454. 14,87X14,81; 0,50
 15/2455. 14,61X15,33; 0,49
 15/2456. 15,74X15,16; 0,56
 15/2457. 15,02X13,97; 0,55
 15/2458. 15,12X15,06; 0,36
 15/2459. 15,12X14,53; 0,39
 15/2460. 14,52X14,21; 0,37
 15/2461. 13,91X15,54; 0,43
 15/2462. 14,99X15,26; 0,46
 15/2463. 15,72X15,12; 0,36
 15/2464. 15,45X14,83; 0,44
 15/2465. 15,94X15,42; 0,41
 15/2466. 14,64X14,39; 0,37
 15/2467. 15,97X14,76; 0,49
 15/2468. 14,70X15,31; 0,40
 15/2469. 15,18X14,54; 0,42
 15/2470. 16,59X14,46; 0,47
 15/2471. 14,95X14,45; 0,36
 15/2472. 14,85X14,91; 0,49
 15/2473. 14,60X14,80; 0,48
 15/2474. 15,62X14,50; 0,49
 15/2475. 15,19X15,40; 0,41
 15/2476. 15,15X15,40; 0,45
 15/2477. 15,02X14,12; 0,51
 15/2478. 14,22X15,02; 0,50
 15/2479. 15,56X15,76; 0,45
 15/2480. 16,11X14,96; 0,32
 15/2481. 16,02X16,31; 0,42
 15/2482. 15,14X15,12; 0,49
 15/2483. 14,69X15,29; 0,44
 15/2484. 15,43X15,73; 0,55
 15/2485. 15,72X15,13; 0,40
 15/2486. 0,44
 15/2487. 15,94X14,20; 0,37
 15/2488. 14,69X14,99; 0,45
 15/2489. 15,54X15,24; 0,38
 Batere dubla
 15/2490. 14,83; 0,39; Fg.
 15/2491. 14,82X15,03; 0,24
 15/2492. 15,02; 0,38; Fg.
 15/2493. 0,30; Fg.
 15/2494. 0,29; Fg.
 15/2495. 15,87; 0,36; Fg.
 15/2496. 14,56X14,60; 0,45
 15/2497. 15,54X15,09; 0,36
 15/2498. 14,72X15,08; 0,46

1591

CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz

- 15/2499. 15,57X15,21; 0,39
 15/2500. 14,99X14,63; 0,47
 15/2501. 15,76X15,19; 0,39
 15/2502. 14,98X15,11; 0,49
 15/2503. 14,86X14,79; 0,55
 15/2504. 15,53X15,39; 0,41
 15/2505. 15,55X15,12; 0,43
 15/2506. 14,90X15,72; 0,42
 15/2507. 13,87X14,93; 0,54
 15/2508. 15,47X14,20; 0,56
 15/2509. 15,21X15,03; 0,51
 15/2510. 13,83X14,01; 0,39
 15/2511. 14,53X15,88; 0,60
 15/2512. 14,75X16,06; 0,48
 15/2513. 15,21X14,47; 0,52
 15/2514. 14,47X15,48; 0,56
 15/2515. 15,23X15,48; 0,48
 15/2516. 15,19X14,72; 0,48
 15/2517. 15,33X14,71; 0,39
 15/2518. 14,59X15,14; 0,36
 15/2519. 15,36X14,87; 0,39
 15/2520. 15,83X14,18; 0,48
 15/2521. 14,06X14,99; 0,42
 15/2522. 15,39X16,01; 0,39
 15/2523. 15,39X14,54; 0,41
 15/2524. 14,61X15,00; 0,52
 15/2525. 15,06X14,54; 0,51
 15/2526. 14,67X14,35; 0,48
 15/2527. 15,33; 0,41; Fg.
 15/2528. 14,88X14,75; 0,47
 15/2529. 16,04X14,74; 0,50
 15/2530. 14,65X15,22; 0,48
 15/2531. 13,87X15,59; 0,48
 15/2532. 15,13X15,95; 0,45
 15/2533. 15,05X14,90; 0,41
 15/2534. 15,45X14,83; 0,40
 15/2535. 15,42X15,54; 0,46
 15/2536. 15,11X14,18; 0,44
 15/2537. 14,64X15,16; 0,41
 15/2538. 14,55X14,64; 0,36
 15/2539. 14,71X14,54; 0,43
 15/2540. 15,27X15,27; 0,40
 15/2541. 15,22X15,16; 0,31
 15/2542. 15,32; 0,35; Fg.
 15/2543. 14,91X14,62; 0,35
 15/2544. 15,62; 0,27; Fg.
 15/2545. 15,62; 0,42; Fg.
 15/2546. 15,89; 0,44; Fg.
 15/2547. 14,87X14,82; 0,47
 15/2548. 14,91X14,55; 0,49
- 1592**
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2549. 15,55X14,40; 0,43
 15/2550. 15,21X14,80; 0,46
 15/2551. 14,03X14,42; 0,35
 15/2552. 15,16X15,65; 0,62
 15/2553. 15,01X14,51; 0,35
 15/2554. 15,35X15,77; 0,43
 15/2555. 15,10X15,63; 0,32
 15/2556. 16,03X13,94; 0,41
 15/2557. 14,83X15,20; 0,41
 15/2558. 15,61X14,98; 0,56
 15/2559. 15,26X14,91; 0,50
 15/2560. 15,00X15,32; 0,41
 15/2561. 15,06X15,06; 0,53
 15/2562. 14,99X16,12; 0,45
 15/2563. 14,90X15,31; 0,37
 15/2564. 15,09X13,78; 0,49
 15/2565. 15,81X15,05; 0,42
- 15/2566. 15,45X15,55; 0,45
 15/2567. 14,42X15,97; 0,54
 15/2568. 14,70X15,68; 0,42
 15/2569. 15,29X15,49; 0,41
 15/2570. 15,28X14,63; 0,51
 15/2571. 15,18X15,10; 0,51
 15/2572. 14,33X16,03; 0,43
 15/2573. 15,68X14,81; 0,59
 15/2574. 15,38X15,38; 0,41
 15/2575. 14,34X15,29; 0,43
 15/2576. 15,57X14,77; 0,40
 15/2577. 15,12X15,72; 0,35
 15/2578. 15,01X15,74; 0,46
 15/2579. 15,09X15,44; 0,49
 15/2580. 16,16X14,95; 0,48
 15/2581. 15,43X16,06; 0,51
 15/2582. 15,15X15,22; 0,48
 15/2583. 15,15; 0,38; Fg.
 15/2584. 15,34X15,18; 0,39
 15/2585. 0,27; Fg.
 15/2586. 15,52; 0,33; Fg.
 15/2588. 15,71; 0,31; Fg.
 15/2589. 15,21; 0,41; Fg.
 15/2590. 15,11; 0,33; Fg.
 15/2591. 15,63X15,66; 0,42
 15/2592. 14,00X13,42; 0,27
 Fg.
 15/2593. 13,54X13,58; 0,47
 15/2594. 14,59X14,51; 0,48
- 1593**
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2595. 14,60X15,10; 0,50
 15/2596
 14,55X15,10; 0,46
 15/2597. 14,26X14,79; 0,46
 15/2598. 16,07X14,81; 0,43
 15/2599. 14,93X14,43; 0,60
 15/2600. 15,13X15,46; 0,53
 15/2601. 14,39X15,34; 0,42
 15/2602. 15,08X14,05; 0,50
 15/2603. 14,65X14,41; 0,45
 15/2604. 15,30X14,44; 0,53
 15/2605. 15,39X15,16; 0,44
 15/2606. 14,64X14,35; 0,69
 15/2607. 14,76X14,34; 0,32
 15/2608. 15,03X15,17; 0,48
 15/2609. 15,41; 0,31; Fg.
 15/2610. 15,96; 0,46; Fg.
 15/2611. 14,56; 0,28; Fg.
 15/2612. 15,09X15,67; 0,47
 15/2613. 15,70X14,62; 0,45
 15/2614. 14,03X14,96; 0,55
 15/2615. 14,03X14,96; 0,55
 15/2616. 14,77X13,34; 0,46
 15/2617. 15,62X15,08; 0,47
 15/2618. 15,49X14,71; 0,58
 15/2619. 15,27X14,79; 0,59
 15/2620. 15,21X14,22; 0,45
 15/2621. 14,90X14,93; 0,43
 15/2622. 14,51X14,48; 0,41
 15/2623. 14,76X13,94; 0,49
 15/2624. 15,24X16,00; 0,46
 15/2625. 14,87X14,17; 0,55
 15/2626. 14,62X14,24; 0,51
 15/2627. 15,03X15,19; 0,46
 15/2628. 14,94X14,91; 0,37
 15/2629. 13,97X14,76; 0,45
 15/2630. 15,49X14,43; 0,33
 15/2631. 15,09X14,26; 0,45
- 15/2632. 14,72X14,87; 0,44
 15/2633. 14,91X14,78; 0,41
 15/2634. 14,94; 0,42; Fg.
 15/2635. 14,81X14,47; 0,52
 15/2636. 14,09X15,43; 0,34
 15/2637. 13,87X14,31; 0,36
 15/2638. 13,18X14,66; 0,60
 15/2639. 14,70X19,09; 0,42
 15/2640. 15,15X15,50; 0,50
 15/2641. 12,92X12,56; 0,53
 15/2642. 14,79X14,56; 0,51
 15/2643. 14,81X14,69; 0,48
 15/2644. 14,95X14,68; 0,33
 15/2645. 14,58X14,41; 0,33
 15/2646. 13,93X14,66; 0,37
 15/2647. 14,64X14,96; 0,47
 Fg.
 15/2648. 15,24X14,82; 0,39
 15/2649. 15,18; 0,33; Fg.
 15/2650. 14,15; 0,31; Fg.
 15/2651. 0,32; Fg.
 15/2652. 0,10; Fg.
 15/2653. 14,07X14,90; 0,41; Fg.
 15/2654. 15,93X15,29; 0,50
 15/2655. 15,65; 0,30; Fg.
 15/2656. 0,26; Fg.
 15/2657. 13,99; 0,31; Fg.
- 1594**
 CNH III.:160, Unger: 811 a,
 Huszár: 1059
 Kremnitz
 15/2658. 15,33X16,10; 0,39
 15/2659. 14,74X14,98; 0,48
 15/2660. 14,88X15,01; 0,47
 15/2661. 14,53X14,89; 0,37
 15/2662. 14,66X15,27; 0,39
 15/2663. 14,73X14,31; 0,45
 15/2664. 15,33X14,93; 0,46
 15/2665. 15,16X13,75; 0,43
 15/2666. 15,24X14,84; 0,39
 15/2667. 15,06X15,01; 0,47
 15/2668. 15,44X14,50; 0,38
 15/2669. 15,56X15,63; 0,31
 15/2670. 14,81X15,05; 0,51; Fg.
 15/2671. 14,84X15,08; 0,51
 15/2672. 14,27X15,15; 0,41
 15/2673. 15,02X15,54; 0,45
 15/2674. 14,62X13,84; 0,39
 15/2675. 14,21; 0,35; Fg.
 15/2676. 14,49X15,17; 0,42
 15/2677. 14,14X13,74; 0,42
 15/2678. 14,91X14,85; 0,34
 15/2679. 14,69X14,87; 0,34
 15/2680. 14,37X14,55; 0,53
 15/2681. 14,70X14,73; 0,65
 15/2682. 14,99X15,13; 0,64
 15/2683. 14,71X14,93; 0,36
 15/2684. 14,72X14,58; 0,51
 15/2685. 14,93X13,92; 0,55
 15/2686. 14,40X15,16; 0,40
 15/2687. 14,43X15,17; 0,36
 15/2688. 14,51X14,42; 0,50
 Fg.
 15/2689. 15,19X15,19; 0,53
 15/2690. 14,21X14,35; 0,46
 15/2691. 14,95X14,53; 0,38; Fg.
 15/2692. 15,61; 0,41
 15/2693. 13,45X14,86; 0,44
 15/2694. 15,09X14,39; 0,43
 Fg.

1595

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2695. 14,68X15,05; 0,41
15/2696. 14,12X14,90; 0,64
15/2697. 14,72X14,20; 0,44
15/2698. 15,58X14,95; 0,50
15/2699. 13,14X14,16; 0,49
15/2700. 15,60X14,10; 0,35
15/2701. 14,65X15,21; 0,36
15/2702. 14,72X15,89; 0,43
15/2703; 13,85X15,41; 0,47
15/2704. 14,09X15,09; 0,48
15/2705. 15,21X16,26; 0,54
15/2706. 14,01X14,95; 0,49
15/2707. 14,62X14,4; 0,52
15/2708. 14,32X14,70; 0,43
15/2709. 13,60X14,98; 0,45
15/2710. 15,19X14,04; 0,42
15/2711. 15,22X14,40; 0,44
15/2712. 14,06X14,46; 0,49
15/2713. 15,34X14,57; 0,40
15/2714. 15,29; 0,31; Fg.
15/2715. 14,95; 0,39; Fg.
15/2716. 14,80X15,33; 0,34
15/2717. 14,95; 0,39; Fg.
15/2718. 15,20; 0,35; Fg.

1596

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/271915,46X14,20; 0,50
15/2720. 14,80X14,56; 0,42
15/2721. 16,42X15,52; 0,38
15/2722. 15,46X14,98; 0,40
15/2723. 14,33X15,51; 0,52
15/2724. 13,52X14,80; 0,62
15/2725. 15,58X14,57; 0,49
15/2726. 15,15X14,64; 0,50
15/2727. 15,46X14,95; 0,44
15/2728. 14,50X14,90; 0,44
15/2729. 14,41X15,05; 0,49
15/2730. 14,28X15,14; 0,57
15/2731. 14,99X15,43; 0,37
15/2732. 15,51X15,87; 0,42
15/2733. 14,27X14,91; 0,49
15/2734. 13,61X14,10; 0,63
15/2735. 14,45X14,96; 0,48
15/2736. 14,16X14,99; 0,38
15/2737. 15,02X14,60; 0,50
15/2738. 15,31X14,74; 0,53g
15/2739. 13,24X14,51; 0,43
15/2740. 14,20; 0,35

1597

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2741. 15,15X14,54; 0,56
15/2742. 15,26X16,30; 0,40
15/2743. 15,05X15,11; 0,54
15/2744. 14,26X15,02; 0,46
15/2745. 15,05X14,41; 0,36
15/2746. 15,50X15,67; 0,47
15/2747. 15,15X15,09; 0,62
15/2748. 14,07X15,44; 0,44
15/2749. 15,33X15,83; 0,42
15/2750. 15,06X14,93; 0,52
15/2751. 14,98X15,23; 0,50
15/2752. 14,33X14,79; 0,60

15/2753. 16,17X14,32; 0,37
15/2754. 14,67X14,77; 0,48
15/2755. 15,15X14,72; 0,38
15/2756. 15,365; 0,40; Fg.
15/2757. 0,26; Fg.
15/2758. 15,50X15,30; 0,48
15/2759. 15,13; 0,39; Fg. 15/2760
14,81X15,35; 0,46

1598

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2761. 15,210X14,51; 0,44
15/2762. 15,59X15,48; 0,40

1599

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2763. 14,63X14,66; 0,49
15/2764. 15,26X14,66; 0,47
15/2765. 14,70X14,65; 0,46
15/2766. 15,31X14,89; 0,46
15/2767. 15,70X5,14; 0,45
15/2768. 14,56X14,96; 0,49
15/2769. 15,29X14,77; 0,52
15/2770. 15,36X14,78; 0,57
15/2771. 14,39X14,43; 0,52
15/2772. 15,08X14,97; 0,48
15/2773. 15,35X15,28; 0,40
15/2774. 15,46X16,17; 0,48
15/2775. 14,62X15,16; 0,48
15/2776. 14,78X14,54; 0,47
15/2777. 13,90X14,92; 0,50
15/2778. 15,310X14,99; 0,44
15/2779. 14,66X14,10; 0,44
15/2780. 15,88X15,18; 0,45
15/2781. 15,01; 0,42; Fg.
15/2782. 15,39; 0,42; Fg.
15/2783. 15,70; 0,46; Fg.
15/2784. 16,05X14,83; 0,32
15/2785. 14,80X14,85; 0,39

159?

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2786. 15,62X14,95; 0,38
15/2787. 15,41X14,50; 0,50
15/2788. 15,13X15,79; 0,43
15/2789. 15,28X14,81; 0,54
15/2790. 14,47X14,51; 0,43
15/2791. 14,85X15,00; 0,51
15/2792. 15,06X14,45; 0,47
15/2793. 14,98; 0,38; Fg.
15/2794. 14,23X14,80; 0,34
15/2795. 14,78; 0,50; Fg.
15/2796. 15,67; 0,35; Fg.
15/2797. 14,27; 0,38; Fg.
15/2798. 0,35; Fg.
15/2799. 15,29; 0,31
15/2800. 13,71X13,97; 0,43
15/2801. 14,85; 0,25; Fg.
15/2802. 14,13; 0,35; Fg.

1602

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2803. 14,84X14,85; 0,44

? An

CNH III.:160, Unger: 811 a,
Huszár: 1059
Kremnitz
15/2804. 15,74X14,67; 0,43
15/2805. 14,42X14,89; 0,43
15/2806. 15,11X15,23; 0,44
15/2807. 13,65X14,54; 0,55
15/2808. 14,34X14,78; 0,62
15/2809. 14,44X15,68; 0,51
15/2810. 13,63X14,20; 0,57
15/2811. 15,16X15,03; 0,52
15/2812. 15,05X15,76; 0,43
15/2813. 13,96X14,31; 0,35
15/2814. 14,66X15,27; 0,39
15/2815. 15,32X15,14; 0,34
15/2816. 0,13; Fg.
15/2817. 13,84X14,41; 0,58
15/2818. 14,76; 0,33; Fg.
15/2819. 15,58X15,08; 0,60
15/2820. 15,08X14,28; 0,48
15/2821. 14,95X14,45; 0,37
Perforată
15/2822. 15,42X15,27; 0,46
15/2823. 14,70X14,16; 0,40
15/2824. 14,49X14,84; 0,50
15/2825. 14,78X15,08; 0,41
15/2826. 14,36X13,66; 0,43
15/2827. 15,35X15,22; 0,51
15/2828. 14,36X15,08; 0,41.
15/2829. 14,72X14,19; 0,36
15/2830. 14,54X15,28; 0,63
15/2831. 15,51X15,03; 0,28
15/2832. 14,34X14,37; 0,45
15/2833. 14,84X15,91; 0,35
15/2834. 0,34; Fg.
15/2835. 15,63; 0,38; Fg.
15/2836. 16,18X15,54; 0,48
15/2837. 14,80X15,56; 0,54
15/2838. 14,89X13,92; 0,37
15/2839. 15,25X15,35; 0,41
15/2840. 15,21X14,49; 0,49
15/2841. 15,97X15,00; 0,42
15/2842. 13,19X13,09; 0,28
15/2843. 14,88X15,17; 0,41
15/2846. 14,93; 0,31; Fg.
15/2847. 14,74; 0,40; Fg.
15/2848. 15,36; 0,35; Fg.
15/2849. 14,64; 0,34; Fg.
15/2850. 17,16; 0,65; Fg.
Perforată
15/2851. 14,65; 0,41; Fg.
15/2852. 15,09; 0,34; Fg.
15/2853. 16,33; 0,39; Fg.
15/2854. 15,40; 0,38; Fg.
15/2855. 14,45; 0,32; Fg.
15/2856. 15,00; 0,46; Fg.
15/2857. 14,84; 0,29; Fg.
15/2858. 15,68; 0,35; Fg.
15/2859. 14,61; 0,34; Fg.
15/2860. 14,76; 0,27; Fg.
15/2861. 15,77; 0,32; Fg.
15/2862. 15,38; 0,24; Fg.
15/2863. 15,48; 0,35; Fg.
15/2864. 15,23; 0,24; Fg.
15/2865. 14,15; 0,28; Fg.
15/2866. 0,26; Fg.
15/2867. 0,29; Fg.
15/2868. 0,26. Fg.
15/2869. 14,11; 0,38; Fg.
15/2870. 15,04X14,38; 0,40
Fg.

15/2871. 0,23; Fg.
15/2872. 0,34; Fg.
15/2873. 0,25. Fg.
15/2874. 0,24; Fg.
15/2875. 0,48; Fg.
15/2876. 0,28; Fg.
15/2877. 0,26; Fg.

15/2878. 0,28; Fg.
15/2879. 0,19; Fg.
15/2880. 0,15; Fg.
15/2881. 0,12. Fg.
Perforată
15/2882. 0,27; Fg.
15/2883. 0,28; Fg.

15/2884. 0,20; Fg.
15/2885. 0,19; Fg.
15/2886. 0,20; Fg.
15/2887. 0,31; Fg.
15/2888. 0,21. Fg.

BIBLIOGRAFIE:

- BARACZKA 1965 I. Baraczka, *A hazai Pénzrendszerek és pénzek történetéhez (Nyugat-dunántúli számadáskönyvek pénztörténeti adatainak alapján 1540-1560)*, Levéltári Közlemények 36 (1965), nr. 1, 235-255.
- CHIRILĂ 1965 E. Chirilă, *Tezaurul feudal de la Iclozel (Raion Gherla)*, sec. XVI, StComSibiu, 1965, p. 277-279.
- CHIRILĂ, DĂNILĂ 1965 E. Chirilă, Șt. Dănilă, *Tezaurul de monede de la Visuia (r. Sărmaș)*, secolul. XV-XVI, Apulum, V, 1965, p. 625-630.
- CHIRILĂ, Z. MILEA 1965A E. Chirilă, Z. Milea, *Tezaurul de monede feudale de la Borzești (r. Turda)*, sec. XV-XVI, Apulum, V, 1965, p. 407-417.
- CHIRILĂ, MILEA 1965 B E. Chirilă, Z. Milea, *Tezaurul de monede feudale de la Moldovenești (raion Turda)*, sec. XVI-XVII, StComSibiu, 1965, p. 245-264.
- CHIRILĂ, BANDULA 1966 E. Chirilă, Oct. Bandula, *Tezaurul monetar de la Baia Mare*, Baia Mare, 1966.
- CHIRILĂ, PINTEA 1967 E. Chirilă, V. Pinte, *Tezaurul de la Enciu (r. Bistrița)*, sec. XV-XVII, Apulum, VI, 1967, p. 323-335.
- CHIRILĂ, DĂNILĂ 1968 E. Chirilă, I. Dănilă, *Tezaurul monetar de la Șieu (sec. XIV-XVII)*, Apulum, VII/1, 1968, p. 505-527.
- CHIRILĂ, PEPELEA 1970 E. Chirilă, V. Pepelea, *Tezaurul monetar de la Lunca Tîrnavei*, sec. XV-XVI, Apulum, VIII, 1970, p. 97-101.
- CHIRILĂ, SOLOCAN 1971 E. Chirilă, A. Solocan, *Tezaur și descoperiri monetare din colecția Muzeului județean Maramureș*, Baia Mare, 1971.
- CHIRILĂ, NEMETI 1971 E. Chirilă, I. Nemeti, *Tezaurul monetar de la Hotoan*, sec. XV-XVI, In: *Tezaur monetare din jud. Satu-Mare*, Satu-Mare, 1968, p. 61-91.
- CHIRILĂ, PEPELEA 1974 E. Chirilă, V. Pepelea, *Tezaurul monetar de la Tîrnăveni*, sec. XV-XVI, în Apulum, XII, 1974, p. 619-625.
- CHIRILĂ, DĂNILĂ 1976 E. Chirilă, Șt. Dănilă, *Al treilea tezaur monetar de la Șieu* sec. XV-XVII, File de istorie, IV, 1976, p. 217-231.
- CHIRILĂ, GUDEA,
LAZĂR, ZRINYI 1980 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lazăr, A. Zrinyi, *Tezaur și descoperiri monetare din Muzeul Județean Mureș*, Târgu Mureș, 1980.
- CHIRILĂ 1981 E. Chirilă, *Circulația monetară urbană și circulația monetară rurală în Transilvania în a doua jumătate a secolului XVI*, AMP, V, 1981, p. 347-350.
- CNH II. L. Réthy, *Corpus Nummorum Hungariae. Magyar Egyetemes Éremtár. II kötet, Vegyesházi Királyok Kora*, Budapest, 1907.
- CNH III. L. Huszár, *Habsburg-Házi Királyor pénzei. 1527-1657*, Budapest, 1975.
- GUMOWSKI 1960 M. Gumowski, *Handbuch der polnischen Numismatik*, Graz 1960.
- HARSÁNYI 1916 P. Harsányi, *A szerencsi magyar denárlelet*, Numizmatikai Közlöny 15 (1916), 8-10.
- HORVÁTH,
HUSZÁR 1955-1956 T. A. Horváth, L. Huszár, *Kamaragrófok a középkorban*, Numizmatikai Közlöny 54-55 (1955-1956), 21-33.
- HUSZÁR F.A. L. Huszár, *Mátyás pénzei*, In: *Mátyás király emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára*, Budapest, F.A.
- HUSZÁR 1951-1952 L. Huszár, *János király denárai*, Numizmatikai Közlöny 51-52 (1951-1952), 38-47.

- HUSZÁR 1969-1970 L. Huszár, *A lengyel pénzek forgalma Magyarországon a XVI-XVII. században*, Numizmatikai Közlöny 48-49, 1969-1970.
- CNH III L. Huszár, *Habsburg-Házi Királykor Pénzei, 1527-1657*, Budapest, 1975.
- HUSZÁR 1979 L. Huszár, *Munzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*, Battenberg, 1979.
- JAKÓ 1940 Zs. Jakó, *Bihar Megye a török pusztítás előtt*, Budapest, 1940.
- JESZENSZKY 1928-1929 G. Jeszenszky, *II Lajos denárai*, Numizmatikai Közlöny 26-27 (1928-1929), 127-143.
- KARÁCSON 1916 I. Karácson, *Török történetírók*. Vol. III., Budapest, 1916.
- KŐHEGYI-NAGY 1976-1977 M. Kőhegyi, A. Nagy, *XVI. századi éremlelet Tápé-Malajdokról*, A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1 (1976-1977). 135-161.
- LAKOS 1959-1960 J. Lakos, *II. Ulászló pénzverése*, Numizmatikai Közlöny 58-59 (1959-1960), 24-32.
- LUKINICH 1918 I. Lukinich, *Az Erdélyi Fejedelemség területi változásai*, Budapest, 1918.
- MAGYARI 2008 K. Magyar, *Balatonszabadi-Pusztatorony (Somogy megye) régészeti kutatása II. A XVI. századi kincslelet*. Somogyi Múzeumok Közleményei 18 (2008), 235-250.
- MÓDY, GEDAI, KAHLER 1965 Gy. Módy, I. Gedai, F. Kahler, *XVI-XVII. századi pénzleletek Polgárról*, Déry Múzeum Évkönyve, 1965, 97-130.
- MUREȘAN, SUCIU 1979 A. Mureșan, V. Suciú, *Tezaurul monetar feudal din sec. XV-XVI descoperit la Șona (jud. Alba)*, Apulum, XVII, 1979, p. 277-293.
- MURGESCU 1996 B. Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.
- PAP, WINKLER 1966 F. Pap, Iudita Winkler, *Monede poloneze din secolele XV-XVII în Transilvania*, AMN, III, 1966, p. 97-211.
- PAP 1978 F. Pap, *Efectiv monetar și monedă de calcul în comerțul monetar clujean (prima jumătate a secolului al XVII-lea)*, Potaissa, 1, 1978, 93-98.
- PAP 1987-1988 F. Pap, *Circulația monetară în Transilvania în perioada anii 1526-1571*, AMN, 24-25, 1987-1988, p. 623-629.
- PAP 1991-1992 F. Pap, *Pénzforgalom és kereskedelem Erdélyben (15.-18. század)*, Numizmatikai Közlöny 90-91 (1991-1992), 115-126.
- PINTEA 1973 V. Pintea, *Tezaurul de monede feudale de la Panticeu din sec. XV-XVII*, Apulum, XI, 1973, p. 351-372.
- POHL 1972 A. Pohl, *Hunyadi Mátyás birodalmának ezüstpénzei*, Budapest, 1972.
- POHL 1982 A. Pohl, *Münzzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300-1540*, Budapest, 1982.
- SZEPESSY 1969-1970 G. Szepessy, *Egy esztergomi pénzlelet a XVI. századból*, Numizmatikai Közlöny 68-69 (1969-1970), 75-76.
- TÁLAS 1990 L. Tálas, *Újabb 16. századi éremkincsleletek Szolnok megyéből*, Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve 7 (1990), 213-229.
- TÓTH-SZABÓ 1904 P. Tóth-Szabó, *Nagyvárad az erdélyi fejedelmek s a török uralom korában*, Nagyvárad, 1904.
- UNGER E. Unger, *Magyar éremhatározó. II. Kötet (1526-1740)*, Budapest, 2000.
- UNGER II/1960 E. Unger, *Magyar Éremhatározó. II. füzet (1307-1540)*, Budapest 1960.

15-16 SZÁZADI ÉREMKINCSLELET MARGITTÁRÓL (BIHAR MEGYE)

Kivonat

Az alábbi közleményben bemutatásra kerülő éremkincs 1973-ban került bejegyzésre a nagyváradi Körösvidéki Múzeum gyűjteményi törzskönyvébe. A leltárkönyvi bejegyzés alapján csupán annyit sikerült megállapítani, hogy a lelet Margitta területéről származik, a pontos lelőhely és a leletkörülmények azonban teljességgel ismeretlenek. A kincslelet – illetve annak a múzeum gyűjteményébe került része – 2884 meghatározható ezüst éremből áll, amelyet 70 további, az állapota miatt meg nem határozható töredék egészít ki. A leletegyüttes legkorábbi darabja Mátyás 1469-ben, Körmöcbányán vert CNH 235-ös típusú denárja, a záródarabot illetően azonban számos kétséggel kell számolnunk. A kincslelet utolsó horizontját 23 db, Rudolf nevére, 1599-ben vert ezüstdenár alkotja. Ezt követően két év szünet után egyetlen, 1602-ben vert magyar denár, valamint egy 1623-ban vert legyel dreipölker következik. E két utóbbi, de legalábbis az utolsó éremnek a lelethez való tartozását a tanulmány szerzői kétségesnek tartják. Ezek minden bizonnyal később keveredhettek a lelet érmei közé.

Az vizsgált éremkincset 2856 magyar denárveret, 52 cseh weisspfennig, 4 garas (3 lengyel és egy poroszországi veret) és 2 félgaras (egy lengyel és egy swiedniti veret) alkotja. A közleményhez csatolt katalógus tartalmazza az érmek meghatározását (éremtípus, a kiadás éve, verde és esetenként a kamaragrófok meghatározásával), valamint mindegyik érem legfontosabb méretadatait (tömeg, valamint lehetőség szerint egy vagy két átmérő). A katalógust az érmek legfontosabb statisztikai adatait tartalmazó táblázat, garfikonok, valamint mindegyik éremtípust ábrázoló képmelléklet egészíti ki.

A kincslelet elemzése során a tanulmány szerzői arra a megállapításra jutottak, hogy a leletegyüttes felhalmozására nagyjából a 16. század utolsó negyedében került sor, az ezt megelőző korú veretek az ekkor még forgalomban lévő, Mátyás, II. Ulászló, II. Lajos, I. Ferdinánd valamint Miksa által vert pénzek közül kerültek ki. Az elrejtés dátuma a záróéremmel kapcsolatos problémák miatt nem határozható meg pontosan. Erre mindenképpen 1599-ben vagy annál később kerülhetett sor. Mivel egyik záróérem kora sem köthető a lelőhely közelében lezajlott konkrét történelmi eseményhez, az elrejtés okát csupán tágabb keretek között lehet meghatározni. Báthori Zsigmond fejedelem 1597-ben bekövetkező lemondását követő események nyomán Bihar vármegye területén jelentősen megerősödött a katonai jelenlét és a kisebb léptékű hadicselekmények. Ezek közül kizárható Nagyvárad 1598. évi török ostroma, amely ennek az évnak a novemberében – tehát az utolsó jelentős éremsorozat megelőző évben – lezárult, a török seregek pedig a telet már Belgrádban töltötték. Ezt követően azonban a Habsburg császári csapatok Bihar, Kraszna és Közép-Szolnok vármegyei jelenléte és tevékenysége jelentősen fokozódott. Ezt a Várad várával 1598-tól a magyar király hűségére visszatért három vármegye fölötti ellenőrzés fenttartása tette szükségessé. Ebből a szempontból tekintve a kincs elrejtésének legkorábbi dátumként az 1600. év jöhet számításba. Ugyanakkor Várad 1598. évi török ostromát követően jelentősen megváltozott gazdasági viszonyok között (éhínség, járványok, árrobbanás, az árutermelés időszakos megszűnése) nem tartható kizártnak, hogy az 1599. évi éremsorozat nem a kincs elrejtéséhez nyújt biztos támpontot, csupán azt jelzi, hogy annak birtokosa meddig rendelkezett megtakarítható jövedelmekkel. Ez esetben az 1602. évi egyetlen éremveret akár a kincshez tartozó is lehetett és ez esetben az elrejtés terminus post quem-jét 1602-ig tolhatja ki.

Az éremlelet elrejtője minden bizonnyal helyben lakó, viszonylag szerény jövedelmű, az árutermelés alsóbb szintjein résztvevő személy lehetett, aki a 16. század utolsó negyedének békés, gazdaságilag viszonylag élénk időszakában kisebb értékű vagyont halmozhatott fel.

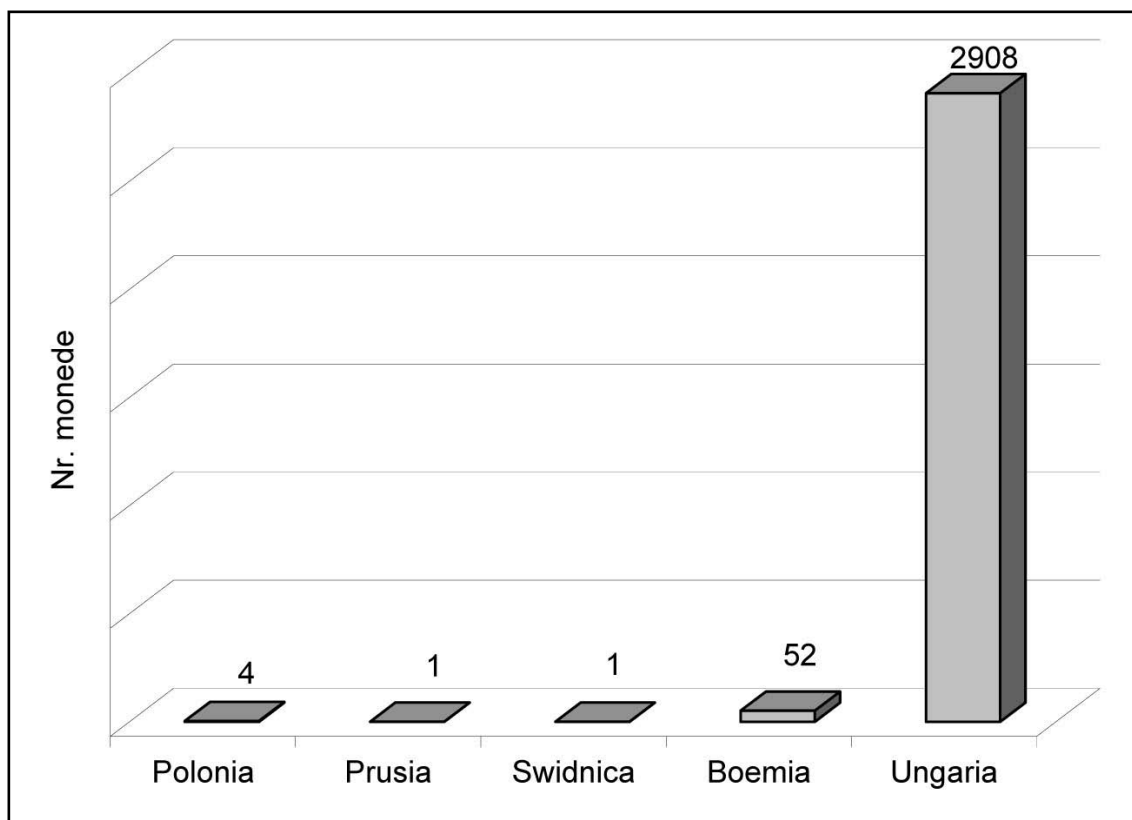

Fig. 1. Repartizarea monedelor pe state emitente

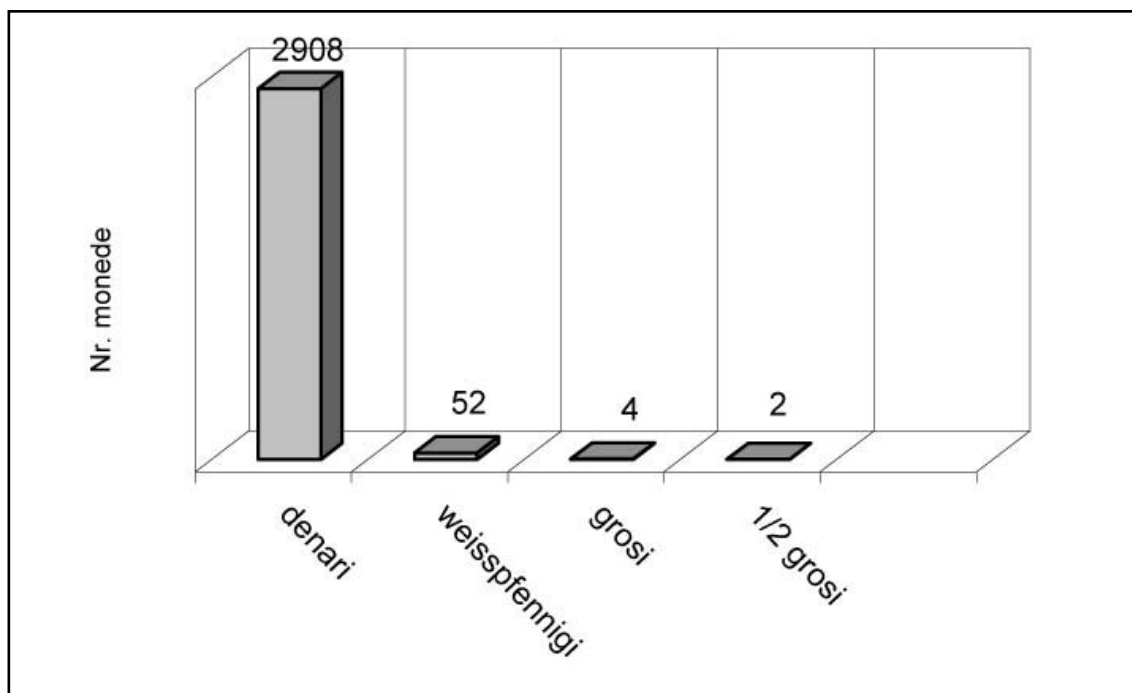

Fig. 2. Repartizarea monedelor pe nominale

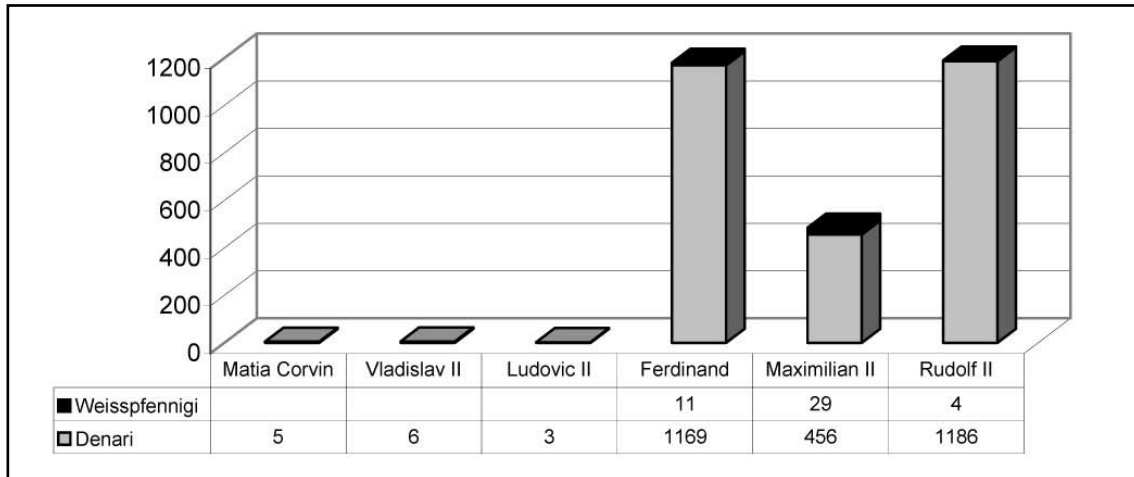

Fig 3. Repartizarea pe emitenți a weisspfennigilor și denarilor din tezaur

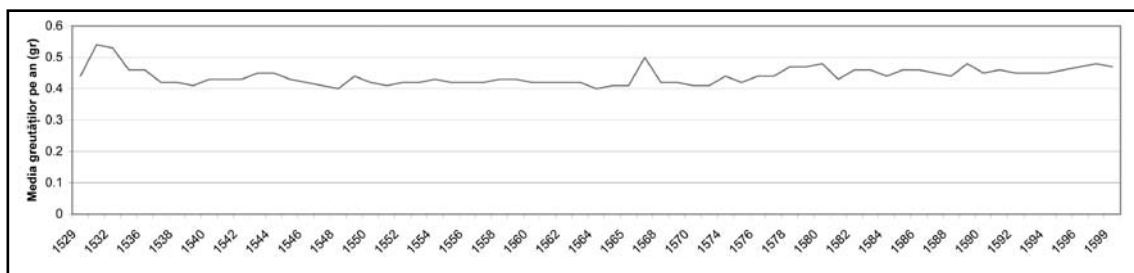

Fig 4. Oscilația greutăților medii anuale pentru denarii din tezaurul de la Marghita

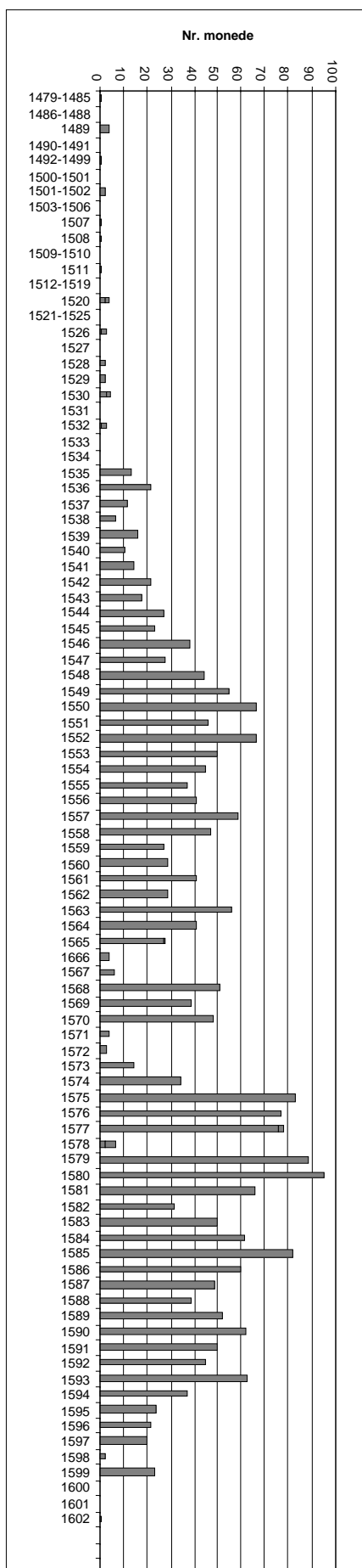
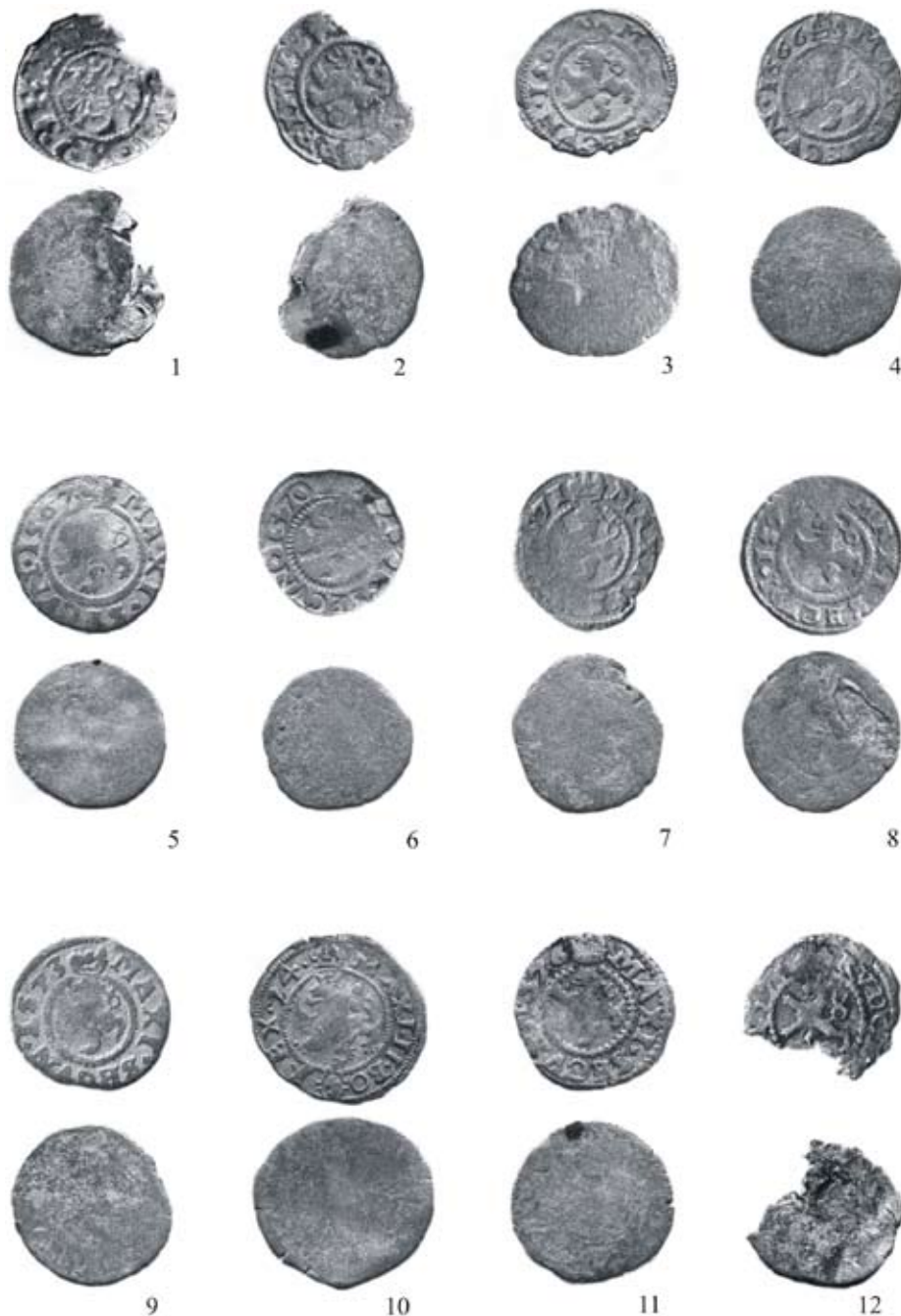

Fig. 5. Repartizare pe ani de emitere a denarilor maghiari

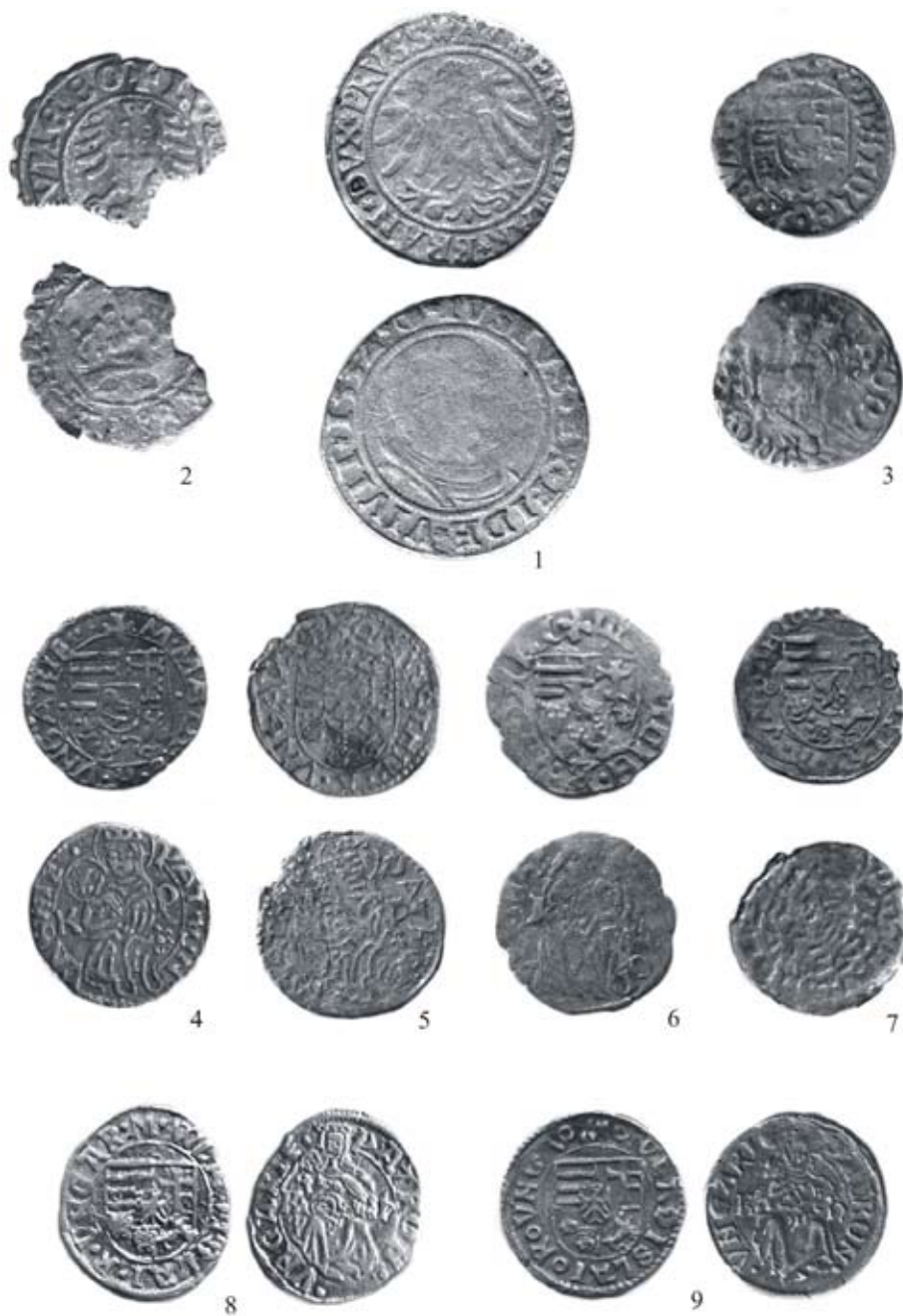

Pl. 1. Tezaurul monetar de la Marghita.

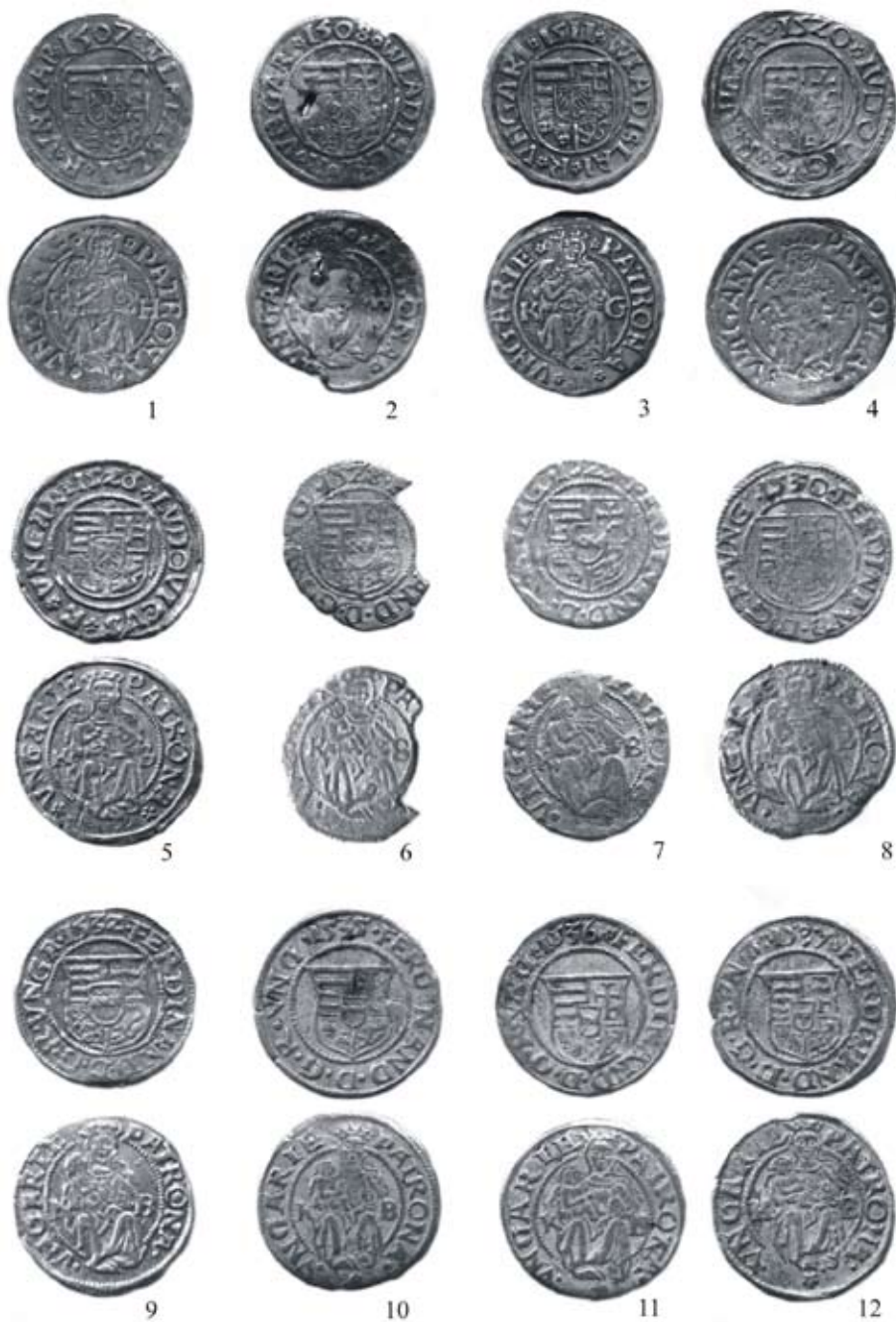
Nr. catalog 15/3 (1), 15/9 (2), 15/12 (3), 15/14 (4), 15/15 (5), 15/18 (6),
15/21 (7), 15/24 (8), 15/28 (9), 15/30 (10), 15/33 (11), 15/41 (12).

Pl. 2. Tezaurul monetar de la Marghita.
 Nr. catalog 15/42 (1), 15/53 (2), 15/44 (3), 15/54 (4), 15/55 (5),
 15/56 (6), 15/57 (7).

Pl. 3. Tezaurul monetar de la Marghita.
Nr. catalog 15/59 (1), 15/58 (2), 15/60 (3), 15/61 (4), 15/62 (5),
15/63 (6), 15/65 (7), 15/66 (8), 15/67 (9).

Pl. 4. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/68 (1), 15/69 (2), 15/70 (3), 15/71 (4), 15/73 (5), 15/75(6),
15/76 (7), 15/78 (8), 15/81 (9), 15/89 (10), 15/109 (11), 15/118 (12).

Pl. 5. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/135 (1), 15/138 (2), 15/154 (3), 15/165 (4), 15/179 (5), 15/205 (6),
15/219 (7), 15/252 (8), 15/278 (9), 15/306 (10), 15/346 (11), 15/388 (12).

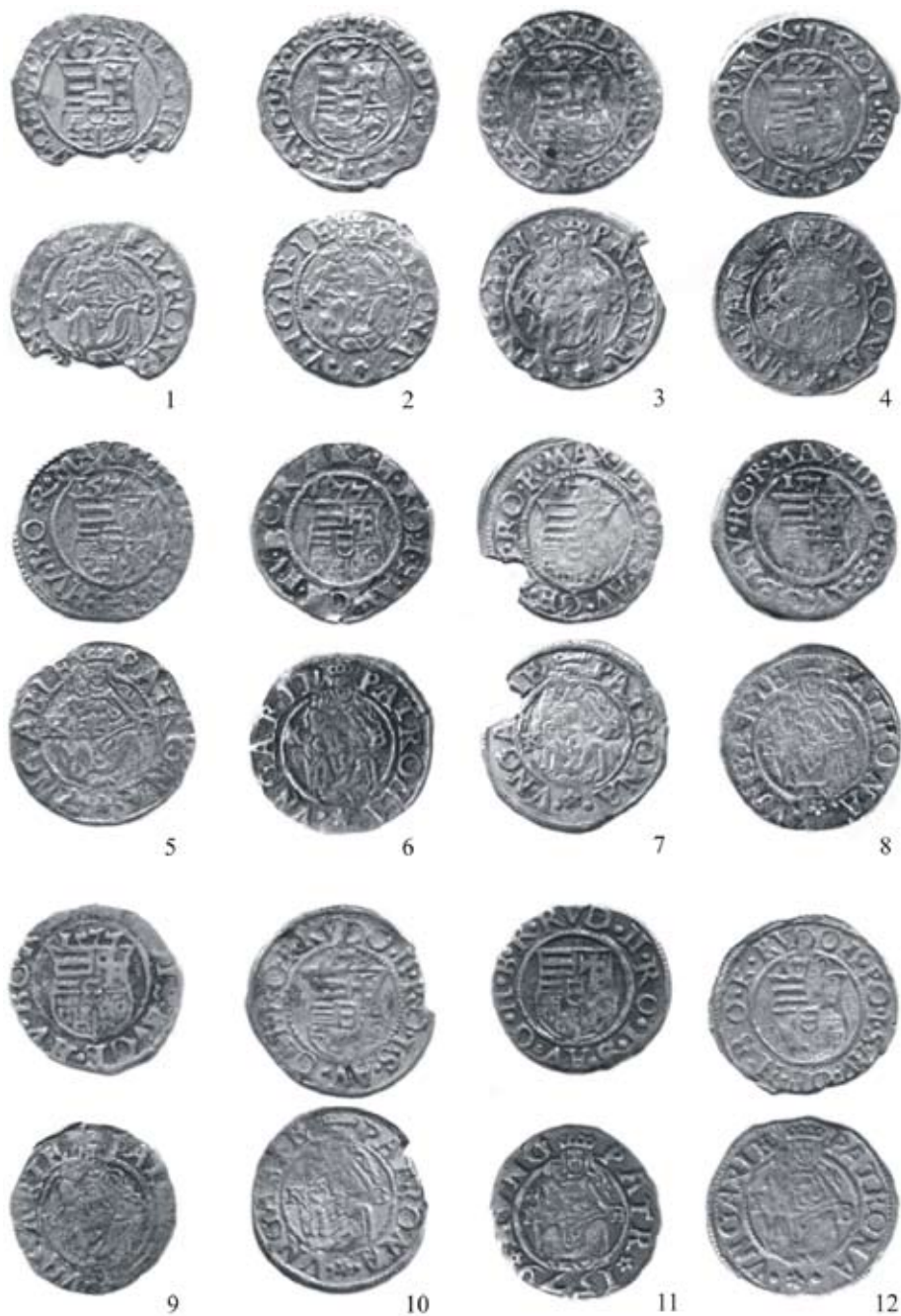
Pl. 6. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/436 (1), 15/448 (2), 15/525 (3), 15/570 (4), 15/636 (5), 15/682 (6), 15/724 (7), 15/762 (8), 15/811 (9), 15/862 (10), 15/914 (11), 15/972 (12).

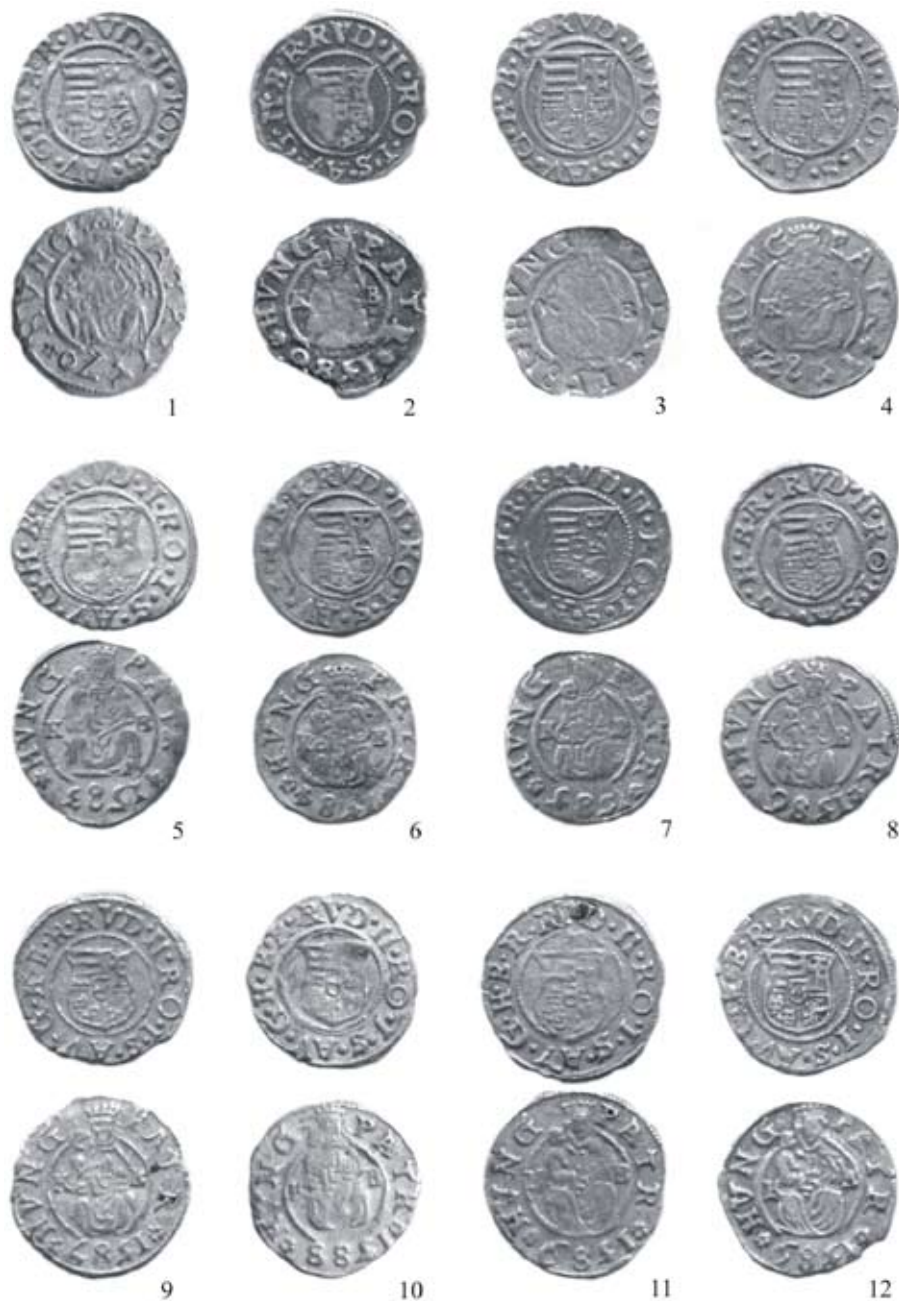
Pl. 7. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/1016 (1), 15/1028 (2), 15/1063 (3), 15/1124 (4), 15/1159 (5), 15/1243 (6), 15/1244 (7), 15/1247 (8), 15/1262 (9), 15/1307 (10), 15/1348 (11), 15/1387 (12).

Pl. 8. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/1388 (1), 15/1391 (2), 15/1419 (3), 15/1447 (4), 15/1537 (5), 15/1602 (6),
15/1602 (7), 15/1699 (8), 15/1700 (9), 15/1703 (10), 15/1766 (11), 15/1787 (12).

Pl. 9. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/1797 (1), 15/1853 (2), 15/1946 (3), 15/1980 (4), 15/2004 (5), 15/2074 (6),
15/2142 (7), 15/2221 (8), 15/2276 (9), 15/2324 (10), 15/2351 (11), 15/2353 (12).

Pl. 10. Tezaurul monetar de la Marghita.

Nr. catalog 15/2479 (1), 15/2508 (2), 15/2554 (3), 15/2643 (4), 15/2673 (5), 15/2707 (6),
15/2727 (7), 15/2750 (8), 15/2761 (9), 15/2775 (10), 15/2803 (11).

CU PRIVIRE LA GEOPOLITICA IMPERIULUI OTOMAN LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XVI

Alexandru SIMON*

REGARDING THE OTTOMAN EMPIRE'S GEOPOLITICS AT THE BEGINNING OF THE XVITH CENTURY

Abstract

The Ottoman expansion remains one of the most debated subjects amongst scholars of the Middle Ages. Explaining the rise and the strength of the empire turns into a major and delicate endeavor when a geopolitical approach is used. In this respect, the sixteenth century, in particular its first half, the time when the Porte reached its political peak, if such a controversial type of labeling may be used under the circumstances, is a key period for understanding the Ottoman power mechanism, its strengths and eventually, though not as soon as some might have expected and as some shortcomings might have called for, fatal flaws. It could be said that the Porte, turned Sublime, won and lost on a truly global scale.

Key words: Ottoman Empire, Geopolitics, Charles V, Suleyman I, Geographical Discoveries

Pierderea de către Regatul Ungariei a Belgradului la 1521 elibera calea Dunării, de la vest de Porțile de Fier, de marele obstacol care stătea în calea drumului otoman spre centrul Europei. Dacă evenimentele de la Constantinopol din primăvara lui 1453 avuseseră în primul rând o valoare simbolică pentru Creștinătate, pericolul conținut balcanic nedeășind pentru Apus statutul avut de amenințarea tătară din urmă cu două secole, după Belgrad, și definitiv după Mohács, cinci ani mai târziu (1526), Imperiul Otoman se înfățișează spre Occident drept o putere europeană în sens continental. Astfel, ideea politică a lui Carol Quintul, reprezentantul simbolic al creștinătății occidentale, se concentrează în jurul pacificării imperiale a teritoriilor dintre Viena și Oceanul Atlantic, în urma căreia marele *bellum iustum et pium* să poată fi îndreptat asupra Constantinopolului¹.

În deceniul trei al secolului XVI echilibrul european extins era pus iremediabil în discuție de acțiunile otomane. Întinderea teritorială a acestor demersuri atingea nervii sistemului creștin, declanșând reacții de tip cruciat, pe care însă, același echilibru european, în sens apusean de această dată, le împiedica să aibă o materializare militară de anvergură. Situația nu era nouă. Data din Evul Mediu².

¹ Karl Brandi, *Kaiser Karl V. Werden und Schicksal einer Persönlichkeit und eines Weltreiches*, volumele I-II, München, 1937, *passim*; Heinrich Lutz, *Christianitas afflicta. Europa, das Reich und die päpstliche Politik im Niedergang der Hegemonie des Kaisers Karl V.*, Göttingen, 1964, *passim*; *Aspects of the Balkans: Continuity and Change* (edited by Henrik Birnbaum, Speros Vryonis), The Hague, 1972, *passim*; Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, volumele III-IV, *The Sixteenth Century*, Philadelphia, 1984, *passim*; Janet Abu-Lughood, *Before European Hegemony. The World System AD 1250-1350*, Oxford, 1989, *passim*; Cemal Kafadar, *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, 1995, *passim*.

² Vezi, orientativ, Georges Livet, *L'équilibre européen de la fin du XVe siècle à la fin du XVIIIe siècle*, Paris,

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, alexandrusimon2003@yahoo.com

Între continente

Mișcându-se între dominanta continentală asiatică și extensia regională europeană, Imperiul Otoman ajunge, prin dezvoltarea centrului său de greutate orientat, să preia legăturile levantine tradiționale dintre continente. Reverberațiile mediteraneene ale cuceririi Egiptului (1517-1518) completează unda de șoc europeană emisă pe Câmpia Dunării de Mijloc de Imperiul Otoman, o imensă gură otomană deschizându-se asupra structurilor apusene între coastele Africii de Nord și regiunea Ucrainei subcarpatice. Dimensiunea asiatică a statului lui Soliman Magnificul era susținută de dimensiunea europeană câștigată progresiv, începând cu secolul XIV³.

Între aceste dimensiuni hegemonice, apăsarea și rolul de punte continentală și comercială, rol care obliga lumea apuseană să scoată Istanbulul din figura caricaturală a amenințării păgâne și astfel să-l considere fie rival, fie partener, din rațiuni pur politice și comerciale. Absența deschiderii atlantice, pe care Occidentul și-o consolidează în același timp cu expansiunea otomană pe Dunăre, ar fi dus la întărirea atitudinilor avute de statalitatea apuseană față de Înalta Poartă, accentuarea înțelegerii cu ea sau, dimpotrivă, o reacție violentă de degajare a presiunii otomane fiind tronsoanele istorice alternative pe care continentul european ar fi putut evolua⁴.

Spațiul Europei Centrale, Central-Răsăritene, prin întinderea sa spre Nipru, generează o individualitate între dominante de civilizație și nu un model de civilizație în expansiune. Din această cauză, abordarea sa, în plan geografic și la nivel politic, trebuie să pornească de la expunerile sale, inclusiv în cazul interesului otoman pentru acest spațiu. Pentru Constantinopol Europa Central-Răsăriteană nu este decât o componentă dintr-un întreg, însăși ideea unei percepții otomane a acestui spațiu ca individualitate fiind greu de afirmat. Ideea imperială otomană, deși profesa universalismul nivelator, lucra cu conceptul de accesorii regionale, pe care relieful și interesul politic le putea modela în grupări de interes pentru sultan. În aceste condiții, spațiul Europei Central-Răsăritene trebuie evidențiat în raport cu posibilitățile și legăturile sale, pentru ca apoi să fie intergat mizelor secolului XVI, și, abia în final, el apare ca obiectul abordării otomane⁵.

I. Spațiul dintre mări

Cea mai mare dificultate ridicată în durată de Europa Central-Răsăriteană este probabil întinderea ei. Dacă limitele ei par să fie lipsite de liniaritatea pe care un concept retroactiv o solicită, determinarea spațiului se poate face în raport cu "colțurile" sale de

1970, *passim*; Andreas Wang, *Der "Miles Christianus" im 16. Und 17. Jahrhundert und seine mittelalterliche Tradition. Ein Beitrag zum Verhältnis von sprachlicher und graphischer Bilderlichkeit*, Bern, 1975, *passim*; *Ottomans, Hungarians and Habsburgs in Central Europe: the Military Confines in the Era of Ottoman Conquest* (edited by Pál Fodor, Géza David), Leiden-Boston-Köln, 2000, *passim*.

³ Vezi impactul lui Soliman asupra secolului XVI în *Soliman le Magnifique et son temps. Actes du Colloque de Paris, Galeries Nationales du Grand Palais, 7-10 mars 1990* (publiés par Gilles Veinstein), Paris, 1992, *passim*; *Süleyman the Magnificent and His Age: The Ottoman Empire in the Early Modern World* (edited by Metin Kunt, Christine Woodhead), London-New York, 1995, *passim*; *The Great Ottoman-Turkish Civilization* (editor-in-chief Kemal Çiçek), volumul I, *Politics*, Ankara, 2004, *passim*.

⁴ A se vedea și Paul Coles, *The Ottoman Impact on Europe*, London, 1968, *passim*; Robert Schwoebel, *The Shadow of the Crescent: The Renaissance Image of the Turk (1453-1517)*, Nieuwkoop, 1968, *passim*; *Ottoman Rule in Middle Europe and Balkan in the 16th and 17th Centuries. Papers presented at the 9th Joint Conference of the Czechoslovak-Yugoslav Historical Committee* (editor Jaroslav Cesar), Prague, 1978, *passim*; Rhoads Murphey, *Ottoman Warfare 1500-1700*, London, 1999, *passim*; Viorel Panaite, *The Ottoman Law of War and Peace: the Ottoman Empire and the Tribute Payers*, Boulder, 2000, *passim*.

⁵ Câteva repere clasice: O. Halecki, *Europa-Grenzen und Gliederung seiner Geschichte*, Darmstadt, 1957, *passim*; Francisc Dvornik, *The Making of East-Central Europe* (second edition), London, 1974, *passim*; Ferdinand Siebt, *Europa 1475. Zur Krise des spätmittelalterlichen Staatensystems und ihrer Überwindung*, în "Österreichische Osthefte" (Wien), XVIII, 1976, p. 48-64.

interes comercial, în raport cu mărilor care definesc teritoriile de la est de Alpi, Marea Adriatică, Marea Baltică și Marea Neagră reglează, prin deschiderea sau prin blocarea lor, cadrul geopolitic larg, iar Imperiul Otoman controlează două dintre acestea, astfel că, între cercul adriatic și cel pontic, intră în funcțiune calea dunăreană spre Europa. Înainte ca Înalta Poartă “să creeze” între Europa și Asia, ea trebuie să lucreze cu un *acquis* regional, care nu o deranjează, dar nici nu o susține în mod absolut⁶.

Dacă Marea Neagră apare drept o “pungă” a Mediteranei, devenind din nou, după epoca bizantină, un “lac” imperial, Marea Adriatică, “eliberată” de Bosfor și Dardanele, de problema Strâmtoarelor, este o nișă maritimă a Mediteranei, găsindu-și susținerea apuseană în vecinătatea cu Peninsula Italică. Libertatea, care pare să-i rămână Adriaticii (și în extensie, dinspre sud-vest, Europei Centrale), prin menținerea centrelor venețiene pe litoralul dalmat, este doar aparentă. Un filtru otoman se așează între căile balcanice și panone ale mării și rețeaua italiană din peninsulă, și din Mediterană în general. Acest filtru este puternic susținut de faptul că, la est de “tocul cizmei” italiene, litoralele asiatice, africane și europene ale Mării Mediterane sunt sub stăpânirea turcilor⁷.

Asigurându-și patronajul asupra cercului adriatic, Imperiul Otoman își protejează flancul sud-vestic din Europa, singura sursă occidentală necontrolată fiind în spatele Vienei. Patronajul otoman asurpa Mării Adriatice întărește statutul tradițional de zonă de producție, de exploatare comercială, avut de teritoriile parcurse de Dunărea de Mijloc, Drava și Sava, deoarece sunt reduse marile contacte de interes local, întâietatea revenind profitului constantinopolitan. Zona de tranzit din nord-vestul peninsulei balcanice reușește să-și păstreze parțial vechea vascularizare comercială, în timp ce, la nord de Mesopotamiile Panonice, decăderea ungară se asociază cu accentuarea condiției de accesoriu a Câmpiei Dunării de Mijloc. În final, rezultatul construcției politice otomane este slăbirea sudică a legăturii dintre Baltică și Adriatică, tronsonul panon al acestei axe regionale fiind în primul rând un aliniament de front înspre vest, și nu un liant între sud și nord⁸.

Dependentă de Strâmtoare, Marea Neagră a fost cu adevărat un centru de interes în timpul sistemului comercial tripartit inaugurat în secolul XIII. Timp aproape două secole a funcționat un sistem comercial unitar și dezvoltat între cele trei mări, bruiajele acestuia venind înainte de toate din cauza evenimentelor din Peninsula Balcanică. Spre 1500, Marea Neagră se forma ca un lac pontic prin cucerirea otomană așezată, încetățenită pe aliniamentul Dunării de Jos între Adriatică și Marea Neagră. Deși profiturile nu dispar, nerenușându-se nici la apartenența sa la un vast sistem de schimb comercial, Marea Neagră intră într-o amorțeală otomană din care începe să iasă în urma unei alte expansiuni imperiale peste trei secole. Dinspre Marea Neagră, Imperiul, pare “doar” o lume între lumi⁹.

⁶ *The Cambridge Economic History of Europe* (general editor Michael M. Postan), volumul IV, *The Economy of Expanding Europe in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (edited by E.E. Rich, C.H. Wilson), Cambridge, 1967, *passim*; Shai Har-El, *Struggle for Domination in the Middle East: the Ottoman Mamluk War, 1485-1491*, Leiden-Boston-Köln, 1995, *passim*.

⁷ Andrew C. Hess, *The Forgotten Frontier. A History of the 16th Century Ibero-African Frontier*, Chicago, 1978, *passim*; Palmira Brummett, *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*, Albany, 1994, *passim*; Maria Pia Pedani, *In nome del Gran Signore. Inviati ottomani a Venezia dalla caduta del Constantinople alla guerra di Candia*, Venezia, 1994, *passim*; Hans-Peter-Alexander Theunissen, *Cairo Revisited (I). Four Documents Pertinent to the Ottoman Venetian Treaty (1517)*, în “Electronic Journal of Oriental Studies” (Utrecht), II, 1999, 7, p. 1-29; desigur, lista poate continua și nu doar în cazul de față.

⁸ Donald Edgar Pitcher, *A Historical Geography of the Ottoman Empire from the Earliest Times to the End of the Sixteenth Century*, Leiden, 1972, *passim*; Djurdjica Petrović, *Fire Arms in the Balkans on the Eve and After the Ottoman Conquests of the Fourteenth and Fifteenth War*, în *Technology and Society in the Middle Ages* (edited by V.J. Parry, M.E. Yapp), London, 1975, p. 164-194; Colin Imber, *The Ottoman Empire, 1300-1650. The Structure of Power*, New-York, 2002, *passim*; *The Ottomans and the Balkans: A Discussion of Historiography* (edited by Fikret Adanir, Suraiya Faroqhi), Leiden-Boston-Köln, 2002, *passim*.

⁹ Walter Höflechner, *Die Gesandten der europäischen Mächte, vornehmliche des Kaisers und des Reiches, 1490-1500* (=“Archiv für Österreichische Geschichte”, CXXIX), Wien, 1972, *passim*; *A History of East-Central Europe* (editors Peter F. Sugar, Donald W. Treadgold), volumul IV, Daniel Stone, *The Polish-Lithuanian State, 1386-1795*, Seattle-London, 2001, *passim*; volumul V, P.F. Sugar, *South-Eastern Europe under Ottoman Rule 1354-1804*, Seattle-London, 1979, *passim*; Olga Zirigiević, *Die türkisch-ungarischen Kriege. Zusammenstoß und Streifzüge (1459-1526)*, în *Habsburgische-Osmanische Beziehungen. Relations Habsbourg-ottomanes*.

În pofida nuanțelor istorice și istoriografice operate asupra ei, linia Dunării de Jos nu și-a depășit vreodată condiția de “șanț cu apă”, respectiv pe cea de “canal colector”. Punctele otomane de la nordul fluviului controlau spațiul din afara Carpaților, fără însă ca această posesie transfluvială să ducă la o dezvoltare semnificativă a Dunării, principala cale de legătură între Adriatică și Marea Neagră rămânând în continuare vechiul drum imperial din Balcani. În aceste condiții, stăpânirea turcească din Câmpia Dunării de Mijloc nu contribuia, în mediul ne-otoman, la întărirea unui efect pozitiv al unificării danubiene, ci, de fapt, la menținerea unei vechi stări de fapt. O dată cu rămânerea spațiului panon la condiția de zonă producătoare pentru sistemul constantinopolitan, Dunărea era doar una dintre căile de comunicație ale imperiului¹⁰.

Pornind, fie și numai de la cazul Mării Negre, al lacului pontic, trebuie să distingem, în plan regional danubian, între profitul otoman, liniile sale de interes, și nevoile și planurile comunităților aflate nominal sau real sub autoritatea Înaltei Porți. Nedispariția profitului local, ne-otoman, și chiar creșterile regionale sau personale realizate în epocă sunt elemente care pot conduce la concluzia că blocajul otoman a fost unul relativ și chiar că anumite inițiative au continuat să aibă succes sub autoritatea Istanbulului. Acestea sunt adevăruri a căror relevare a fost determinată de hegemonia istoriografică a unor viziuni caricaturale, atât ca și schiță, cât și ca și detaliu de imagine¹¹.

Dar aceeași hegemonie “retroactivă” a determinat și estomparea linilor politice urmate de Imperiul Otoman în secolul XVI. În marea lor majoritate reușitele ne-otomane sunt controlate de un sistem turcesc, ele sunt susținute de acesta atâta timp cât nu amenință stabilitatea lui. Dincolo de această “larghețe” umană din abordarea geopolitică a imperiului, Istanbulul nu cedează controlul asupra punctelor cheie dintre Adriatică și Marea Neagră. În esență, profitul maxim al sistemului otoman este realizat prin controlul deschiderii regionale avute de teritoriile stăpânite¹².

II. Marile jocuri

Europa Central-Răsăriteană este, înainte de toate, un receptor politic și cultural. Inițiativele ei în cadru larg se datorează în primul rând “colțurilor” sale adriatic, baltic și pontic. Ea reprezintă “doar” un accesoriu pentru Imperiul Otoman, din perspectiva căruia este încercată prezenta abordare, și pentru partenerii/ adversarii săi. În aceste condiții, “marile jocuri” sunt cele care stabilesc coordonatele de evoluție pentru regiune, în măsura în care aceasta se află în centrul preocupărilor continentale. În cazul în care evoluțiile din această zonă nu sunt determinate hotărâtor de marile jocuri politice, evoluțiile, prin impactul avut, se ridică în cadrul marilor jocuri¹³.

Wien 26-30 September 1983 (herausgegeben von Andreas Tietze), Wien, 1985, p. 1-16.

¹⁰ Vezi Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Matei Cazacu, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1580*, în “BSOAS”, XLV, 1982, p. 47-66; Gilles Veinstein, *Prelude au problème cosaque*, în “Cahiers du Monde Russe et Soviétique” (Paris), XXX, 1989, 3-4, p. 329-362; Simon Adams, “Tactics or Politics”? “The Military Revolution” and the Habsburg Hegemony, 1525-1648, în *Tools of War: Instruments, Ideas and Institutions of Warfare, 1445-1871* (edited by John A. Lynn), Urbana, Ill-Chicago, 1990, p. 28-52; Halil Inalcik, *The Ottoman State: Economy and Society, 1300-1600. An Economic and Social History of the Ottoman Empire, 1300-1914* (edited by Halil Inalcik, with David Quataert), Cambridge, 1994, p. 9-409.

¹¹ Câteva repere, în primul rând, din mediul german: Winfried Schulze, *Reich und Türkengefahr im späten 16. Jahrhundert. Studien zu den politischen und gesellschaftlichen Auswirkungen einer äußeren Bedrohung*, München, 1978, *passim*; Europa und die osmanische Expansion im ausgehenden Mittelalter (herausgegeben von Franz-Reiner Erkens), Berlin, 1997, *passim*.

¹² Aici “se plătește tribut” Peninsulei Italice: Vladimir Lamansky, *Secrets d'État de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane*, Sankt Petersburg, 1884, *passim*; Hans [Peter-Alexander] Theunissen, *Ottoman-Venetian Diplomats: The Ahdnames. The Historical Background and the Development of a Category of Political Commercial Instruments*, în “Electronic Journal of Oriental Studies”, I, 1998, 2, p. 1-698; Kate Fleet, *European and Islamic Trade in Early Ottoman State. The Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999, *passim*.

¹³ Ernst Dieter Petritsch, *Regesten der osmanischen Dokumenten im Österreichischen Staatsarchiv*, volumul

În mod tradițional, marele adversar al Istanbulului este reprezentantul imperial al creștinătății apusene. La 1521, la momentul căderii Belgradului, acest reprezentant, Carol Quintul, este prins în conflictul cu Francisc I, regele Franței, pe care, după bătălia de la Pavia (1525), îl capturează. În principiu, în ajunul bătăliei de la Mohacs (1526), imperiul occidental părea eliberat de problemele sale dinspre Atlantic. Însă, dincolo de dimensiunile relativ reduse ale implicării sale răsăritene, acesta își avea centrul de interes în jumătatea vestică a continentului. Lăsând la o parte principiile cruciate ale lui Carol Quintul, implicarea răsăriteană clasică a Casei de Habsburg se datorează drepturilor avute asupra coroanei ungare și amenințării directe care plana asupra Vienei¹⁴.

Evenimentele, care despart dispariția Ungariei medievale de împărțirea moștenirii lui Carol Quintul (1556), sunt relevante pentru gradul în care statalitatea apuseană începe să se orienteze după Imperiul Otoman. Franța, fidelă principiului “dușmanul dușmanului meu este prietenul meu”, încheie la 1534-1535 un tratat cu Istanbulul, de la care se așteptau avantaje semnificative în Levant. Toată această politică franceză este dur incriminată de Carol în fața papei (1536), dar Francisc I nu este impresionat, permițând flotei turcești să ierneze la Toulon (1540). În plus, nici problemele din mediul politic german, exploatate din nou de Regatul Franței, nu sunt de natură să permită planurilor lui Carol Quintul să se materializeze. După campania lui Soliman din 1541, Buda devine pașalâc. Amenințarea otomană se încetățenește în Câmpia Dunării de Mijloc. Pentru a doua oară, Ferdinand, fratele lui Carol și “delegatul” său răsăritean, este obligat să plătească tribut lui Soliman, în preajma bătăliei de la Mühlberg (1547), deși de tributul plătit de Habsburgii Porții se vorbea încă din deceniul opt al secolului XV. Astfel, acceptând și calmând realitatea “păgână” din est, coroana imperială se poate ocupa de problemele sale europene¹⁵.

Până la evenimentele din ultimele două decenii ale secolului XVII, de după Războiul de Treizeci de Ani (1618-1648) și de după asediul Vienei (1683), reapar puseuri cruciate în formula Sfintei Ligi, care nu aduc însă modificări substanțiale situației continentale impuse la mijlocul secolului XVI. Nici tehnicile de abordare apuseană a Imperiului Otoman nu se schimbă în această perioadă. Doar supraviețuirea “mediteraneană”, comercială, prin Filip II al Spaniei, a ideii de puritate imperială avute de Carol Quintul, duce la reale tentative militare împotriva stăpânirii turcești. Exceptând “liantul” habsburgic din Occident și Roma, celelalte puteri europene par să se fi obișnuit cu existența danubiană și mediteraneană a Imperiului Otoman. Acesta devine practic un partener pentru regatele creștine. Deși nu abdică de la ideea sa universalistă, aceasta fiind exploatată de ascensiunea religiozității musulmane la nivelul conducerii imperiului, de mutația realizată progresiv, nici Istanbulul nu pare să fie deranjat de această situație, de acest *status-quo*, mai ales din întărita sa perspectivă asiatică¹⁶.

1, 1480-1574, Wien, 1991, *passim*; Nicolaas Hendrik Biegan, *The Turco-Ragusan Relationship, 1575-1595*, The Hague-Paris, 1967, *passim*; Géza Péter, *The Fall of the Medieval Kingdom of Hungary: Mohács 1526-Buda 1541*, Boulder, 1989, *passim*.

¹⁴ Gaston Zeller, *Les rois de France candidates à l'Empire. Essai sur l'idéologie impériale en France*, în Idem, *Aspects de la politique française sous l'ancien régime*, Paris, 1964, p. 12-89; Jean Jacquart, *François Ier*, Paris, 1981, *passim*; Thomas D. Goodrich, *The Ottoman Turks and the New World: A Study of Tarih-i Hind-i Garbi and Sixteenth Century Americana*, Wiesbaden, 1990, *passim*; Gábor Barta, *An d'illusions. Notes sur la double élection de rois après la défaite de Mohács*, în “Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae” (Budapest), XXIV, 1978, 1, p. 1-40; Robert Finlay, *Crisis and Crusade in the Mediterranean: Venice, Portugal and the Cape Route to India (1498-1509)*, în “Studi Veneziani” (Venezia), ns, XXVIII, 1994, p. 45-90.

¹⁵ E[rnest]. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs envoyés ou résidents*, volumele I-IV, Paris, 1848-1860, *passim*; *Empire Ottoman. Inventaire des mémoires et documents aux Archives du Ministère des Affaires Étrangères de France* (par Basil G. Spiridonakis), Thessaloniki, 1973, *passim*; *Austro-Turcica 1541-1552: diplomatische Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen*, herausgegeben von Karl Nehring, München, 1995, *passim*; *Hans Dernschwam's Tagebuch einer Reise Konstantinopel und Kleinasien (1553-1555)*, herausgegeben von Franz Babinger, Leipzig, 1923, *passim*; Hans Pfeffermann, *Die Zusammenarbeit der Renaissancepäpste mit den Türken*, Winterthur, 1946, *passim*.

¹⁶ Vezi *The Turkish Letters of Ogier Ghiselin de Busbecq, Imperial Ambassador at Constantinople, 1554-1562* (translated by Edgar Seymour Foster), Oxford, 1968, *passim*; Alexander H. De Groot, *The Ottoman Empire and the Dutch Republic. A History of the Earliest Diplomatic Relations, 1610-1630*, Leiden, 1978, *passim*; Thomas

Până la “echilibrarea expansionistă” a secolului XVI, stăpânirile turcești din Europa sunt doar o anexă a puterii otomane. Din punct de vedere cantitativ și calitativ, principalele zone de interes ale acesteia se află în regiunea Asiei Mici. De Europa imperiul se leagă cu adevărat prin cuceririle sale mediteranene și danubiene. La rândul ei Europa, dincolo de tradiția comerțului cu Levantul, se leagă de Asia prin expedițiile portugheze. În timp ce la Roma, Carol Quintul îl acuza de colaboraționism cu “păgânul” pe Francisc I, în Yemen, un conflict dur se desfășura între portughezi și puterea otomană. Cuceririle maghrebiene ale lui Soliman Magnificului leagă definitiv Europa de Asia, integrând problema otomană între preocupările politicii apusene. Resimțind direct amenințarea comercială a “păgânilor”, Spania lui Filip II își poate exprima demersul “prea catolic” în coordonatele unei scene politice tot mai vaste. În bună măsură, din deceniile trei și patru ale secolului XVI asistăm la o primă globalizare a interesului politic¹⁷.

Dacă Francisc I își găsisese susținerea “în spatele” imperiului lui Carol Quintul, acesta din urmă o caută “în spatele” imperiului lui Soliman Magnificul, în Persia. Zona Iranului de astăzi era de fapt marea amenințare a Istanbulului, sfârșitul vieții (1566) surprinzându-l pe Soliman în plină afacere mesopotamiană, dar nevoit să meargă pe frontul ungar, unde a și murit. Aria de interdependență politică se întinde schematic, și mai puțin organic datorită limitărilor și preocupărilor timpului, de la Tunis la Eufurat. Fronturile otomane sunt fiecare determinate în raport cu câte o lume, Înalta Poartă comportându-se ca un liant între lumi. În aceste condiții în care, judecând segregacionist “continental”, miza asiatică primează în raport cu cea europeană, zona Europei Central-Răsăritene, valoarea ei, nu se relevă ca aparținând prim-planului preocupărilor otomane. Eliminând, cu riscurile inerente, nuanțele regionale și confesionale, ea este pentru Istanbul un Maghreb, un Egipt sau o Asie Mică¹⁸.

Ceea ce face specială zona Europei Centrale pentru Imperiul Otoman este distanța dintre ea și Istanbul, expunerea pe care zona o reprezintă. Totuși, dacă Adrianopole pare să fi fost o capitală de “front”, Istanbulul, “ajutat” de cuceririle secolului XVI, devine un centru adevărat. La nivelul posibilităților, amenințarea europeană este însă cea mai apropiată de capitala imperiului. Astfel Europa Central-Răsăriteană este în același timp o zonă defensivă și o zonă de profit, de exploatare. Înainte de toate însă, pentru Imperiul Otoman, nu există o Europă Central-Răsăriteană, el nu lucrează cu un concept european particular, ci cu o serie de teritorii având destinații politice și economice diferite pentru imperiu. Pentru el, unitatea spațiului în discuție vine dinspre centrul său de control și de la nivelul creștin comun al zonei, nivel având exprimări confesionale distincte¹⁹.

Considerând Istanbulul drept centrul unui cerc imperial, ar trebui să rezulte scăderea constantă a presiunii otomane, directe în primul rând, spre margini. Această scădere există, însă ea se supune poziției geografice ocupate de spațiile de interes, reliefându-se

M. Barker, *Doppeladler und Halbmond. Entscheidungsjahr 1683*, Graz-Wien-Köln, 1982, *passim*; Lucien Bély, *Les relations internationales en Europe (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Paris, 1992, *passim*.

¹⁷ Barbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien, 1453-1600*, Wiesbaden, 1968, *passim*; S.A. Skilliter, *William Harborne and the Trade with Turkey, 1578-1582: A Documentary Study of the First Anglo Ottoman Relations*, London-Oxford, 1977, *passim*; H. Inalcik, *The Question of the Closing of the Black Sea under the Ottomans*, în “Archeion Pontou” (Athenai), XXXV, 1979, p. 74-110; Fernand Braudel, *Mediterrana și lumea mediteraneană în epoca lui Filip al II-lea*, volumele I-VI, București, 1986, *passim*; V. Panaite, *Diplomație occidentală, comerț și drept otoman (secolele XV-XVIII)*, București, 2004, *passim*.

¹⁸ Hanna Sohrweide, *Der Sieg der Safaviden in Persien und seine Rückwirkung auf die Schiiten Anatoliens im 16. Jahrhundert*, în “Der Islam” (Leiden), XLI, 1965, p. 95-223; Adel Allouche, *The Origins and Development of the Ottoman-Safavid Conflict (906-962/ 1500-1555)*, Berlin, 1983, *passim*; S. Faroqi, *Peasants, Dervishes and Traders in the Ottoman Empire*, London, 1986, *passim*; Michael Hochendlinger, *Die französisch-osmanische “Freundschaft” 1525-1792. Element antihabsburgischer Politik, Gleich-gewichtsinstrument, Prestigeunternehmung – Aufriss eines Problems*, în “Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung” (Wien), CII, 1994, 1-2, p. 108-164; R. Murphey, *Suleyman I and the Conquest of Hungary: Ottoman Manifest Destiny or a Delayed Reaction to Charles V’s Universalist Vision*, în “Journal of Early Modern History” (Leiden), V, 2001, 3, p. 197-221.

¹⁹ A se vedea și Cornell H. Fleischer, *Bureaucrat and Intellectual in the Ottoman Empire: The Historian Mustafa Âli (1541-1600)*, Princeton, 1986, *passim*; Pál Fodor, *The View of the Turk in Hungary: the Apocalyptic Tradition and the Red Apple in Ottoman-Hungarian Context*, în *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople. Actes de la Table Ronde de Istanbul, 13-14 avril 1996* (édités par Benjamin Lellouche, Stéphan Yerasimos), Montreal-Paris, 1998, p. 99-131.

astfel adaptabilitatea și forța Istanbulului, elemente care au contribuit la durată imperială a acestuia. Imperiul nu și poate primejdi prezența pontică și adriatică, nu poate să-și dezechilibreze linia danubiană. În durată, generică scăderea a presiunii este doar o nuanță la nivelul căilor de manifestare a presiunii, căile indirecte de manifestare făcându-și loc acolo unde există siguranța necesară, dar și rezistența locală. “Coborând” dinspre Înalta Poartă se observă o serie de indentități și de particularități regionale în planul sistemului imperial. Aplatizarea diferențelor aparține regresului politic de secol XVII și ascensiunii gândirii “puritane” musulmane la nivelul decizional superior. Transformările suferite de expresiile marii mize se resfrâng asupra micro-zonei. Accentul imperial otoman se mută de pe statutul de componentă particulară a unui întreg pe ideea de element constitutiv al unei lumi otomane, nesemnificativ însă în raport cu universul lui Allah²⁰.

III Viziunea imperială și interesul local

Interacțiunea dintre interesele și necesitățile celor implicați în relația dintre generică Europă Central-Răsăriteană și Imperiul Otoman sunt poate cel mai ușor de interpretat, deși și cel mai greu de urmărit. Formula interesului local a apărut din perspectiva imperiului și nu din cea a statului creștin din zonă sau a unității administrative de pe cuprinsul stăpânirii otomane. Această formulă are o justificare în întărirea raportării sudice tradiționale a acestei regiuni, întărirea datorată expansiunii otomane, opuse politicii de *containment* duse Imperiului Bizantin și regresului său²¹.

Raportarea sudică a Europei Central-Răsăritene și aplicarea unei grile otomane asupra ei sunt cele două nivele de percepție istorică și istoriografică a zonei de interes. Din considerente geopolitice cele două nivele se transformă, corespund la două arii de abordare a jumătății răsăritene a continentului. “Frontiera” dintre ele se găsește pe malurile Dunării de Mijloc și de Jos, realități particulare în aceste condiții apărând pe litoralul dalmat și la zona de contact dintre Câmpia Panonă și Slovacia de astăzi. Dacă “Nordul” se raportează, “Sudul” se integrează. Componentele statale ale Europei Central-Răsăritene au un comportament politic diferit față de Înalta Poartă. Boemia este doar “atinsă” de otomani prin politica habsburgică și prin vecinătatea sa cu Regatul Ungariei. Polonia rezolvă diplomatic problema liantului moldav și lituan existent între ea și turci. Transilvania este un intermediar între abordarea polonă și supunerea moldavo-munteană²².

Exceptând în vest Mesopotamiile Panonice, Câmpia Dunării de Mijloc, Crișana și Banatul, iar în est, Dobrogea, Bugeacul și stepa dintre Nistru și Nipru, nu există alte zone, făcând parte din spațiul Europei Central Răsăritene, care să fi intrat efectiv în componența Imperiului Otoman. Sub raportul pierderilor statale impactul otoman asupra acestui spațiu apare drept minimal. Luând însă în considerare și entitățile politice vasale imperiului, expuse depersonalizării statale, întreaga jumătate sudică a Europei Central-Răsăriteană este controlată de Imperiul Otoman. Abia astfel se poate schița influența geopolitică avută de

²⁰ Willim Edward David Allen, *Problems of Turkish Power in the Sixteenth Century*, London, 1963, *passim*; Norman Housley, “Pro deo et patria mori”: Sanctified Patriotism in Europe, 1400-1600, în *War and Competition between States* (edited by Philippe Contamine), Cambridge, 2000, p. 221-248; B. Lewis, *The Muslim Discovery of Europe*, New York-London, 1982, *passim*; I.M. Kunt, *The Sultan's Servants. The Transformation of Ottoman Provincial Government, 1550-1650*, New York, 1983, *passim*.

²¹ Bernard Lewis, *Some Reflections on the Decline of the Ottoman Empire*, în “Studia Islamica” (Paris), IX, 1958, p. 111-127; J.W. Griswold, *The Great Anatolian Rebellion, 1591-1611*, Berlin, 1983, *passim*; Wim Blockmans, *Voracious States and Obstructing Cities: An Aspect of State Formation in Preindustrial Europe*, în *Cities and States in Europe, 1000-1800* (edited by Wim Blockmans, Charles Tilly), Amsterdam, 1989, p. 733-755; C. Tilly, *Coercion, Capital, and European States, A.D. 990-1990*, Oxford, 1990, *passim*.

²² Vezi și Peter Meienberger, *Johann Rudolf Schmid zum Schwarzenhorn als kaiserlicher Resident in Konstantinopel in den Jahren 1629-1643*, Bern-Frankfurt, 1973, *passim*; Ferenc Szakály, *The Hungarian-Croatian Border Defensive System and its Collapse*, în *From Hunyadi to Rákóczi. War and Society in Late Medieval and Early Modern Hungary* (edited by János M. Bak, Bela M. Király), New-York, 1982, p. 141-158. R[obin]. A. Butlin, *Geographical Knowledge and the Expansion of the European World after 1400*, în *A Historical Geography of Europe* (edited by R[obin]. A. Butlin, R[obert]. A. Dodgshon), Oxford, 1998, p. 115-139.

puterea turcească în regiune²³.

Vorbim de influență geopolitică, fără să insistăm asupra delicatei probleme a retrogradării culturale și comerciale, deoarece, sub palierul statal, viața continuă ca și înainte, sensibilizată însă de schimbările induse de expansiunea otomană. În ceea ce privește teritoriile controlate direct și administrate conform normelor turcești este sigură influența negativă, per total, a imperiului. Tot în aceste teritorii ascensiunea socială respectă tot mai mult în secolul XVII regulile otomane. Aceste caracteristici ale stăpânirii otomane directe se regăsesc și în “zona de tranzit” dintre Imperiu și Europa Central-Răsăriteană “liberă”, ele fiind mult mai bine reliefate în Țara Românească și Moldova, decât în Transilvania. În mod paradoxal, alte pretenții de suzeranitate, polone și habsburgice, permit Moldovei și Transilvaniei să se distanțeze de sistemul de referință otoman, în măsura în care, interesul Poloniei și al Imperiului Habsburgic, și de asemenea potențialul Transilvaniei și al Moldovei, asigură această distanțare²⁴.

În secolul XV existau în Europa Central-Răsăriteană cinci state: Boemia, Ungaria (împreună cu Regatul Croației), Polonia (împreună cu Ducatul Lituaniei), Țara Românească și Moldova; în limbaj ierarhic apusean erau trei regate și două principate. La ieșirea din secolul XVI, doar unul dintre acestea își păstrează personalitatea de tip statal dincolo de orice discuție, Polonia, apărând în schimb o nouă entitate politică, Principatul Transilvaniei. Procentual este vorba de o schimbare de 80%, o schimbare indusă de Imperiul Otoman, în primul rând, și de Imperiul Habsburgic. Exceptând cazul Boemiei, schimbarea aparține integral Înaltei Porți²⁵.

Polonia își reglementează relațiile cu Imperiul Otoman printr-o *pace perpetuă* (1533), o situație avantajoasă pentru ea, pe care o întreține și prin provocare ocazională de stări conflictuale între Moldova și imperiu, pe care tot ea, Polonia, le mediază, le arbitrează. Abia la sfârșitul secolului XVII se ajunge la conflicte dure și directe cu Istanbulul, anterior nici problemele nordice și răsăritene ale Poloniei nepermițând reale demersuri anti-otomane. Totuși, nici poziția poloneză înspre sud nu se modificase radical în raport cu secolele precedente. Practic, timp de mai bine de un secol, Regatul Poloniei este un partener pentru Poartă, cu ajutorul căruia este menținută stabilitatea sistemului otoman²⁶.

Noua entitate politică a secolului XVI, Principatul Transilvaniei, poate corespunde unei existențe politice garantate de Istanbul, după prăbușirea Regatului Ungariei. Dinspre sud-est spre nord-vest Transilvania apare drept o creație, susținută de otomani și menită să contrabalanseze revendicarea habsburgică. Comparativ cu Țara Românească, mai ales, și cu Moldova, Principatul Transilvaniei are o poziție extrem de avantajoasă în cadrul demersurilor otomane. Dincolo de înțelegerile avute cu Poarta, oscilațiile domnești împing statele extracarpatiche spre condiția de bunuri concesionate de sultan. Rentabilitatea acestei situații pentru Istanbul, alături de poziția lor geopolitică, evită însă transformarea țărilor românești în unități administrate direct de otomani. După tentativa lui Petru Rareș, influxul

²³ Principalele exemple: Mihnea Berindei, Gilles Veinstein, *L'Empire Ottoman et les Pays Roumains 1544-1545: étude et documents*, Paris, 1987, *passim*; Géza Dávid, Pál Fodor, “Az ország ügye mindenek előtt való”. *A szultáni tanács Magyarországra vonatkozó rendeletei (1544-1545, 1552)*, Budapest, 2005, *passim*; Bruce Mc Gowan, *The Middle Danube “cul-de-sac”*, în *The Ottoman Empire and the World Economy* (edited by Huri İslamoglu İnan), Cambridge-Paris, 1987, p. 170-177.

²⁴ Orientativ, a se vedea Theodor Holban, *Henri de Valois en Pologne et les Roumains*, în “Bulletin de la Séction Historique de l'Académie Roumaine” (Bucarest), XXXIII, 1941-1942, 1, p. 62-130; Florin Constantiniu, *De la Mihai Viteazul la fanarioși: observații asupra politicii externe românești*, în “Studii și Materiale de Istorie Medie” (București), VIII, 1975, p. 101-135.

²⁵ Kálmán Benda, *Habsburg Absolutism and the Resistance of the Hungarian Estates in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*, Orest Subtelny, *The Contractual Principle and the Right of Resistance in the Ukraine and Moldavia in Crown, Church and Estates: Central European Politics in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (edited by Robert A. Kann, T.V.Thomas), London, 1991, p. 123-128, 287-299; Caroline Finkel, *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593-1606*, Vienna, 1987, *passim*.

²⁶ De la acte și acțiuni la ideologie, vezi Ilie Corfuz, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone*, [volumul I], *Secolul al XVI-lea*, București, 1979, *passim*; Dariusz Kolodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century). An annotated Edition of “Ahdnames” and Other Documents*, Leiden-Boston-Köln, 2000, *passim*; Wiktor Weintraub, *Renaissance Poland and Antemurale Christianitatis*, “Harvard Ukrainian Studies” (Cambridge, Mass), III-IV, 1979-1980, 2, p. 920-930.

“cruciat” dintre Tisa și Nistru, realizat prin interesele romane și habsburgice din Transilvania, reprezintă, la sfârșitul secolului XVI, singurul moment de dezechilibru real pentru Imperiul Otoman la nordul Dunării²⁷.

Pentru o putere lipsită de orice legătură organică cu spațiul supus, durata impunerii otomane în Europa Central-Răsăriteană este absolut remarcabilă. Explicațiile pentru această situație trebuie să depășească simpla forță politică și militară. În momentul în care sistemul otoman se reduce doar la aceste valori și la exploatarea economică, prăbușirea sa devine inevitabilă. Simplul calcul și tipar geopolitic trebuie să fi avut un conținut uman în măsură să susțină puterea Istanbulului. Trebuie să fi existat avantaje care să fi ușurat considerabil percepția asupra, rămâne, *Turcului*.²⁸

Înainte de mutația, de radicalizarea musulmană și de ofensiva habsburgică, există o reală toleranță socială și confesională, ale cărei limitări și condiționări servesc la atragerea și integrarea în lumea turcă, fără nuanțe. Până la radicalizarea musulmană, pe care nu trebuie să o extrapolăm asupra întregului secol XVI, doar ceea ce amenința direct și evident, sau doar prin asociere, puterea otomană, era eliminat fără menajamente. Din această cauză, dintre confesiunile creștine, singura despre care se poate spune că a fost persecutată în mod consecvent de Imperiul Otoman, este cea catolică. Asocierea ei cu Roma și cu suportul ei cruciat imperial erau barierele care se ridicau în calea catolicismului în aria de influență a Istanbulului. În ceea ce privește confesiunile reformate, privite dinspre Poartă, ele apar, superficial, drept variante creștine create împotriva dușmanului roman. Relația cu ortodoxia fusese reglementată încă de la căderea Constantinopolului, reacțiile împotriva ei depinzând de sprijinul statal de care ea ar fi putut beneficia pentru legitimarea unei mișcări anti-otomane, de revoltele cu care ea ar fi fost asociată²⁹.

Conținutului tolerant avut de structura geopolitică a Porții i se datorează în bună măsură reușitele otomane dintre Adriatică și Marea Neagră. Valoarea acestei toleranțe oscilează, în receptarea ei, între ideea de constantă politică și cea de concesie tranzitorie în drumul spre un produs finit. Cert este că, dincolo de mutațiile din cadrul societății turcești, păstrarea diferențelor zonale nu putea fi marea dorință a Imperiului. Însă apelul la toleranță, durata reală a acesteia, pentru asigurarea reușitei, a produsului final otoman, indică o maturitate politică străină de imaginea caricaturală a Istanbulului³⁰.

²⁷ Vezi, de exemplu, și Peter Bartl, “*Marciare verso Constantinopoli*” –Zur Türkenpolitik Klemens’ VIII, în “*Saeculum*” (München), XX, 1969, p. 44-56; P. Fodor, *The Ottomans and their Christians in Hungary*, în *Frontiers of Faith. Religious Exchange and the Constitution of Religious Identities 1400-1750* (edited by Eszter Andro, István György Tóth), Budapest, 2001, p. 137-147.

²⁸ Între informația reală și așteptarea “reală”, vezi și Ulrich Andermann, *Geschichtsdeutung und Prophetie. Krisenerfahrung und -bewältigung am Beispiel der osmanischen Expansion im Spätmittelalter und in der Reformationszeit*, în *Europa und die Türken in der Renaissance* (herausgegeben von Bodo Guthmüller, Wilhelm Kühlmann), Tübingen, 2000, p. 29-54.

²⁹ Klaus Jaitner, *Die Hauptinstruktionen Clemens’ VIII. für die Nuntien und Legaten and den europäischen Fürstenhofen 1592-1605*, volumul I, Tübingen, 1984, *passim*; Stephen Fischer-Galați, *Ottoman Imperialism and German Protestantism, 1521-1555*, Cambridge, Mass, 1959, *passim*; Steven Runciman, *The Great Church in Captivity: A Study of the Patriarchate of Constantinople from the Eve of the Turkish Conquest to the Greek War of Independence*, London, 1968, *passim*; M. Maxim, *Les relations des Pays Roumains avec l’arhceveché d’Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*, în “*Revue des Études Sud-Est Européennes*” (Bucarest), XIX, 1981, 4, p. 653-671; Charles A. Frazee, *Catholics and Sultans. The Church and the Ottoman Empire 1453-1923*, Cambridge, 1983, *passim*; H. Inalcik, *The Status of the Greek Orthodox Patriarch under the Ottomans*, în “*Turcica*” (Paris), XXIII, 1991, p. 407-436.

³⁰ Gianluca Masi, *La lettera di Antonio Pandolfi a Piero Machiavelli sulle vicende del principato di Moldavia negli anni 1547-1563 (cod. Pal. 815 della Biblioteca Nazionale Centrale di Firenze)*, în “*Annuario del Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica di Venezia*”, V-VI, 2004-2005, p. 363-386, Carol Göllner, *Zur Problematik der Kreuzzüge und der Türkenkriege im 16. Jahrhundert*, în “*Revue des Études Sud-Est Européennes*”, XIII, 1975, 1, p. 97-115; *Das Osmanische Reich und Europa, 1683-1790: Konflikt, Entspannung und Austausch* (herausgegeben von Gernot Heitz, Grete Klingenstein), Wien, 1983, *passim*.

DRUMUL OTOMAN

Rezumat

Respectând moștenirea bizantină pe care o preia, formal, Imperiul Otoman nu este direcționat spre, condiționat în mod fundamental de Europa Central-Răsăriteană. Preluând calea Dunării, aproape în paralel cu drumul imperial din Balcani, intră în acest spațiu conceptual, ajungând să domine jumătate din Europa Central-Răsăriteană. Această reușită, "neprevăzută" prin raportarea la principalele zone de interes ale imperiului, se explică prin capacitatea sistemului otoman de a exploata necesitățile regionale. Dominația otomană nu trebuie însă să conducă la exagerarea sau minimalizarea impactului turcesc sau a importanței zonei, ambele aspecte rămânând doar părți dintr-un întreg, adesea nu cele mai importante³¹.

În final, rămâne problema datelor repere. Poate elementul peste care se trece cel mai ușor se află în vestul acestui tablou și nu în sudul său. Este vorba de sfârșitul Ungariei Medievale. Mohács-ul are avantajul simbolic. Politic și istoric însă trebuie, a trebuit așteptată moartea lui János Zápolya (Szapolyai), cucerirea Budei și constituirea Principatului Transilvaniei (1540-1541) pentru a marca schimbarea care, fie numai și prin asocierea cu cumpărarea tronului de către Petru Rareș, s-a repercutat asupra Țărilor Române. Dacă otomanii au fost sau nu marii beneficiari ai acestor evoluții nu este o întrebare retorică³².

³¹ Câteva repertorii și volume de studii: *Lettere di Principi. Litterae Principum ad Papam*, editat de József Bessenyei, Roma, 2002, *passim*; C. Göllner, *Turcica. Die europäischen Türkendruke des XVI. Jahrhunderts*, I-III, Bukarest-Leipzig, Baden-Baden, 1961-1981, *passim*; Mihai Maxim, *Romano-ottomanica. Essays & Documents from the Turkish Archives*, Istanbul, 2001, *passim*; *Fight against the Turk in Central-Europe in the First Half of the 16th Century* (editat de István Zombori), Budapesta, 2004, *passim*.

³² F. Szakály, *L'espansione turca in Europa centrale dagli inizi alla fine del secolo XVI*, în *I Turchi, il Mediterraneo e l'Europa* (a cura di Giovanni Motta), Milano, 1998, p. 133-151; datorită caracterului de sinteză avut de acest material, care și-a propus să aducă în atenție unele titluri recent sau încă puțin folosite în spațiul românesc, trimiterea la lucrările cunoscute în limba română au fost reduse la minim.

MIHAI VITEAZUL ȘI CREȘTINĂTATEA SUD-DUNĂREANĂ

Mihai GEORGIȚĂ*

MIHAI THE BRAVE AND SOUTH DANUBE CHRISTENDOM

Abstract

Supported by Greek leaders to take the throne of Wallachia, after his entrance in the Holy League, Mihai will be engaged himself against the Ottoman offensive and also in the liberation battle of Christian people from Balkan. That is what he wants to accomplish until the tragic end of his life. After the victory at Calugareni, everyone will perceive Mihai like the leader of the battle against the Ottoman offensive carried by Christian people from South Danube, as well as the „restitutor Imperii” (Byzantine Empire), first of all because he had the same denomination with them (del rito loro). In this way he was supported to join together Bulgaria with Wallachia and Transylvania. But, in order to form a strong Antiottoman front, Mihai tried first of all to unify all the Romanian provinces and then, these ones with Bulgaria and Serbia, conquered again from the Ottomans.

Key words: Balkans, Christendom, Greek denomination, Mihai the Brave, Ottoman Empire

Creștinătatea pentru care Mihai lupta nu mai era o creștinătate unitară, bisericile apusene fiind protejate de expansiunea otomanilor musulmani prin defensivă țării române¹, astfel încât amenințarea cu islamizarea era îndreptată mai întâi asupra creștinilor ocupați și, mai apoi, a celor de sub suzeranitatea turcilor, căci potrivit concepției acestora pacea finală și durabilă se putea realiza doar prin instaurarea unui panislamism². Pericolul real ca țările române să devină pašalâc și biserica românească să fie direct amenințată de Islam s-a produs în timpul domniei lui Mihai. Nesupunerea acestuia va fi sancționată cu hotărârea înlocuirii sale cu oameni fideli, care au acceptat islamul într-un fel sau altul. E vorba de tânărul Bogdan, fiul lui Iancu Sasu trecut la mahomedanism și apoi, de Radu Mihnea, fiul apostatului Mihnea Turcitul, numit acum *muhafiz*, comandant de Vidin, care va fi numit de mai multe ori voievod al Țării Românești. Expediția otomană din vara anului 1595 s-a făcut în virtutea și cu scopul efectiv al transformării Țării Românești și a Moldovei în *eyalet* (pașalâc), care urmau să fie conduse de turci. Chiar au fost numiți pentru Moldova beilerbeii de Șirvan și pentru Țara Românească beilerbeii de Anatolia, ba mai mult, a fost numit și un *defterdarlık* (șef al finanțelor), iar printr-un firman special s-a stabilit cuantumul recrutării de soldați pentru armata permanentă la cifra de 12000. Astfel, cele două principate române erau socotite cel puțin din punct de vedere teoretic (de jure) musulmane. Această

¹ Constantin Rezachevici, *Rolul românilor în apărarea Europei de expansiunea otomană. secolele XIV-XVI*, București, 2001.

² Viorel Panaite, *Pace, război și comerț în Islam. Țările române și dreptul otoman al popoarelor (sec. XV-XVII)*, București, 1997, p. 156-159.

* Direcția Județeană Bihor a Arhivelor Naționale, misu_arhive@yahoo.com

măsură le pune pe același plan cu Grecia, Albania, Bulgaria, Serbia și Ungaria în cadrul imperiului otoman. „A fost pentru prima dată în istorie-subliniază Aurel Decei-când s-a hotărât transformarea în „pașalâc” a celor două țări autonome revoltate. Niciodată, până acum, turcii nu încălcasez acordul existent, fără să fie scris între cele două părți cu privire la statutul juridic și implicit economic, social, politic și religios, al celor două principate dunărene, în ciuda faptului că trupele lor au ocupat efectiv în repetate rânduri, pe unul sau celălalt. Soarta principatelor părea să ia o întorsătură nouă și durabilă”. Prin urmare, în cele mai bine de două luni cât turcii au stat în anul 1595 în Valahia, ea a devenit în realitate o provincie a imperiului otoman³. Într-adevăr, Mihai Vodă ca un bun creștin n-a putut suporta abuzurile turcilor împotriva locuitorilor țării sale, majoritatea creștini; n-a putut îngădui profanarea bisericilor și apariția moscheilor și minaretelor într-un loc ce fusese de veacuri creștin. O astfel de explicație o găsim în *Cronica Buzeștilor*: „Începură turcii a cuprinde Țara Românească și a-și face lăcașuri și meceturi, cât începuse a țipa creștinii de nevoia turcilor și pretutindeni era vaiete și suspine din cauza turcilor. Singur Mihai vodă cu toți boierii se închisese de răul turcilor și multă vreme zicea creștinii doar că vor potoli turcii deasupra, iar ei mai mult rău făcea. Începusă turcii tare a călca țara și legea creștinilor și a arde bisericile din țară. Văzând Mihai vodă atâta răutate și nevoe, nu mai putu răbda țipetele creștinilor, ce-ș strânsă boierii toți, mari și mici, din toată țara, și să sfătuiră cum vor face să izbăvească Dumnezeu creștinii din mâinile vrăjmașilor”⁴. Cu toate că autorul cronicii dramatizează și îl putem suspecta de subiectivism, fiind dintre apropiații domnului, nu putem să negăm în totalitate că spre sfârșitul acestui veac turcii au comis numeroase abuzuri asupra creștinilor. Altfel spus, chiar dacă exagerează cronică în privința faptelor, cronicarul se face ecoul unei mentalități contemporane saturată și neîmpăcată cu dominația unui dușman al credinței. Firește aceeași mentalitate a marcat gândirea lui Mihai Viteazul. Însă există și alte mărturii care atestă frica boierimii la perspectiva transformării țării în pașalâc spre paguba creștinilor, având cunoștință despre distrugerea bisericilor și mănăstirilor din timpul luptelor. Astfel, o parte din boierii, nemulțumiți de politica lui Mihai, solicită lui Ieremia Movilă în septembrie 1599 să le trimită ca domn pe fratele său, „căce că suntemu cu toți de o lege și de o limbă”, altminteri turcii „voru descăleca țeara noastră și voru pune turcu de va domni țeara noastră și voru turci pe toți creștini și voru sparge atâta mănăstiri și beseareci și va peri atâta creștinătate”⁵. Așadar, spectrul transformării țărilor române în pașalâc și o dată cu aceasta opresiunea islamului asupra creștinilor devine o amenințare reală la sfârșitul acestui secol.

De aceea, domnitorul român a trecut la ofensivă și, solidar cu populațiile balcanice, a fost mereu preocupat de eliberarea populației ortodoxe de sub ocupația turcească, rămânând până la sfârșitul vieții credincios acestui deziderat. Principii catolici din Ligă, fiindcă nu se considerau direct interesați, decât dacă această populație o dată cu supunerea acceptau și catolicismul, nu s-au implicat nemijlocit în eliberarea ei. Desigur, el nu a dus această luptă și nici nu o putea duce fără asentimentul și ajutorul entuziast al liderilor și al populației din Balcani, care l-au considerat salvatorul lor, sau, mai mult, restauratorul dreptcredincios al imperiului Bizantin. Principalii lideri politici ai populației creștine din Balcani rămăseseră doar cei religioși, iar nobilimea grecească, care se ocupa acum cu negoțul, era grupată în jurul patriarhiei de la Constantinopol.

Un rol însemnat între cei care îndemneau populația la răzmeriță și cei care contribuiau la transmiterea informațiilor l-au avut comercianții raguzani, supuși și ei otomanilor. Un motiv suplimentar, în afara celui economic, a fost faptul că ei erau catolici, încredințați de curia romană cu misiuni religioase între populația ortodoxă care trebuia atrasă la unire⁶. O formă de rezistență împotriva procesului de islamizare⁷ și de asuprire socială

³ Aurel Decei, *Relații româno-orientale. Culegere de studii*, București, 1978, p. 225-227, 243.

⁴ *Literatura română veche(1402-1647)*, vol. II, București, 1969 p. 86.

⁵ Ștefan Ștefănescu, *Știri noi cu privire la domnia lui Mihai Viteazul*, în „*Studii și materiale de istorie medie*”, vol.V, 1962, p. 187. Privitor la autenticitatea acestui document a se vedea: Manole Neagoe, *Mihai Viteazul*, București, 1994, p. 51-53.

⁶ P. P. Panaitescu, *Mihai Viteazul*, București, 2002, p. 42-44.

⁷ În ciuda toleranței *de jure* profesată de turci cu popoarele creștine, în realitate, exista prozelitism și sunt

la constituit haiducia, care s-a generalizat în întreg spațiu balcanic și prefigura o mare răscoală antiotomană în numele credinței pravoslavnice. Trebuie spus că principalul suport în lupta antiotomană a fost unul religios și abia apoi unul economico-social⁸. Iar lupta s-a purtat în numele creștinătății împotriva păgânilor. Deoarece nu exista încă o conștiință națională clară, de tip modern, ideea de renaștere națională se identifica cu lupta contra islamului⁹. Confruntarea creștinilor din Balcani cu otomanii s-a desfășurat pe fundalul declinului și al crizelor care măcinau imperiul din a doua jumătate a secolului XVI, în care însăși credința mahomedană era zguduită de fanatisme și de concepțiile milenariste, care preziceau pentru 1592 sfârșitul imperiului și Ziua Judecării de apoi la împlinirea celor 1000 de ani de la Hegira¹⁰.

În momentul urcării pe tron a lui Mihai voievod mișcarea haiducilor avea o intensitate deosebită¹¹, răscoală fiind pregătită înainte ca el să devină domn. În fruntea acesteia se aflau membrii din familia Cantacuzinilor și toate rudele lor din clerul înalt¹², în legătură cu ceilalți fruntași religioși din rândul grecilor¹³. Asentimentul revoltei antiotomane era atât de puternic, încât și cei care nu făceau parte din cercul grecilor, cum a fost patriarhul sârb Iovan de la Ipek, au inițiat mișcări de revoltă. Acesta încă din 1592 se pusese în fruntea mișcării, intrând în legătură cu ceilalți reprezentanți ai clerului din Peninsula Balcanică. Însă lipsiți de conducători militari, sârbi din acele părți au fost repede înfrânți de turci. În 1594 Laurențiu Paleolog, arhiepiscop de Cipru, emisar al capilor bisericii din

consemnate numeroase convertiri la mahomedanism. Vezi : Alexandru Madgearu, *Originea medievală a focarelor de conflict din Peninsula Balcanică*, București, 2001, p. 176-183; Géza Dávid, *Limitations of conversion. Muslims and christians in the Balkans in the sixteenth century*, în "Frontiers of faith. Religious exchange and the constitutions of religious identities 1400-1750, Budapest, 2001, p. 149-156. Se vorbește cu sfială în literatura de specialitate de islamizarile forțate, subliniindu-se în primul rând toleranța religioasă a turcilor. Conceptul de *Pax ottomanica* nu trebuie înțeles *grano cum salis*, el trebuie luat în discuție mai mult ca principiu, existând destule contradicții între teorie și practică. Convertirea la islam era soluția cea mai dorită, care punea capăt războiului sfânt, pacea fiind garantată numai după ce nemusulmanul îmbrățișa religia lui Mahomed. Pentru aceasta se practicau numeroase metode de constrângerea și înșelăciune în vederea convertirii creștinilor. Cei care nu acceptau religia musulmană, în teritoriile cucerite, erau expuși la corvezi grele și abuzuri, în timp ce noi convertiți se bucurau de toate drepturile unui musulman, având garantate integritatea fizică, libertatea, avutul și pământurile. Vezi : Viorel Panaite, *op.cit.* p. 159-162 ; *Forme ale păcii în sud-estul european în secolul al XVI-XVII*, în « Revista de istorie », 35, nr. 1, p. 139-160. Căsătoriile mixte între bărbații musulmani și femeile creștine erau destul de frecvente și avantajoase din punct de vedere material pentru familia creștină a fetei, dar băieții rezultați din aceste căsătorii erau obligatoriu musulmani. E de ajuns să ne imaginăm durerea părinților creștini care asistau la acele « recrutări forțate » a copiilor lor în sistemul *devşirme*, unde mai întâi erau convertiți la islam și circumciși. E drept că dintre ei puteau ajunge astfel demnitari la curtea sultanului, iar cei mai mulți în contingentele de ieniceri, însă deveneau dușmani ai rudelor lor, așa cum afirma cu satisfacție un cronicar turc. Vezi : Adriana Stiles, *Imperiul Oroman 1450-1700*, București, 199, p. 64-67, 152-153 ; Despre îngrădirile impuse de politica otomană față de construirea de biserici creștine sau despre alte politici care încurajau apostazia creștinilor vezi : Violeta Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în Țările române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 57-59 ; Eadem, *Vlahii balcanici în epoca Contrareforme*, în « Închinare lui Petre Ș. Năsturel la 80 de ani », Brăila, 2003, p. 171-186. Unele aspecte la Franco Cardini, *Europa și islamul. Istoria unei neînțelegeri*, Iași, 2002, p. 183-200.

⁸ Despre aspirarea economică și socială în Țărilor române vorbesc înșiși cronicarii turci. Vezi: Aurel Decei, *op.cit.*, p. 223-224; Paolo Giorgi Raguseo, însărcinat cu misiuni între creștini din Balcani, relatează amănunțit în 15 martie 1598 papei Clement al VIII-lea despre suferințele creștinilor supuși turcilor, mai ales după anul 1581, când a murit Mehmet pașa, fost mare vizir. Între multe abuzuri relatează cum soțiile și fiicele lor sunt la discreția turcilor musulmani, pe care le obligă să se căsătorească cu ei. Urmarea acestor nemaîntâlnite persecuții i-ar face pe creștini din balcani să dorească răzbunare împotriva turcilor („vendetta contra alli turchi”) și să se unească cu ceilalți creștini pentru luptă. Totodată, menționează că datorită tiraniei turcilor mulții au trecut în Valahia cu familiile și avutul lor („che molti con le famiglie, et con l haver loro sono passati in Valachia”), amintind și de cazul albanezilor strămutați în 1595, când Mihai Viteazul a ars Rusciucul. Vezi: Andrei Vereș, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. V, București, 1932, p. 149-153.

⁹ Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 151.

¹⁰ Halil Inalcik, *Imperiul otoman. Epoca clasică 1300-1600*, București, 1996, p. 96, 365-367.

¹¹ Gh. Zbucă, *Creștinii din peninsula Balcanică și Mihai Viteazul*, în „Mihai Viteazul simbol al celor mai înalte virtuți ale poporului român”, București, 2003, p. 326.

¹² Constantin Velichi, *Mihai Viteazul și lumea balcanică*, în Revista Arhivelor., an LII, Vol. 37, nr. 2, 1975, p. 135.

¹³ Spre exemplu, în toată Macedonia și Bulgaria, clerul grec reușise să-l înlocuiască pe cel național în veacul al XVI-lea, nu însă și la Ipek vechea patriarhie sârbească vezi P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 49.

Constantinopol, trecu pe la curtea lui Sigismund, apoi pe la împărat și în sfârșit pe la Roma, cu tainica misiune de a îndemna la luptă contra turcilor, luptă care în momentul depășirii aliniamentului Dunării, urma să fie sprijinită de greci, bulgarii și sârbii¹⁴. La început, după intrarea principatelor române în Ligă, conducerea ofensivei în sudul Dunării, împreună cu sârbii, bulgarii și albanezii îi revenea lui Sigismund. Sârbii, pentru a-l îndupleca mai mult, i-au oferit chiar titlul de Despot al Serbiei¹⁵. Domnul muntean nu pomenea nici un cuvânt în acest timp despre eliberarea Peninsulei, fiind ocupat cu luptele din teritoriul țării sale¹⁶. Cu toate acestea, Mihai a încurajat lupta acestora și era la curent cu mișcările lor. În primăvara anului 1594 avem mărturii că se afla în tabăra Vrșec, între sârbii și românii din Banat, pe care îi instiga la luptă. Din acest motiv ei au adunat efective de până la 6000, care apoi au depus jurământ de credință principelui Sigismund în fața banului, a episcopului și a lui Mihai. În 13 iunie episcopul și banul, în numele tuturor sârbilor cer ajutor principelui în virtutea aceluiași jurământ¹⁷. Se pare că revolta a început câteva zile mai târziu, de vreme ce Sigismund pe 24 aceeași lună îi scria sultanului pentru a se dezvinovății de sprijinul acordat revoltaților, -care se adunau în număr tot mai mare,- aruncând culpa asupra imperialilor¹⁸. Desigur răscoala sârbilor din Banat fiind slab organizată a fost înăbușită¹⁹, iar imperialii și aliații lor au suferit unele înfrângeri.

În acest context, victoriile lui Mihai și incursiunile sale din iarna anului 1594-1595 la sudul Dunării au reușit să remobilizeze mișcarea din Balcani, demoralizată și lipsită de ajutor²⁰. După ce l-a zdrobit pe Bogdan, pretendent la tron cu sprijin turcesc, și a cucerit Rusciukul în 25 ianuarie, Mihai îi relatează ducelui de Toscana că „pe creștini cu familiile lor îi trecui în Țara Românească”²¹. Alte succese militare²² i-a încurajat pe haiducii sârbi la începutul primăverii să vină în ajutorul bulgarilor, conduși de un urmaș al ultimului țar bulgar, și să ocupe Sofia, însă numai pentru scurt timp²³, căci turcii s-au răzbunat crunt, incendiindu-le cel mai de preț simbol religios al Serbiei, moaștele sfântului Sava, patronul spiritual al sârbilor²⁴. Aceasta, probabil, din cauză că lupta lor era însuflețită de convingerea că sunt conduși, pentru a-i zdrobi pe dușmani lui Hristos, de însuși Sfântul Sava reînviat²⁵.

Victoria răsunătoare de la Călugăreni și cele care i-au succedat au făcut din domnitorul

¹⁴ *Ibidem*, p.45, 50; Gh. Zbucă, *op.cit.*, p. 327.

¹⁵ În acest scop, ne relatează cronicarul Szamosközy, sârbi i-au trimis o carte cu multe închinăciuni și soli, boieri și alți oameni ca zălog la Alba-Iulia; în schimb Sigismund le-a dat steag și le-a promis ajutor că-i va alunga pe turci până la Târgu, în urma acestor promisiuni sârbii au fost îmbărbătați și au început răscoala. Vezi: Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români 1566-1608*, Cluj, 1928, p. 98.

¹⁶ Andrei Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, Editura Academiei RSR, București, 1983, p. 182-183.

¹⁷ Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. IV.; București, 1932, p. 78-79.; *MVCE*, Vol.I, p. 71.

¹⁸ Îl informează despre mișcările și înțelegerile Ligii, probabil lucruri arhicunoscute, dar îi arată și faptul că adevăratele motive ale răscoalei sârbilor au fost asuprirea și cruzimile insuportabile comise de slujbașii sultanului, încercând astfel să-le i-a apărarea. Vezi pentru detalii textul scrisorii și traducerea în: *ibidem*, p. 80-85. În august Sigismund trece cu totul de partea Ligii, cu toate dificultățile întâmpinate vezi: *ibidem*, p. 93-94, 99-104.

¹⁹ Cronicarul Szamosközy arată că Sigismund nu i-a putut ajuta, deoarece s-a opus Dieta, iar după câteva izbânzii au fost înfrânți de turci și aproape toți uciși. Vezi: Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 98. În realitate, nu s-a putut forma o oaste mai mare, iar puținele succese militare au fost spulberate de turci cu ajutorul tătarilor: vezi P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 47.

²⁰ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 136-137.

²¹ *Literatura română veche (1402-1647)*, p. 42-43; Există mărturii că în timpul incursiunilor din primăvară în adâncul Peninsulei spre Adrianopol, Mihai ar fi acceptat ca o mulțime de familii de albanezi din Cervena Voda și din împrejurimi, cu tot avutul lor. Vezi: E. Hurmuzaki, vol. XII, p. 37. Desigur, dintre creștinii din Balcani, Mihai și-a recrutat o parte din armată, urmărind astfel și un scop militar și nu doar umanitar. Vezi comentariile lui Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 138

²² În martie asediază Vidinul și i-a foarte mulți sclavi dintre turci. Vezi: *MVCE*, Vol. V., Mărturii, p. 51

²³ Constantin Velichi, *op.cit.*, p.138; Idem, *România și renașterea bulgară*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, p. 27.

²⁴ P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 45, 48.

²⁵ Alexandru Madgearu, *op.cit.*, p. 150.

valah, singura speranță a eliberării popoarelor creștine din Peninsula²⁶. Vestea biruinței avusese mare răsunet, la Ohrida în prezența patriarhului Atanasie fiind celebrată cu o deosebită solemnitate de față cu orășenimea și cu întreg clerul din regiune. Ca urmare a acestui fapt și în prelungirea unor răzmerițe care au avut loc la granița dintre Albania și Montenegro, patriarhul grec Atanasie sosea în taină în Corfu de unde solicita ajutor și spaniolilor pentru a începe lupta antiotomană²⁷. Trebuie adăugat că frunzașii popoarelor balcanice au văzut în regatul Spaniei, după victoria de la Lepanto, un real sprijin în lupta lor de eliberare. Atanasie care se considera capul bisericii pentru cea mai mare parte Balcani²⁸, s-a pus în fruntea mișcării de eliberare. Oastea lui ducea lipsă de arme și provizii, pe care el, dacă le-ar fi avut, spunea că ar putea ridica la luptă aproape toată Peninsula. De la Ohrida s-a retras la malul mării la Cimara, unde grecii și albanezii îl socoteau ca un sfânt. De aici dă tonul răscoalei, al cărui temei moral trebuie să fi fost rezultatele incursiunilor făcute de corpurile de oaste ale lui Mihai peste Dunăre în vara anului 1596²⁹. Concomitent, alte forțe locale formate în mare parte din populația valahă din Bosnia și Herțegovina, ocupă fortăreața turcească Klis. Că răsculații au fost încurajați de victoriile domnului român reiese și din scrisoarea arhiducelui Ferdinand de Habsburg care îi îndeamnă să urmeze pilda memorabilă a voievozilor români³⁰. Papa, viceregele spaniol al Neapoleului trimite ajutoare răsculaților din cetate, care acum erau asediați de turci, iar imperialii îl trimit pe George Lenkovici, numit general al Croației cu o armată de voluntari să-i sprijine pe asediați din cetate. Dar cetatea a fost în cele din urmă cucerită de turci, iar răscoala condusă de patriarhul Atanasie a fost înăbușită. În toamna anului 1597, acesta se află ca refugiat în Italia, unde s-a întâlnit cu Lenkovici, și de acolo amândoi trimit scrisori către Mihai vodă, pentru a le veni în ajutor³¹. Tot în timpul ocupării cetății Klis țărani din jurul Nișului și Sofiei se răscoală³². De asemenea, asaltul asupra orașului Gobrovo din septembrie 1596 înfăptuit de către locuitori din împrejurimi nu s-a făcut fără a cere sprijinul soldaților lui Mihai³³. Se pare că, la solicitarea bulgarilor și grecilor, Mihai trece iarăși Dunărea în noiembrie și asediază din nou Nicopolul, fără a observa vreo mișcare din partea bulgarilor, care au fost în solie la Sigismund, pentru a-l convinge să le vină în ajutor, căci ei și albanezi așteptă în număr mare să pornească lupta³⁴. Există mărturii că atunci când la sfârșitul lui decembrie Mihai se afla la curtea princiară din Alba Iulia, un sol bulgar îi cerea lui Sigismund să-l ajute pe voievodul român să cucerească Bulgaria, firește cu aportul bulgarilor³⁵, de unde deducem că ei aveau deja o înțelegere cu Mihai. Responsabil cu mișcarea bulgarilor era mitropolitul grec de Târnovo, Dionisie Rali, din familia Cantacuzinilor, care va deveni un apropiat al domnului³⁶. Banul Mihalcea trimis în solie la Praga a vorbit și din însărcinarea

²⁶ Vasile Arimia, Mircea Mușat *Mihai Viteazu și lupta de eliberare a popoarelor asuprite de imperiul otoman*, în « Din cronică relațiilor poporului român cu popoarele vecine », Editura Militară, București, 1984, p. 130.

²⁷ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p.133; Idem, *Hommes et idées du sud-est européen à l'aube de l'âge moderne*, Editura Academiei, București, 1980, p. 58.

²⁸ În scrisoarea adresată comandantului venețian din Corfu, el se intitula „Arhiepiscopus Prmi Iustinianae, Achiridesium, Vulgariae, Seviae, Albaniae, Valachie, Moldaviae, Litvaniae, partiarca Rossiae”: Vezi: P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 46.

²⁹ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 138-139.

³⁰ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 133-134: În termeni asemănători îi îndeamnă Arhiducele Ferdinand pe valahii de peste Unna, de la granița imperiului, după ce aceștia au depus actul de devotament față de imperiu prin câțiva oameni de seamă și clerici („geistlichen”), în iunie 1596, „ ad exemplum principum Transylvaiae et utrisque Walachiae, qui nuper Turcarum sacta servitute similiter excussa”. Vezi: Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 40.

³¹ P:P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 44-47.

³² E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. XII, p. 1259; GH. Zbucnea, *op.cit.*, p. 329-330.

³³ *Ibidem*, p. 277.

³⁴ *Ibidem*, vol. III, partea I, p. 270, Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 139-140.

³⁵ P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p.49.

³⁶ Născut dintr-o familie bizantină cantacuzină refugiată la Napoli, înrudit și cu bancherii raguzani Gagliano. A urmat studii la Roma, de aici a fost trimis de papă cu o biblie latină la cneazul Constantin de Ostrog, care pregătea publicarea Bibliei în slavonește. Când a ajuns la noua academie de la Ostrog în 1583, avea deja titlul de arhiepiscop de Cyzic. A rămas sici ca profesor și om de încredere al cneazului, sfătuindu-l să aducă alături de el profesori ieziuiți. Din corespondența pe care o avea cu nunțul papal și din legăturile cu ieziuiții reiese că era un partizan convins al unirii religioase. Probabil și din această acuză este îndepărtat de la Ostrog la cererea prelatului ortodox Moscopol, care câștigase încrederea cneazului. Dar în 1585 cu ajutorul rudelor sale din

bulgarilor pentru a porni o răscoală așa cum hotărâse în lunile trecute cu Mihai³⁷. Aici au venit și solii bulgarilor cu Sigismund³⁸, probabil trimiși de mitropolitul lor, angajându-se să plătească jumătate din suma convenită soldaților cu care Mihai ar trece Dunărea³⁹. Fie prin intermediul acestor soli, fie printr-o scrisoare, mitropolitul a cerut ajutor împăratului, căci acesta din urmă, laudându-l pentru zelul său în cauza creștinătății, îl îndeamnă pe 13 martie 1597 să se adreseze în scopul luptei de eliberare a Bulgariei în dieta din Transilvania, unde era și un reprezentant imperial, principelui Sigismund și voievodului Mihai⁴⁰. Două luni mai târziu le va reproșa aliaților catolici că nu le-au venit în ajutor așa cum au stabilit încă de anul trecut, deși el cu toți episcopii, restul clerului și creștinii au fost pregătiți și au făcut mari cheltuieli („in tanto noi habbiamo fatto gran spesa”)⁴¹. Un ușor reproș transpare și din scrisoarea pe care mitropolitul i-o înaintează voievodului în 12 martie dintr-o localitate de lângă Nicopole, căci așa cum a primit porunca de la Mihai el a pregătit de luptă pe creștinii de la sud de Dunăre atunci când acesta va veni cu oastea, cheltuind mulți bani pe armament și provizii. La Târnova l-a așteptat atunci 20 de zile și mitropolitul de Adrianopol, chemat fiind de Dionisie. Însă Mihai n-a mai făcut incursiuni dincolo de Dunăre din noiembrie, când bulgarii nu s-au mobilizat, iar acum căuta să încheie pace cu turcii, întrucât situația politică externă îi era defavorabilă și îi lipsea sprijinul real al aliaților⁴². Dionisie Rali aflase de intențiile acestuia și acum totuși îi scrie, rugându-l cu supunere și încredere să rămână un ajutor de nădejde și să nu accepte ofertele înșelătoare propuse de turci pentru pace⁴³. Probabil, nici Mihai nu mai avea atâta încredere în mișcarea bulgarilor și a celorlalți creștini din Balcani, iar această atitudine rezervată a domnitorului a înțeles-o mitropolitul, de vreme ce a doua zi îi mai expediază o epistolă din același loc pentru a-i recâștiga încrederea, epistolă în care îi prezintă loialitatea atât din partea lui cât și a creștinilor din Balcani, întărind totodată ideea că are acordul și sprijinul patriarhului ecumenic⁴⁴. Cert este că bulgarii erau pregătiți de răscoală la începutul anului 1597, căci profitând de unele neînțelegeri din Istanbul, unde se crezuse că sultanul a murit în război, au încercat o mișcare de mici proporții⁴⁵. În martie s-a produs o nouă revoltă a românilor din Albania și Herțegovina, înfruntând aproape 1000 de turci⁴⁶. Despre legăturile lui Mihai cu bulgarii avea cunoștință și cancelarul Poloniei. Se vorbea chiar de

familia cantacuzinilor reușește să ocupe scaunul mitropolitan de Târnovo. Iar în 1590 este trimis de patriarhul ecumenic la țarul Rusiei, ducând cu el alături de alți ierarhi, confirmarea proclamării patriarhiei ruse. În drum trece prin Moldova ca să ia și semnătura mitropolitului Moldovei. Anul următor când se întoarce, trece prin Lemberg, de unde trimite țarului o cerere de ajutor pentru biserica rusească de acolo, dar întâlnește și pe domnitorul Moldovei Petru Șchiopul, care tocmai își părăsise tronul și se afla în exil. Fiindcă era omul cantacuzinilor, a promis că o să-l ajute cu un împrumut de 100000 de taleri pentru a putea reveni pe tron. Vezi pentru detalii: P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 53-54; Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 134-135; Dumitru Dima, *Mitropolitul Dionisie Rali Paleologul și legăturile lui cu Biserica și Țările Române*, în BOR, an LXXXIII, nr. 5-6, 1956, p. 521-524.

³⁷ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. III, partea II, p. 237.

³⁸ «Con il modesto principe e venuto un ambasciatore del Vallacco et alcuni Bulgheri». Vezi: Andrei Vereș, *op.cit.*, p. 56. Prezența la Praga a solului român și a solilor bulgari reiese din ordinul împăratului dat visteriei în 14 martie pentru sumele ce trebuiau plătite acestora. Vezi: *ibidem*, p. 60.

³⁹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. III, partea I, p. 279. În acest timp 7000 de albanezi înarmați doar cu arcuri și săgeți rezistau cu îndârjire garnizoanei otomane din Scutari. Vezi: Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 184.

⁴⁰ Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 59-60

⁴¹ *Ibidem*, p. 68-69.

⁴² Amănunte despre tratativele cu turcii, precum și despre neînțelegerile cu Polonia la Manole Neagoe, *op.cit.*, pp. 114-140.

⁴³ „Măria ta atunci n-ai venit, dar și acum tot cu acea bunăvoință suntem față de Măria ta, numai te rugăm să ne dai de știre dacă poate vreți să vă împăcați cu păgânii. Pentru Dumnezeu te rugăm pe măriia ta să nu crezi nimic cuvintelor frumoase ale turcului, nici măriia Ta, nici craiul Transilvaniei, căci noi nici o dată nu vom ține cu ei, pentru că din pricina lor suntem în primejdie mare”: vezi E. Hurmuzaki, vol. XII, p. 290-291; *MVCE* vol I, p. 155.

⁴⁴ „Toată creștinătatea este aplecată către Măriei ta... nu scriu aceste rânduri Măriei tale ca să-mi trimiși bani sau alte daruri, ci conștiința mea mă silește la aceasta ca să servesc de acum înainte Măriei tale...Suntem creștini și gata a trăi cu patriarhul de Constantinopol după datina creștină”: Vezi: *Ibidem*. Solicitățile mitropolitului de Târnovo și intențiile domnitorului român din lunile martie și aprilie sunt rezumate în: Al. Ciorănescu, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele din Simancas*, București, 1940, p. 133.

⁴⁵ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 143.

⁴⁶ *MVCE*, vol. IV, p. 95.

intenția voievodului român de a uni țara sa cu Bulgaria și acestea cu Transilvania, dacă se ajungea la o înțelegere cu principele Sigismund, care dorea să părăsească tronul lăsându-i-l aliatului și vasalului său⁴⁷. În spatele acestui plan se afla cancelarul transilvănean Josika, apropiat al domnitorului, care vorbea în 20 iulie 1597 de o incursiune decisivă a acestuia prin Bulgaria până la munții Balcani, producând mari pagube și spaimă turcilor⁴⁸. Creștini din Balcani în schimb nu erau bine organizați, existând mai mult proiecte locale lipsite de o coerență mai largă și de sprijinul necesar al patriarhiei ecumenice.

Meletie Pigas, patriarhul Alexandriei, care ajunsese loctiitor al Patriarhiei ecumenice de la Constantinopol, era reprezentantul acelor fruntași greci moderați, promotori ai bunele relații cu Poarta. Astfel, el apare ca mediator al păcii dintre turci și domnul muntean⁴⁹. Primul care a apelat la serviciile diplomatice ale patriarhului se pare că a fost Sultanul, cunoscând legăturilor mai vechi pe care acesta le avea cu țările române⁵⁰ și un motiv în plus pentru a-l chema în scaunul ecumenic. Într-adevăr, Meletie era ținut la curent de domnitorul român cu evenimentele din zonă. O mărturisește deschis într-o scrisoarea emisă la București în 11 februarie 1597 că i-a mai scris înainte și alte scrisori ca unui părinte protector și păstrător al păcii, dar acum vrea să lămurească amănunțit întreaga chestiune privitoare la raporturile și tratativele de pace cu turcii. Deși sultanul i-a trimis pentru pacificare o scrisoare, prin care îi iartă greșelile și îi recunoaște domnia ereditară, pașa de la Dunăre, contrar legământului, a trimis pe tătari și pe un pretendent la tron, devastând țara mai rău ca Sinan pașa. Avea posibilitatea să riposteze, însă a preferat să-și arate loialitatea, ba mai mult, a mers el însuși în Ungaria și a discutat cu ceilalți principii creștini despre pace. Dar s-a văzut că pacea poate fi mai degrabă o înșelătorie, de aceea îl roagă pe patriarh să cerceteze bine lucrurile și numai când va fi deplin încredințat că nu mai sunt intenții obscure, abia atunci să vină în Țara românească și să încerce să „așeze o pace statornică și obștească” alături de ceilalți principii creștini⁵¹. În martie, când a preluat patriarhia ecumenică⁵², primește o altă scrisoare de la domnul muntean prin care-l solicită să intermedieze pacea cu turcii⁵³, urmare a sugestiilor patriarhului⁵⁴. Potrivit informațiilor

⁴⁷ Cardianul Aldobrandini e informat cu o știre secretă de la cancelarul Transilvaniei Josika, înrudit cu voievodul român, că acesta din urma ar dori să unească Bulgaria cu Țara Românească și să se înțeleagă cu Sigismund Bathori, care vrea să părăsească principatul, să i-l cedeze acestuia. Rezulta din aceste informații că Mihai era înțeles cu cancelarul în privința Bulgariei, iar acesta fiindu-i rudă dorea să-l aducă pe tronul Transilvaniei. Aldobrandini solicită împăratului să fie de acord cu unirea acestor trei state, (Si terlla la Valahia unita con la Transilvania, et si conservaria anche la Bulgaria in buona speranza”), firește sub sceptrul său, întrucât ar fi avantajos pentru imperiu. Vezi: Andrei Vereș, *op.cit.*, vol V., p. 67-68; *MVCE*, vol. 5, p. 139.

⁴⁸ N. Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, vol II, București, 1979, p. 24-29. Apropierea de Mihai s-a făcut și pe cale matrimonială, fie între fiul lui Mihai și sora cancelarului, fie între fiica voievodului și fratele cancelarului. Vezi această informație la cronicarul Szamosközy. Cf. Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 109. În alt loc același cronicar spune cu disprețul caracteristic că Josika era din stirpie română. Vezi: *Ibidem*, p. 111. Apropierea dintre cei doi s-a făcut și pe fundalul neîncrederii într-un principe inconsecvent și autoritar. Prelații catolici erau informați de temerile cancelarului, care-și simțea viața în nesiguranță în preajma principelui, dar și de faptul că Sigismund a reținut banii destinați de către împărat în ajutorul oștirii domnului român. Vezi: A. Vereș, *op.cit.*, vol. V., p. 70-71. Cu toate acestea, principele acordă soției cancelarului la 25 august 1597 castelul Gerend și 9 sate din comitatul Turda: Vezi. *Ibidem*, p. 87.

⁴⁹ N. Iorga, *Bizanț după Bizanț*, București, 2002, p. 127: P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 49-50; Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 185.a

⁵⁰ Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile Patriarhului Meletie Pigas cu Țările Române*, în BOR, anul LXIV(1946), nr. 7-9, p. 353-358. În continuare: *Legăturile*

⁵¹ Al. A. Botez, *O scrisoare inedită a lui Mihai Viteazul către patriarhul Alexandriei Meletie Pigas*, în BOR, an LXXXIII, nr. 5-6, 1965, p. 590-591.

⁵² Meletie Pigas a fost loctiitor al patriarhiei ecumenice din martie 1597 până în martie 1598. Vezi: Ioan Rămureanu, Milan Šesan, Teodor Bodogae, *Istoria bisericii universale*, vol.II, Editura Institutului biblic, București, 1993, p. 594.

⁵³ Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile...* , p. 358.

⁵⁴ Agentul englez la Poartă, Edward Borton, scrie referitor la acestea în 9 martie 1597: „marea dorință pe care o au (turcii) ca să facă pace cu împăratul și aliații săi i-a silit să-i ceară patriarhului din Alexandria, care se află acum aici, să mijlocească (în mod secret și nu ca din partea lor) pe lângă Mihai, să aranjeze astfel lucrurile cu principele Transilvaniei și cu împăratul, încât să se poată ajunge la pace. La care patriarhul scriind scrisorile sale lui Mihai, a primit răspuns potrivit copieii alăturate, fapt pentru care socotesc că el va fi trimis în Țara românească cu toată graba dorită”. Vezi: *MVCE*, vol 5, p. 136. Pentru scrisorile adresate de patriarh lui Mihai până la această dată vezi: E. D. Tappe, *Documents concerning Romanian History, 1427-1601*, Londra, 1964,

date de bailul venețian, Mihai ar fi trimis doi oamenii la Patriarh și la ambasadorul englez pentru a înlesni tratativele cu turcii și o dată cu ei și a doua scrisoare adresată patriarhului, în care insista asupra problemelor păcii și asupra posibilității ca acesta să vină în Valahia pentru a stabili condițiile de pace. Însă sultanul nu i-a permis să meargă până ce nu se cunoștea voința împăratului și a principelui Transilvaniei, dar și-a dat acordul să continue corespondența cu voievodul român. Prin urmare, îl înștiințează pe acesta la începutul lunii mai că sultanul i-a iertat toate ofensele și îl primește din nou în grația sa⁵⁵. Dar tratativele decurgeau greu și existau firești suspiciuni din ambele părți, care nu-și doreau cu toată convingerea să cadă la pace⁵⁶. De aceea, voievodul român l-a rugat pe patriarh din nou să vină în Țara românească în vederea discuțiilor despre condițiile păcii, întrucât Sultanul și-a condus oastea la granițele țării sale și nu părea că astfel dorește împăcarea. În 23 mai patriarhul îi răspunde, încercând să-i întărească convingerea că Sultanul dorește sincer pacea și că ea este cea mai bună cale pentru creștinătate. În ce privește călătoria sa în Valahia patriarhul l-a informat că nu va primi acordul de la serdar până nu va vedea a doua scrisoare a sa⁵⁷. Desigur, Mihai avea mai multe posibilități diplomatice și a căutat prin orice mijloace să ajungă la Poartă mesajul său⁵⁸. În cele din urmă a reușit totuși să încheie un acord în favoarea lui⁵⁹. Dar nici turcii și nici Mihai din cauza suspiciunilor nu l-au luat în serios⁶⁰ și de fiecare dată când au putut să se lovească discret nu ezitau. Cronicarul Baltasar Walter relatează că, în luna iunie, 10000 de oameni din diferite națiuni ce locuiau dincolo de Dunărea au ocupat orașele Vașița și Cladova, „totuși nu fără știrea și sfatul domnitorului (Mihai)”, iar în 10 iulie au sosit solii secrete din partea sârbilor să ceară intervenția rapidă a lui Mihai peste Dunărea, jurând credință cu viața „pentru mântuirea domnului creștin”. Evident acesta i-a amânat până ce împrejurările se vor fi arătat potrivite⁶¹, deoarece era în tratative cu Poarta. Pe de altă parte, turcii și tătarii îi năpăstuiau pe supușii săi. În consecință, îl roagă din nou pe Meletie Pigas să intervină la Vizir pentru ca pașa de la Dunăre să nu nu-i mai persecute oamenii, iar tătarii să fie oprii de la incursiunile în teritoriul său. În 5 august patriarhul îi răspunde că doleanțele sale au fost împlinite de Sultan și de Vizir, urmând ca el să-și arate dragostea și supunerea față de Poartă, ba chiar recomandându-i iarăși să aibă bună înțelegere, căci Sultanul „își iubește părintește supușii”, iar „Dumnezeu iubește pacea”⁶². Atitudinea conciliantă a patriarhului reiese iarăși din scrisoarea emisă către Mihai în 27 august, când din nou îi arată că Înalta Poarta s-a ținut de cuvânt în ce privește stăvilirea incursiunilor în țara sa, iar în schimb așteaptă ca semn de supunerea orice sumă posibilă „sub titlul de haraci”⁶³. Pacea cu domnitorul român era în calculele strategice ale Porții un prim pas și totodată un mijloc pentru a încheia pacea cu Rudolf, o pace mult râvnită în acel context, deoarece în viziunea marelui vizir el trebuia să fie un

p. 110-112.

⁵⁵ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. IV-2, p. 222-223; Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile...*, p. 358.

⁵⁶ Vezi detalii despre sinuoasele tratative dintre membrii Ligii și Poartă la : Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 134-140.

⁵⁷ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XIII, p. 346; Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile...*, p. 359.

⁵⁸ DANIC-Colecția microfilme Vatican, rola 76, cadrul 16-17. Cardinalul Cinzio Aldobandini este informat în 27 mai 1597 că, dispărând patriarhul Alexandriei (Meletie Pigas n.a.)-o informație greșită, deoarece el rămâne în această funcție până la moartea sa în 1601-, care a intervenit la Poartă pentru voievodul muntean și pentru Curtea de la Viena, Mihai a apelat la un alt intermediar („Che havendo volunta questo principe di far pace che egli donesse prender alcun suposito”).

⁵⁹ Tratativele le purta în strânsă colaborare cu principele Transilvaniei. La 15 iunie plecau de la Istanbul solii celor două principate cu făgăduința că otomanii le vor ataca țările în condițiile în care nici ele nu vor tulbura granițele imperiului. Vezi: Manole Neagoe, *op.cit.*, p. 136. Cronicarul Balthasar Walther menționează că la 20 iulie sultanul și-a arătat toată bunăvoința față de domnul român, dându-i lui și fiului său domnia ereditară, însemnele domnești și acceptând plata tributului la jumătate. Vezi: *MVCE*, vol. 2, p. 285; *Literatura română veche (1402-1647)*, p. 182.

⁶⁰ Există mai multe mărturii în acest în acest sens. Erich Lassota îi scria împăratului pe 31 iulie că Mihai doar se prefăce că respectă pacea cu turcii și că îi este în continuare credincios, iar în momentul când va avea posibilitatea să-i înfrunte pe turcii nu va ezita. Vezi :*MVCE*, vol. I. p. 161-162.

⁶¹ *Literatura română veche(1402-1647)*, p. 181.

⁶² *MVCE*, vol I, p. 163-164.

⁶³ Din aceasată scrisoare reiese și faptul că Mihai intermedia corespondența dintre patriarh și împăratul Rudolf. Vezi: *Ibidem*, p. 165-166.

mijlocitor pe lângă principele Transilvaniei și curtea vieneză, așa cum era folosit patriarhul ecumenic de Constantinopol⁶⁴.

Înțelegerea cu turcii și darurile care au fost trimise tătarilor erau, potrivit mărturiilor oficialilor imperiali aflați la Târgoviște, doar simulări ale împăcării și evitarea temporară a unui conflict asimetric cu aceștia, căci gândul voievodului era să-și continue proiectul de eliberare a creștinătății de sub stăpânirea otomană. În acest sens îi aduce la cunoștință împăratului că „ populația creștină din Bulgaria și de peste Dunăre îl așteaptă cu mare nerăbdare și îl solicită ti de zi, ba chiar îi trimite și scrisori cu blesteme (lettere di malediction), pentru că zăbovește atâta și murmură că i-a înșelat și dacă vor întreprinde acum ei înșiși ceva în mod independent, și aceasta va da greș și vor ajunge să pătimească ei, nevestele și copiii lor, atunci să cadă totul pe sufletul și cugetul lui, iar ei să fie iertați în fața lui Dumnezeu”⁶⁵. Prin urmare, va cere împăratului să-i întretină peste iarnă 2000 de oșteni, deoarece are o înțelegere cu mitropolitul Bulgariei, care spunea că are pregătiți 30000 de oameni, pentru ca, atunci când va îngheța Dunărea, să treacă dincolo și cu ajutorul băștinașilor să aducă sub autoritatea sa („ under sein Gewalt zu bringen”) această țară până la munți, nu înainte însă de a-și lua toate precauțiile și jurământul solemn în scris al bulgarilor⁶⁶. Astfel rezultă indubitabil că Mihai se afla în corespondență directă cu Dionisie Raly⁶⁷, partizanul ofensivei antiotomane, și că planul de a uni Țara Românească cu Bulgaria dintre Dunăre și munții Balcani, era un deziderat permanent al domnitorului român. Planurile bulgarilor au fost deconspirate, iar mitropolitul, bănuț a fi inițiatorul, a fost urmărit de turcii pentru a fi dus la Poartă. Acesta s-a salvat mituind pe urmăritori și a reușit să se refugieze la Târgoviște. De asemenea, răscoala condusă de voievodul sârb Gradan în Herțegovina, care ceruse sprijinul austriecilor și la care participară catolicii de acolo și din Albania, fusese înfrântă⁶⁸. Cu toate acestea, Mihai nutrea speranța că dacă va avea ajutorul de la Rudolf va putea avea victorii peste Dunăre și chiar până în centrul imperiului otoman.

După ce într-o scrisoare din 10 noiembrie i-a cerut împăratului să-i mai lase și anul viitor efectivele imperiale detașate în serviciul său⁶⁹, efective cu care avea de gând să

⁶⁴ DANIC-Colecția *microfilme Austria*, rola 415, cadrele 400-401; MVCE, vol V, p.152. Această informație o transmite Giovanni de Marini Poli din Târgoviște către guvernatorul Goriziei la 16 octombrie 1597.

⁶⁵ Același Erich Lassota, care îi scrisese împăratului în 31 iulie, îi scrie în 14 septembrie iarăși că Mihai îi este în continuare credincios și că înțelegerea cu turcii era una formală. Vezi: Andrei Vereș, *op. cit.*, vol. V, p. 94-96.

⁶⁶ Este vorba de scrisoarea din 30 septembrie expediată de același oficial. Vezi: *Ibidem*, p. 97-100. Un atac asupra Bulgariei plănuia și Sigismund. Acest informație o aflăm tot dintr-o scrisoare a lui Erich Lassota din 22 octombrie, care o deținea de la o persoană demnă de încredere. „*wie ich von einer glaubwürdigen Person in Vertrauen vernommen*”. Vezi: *ibidem*, p. 103.

⁶⁷ Unele aspecte privind situația din Bulgaria, legăturile mitropolitului Rally cu Liga și cu voievodul muntean sunt relatate de Paolo Giorgio, însărcinat de imperiali și de principele Transilvaniei cu misiuni în Bulgaria. Acesta, într-o scrisoare redactată pe 11 mai 1598 la Alba Iulia, îi comunică lui Granduca di Toscana despre evenimentele care au avut loc anul trecut în Bulgaria și despre pregătirile unei insurgențe. În primăvară i s-a promis că dacă nu va interveni principele, totuși va avea bani pentru a aduna 4000 de oameni cu care să ducă la bun sfârșit atacul. Apoi trebuia să se bizuie pe mitropolitul de Târnovo, care a negociat cu principele și i-a scris că va lupta cu creștini săi din Bulgaria pentru creștinătate, și pentru a alunga dușmanii din țara sa. Pentru a da o mai mare siguranță acestei înțelegeri a jurat el cu episcopi și ierarhi săi în biserică pe Evangheliile că vor rămâne până la moarte alături de creștini. Pe urmă, au mers în diocesele lor și au procedat la fel cu preoții. Un asemenea jurământ a depus și fruntașul lor Teodor Balina. („*Et per maggior stabilita di questo negotio l Arcivescovo con li vescovi, preti et primati di quel Regno giurorno sul Evangelia nella chiesa, che saranno concordati e congiunti con li Cristiani sino alla morte. E poi esso con li suoi vescovi andorno per le loro diocesi a fare il medesimo loro con li preti de casali e primati, che poco avanti fece anco questo offitio Thodor Balina*”). Dar ocaziile favorabile pentru a fructifica aceste înțelegeri s-au risipit. A cheltuit mulți bani, iar mitropolitul spre dezamăgirea lui s-a aliat cu Mihai Viteazul („*Ma il galante prelato si e attachato con Mihailo Voievoda, et io sono remasto; e da che ho conosciuto questa maniera di procedere mi sono ritirato di visitarlo*”). Vezi: *Ibidem*, p. 160-161.

⁶⁸ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 141; Idem, *România și renașterea bulgară*, p. 27-28; P.P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 45.

⁶⁹ Andrei Vereș, *op.cit.*, Vol. V, p. 111. Nunțiul apostolic de Cervia era de părere că împăratul ar trebui să înțeleagă bine situația și să-l sprijine pe Mihai, dacă el așa cum a promis va trece în Bulgaria, ba chiar să-i trimită mai multe ajutoare decât ar cere voievodul român pentru a putea stăvili anul următor forțele inamice. Vezi: MVCE, vol. V., p. 155.

treacă în Bulgaria⁷⁰, în cea din 21 noiembrie, arătându-și meritele și devotamentul pentru cauza creștină, îl roagă să-i trimită restul de bani și să-i suplimenteze oastea cu un corp de cavalerie, pentru ca „în iarna aceasta să încerc, cu ajutorul lui Dumnezeu, o incursiune mare înspre inamic, să-l jefuiesc, să-i distrug țara și să ajung până spre Constantinopol”⁷¹. Această declarație dovedește că Mihai dorea să dea curs planului de cucerire a Balcanilor, având chiar ambiția de a se apropia de Istanbul. Este foarte probabil, -dacă dăm credit afirmațiilor agentului imperial Erich Lassota-, să fi contribuit la acest plan și cerințele imperative ale lui Sigismund (care în octombrie asediase Timișoara) ca voievodul român să treacă Dunărea cu toate efectivele disponibile⁷². Cert este însă asentimentul populației creștine din Balcani, care-l vedea deocamdată ca pe un eliberator și stăpân până la Constantinopol⁷³. Lipsa de efective suficiente și de banii necesari soldelor au zădărnicit o acțiune cutezătoare. În consecință, s-a văzut silit să lase la vatră pe secuii lui Moise Székely⁷⁴, dar le-a cerut să rămână pregătiți pentru ca atunci când va îngheța Dunărea să-i poată ataca pe inamici. Între timp se înrolau în oastea lui mulți voluntari bulgari fugiți peste Dunăre, astfel încât turcii din Vidin au intrat în panică la zvonul că Mihai ar pregăti un atac. Panica a trecut ușor fiindcă fluviul nu a înghețat nici în luna ianuarie⁷⁵ și acest fenomen era o condiție principală pentru a facilita o incursiune, cu toate că împăratul i-a promis suplimentarea efectivelor și soldele necesare⁷⁶. Pe de altă parte, schimbarea vizurului favorabil lui Mihai precum și acțiunile transilvănenilor în Banat au înrăutățit raporturile dintre domnul muntean și turcii⁷⁷. În acest nou context, Mihai reia misiunile diplomatice cu Poarta, apelând iarăși cu încredere la serviciile patriarhului ecumenic⁷⁸. Prin intermediul acestuia trebuia să fie asigurat sultanul că tributul va fi plătit. A fost de asemenea un prilej de mulțumire adusă lui Meletie Pigas pentru tot ce a făcut pentru voievodul român și pentru celelalte popoare creștine, fapte ce urmau să fie răsplătite. Tot în această corespondență, Mihai aduce în discuție depunerea din scaun a mitropolitului Dionisie de Târnovo, dovedit a fi în tabăra antiotomană, și cere patriarhului să-i redea demnitatea ecleziastică⁷⁹, probabil pentru a nu-și pierde suportul credincioșilor săi. Deși turcii plănuiau o contraofensivă, nu au reușit să pună pe picior de război o armată însemnată și astfel au acceptat propunerea de relații pașnice, ba chiar au făcut și ei în același timp un demers similar prin ambasadorul englez și patriarh, solicitând la rândul-le pacea⁸⁰. Într-o scrisoare de la începutul anului 1598 patriarhul îl laudă pe Mihai pentru faptul că i-a scris cu prudență și că își dorește pace, însă îi amintește că era timpul ca intențiile și promisiunile sale să le împlinescă, mai ales deoarece unii consideră că nu se ține de cuvânt-se înțelege că e vorba de suspiciunea turcilor-în timp ce Poarta și-a respectat promisiunile. Aceiași Poartă care se folosea de serviciile patriarhului nu-l sprijinea îndeajuns, de vreme ce el îi cere acum milă domnitorului român, fiindcă Patriarhia nu avea

⁷⁰ Erich Lassota condiționa în scrisorile din 15 și 18 noiembrie plata soldelor acestor mercenari imperiali de posibilitatea unei incursiuni peste Dunăre. Vezi: *Ibidem*, p. 113-116.

⁷¹ *Ibidem*, p. 117-119; *MVCE*, vol I, p. 172-173.

⁷² „Demnach aber Ihr Fürstlichen Gnaden in Siebenbürgen dem Woywoden in Walachey auferlegt, mit demselben (Armee n.n.) und ander Volk, so er umb sich hat, über die Tonau zu setzen und in Bulgarien zu rücken”. Vezi: *Ibidem*, p. 112 și *supra* nota noastră 108.

⁷³ Giovanni de Marini Poli relatează în aceeași epistolă din 16 octombrie, expedită de la Târgoviște guvernatorului Goriziei, că toți aliații voievodului și populația creștină din Balcani, aflară de dorința lui de a încheia pace cu turcii, însă cu toții îl sfătuiau tainic să nu facă acest lucru, ba, dimpotrivă, ultimii „i-au oferit regatul Bulgariei să-l stăpânească, începând de la Constantinopol până la mare, făgăduind că se vor unii cu miile de îndată ce oastea va trece de cealaltă parte, având arme și archebuze suficiente. Aceasta este ceea ce se scrie acestui principe de prin toate părțile ale acelei sărmane creștinătăți, care dorește să se elibereze într-o zi dintr-o asemenea mare tiranie”. Vezi *supra* nota noastră 107.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 121

⁷⁵ Constatin Velichi, *op.cit.*, p. 142; N. Iorga, *Istoria...*, vol. II, p. 32.

⁷⁶ Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V p. 124-128, 130-131.

⁷⁷ *MVCE*, vol V., p. 154. Agentul englez la Constantinopol, Edward Barton arată că domnitorul român căuta drept pretext pentru sporirea oștilor sale pericolul tătar, dar turcii bănuiau că plănuiește un atac și au masat trupe la Dunăre.

⁷⁸ Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile...*, p. 363-364.

⁷⁹ E Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. III-1, p. 519-520; Dumitru Dima, *op.cit.*, p. 525.

⁸⁰ Nicolae I. Șerbănescu, *Legăturile...*, p. 362.

nici o proprietate, nici alte bunuri și slujitorii ei locuiau cu chirie⁸¹. Nu avem informații referitoare la ajutorul dat patriarhului, dar e de presupus că a făcut acest gest așa cum îl făcuse și anterior⁸².

În paralel cu tratativele purtate cu turcii gândea alături de aliații săi incursiunea în Balcani. Andrei Taranowski, nobil polonez, în misiune la curtea din Târgoviște, comunica în 26 ianuarie că domnul român se arată bucuros să treacă Dunărea în această iarnă cu oamenii săi, fiind așteptat acolo de „sârbi, bulgari și dalmați”⁸³, iar Giovanni de Marini Poli îl înștiințează pe împărat în 31 ianuarie, spre a înlătura unele bănuieli cu privire la fidelitatea acestuia⁸⁴, că este neclintit în hotărârea lui de a trece Dunărea, pregătind în acest scop cu multă grijă oastea sa, sporită prin efectivele de bulgari transfugi, și tăinuind cu multă abilitate față de turci intențiile sale. Cu toate asigurările din partea voievodului că nu va ataca cetățile turcești⁸⁵, Sultanul nu se încredea în el și l-a somat să-și plătească tributul altfel va fi pedepsit⁸⁶, iar pe deasupra i s-a cerut să predea cetățile Brăila și Giurgiu. Constrâns de situație, Mihai va apela la patriarhul Meletie să transmită Înaltei Porți ca va onora tributul „cât e cu putință țării”, așa cum a acceptat și Sultanul, fără să le mai ceară altele în plus⁸⁷. Desigur, nu putea să mai ascundă adevărata cauză a neplății haraciului, de aceea va cere insistent sprijinul imediat al împăratului, mai ales că inamicul se pregătea să construiască poduri peste Dunăre. Nu era vorba de o strategie defensivă, ci, dimpotrivă, planul expediției în Bulgaria era încă prezent în calculele sale. Pentru ca acesta să fie dus la bun sfârșit trebuia să fie înlăturat cu forța Ieremia Movilă, „ca dușman al creștinătății”, adică ca oponent al Ligii, și nu- cum însuși Mihai voievod declara- „pentru a-i cotoropi țara, și nici dintr-o lăcomie oarecare”⁸⁸. În fapt, turcii l-au recunoscut pe domul Moldovei instalat de polonezi, dar doreau ca împreună să-l detroneze pe Mihai⁸⁹.

Retragerea lui Sigismund Bathori de pe tronul Transilvaniei avea să complice lucrurile și mai mult. Sultanul îi va cere să trimită ostateci la Constantinopol pe soția și fiul său, pentru a-i recunoaște domnia ereditară. Pe urmă, îi poruncește să nu mai amâne repararea cetăților Giurgiu și Rusciuk și să se supună poruncilor, iar în plus, pentru a-și demonstra fidelitatea trebuia să atace Ardealul⁹⁰. Acestea fiind condiții umiltoare pentru Mihai voievodul, a încheiat un tratat avantajos cu împăratul Rudolf. Comisarii imperiali, care i-au luat jurământul, îi raportau lui Rudolf pe 11 iunie 1598 din Târgoviște despre preconizatele acțiuni în Balcani, care constituiau de fapt principalele acțiuni ofensive și în egala măsură principala rațiune de ființare a Ligii Sfinte. Prin acest tratat angajamentul luptei antiotomane de la sud de Dunăre îi revenea voievodului român ca o obligație. El desigur a subscris la acest angajament, fiind singurul conducător care putea duce la final această misiune datorită faptului că-așa cum relatează comisarii informați de el și de alții din anturajul său-în momentul în care ar trece Dunărea cu oastea sa „ toate acele popoare până la Constantinopol, sătule de robia turcească se vor porni într-un suflet, cum sunt bulgarii, sârbii, albanezii, rascienii, cu care împărtășește aceeași religie (eadem religione ipsi coniuncti), și vor înlătura pe turci din mijlocul lor, oricâți ar fi”⁹¹. În mod cert, religia

⁸¹ E Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. III-1, p. 518-519.

⁸² *Ibidem*, Vol. XII, p. 334.

⁸³ *MVCE*, vol. I., p. 175.

⁸⁴ La Veneția seseau în același timp știri din Viena cu privire la faptul că principele Transilvaniei a renunțat la asediul Timișorului, că îl arestase pe cancelarul Josika, suspect de înțelegeri cu turcii, și bănuia pe seama unor zvonuri că Mihai a fost șantajat de turci, atâta timp cât nu a întreprins nimic cu oastea sa împotriva lor. Urmare a acestor lucruri, principele intenționa să cedeze statul său împăratului. Vezi: *Ibidem*, vol IV, p. 110.

⁸⁵ *Ibidem*, vol. I, p. 177.

⁸⁶ Ambasadorul englez Barton a fost numit de sultan să meargă la Târgoviște și să-l amenințe să-și plătească tributul dacă nu vrea să fie în mare primejdie, dar în drum spre Țara Românească moare. Vezi: *Ibidem*, vol. IV, p. 111.

⁸⁷ În 11 martie 1598 Mihai îi explică patriarhului din ce motive a întârziat cu plata haraciului, lamentându-se totodată că Pervan Aga i-a cerut cetățile Brăila, Giurgiu și Bapale, din care au fost prăduite până și paiele. Vezi: E. Hurmuzaki, *op.cit.* III-1, p. 521.

⁸⁸ *MVCE*; vol I, p. 178-181.

⁸⁹ Vezi în acest sens relatarea lui Cesare Spadani din 25 martie 1598 în Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 156.

⁹⁰ *MVCE*; vol I, p. 183-186.

⁹¹ *Ibidem*, p. 199, 203.

comună, sau, mai precis, confesiunea răsăriteană a acestor popoare balcanice cu cea a românilor și a domnitorului lor era un liant și totodată un imbold pentru nimicirea celor de religie adversă care-i dominau. Dar, totuși, pentru o mai mare garanție a solidarității, Mihai reține la curtea sa pe fiii fruntașilor din acele popoare, de altfel o practică firească și mult uzitată în epocă. Aceeași semnificație trebuie să fi avut jurământul de credință depus în fața voievodului român de către bulgarii din oastea sa, la îndemnul comisarilor imperiali⁹². Ridicarea la luptă a popoarelor din Balcani sub steagul lui Mihai, a fost confirmată comisarilor imperiali de însuși Dionisie Raly, care a afirmat, poate exagerând, că toată Grecia și Macedonia, adică în jur de 200000 de oameni, stau pregătiți, fiind capabili astfel să cucerească chiar Constantinopolul⁹³. Capturarea iscoadei și dezvăluirea planului de contraofensivă⁹⁴, a atras însă riposta turcilor. Informații la timp despre mișcările de trupe otomane, care se mobilizau în număr mare să treacă Dunărea, domnitorul român va cere comisarilor imperiali să-i vină grabnic în ajutor cu bani și oameni, căci dacă va cădea Valahia, vor fi primejduite atât Transilvania cât și celelalte țări⁹⁵. După 6 zile reiterează cererea, adăugând și faptul că celelalte națiuni sunt pregătite, numai ei, adică aliații din Ligă, stau nehotărâți („quin omnes nationes stant paratae, nisi nos sumus in silentio”)⁹⁶. Desigur, se referea aici la națiunile sud-dunărene. În iulie și august, Mihai a pregătit atacul peste Dunăre⁹⁷, iar în septembrie 1598, ca replică la incursiunea pașei de Silistra, îl declanșează în forță, în primă fază prădând Vidinul și asediind cetatea Nicopolelui⁹⁸. Alegerea acestor puncte de atac, putea fi motivată de sprijinul promis de răsculații bulgari. Într-adevăr, aici se făcuse unele pregătiri de către fruntașul bulgar Teodor Balina de la Nicopol, aflat în strânsă colaborare cu Mitropolitul Dionisie Raly, și de către negustori Pavel Georgevici și frații Sorkocevici din Dubrovnic. Teodor Balina cu ajutorul preoților locali a câștigat câteva sate dinspre munții Balcani, iar la Nicopol convinsese pe 40 de fruntași ai orașului și pe încă 20 de preoți să-i vină în ajutor lui Mihai ca să cucerească orașul. Pavel Georgevici făcuse unele pregătiri la Varna, Șumen și Plovdiv, iar frații Sorkocevici la Târnovo și Ruse. O contribuție însemnată au avut în aceste acțiuni episcopii și mitropoliții din aceste zone, aflați în legătură cu Dionisie Raly⁹⁹. În afară de Vidin și Nicopol a ars cetățile Plevna, Vrața, Florentinul și Rahova, „și în țara dimprejur –cum avea să mărturisească el însuși arhiducelui Maximilian-de la hotarul nostru până la Sofia, am ars peste 2000 de sate, și pe cei dinăuntru ce s-au găsit creștini, adică bulgari, mari și mici, după socoteala mea peste 16000 de suflete, cu averea lor toată, i-am trecut peste Dunăre, și celor mai săraci le-am dat în țărișoara mea, unde s-a putut, atât loc cât să-și găsească hrana, și am lăsat această țară astfel cu totul pustiită și prădată”¹⁰⁰. Odată ostilitățile pornite, Mihai trebuia să

⁹² *Ibidem*, vol. IV, p. 112-113.

⁹³ E Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. XII; p 370; Planul era un atac decisiv asupra turcilor. În 11 august 1598 hanul tătarilor este invitat să se alieze cu împăratul habsburgilor și cu Mihai, care s-au hotărât să năvălească până la Constantinopol, „astfel încât să piară acest perfid neam turcesc și să înlăture jugul său”. Vezi: *MVCE*, vol. IV, p. 115.

⁹⁴ În 17 iunie 1598, agentul englez Henry Lello comunica de la Constantinopol că a fost prinsă de curând iscoada lui Mihai, care a dezvăluit turcilor „planurile și uneltirile lui Mihai cu împăratul, spunând că Mihai are o putere (armată) de o sută de mii (de oameni), din care cea mai mare parte stă la pândă și că împăratul îi trimisese 12 mii de călăreți, sfătuindu-l ce de ochii lumii să stăruie pentru pace la sultan și să-i plătească tributul dacă el cere aceasta, ca astfel să aibă mai puține bănuiele și socotindu-se mai în siguranță să poată să-și concentreze întreaga oaste în Ungaria împotriva lui”. Vezi *MVCE*, vol. V, p. 163

⁹⁵ Este vorba de scrisoarea din 30 iunie 1598 trimisă din Dopca. Sătul de promisiuni și linguşeli Mihai le scrie astfel comisarilor: „Cinstitele voastre domnii să-mi stea alături cu ajutoare, bani și cu oșteni, că ci fără de acestea în fața vrăjmașilor, cuvintele frumoase nu sunt de nici un folos”: *Ibidem*, p. 165. Dopca era, probabil, o localitate de pe lângă castelul Novigrad, pe care, potrivit unor rapoarte contemporane, l-ar fi atacat și cucerit în această lună cu 900 de mercenari. Vezi: *Ibidem*, vol IV, p. 113-114.

⁹⁶ *Ibidem*, vol. I, p.206-207.

⁹⁷ Vezi rapoartele agentului englez de la Constantinopol redactate în 15 iulie și 12 august în *Ibidem*, vol. V, p. 166, 168.

⁹⁸ Același agent comunica în raportul său din 23 septembrie că Mihai a masacrat cea mai mare parte a oastei turcești și a prădat Vidinul cât și orașul Nicopole, iar în cel din 6 octombrie anunța vestea că ar fi cucerit cetatea din acest oraș. Vezi: *Ibidem*, p. 169.

⁹⁹ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 142; Idem, *România și renașterea bulgară*, p. 28.

¹⁰⁰ *MVCE*, vol I, p. 215-216 și vol. IV, p. 121-122; Vasile Arimia, Mircea Mușat *op.cit.*, p. 132. În istoria sa

le continue; intenția sa era să ajungă până la Adrianopol¹⁰¹. Acest lucru avea să provoace o mare panică între turci¹⁰² și o mare satisfacție între creștini, în spatele cărora grecii adună arme și se pregătesc de luptă¹⁰³. Însă, în mod fatal, nu au fost suficiente piesele de artilerie și s-a lovit de ostilitatea lui Sigismund reîntors pe tronul Transilvaniei, de unde îl amenința că va intra Valahia și se va face acolo stăpân. Reîncăunat fără asentimentul împăratului, a devenit potrivnic planurilor acestuia și lui Mihai, căutând să facă alianțe cu tabăra adversă¹⁰⁴. Astfel, nu a reușit să răzbată dincolo de Sofia. Totodată, răscoala pusă la cale de bulgari, care s-au bizuit în zadar și pe ajutorul militar și financiar al împăratului, nu a fost bine pregătită, clerul și negustorii n-au reușit să mobilizeze masele, prin urmare turcii au înlăturat fără probleme răzmerițele locale. Doar la Târnova se pare că a fost un oarecare succes, întrucât există o mărturie că aici a fost proclamat ca țar al Bulgariei eliberate un urmaș al vechilor familii domnitoare din dinastia Șişman¹⁰⁵. Așadar, existau și facțiuni care nu-l doreau pe Mihai eliberatorul în fruntea statului Bulgar. După cum unii dintre apropiații săi balcanici, care doreau să-l controleze și nu au putut, i-au devenit treptat ostili. Este vorba de pretendentul la tronul Bosniei, Ieremia Zlataris, a cărui trădare este pedepsită de domnitor chiar în 1599, ori de boierii conspiratori, albanezul Aga Leca și grecul Manta¹⁰⁶.

Mihai a reluat acțiunile peste Dunăre abia la sfârșitul anului, după ce și-a întrerupt incursiunea din septembrie, atunci când, întorcându-se cu armata spre cetatea Oradea¹⁰⁷, a fost înșelat de Sigismund că aceasta a căzut sub loviturile turcilor¹⁰⁸, fapt ce a bucurat

descrișă ducelui de Toscana relatează următoarele „plecai cu toți ai mei spre Vidin și am mers zece zile, începând de la Dunăre până la munți și iar de la munți până la Dunăre, pustiind toată țara dușmanului și ucigând câți dușmani se puteau găsi, și pe câți creștinii-am aflat, i-am făcut pe toți să treacă în Țara Românească, împreună cu familiile, avuturile și vitele”, iar după victoria de la Cladova menționează că „pe urmă petrecui șase săptămâni în țara turcului și voiți ca toată țara să fie dată pradă focului și pustiită și pe toți creștinii care i-am găsit i-am trecut în Țara Românească, cu toate ale lor”. Vezi: *Literatura română veche(1402-1647)*, p. 47-48. Aceste fapte le aflăm și de la cronicarul Szamosközy: „pe creștini, sârbi și bulgari, i-a adus, împreună cu vitele și carele lor, și i-a așezat în Țara Românească...adus-a din Bulgaria douăsprezece mii de sârbi și i-a așezat în Țara Românească”. Vezi: Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 112-113. Știrea apare și într-o scrisoare din 20 octombrie a episcopului catolic din Transilvania, Demetrius Napragy: „incolas omnes Bulgariae in Valachiam transfert”: vezi: Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 200; O altă sursă vorbește de un număr de 60000 de bulgari, care au fost trecuți cu această ocazie în Țara Românească, din care 20000 au fost recrutași în oastea sa. Vezi: *MVCE*, vol IV, p. 140.

¹⁰¹ Apropierea de Adrianopol a provocat mare panică la Constantinopol, știre confirmată de un ambasador spaniol regelui Filip al III-lea. Vezi.: Al Ciorănescu, *op.cit.*, p. 136-137; O știre asemănătoare sosea la Veneția: vezi: *MVCE*, vol. IV, p. 123, vezi și p. 124

¹⁰² La aflarea acestor vești, Sultanul, de furie, a alungat pe toți ambasadorii creștini și turci de la curte sa. Vezi : E. D. Tappe, *op.cit.*, p. 124; Spaima că va putea fi cucerit Constantinopolul o mărturisește franciscanul Eustatie Fontana, aflat în capitala imperiului otoman, cardinalului Cinzio Aldobrandini. Vezi: Vasile Arimia, Mircea Mușat, *op.cit.*, p.132.

¹⁰³ DANIC- *Colecția microfилme Vatican*, rola 76, cadrul 33. „onde questi greci del paese nel secreto fanno mille buoni pensieri in soccorso del Michal et che ogni accortezza si promegono d arme per ogni sorte di occasione, et si sente un mormoro d allegrezza fre christiani, che non si esprimere con parole »

¹⁰⁴ E Hurmuzaki, vol. XII, p. 400-401; La amenințat pe împărat că, dacă nu se va purta bine cu el, se va alia cu turcul, polonul și tătarul. Vezi: *MVCE*, vol.IV, p. 116. Că Sigismund se împotrivese fățiș acțiunilor sale antiotomane, reiese din relatarea făcută ducelui de Toscana „ Când înțelesei că Oradea e în primejdie, mă hotărâi și trimisei ajutor din Țara Românească, cu un căpitan al meu și cu mai mulți oameni, cu însărcinarea să se ducă cu orice preț spre a se uni cu oamenii împăratului, dar când au ajuns în Ardeal, Sigismund nu i-a lăsat să treacă mai departe și astfel nu putură să se ducă unde le poruncisem”. Vezi: *Literatura română veche(1402-1647)*, p. 46-47. Despre această expediție condusă de Aga Leca se vorbește și în *Cronica Buzeștilor*(Vezi *ibidem*, p. 100) și în *cronica lui Szamosközy* (vezi: Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p.111-112).

¹⁰⁵ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 143.Gh. Zbucea o consideră „cea mai însemnată răscoală a creștinilor bulgari din Evul Mediu”. Vezi Gh. Zbucea, *op cit*, p. 330.

¹⁰⁶ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 187.

¹⁰⁷ În toamna acestui an, turcii au planificat o expediție în Ungaria și Transilvania, dar n-au reușit nici măcar cetatea Oradea să o cucerească, după o lună de asediu(din 2 octombrie până în 3 noiembrie). Vezi: Aurel Decei, *op.cit.*, p. 233; Andrei Vereș, *op.cit.*, Vol. V, p. 197-200.

¹⁰⁸ În istoria sa, Mihai relatează următoarele ducelui de Toscana: „În vreme ce mă osteneam eu cu acestea(incursiunea în Balcani n.n), iată că niște trădători din Ardeal născocise o înșelăciune, trimițându-mi scrisori în care spuneau că Oradea a fost luată de turci și că eu trebuie să mă întorc cât mai repede în Țara Românească, așa că eu, dând crezare veștilor lor, nu-mi dădui seama de înșelăciune și mă întorsei în Țara Românească cu toți oamenii mei, trecând de sârg Dunărea, și apoi aflai că ardelenii mă înșelaseră”. Vezi:

nespus pe turci¹⁰⁹. Reluarea ofensivei a fost totodată o replică la strădaniile turcilor de a-l alunga pe domnitor și de apune stăpânire pe Valahia¹¹⁰. La începutul lunii decembrie 1598 se scria în Praga că Mihai a prădat din nou ținuturile turcești de la sud de Dunăre, incursiune la care dorea să se alătore cât de curând și Sigismund Báthory¹¹¹, reintrat în grațiile împăratului, probabil și în urma intervențiilor domnitorului român¹¹². După unele mărturii, la sfârșitul lui decembrie 1598 Mihai a pătruns în interiorul Bulgariei circa 100 de mile pe urmele lui Mehmed Satârghi pașa¹¹³.

Anul următor au avut loc incursiuni de amploarea celei de anul trecut; nu se mai constată o expediție de anvergură nici din partea turcilor, nici din partea lui Mihai. În ianuarie principele transilvănean și domnitorul român și-au unit forțele pentru un nou atac peste Dunăre, având concursul logistic imperial. Creștini de acolo încă îl mai așteptau și-l doreau pe Mihai regele lor¹¹⁴. În același timp, patriarhul Atanasie de Ohrida, aflat în Italia, de unde purta corespondență cu voievodul, la începutul anului s-a îmbarcat spre Peninsula Balcanică cu arme și bani¹¹⁵. La sfârșitul luni ianuarie ajunge la Praga, însoțit de mitropolitul Ieremia, sufragantul său, și de nepotul său de sânge. Aici face un memoriu împăratului, în care solicită câteva ajutoare, afirmând că va merge de acolo la Mihai Voievod în Valahia, unde se află dioceza sa. Totodată, se plânge împăratului că Serenissima Republică, probabil Veneția, împiedică eliberarea albanezilor din sclavie¹¹⁶. Mihai trecuse totuși Dunărea în luna ianuarie, căci la 1 februarie solii domnitorului aduceau câteva steaguri turcești împăratului, drept trofee capturate cu câteva zile în urmă în teritoriul Bulgariei¹¹⁷. După un scurt răgaz, Mihai reia la începutul lunii martie ofensiva peste Dunăre, probabil și ca răspuns la incursiunea de pradă pe teritoriul Valahiei, organizată de pașa de Silistra¹¹⁸. A cotropit acest teritoriu până aproape de Adrianopol, ca în toamna anului trecut, provocând mare spaimă turcilor și tot atâta nădejde creștinilor¹¹⁹. Luptele au continuat și în luna aprilie pe linia Dunării, fiind încredințat de sprijinul logistic al împăratului Rudolf, în schimbul continuării ofensivei în Bulgaria și Serbia¹²⁰. Aici se distinge victoria de la Rusciuk¹²¹. Sursa, care relatează această victorie, face și următoarea constatare: „ Aceste așa de fericite izbânzi dau temei grecilor să nădăjduiască a scutura jugul tiraniei otomane, așa încât în fiecare zi pleacă cete din Constantinopol spre a merge să-l găsească pe voievod, și nu doar creștini, ci chiar ieniceri, care sunt fii de creștini greci: într-acestea se scrie din Constantinopol într-o epistolă din 2 mai, ca de un lucru neîndoios, cum că erau de acum în tabăra voievodului

Literatura română veche (1402-1647), p. 48; Informația este confirmată de însuși cronicarul Szamosközy. „ În vremea când Mihai Vodă a săvârșit toate acestea, repezit-a de olac Craiul Sigismund la Mihai Vodă pe Luka Bakonyai, făcându-i știre că Mahomed Satârghi Pașa a luat Oradea; Mihai vodă, aflând această veste s-a întors în Țara Românească. Vezi: Ioachim Crăciun, *op.cit.*, p. 112.

¹⁰⁹ Un cronicar turc consemnează „vestea bună” pentru locuitorii Istambulului, care „ au aflat că Mihai primise scrisori din Transilvania în care se spunea. <Vino repede, vilayet-ul Transilvaniei e zdrobit, tătarii au devastat țara. Și serdarul a luat cetatea>. Și atunci, blestemații, a treia zi, fără să mai ezite, au fugit”. Vezi: Aurel Decei, *op.cit.*, p. 236.

¹¹⁰ *MVCE*, vol. I, p. 224-225, vol. IV, p. 145.

¹¹¹ *Ibidem*, vol. IV, p. 140; În 15 decembrie se scria de la Constantinopol că Mihai a distrus o parte din artileria turcească. Vezi: Al. Ciorănescu, *op.cit.*, p. 137.

¹¹² *Ibidem*, vol. I, p. 219-220, vol. V, p. 173-175.

¹¹³ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 142

¹¹⁴ E. D. Tappe, *op.cit.*, p. 125-126.

¹¹⁵ P.P. Panătescu, *op.cit.*, p. 46-47.

¹¹⁶ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. III, partea a II-a, p. 307.

¹¹⁷ *MVCE*, vol. V, p. 174.; Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 206; Despre victoriile lui Mihai la sudul Dunării în luna ianuarie este informat și regele Spaniei: Vezi: Al Ciorănescu, *op.cit.*, p. 137.

¹¹⁸ *Ibidem*, Vol. IV, p. 152-153. E Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XII, p. 426; Al. Ciorănescu, *op.cit.*, p. 137.

¹¹⁹ Relatările despre această incursiune și largul său ecou vezi amănunte în: *Ibidem*, vol. IV, p. 147-151; Vol V, p. 175.

¹²⁰ *Ibidem*, vol. I, p. 226-227, vol. V, p. 176-178; Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 210-216..

¹²¹ Ion Sârbu crede că această luptă trebuie situată tot în luna martie. Vezi: Ion Sârbu, *Istoria lui Mihai-Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, Timișoara, 1976, p. 448; Alături de această victorie trebuie amintite și cele de pe Nipru împotriva tătarilor, unde i-a avut aliați pe cazaci din Podolia, și a cucerit Cazanul și Perekopol, două orașe mari tătarăști. Vezi: *MVCE*, vol. IV, p. 157-160. La sfârșitul lunii aprilie a distrus și cucerit Isaccea. Vezi: *Ibidem*, vol. V, p. 182.

mai mult de două mii <de ieniceri>, întorși la credința creștină¹²². Desigur, era vorba de acei ieniceri răzvrățiți împotriva Sultanului¹²³. Instabilitatea politică generată de principele Sigismund, care a abdicat din nou de pe tron în favoarea vărului său Andrei Báthory, promotor al politicii polone la Dunărea de Jos și al acceptării suzeranității otomane¹²⁴, va determina pe imperiali să retragă momentan sprijinul financiar acordat lui Mihai pentru ofensiva sud-dunăreană¹²⁵. Cu toate acestea, voievodul român va continua lupta pe cont propriu, folosind probabil ca resurse capturile de război. Există mărturii că în iunie oastea sa a ajuns până lângă Sofia, obținând multe victorii. Luptele au continuat cu succes pe linia Dunării în lunile iulie și august¹²⁶.

Probabil ele ar fi continuat dacă nu se complica situația din Transilvania și Moldova¹²⁷. De aceea, Mihai, văzându-se înconjurat pe toate fronturile, va primi pacea cu turcii în 6 octombrie 1599¹²⁸. Împăratul Rudolf, în atare condiții, a simțit că autoritatea sa se diminuează, iar Liga sfântă riscă să sucombe, motive pentru care va face demersuri ca suma promisă domnitorului român să ajungă la el și pe această cale să-i mențină fidelitatea¹²⁹. În logica acestei strategii se va înscrie și acordul dintre cei doi pentru cucerirea Transilvaniei¹³⁰ și mai apoi a Moldovei.

Numai că unirea celor trei provincii sub sceptrul său trebuia să constituie o premisă sigură a luptei antiotomane, cel puțin în viziunea lui Mihai Voievod. Cu alte cuvinte, unirea celor trei provincii românești sub același stindard al luptei constituia o mai mare garanție a victorie finale asupra turcilor, pe care el și-o asumase, și nu credem că el s-ar fi mulțumit să rămână la stadiul de unic conducător al românilor, fără să știe că pericolul otoman ar fi fost definitiv înlăturat prin cucerirea capitalei otomane, Constantinopolul. Cucerirea Transilvaniei i-a convins pe unii dintre oamenii împăratului că va fi un mai bun prilej pentru reconfigurarea dominației Habsburgilor în Balcani. Astfel de gânduri apar în scrisoarea din 23 noiembrie 1599 a lui Piero Duodo ambasadorului venețian la curtea lui Rudolf: „să ducă mai departe anul viitor stindardul imperial în Moldova și poate chiar în Serbia și în Bulgaria, unde se aude că toate acele popoare sfâșiate de tirania tot mai dură a turcilor se arată dispuse să ia arma în mână și să facă tot ceea ce la va fi arătat pentru a se elibera de atâtea dezastre¹³¹. Mitropolitul Dionisie Raly, care rămăsese în tot acest timp lângă Mihai ca sfetnic și principalul promotor al restaurării imperiului bizantin, credea că la convins definitiv să devină eliberatorul și conducătorul bulgarilor. Așa se explică apelul său-de care foarte probabil voievodul avea știre-făcut din Alba Iulia la 22 decembrie către împăratul habsburg să nu încheie pace turcii, ci dimpotrivă să poarte lupta cu ei prin brațul lui Mihai, pe care trebuia să-l sprijine neîntârziat. De aceea, îl asigură de fidelitatea voievodului, neîmpăcat dușman al turcilor, și cere totodată să fie trimiși de urgență oameni ai împăratului să preia guvernarea Transilvaniei, pentru ca Mihai să se îndrepte spre acțiuni mai importante, „căci ținta lui unică este de a se îndrepta spre Turcia și de a-și face reședința la Sofia¹³². Mitropolitul de Târnovo, educat în Occident, a rămas, totodată, un om de încredere al habsburgilor până la sfârșitul vieții și animat permanent de lupta antiotomană și de eliberare a popoarelor din peninsula balcanică¹³³. Astfel, ne apare naturală temerea

¹²² MVCE, vol. IV, p. 155-156.

¹²³ *Ibidem*, p. 139.

¹²⁴ Aurel Decei, *op.cit.*, p. 237.

¹²⁵ Andrei Vereș, *op.cit.*, vol. V, p. 219-221. În două scrisori, semnate de autori diferiți, se vorbește de faptul că Pezzen a fost trimis pe urmele solilor munteni, pentru a le retrage suma de 100 de mii de taleri, ce au fost destinați lui Mihai.

¹²⁶ MVCE, vol. IV, p. 161; Al Ciorănescu, *op.cit.*, p. 141-143.

¹²⁷ Constantin Velichi, *op.cit.*, p. 143.

¹²⁸ Aurel Decei, *op.cit.*, p. 238.

¹²⁹ Andrei Vereș, *op.cit.*, p. vol. V, p. 227-231; MVCE, vol. I, p. 224-225.

¹³⁰ *Ibidem*, p. 232, 260-261; *Ibidem*, vol. V., p. 187-189.

¹³¹ DANIC-Colecția microfilme Italia, rola 98, cadrul 490; De asemenea, Giovano Mocenigo îi scrie dogelui Veneției, pe 21 noiembrie din Roma, că victoria lui Mihai din Transilvania crea posibilitatea ca în anul următor să poată fi cucerite Buda, Belgradul și să se îndrepte spre Constantinopol. Vezi: Andrei Vereș, *op.cit.*, Vol. V., p. 286..

¹³² MVCE, vol. I, p. 324-325.

¹³³ Dumitru Dima, *op.cit.*, p. 526-532; Marini Poli îl asigură pe împărat în decembrie 1599 că mitropolitul este

sa privitoare la înstăpânirea lui Mihai în Transilvania, ceea ce provoca adversitatea imperialilor și o dată cu aceasta spulberarea speranțelor sale de eliberare a Balcanilor, speranțe îndelung nutrite alături de acest temerar luptător. Însă, domnitorul român urmărea deocamdată alte țeluri. El credea într-un front comun al tuturor românilor. Pentru a dejuca planurile adversarilor săi, mărturisea că singura intenție este să treacă Dunărea pentru a se lupta cu turcii¹³⁴. Recrutarea zilnică de mercenari în oastea lui Mihai, l-a făcut să creadă pe baronul Ungnad că Mihai pregătea o incursiune în Moldova, după care, în caz de succes, va treacă în Bulgaria și Serbia. Înțelegând aceste resorturi, solicită să-i fie acordat ajutorul din partea tuturor statelor creștine, „ pentru ca el să supună și Moldova, Bulgaria și Serbia, unde nu există nici un fel de fortificații. Astfel acolo, țara și poporul ar sta la dispoziție: toți aleargă spre această acțiune și anume gratuit, numai pentru a goni pe turci”¹³⁵. Dar Carlo Magno, într-un raport lung adresat împăratului în aceeași zi în urma audienței la Mihai, dezvăluie faptul că voievodul român își concentra politica asupra Transilvaniei și Moldovei. Asta nemulțumea atât pe împărat cât și pe mitropolitul Rali. Referitor la nemulțumirea ultimului, Carlo Magno relatează în același raport că mitropolitul, care era consilierul intim al voievodului și mult devotat Casei de Austria și cu care acest voievod discuta toate secretele sale („ suo intimo Consiliero e molto devotato alla Casa d Austria, e huomo molto esemplare, con il quale detto Woivoda conferissi tutti il suoi secretti”), văzând că Mihai are alte intenții și scopuri decât ale lui, a făcut presiuni asupra acestuia să revină la politica sa inițială, iar în momentul când, după lungi discuții, a observat că nu-l poate convinge nicicum, l-a amenințat chiar cu excomunicarea¹³⁶. Totuși, aceste momente tensionate dintre mitropolit și voievodul român nu au durat, căci Mihai s-a arătat interesat de politica imperială la care subscria mitropolitul. Prin urmare, același Carlo Magno, atașat al habsburgilor la Alba Iulia, încearcă să-i convingă, la sfârșitul lunii ianuarie, pe comisarii imperiali că voievodul român, care a promis în fața lui că vrea să asedieze Adrianopolul și chiar Constantinopolul, trebuie să fie ajutat. De intenția lui Mihai a fost încredințat și din partea mitropolitului Dionisie Rali, de la care a primit atunci o icoană prețioasă cu Maica Domnului și Pruncul, ce urma să fie trimisă împăratului¹³⁷. Astfel, îngrijorarea curții imperiale că Mihai vrea să păstreze pentru el Transilvania, era temperată de acesta prin promisiunea că va porni într-o mare expediție împotriva Constantinopolului, numai să fie sprijinit de statele creștine¹³⁸. Andrei Pippidi nu crede că Mihai a avut vreodată planul de a restaura imperiul Bizantin, fiind preocupat de unificarea celor trei provincii. O dovadă fără echivoc în acest sens este pentru el faptul că Mihai a condiționat împăratului incursiunea la sudul Dunării de recunoașterea statului format din Transilvania și Țara Românească. Pretenția sa se ridica până la malul Dunării, deocamdată ocupat de turci, și care „ să fie iar o moșie și să se ție de hotarele acestor două țări”, adăugând; „iar, de acia, înainte, cu ajutorul lui Dumnezeu, ce vom dobândi de la păgâni, împăratul va face cum va fi voia împărăției lui”¹³⁹. Însă această declarație o face înainte de a cucerii Moldova, asupra căreia va avea de asemenea pretenții. În consecință și în urma celor arătate până aici credem că atunci când Mihai declară că se mulțumește doar cu Transilvania și Țara Românească era doar o etapă din planul lui măreț ce viza unificarea celor trei principate într-un front comun, de unde să se declanșeze pe urmă decisiva incursiune la sud de Dunăre pentru a elibera populația creștină, care îl aștepta cu nerăbdare. O confirmare a acestor planuri o făcuse deja solul lui Mihai la curtea vieneză, încă de la începutul lunii ianuarie, comisarului Pezzen. Acesta se adresează pe urmă împăratului în 11 ianuarie, înștiințându-l că solul

“bon servitore di S.M”, iar Paolo Giorgio, anul următor, “che sempre e stato fidelissimo et devotissim servitore di V.M. Vezi: E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XII, p. 526,565.

¹³⁴ *MVCE*, Vol. I, p. 344.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 353-354; *Poporul român și lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, București, 1986, p. 172-173. Este vorba de scrisoarea lui Ungnad adresată împăratului la 2 ianuarie 1600.

¹³⁶ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XII, p. 569. „Et, d apoi d haver ragionato et conversatoal longo con esso, mi disseche lo haveva di modo rincontrato, et mortificato, con minacciarli della scomunica, chel o laso in buno termine, et che quel istesso giorno doveva ritornareda esso”.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 653. *MVCE*, vol. I, p. 376-377.

¹³⁸ Andrei Vereș, *op.cit.*, Vol. VI, p. 70-71.

¹³⁹ Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 187.

verbal „ne dă de înțeles foarte sincer și deschis că stăpânul său, voievodul, aluat Transilvania cu sabia și nici nu se gândește să se lase îndepărtat de acolo, că vrea să-și încerce norocul și în Moldova-fie că maiestatea voastră imperială aprobă sau nu; mai aduce la cunoștință că, după ce va aduce cele trei provincii sub stăpânirea sa, va apuca de barbă cum se cuvine pe turc și va arăta încă și mai mult serviciile aduse de el creștinătății”¹⁴⁰. Un misionar dominican mărturisea în iunie 1600, după unirea celor trei provincii, că Mihai „va ajunge în curând să se înstăpânească peste Constantinopol, și, grec fiind, aclamat și urmat îndeosebi de greci, odinioară stăpâni ai acelei împărății, făcându-se proclamat el și nu altul împărat al Constantinopolului”¹⁴¹. Deci, potrivit acestei mărturii, numai voievodul român era dorit ca stăpân peste peninsula balcanică. Într-adevăr, la Istambul ajungeau știri la începutul lui iulie că Mihai vrea să cucerească capitala sultanului¹⁴², de aceea turcii au luat toate măsurile defensive¹⁴³. Victoriile sale din Polonia și de la gurile Dunării, au generat o nouă frenezie belicoasă între bulgari, dornici să se alătore domnitorului român și să zdrobească pe turci¹⁴⁴. Înainte de luna mai fusese interceptată deja la curtea austriacă o lungă plângerea în grecește adresată unui înalt arhieru din Balcani, probabil Dionisie Rali, în care populația creștină, în special cea din Tesalia, Epir, Macedonia și toată Grecia, foarte greu apăsată de jugul „prea necredincioșilor potrivnici ai Credinței”, solicită acestuia să le vină în ajutor fără zăbavă, căci acum dușmanul e slăbit și să se pună în fruntea răscoalei ca să lupte alături de ei până la moarte; „pentru sfintele dogme, ridică-te, preasfinte părinte, împotriva balaurului dușman; arată-i prin faptă că nu e cătuși de puțin puternic cel ce fără Dumnezeu ne tiranisește sufletele”, căci „izbânzile cele vestite ale împăratului și ale războinicului Mihai împotriva lui, și-au pregătit cu totul drumul”¹⁴⁵. În raportul unui prelat rutean redactat la începutul anului 1603, aflăm că magnații greci din Peloponez și Sparta continuau în anul 1600 să se împotrivescă turcilor și se luptă neîncetat pentru libertate, creându-și o republică. În fruntea acestora se afla episcopul de Larisa și Trikkia, Dionisie „Filosoful”, care a pornit răscoala în Tesalia și al care participa și un Constantin Postelnicu, fost boier a lui Petru Șchiopul. Episcopul a fost alungat de turcii pentru că avusese înțelegere cu Mihai și căruia i-a trimis bani, probabil, să vină în ajutorul răsculaților. Același vină au primit-o și alți ierarhi greci, precum și un Cantacuzino, care, crede P:P Panaitescu, că ar fi Andronic, cel ce l-a ajutat pe Mihai să ocupe tronul Țării Românești. Ajuns la Roma, fiind caterisit la cererea turcilor, s-a arătat favorabil unirii bisericilor și a cerut astfel ajutor catolicilor pentru eliberarea Greciei¹⁴⁶. Pe de altă parte, știm că acel „Constantino Postelnicu”, împreună cu Manuel Egumeno, Estabro Psara și Escarlata Maza, au făcut solie la regele Spaniei, Filip al III-lea, căruia îi înaintează un memoriu în numele tuturor ierarhilor bisericii și a persoanelor nobile din Epir; Macedonia, Tesalia și Elada, pentru a cere sprijin împotriva turcilor. În schimb ajutorului recunoscându-l ca stăpânul și regele lor sau chiar „emperador de Constantinopla”, iar în fruntea provinciilor să fie numiți dintre principali conducători ai răscoalei. Regelui i se descriu în detaliu strategiile răscoalei și efectivele impresionante de combatanți gata să se sacrifice. Acțiunea nu ar fi dificilă având în vedere că armata turcilor e slab organizată. De asemenea, îl asigură pe rege că vor avea și concursul voievodului Mihai, care, deși era un principe sărac, a lovit atât de puternic pe turci mergând până la Adrianopol, încât de spaimă mulți au trecut în Asia. Nu cunoaștem cât de mult s-a implicat regele, de vreme ce, în ultima zi a anului 1600, acesta îi înștiințează pe contele de Lemos în legătura cu memoriul delegației grecești, de altfel „de mucha consideracion y importancia”, cerându-i să găsească o rezolvare și să caute aliați¹⁴⁷. Nu e greu de bănuit de ce acești delegați greci au ajuns să ceară ajutorul regelui spaniol și să-l proclame stăpânul

¹⁴⁰ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol XII, p. 609-610, *MVCE*, vol I, p. 362.

¹⁴¹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. IV, București, 1972, p. 188.

¹⁴² DANIC-*Colecția microfilme Vatican*, rola 76, cadrul 60. Eustachis Fontana îl înștiințează pe cardinalul Cinzio Aldobrandini. O veste asemănătoare o trimite și la sfârșitul lunii iulie: *ibidem*, cadrul 61.

¹⁴³ E. D. Tappe, *op.cit.*, p. 134; Al Ciorănescu, *op.cit.*, p. 162.

¹⁴⁴ *MVCE*, vol. IV, p. 283.

¹⁴⁵ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, Vol. XII, p. 907-908.

¹⁴⁶ P. P. Panaitescu, *op.cit.*, p. 50-51. Andrei Pippidi, *op.cit.*, p. 188.

¹⁴⁷ Al Ciorănescu, *op.cit.*, p. 172-178.

lor?. Mihai de mai bine de un an nu a mai făcut nici o mare incursiune în peninsula Balcanică, unde acești răsculați îl așteptau, el concentrându-se asupra consolidării frontului la nord de Dunăre, și prin urmare, nici împăratul Rudolf, prins în tratativele cu polonezii ostili politicii habsburgice, nu se mai arăta preocupat de o ofensivă antiotomană. Ne întrebăm apoi dacă nu cumva oferta făcută regelui catolic era doar o strategie de a atrage ajutorul temporar al acestuia, întrucât în memoriul redactat în limba greacă și înaintat tot în acest an înaltului arhieru ortodox în numele populației din aceleași teritorii din Peninsula, se face apel la luptă în virtutea credinței răsăritene și al sfintelor dogme.

Mihai pierduse domnia peste cele trei provincii, dar nu va renunța la dorința de a cucerirea Constantinopolul, evident acum în beneficiul casei de Austria. După ce reintră iarăși în grațiile împăratului, îi va scrie acestuia din Praga în martie 1801 despre planul său: „Mă mâhnesc numai că nu am puteri convenite pentru această mare trebuință; nădăjduiesc, cu ajutorul lui Dumnezeu cel necuprins, când n-or să-mi mai lipsească aceste puteri, să văd gloriosul stindard al sfintei cruci triumfând chiar peste zidurile și turnurile cetății Constantinopole, ba încă și în cetatea Sfântă”¹⁴⁸. Victoria împotriva lui Sigismund la Guruslău, avea să agite din nou spiritele între bulgari, care trimit soli la Mihai pentru a expedia un contingent de 15000 de soldați, cărora să li se alăture și să distrugă totul până la Constantinopol¹⁴⁹. Sfârșitul său tragic nu-i va permite să le vină în ajutor. Astfel încheindu-se epopeea sa în peninsula balcanică. Numai imaginea eroică exemplară a supraviețuit prin poemele grecești și folclorul balcanic¹⁵⁰, persistând drept pildă de luptă împotriva musulmanilor otomani.. Vistierul Stavrinov va scrie în poema dedicată voievodului român că acesta „a trudit pentru ortodoxie” și „a crezut că se va face liturghie la Sfânta Sofia”¹⁵¹.

În final trebuie să ne întrebăm de ce populațiile din Peninsula Balcanică, în marea lor majoritate ortodoxe, l-au aclamat pe Mihai ca fiind eroul lor eliberator, și nu de puține ori l-au chemat să le fie stăpân și conducător. În primul rând, pentru că a fost singurul, care până în 1600, când și-a orientat politica spre unificarea principatelor române, le-a certificat speranța eliberării prin victoriile sale în teritoriile de la sud de Dunăre împotriva turcilor. Apoi, așa cum documentele epocii o atestă, fiindcă era de aceeași religie cu locuitorii peninsulari și era înrudit cu grecii, principalii promotori ai restaurării imperiului Bizantin. Alte câteva mărturii ale ambasadorilor venețieni la Poartă, emisari scrupuloși în afirmațiile lor, vin să întărească aceste afirmații. După ce s-a destrămat ideea grecilor, locuitori în insulele venețiene din Mediterana orientală, că învingătorul de la Lepanto, regele spaniol, va putea elibera Grecia de otomani și va fi numit împărat bizantin, o dată cu declanșarea ostilităților în Balcani de către principele Mihai și-au îndreptat speranțele spre acesta, dar cu mai mare entuziasm pentru că era de ritul lor. Potrivit mărturiilor ambasadorului Leonardo Donato din 2 martie 1596, atunci când grecii au aflat de victoriile lui Mihai și-au înălțat speranța către acesta că-i va elibera de turcii și pentru că era un principe de rit grec („gli animi et inaltate le speranze di tutti gli afflitti et oppressi cristiani, che habitano ne paesi d Europa sottoposti a turchi, ch essendo loro del rito greco”), în vreme ce, cu anii în urmă, când ostile creștine apusene au învins pe turcii, entuziasmul acestora era domolit de perspectiva de a fi obligați să accepte ritul latin („che non s avessero quando l armata cristiana distrusse affato, gia alquanti anni, la turchesca, restando i Greci con gelosia, se con un consequente acquisto fossero stati astretti ad adherire al rito latino”). Bailul Girolamo Capello, referindu-se în 14 octombrie 1600 la mândria grecilor pentru trecutul lor imperial, la ura veche și permanentă ce o poartă occidentalilor și Papei („ un antico et ereditario odio che portano al nome de Franchi, et al pontefice romano”), întreținută de extraordinar emulație pe care patriarhi lor („i loro patriarchi”)o au cu pontiful roman, arată că frunțașii grecilor merg până acolo cu această ură încât preferă să rămână sub stăpânirea otomană decât să treacă sub autoritatea catolică („Sono cosi male affetti verso i cattolici

¹⁴⁸ MVCE, vol. I, p. 646-649.

¹⁴⁹ E. Hurmuzaki, *op.cit.*, vol. XII, p. 1225; *Poporul român în lupta de eliberare a popoarelor din Balcani*, p. 179.

¹⁵⁰ Al Jordan, *Mihai Viteazul în folclorul balcanic*, București, 1936; Iulian Ștefănescu, *Epopeea lui Mihai Viteazul în lumea grecorusească în sec. XVII-XVIII*, în „Revista istorică română”, IV, 1934, p. 141-174.

¹⁵¹ *Cronici în versuri despre Mihai Viteazul*, prefață și traducere de Olga Cicanci, București, 2004, p. 111.

che al sicurosi contenterano sempre di esser piutosto soggetti al Turco che a christiani"). Astfel, sublinează Capello, numai când un principe de confesiunea lor sau schismatic, sau în orice manieră contrar catolicismului („della loro religione, o schismatico, o in altra maniera contrario alla religione cattolica”) le trezește speranțele eliberării de sub turcii, aceștia se entuziasmează, dând exemplul cazului lui Mihai Viteazul, al cărui nume acum este foarte aclamat de greci, și care, se crede, că ar putea restaura vechiul Imperiu bizantin („il cui nome era con gran devozione celebrato da Greci, e con tanto giubilo ascoltate le sue azione, che erano portati a gran concetto di rivedere per mezo suo l imperio de greci renovato”). Această atitudine a grecilor, zeloși în credința lor și ostili bisericii catolice („il zelo loro della religion loro e l odio che portano alla cattolica romana”), este evocată 11 ani mai târziu de bailul Simon Contarini, care se referă din nou la preferința grecilor de a fi salvați de un principe din confesiunea lor („principe del rito loro”), amintind episodul cu Mihai Viteazul, când grecii din imperiul otoman ear pe punctul să se răascolească și să-l recunoască drept conducătorul lor legitim, deoarece era „del rito loro”¹⁵². Tot pe atunci, cărturarul grec Matei al Mirelor, refugiat la curtea lui Radu Șerban, scria îndurerat că numai nedreptățile și deșertăciunile grecilor au condus la pierderea imperiului bizantin, iar, pe urmă, și-au pus nădejdea în Mihai Viteazul că o să-l recâștige cu spada de la turci. Sub pana acestui cărturar, toate iluziile în soartă, în profeții sau în ajutorul mult așteptat din partea creștinilor din Apus ori a celor din Răsărit părea spulberată. „Iar noi aveam încredere în preaîndrăznețul Mihai, că o va scoate cu spada și ne-o va da nouă. Vai de noi, Domnul meu, de noi cei cu minte puțină, care avem încredere în Spania și în galerele largi, care sunt în Veneția, că vor veni cu spada, ca să omoare pe turc, să-i ia împărăția și să ne-o dea nouă. Ne punem nădejdea și în neamuri bălaie, că ne vor scăpa, că vor veni de la Moscova, ca să ne sloboadă. Ne punem nădejdea în preziceri, în profeții mincinoase, și ne pierdem timpul fără rost”¹⁵³. Toate aceste mărturii sunt dovezi peremptorii că Mihai Viteazul a reprezentat atunci cea mai mare speranță pentru locuitorii ortodocși de la sud de Dunăre că se vor elibera de abuzurile dușmanilor credinței lor.

¹⁵² Ștefan Andreescu, *Mihai Viteazul și restaurarea imperiului Bizantin: mărturia ambasadourilor venețieni la Constantinopol*, în „Persepective medievale”, Nemira, București, 2002, 137-155.

¹⁵³ *Literatura română veche (1402-1647)*, p. 248.

LA CARRIERA, LE PROPRIETÀ E I TESORI DI GYÖRGY MARTINUZZI UTYESZENICS

*Adriano PAPO**
*Gizella NEMETH***

THE CARRIER, THE ESTATES, THE WEALTH OF GYÖRGY MARTINUZZI UTYESZENICS

Abstract

György Martinuzzi Utyeszenics (Brother George) was born in 1482 in the castle of Kamičac, in Croatia. After a monastic experience, he went into the service of John Szapolyai, king of Hungary and began his carrier as 'royal quarter-master general' (1531); then, he took the place of Imre Czibak in the management of the important bishopric of Várad/Oradea (he held also the bishoprics of Vác, Csanád/Cenad and Transylvania); then, he was appointed councillor of the king and finally great treasurer of the reign. In fulfilling this last duty, he ran the country with great ability. After the death of King John, Martinuzzi was appointed also regent (voivode), supreme judge, guardian of the son of King John, commander-in-chief of the Transylvanian army: he concentrated all the power in his hands. Before his death, he was appointed archbishop of Esztergom (primate of Hungary) and cardinal as well. György Martinuzzi Utyeszenics enjoyed very great incomes from his offices and his numerous estates. However, they said he had treasured a fabulous wealth by wasting the Treasury of State. In effect, he stored up an enormous wealth thanks to his private incomes. For this reason, it is very likely he did not draw on the Public Treasury, all the more that the Transylvanian incomes were hardly sufficient to pay ordinary expenses.

Key words: György Martinuzzi Utyeszenics (brother György), the Estates of György Martinuzzi Utyeszenics, Transylvania, John Szapolyai

György Martinuzzi Utyeszenics, meglio conosciuto nella storia e nella storiografia come frate György, fu un personaggio veramente geniale, oltreché ambizioso, astuto e potente; fu un abile statista, anzi uno dei maggiori statisti che l'Ungheria abbia mai avuto: abile, lungimirante, pronto a sfruttare la realtà storica del momento anche per il bene della collettività e a coniugare gl'interessi del popolo con quelli delle classi sociali più altolocate. György Martinuzzi Utyeszenics ricoprì numerosi incarichi, ecclesiastici, amministrativi, politici: fu vescovo, primate d'Ungheria, cardinale, sommo tesoriere, giudice supremo, comandante militare, tutore dell'erede al trono d'Ungheria, voivoda (luogotenente regio) di Transilvania. Fu indubbiamente un accentratore del potere: in virtù dei suoi numerosi titoli guidava e controllava l'erario, l'amministrazione pubblica, l'esercito, la giustizia, concedeva dignità, possessi, privilegi, convocava e presiedeva le Diete sia in Transilvania che nelle Parti, controllava oltre al vescovado di Várad (Nagyvárad)/Oradea anche quelli di Vác, Csanád/Cenad e Transilvania. Riuscì a imporre la propria supremazia sugli Ordini, che ne accettavano supinamente le decisioni: una prassi anomala e controcorrente se si

* Università degli Studi di Udine, *Sodalitas* adriatico-danubiana, Duino Aurisina, apgn@libero.it

** *Sodalitas* adriatico-danubiana, Duino Aurisina (Italia), gizinem@libero.it

considera il fatto che nello stesso tempo in Europa gli Ordini combattevano contro gli assolutismi. Fu insomma un 'principe assoluto', il cui potere fu contrastato soltanto dalla regina Isabella Jagellone e dai suoi consiglieri, che lo consideravano un usurpatore del regno.

Molti tra i contemporanei di Martinuzzi ritenevano che il frate avesse accumulato un immenso tesoro, frutto della sua più che decennale gestione dell'erario transilvano. È plausibile che abbia messo da parte delle cospicue ricchezze anche approfittando della sua posizione di tesoriere e luogotenente del regno; purtuttavia, è pur vero che sotto la sua gestione le casse dello stato non furono mai vuote. Eppoi dopo la sua morte non fu mai rinvenuto il grande tesoro di cui si favoleggiava, anche se forse non sapremo mai che cosa abbiano in effetti trovato nelle sue proprietà gli uomini mandati dal generale Giovanni Battista Castaldo alla ricerca delle sue ricchezze.

Nato nel 1482 nel castello di Kamičac, in Croazia, da genitori nobili ma decaduti, György Martinuzzi Utyeszenics passò l'infanzia alla corte di Giovanni Corvino, il figlio del re Mattia, e successivamente al servizio di Jadwiga Piasti, la madre di Giovanni Zápolya, dove era addetto ai lavori più umili. Dopo un'esperienza militare al servizio dello stesso Giovanni Zápolya e un'esperienza monastica prima nel convento di Buda degli eremiti paolini, poi in quello polacco di Częstochowa e infine in quello ungherese di Lád (oggi Sajólád), nel 1528 passò definitivamente al servizio del re d'Ungheria, Giovanni Zápolya, allora in guerra contro Ferdinando d'Asburgo, con cui divideva il trono. Nominato nel 1531 'provveditore regio' proprio sotto la reggenza di Ludovico Gritti, subentrò a Imre Czibak nella direzione dell'importante vescovado di Várad; fu quindi nominato consigliere regio e sommo tesoriere, assumendo l'amministrazione del regno, che diresse con grande abilità¹. Dopo la morte dello Zápolya (1540), l'occupazione osmanica di Buda (1541) e il trasferimento della corte regia in Transilvania, Martinuzzi, nominato tutore del figlio dello Zápolya, Giovanni Sigismondo, luogotenente della regina e giudice supremo, e successivamente anche luogotenente del re Ferdinando in Transilvania, arcivescovo di Esztergom e cardinale, concentrò tutto il potere nelle proprie mani. Diresse in prima persona i negoziati ch'erano stati avviati tra i rappresentanti dei due re d'Ungheria per il trasferimento a Ferdinando d'Asburgo della parte di regno rimasta prima sotto la giurisdizione dello Zápolya, poi sotto quella della di lui vedova Isabella Jagellone. Le trattative, iniziate a Vienna nel 1535, sarebbero proseguite con alterne vicende inframmezzate da scontri armati tra le parti concorrenti, dalle frequenti discordie che scoppiavano tra la regina Isabella e il luogotenente e dalla continua minaccia ottomana². La calata in Transilvania dell'esercito asburgico del generale Giovanni Battista Castaldo impresso un'accelerazione ai negoziati, che si conclusero a Gyulafehérvár/Alba Iulia il 19 luglio 1551: la regina Isabella e il principe Giovanni Sigismondo trasferirono a Ferdinando d'Asburgo e ai suoi eredi i diritti sul Regno d'Ungheria e sulla Transilvania, ricevendo in cambio i ducati slesiani di Oppeln e Ratibor (rispettivamente Opole e Racibórz, oggi in Polonia). La Sublime Porta non riconobbe il trattato di Gyulafehérvár e mandò un suo esercito nel Banato per restaurare lo *status quo*. Durante la campagna militare contro gli ottomani Martinuzzi, personaggio divenuto scomodo per la nuova classe dirigente asburgica, fu accusato di connivenza col nemico: ciò avrebbe segnato la sua condanna a morte. Su ordine del re Ferdinando, il generale Castaldo lo fece assassinare in maniera efferata nel suo castello di Alvinc/Vințu de Jos il 17 dicembre 1551. Ferdinando e i suoi complici furono tutti assolti con formula piena³.

"Inter alia narravit mihi Secretarius, et iuravit, quod Fráter Georgius magnum thesaurum ex hoc regno eduxisset", aveva comunicato il generale Castaldo al re Ferdinando

¹ Sulle origini e l'inizio della carriera di Martinuzzi cfr. l'articolo di A. Papo, *György Martinuzzi Utyeszenics. Le origini, la giovinezza, gli esordi nella carriera politica*, in «Quaderni Vergeriani», III, n. 3, 2007, pp. 19-32.

² Sui negoziati cfr. l'articolo di A. Papo, *György Martinuzzi Utyeszenics e i negoziati per la cessione della Transilvania alla Casa d'Austria*, in «Mediterrán Tanulmányok», XVII, 2008, pp. 1-29.

³ Sulla vicenda di Martinuzzi cfr. il saggio di A. Papo, *La figura di György Martinuzzi Utyeszenics nella storia e nella politica ungherese degli anni 1535-1551*, in «Studia historica adriatica ac danubiana», I, n. 1, 2008, pp. 53-69. Sulla fine di Martinuzzi: Id., *Le diverse versioni sull'assassinio di György Martinuzzi Utyeszenics e sul ritrovamento del suo tesoro*, in «Mediterrán Tanulmányok», XVIII, 5-21, 2009.

il 16 ottobre 1551, esattamente due mesi prima della tragica fine di frate György, riportando nella lettera il racconto, alquanto fantasioso, del suo segretario Marco Antonio Ferrari⁴, che la notte di quello stesso giorno era andato con urgenza a fargli visita per esporgli una sequenza di sconcertanti rivelazioni pregne di accuse gratuite nei confronti del frate⁵. Correva voce dunque che Martinuzzi avesse raccolto milioni di fiorini d'oro e centinaia di sacchi di monete d'argento. Il resoconto di Castaldo parla invece di 4500 marchi in lingotti d'argento, di 1000 vecchie monete con l'effigie di Lisimaco, 1000 fiorini d'oro puro, alcune pietre preziose con venature d'oro, un serpente pure d'oro con al suo interno 1000 fiorini d'oro. Castaldo stesso scrisse al re d'aver trovato lui quel serpente che doveva contenere un tesoro d'inestimabile valore: le cose non stavano proprio così, al massimo quel serpente aveva un valore di soli 90 ducati. "Verum miror et stupefactus remaneo – scrisse Castaldo a Ferdinando – quomodo hic tam pauca reperta sint respectu multorum quae fama erat hic asservata esse, nec dubitare possum quin castellani isti maiorem forsitan partem sustulerint, sed cum id de praesenti non constet, praesentiumque rerum status non requiratur, ut convenientibus modis veritas eliciatur, usque ad opportuniora tempora dissimulandum esse censeo"⁶. "Il meraviglioso tesoro – scrisse il Castaldo al nunzio apostolico Girolamo Martinengo – che si stimava che avesse il frate, et che Vostra Signoria desidera d'intendere, si è poi risolto in una picciola miseria. Credo bene che siano state nascoste molte cose, ma non che ascendessero ad una parte di tanta somma. Unde si può forse concludersi, che questo huomo si sosteneva più con la reputazione che con alcune altre cose [...]"⁷. Dunque, lo stesso generale Castaldo aveva cominciato a un certo punto a non credere alle grandi ricchezze di Martinuzzi (o forse lo faceva per 'depistare' le indagini perché era stato proprio lui ad appropriarsi della parte mancante del tesoro del frate). Anche il nunzio Martinengo si era messo la coscienza in pace circa il ritrovamento di una grande somma di denaro (ma le notizie sul tesoro lui le riceveva dal Castaldo); "Quanto al spoglio – scrisse l'11 febbraio 1552 al segretario del papa Innocenzo del Monte –, non trovo – per l'informazione che mi vengono date – che vada a quella somma che si sperava, ché dal re medemo intendo ch'oltre gli 12.000 ducati (che tanti dicono esser stati, et non quindici mille, come da principio scrissi) che furono mal' menati nel caso, s'ultimamente trovati in Oyvar [Újvár, n.d.a.] da sessanta mille fiorini in verghe d'argento, e da mille ducati in medaglie d'oro"⁸. Il 7 marzo successivo il Martinengo relazionò allo stesso segretario del papa: "ci sono [medaglie d'oro, n.d.a.] per mille ducati, et antiche, et la maggior parte di Lisimaco, che già tutte di questa sorte ne furono trovate ragunate insieme più di 30 mille. Il resto del spoglio, che così di nuovo m'afferma il Castaldo, si risolve in poca quantità", anche se il nunzio aveva sentito alcuni servitori del cardinale parlare addirittura di 500.000 ducati⁹.

Centorio riporta nei suoi *Commentarii* un lungo e dettagliato elenco del tesoro ritrovato dagli uomini di Castaldo: 1744 marchi in lingotti d'oro; 4793 marchi d'argento;

⁴ Si tratta di Marco Antonio Ferrari di Alessandria, che il Castaldo aveva introdotto alla corte di Martinuzzi per meglio controllarlo. Cfr. Og. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals Georg Utiešenović, genannt Martinusius*, Wien, 1881, p. 114. Secondo F.-B. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands I*, Wien, 1831-38, vol. VII, p. 284 e A. Huber, *Die Erwerbung Siebenbürgens durch König Ferdinand I im Jahre 1551 und Bruder Georgs Ende*, Wien, 1889, p. 47, si tratta invece di Gáspár Pesty, già segretario di Martinuzzi.

⁵ Cfr. G.B. Castaldo a Ferdinando I, Szászsebes/Sebeş, 16 ottobre 1551, in Gy. Pray (a cura di), *Epistolae Procerum Regni Hungariae*, parte II, Posonii, 1806, n. 129, pp. 307-13 = A. Theiner (a cura di), *Vetera Monumenta Slavorum Meridionalium historiam illustrantia* [in seguito: *Vetera Mon. Slav. Mer.*], vol. II, Zagrabiae, 1875, n. 37, pp. 24-5 = E. Hurmuzaki (a cura di), *Documente privitoare la Istoria Românilor* [Documenti concernenti la storia della Romania], vol. II, parte IV: 1531-1552, a cura di Nic. Densușianu, Bucuresci, 1894, n. 407, pp. 638-40.

⁶ G.B. Castaldo a Ferdinando I, Újvár (Szamosújvár)/Gherla, 30 gennaio 1552, in F.-B. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands I* cit., vol. IX (*Urkunden-Band*), n. IV, pp. 584-5. Del ritrovamento del serpente si parla in Og. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals* cit., p. 143.

⁷ G.B. Castaldo a G. Martinengo, Kolozsvár/Cluj, 20 febbraio 1552, in A. Theiner, *Vetera Mon. Slav. Mer.* cit., II, n. 49, pp. 31-2 e in *Nuntiaturberichte aus Deutschland 1533-1559*, vol. XVI, *Nuntiatur Delfinos. Legation Morones. Sendung Lippomanos (1554-1554)*, a cura di H. Goetz, Tübingen, 1970, n. *10, pp. 318-21.

⁸ G. Martinengo ad I. del Monte, Vienna, 11 febbraio 1552, ivi, n. 49, pp. 96-9.

⁹ Id. a Id., Graz, 7 marzo 1552, ivi, n. 53, pp. 106-9.

1000 antiche medaglie di Lisimaco, che valevano da 3 a 4 ducati l'una; 20 pietre d'oro metallico, del tipo di quelle rinvenibili nei fiumi transilvani e del peso complessivo di 34 marchi; verghe d'argento di miniera del valore di 933 marchi; 6 vasi grandissimi d'argento indorati; alcune catene d'oro del peso di 6 marchi e mezzo; 32 grandi coppe d'oro con decorazioni d'argento; 60 anelli d'oro con gemme; un collare d'oro a forma di croce con rubini e diamanti; 36 grandi coppe d'argento indorate; 12 boccali e 12 bacili d'argento indorati; varie tazze d'argento, piatti grandi e medi, coppe ecc.; 1534 ducati d'oro ungheresi; varie pellicce di zibellino da 80-100 pelli ciascuna; altre pellicce di gran valore; zaffiri e altri gioielli legati in oro; drappi dorati, di seta, panni, tappeti, tappezzerie di valore inestimabile; più 300 cavalli di razza, e ancora cavalli turchi e muli in gran numero; una grandissima quantità di vettovaglie e munizioni. Il tutto per un valore di 250.000 fiorini d'oro, a parte i beni trafugati ad Alvinc, a Várad, a Újvár e a Déva/Deva. Non si sa però quale parte di questo tesoro sia appartenuta a Martinuzzi, quale allo stato, di cui egli era stato luogotenente e tesoriere¹⁰.

Marco Antonio Ferrari fa presente nella sua deposizione del 19 febbraio 1552 che era stata trovata nel castello di Alvinc una cassa con 11.000 ducati e 100 denari d'argento, il cui contenuto fu trafugato da quattro soldati spagnoli: di questo tesoro erano rimasti più o meno 300 ducati. Il Ferrari aveva invece tenuto per sé uno dei migliori cavalli del frate, che a ogni modo avrebbe messo a disposizione del re Ferdinando. A Várad – sempre secondo il Ferrari – furono invece trovati “4000 et cinquecento marche d'argento, mille Lisimachi d'oro, i quali vagliano due scudi l'uno, mille et non so quanti fiorini d'oro, alcune anella false o di poco valore, due catene, una trista et una buona, di 200 pietre et 25 pietre di miniera avenate d'oro grandi et piccole. Basta che 'l tutto non ascendi a 35.000-40.000 ducati”¹¹.

Wolfgang (Farkas) Bethlen racconta infine che furono trovate ad Alvinc 50.000 monete d'oro, le quali furono in gran parte utilizzate per pagare il soldo ai mercenari; furono inoltre trovati nei possessi di Martinuzzi fuori Alvinc oggetti d'oro del peso di 872 libbre, oggetti d'argento del peso di 2387 libbre¹².

Ci si chiede allora che fine abbia fatto la parte mancante del tesoro. Il nipote del generale Castaldo, Giovanni Alfonso Castaldo, colse in parte nel segno confidando all'ex regina Isabella Jagellone durante una sua visita in una delle sue dimore a Petrovica, in Polonia, che ben poco avrebbe potuto possedere il frate dato che aveva dovuto condurre guerre ininterrottamente e aveva fatto innumerevoli spese, se non altro per tenere tutti i nobili del paese contro di lei (“che potrà haver uno che del continuo avesse fatto guerra e che havea speso infinitamente, se non in altro modo in tener subordinati tutti li principali del Regno contra di lei, et in questo mi faticai largamente per dissuaderglielo”)¹³.

Tuttavia, è lecito sospettare che il generale Castaldo si sia appropriato indebitamente d'una parte cospicua del tesoro in questione; infatti – osservano sia Mihály Horváth che Lajos Kropf – quando Castaldo si recò a Újvár nel gennaio del 1552 e fece aprire l'armadio sigillato di Martinuzzi, l'armadio era praticamente vuoto, ma non è da escludere che lo stesso Castaldo lo abbia svuotato prima di aprirlo pubblicamente per poi richiuderlo e sigillarlo usando lo stesso sigillo del frate di cui si era appropriato in precedenza. Ciò è plausibile se si tiene presente che, quando nel 1553 il marchese di Cassano abbandonò la Transilvania, tornò a Pozsony (oggi Bratislava, in Slovacchia) portando al suo seguito 50 carri pesanti scortati da 300 soldati spagnoli e impiegò ben 34 giorni per compiere il tragitto, alla media bassissima di 10-15 chilometri il giorno: che cosa c'era di tanto pesante

¹⁰ Cfr. F.A. Centorio degli Ortensi, *De' Commentarii della guerra di Transilvania*, Vinegia, 1566, pp. 154-5. Cfr. anche J.A. Thuanus [Jacques Auguste de Thou], *Historiarum sui temporis (1543-1607)*, parte I, t. I, Parisiis, 1604, lib. VII, p. 692.

¹¹ Marco Antonio Ferrari, *Castaldo tábornok titkárának jelentése Martinuzzi meggyilkolásáról. 1552. Február 19* [Relazione di Marco Antonio Ferrari segretario del generale Castaldo, 19 febbraio 1552], in «Magyar Történelmi Társulat», XXIII, a cura di A. Nyári, Budapest, 1877, pp. 241-58.

¹² W. Bethlen, *Historia de rebus transsilvanicis*, t. I, Cibinii, 1782, lib. IV, pp. 512-3.

¹³ G.A. Castaldo a Ferdinando I, s.l., 2 ott. 1553, Archivio di Stato di Vienna (in seguito: ASV), *Ungarische Akten*, fasc. 72, cc. 2r-6v.

nei carri? Inoltre, il 18 giugno 1553, Castaldo spedì da Vienna a un suo conoscente italiano, secondo l'usanza magiara, una pietra preziosa, che si può raccogliere nei fiumi transilvani, e tre medaglie d'oro e una d'argento, che disse d'aver trovato scavando sotto le mura di una fortezza. Il sospetto che le medaglie provenissero dal tesoro di Martinuzzi non è del tutto infondato, dato che lo stesso frate era notoriamente un collezionista di medaglie¹⁴.

Juan Villela de Aldana rincara la dose circa i sospetti raccolti su Castaldo raccontando che si era sparsa la notizia secondo cui il generale si era impossessato di più di 100.000 ducati del frate, perchè era certo che Martinuzzi teneva un cospicuo tesoro¹⁵.

A questo punto – per fare chiarezza – cerchiamo di tracciare un quadro delle entrate e delle rendite del frate se non altro per dare una stima almeno approssimata delle sue ricchezze. Anzitutto è però opportuno fare un breve ma puntuale riepilogo delle cariche ricoperte dal frate.

Come già detto, Martinuzzi aveva iniziato ufficialmente la carriera politico-amministrativa sotto la reggenza di Ludovico Gritti, che lo aveva nominato provveditore regio (*udvarbíró*) al posto di Simon Athinai, il quale era stato rimosso dal suo ufficio per aver preso parte insieme con Tamás Nádasdy e altri complici alla messinscena del *Magnus Ludus*, la farsa carnevalesca che nel 1532 aveva deriso il governatore per i suoi costumi raffinati e per il suo comportamento tirannico¹⁶. Dopo la morte di Gritti, Martinuzzi, che, su nomina del re Giovanni Zápolya, era già subentrato a Imre Czibak come vescovo di Várad e governatore a vita del comitato di Bihar/Bihor (“Electus Waradiensis, Thesaurarius et Consiliarius Regiae Maiestatis, Comes Perpetuus Comitatus Bihoriensis, Capellanusque et Provisor Castri Budensis”: come tale viene menzionato in un documento del 1538)¹⁷, fu prima nominato consigliere del re (novembre 1534), poi sommo tesoriere, e infine anche comandante militare. Prese quindi in mano l'amministrazione del regno, distinguendosi per la sua abilità. Frate György (“Georgius I Martinusius”) compare anche nella lista dei vescovi di Csanád per l'anno 1536¹⁸.

Non possediamo molti dati sull'attività di Martinuzzi come tesoriere del regno: molte decisioni venivano prese all'infuori del Consiglio regio e quindi non ce n'è rimasta traccia; tra l'altro, Martinuzzi, almeno nei primi tempi, non era un personaggio politicamente rilevante come lo era stato Gritti o come lo era Tamás Nádasdy, che lo avevano preceduto nell'amministrazione delle finanze. Sappiamo però che oltre alle entrate tradizionali (dazi, tasse ecc.) percepiva introiti dalla vendita dei prodotti dei possessi regi: frumento, vino, lana, pellame¹⁹. Martinuzzi aveva preso personalmente in mano il commercio di questi beni onde evitare che, con grave danno per l'erario, tale commercio fosse abusivamente esercitato dagli agenti che trasportavano le merci prodotte dal re²⁰.

Dopo la morte dello Zápolya, Martinuzzi fu nominato, in base al testamento del re defunto, luogotenente (*locumtenens*) della regina Isabella per quanto riguardava gli affari civili e primo tutore del figlio Giovanni Sigismondo. La Dieta di Rákos del 13 settembre 1540 confermò la “reggenza” a Martinuzzi fino alla maggiore età del neonato; la “reggenza” fu poi estesa anche a Péter Petrovics e a Bálint Török²¹.

¹⁴ Cfr. M. Horváth, *Utyeszenich Fráter György élete* [Vita di frate György Utyeszenics], Pest, 1872, pp. 376-7 e L. Kropf, *Castaldo Erdélyben* [Castaldo in Transilvania], in «Hadtörténelmi közlemények», IX, 1896, p. 478.

¹⁵ Cfr. J. Villela de Aldana, *Expedition del maestre de campo Bernardo de Aldana a Hungria en 1548*, Madrid, 1878, p. 93.

¹⁶ Cfr. G. Nemeth Papo – A. Papo, *Ludovico Gritti. Un principe-mercante del Rinascimento tra Venezia, i Turchi e la Corona d'Ungheria*, Mariano del Friuli, 2002, pp. 56-7.

¹⁷ Cfr. W. Bethlen, *Historia de rebus transsylvanicis* cit., lib. II, p. 221. La conferma della nomina fu sancita dopo l'accordo di Várad con la bolla papale del 30 maggio 1539. György Martinuzzi compare come vescovo di Várad dal 1539 al 1552 nella lista stilata da György Pray nello *Specimen Hierarchiae Hungaricae*, Posonii et Casoviae, 1776-79, vol. I, p. 187.

¹⁸ Cfr. Gy. Pray, *Specimen Hierarchiae Hungaricae* cit., I, p. 297. Sul vescovado varadiense di frate György cfr. V. Bunyitay, *A váradai püspökség története alapításától a jelenkorig* [Storia del vescovado di Várad dalla fondazione a oggi], vol. I, Nagyvárad, 1883, pp. 392-410.

¹⁹ Qualche notizia in proposito si può trovare in A. Berger, *Urkunden-Regesten aus dem Archiv der Stadt Bostriz in Siebenbürgen*, Köln-Wien, 1986-95.

²⁰ Cfr. M. Horváth, *Utyeszenich Fráter György élete* cit., p. 28.

²¹ Cfr. A. Nyáry (a cura di), *Buda 1541. évi bevételéről Mazza Antal egykorú jelentése* [Resoconto coevo di

Dal canto suo, il 21 novembre 1541 Ferdinando d'Asburgo, riconciliatosi col frate dopo avergli perdonato le intemperanze del passato ("eique omnium errorum et excessuum in nos ac nostros ut praefertur commissorum culpam remisimus et condonavimus"), lo riconfermò nella carica di tesoriere del Regno d'Ungheria ("promisimus et obtulimus nos illum in ea episcopatus sui dignitate et bonis et in officio thesaurarius regni nostri Hungariae quo nunc fungitur clementer conservare")²².

La Dieta transilvana di Torda dell'8-29 marzo 1542 confermò Martinuzzi luogotenente della regina e istituì un Consiglio di luogotenenza composto da 22 membri: sette erano eletti dalle contee ("ex Nobilitate"), sette dai sassoni, sette dai secleri, il ventiduesimo dal capitolo di Gyulafehérvár. In pratica, Martinuzzi, riunendo ora nelle proprie mani i due titoli di tesoriere e luogotenente, aveva concentrato tutto il potere nelle proprie mani; anche se non era governatore di diritto, svolgeva le stesse mansioni e le avrebbe svolte fino alla maggior età di Giovanni Sigismondo così come era anche stato deciso dal sultano dopo la presa di Buda del 1541²³.

A metà ottobre del 1542, Ferdinando, convinto della fedeltà del frate, decise di nominarlo, insieme con András Báthori, suo luogotenente (voivoda) in Transilvania ("Fratrem Georgium episcopum Varadiensem in locumtenentem nostrum in regno nostro Transsylvaniae constituere in animo habemus, hunc ipsum Andream Bathory ceu alterum collegam et locumtenentem adiungeremus"). Tuttavia il re dei Romani non si fidava di lasciare nelle mani del solo Martinuzzi l'amministrazione della Transilvania e soprattutto la raccolta delle tasse e dei proventi, se è vero che gli affiancò Báthori come luogotenente aggiunto e nominò Benedek Bajony collettore e amministratore di tutte le entrate transilvane (*receptor et administrator proventuum et reddituum*)²⁴. Martinuzzi non gradì la collaborazione di Bajony e sembra nemmeno quella di Báthori.

La successiva Dieta di Torda del 1° agosto 1544 confermò a Martinuzzi il titolo di tesoriere aggiungendogli anche quello di giudice supremo (*iudex generalis regni Hungariae et Transylvaniae*), un ufficio quest'ultimo che dipendeva strettamente dalla regina, alla quale il frate avrebbe dovuto rendere conto dell'amministrazione e delle spese. In quanto tesoriere, Martinuzzi avrebbe dovuto raccogliere tutti i proventi regi, quali le entrate delle camere del sale transilvane, le *quingagesime* dell'allevamento degli ovini, le entrate derivanti dal cambio dell'oro e dell'argento, le *vigesime*, le *tricesime* delle Parti, i proventi dei comitati cumani, e disporre di queste entrate per le necessità contingenti del regno riservando l'eccedenza per quelle future ("Omnes Proventus Regales, certi et ordinarii videlicet Camere Salium Transilvaniensis, Quingagesime ovium, Cementum Auri et argenti, Vigesimo, et in partibus Hungariae Tricesime et proventus Comanorum Regionum ex voluntate deliberacione sue maiestatis et Regni coligantur ad manus domini Thesaurarii, in usus et necessitates sue Maiestatis et Regni Exponantur. Quod residuum fuerit servetur et reponatur ad necessitates eiusdem et Regni"). In quanto giudice supremo Martinuzzi avrebbe invece dovuto provvedere al mantenimento della regina e del figlio Giovanni Sigismondo, far rispettare le leggi, le consuetudini e le libertà del regno ("Dominus Thesaurarius Reginali maiestati et filio eius serenissimo cum bona provisione curam eorum agat, omnibus ordinibus ius et iusticiam et iusticie complementum ac omnem executionem rei iudicate administret, omnes ordines Regni in suis antiquis et privilegiatis legibus et libertatibus conservare debeat [...]"). Avrebbe inoltre potuto gestire i proventi

Antonio Mazza sulla presa di Buda del 1541], in «Magyar Történelmi Társulat», XX, Budapest 1875, pp. 191-240: 205. Il titolo di tutore di Giovanni Sigismondo insieme con la carica di tesoriere fu confermata da Solimano dopo la conquista di Buda del 1541 [cfr. M. ISTVÁNYFI, *Historiarum de rebus Ungaricis Libri XXXIV*, Colonia Agrippina, 1622, ed. *Regni hungarici historia Libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae 1724, lib. XIV, p. 149].

²² Ferdinando I a frate György, Linz, 21 novembre 1541, in Á. Károlyi (a cura di), *Fráter György levelezése és egyéb őt illető iratok a bécsi cs. és k. állami levéltár, 1535-1551* [Epistolario di frate György e altri scritti che lo riguardano dall'Archivio di Stato di Vienna, 1535-1551], in «Történelmi Társulat», parte I, 1878, n. 31, pp. 249-50.

²³ Cfr. le deliberazioni (29 marzo 1542) della Dieta di Torda, in S. Szilágyi (a cura di), *Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae* [in seguito: *Mon. Com. Trans.*], vol. I (1540-1556), Budapest, 1875, n. 28, pp. 84-9.

²⁴ Istruzioni di Ferdinando I per frate György e A. Báthori, Vienna, 15-17 ottobre 1542, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése* cit., II, n. 53, pp. 506-11 = E. Hurmuzaki, *Documente* cit., II/4, n. 179, pp. 312-6.

del suo vescovado e quelli degli altri castelli regi secondo le necessità della regina stessa o secondo le proprie (“Proventus Episcopales et aliorum Castrorum Sue Maiestatis de voluntate administrantur per dominum Thesaurarium ad necessitates Sue Maiestatis si placet Sue maiestati vel ad manus proprias”)²⁵.

Il 4 agosto 1551 il re dei Romani propose al papa, Giulio III, che venisse concesso al frate del titolo di cardinale, motivandone la richiesta con gli alti meriti da lui avuti nei negoziati per la dedizione della Transilvania all’Austria e col credito da lui conseguito non solo presso il re d’Ungheria ma anche presso l’intera cristianità:

Haec autem omnia propterea sanctitati vestrae commemoravimus, ut eo magis supramemorati episcopi Waradiensis non solum de nobis, sed de tota christianitate egregia illustriacque benemerita eadem sanctitas vestra cognosceret; nam non possumus non fateri, eum tum authorem huius tractationis fuisse, tum in ea ad hunc exitum perducenda ita se assiduis studiis et laboribus gessisse, tantaque fide, constantia et prudentia hanc christianae reipublicae causam promovisse, ut eius optimis consiliis et auxiliis confectae rei laudem pro maiori parte tribuendam esse censeamus [...]²⁶.

Martinuzzi ricevette il cappello cardinalizio il 20 ottobre 1551. Nel frattempo era stato anche nominato arcivescovo di Esztergom e primate d’Ungheria²⁷.

E veniamo ora alle entrate del vescovo varadiense e tesoriere regio. Martinuzzi, oltre allo stipendio annuo di tesoriere (4000 fiorini)²⁸ e di luogotenente o voivoda (15.000 fiorini) – anche se doveva provvedere con questa somma pure al mantenimento delle fortezze di Déva e Görgény/Gurghiu²⁹ –, percepiva una pensione annua di 80.000 fiorini ungheresi (90.000 secondo Buchholtz) conferitagli dal re Ferdinando. Sappiamo infatti dalla deposizione di Marco Antonio Ferrari qui già ricordata che il re Ferdinando “per obbligarlo [...] maggiormente et cavarlo fuori dei sinistri pensieri, conoscendolo non manco desideroso di gloria che di thesoro” gli aveva anche conferito una “provisione di 80.000 fiorini d’Ungheria, che sommano 50.000 taleri” insieme con l’assegnazione del voivodato di Transilvania e della tesoreria del regno, e “li procurava il capello, come ultimamente l’ottenne, et li diede speranza di maggior benefici et honori, come era della legatione et Vescovado di Strigonia, il quale e di grandissima entrata”³⁰.

Secondo Thuanus, a Martinuzzi era accedita in quanto primate una rendita annua di 50.000 fiorini d’oro³¹. L’anonimo transilvano (Veit Goilel), citato da Mihály Hatvani, fa però riferimento a una rendita primaziale di 20.000 fiorini³². L’ambasciatore veneziano

²⁵ Deliberazioni della Dieta di Torda, 1° agosto 1544, in S. Szilágyi, *Mon. Com. Trans. cit.*, n. 35, pp. 188-90.

²⁶ Ferdinando I al papa Giulio III (*Exemplum litterarum sacratissimae Romanorum maiestatis pontifici pro cardinalatu fratris Georgii*), Vienna, 4 agosto 1551, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, V, n. 172, pp. 246-8 = E. Hurmuzaki, *Documente cit.*, II/4, n. 371, pp. 590-2 = Og. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals cit.*, *Urkundenbuch*, n. 13, pp. 43-4.

²⁷ Cfr. A. Centorio, *Commentarii cit.*, pp. 112-3; M. Istvánffy, *Regni hungarici historia cit.*, lib. XVI, p. 187; W. Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis cit.*, lib. IV, p. 505. La nomina cardinalizia è ricordata anche da N. Conti, *Historie de’ suoi Tempi di Natale Conti... Di Latino in Volgare nuovamente tradotta da M. Giovan carlo Saraceni*, Venezia, 1589, c. 103r. Martinuzzi non compare invece nella lista degli arcivescovi di Esztergom compilata da Gy. Pray nel vol. II della *Hierarchia* citata sopra. La cattedra primaziale e il cappello cardinalizio erano già stati promessi a Martinuzzi in occasione del trattato di Bátor (Nyírbátor) del 1549 [cfr. M. Istvánffy, *Regni hungarici historia cit.*, lib. XVI, p. 180].

²⁸ Resoconto di P. Bornemissza (1552), *Magyar Országos Levéltár* (in seguito: MOL), *Magyar Királyi Kancellária, Hungarica et Transylvanica*, A97, 2, cc. 77r-78r.

²⁹ Cfr. A. Centorio, *Commentarii cit.*, p. 81.

³⁰ Marco Antonio Ferrari *jelentése cit.*, pp. 241-58; F.-B. Buchholtz, *Geschichte der Regierung Ferdinands I cit.*, vol. VII, p. 366. Il vescovo di Veszprém Pál Bornemissza dichiarò di esser stato presente al Consiglio del re in cui Martinuzzi aveva chiesto per lettera 96.000 fiorini di pensione. Cfr. G. Barta, *Vajon kié az ország? [Di chi è mai il paese?]*, Budapest, 1988, p. 119.

³¹ Cfr. J. Thuanus, *Historiarum sui temporis cit.*, VII, pp. 668-9.

³² Cfr. Anonimo (Veit Goilel) in M. Hatvani (a cura di), *Magyar történelmi okmánytár, a Brüsszeli Országos Levéltárból és a Burgundi Könyvtárból* [Collezione di documenti storici ungheresi degli Archivi Nazionali di Bruxelles e della Biblioteca di Borgogna], vol. II: 1538-1553, Pest, 1858 (*Monumenta Hungariae Historica, Diplomataria II*), n. 219, pp. 258-74 (20 agosto – 1° settembre 1551).

Federico Badoer stima invece la rendita del vescovado di Esztergom in 34.000 ducati³³. Frate György riceveva inoltre 15.000 fiorini come rendita del vescovado di Várad, 4000 fiorini dal vescovado di Csanád e 2000 fiorini dalla prepositura di Transilvania, oltre a 18.000 fiorini di entrate provenienti da tutte le fortezze dell'episcopato varadiense³⁴.

Martinuzzi godeva inoltre delle rendite del vescovado di Vác (10.000 fiorini d'oro l'anno), della città e delle miniere di Nagybánya/Baia Mare (*Rivula Dominarum* negli atti; 10.000 fiorini d'oro l'anno), delle abbazie di Kolozsmonostor/Cluj-Mănăstur (3000 fiorini) e Pécsvárad, che già gli erano state ascritte tra le sue proprietà dal defunto re Giovanni³⁵. Il re Ferdinando confermò a Martinuzzi i possessi di Vác e Nagybánya col diploma del 21 novembre 1541, con cui gli aveva anche concesso la rocca di Munkács (Mukačevo, oggi in Ucraina) vita natural durante e con tutte le sue pertinenze:

[...] imo in inscriptionibus impignorationibusque super Wacia et Rivula Rominarum quas ipsi a quondam rege Joanne factas esse cognovimus, tueri et manutenere, neque permettere ut antequam summa pecuniarum inscriptionibus expressa restituta ei fuerit, teneatur aut cogatur iure suo cedere, praeterea et arcem Munkach durante vita illius cum omnibus pertinentiis in arendam dare et inscribere ac semper pro suo merito maioribus beneficiis gratiis et ornamentis illum ornare [...]³⁶.

In data 22 aprile 1542 il re dei Romani confermò a Martinuzzi il possesso delle abbazie di Kolozsmonostor e Pécsvárad:

Cumque idem Caspar Seredy [...] dictum episcopum Waradiensem assecuraverit in eo quod nos bona Pechwaradya cum pertinentiis et Kolomonosthor similiter cum pertinentiis per serenissimum quondam dominum Joannem regem eidem episcopo Waradiensi titulo donationis collata, supra ea bona, de quibus a nobis speciales litteras habet et assecuratus est, apud manus dicti episcopi Waradiensis uti et alia ipsius bona relicturi et illum libere possidere permissuri simus³⁷.

Ferdinando confermò i possessi di Vác e Nagybánya, oltre a quelli di Kolozsmonostor e Pécsvárad, anche con un successivo diploma, datato Vienna, 3 ottobre 1542:

Nos itaque cupientes et volentes dicto Fratri Georgio [...] promittimus et recepimus, quod ipsum in iam dictis inscriptionibus impignorationibusque super episcopatu Waciensi et Rivula Dominarum, necnon in abbatiiis Monostor et Pechwaradya una cum pertinentiis eorum conservabimus, tuebimur et defendemus, neque permittemus ut antequam summa decem millium florinorum hungaricalium pro Wacia et totidem pro Rivula Dominarum restituta ei fuerit, teneatur aut cogatur iure suo cedere. Sed et abbatias Monostor et Pechwaradya una cum pertinentiis [...] damus conferimus et donamus [...]³⁸.

Frate György avrebbe in seguito chiesto a Ferdinando lo scambio di Nagybánya con le due fortezze di Bazin (oggi Pezinok, in Slovacchia) e Szentgyörgy, appena le stesse

³³ Cfr. il dispaccio di F. Badoer, Vienna, 4 agosto 1551, Museo Correr, Venezia, Codice Cicogna 2789 [nuova segnatura: Classe IV 100], cc. 436v-438r.

³⁴ Cfr. il resoconto qui già citato di P. Bornemissza (1552). György Pray inserisce tra le condizioni del trattato di Bátor anche la cessione a Martinuzzi del vescovado di Transilvania, fonte d'una rendita di 12.000 fiorini, oltre alla giurisdizione sulla terra dei secleri [cfr. Gy. Pray, *Annales Regum Hungariae*, parte V, Vindobonae, 1770, lib. V, p. 424; Id., *Historia Regum Hungariae*, parte III, Budae, 1801, p. 94].

³⁵ Cfr. R. Gooss, *Österreichische Staatsverträge. Fürstentum Siebenbürgen (1526-1690)*, Wien, 1911, n. 18, pp. 100-1; *Litterae assecutoriae et donationales pro fratre Georgio super Wacia et Rivula Dominarum et duabus abbatiiis Monostor et Pechwaradya*, Vienna, 3 ottobre 1542, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, I, n. 47, p. 270. Cfr. anche la *Ratificatio et confirmatio de negotio salis etc.*, Innsbruck, 22 aprile 1542, ivi, n. 37, pp. 255-6 e il resoconto qui già citato di P. Bornemissza (1552). Non abbiamo trovato dati sulle rendite dell'abbazia di Pécsvárad.

³⁶ Ferdinando I a frate György, Linz, 21 novembre 1541, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, I, n. 31, pp. 249-50. Non abbiamo trovato dati sulle rendite del castello di Munkács.

³⁷ *Ratificatio et confirmatio de negotio salium et bonorum Pechwaradya et Kolomonosthor*, Innsbruck, 22 aprile 1542, ivi, I, n. 37, pp. 255-6.

³⁸ *Litterae assecutoriae et donationales pro Fratre Georgio super Wacia et Rivula Dominarum et duabus abbatiiis Monostor et Pechwaradya*, Vienna, 3 ottobre 1542, ivi, I, n. 47, p. 270.

fossero passate in mano asburgica³⁹.

Martinuzzi aveva ottenuto dal re Giovanni Zápolya, in comproprietà con István Amade, Simon e Miklós Nalesics di Zara, anche i possessi di Tamás Penczi, che prevalentemente erano siti nel comitato di Nógrád, con tutte le terre arabili e incolte, i prati, i pascoli, le vigne, le peschiere, i mulini ecc.:

Quod nos attentis et consideratis fidelitate et fidelium Serviciorum Meritis fidelis nostri Reverendi fratris Georgii Heremite Consiliarii nostri, que ipse nobis et huic Regno nostro Hungarie sedulo et diligenter exhibuit et impendit universa bona et quelibet Jura possessiones porcionesque possessionarias Nobilis condam Thome Penczi in Comitatu Newgradiensi et alia ubilibet et in quibuscunque comitatibus dicti Regni nostri Hungarie existentes et habitas, que per mortem et defectum seminis ipsius condam Thome Penczi ad nos Collacionemque nostram Regiam, juxta antiquam et approbatam eiusdem Regni nostri consuetudinem atque legem rite et legitime devoluta esse perhibentur et redacte, simulcum omni Jure nostro Regio [...] ac pariter cum cunctis eorundem utilitatibus et pertinenciis quibuslibet Terris scilicet arabilibus cultis ei incultis Agris pratis pascuis campis fenetis Silvis Nemoribus Montibus vallibus vineis Vinearumque Promontoriis Aquis Fluviis piscinis piscaturis aquarumque decursibus, Molendinis [...]⁴⁰.

Martinuzzi aveva inoltre ricevuto dal re Giovanni o dalla regina Isabella il 50% della proprietà del castello di Tokaj⁴¹, Kissink (Kissingh)/Cincșor (contea di Pilis) e Szentmárton/Mártinești (contea di Fejér)⁴². Nel 1538 gli era stato assegnato il castello di Bálványos/Bălvănoș, già amministrato dal voivoda di Transilvania e *comes* dei secleri, István Maylád⁴³.

Il frate possedeva anche il castello di Bodókö, acquistato nel 1549 da Egyed Tomori, figlio di István⁴⁴; possedeva pure – ci informa Pál Bornemissza nel suo resoconto del 1552 – quasi tutti i castelli e le fortezze della Transilvania: Brassó/Brașov, Déva, Görgény, Küküllő/Cetatea de Baltă, i castelli dei Balassa: Diód/Stremț, Léta/Lita e Almás/Almașu, e inoltre i castelli di Szamosújvár, Alvinc, Borberek/Vurpăr, Vingárd/Vingard e molti altri ancora; possedeva inoltre numerose proprietà non ecclesiastiche anche fuori della Transilvania, tra cui la fortezza di Kisvárd. Percepiva infine tutte le entrate della città di Brassó. Il castello di Almás, che era stato dato in pegno dalla regina a Pál Bánk per 8000 di fiorini, fu riscattato dal frate, che nel luglio del 1551 ne chiese l'usufrutto⁴⁵. Il generale Castaldo e i commissari regi Báthory e Nádasdy confermarono a Martinuzzi i possessi di Bodókö e Nagybánya, "quam serenissimus quondam princeps dominus Joannes rex Hungarie pro decem millibus florinis aureis minus quinquaginta ipsi reverendissimo domino Waradiensi fecit, cuius quidem inscriptionis littere una cum litteris episcopatus Waradiensis ac aliis multis tempore, quo Buda per Thurcam occupata est, amisse sunt"⁴⁶. Con la medesima *Assecuratio* Castaldo e i commissari regi garantirono a Martinuzzi anche altre proprietà: i castelli già citati di

³⁹ Cfr. frate György a Ferdinando I, Szászsebes, 16 luglio 1551, ivi, IV, n. 161, pp. 92-4 = Hurmuzaki, *Documente cit.*, II/4, n. 359, pp. 573-4; Ferdinando I a frate György, Vienna, 27 luglio 1551, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, parte V, 1880, n. 169, pp. 241-3.

⁴⁰ Diploma di Giovanni Zápolya, Buda, 23 novembre 1533, in I. Nagy *et al.* (a cura di), *Hazai okmánytár [Codex Diplomaticus Patrius]*, tomo II, Győr 1865, n. 279, pp. 442-4.

⁴¹ Frate György aveva chiesto nel 1538 a Ferdinando, in cambio della collaborazione prestata in occasione dell'accordo di Várad l'altro 50% della proprietà di Tokaj [frate György a Ferdinando I, Várad, 7 marzo 1538, in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, I, n. 6, pp. 216-7].

⁴² MOL, Sez. E 148, *Neo-Registrata Acta*, fasc. 860, n. 33 (4 novembre 1540).

⁴³ V. Bunyitay, R. Rapaics, J. Karácsonyi (a cura di), *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* [Memorie di storia della Chiesa del tempo della Riforma], vol. III: 1535-1541, Budapest, 1906, n. 292, pp. 278-9 (dichiarazione di frate György, 24 luglio 1538).

⁴⁴ Cfr. V. Fraknoi, *Tomori Pál élete* [Vita di Pál Tomori], in «Századok», XV, 1881, pp. 288-312: 291, nota 4.

⁴⁵ Frate György a Ferdinando I, Kolozsvár, 31 luglio 1551, in A. Theiner, *Veterea Mon. Slav. Mer. cit.*, II, n. 17, p. 16 e in Á. Károlyi, *Fráter György levelezése cit.*, V, n. 170, pp. 243-5.

⁴⁶ J. Karácsonyi, F. Kollányi, J. Lukcsics (a cura di), *Egyháztörténeti emlékek a magyarországi hitújítás korából* [Memorie di storia della Chiesa del tempo della Riforma], vol. V: 1548-1551, Budapest, 1912, n. 541, pp. 566-7 (Torda, 23 luglio 1551).

Alvinc e Borberek, che il frate aveva acquistato per 8000 fiorini, di cui 5000 in oro e il resto in “antiqua moneta”; il castello di Branyicska/Brănișca, nel comitato di Hunyad, che Martinuzzi aveva comperato con diritto d’uso perpetuo, in parte in denaro, in parte con la permuta di altri beni; il castello di Pocsay, nel comitato di Bihar, che “Maiestas regia per defectum seminis eiusdem Francisci Chyre una cum iure suo regio reverendissimo domino Waradiensi [...] iure perpetuo dedisset”; la località di Faydas, nel comitatio di Zaránd, che il frate aveva ricevuto dal re “per defectum seminis egregii quondam Nicolai Benkovyt nepotis sui” e che poi aveva trasferito “aliis fratribus et sororibus suis”⁴⁷.

Nel 1551 Martinuzzi acquistò dalla regina Isabella – si presume per 5000 fiorini – l’abbazia e il beneficio di Bucs e si impossessò dell’abbazia di Eperjes (Alsóeperjes) sul Maros, entrambi possessi della famiglia Patócsy. Dopo la morte di Martinuzzi, l’ex proprietario, Ferenc Patócsy, rivolse una supplica al generale Castaldo per riottenere le due proprietà che gli erano state usurpate dal frate:

Supplico [...] ut postquam mortuus est reverendissimus thesaurarius, arcem meam Eperies, quam mihi superioribus mensibus prefatus thesaurarius occupaverat, restituere faciat. Tandem insuper rogo, ut apud sacram regiam Maiestatem, dominum nostrum clementissimum promovere velit, quod monasterium et beneficium Bwch [*Bucs, n.d.a*], quod a serenissima regina Isabella pro quinque florenis in pecunia numerata obtinueram, aut restituat, aut dicta summa per possessores ipsius beneficii mihi restituatur [...] ⁴⁸.

E Castaldo aggiunse nel *post scriptum*:

Videt Maiestas Vestra ex hac supplicatione, quod Franciscus Patochy ultra arcem Eperies, quam sibi restitui mandavi, spoliatus quoque fuerat ab episcopo Varadiensi quadam abbatia nomine Buch, pro cuius restitutione similiter supplicat”⁴⁹.

Il 23 luglio 1551 vennero redatte a Torda due garanzie (*assecuraciones*) per Martinuzzi: la prima concerneva il possesso d’una ‘casa in pietra’ a Vízakna/ Ocna Sibiului, nel comitato di Fehér, e di altri beni nel comitato di Küküllő che Ferenc Vízaknai di Fejéregyház, rimasto senza eredi legittimi, gli aveva a suo tempo donato; la seconda riguardava la conferma del possesso del vescovado di Várad e dell’abbazia della Beata Vergine Maria di Kolozsmonostor, nonché i benefici della prepositura, del canonicato e del rettorato della chiesa di Gyulafehérvár spontaneamente cedutigli da Antal Verancsics, il beneficio dell’arcidiaconato di Küküllő dono della regina Isabella per il nipote Péter Marthynusevith e la proprietà di Kaba appartenente alla chiesa varadiense⁵⁰. Tuttavia, esiste un documento dal contenuto analogo datato lo stesso giorno ma firmato e sigillato dal solo András Báthori che riguarda i possessi di Kisvárd, Küküllő e Léta e che recita quanto segue:

[...] quod cum reverendissimus dominus pro arce Kyswarda in comitatu [...] habita egregio quondam Joanni Wytez de Kallo[...] summam quinque millium florinorum solveret, ut si illam reverendissimus ipse dominus Waradiensis reddere debebit, tam de dictis quinque millibus flor., quam de pecunia in edificationem et conservationem arcis illius impensa, reverendissimo domino [...] satisfiat; item arcem Kewkellewar in eodem comitatu de Kwekellw habitam reverendissimus dominus Waradiensis redemit ab egregio quondam Balthasare Bornemyzza pro decem millibus flor., ut si quando Maiestas regia illam waywode Moldaviensi reddi voluerit, reverendissimo domino Waradiensi prius de dicta summa satisfiat [...]; item Letha reverendissimus dominus Waradiensis

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ Cfr. la supplica di F. Patócsy a G.B. Castaldo, fine 1551, ivi, n. 619, pp. 633-4.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Assecuratio super bona Francisci Vizaknay*, Torda, 23 luglio 1551, in Og. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals* cit., *Urkundenbuch*, n. 11, p. 41 = J. Karácsonyi et al., *Egyháztörténeti emlékek...* cit., n. 540, pp. 565-6 e *Assecuratio super episcopatum, preposituram, archidiaconatus et Kaba*, Torda, 23 luglio 1551, in Og. Utiešenović, *Lebensgeschichte des Cardinals* cit., *Urkundenbuch*, n. 12, pp. 41-2 = J. Karácsonyi et al., *Egyháztörténeti emlékek...* cit., n. 539, pp. 564-5.

emit a vidua coniuge egregii quondam Balthasaris Bornemyzza pro quinque millibus flor., quam reverendissimus domino Melchiori Balassa ea intentione dederat, ut Maiestati regiae fideliter serviret; si igitur Maiestas regia arcem illam ab ipso Balassa vel expugnatione vel alio quovis modo recipiet, reddat reverendissimo domino [...], cum ille [Balassa, n.d.a.] [...] a reverendissimo domino defecit, cum sua factione maximum incommodum et Maiestati regiae et regno intulisset, imo ipsum reverendissimum dominum Waradiensem de his omnibus assecuramus⁵¹.

Sempre nel 1551 Martinuzzi si fece confermare dal generale Castaldo e dai commissari regi Nádasdy e Báthori tutti i suoi vecchi possessi tra cui Bodókó, Nagybánya, Vízakna e altri ancora⁵².

Infine, col trattato di Gyulafehérvár del 19 luglio 1551 fu concesso a Martinuzzi anche l'usufrutto delle rendite delle miniere di sale di Torda, di cui ottenne in proprietà la terza parte⁵³. Tuttavia, Martinuzzi aveva da tempo il controllo di tutte le miniere di sale della Transilvania e di Máramaros/Maramureş, come si arguisce da quanto scritto da Ferenc Frangepán a Tamás Nádasdy il 18 maggio 1535: “[...] dicat Dominus Thesaurarius quidquid voluerit, tamen Maramarusium cum omnibus proventibus est in manu Dominationis vestrae [...]”⁵⁴.

Nel computo delle ricchezze di Martinuzzi dobbiamo tener conto pure delle entrate dell'erario transilvano, cui, ipoteticamente, il frate avrebbe potuto attingere; prova ne è il fatto che la regina Isabella accusò il suo luogotenente e tesoriere d'aver usato i soldi dell'erario e del tesoro del re defunto (ammontante a 700.000 fiorini) per i propri fini e per le spese militari per la difesa personale, anziché conservarli fino alla maggiore età del figlio Giovanni Sigismondo⁵⁵, e addirittura lo denunciò presso lo stesso sultano invocandone l'aiuto⁵⁶.

Nel corso delle trattative di Diószeg (3 febbraio 1551) frate György accennò a entrate transilvane pari a ben 300.000 fiorini, cifra che però avrebbe successivamente smentito⁵⁷. Anche il nunzio Girolamo Martinengo asserisce che in base ai registri di Martinuzzi le entrate transilvane non superavano i 90.000 ducati [“il re [...] mi disse che la difesa della Transilvania gli costa 300.000 fiorini l'anno, oltre l'entrate ordinarie della provincia, quali per gli registri del frate medemo non sono più che 90.000 ducati, se bene ei diceva, quando negoziava l'accordo che sarebbon 300.000 [...]”⁵⁸. L'ambasciatore veneziano Michele Soriano, ottimo conoscitore della realtà magiara, testimoniò invece che, mentre le entrate dell'Ungheria vera e propria non eccedevano i 250-300.000 fiorini, quelle della Transilvania, quando era ancora in vita il frate, potevano raggiungere i 350-400.000 fiorini, grazie anche al fiorire dei commerci coi turchi e coi tatari. È un dato di fatto invece che nel 1555 il re Ferdinando non riscuoteva dall'estrazione del sale e dei metalli nobili, nonché dalle tasse ordinarie, più di 120.000 fiorini, appena sufficienti per pagare il tributo alla Porta, gli stipendi dei suoi funzionari e le spese per la difesa⁵⁹. Secondo Vencel Bíró, al tempo di Giovanni Sigismondo le entrate transilvane e dei comitati delle Parti, comprensive dei tributi ordinari, dei sussidi straordinari e delle tasse pagate dai secleri in bestiame, si potevano calcolare sui 260-292.000 fiorini⁶⁰. Per contro, i commissari di Ferdinando,

⁵¹ J. Karácsonyi et al., *Egyháztörténeti emlékek...* cit., n. 539, p. 560.

⁵² Ivi, pp. 564-6.

⁵³ Cfr. A. Centorio, *Commentarii* cit., p. 81; frate György a Ferdinando I, Szászsebes, 17 luglio 1551, ivi, IV, n. 162, pp. 95-6 = E. Hurmuzaki, *Documente* cit., II/4, n. 360, p. 575.

⁵⁴ Gy. Pray, *Epistolae* cit., n. 27, pp. 61-3.

⁵⁵ Cfr. S. Szilágyi, *Mon. Com. Trans.* cit., p. 251. Il tesoro dello Zápolya ammontava a 700.000 ducati, in base a quanto documentato nel qui già citato resoconto di Antonio Mazza sulla presa di Buda.

⁵⁶ Cfr. W. Bethlen, *Historia de rebus transsilvanicis* cit., lib. III, p. 424.

⁵⁷ ASV, *Ungarische Akten*, fasc. 57, cc. 32r-36r (7 febbraio 1551).

⁵⁸ A. Theiner, *Vetera Mon. Slav. Mer.* cit., p. 31 (Vienna, 19 febbraio 1552).

⁵⁹ Cfr. il resoconto dell'ambasciatore Michele Soriano del 18 gennaio 1555, in L. Óváry, *A Magyar Tudományok Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai* [Copie dei diplomi del Comitato Storico dell'Accademia Ungherese delle Scienze], vol. II, Budapest, 1894, n. 673, pp. 144-7.

⁶⁰ Cfr. V. Bíró, *Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése* [Lo sviluppo della potenza del principato transilvano],

Pál Bornemissza e György Werner, dopo una ricognizione compiuta in Transilvania nella primavera del 1552, ritennero non corrispondenti alla realtà entrate transilvane pari a 300.000 fiorini; secondo i due commissari, anche la cifra di 40.000 fiorini, che in base ai rendiconti del frate proveniva dalla vendita del sale, era esagerata visto il pessimo stato di conservazione delle miniere stesse; inoltre, scarsa era pure la quantità di metallo prezioso (circa il 25%) che raggiungeva la zecca per essere coniato⁶¹. Pertanto, si evince che in effetti le entrate transilvane, nonostante la potenziale ricchezza del paese, non erano della portata evidenziata da Martinuzzi a Ferdinando (300.000 fiorini); tuttavia, sarebbero potute essere anche maggiori, se l'economia e le finanze della Transilvania fossero state gestite con metodi più efficienti e produttivi. A ogni modo, un dato è certo: nel 1552-53, sotto l'amministrazione del nuovo tesoriere Péter Haller, le entrate transilvane assommavano a 95.577 fiorini⁶².

In conclusione, tenendo conto delle rendite e dei proventi di György Martinuzzi di cui conosciamo l'ammontare, siamo in grado di stimarne le entrate complessive del periodo 1534-1551 in una cifra superiore a 2.000.000 di fiorini d'oro. Sennonché, tale cifra è calcolata piuttosto per difetto dal momento che non conosciamo le entrate di molte delle altre sue proprietà (Munkács, Pécsvárad, Kisvárd, Bucs, Eperjes ecc.). È plausibile quindi che il frate, nonostante le spese sostenute per la difesa o per il mantenimento della propria corte, abbia accumulato il tesoro valutato da Centorio in 250.000 fiorini (ma anche la cifra di 500.000 ducati di cui correva voce tra i servitori di Martinuzzi può essere considerata valida), se si tien conto del suo modo di vita sobrio e parsimonioso. In linea di massima si può pertanto escludere il fatto che Martinuzzi abbia attinto per soddisfare i propri interessi personali al tesoro del re Giovanni o all'erario dello stato (non ne aveva bisogno!), tanto più che, come già detto, le entrate transilvane, almeno secondo la relazione dei commissari di Ferdinando e sicuramente negli ultimi anni dell'amministrazione del frate-tesoriere, erano appena sufficienti a pagare la spesa corrente per la difesa e i funzionari regi.

CARIERA, PROPRIETĂȚILE ȘI COMORILE LUI GHEORGHE MARTINUZZI UTYESZENICS

Rezumat

Gheorghe Martinuzzi s-a născut în 1482 ăn castelul Kamičac, în Croația. După o experiență monastică a intrat în serviciul lui Ioan Zapolya, regele Ungariei. A fost episcop, primat al Ungariei, cardinal, tezaurar, judecător suprem, comandant militar, tutore al moștenitorului tronului Ungariei, voievod (locotenent regal) al Transilvaniei. Mulți dintre contemporanii săi susțineau că „fratele George” ar fi acumulat o imensă avere ca urmare a gestionării finanțelor transilvănene.

Kolozsvár 1911, p. 38. Dello stesso autore cfr. anche *Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában (1541-1571-ig)* [Lo sviluppo degli affari interni transilvani all'epoca della fondazione del principato], Kolozsvár, 1911.

⁶¹ Cfr. T. Oborni, *Fráter György kincstartósága Erdélyben* [Frate György tesoriere in Transilvania], in P. Hanák (a cura di), *Híd a századok felett* [Un ponte sopra i secoli], Pécs, 1997, pp. 61-76: 68-9.

⁶² Cfr. *Summarium Petri Haller*, 21 ottobre 1552, in ASV, *Hofkammer Handschriften*, n. 371, 12 ff. Nel *Summarium* non si fa menzione dei proventi di Nagybánya (compresi quelli della coniazione). Alla somma sopra citata andrebbero aggiunti 2001 fiorini e 88 denari spesi per commissioni varie.

**LIBRI E MANOSCRITTI RIGUARDANTI LA TRANSILVANIA
CONSERVATI NELLA *BIBLIOTECA NAZIONALE*
MARCIANA DI VENEZIA (SECC. XVI-XVII)**

*Florina Ciure**

**BOOKS AND MANUSCRIPTS ABOUT TRANSILVANIA HOUSED IN THE
MARCIANA LIBRARY IN VENICE (XVI-XVII CENTURIES)**

Abstract

After a short introduction about the *Marciana Library* and its collections, were presented some books not well known about the Transylvanian realities during the XVI-XVII centuries. The manuscripts of Petrus Cippus, *Summarium totius orbis*, and Marin Sanudo Torsello, *Secreta fidelium Crucis*, the books of Girolamo Brusoni, *Le Campagne dell'Ungheria Degl'Anni 1663 e 1664*; *Historia dell'Ultima Guerra tra' Veneziani e Turchi* and *Le historie universali d'Europa*, the *Historia Veneta* by Alessandro Maria Vianoli, *Memorie istoriche di monarchi ottomani* by Giovanni Sagredo, *Historia della repubblica veneta* by Battista Nani, *Delle Historie memorabili de' nostri tempi* by Maiolino Bisaccioni, *Ristretto dell'histoire del mondo* by Horazio Torsellini, or *Historia delle guerre d'Europa* by Nicoló Beregan brings new details about the Transylvanian political events, about its territory and its implication in the Thirty Years War.

Key words: Transylvania, Venice, Marciana Library, Girolamo Brusoni, Maiolino Bisaccioni

Biblioteca Nazionale Marciana è la più importante biblioteca di Venezia e una delle più grandi d'Italia. Contiene una delle più pregiate raccolte di manoscritti greci, latini ed orientali del mondo. La prima proposta per istituire una "pubblica libreria" a Venezia fu avanzata nel 1362 da Francesco Petrarca, che non riuscì tuttavia a realizzare il progetto. Egli volle dare in dono i suoi libri alla Repubblica, in segno di ammirazione per la bellezza e per la stabilità politica della città. E la Repubblica accettò il suo dono, mettendo a sua disposizione una casa sulla *Riva degli Schiavoni*, dove egli si trasferì con i suoi libri. Però nel 1367 abbandonò Venezia assieme al suo patrimonio per stabilirsi a Padova, svanendo così la possibilità di avere una biblioteca pubblica nella città lagunare.

Il sogno fu ripreso dal cardinale Bessarione, colui che, dopo la caduta di Costantinopoli nel 1453, s'impegnò a salvare le testimonianze scritte della civiltà greca. Con il suo dono del 31 maggio 1468, la Serenissima s'impossessò di 1.000 codici – quasi la metà in greco – e 24 incunaboli che vennero custoditi nel Palazzo dei Dogi. Nel 1560 la biblioteca fu trasferita nel *Palazzo della Libreria*, nella Piazza San Marco, apositamento costruito da Jacopo Sansovino. Nel 1811 la biblioteca fu traslocata nel Palazzo dei Dogi, dove rimase fino al 1924 quando ritornò nella sua antica sede, occupando nei nostri giorni non solo il Palazzo della Libreria ma anche la Zecca, sempre opera del Sansovino.

* Il Museo "Țării Crișurilor" di Oradea, florinaciure@gmail.com

La biblioteca incrementò il suo inventario grazie a numerose donazioni e lasciti, nonché grazie all'incorporazione di altre biblioteche della città e della Repubblica. Nel 1603 entrò in vigore una legge che impose a ogni stampatore veneto di depositare una copia di ogni libro stampato presso la Marciana, che divenne così la biblioteca istituzionale della Serenissima Repubblica. La *Biblioteca Nazionale Marciana* contiene oggi 1.000.000 volumi a stampa, 2.887 incunaboli, 13.113 manoscritti, 24.069 cinquecentine¹.

Indubbiamente tra queste si ritrovano alcune che riguardano i paesi romeni², ma soprattutto la Transilvania. Di grande aiuto nell'identificare i manoscritti sono le raccolte dei ricercatori italiani³ centrate sulla storia del Regno d'Ungheria. Grazie a loro siamo riusciti ad individuare un manoscritto del Cinquecento in latino – Petrus Coppus, *Summarium totius orbis*⁴ – che contiene solo scarse notizie sul territorio intracarpatico, pur troppo a causa delle condizioni in cui si trovava il documento abbiamo potuto individuare solo i riferimenti all'*Ungaria*, al fluvio Danubio, tra le città essendo nominata "ulpiānū urbes"⁵.

Un altro manoscritto in lingua latina⁶, questa volta più conciso, offre dettagli sulle antiche regioni geografiche e sui loro abitanti: "Panonias a Graecis Paeoniam uocari scribit Apianus, et Pannonios Paeonas. Pannonias Duas Ptolemaeus scribit, Alteram Superiores, in qua est Austria. De qua in Germania diximus, Alteram Inferiorem, ubi Iagizes, qui Transyluani, et Daci, qui Valachi, et Valeriae Populi, qui Croatiae sunt nunc et alij ignobiles conuentus in Dalmatiam distenti [...]. Getae quos Partim Valachos, partem Transylvanos nominant. Hungarorum imperio subiacent et nonnulli Tvrkis [...] Pannonia Inferior; in qua Transyluani, Valachi, Croatiae, Dalmatae nonnulli uolunt in eadem Seruios. Rascimosue quoque esse ut supra legere licet"⁷.

¹ Sulla storia della biblioteca si veda: Guido Biagi, *Per la nuova sede della Biblioteca di San Marco a Venezia*, Firenze 1903; Maria Luxoro, *La Biblioteca di San Marco nella sua storia*, Firenze 1954; Tullio Leporace Gasparini, *The National Marciana Library*, Verona 1962; Marino Zorzi, *La Libreria di San Marco*, Milano 1987; *Biblioteca Marciana, Venezia*, a cura di M. Zorzi, Firenze 1988; *I tesori della Biblioteca Marciana*, a cura di M. Zorzi, Firenze 1988, pp. 15-34; M. Zorzi, *La circolazione del libro. Biblioteche private e pubbliche*, in *Storia di Venezia*, vol. VI, *Il Rinascimento e il Barocco*, Roma 1994, pp. 589-613; Idem, *Dal manoscritto al libro*, in *Storia di Venezia*, vol. IV, *Il Rinascimento. Politica e cultura*, Roma 1996, pp. 817-958; Idem, *La produzione e la circolazione del libro*, in *Storia di Venezia*, vol. VII, *La Venezia barocca*, Roma 1997, p. 921-985, Idem, *La stampa, la circolazione del libro*, in *Storia di Venezia*, vol. VIII, *L'ultima fase della Serenissima*, Roma 1998, pp. 801-860; Idem, *La Biblioteca Marciana*, estratto da "Le livre voyageur", Parigi 2000; Idem, *The Library of Saint Mark (Biblioteca Nazionale Marciana)*, in *Association Internationale de Bibliophilie. Colloque de Venise, 27-30 Septembre 2004; Post-colloque à Vérone et dans le Frioul, 1er-2 Octobre 2004*, Verona 2004, pp. 31-34.

² *ISTORIA/ DELLE/ MODERNE RIVOLUZIONI/ DELLA/ VALACHIA,/ Con la Descrizione del Paese, Natura, Costumi,/ Riti, e Religione degli Abitanti;/ Annessavi la Tavola Topografica di quella/ Provincia, dove si vede ciò, che è restato/ nella Valachia agli Austriaci nel/ Congresso di Passarowitz/* COMPOSTA DA ANTONMARIA DEL CHIARO/ FIORENTINO/, IN VENEZIA, MDCCXVIII/, Per Antonio Bortoli/, A spese dell'Autore/, Con licenza de' Superiori, e Privilegio dell'Eccellentiss[imo] Senato,/ e anco della Santità di N. S. Papa Clemente XI, [16]+255 p.

³ Giorgio E. Ferrari (in collaborazione con Franco Mario Colasanti e Stefania Rossi Minutelli), *Esordio ad un contributo marciano sui manoscritti veneti d'interesse ungherese (con una loro lista preliminare)*, in *Rapporti veneto-ungheresi all'epoca del Rinascimento*, a cura di Tibor Klaniczay, Budapest 1975, pp. 405-421.

⁴ Petri Coppi, *Summarium totius orbis*, Prooemium: «Cum de toto urbe multa, quae hac nostra tempestate sciri atque cognosci possunt [...]»; textus vero: "Mundus sive caelum vel primum mobile, cuius novem sunt sphaerae [...]", Praeest index fol. I-VII, quo operis distributio occurrit: Succincta huius operis descriptio in quatuor libellis colligitur. Primus in se continet descriptionem primi mobilis cum sphaeris et elementis et totam terrae geographiam cum mensuris partium ex auctoritate excellentissimorum scriptorum, ut omnia ex alphabeti ordine facillime reperiantur – Secundus continet Europam, in qua sunt Hispania, Gallia, Germania, Britannia, Scotia, Ibernica et circumiacentes insulae: praeterea Italiam, Illyricum, Hungariam, Epirum, Graeciam, mare et omnes alias insulas circumiacentes Europam – Tertius habet Africam cum insulis ei appositis, et oram septentrionalem et australem a Lusitanis perquisitam, et Christophori Columbi et aliorum navigationem in occasum – Quartus habet Asiam totam, in qua Aegyptus, Arabia, Syria, Iudaea, Asia minor, Persia, Asia maior, Scythia, et India, cum insulis ipsius Asiae adiacentibus. Sub fine: Hactenus summaria descriptio totius orbis. Narratio tempus, quo data, sapit, prodigia enim et fabulae et frequentius occurrunt. Codicem, foliorum VII, 39, possederat ante Zenum Laurentius Squadroni, artium et medicinae doctor.

⁵ BNM, Ms. Lat. X, 146 (=3331), f. 18.

⁶ BNM, Mss. Latini cl. X, n. 45 ("provenienza Ss. Giovanni Paolo 453, collocazione 3130 cod 114 chart., sec. XVI, Index geographicus").

⁷ *Ibidem*, f. 27°.

Molte più informazioni troviamo in un manoscritto di lingua italiana, che contiene la traduzione delle prime parti dell'opera di Marin Sanudo Torselo dal titolo *Secreta fidelium Crucis*, che è stata inserita in Bongarsio, *Gesta Dei per Francos*⁸. Gli eventi annalizzati coprono il periodo dell'inizio del Cinquecento, nei tempi del "voievoda o re Giovanni [Zapolya]"⁹, Transilvania essendo considerata la parte più importante del Regno, che abonda in ricchezze e animali di ogni genere: "La più utile e la principal parte del ditto regno sie la terra siluana dela quale si traze prima tuto el sale che bisogna nel regno [...]. Apresso dito sale sono molte de ori arzenti zam piombi, arzenti uuii, [...] e grandissima quantità de animali de ogni sorte come boui [...], cavalli e molte altre cose utilissime"¹⁰. Segue la presentazione delle nazioni: "La qual terra siluana e bene habitata da zente uirile per che continuamente sono ale mane cum el turcho circa 40 mila persone de bone e utile zente atale imprese elforzo sono todeschi e una altra nation apellati seculi e molto uigorosi e una altra nation apellati sassi" e delle più importanti fortezze: "Le fortezze murate e de farne mentione siano forte sono queste: In transiluana sono due vna chiamata brasionia che he ultima terra dela ungharia uerso la ualachia in la qual sono la mazor parte todeschi e onde fortifita de che per uno exercito grosso [...]. Vn altra [...] pure ale confine chiamasse sebino. La qual he fortissima che finalmente se poteria tenere sonoue più castelli fortissimi comhe bestriza, giorgyn, deua, Vngar, questi sono che per un anno poteriano sostenere ogni asedio hauendo uituarie dentro per esser logi forti"¹¹.

Un altro manoscritto descrive il Regno d'Ungheria dopo la sua divisione in seguito all'intervento degli Ottomani: "E diviso questi Regno in tre parti, l'una possiede il Turco, ch'è la maggiore, cominciando dalla Crovattia, et dalla Servia sino a Buda, Strigonia, Alba regale, et Vesprino, l'altra e dell'Imperatore, che s'estende da Possonia fino in Austria, et per le montagne fino in Transiluania, et parte della Crouatia fino in Istria, et in Dalmatia, la terra è tenuta dal Transiluano, ch'è la miglior di tutte, perche è fortissima, ha miniere d'oro, et d'argento, et le montagne di sale. E habitata cadauna di queste parti da nobili Baroni, et cittadini, et il maggior numero in Transiluania doue non sono stati Turchi, molti sono sotto l'Imperatore, ma disuniti e poco obedienti [...]"¹².

Un simile documento annalizza gli aleati certi degli ottomani: "havrai anchora Vaiuoda o Re Joannij che lo vogliamo chiamare con le genti ongare et Transiluanes Nemicissimis alla Natione Tedescha"¹³ e nota che i tre paesi romeni hanno lo stesso statuto politico internazionale: "et ha quella parte oltre el Danubio la Moldavia, la Valachia et la Transilvania sono loro Tributarie"¹⁴.

Nei libri che parlano degli eventi politici del principato transilvano prevalgono le informazioni riguardanti il suo coinvolgimento nella Guerra dei Trent'anni, che gli portò la fama europea. Tra quelli che hanno scritto sul passato non troppo lontano si iscrive anche Girolamo Brusoni. Molte controversie riscontrano le notizie sulla sua famiglia, sulla sua nascita e sui primi anni della sua vita¹⁵. La versione più probabile colloca la sua nascita nel 1614 a Badia Vengadizza, in Polesine. La sua educazione cominciò a Badia, da dove si trasferì a Ferrara intorno a 1621. Qui iniziò a studiare la letteratura, il diritto, la filosofia, la teologia, conseguendo la laurea a Padova. Ha dimostrato di avere talento letterario, a 15 anni ha scritto due novele pubblicate a Venezia nel 1641. Fu membro dell'*Accademia degli Incogniti*, la più grande accademia veneziana del tempo, che aveva nella sua componenza personalità quali Giovan Francesco Loredan, Maiolino Bisaccioni, Galeazzo Gualdo Priorato. I suoi interventi nelle assemblee sono state stampate a Venezia nel 1641 sotto il

⁸ BNM, *Mss. It. cl. 6*, no. 276 ("provenienza Contarino Girolamo, collocazione 8398").

⁹ *Ibidem*, f. 55.

¹⁰ *Ibidem*, f. 98.

¹¹ *Ibidem*, f. 98'-98".

¹² BNM, *Mss. Italiani cl. 7*, no. 704 ("collocazione 7375, Miscellanea storica, sec. XVII: Considerazioni della guerra d'Ungheria contro il Turco dell'Illustrissimo S. Tomaso Contarini"), f. 9'-10'.

¹³ BNM, *It. Fondo Antico*, no. 39 ("collocazione 4822, prov. Jac. Contarini, 1713"), f. 10.

¹⁴ *Ibidem*, f. 61.

¹⁵ Su Brusoni si veda: F. Luzzato, *Cenni intorno alla vita e alle opere storiche di Girolamo Brusoni*, in "Ateneo Veneto", XXI, 1898, pp. 272-306; *Ibidem*, in "Ateneo Veneto", XXII, 1899, pp. 6-26, pp. 226-244; Benedetto Croce, *Storia dell'età barocca in Italia*, Bari 1929, p. 103, p. 105, p. 116 e segg.

titolo *Gli aborti dell'occasione*¹⁶. Nel 1655 uscì la sua prima opera a carattere storico: *Storia delle guerre d'Italia dal 1635 al 1655*, ristampata nel 1657 e 1661, e con titolo definitivo *Historia d'Italia*, nel 1671, continuando con *Istorie Universali d'Europa*, pubblicate in due volumi a Venezia nel 1657. Sembra che Brusoni abbia preparato nel 1688 il terzo volume di *Istorie*, che non vide la luce. Un estrato delle due opere precedenti è *Historia dell'ultima guerra tra Veneziani e Turchi*, pubblicata a Venezia nel 1673 e ristampata a Bologna tre anni più tardi, in quale utilizza numerosi documenti di grande importanza. Forse con l'intenzione di continuare le *Istorie universali* Brusoni ha pubblicato a Venezia nel 1665 molti documenti sulle *Campagne dell'Ungheria*, pura opera compilatoria. L'ultima informazione concernente la sua persona risale al 26 luglio 1686 quando chiese a Casa di Savoia il permesso di ritornare da Torino a Venezia, non si sa però se gli venne rilasciato¹⁷.

Le opere di Brusoni, specialmente *Le Campagne dell'Ungheria Degl'Anni 1663 e 1664*¹⁸, rispecchiano gli eventi che coinvolsero Transilvania nella lotta tra i due imperi nella seconda metà del Seicento. Il principe Michele Apaffi I (1661-1690) ha chiesto in vanto all'imperatore, proprio per evitare l'intervento degli ottomani nel principato, di evacuare le fortezze transilvane conquistate dalle guarnigioni asburgiche – Cluj, Deva, Gherla – condizione necessaria per risolvere la contesa fra i due imperi: "Tenutesi diverse Conferenze a Temisuar in presenza del Generale Alij Bassà, che ha la direzione degli affari di Transilvania, de'quali si trattava principalmente: Questo Plenipotenziario condifcesse a quasi tutte le Pretensioni di S.A. che erano in sostanza: che Michel Abaffi fosse riconosciuto Principe della Transilvania da sua Maestà Imperiale; Che levasse da alcune Piazze le guarnigioni, che vi aveva introdotte, e che demolisse il Forte del Conte di Sdrino presso a Canissa. Con tutto ciò questa facilità in acconsentire alle loro richieste non ha servito ad'altro, che a scoprire più chiaramente, che elli non pensavano punto di venire all'aggiustamento; di che ci avevano dato così belle speranze. E che non per latro chiedevano queste cose, che per continuare ne' loro primi artificij infino a che potessero avere in pronto i loro grandi apparecchi per impadronirsi finalmente della Transilvania, e stabilirvi un Bassà dipendente dalla Porta; a pregiudicio del Diritto, che pretende l'Imperadore come Re d'Ungheria di nominare quel Principe a vicenda con S. Altezza, o almeno di approvarlo"¹⁹. Il rifiuto degli Asburgo ha indotto il gran visire a decidere nel 1663 di ingaggiare una battaglia decisiva contro gli austriaci. In quel anno gli ottomani aiutati da un corpo d'esercito transilvano hanno conquistato la fortezza di Neuhausen. Brusoni presenta le lettere inviate all'imperatore da Viena il 14 ottobre 1663 dal colonello Locatelli, con le quali si giustifica per la perdita della fortezza: "Il Gran Visire aspetta a Neyhesel il ritorno di suo Fratello, ch'egli ha spedito a portare al Sultano la novella di questa Presa; non volendo intraprendere cosa alcuna senza nuovi ordini di S. A. Si sente, che egli tratti con sovente co' Capi de' trecento Ussari, e de' ducento Aiduchi, che sono restati dentro la Piazza, sovra il disegno già lungamente discorso alla Porto, d'unire la Transilvania all'Ungheria Superiore; la qual cosa ha obbligato il Colonnello Kop Governatore di Zathmar a chiedere nuove Truppe per rinforzo della Guarnigione, e massime avendo inteso, che Michele Abaffi, e Kusugh Bassà marchino da quella parte con un valido corpo d'Armata"²⁰. Le forze cristiane riportano il primo agosto 1664 una grande vittoria contro l'inimico, e dopo nove giorni si firmava la pace di Vasvár, con la quale si sancisce la cessione delle fortezze Ineu, Caransebeş e

¹⁶ Ha scritto: *Lo scherzo del fortuna*, Venezia 1641; *Ragguagli di Parnaso*, Venezia 1641; *Il Camerotto*, Venezia 1645; *Glorie degli Incogniti*, Venezia 1647; *La Vita di Ferrante Pallavicino*, Venezia 1651; *L'Orestilla*, Venezia 1652; *La Berenice*, Venezia 1655; *Il cavalier della notte*, Venezia 1674.

¹⁷ Gaspare de Caro, *Girolamo Brusoni*, in *Dizionario biografico degli Italiani*, XIV, Roma 1972, pp. 712-720.

¹⁸ Girolamo Brusoni, *Le Campagne dell'Ungheria degl'Anni 1663 e 1664, raccolte, e descritte da Girolamo Brusoni, e dedicate all'Illustrissimo, ed Eccellentissimo Signore, il Signor Filippo Giuliano Mazzarini Mancini Duca di Nivers, e di Donzouis, Pari di Francia, Cavaliere, Commendatore de gli Ordini del Re Christianissimo, Luogotenente de' Gran Moschettieri di Sua Maestà, Governatore, e Luogotenente per la M. S. de' sudetti Paesi, Governatore della Rocella, Bruage, Isola de i Re, e Paesi d'Aulnis, ecc.*, in Venetia, MDCLXV, Appresso Valentino Mortali, con Licenza de' Superiori, e privilegio.

¹⁹ *Ibidem*, p. 3.

²⁰ *Ibidem*, pp. 36-37.

Oradea alla Porta. “Le condizioni dell’armistizio tra i due imperi” vengono presentate da Brusoni: “Che la Transilvania resti ne’ suoi antichi termini, e nel possesso de suoi privilegij sotto la direzione del prencipe Abaffi. Che la Piazza di Varadino occupata da’ Turchi, vivente il Ragozzi sia da’ medesima riservata, che li due Comitati di Zathmar e Zabol che dall’Imperatore furono ceduti al medesimo Ragozi, sua vita durante, restino ora alla M. S. senza che il Prencipe di Transilvania, e molto meno la Porta abbia più che pretendervi. Che il picciolo, ma forte Castello di Zechelid, che ritiene Presidio ribelle sotto la direzione d’un Comandante Transilvano, sia demolito [...]”²¹.

*Historia dell’Ultima Guerra tra’ Veneziani e Turchi*²² percorre lo spazio temporale degli anni 1644-1671. Transilvania viene menzionata nel contesto del conflitto veneto-ottomano e dell’aiuto indiretto che essa avrebbe potuto offrire ai veneziani distraendo l’attenzione agli ottomani: “Ma quello, che tiene di presente in maggior apprensione la Porta si e la corrispondenza, che passa tra i Prencipi di Transilvania, di Valachia, e di Moldavia: le truppe de’ quali unite insieme potrebbero mettere intoppo a i vasti pensieri dell’Ottomano; e massime se il Re d’Ungheria gli assistesse (che non si crede) con le sue forze”. “Ammassano però i Turchi tutte le genti loro per passare al castigo del Transilvano, che contra gli ordini della Porta si è ristabilito in quel Principato, cacciandone il conte Redij mandatovi dal Gran Signore per comandarvi infino al altra provisione”²³.

Le historie universali d’Europa dello stesso Brusoni includono gli eventi successi tra 1627-1657. Dal primo volume²⁴ non potevano mancare le vicende europee di Gabriele Bethlen²⁵, mentre il secondo²⁶ presenta in dettaglio le azioni del principe Giorgio Rakóczy nella Guerra dei Trent’anni: “Sul principio adunque di Febbraio [1644] uscito il Transilvano in campagna con diecimila Fanti, e quattromila cavalli portossi a campo sotto Cassovia, riempendo intanto tutto il paese d’incendj, e prede, e facendo schiavi gli abitanti per renderli con iniquo mercato a’ Turchi. [...] tradito il Torcaz, che difendeva valorosamente Cassonia, dalla perfidia de’ suoi, che introdussero il Ragozi nella Città, gli convenne rendere se medesimo, e la Piazza a discrezion del Nemico, che contro la comune aspettazione trattò cortesamente ciascuno. Onde allettati i popoli da così artificiosa Umanità, si piegarono con Tochay diversi altri luoghi sotto il giogo di questa novella dominazione: e’l Ragozzi incamminatosi verso Filec, pubblicò la cagioni di questa mossa all’uso di sì fatta gente appoggiata al pretesto della libertà della patria: e liberato intanto senza nessuna condizione il Forgaz, inoltrossi all’attacco di Possonia”²⁷. Però, dopo alcuni successi iniziali, il principe transilvano subisce la prima sconfitta a Galgóc, il 9 aprile 1644, seguita in poco tempo da altre. Per esempio: “Spedì parimente Cesare un’Ambasciata a Costantinopoli per esplorare la mente del Gran Signore, se pensasse d’approvar questi moti del Transilvano [...] trapassato sotto Cassonia, e cintala d’assedio, sparse la sua Cavalleria a scorrere per ogni parte uccidendo in diverse occasioni più di due mila Cavalieri Transilvani, togliendo loro gran quantità di buoi, e quattrocento carra di bagaglio con alcuni Stendardi, e timpani, e avrebbe continuato con più felici avvenimenti il corso di queste Vittorie, se non fosse stato rotto da’ validi rinforzi, che sopravvennero al Transilvano. Tornato adunque alla Campagna

²¹ *Ibidem*, p. 136.

²² Girolamo Brusoni, *Historia dell’Ultima Guerra tra’ Veneziani e Turchi*, di Girolamo Brusoni, nella quale si contengono i successi delle passate Guerre nei Regni di Candia, e Dalmazia, dall’anno 1644 fino al 1671. Dedicata All’Illustriss[imo], ed Eccellentiss[imo] Sig[ignore] il Sig[nor] Georgio Morosini Cavaliere, e Procuratore di S. Marco, in Venezia, presso Stefano Curti, MDCLXXIII. con Licenza de’ Superiori, e Privilegio.

²³ *Ibidem*, parte II, p. 53.

²⁴ *Dell’Historie Universali d’Europa* compendiate da Girolamo Brusoni, Volume Primo, All’Illustrissimo et Eccellentissimo Signore e Padrone Colendissimo, il Signor Martino Vidman Nobile Veneto, Conte d’Ortemburgo, Libero Barone di S. Paterniano, e Sumerech, Vice Marescial, e Deputato della Carinthia, Venetia, per Francesco Storti, MDCLVII, con Licenza de’ Superiori e Privilegio.

²⁵ *Ibidem*, p. 7, pp. 41-42.

²⁶ *Dell’Historie Universali d’Europa* compendiate da Girolamo Brusoni, Volume Secondo, All’Illustrissimo et Eccellentissimo Signore e Padrone Colendissimo, il Signor Martino Vidman Nobile Veneto, Conte d’Ortemburgo, Libero Barone di S. Paterniano, e Sumerech, Vice Marescial, e Deputato della Carinthia, Venetia, per Francesco Storti, MDCLVII, con Licenza de’ Superiori e Privilegio.

²⁷ *Ibidem*, p. 69.

per le vive istanze degli Suedesi del Ragozzi, parve che drizzasse nuovamente i suoi disegni foura Filech, ma sentito, che v'accorresero ancora gli Austriaci se ne astenne²⁸. Il sospendere delle operazioni militari fu oportuna per l'imperatore²⁹, dice Brusoni, in breve tempo concludendosi il trattato di pace di Linz, il 29 agosto 1645.

Historia Veneta di Alessandro Maria Vianoli³⁰ contiene brevi riferimenti alla Transilvania, precisamente agli avvenimenti dell'anno 1658 quando il principe Giorgio Rakóczy II fu costretto a lasciare la carica dello stato a Francisc Redey: "Le applicazioni della Porta erano dirette alla Transilvania, dove il Ragotzi comparve in scena con finte, e con varie figure, che dopo la breve comparsa di Francesco Redey tra l'armi, gli sostennero il dubbioso Principato"³¹ e all'intervento degli ottomani nell'appoggiare Apafi per rimuovere dal trono il principe Giovanni Kémény, per il quale intervennero le truppe asburgiche: "In questo tempo si segnalò in altre parti; ma a pro della causa comune nella difesa valorosa di Claudiopoli abbatutta fieramnete con feroce attacco da Turchi, e dall'Abaffi, che s'era unito ai medesimi il, Comandante di essa David Rettani Veneto, che la fortificò molto con lavori, e con interne tagliate, e la difese con tal costanza, che dopo haver rigettate le insinuationi perfide d'un Predicante per la resa della Piazza con isdegnoso dispetto, e resi vani i tentativi replicati dei nemici, che convennero abbandonare l'impresa, sostenne la medesima a vantaggio/ della Christianità, e glori adle nome suo"³².

Un diario dei successi militari asburgici nelle campagne degli anni 1684-1685 nell'Ungheria³³ sottolinea sistematicamente le imprese di Emerico Thokoly e dei suoi seguaci nella causa comune anti-asburgica³⁴, fino al momento della sua cattura: "la Contessa Tekeli, s'offeriva di ricever guarnigione Alemanna in tutti i suoi Castelli, eccetuato Mongatsch, quale supplicava S. M. voler lasciare al giovine Prencipe Ragotzi, figliuolo del suo primo matrimonio, da che si scorge, che hormai tutta l'Ungheria superiore era di nuovo ridotta alla vbbidienza, e la Ribellione totalmente estinta, essendosi la Soldatesca del Tekeli vnita alla Cesarea; e non restando che alcuni pochi de' suoi domestici, fuggitivi chi da vna parte, che dall'altra. Portauano pur anco l'accennate lettere: che il Bassà di Varadino havendo chiamato appresso di se il Tekeli, sotto pretesto d'haver cose di grandissima importanza da conferirgli, l'haveva fatto arrestare, e porre in ferri"³⁵.

Diplomatico, storico, nuvelista, Giovanni Sagredo nacque a Venezia il 2 febbraio 1617, in un'antica e nobila famiglia, e sempre qui perse la vita, il 10 agosto 1682. Fu un abile e tenace ambasciatore della Serenissima durante le sue missioni in Francia, Inghilterra e a Vienna. Nel 1676 presentò la sua candidatura ma non riuscì ad accedere al trono dogale, però continuò a servire fino alla morte gli interessi della Repubblica lagunare. Furono pubblicate le sue relazioni presentate in Senato al ritorno delle sue missioni di Parigi, Londra e Viena. Pubblicò il volume – *Memorie istoriche di monarchi ottomani* (1673), sei volte ristampato nel Seicento, ma conseguì la fama con *l'Arcadia in Brenta*, nel 1667, che conobbe non meno di dodici edizioni³⁶. *Memorie istoriche di monarchi*

²⁸ *Ibidem*, p. 74.

²⁹ "[...] e cadde molto opportuna a Cesare la sospensione dell'armi, che si fece a questi giorni tra esso, e'l Transilvano, avend[o] il Bassa di Buda, protestato a nome della Porta al Ragozzi l'accomodarsi, come che pure non potessero assicurarsi ancora gli Austriaci delle sue intenzioni, mentre continuava tuttavia nella sua alianza co' Francesi, e con gli Suedesi, da' quali riceveva in tanta vicinanza un valido fomento alle sue pretensioni" (*Ibidem*, p. 117).

³⁰ *Historia Veneta* di Alessandro Maria Vianoli Nobile Veneto, in Venetia, MDCLXXX, Presso Gio. Giacomo Hertz, con Licenza de' Superiori, e Privilegio.

³¹ *Historia Veneta* di Alessandro Maria Vianoli Nobile Veneto, Parte Seconda, in Venetia, MDCLXXX, presso Gio. Giacomo Hertz, con Licenza de' Superiori, e Privilegio, Libro undecimo [1658], p. 656.

³² *Ibidem*, p. 669.

³³ *DIARIO/ de'successi dell'Armi Cesaree/ NELL'VNGHERIA/ DOPO LA PRESA DI STRIGONIA,/ nelle due Campagne MDCLXXXIV/ E MDCLXXXV/ sotto il Comando dell'Alt[ezza] Sereniss[ima] del Sig[nor] /DVCA DI LORENA/, VENETIA, /per Combi e La Noù/, CON LICENZA DE' SVPER., 156 p.*

³⁴ *GIORNALE DEL CAMPO CESAREO DELL'ANNO MDCLXXXV*, p. 1, p. 58, p. 119, p. 129.

³⁵ *Ibidem*, pp. 151-152.

³⁶ Mario Brunetti, *Sagredo Giovanni*, in *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. XXX, Roma 1949, p. 439.

ottomani³⁷ sorprendono tutti gli eventi di Transilvania fino all'anno 1620, con speciale riguardo all'intervento degli ottomani a partire dei tempi di Giovanni Zápolya³⁸.

Tra i pochi che viaggiarono per ragioni di commercio nel Seicento troviamo Tommaso Alberti, il quale, dopo aver passato le vie dei paesi romeni al servizio di una casa di commercio veneziana per accompagnare le merci da Costantinopoli a Lemberg e viceversa, ha messo sulla carta alcune note di viaggio, il manoscritto ritrovandosi a Bologna³⁹. Nel *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)* pubblicato da Alberto Bacchi della Lega a Bologna nel 1889, anche se non passa per la Transilvania, questi accenna sulle somme di denaro attribuite agli ambasciatori di Costantinopoli: l'ambasciatore transilvano riceveva dagli ottomani 25 zecchini per il suo mantenimento⁴⁰, ma anche sulla modalità di sancire la salita al trono dei principi dei tre paesi romeni da parte della Porta, in seguito ad importanti contributi, ben stabiliti: "nella confermazione dei Principi di Valacchia, Bogdania, di Transilvania e del Re dei Tartari, ai quali tutti vengono mandate dalla Porta le insegne del possesso, cavano gran donativi, essendo nel canon specificato quanto ognuno ha da sborsare per ricevere tal solennità. E questo fa il Re con artificio, perchè si facciano li Agalari ricchi, acciocchè abbino danari accumulati da fare le spese necessarie nel vestirsi [...]"⁴¹.

Giovanni Battista Nani (1616-1678) fu ambasciatore in Francia durante la guerra di Candia e diventò amico di Mazzarino. In quanto ambasciatore in Germania, fu intermediario tra le corti di Parigi e Vienna, fu negoziatore con il principe di Transilvania Giorgio Rákóczy, fu commissario per stabilire le frontiere in Dalmazia, nonché ministro plenipotenziario al congresso di Nimeges. Personalità di gran spicco, egli scrisse una storia della sua città, accanto ad altre opere minori⁴². La sua *Storia di Venezia*⁴³ include alcuni riferimenti agli interventi dei boemi per coinvolgere Gabriele Bethlen nella Guerra dei Trent'anni: "I Bohemi, ricorsi alla Porta Ottomana, per impetrare a Bethlem Gabor, Principe di Transilvania, l'assenso di muovere l'Armi in quelle parti, doue molti heretici del paese l'istigauano, non hebbero difficoltà d'impetrarlo [...]"⁴⁴.

Maiolino Bisaccioni nacque a Ferrara nel 1582. Compì i suoi studi in legge a Bologna, ma a sedici anni s'arruolava come alfiere al servizio della Serenissima. Nel 1601 decise di tentare la fortuna nella carriera militare e insieme ai suoi zii, Desiderio che era al servizio del granduca di Toscana e Bisaccioni colonnello delle galere pontificie, si troveranno tra i mercenari imperiali combattenti in Ungheria. Di ritorno in Italia nel 1603, si ridusse nel Ducato di Modena ad esercitare l'avvocatura. Nell'anno 1617 si stabilisce a Trento dove redigerà gli *Statuti e privilegi della sacra religione costantiniana*, stampati nel 1624. Allo scoppio della Guerra dei Trent'anni sentì di nuovo la vocazione degli armi, il grado di tenente generale promessogli dal principe di Moldovia lo fece indirizzare verso Vienna, ma dopo la morte del principe in battaglia rimase a difendere la città. Ritornò in patria, dopo brevi soggiorni a Napoli, Palermo, Torino si stabilì a Venezia dove rimarrà fino alla sua morte, l'8 giugno 1663. Fu membro dell'*Accademia veneziana degli Incogniti* e pubblicò vari opere a carattere storico, oltre molti novelle e melodrammi. Fin dal 1633 aveva dato alle stampe i primi capitoli del suo *Commentario delle guerre successe in Alemagna dal tempo che il re Gustavo di Svetia si levò di Norimberga* (Venezia 1633-1642), ulteriormente pubblicando

³⁷ MEMORIE/ ISTORICHE/ DE'/ MONARCHI/ OTTOMANI,/ DI/ GIOVANNI/ SAGREDO/ CAVALIERE/, VENETIA/, presso Combi & La Noù, MDCLXXIII, con Licenza de' Superiori, & Privilegio.

³⁸ *Ibidem*, soprattutto le pagine 215-261.

³⁹ Maria Găzdaru, Dimitrie Găzdaru, *Călători și geografi italieni în secolul al XVII-lea. Referințele lor despre Țările Românești*, in "Arhiva. Revistă de istorie, filologie și cultură românească", XLVI, no. 3-4, 1939, p. 179.

⁴⁰ *Viaggio a Costantinopoli di Tommaso Alberti (1609-1621)*, pubblicato da Alberto Bacchi della Lega, Bologna, 1889, p. 58.

⁴¹ *Ibidem*, p. 125.

⁴² Giuseppe Pavanello, *Giovanni Batista Nani*, in *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. XXIV, Roma 1949, p. 197.

⁴³ HISTORIA/ DELLA/ REPUBBLICA VENETA/ DI BATTISTA NANI/ Cavaliere, e Procurator di S. Marco/, CONSECRATA/ ALL'ILLVSTRISSIMO SIGNOR CONTE/ CORNELIO PEPOLI/ Conte di Castiglione, Sparvi, Baragazza & c./, IN BOLOGNA, per Gioseffo Longhi/, CON LICENZA DE' SVPERIORI.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 98.

Vita dell'Imperatore Ferdinando II (Venezia 1637), *Memorie storiche delle mosse d'armi di Gustavo Adolfo Re di Suetia in Germania dal 1630* (Bologna 1653), *Storie dei suoi tempi* (Venezia 1652-1653), una specie de storia universale con la quale proseguiva la ponderosa opera di Alessandro Zilioli, *Istoria delle guerre civili di questi ultimi tempi* (Venezia 1653-1655, ristampata nel 1664) oppure *Istoria universale dell'origine, guerre e imperio de' Turchi* (Venezia 1654), con l'intenzione "non solo narrare li successi, ma il dar lume a chi regge popoli di esaminare tutte le cagioni che possono alterare lo stato delle cose"⁴⁵. L' *Istoria delle guerre civili di questi ultimi tempi*⁴⁶ contiene alcuni dati episodici sul principato transilvano, nel contesto delle vicende della Polonia dell'anno 1652, centrati sui trattativi degli ambasciatori di Rákóczy con il re polacco: "Rapportato in tanto al Re, che gli Ambasciatori del Transilvano erano partiti poco sodisfati dal fianco del Bogdano, deliberó egli mandare a quel Prencipe il Vielopolscki, a fine di separarlo affatto dalla corrispondenza con quella gente barbara, e non auuezza a trattar con atti più ciuili della vbbriacchezza, e della barbarie"⁴⁷.

*Delle Historie memorabili de' nostri tempi*⁴⁸ annalizzano in dettaglio le mosse del principe della Transilvania Giorgio Rákóczy nella Guerra dei Trent'anni⁴⁹, il suo schieramento accanto agli ex alleati di Bethlen: "Solo vsò [re Sueco] vn'artificio, che fu di sollecitare il Ragozzi a mouer l'armi, e rendersi padrone dell'Vngaria, o per lo meno far migliori le proprie conditioni della fortuna, quando fosse occorso di restituire quello ch'hauesse occupato in quel Regno. Il fine del Re, fu, che le genti, che adunaua il Vulastaino fossero costrette a volgersi contro il Ragozzi, & egli intanto proseguire i suoi auuantaggi; era all' hora quel Prencipe a Straberga quando queste cose gli furono proposte, & addolcite con ragioni apparenti della facilità dell'impresa, poiché battendo esso da vna parte, & lo Sueco dall'altra non hauerebbe mai l'Imperadore vnirsi, a difendere da tutte parti"; il loro aiuto: "Bollivano in tanto i negoziati dall'vna, e dall'altra parte. Procurarono, e mossero gli Suedesi per mezzo della Francia il Ragozzi, che facesse vna diuersione in Vngaria, tolto l'esempio dal Gabor ne' tempi del Palatino, e fecero seco vna lega offesiua, proponendogli facile l'auuanzare i suoi interessi, in tanto che l'Imperatore ne gli altri Regni, e Stati era trauagliato"⁵⁰, ma anche i suoi successi in battaglia: "[...] il Transilvano entrò ancor egli in Campagna nel principio di Febraro, portandosi con dieci mila Caualli, & 4. m. Fanti sotto Cassouia"⁵¹.

*Le relationi et descrittioni vniversali, et particolari del Mondo*⁵² non potevano ignorare la Transilvania: "È questa una Provincia che soprabbonda di tutte le cose necessarie al vivere, & al comodo humano, & in particolare di formento, che si raccoglie in grandissima copia, così pure è il vino, e del miele, che là si raccogliano ottimi ambidue; Domi, Prun & Damascene, Cotogni, Ceraglie dolci, e Meloni, di tutto n'è gran dovitia; vi si trovano

⁴⁵ V. Castronovo, *Bisaccioni Maiolino*, in *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. X, Roma 1968, pp. 639-643.

⁴⁶ *HISTORIA/ DELLE/ GVERRE CIVILI/ DI QUESTI VLTIMI TEMPI/ DESCRITTA/ DAL CO. MAIOLINO BISACCIONI/ Gentilhuomo Ordinario della Camera del Re/ Cristianissimo, e suo Cavaliere./ IN QUESTA SECONDA EDITIONE RICORRETTA,/ et in molte parti accresciuta./ ALL'ILLVSTRISS. E REVERENDISS. SIG./ MONSIG./ D. CARLO PIO DI SAVOIA/ DE' SIGNORI DI S. FELICE,/ Cherico di Camera, e Tesoriere Generale di Santa Chiesa/, IN BOLOGNA, MDCLIII/, per Carlo Zenero, con licenza de' Superiori, 733 p.*

⁴⁷ *Ibidem*, p. 543.

⁴⁸ *DELLE/ HISTORIE/ MEMORABILI/ DE NOSTRI TEMPI,/ che contengono le/ GUERRE DI GERMANIA/, dalla mossa del Re di Suetia dopo la Pace di Lubecca,/ sino alla Pace di Munster, seguita l'anno 1650/, SCRITTE DAL/ CO. MAIOLINO BISACCIONI/ Gentilhuomo ordinario della Camera del Re Christianissimo, e suo Cavaliere./ E QVESTO VOLUME VIENE AD ESSERE IN ORDINE LA/ QVARTA PARTE DELLE HISTORIE MEMORABILI DI ALESSANDRO ZILIOLI/. All'Ilustrissimo & Eccellentissimo Sig. Prencipe di Satriano/, VENETIA, presso il Turrini, MDCLIII/, CON LICENZE, E PRIVILEGI, 565 p.*

⁴⁹ *Ibidem*, pp. 134, 472, 478, 479.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 465.

⁵¹ *Ibidem*, p. 472.

⁵² *LE/ RELATIONI/ ET/ DESCRITTONI VNIVERSALI/ et particolari del Mondo/. DI LVCA DI LINDA,/ ET/ DAL MARCHESE MAIOLINO BISACCIONI/ tradotte, osservate, & nuovamente molto accresciute, e corrette/. Dedicare all'Ilustris[simo] Sig[no]r e Padron Colendiss[imo] IL SIG. FRANCESCO MARIA PEDORI/, IN BOLOGNA/, per Gioseffo Longhi, 1674, con Licenza de' Superiori, 954 p.*

pezzi di purissimo oro, che non ha bisogno di alcuna separazione da metalli, ó da altra impurità, nelli stessi Monti sono le miniere di Argento, e di Rame, Acciaio, Sale, Solfore, & altri metalli, e mezzi minerali. Vi ha grandissima quantità di Buoi, e molto grandi, che non si vendono allo spesso più di un fiorino l'uno, li Cavalli di quelle contrade sono belli, non meno che generosi; l'aria ha Uccelli d'ogni sorte, il Bosco ha Buoi, & Cavalli selvatici, Bufali, Alci, e Cervi di straordinaria grandezza, Lincini, Martori, Orsi, Capre selvaggie, Caprioli, e Lepri bianche. Ma chi sa che questa non possa essere la Provincia, che diè l'occasione di gran bene alla Christianità? Principi non paventate li vanti delli Viziri; perché nel Concistoro del Cielo si trovano ta[ll]ora spiriti, che promettono di essere mendaci nelle bocche di ogni Profeta; ma se perdonarete all'occasione non vi dolete poi del male, che ve n'avvenga, ne questo può essere lieve"⁵³.

Ristretto dell'histoire del mondo del gesuita Horazio Torsellini⁵⁴ accennano all'elezione di Stefano Báthory quale re di Polonia: "I Polacchi per la partenza di Arrigo venuti a nuoua elettione, si diuisero in maniera, che crearono, due Re Massimiliano Cesare e Stefano Battorio all'ora Prencipe di Transiluania, e preualse, per la tardanza del Cesare il Battorio, che vi entrò con grosso esercito l'anno del medesimo anno 1575 [...]"⁵⁵. Segue la descrizione delle lotte antiottomane di Sigismondo Báthory: "La gloria nondimeno di quelle imprese ridondò più, che in altri, in Sigismondo Battorio Prencipe di Transiluania, il quale non solo trattenne, disfece in più luoghi gli aiuti, che veniuano a Turchi; nè ciò solo, ma conquistò Lippa, e Litorgio fortissime piazze con gran parte della Moldauia, e della Valachia, e col solo terrore del suo nome ruppe, e mise in fuga numerosissimi esserciti guidati da Sinam Bassà, e dallo stesso Maccometo Gran Signore figliuolo del morto Amuratto"⁵⁶, ma non mancano i riferimenti alle spesse rinuncie al trono da parte del principe Sigismondo Báthory, paragonato al "grande Alessandro": "Già si era per ogni parte distesa la fama del valore, e prodezze del Prēcipe Sigismōdo Battorio: e molti, nō senza fondamento, lo rassomigliauano al Grāde Alessandro, ma sobrio; quando vn si fatto vigore subitamente mancò. Però che come s'egli fosse amagliato, incomincio à riuolgere strani pensieri, nati da vani terrori, e da incostanza di mente: la onde da' Consiglieri di Cesare fù giudicato, che per ragion di stato, e per benne della Christianità dovesse questo Prencipe rimuouersi da quella Prouincia, e nō permettersi, ch'egli diuenisse scherno di quelli stessi, de'quali dinanzi era stato terrore. Nō ricusò Sigismondo, a richiesta di Cesare a lasciar quel suo Stato, e di pigliarsi in quella vecedi Slesia, Prouincia trà la Polonia, e la Boemia. Ma appena colà trasferitosi, pētito di quel fatto, ritornò in Transiluania, riceuutoui dal fauore di quella Gente. Ma nè anche in ciò fù costante; però che chiamato à se il Cardinale Battorij suo Cugino, che era Vescouo di Varmia, rinuntìo a lui il Principato, e egli se ne passò in Polonia cō vani disegni. Il Cardinale, temēdo dell'armi di Cesare; ottenuta cō grā prezzo vna tregua da'Turchi, vscì in cāpagna con vn buon neruo di gēte: vinto nondimeno, e fatto prigionie da Giorgio Basti Capitano degl'Imperiali, fù trattato honoreuolmēte, & ottenne il perdono. Ma tosto rifuggitosi cō nuoui disegni, fù da vna mano di Villani nella Valachia miseramēte vcciso. Nō si quietò nè meno Sigismōdo che partito di Polonia, e messo insieme vn tumultuario essercito, venne col Basti al fatto d'arme, e doppo vn lūgo cōtrasto fù vinto, con perdita di circa 10. mila de'suoi: per la qual rotta fù costretto à girsene per molto tēpo ramingo, finche ricōciliato cō Cesare, si ritirò in Praga à vita poco meno, che priuata, sopravivēdo alla stessa sua gloria"⁵⁷.

Il riassunto continua con le gesta di Gabriele Bethlen, salito al trono del principato

⁵³ LIBRO SECONDO/ DELLA QUALITÀ, E NATURA/ così del Cielo, come della Terra delli/ Principali luoghi, che sono in tutte/ le parti del Mondo, CAVATA/ dalla diligentissima descrizione del Mercatore possa nell'Atlante Maggiore, come/ ancora da altri approvatissimi Scrittori Antichi, e Moderni, che hanno/ praticati li medesimi Paesi, e Provincie, p. 127.

⁵⁴ RISTRETTO/ DELL'HISTORIE/ DEL MONDO/ del Padre/ HORATIO TORSELLINI/ Della Compagnia di GIESV/ col Supplemento di Lodouico Aurelij/ Perugino traduttore dell'Opera/, con la Seconda Parte di Bernardo Oldoini Genovese fino l'anno MDCL/, accresciuto in quest'ultima impressione della Terza Parte fino l'anno MDCLXIII/, IN VENETIA, MDCLXIII/, con Licenza de' Superiori, e Privilegio, [prima parte] 514 p.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 464.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 458.

⁵⁷ *Ibidem*, pp. 461-463.

dopo che riuscì rimuovere Gabriele Báthory⁵⁸, e la seconda parte, del genovese Bernardo Oldoini⁵⁹, con le imprese di Giorgio Rákóczy nel conflitto religioso che divisò l'Europa nel Seicento⁶⁰. La terza parte⁶¹ annalizza la situazione interna del principato, i frequenti cambiamenti delle persone che lo guidavano: “[Gran Signore] Debellò anco il Ragozzi, che su l' fauore d'essere di nuouo eletto da quei Stati, ricacciato da Varadino il Berciay, à cui haueua dianzi rinonciato il Precipato, s'vnì col Vallaco contumace all'Ottomano, perche vcisse vn di lui Ambasciatore, che gli portaua la morte, sotto l'orpello di commandi sourani; ma fù da esso rotto, e sonfitto, non volendo i Stati solleuarsi per il perdono promessogli dal Bassà assieme co'denari pretesi per la guerra passata”⁶²; “In fine fù rinuestito il Berciay nel Principato, ma non con le Piazze principali, a quai fù dato special commandante [...]”⁶³, oppure: “Era stato eletto da quei Stati in Principe il Chiminij già generale del Ragozzi, in vece del Berciay, che rinonciò, doppo la rotta riceuta da quello, nell'opporseglì per vcciderlo, mètre se ne passaua a suoi Stati, ma insospettito dalla Porta, che mai volle riconoscerlo, ò confermarlo, come creato senza suo assenso, vnitosi col già spogliato Vallacco e Moldauo, fà buoni progressi contr'inemici, e suoi sudditi ancora loro adherenti [...]”⁶⁴.

Nicoló Beregan nacque a Vicenza in febbraio 1627 e si spense a Venezia il 17 dicembre 1713. Fu un avvocato molto rispettato a Venezia, ma anche uomo di lettere, in quanto membro di vari accademie. Ha fatto traduzioni delle opere dei classici latini, è stato storiografo della guerra dei turchi in Europa nei tempi della Lega Santa, nonché poeta e scrittore di melodrammi per le rappresentazioni dei teatri veneziani⁶⁵. *Historia delle guerre d'Europa*⁶⁶ descrive minuziosamente le azioni di Emerico Thököly e dei suoi seguaci contro gli imperiali⁶⁷: “Tekely per ordine della Porta dichiarato Principe dell'Ungheria superiore”⁶⁸; “Tekely campeggia di là del Tibisco, e vi si oppone il generale Schultz”⁶⁹, oppure il suo arresto⁷⁰.

Interessante, pur non esatta, è la descrizione della città di Oradea, dove'era stato incarcerato Thököly: “Sta situato Varadino sopra un ramo del fiume Chrisio chiamato Sebekeres, cioè fiume bianco, che divide la Transilvania dall'Ungheria superiore. La città non è molto forte, ma nel mezzo viene custodita da una munitissima Cittadella; che alzandosi in figura circolare sopra un vivo sasso, resta guardata da cinque grandi baluardi fatti in forma di orecchioni, e rimane fortificata al di dentro da un'altra muraglia, la quale cinge la fortezza, a cui fa corona d'intorno profondissima fossa ripiena d'acqua sorgente, escavata nel sasso”⁷¹.

La seconda parte⁷² continua a raccontare le vicende dei ribelli protestanti dell'Ungheria Superiore guidati da Emerico Thököly, a partire del 1686⁷³, accennando anche sull'avanzata

⁵⁸ *Ibidem*, p. 478.

⁵⁹ *RISTRETTO/ DELL'HISTORIE/ DEL MONDO/ dall'anno MDCL fino al MDCLXIII/*, PARTE SECONDA/, DI BERNARDO OLDOINI/ GENOVESE/, IN VENETIA, MDCLXIII/, presso Gio. Pietro Bigonci/ con Licenza de' Superiori e Privilegio, 239 p.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 128-129, pp. 144-146.

⁶¹ *RISTRETTO/ DELL'HISTORIE/ DEL MONDO/ dall'anno MDCL fino al MDCLXIII/*, PARTE TERZA/, DEL SIGN. DOTTOR A. M. B./, IN VENETIA, MDCLXIII/, presso Gio. Pietro Bigonci/ con Licenza de' Superiori, e Privilegio, 67 p.

⁶² *Ibidem*, p. 49.

⁶³ *Ibidem*, p. 54.

⁶⁴ *Ibidem*, p. 61.

⁶⁵ G. E. Ferrari, *Beregan Nicolò*, in *Dizionario biografico degli Italiani*, vol. 8, Roma 1988, pp. 804-805.

⁶⁶ *HISTORIA/ DELLE GUERRE/ D'EUROPA/ dalla comparsa dell'Armi/ OTTOMANE/ NELL'HUNGHERIA/ l'anno 1683/*, di NICOLA BEREGANI/ NOBILE VENETO/, PARTE PRIMA/, IN VENETIA/, appresso Bonifacio Ciera/, MDCXCVIII/, con Licenza de' Superiori e Privilegio.

⁶⁷ *Ibidem*, pp. 8-20, 60-61, 73, 92, 232, 284, 388, 400, 416-419, 422-423, 432.

⁶⁸ *Ibidem*, p. 15.

⁶⁹ *Ibidem*, p. 284.

⁷⁰ *Ibidem*, p. 388.

⁷¹ *Ibidem*, p. 387.

⁷² *HISTORIA/ DELLE GUERRE/ D'EUROPA/ dalla comparsa dell'Armi/ OTTOMANE/ NELL'HUNGHERIA/ l'anno 1683/ di/ NICOLA BEREGANI/ NOBILE VENETO/*, PARTE SECONDA/, IN VENETIA/, appresso Bonifacio Ciera/, MDCXCVIII/, con Licenza de' Superiori e Privilegio.

⁷³ *Ibidem*, pp. 145, 170, 184-185, 377-379.

dell'esercito imperiale fino a Sibiu, con a capo il generale Scheffenberg: "[...] entrò il Conte di Scherfftemberg nella Città di Hermanstat da Latini detta Hermanopoli, capitale di quel principato, collocata nel mezzo d'un fertile, e delizioso paese, ove per renderla più forte, sembra che la Natura coll'Arte siano a gara concorse; poiché oltre al fito di questa piazza tra due fiumi, che serpeggiandole d'intorno, formano una vasta palude, resta munita da due sodi ricinti, l'uno fiancheggiato da torri quadrate all'antica, l'altro vallato da moderni bastioni circondati da una larga, e profonda fossa"⁷⁴.

Francesco Sansovino, il figlio del celeberrimo Jacopo Sansovino, nacque a Roma nel 1521, ma nel 1527 si stabilì a Venezia, dove suo padre venne nominato dal Senato ingegnere. Studiò leggi a Padova poi a Bologna, e dopo aver tentato la sua fortuna alla corte di papa Giulio III, verso i trent'anni ritorna a Venezia, dove rimase fino alla sua morte, avvenuta il 28 settembre 1583. Ha scritto versi e prose, ha fatto traduzioni delle edizioni dei classici, alcune con commenti, ha aperto pure una tipografia. Un grande eco ebbero le sue opere a carattere storico, tra quali spicca *Venetia, città nobilissima et singolare, descritta in XIII libri* (Venezia 1581), una grande enciclopedia, oppure i due libri dedicati alle operazioni militari ottomane nell'Europa, nonché *Origini e fatti delle famiglie illustre d'Italia*⁷⁵.

*Historia vniversale dell'origine, gverre, et imperio de tvrchi*⁷⁶ inizia la descrizione degli avvenimenti che hanno coinvolto la Transilvania nella lotta antiottomana con il periodo di Giovanni di Hunedoara⁷⁷, continuando con l'intervento dei turchi nei paesi romeni tra gli anni 1473-1553⁷⁸, con Sigismondo Báthory e l'alleanza antiottomana⁷⁹, con gli scontri tra i turchi e i principi dei tre paesi romeni⁸⁰: "Dopo questo successo i Valacchi si giuntorno con Transilvani, & vniti si portorno all'impresa di Lippa, piazza importante, e di gran conseguenza, che la ottenero facilmente, poi presero la Città di Cenadio con la Fortezza di Gianu, Lugos, e Caranubes, apprendosi la strada fino à Moncastro ouer Nestorabba verso il mar nero, & in altra parte passato il Danubio à Nicopoli ripreso Silistria, Tamoua, e molte altre terre della Bulgaria dalle mani de Turchi. A immitatione del Valaccho non andò molto, ch'il Moldaou alettato alle vittorie conseguite s'aggionse ancor lui à Transilvani, & quest'vnione partorì la recupera de molte Città del Moldaou occupateli da' Turchi [...]", l'alternanza dei principi al trono della Transilvania durante gli anni 1595-1612⁸¹, la situazione del principato dopo la morte di Gabriele Bethlen; i tempi di Giorgio Rákóczy I⁸².

Delle istorie memorabili di Alessandro Zilioli⁸³ accennano brevemente sulle circostanze che coinvolsero Gabriele Bethlen nella Guerra dei Trent'anni, a partire del 1618⁸⁴.

Michele Foscarini, il quale nel Seicento, dopo la vittoria di Lepanto, fu uno dei

⁷⁴ *Ibidem*, p. 356.

⁷⁵ Giulio Reichenbach, *Francesco Sansovino*, in "Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti", vol. XXX, Roma 1949, p. 760; su F. Sansovino si veda anche E. A. Cicogna, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. IV, Venezia 1842, pp. 32-91; Giovanni Sforza, *Francesco Sansovino e le sue opere storiche*, in "Memorie della Reale Accademia delle scienze di Torino", s. II, XLVII, 1897, *passim*.

⁷⁶ *HISTORIA/ VNIVERSALE/ DELL'ORIGINE, GVERRE,/ ET IMPERIO DE' TVRCHI/*. RACCOLTA DA M. FRANCESCO SANSOVINO/. Nella quale si contengono le leggi, gl'offici, i costumi, & la militia/ di quella natione; con tutte le cose fatte da loro/ per terra, e per mare/. Accresciuta in questa ultima impressione di varie materie notabili, con le vite di tutti gl'Imperatori Ottomani fino alli nostri tempi,/ DAL CONTE MAIOLINO BISACCIONI/, All'Ilustrissimo Signore, Signor e Patron Collendissimo,/ IL SIGNOR LODOVICO VIDMANO/ Conte di Ottemburgo, Barone di Paterniano/ e Surmerech, Nobile Veneto/, IN VENETIA, MDCLIV/, presso Sebastiano Combi, & Gio. La Noù/, CON LICENZA DE' SUPERIORI ET PRIVILEGI.

⁷⁷ *Ibidem*, pp. 144-149, 214-215.

⁷⁸ *Ibidem*, pp. 215-217.

⁷⁹ *Ibidem*: *VITE, FATTI/ D'alcuni Imperatori/ OTTOMANI/ AGGIVUNTEVI DI NVOVO* [...], pp. 78-97.

⁸⁰ *Ibidem*, pp. 87-88, 125-178.

⁸¹ *Ibidem* (*La vita di Acmet primo. Scritta dal conte Maiolino Bisaccioni*), pp. 207-255.

⁸² *Ibidem*, pp. 400-446.

⁸³ *DELLE ISTORIE/ MEMORABILI/ de' Suoi Tempi/ Scritte d'Alessandro Zilioli/ LIBRI OTTO/ che sono dall'anno 1615 fin al 1627/*, All'Eminentissimo, et Reverendiss[imo] Principe il Sig[nor] Cardinal/ Francesco Barberino/ Nipote di S[ua] S[antità]/, in *Venetia*, apresso Gio[vanni] Antonio Giuliani, con Licenza e Privilegio, 1642.

⁸⁴ *Ibidem*, "Libro Sesto", pp. 178-180, 198, 173.

promotori della politica di riconciliazione con l'Impero Ottomano⁸⁵, nella sua storia veneziana⁸⁶ descrive in dettaglio le mosse di Emerico Thököly⁸⁷, ricordando che il principe Michele Apafi è stato costretto ad accettare nel principato le truppe dell'imperatore: "Avanzava in questo mentre camino il Duca di Lorena verso la Transilvania, il di cui Principe Abaffi doppo essersi l'Anno passato con molta arte sottratto dal fare aperte dichiarazioni à fauor dell'Imperatore, fu costretto à questo tempo ceder alla forza, e ricever nelle viscere de i suoi Stati, e nelle principali Piazze, le Militie Alemanne"⁸⁸.

Michele Foscarini nacque a Venezia il 24 marzo 1632. Fin dal periodo adolescentino frequentò l'*Accademia degli Incogniti*, il 4 dicembre 1652 entrando a far parte del *Maggior Consiglio*. Ricoprì diverse cariche nell'amministrazione della Repubblica, tra quali possiamo ricordare *Savio agli ordini* (aprile-giugno 1658; ottobre 1660-marzo 1661), *Proveditore sopra gli Uffici* (1658-1659), fu membro dell'*Avogaria di comun*, provveditore e capitano in Corfu, *savio di Terraferma*, *savio del Consiglio*, *savio alla mercanzia*. Nel 19 dicembre 1658 viene eletto dal Senato "deputato di scriver le Historie", quello che significa essere stato nominato al posto di Battista Nani come storiografo ufficiale della Repubblica. L'*Historia veneta* copre gli anni 1609-1690, essendo pubblicata per la prima volta nel 1696. Si spense il 31 maggio 1692 e i suoi resti furono deposti a San Francesco della Vigna⁸⁹.

Historie del suo tempo di Lionardo da Maniaco⁹⁰ riferiscono l'episodio della morte di Giorgio Martinuzzi: "dopo l'uccisione di Frate Giorgio, popolarmente col presidio tedesco cacciate il Gastaldo, et il Palavicino si ricoverò sotto al Domenio d'Isabella Reina"⁹¹, e dell'aiuto moldavo e valacco per rimettere sul trono il principe Giovanni Sigismondo Zápolya⁹².

Andrea Valier, storiografo della guerra di Candia⁹³, nella sua *Storia delle guerra di Candia*⁹⁴ ricorda gli eventi accaduti nella Transilvania alla morte di Giorgio Rákóczy I: "A questa rinnovazione di pace tanto più volentieri era concorso l'Imperatore, quanto che essendo morto il vecchio Ragotzi, principe di Transilvania, avea ricuperate quelle contee, che gli erano state già cedute per concluder seco la pace, senz'alcun ostacolo de'turchi. Questi videro con molto gusto gli ambasciatori del figliuolo del defonto, ch'era stato eletto in luogo di lui, e lo confermano con le solite cerimonie [...]"⁹⁵.

Cesare Campana nacque intorno al anno 1540 ad Aquila, nel 1572 trasferendosi a Vicenza dove spenderà la maggior parte della sua vita. Abitò per brevi periodo di tempo a Venezia, Verona e Legnano, ma ritorna a Vicenza, da dove passò nell'altro mondo, nel 1606. Non di grande importanza la sua opera in versi, però i suoi lavori a carattere storico godettero di un speciale apprezzamento da parte del pubblico, per il suo modo di documentarsi, questi impegnandosi a ricuperare il maggior numero possibile di testimonianze dirette. Scrisse *Dell'histoire del mondo...* libri quattro, nei quali si narrano [...] quanto è soccorso d'anno in anno dall'edificazione di Roma, Venezia, 1591; *Delle historie del mondo [...] dal principio [...]*, cavate dai più degni e più gravi autori [...] greci e latini, alla fine della prima parte che concludeva il libro IV di *Historie* non seguì la

⁸⁵ Roberto Cessi, *Foscarini*, in *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, vol. XXV, Roma 1949, p. 760.

⁸⁶ *HISTORIA/ DELLA/ REPUBBLICA VENETA/ DI/ MICHELE FOSCARINI/ SENATORE/*, IN VENETIA, MDCXCVI/, per Combi & La Noù/, con Licenza de' Superiori e Privilegio.

⁸⁷ *Ibidem*, pp. 129, 131, 133, 134, 137, 145, 356-357, 433.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 355.

⁸⁹ Renata Targhetta, *Michele Foscarini*, in "Dizionario biografico degli Italiani", vol. XXXIX, Roma 1997, pp. 397-400.

⁹⁰ *HISTORIE DEL SUO TEMPO/ DELL'ILL. SIG./ LIONARDO DA MANIACO/ da Cividale del Friuli/ nella quale si contengono le cose più notabili/ successe nell'Universo/*. Al molto Ill[ustrissimo] Signore, il Cavalier/ LODOVICO ROTA/, IN BERGAMO, per Comin Ventura, 1603.

⁹¹ *Ibidem*, p. 189.

⁹² *Ibidem*, p. 190.

⁹³ Mario Brunetti, *Valier*, in "Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti", vol. XXXIV, Roma 1949, p. 922.

⁹⁴ *Historia della Guerra di Candia* di Andrea Valiero, senatore veneto, in Venetia, appresso Paolo Baglioni, 1679 (abbiamo consultato l'edizione stampata nel Novecento: *Storia della guerra di Candia* di Andrea Valiero, Trieste 1859).

⁹⁵ *Ibidem*, p. 190.

seconda parte, preferendo una storia contemporanea uguale ad una monografia: *Assedio et racquisto d'Anversa fatto dal sereniss. Alessandro Farnese*, Cremona, 1595⁹⁶. Di carattere monografico è anche il *Compendio storico delle gverre*⁹⁷ nel quale Campana dedica un primo capitolo ai sultani ottomani e le loro gesta, in quest'occasione accennando alla battaglia di Mohács e all'elezione di Giovanni Zápolya come re d'Ungheria⁹⁸, al principe di Transilvania Giovanni Sigismondo Zápolya⁹⁹, o alle azioni gloriose, ma essagerate, del Sigismondo Báthory: "Erasì levato dall'obedienza del Turco ne' medesimi tempi Sigismondo Battori Prencipe di Transilvania, che fu di giouamento incredibile agli imperiali in questa Guerra, ritardando, & impedendo perciò nella Moldauia, & nella Vallacchia i Turchi, sì, che non potessero profittare in Ungheria. Furono maggiori i progressi del Transilvano l'anno che seguì 1595 percioche fè ribellar poco men che tutta la Moldauia, & tutta la Vallacchia, e scorse più oltre, dando rotte notabili alle genti di Amurate [...]"¹⁰⁰. La terza parte viene dedicata alle imprese militare della fine del Cinquecento¹⁰¹, come pure un altro lavoro dello stesso Campana – *Aggionta all'histoire del mondo*¹⁰² il quale presenta in dettaglio l'assedio di Oradea da parte degli ottomani¹⁰³: "ma se stavanogli Imperiali sotto Buda, d'altro canto li Turchi nella Superior Vngheria guidati da Sardar Bassà con innumerabile essercito si condussero all'assedio di Varadino, ben credendosi impatronirsene facilmente. E Varadino fortezza di cinque bellouardi nominati il Kiralfi posto presso il Palazzo, quel da terra, il Zancha, il Dore, & il venetiano, posta alle radici de' monti della Transilvania, fatta per difesa di vna valle, che conduce dentro nel paese; & però da valenti, & buoni Capitani era a bastanza presidiata, e difesa"¹⁰⁴. Descrive tutti gli avvenimenti della fine de Cinquecento in Transilvania, le mosse di Michele il Bravo, i suoi scontri con Sigismondo Báthory, la rinuncia dell'ultimo al trono, il breve regno di Andrea Báthory¹⁰⁵. *Historie del mondo*, che ricoprono il periodo degli anni 1580-1595, videro la luce a Venezia nel 1596, poi a Torino nel 1598, e per la terza volta a Venezia nel 1599, stampate come volume secondo in rapporto col primo, trattando gli anni 1570-1579¹⁰⁶.

Non vi è alcun dubbio che la *Biblioteca Nazionale Marciana* custodisce anche altri libri riguardanti la Transilvania che aspettano di uscire dall'anonimato per poter offrire un quadro abbastanza completo della percezione delle realtà transilvane da parte della storiografia veneziana dei secoli XVI-XVII.

⁹⁶ Gino Benzoni, *Cesare Campana*, in "Dizionario biografico degli Italiani", vol. XVII, Roma 1974, pp. 331-334; su Campana si veda E. A. Cicogna, *Saggio di bibliografia cit.*, p. 205; Idem, *Delle iscrizioni veneziane*, vol. VI, Venezia 1853, p. 550.

⁹⁷ *COMPENDIO/ HISTORICO/ DELLE GVERRE VLTIMAMENTE/ successe tra Christiani, & Turchi/ & tra Turchi, & persiani/ Nel quale particolarmente si descrivono quelle fatte in/ Vngheria, & Transilvania, fino al presente/ anno MDXCVII/ dove per più facilità de' Lettori si è posta in disegno essa Vngheria, & /Transilvania, con tutte le sue Provincie, città, fortezze, monti, laghi, & fiumi; il tutto situato a suo luogo, come si può vedere per la Scala/ delle miglia Italiane, che in essa figura si contiene./ Con un Sommario dell'origine de' Turchi, e Vite di tutti i Prencipi di Casa Ottomana, & un'arbore, nel quale si contengono tutti gli Imperatori di detta Casa/.* DI CESARE CAMPANA, CON PRIVILEGIO/, in Vinegia, presso Altobello Salicato/ & Giacomo Vincenti, compagni, MDXCVII.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 14.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 15.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 18.

¹⁰¹ *COMPENDIO HISTORICO/ DELLA GVERRA/ di Vngheria dall'anno 1592/ fino all'anno 1597/.* DI CESARE CAMPANA, pp. 29-51.

¹⁰² *AGGIONTA/ ALL'HISTORIE/ DEL MONDO/ DEL SIG. CESARE/ CAMPANA/ scritta da grave autore,/ NELLA QVALE BREUEMENTE/ si narrano tutte le cose notabile avvenute/ dal anno 1595 fino al 1600/.* in Brescia, appresso Lodovico Britanico, MDCL, [aggiunto da altra mano: IIIII], con Licenza de' Superiori.

¹⁰³ *Ibidem*, pp. 37-39.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 37.

¹⁰⁵ *Ibidem*, pp. 42-43.

¹⁰⁶ G. Benzoni, *Cesare Campana*, p. 333.

**CĂRȚI ȘI MANUSCRISE PRIVIND TRANSILVANIA, PĂSTRATE ÎN BIBLIOTECA
BIBLIOTECA NAZIONALE MARCIANA DI VENEZIA (Sec. XVI-XVII)**

Rezumat

După o scurtă prezentare a Bibliotecii Marciana și a colecțiilor sale, au fost analizate câteva cărți nu prea cunoscute referitoare la realitățile transilvănene ale sec. XVI - XVII. Manuscrisul lui Petrus Cippus, *Summarium totius orbis*

GRECO-CATOLICII DIN ROMÂNIA

Gianfranco GIRAUDO*

I GRECO-CATTOLICI DI ROMANIA

Riassunto

Nell'articolo l'Autore ripercorre le tappe della diffusione dell'influenza cattolica nelle terre romene. Mentre in Moldavia sono documentate minoranze di Cattolici di rito latino, l'Unione interessa quasi esclusivamente il Principato di Transilvania. I primi insediamenti di comunità greco-cattoliche riguardano le terre di confine tra la Transilvania e le terre dell'attuale Ucraina, un'estensione dell'Unione di Užhorod (Ungvár) al Maramureş ed alla zona di Făgăraş .

Con il passaggio dal vassallaggio ottomano al dominio asburgico, da parte del governo di Vienna e dei Gesuiti ungheresi viene condotta una lotta contro i Principi transilvani calvinisti anche suscitando o favorendo rivendicazioni da parte di *Valachi* contro la classe dirigente ungherese.

La situazione della Chiesa greco-cattolica romena ha attraversato momenti molto difficili, ma sembra ora orientata verso una civile convivenza di diversi culti.

Key words: Greek-catholic, Transylvania, Iosif de Camillis, Leopold Kollonich

Încercările de pătrundere a catolicismului în teritoriile care constituie actuala Românie – cât și în cele înconjurătoare – au îmbrăcat în timp forme diverse și au avut diverse rezultate. În Moldova¹ și în Țara Românească, țări legate de secole de lumea ortodoxă, în special slavă², țări în care suveranii locali – ortodocși – și Poarta – ai căror

¹Isidor, deja mitropolit *kievskij i vseja Rusi* (al Kiev-ului și a întregii Rus', dar rezident la Moscova), apoi cardinal *SRE* și Legat *a latere* pentru Polonia, Lituania și Rutenia, ar fi consacrat un Episcop unit al Moldovei și Galiției, dar relevanța politică și ecleziastică – și însuși veridicitatea sa istorică – sunt practic nule; vezi Albert Maria Ammann, *Storia della Chiesa russa e dei Paesi limitrofi*, UTET, Torino, 1948, p. 125.

² Referitor la relațiile dintre țările române și lumea ortodoxă, a se vedea: N. M. Popescu, *Patriarhii Țarigradului prin țările române*, București, 1914; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937; D. Radojčić, *Srpsko-rumunski odnosi u XIV-XVII veku*, Novi Sad, 1956; Radu Flora, *Din relațiile sârbo-române*, Panciova, 1964; Ekkehard Völkl, *Das rumänische Fürstentum Moldau und die Ostslaven im 15. bis 17. Jht.*, Wiesbaden, 1975; Ariadna Camariano-Cioran, *L'Epire et les pays roumains*, Ioannina, 1981; Petre Ș. Năsturel, *Le Mont Athos et les Roumains*, PIOS, Roma, 1986. Despre Biserica ortodoxă în țările române, vezi: Johann Hintz, *Geschichte des Bistums der griechisch-nichtunierten Glaubensgenossen in Siebenbürgen*, Herrmannstadt, 1850; Nicolae Tincu-Velia, *Istoria Bisericească politico-națională*, Sibiu, 1865; Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1905; *Istoria bisericii românești*, II, București, Ed. Academiei, 1958; Nicole Mladin, *Biserica Ortodoxă Română una și aceeași în toate timpurile*, Sibiu, 1968; Keith Hitchins, *Orthodoxy and Nationality*, Ma-London, Cambridge, 1977; Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*, București, 1987.

* Universitatea "Ca' Foscari" din Veneția, giangir@unive.it

vasali erau din secolul al XV-lea – cu greu tolerau Unirea, sunt trimise misiuni de diferite ordine, care creează mici comunități, ce reușesc să supraviețuiască și să se facă tolerate³; în sens invers, în teritoriile majoritar ortodoxe ale fostei coroane a Ungariei se alege calea Unirii, care este într-o oarecare măsură o iradiere a celei de la Brest, și repetă – putem zice întru totul – contradicțiile și tensiunile de acolo: conflictele jurisdicționale între clerul latin și unit, tentativele insinuante de latinizare, sentimentul de frustrare al uniților, care nu își văd recunoscută propria specificitate⁴. Actele formale ale Unirii care privesc țările române sunt trei: tangențial cea de la Ujgorod (Ungvár, Užhorod) din 1646; cea de la Alba Iulia din 1698; cea din Maramureș din 1713. Dar toate trei privesc unele situații marginale, grupuri etnico-confesionale atunci minoritare⁵ în interiorul unor mari formațiuni statale, și

³ Referitor la prezența romano-catolicismului în țările române a se vedea: *Magyar és Erdelyországí ajtatos Tanítorend nevkönyve*, [Pest, 1847]; György Féjer, *Jurium ac libertatum religionis et ecclesiae catholicae in Regno Hungariae Partibusque adnexis codicillus diplomaticus*, Buda, 1847; Wilhelm Schmidt, *Romano-catholici per Moldaviam episcopatus et romano-catholicae res gestae*, Budapesta, 1887; Virginia Vasiliu, *Il Principato Moldaavo e la Curia Papale fra il 1606-1620*, in *Diplomatarium Italicum, Documenti raccolti negli Archivi italiani*, II, Roma, 1928, p. 1-71; Aurel Decei, “Avvisi” riguardanti i Paesi romeni negli anni 1596-1598, în *Diplomatarium italicum*, IV, Roma, 1939, p. 1-74; Francisc Pall, *Le controversie tra Minori Conventuali e i Gesuiti nelle missioni di Moldavia*, în *Diplomatarium italicum*, IV, Roma, 1939, p. 136-353; Bonaventura Morariu, *Series chronologica Praefectorum Apostolicorum Fratrum Minorum Conventualium in Moldavia et Valachia durante saec. XVII et XVIII*, Roma, 1940; Iosif Petru M. Pal, *Originea Catolicilor din Moldova și Franciscanii Păstorii lor de veacuri*, Săbăoani, 1942; B. Morariu, *La missione dei Frati Minori Conventuali in Moldavia e Valachia nel suo primo periodo, 1623-1650*, Roma, 1962.

⁴ Asupra istoriei Unirii în Transilvania vezi: Joseph Fiedler, *Die Union der Walachen in Siebenbürgen unter Kaiser Leopold I*, Viena, 1858; Ioan Micu Moldovanu, *Actele sinodale ale bisericii de Alba Iulia și Făgăraș*, I-II, Blaj, 1872; Ioan Crișianu, *Beitrag zur Geschichte der kirklichen Union der Romänen in Siebenbürgen unter Leopold I*, Herrmannstadt, 1882; Alexandru Grama, *Istoria bisericeii românești unite cu Roma*, Blaj, 1884; C. Vântu, *Unirea Românilor din Transilvania cu Biserica romano-catolică*, București, 1889; George Popoviciu, *Uniunea Românilor din Transilvania cu biserica romano-catolică sub imperatul Leopold I*, Lugoj, 1901; Augustin Bunea, *Vechile Episcopii*, Blaj, 1902; Idem, *Ierarhia Românilor*, Blaj, 1904; Ștefan Meteș, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a Românilor din Ardeal și Ungaria*, Arad, 1908; Ioan Lupaș, *Istoria bisericească a Românilor ardeleni*, Sibiu, 1918; Iacob Radu, *Foști elevi români uniți ai școalelor din Roma*, Beiuș, 1929; György Papp, *Magyarország primásának joghatósága és görög-katholikus egyház*, Miskolc, 1943; I. Lupaș, *Az erdélyi görög-keleti egyház és a vallás-unió a XVIII század folyamán*, Budapesta, 1964; M. Păcurariu, *Pagini din istoria bisericii românești, Considerații în legătură cu uniția în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1991; Teodor V. Damșa, *Biserica greco-catolică din România în perspectivă istorică*, Editura de Vest, Timișoara, 1994; Nicolae Gudea, *Biserica Română Unită, 300 de ani*, Cluj-Napoca, 1996; Maria Someșan, *Începuturile Bisericii Române Unite cu Roma*, București, 1999; *300 de ani de la unirea Bisericii românești din Transilvania cu Biserica Romei*, coord. Gheorghe Gorun, Ovidiu Horea Pop, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000; *Biserica Română unită cu Roma, Istorie și spiritualitate*, Blaj, 2003; Remus Câmpeanu, *Biserica Română unită între istorie și istoriografie*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003.

⁵ Asupra istoriei fiecărei regiuni în parte atinse de Unire a se vedea: Johann Nepomuk Preyer, *Monographie der Königlichen Freistadt Temesvár*, Timișoara, 1853; B. Szöllösi, *Máramoros megye viszonyainak ismertetése*, Pest, 1856; Mihály Sarkadi Nagy, *Szatmár-Nemeti szabad király város és polgári története*, Szatmár, 1860; N. Popu, *Schiță din istoria Brașovului*, Brașov, 1883; Z. Ferenczi, *A kolosvári nyomdászat története*, Cluj, 1896; Kristóf Szongott, *Szamosújvár szabad király város monografiája*, I-II, Szamosújvár, 1901; G. Popoviciu, *Istoria Românilor bănățeni*, Lugoj, 1904; Gyula Somogyi, *Arad szabad király város és Arad vármegye közsegeinek leirása*, Arad, 1913; Emanuil Ungureanu, *Originea și trecutul orașului Timișoara*, Timișoara, 1924; I. Dermer, I. Marin, *Maramureșul românesc*, București, 1925; Johannes Straubinger, *Die Schwaben in Sathmar*, Stuttgart, 1927; Alexandru Doboși, *Din istoria Sătmăruului*, Satu Mare, 1937; Alexandru Filipașcu, *Istoria Maramureșului*, București, 1940; Nikolaus Hans Hockl, *Das deutsche Banat*, Timișoara, 1940; Valeriu Literat, Moise Ionașcu, *Orașul și Țara Făgărașului*, Făgăraș, 1943; Josef Kallbrunner, *Das kaiserliche Banat*, München, 1958; Ștefan Pascu, *Istoria Clujului*, Cluj, 1974; Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean*, Baia Mare, 1975; William Marin, *Kurze Geschichte der Banater Deutschen*, Editura Facla, Timișoara, 1980; I. D. Suci, *Unitatea poporului român; Contribuții istorice*

astăzi minoritare în interiorul statelor prezumtiv naționale, care continuă să-și revendice ereditatea acelora. Emblematic este cazul Transilvaniei, în care *Românii* au constituit, în perioada Unirii de la Alba Iulia – și vor continua să constituie –, populația majoritară⁶, dar cu siguranță au avut – și vor continua să aibă încă pentru câteva secole – un *status* de cetățeni de categoria a doua – sau poate a treia⁷; în plus, uniții, încă înainte de a fi fost declarată oficial unirea, s-au găsit între ciocan și nicovală – între clerul latin unguresc și principii calvini ai Transilvaniei⁸. În plus, Unirea în Transilvania (contrar celei ucrainene) este aproape în totalitate provocată și condiționată de factori externi: Unirea de la Alba Iulia este aproape exclusiv opera iezuiților maghiari, încurajați de Curtea de la Viena, care vede în Uniune un bastion împotriva principilor din Transilvania, heterodocși și obișnuiți prea mult cu independența; pe de altă parte, dioceza de Munkács⁹ [Mukačevo] este, încă

banățene, Editura Facla, Timișoara, 1980; Ion Buzăși, *Blajul, O istorie în texte*, Editura Demiurg, București, 1993; Iudita Călușer, *Episcopia greco-catolică de Oradea, Contribuții monografice*, Editura Logos'94, Oradea, 2000; Ioan Horga, *Contribuții la cunoașterea Jozefinismului provincial, Debutul Episcopiei Greco-Catolice din Oradea*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000; Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici, Biserica greco-catolică din Sătmar în primul ei secol de existență (1667-1761)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001; Greta Monica Miron, *Biserica greco-catolică din comitatul Cluj în secolul al XVIII-lea*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007.

⁶ Punctul românesc de vedere asupra situației create odată cu "modificările structurale" ale regimului politic de după 1 decembrie 1991 este clar exprimat în: Nicolae Edroiu, Vasile Pușcaș, *Maghiarii din România*, Fundația Culturală Română, Cluj-Napoca, 1995.

⁷ Asupra raporturilor sociale în general din Transilvania în sec. XVI-XVIII a se vedea: Josef Grimm, *Das Urbarialwesen in Siebenbürgen*, Wien, 1863; Friedrich Schuler von Libloy, *Siebenbürgische Rechtsgeschichte*, Herrmannstadt, 1867; August Jekelius, *Die Bevölkerungs und Berufsstatistik des ehemaligen Königsboden*, Herrmannstadt, 1908; N. Iorga, *Histoire des Romains de Transilvanie et de Hongrie*, București, 1940; Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Brașov, 1945; Berlász Jenő, *Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII században*, Budapesta, 1959; Constantin C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român*, Editura Științifică, București, 1967; David Prodan, *Iobagii în Transilvania în secolul al XVI-lea*, I-II, Editura Academiei, București, 1967-1968; Șt. Meteș, *La vie menée par les Roumains en Transylvanie du XVIe au XVIIIe siècle*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1971; *Populație și societate*, Studii de demografie istorică, I-II, ed. Șt. Pascu, Editura Dacia, Cluj, 1972-1977; D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum, Aus der Geschichte der rumänischen Nationsbildung*, Köln-Wien, 1982; Milton G. Lehrer, *L'Ardeal terra romena*, Arti Grafiche Giacone, Torino, 1990; D. Prodan, *Din istoria Transilvaniei, Studii și evocări*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1991; Viorel Roman, Hannes Hofbauer, *Transsilvanien-Siebenbürgen, Begegnung der Völker am Rande der Reiche*, Promedia, Viena, 1996; Mircea Zăciu, *Ca o imensă scenă, Transilvania*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996; Traian Dumitrescu, *Transilvania, Pământ strămoșesc multimilenar*, Editura Miracol, Cluj-Napoca, 1997; Gh. Gorun, *Biserica Românească și societatea transilvăneană, Studii de istorie a Bisericii Greco-Catolice românești*, Editura Logos'94, Oradea, 2002; Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curții din Viena în Transilvania, 1740-1761*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002; *Istoria Transilvaniei*, I-II, coord. Ioan-Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András, Cluj-Napoca, 2003-2005.

⁸ Referitor la bisericile protestante din Transilvania în general, a se vedea: Aranyosrákosi Székely Sándor, *Unitárió vallás története Erdélyben*, Cluj, 1839; J. G. Bahnhofer, *Geschichte der evangelischen Kirche in Ungarn*, Berlin, 1854; George Barițiu, *Catechismul calvinesc impus clerului și poporului românesc*, Sibiu, 1879; Alexandru Grama, *Instituțiunile calvinești în biserica românească din Ardeal*, Blaj, 1895; Friedrich Teutsch, *Gechichte der evangelischen Kirche in Siebenbürgen*, I-II, Herrmannstadt, 1921-1922, Hans Walter Röhrig, *Die Geschichte der deutsch-evangelischen Gemeinden des Banats*, Leipzig, 1940; Bíró Sándor, Bucsay Mihály, Tóth Endre, Varga Zoltán, *A magyar református egyház története*, Budapesta, 1949.

⁹ Centrul de iradiere a Unirii în zona carpatică este orașul Munkács (Mukačevo, astăzi Mukačeve în urma *ukrainizacija*), al cărui prim episcop, Vasyl Tarasovyč, purta titlatura de Munkács și de Maramureș; vezi M. Lacko S. J., *Unio Uzhorodensis Ruthenorum Carpathicorum cum Ecclesia Romana*, PIOS, Roma, 1955, p. 58-90. Asupra istoriei regiunii carpatice în general, vezi: N. Skirpan, *Zapiski po istorii podkarpatskoj Rusi*, Mukačevo, s.d.; Hermann Ignaz Bidermann, *Die ungarischen Ruthenen, ihr Wohngebiet, ihr Erwerb und ihre Geschichte*, I-II, Innsbruck, 1862-1867; Lehoczky Tivadar, *Munkács város új monografiája*, Munkács, 1907; A. Petrov, *Materialy dlja istorii Ugorskoj Rusi*, I-IX, SPb. 1905, Praga, 1932.

de la înființare, atrasă în orbita misionarismului Mitropoliei de la Kiev.

Rămâne apoi faptul că în *forma mentis* a rutenilor uniți, ca și a ucrainenilor uniți de astăzi, cât și, în oarecare măsură, în planurile nu întotdeauna lineare ale Curiei romane, *Synodus Brestensis* (cum scrie iezuitul Lacko) sau *Berestensis* (cum îl numește bazilicanul Velykyj) este *synodus-mater* al tuturor întoarcerilor în sânul Bisericii universale a „schismaticilor”, oricărui grup etnic simt că aparțin, oricărei coroane îi sunt supuși.

În 1628, același Ruckyi, într-o *Relatio de conaminibus Unionis* prevestește extinderea *Unirii* în Transilvania, Moldova și Țara Românească:

„Sub initio Februarii transibat per partes has Episcopus Mucacensis, ex Hungaria Ritus Graeci [Ivan Hryhorovyč], initio huius anni consecratus a Metropolita Valachiae in Episcopum partium Hungariae et Transylvaniae, ubi Coloniae Ruthenorum sunt numerosissimae a temporibus antiquis, quocirca et iste Episcopus natione est Ruthenus [...]. Perficietur, Deo Adiuvante, per ulteriorem mutuam conversationem quam permissiones ad ipsum, quinimo per ipsum cum Metropolita et Eppis Valachiae et Moldaviae agere poterimus [...]. Si luctabimur, prout magnam spem habemus, praesentem Archiepiscopum Chioviensem [Petro Mohyla, Petru Movilă]..., habebimus per ipsum ingressum in Valachiam; est enim filius Principis Moldaviae”¹⁰.

În jurul anului 1680, bazilicanul Iosif de Camillis, elev al Colegiului Grec, ajuns Procurator General al Bazilicanilor *in Urbe*, și apoi episcop titular de Sebaste și rezident la Munkács, cu jurisdicție asupra Transilvaniei, în *Relationes de statu spirituali Russiae, Moscoviae, Valachiae et Moldaviae, et modus ostenditur quo iuvari possit illae Nationes*, după ce reia aproape integral un pasaj din Korsak, examinează în detaliu situația din Moldova și Țara Românească:

„Valachia et Moldavia sunt duo Principatus maximi et abundantissimi, quorum uterque Princeps est Tributarius Turcarum. In hos Principatus nullus potest mitti a Turcis nisi Christianus isque Ritus Graeci, alioquin extemplo arma sumunt; et ut est Gens satis bellicosa, strenue resistunt Imperatori Turcarum alienigenam vel alterius fidei in Principem illis conferre volenti. Quod scientes Turcae et experientia docti nunquam illis in hoc vim inferunt. Nam et Gratianus olim Valachiae Princeps, cum esset Romani ritus, iterum a Schismaticis chrismatus est, significans per hoc se recepisse Ritus Graecum, sine quo non poterat consequi illud Dominium. Ex quo patet quam sint tenaces Valachi et Moldavi Ritus sui, et quam sint male affecti erga Ecclesiam Romanam Catholicam; omnes enim sunt Ritus Graeci, et omnes Schismatici [...]. Ut Valachi et Moldavi per Ruthenos convertantur ad Fidem Catholicam ratio est: Quia per nullum Latinorum iuvari possunt; cum sint addicti proprio ritui, magnam habent aversionem a Latinis; cum Ruthenis autem Unitis, Ritus quod omnia habent eosdem, iisdem libris et eadem lingua in Sacris utuntur”¹¹.

În 1701, Primatul Ungariei, Cardinalul Leopold Kollonitz (Kollonics), într-un raport asupra Răsăritenilor din Imperiul Austriac, observă că există un singur:

„Graecus episcopus, nomine Camillus Munkacsiensis [...]. Qui ob viarum distantia, aliasque difficultates, quarum non exigua est, quod lingua graeca triplici dialecto distincta, quasi triplices inter se differentes nationes, quodam tamen speciali odio dissidentes constituat, conveniri non potest. Accedit quod hunc Episcopum Munkacsiensem pleraque, sive, illae Adriatico Mari in Croatia, et Slavonia vicinae, sive istae Tibisco, ac Transylvanie adiacentes sint gentes, inimicum plane accersentur”¹².

Problema cea mai stringentă pentru uniții din Transilvania e cea jurisdicțională, din cauza întrepătrunderii a două tipuri de motive: unul strict canonic, celălalt politic. Ca

¹⁰ *Epistolae Josephi Velamin Rutskyj*, ed. Th. T. Haluscinskyj, A. G. Welykyj O.S.B.M., PP. Basiliani, Roma, 1956, p. 139. Același Ruc'kyj observă că din activitatea *Propaganda Fidei* pot trage foloase nu numai *nostra Russia*, dar și „numerosissimas alias [...] gentes: Valachiam scilicet, Moldaviam, Bulgariam, Serviam, Rasciam, partes Hungariae et Transylvaniae”; *Ibidem*, p. 359.

¹¹ *Litterae Basilianorum in terris Ucrainae et Bjelarusiae*, ed. A. G. Velykyj, PP. Basiliani, Roma, 1979, p. 128-129.

¹² *Litterae Episcoporum historiam Ucrainae illustrantia*, ed. A. G. Velykyj, IV, PP. Basiliani, Roma, 1976, p. 228.

regulă de bază, nu este admis mai mult decât un titular – de rit latin – în diocesele din Regatul Ungar, în timp ce episcopilor de rit grec le este dată titularizarea într-un scaun vacant «in partibus Italiae» sau «in partibus infidelium», iar în Ucraina această îngrădire era *de facto* ocolită (la Lvov, pe lângă episcopul ortodox, existau chiar 3 titulari catolici, unul de rit latin, unul de rit grec și unul de rit armean); pe de altă parte, nesuprapunerea frontierelor diocezană cu cele statale era sursă permanentă de conflicte.

Încă din 1665, Jakub Susza (Jakiv Suša), episcopul unit de Chełm (Cholm), îi cere Papei, în sprijinul solicitării Sofiei Báthory, văduva defunctului principe al Transilvaniei, Gheorghe Rákóczi (Rákóczi György), ca dioceza de Munkács să fie pusă sub jurisdicția Mitropolitului de Kiev¹³.

În 1671 sunt active «per Hungariam et Transylvaniam» 1600 de biserici de rit greco-catolic, promotoare și donatoare generoasă fiind Sofia Báthory, după cum amintește în raportul său cincinal mitropolitul Kievului, G. Kolenda, care prevestește:

„Posthac Episcopatus Mukaczoviensis incorporatus erit Metropoliæ Chioviensi, et uniti Episcopi mitteretur ex Russia pro illo Episcopatu”¹⁴.

Dar, în 1714, Viena refuză să recunoască numirea lui Polykarp Fylypovyč ca episcop de Munkács, amintește mitropolitul de Kiev, Lev Kiška¹⁵; în 1717 succesorul său, Bizancy György, trebuie să accepte condiții dure și supunere față de titularul latin¹⁶; în 1718 episcopul de rit latin, rezident la Alba Iulia, Martonffy György, protestează cu tărie împotriva numirii ca arhiepiscop de Făgăraș a lui Ioan de Patachi (Nemes Pataky János)¹⁷, care avea susținerea împăratului Carol al VI-lea¹⁸, și care a obținut *Confirmatio Apostolica* doar în 1721¹⁹. Un caz similar se constată câțiva ani mai târziu în dioceza de Oradea Mare: episcopul latin pretinde ca uniții să treacă sub jurisdicția sa, cerând și obținând de la Sfântul Scaun un episcop vicar pentru ei²⁰.

Unul dintre motivele care apar frecvent în *cahiers de doléance* ale uniților este cel al lipsei subvențiilor și a protecției politice. În 1696, De Camillis, după ce remarcase cu satisfacție progresele unirii «in partibus Ruthenorum et Valachorum» și «in confinibus Maramoris Tran.niae»²¹, și își exprimase obișnuitele plângeri, cere «facultas ordinandi bigamos», acordată deja episcopilor ruteni din Polonia²².

Același de Camillis îi scrie Cardinalului Kollonics:

„Hora cominciano ad unirsi alla Religione Catholica I Valacchi della Transilvania, ed essistono ivi in maggior numero che li medesimi Ungari [...], e se vi fosse qualche buona protezione, e promotione, acciò non temano dalli Signori loro, che sono Eretici, e gli minacciano ...”²³.

Exemplele de dificultăți, greutăți, neînțelegeri și conflicte provocate de unire în țările române, ca și în alte regiuni din Europa Centrală și de Est, ar putea continua la nesfârșit. Este adevărat că, sporadic, câte un reprezentant de seamă a încercat numeroase subterfugii, în căutarea prestigiului politic sau a interesului economic, sau pur și simplu a supraviețuirii fizice; nu este mai puțin adevărat că fiecare credincios în parte, precum și întreaga comunitate, au trăit curajos o condiție de „diferiți” între cei care ar fi trebuit să le fie „frați întru Christos”, condiție cu atât mai apăsătoare cu cât patronii din afară ai Unirii etalau – și etalează – , cu ostentație, un ecumenism de față și nici măcar nu încearcă

¹³ *Ibidem*, III, p. 11.

¹⁴ *Epistolae Metropolitaram Kiovensium Catholicorum*, ed. A. G. Velykyj, II, PP. Basiliiani, Roma, p. 316.

¹⁵ *Ibidem*, IV, p.33.

¹⁶ *Litterae Episcoporum*, V, p. 154 sqq.

¹⁷ *Ibidem*, V, p. 175-176.

¹⁸ *Ibidem*, V, p. 153-154.

¹⁹ *Ibidem*, V, p. 154, n. 133.

²⁰ Decret al *Sacra Congregatio Consistorialis* din 12 iulie 1748; *apud* Ioan Bălan, *Fontes iuris ecclesiastici Ecclesiae unitae*, Typis Polyglottis Vaticanis, [Roma], 1932, p. 89.

²¹ *Litterae Episcoporum*, IV, p. 179.

²² *Ibidem*, IV, pp. 184-185.

²³ *Ibidem*, IV, pp. 203-204 (scrisoarea din 31 mai 1699).

să ascundă un autentic imperialism cultural – visul curial de a aduce a Treia Romă la supunerea față de Prima, vis care, vreme de patru veacuri, a îngăduit Sfântului Scaun să creeze capete de pod în jurul granițelor adversarului de neînduplecat, neîncetând să se intereseze de destinele propriei avangarde.

Putem, fără îndoială, să împărtășim laudele aduse uniților în 1671 de către mitropolitul de Kiev, G. Kolenda, și să le acordăm și Uniților din alte timpuri și locuri:

„Cosaci, Tartari, Sueci, Brandenburgici, Valachi, Transilvani, Moscici aliique hostes qualiud facere, nisi instrumenta Schismatis, inter tot tantosque strepitus armorum vox perfida ubique personabat, ubi sunt Uniti cum cclesia Romana, quos ab ea nec minae, nec preces, nec tormenta divellere poterant”²⁴.

O militantă pentru Unire în Transilvania ne dă o imagine emoționantă, de la nivelul său de simplă credincioasă, a unei infinite *Via Crucis*:

„Eu vin dintr-o țară e Europei de sud-est, România, și, dacă-mi permiteți, sunt o țărăncă de la Dunăre și aparțin bisericii catolice de rit bizantin, o Biserică minoritară în țară [...]. După unirea (din 1918), biserica catolică de rit bizantin a ajuns să fie considerată, alături de biserica ortodoxă română, drept Biserică națională. Cele două biserici, în spiritul dragostei frățești, au contribuit la progresul statului național până în anul 1948, când, sub imperiul forței și al nedreptății, statul comunist a abolit, printr-un decret, biserica catolică de rit bizantin. De atunci, drumul celor două biserici se desparte, Biserica ortodoxă trece sub tutela statului, iar Biserica greco-catolică ia drumul calvarului. Toți cei șapte episcopi în funcție în 1948 au fost arestați și au murit în închisoare, și, odată cu ei, sute și mii de preoți și credincioși. Dar biserica, în ciuda terorii dezlănțuite împotriva ei, a continuat să trăiască în „catacombă”, la fel ca primii creștini”²⁵.

Este o mărturie lipsită de formule curiale și de subtilități academice. Și pe plan academic dialogul continuă, și e un dialog al surzilor, cum pare că este inevitabil și astăzi, chiar dacă ne amăgisem că era conflictelor etnico-religioase se încheiase în glorie la Versailles.

Este doar din urmă cu câțiva ani, după știința noastră, singura sentință consolatoare – dacă se putea numi așa – asupra Unirii în teritoriile românești:

„Unirea suscită reacții și opoziții atât din partea unui mare număr de români ortodocși cât și a maghiarilor catolici din Transilvania. Totuși, dacă Unirea împarte româniilor din Transilvania în ortodocși și uniți, slăbind astfel Biserica ortodoxă română, ea favorizează dezvoltarea culturii românești și va înlesni lupta pentru drepturile politice ale românilor”²⁶.

Este acesta un *leit-motiv* al apologeticii de factură catolică și unită, rezultând că Unirea servește drept stimul în întreținerea conștiinței naționale și în izbăvirea socială a românilor. O variantă a acestui motiv este constituită de contrapunerea între rolul democratic îndeplinit de Uniune și cel represiv al Protestantismului:

„Saeculis XVI et XVII Protestantes ut numerum asseclarum auferent, clero et populo romeno privilegia obtulerunt ac eum per varias vias a coetus suos attrahere conati sunt. Sed Romeni, ne in paupertatem fidei inciderent, sollicitantibus generaliter restiterunt.

Erga Ecclesiam catholicam clerus romenus – et cum illo populous -, longe aliter se gessit, cum a. 1697-1701 unionem in fide cum ipsa pepigerit. Sed actus unionis praeter aspectum dogmaticum – sane maioris ponderis - , latus quoque sociale habuit: petitum est nempe ut clerus romenus privilegia Ecclesiae catholicae frueretur. Huius postulati gratia imperator Leopoldus, diplomate a. 1699 dato, sacerdotes romenos expresse de servitude exemiit, quo pacto initium sumpsit progressus socialis Romenorum”²⁷.

²⁴ *Epistolae Metropolitanarum*, II, p. 296.

²⁵ A. Tepuse, *Non solo perdonare, ma anche dimenticare*, în *Balcani in fiamme, Quale pace etnica*, ed. îngrijită de Roberto Papini și Rade Petrovi, Cultura della Pace, San Domenico di Fiesole, 1995, p.145-146.

²⁶ Jean Nouzille, *La Transylvanie, La pensée universelle*, Paris, 1990, p. 181.

²⁷ Octavian Bârlea, *Ex historia romena: Ioannes Bob Episcopus Fagarasiensis*, Frankfurt a/M, J. Knecht, [1951], p.19.

Identic și contrariu este punctul de vedere ortodox, potrivit căruia Unirea împarte națiunea română și desăvârșește opera de *deznaționalizare*, naște iluzii, urmate la scurtă vreme de o amară decepție:

„Mitropolitul Anastasie cu 37 protopopi, sedus de promisiunile iezuiților și a Curței din Viena, se unesc cu biserica Romei la 1698. Mitropolitul Atanasie și clerul său cred, că după făcuta unire, poporul românesc și coreligionarii lui se vor bucura de drepturi egale cu credincioșii catolici. Dar cu această unire, Românii n’au câștigat nimic, ci din contră au făcut un pas greșit, pentru că Mitropolitul Atanasie pe baza unor promisiuni, sacrifică integritatea bisericii române pentru o simplă speranță de a putea câștiga drepturi civile și politice, care mai târziu se puteau câștiga pe altă cale. Pe lângă întregitate, Atanasie perde și dreptul vechiu al libertății, autonomiei și independenței pe cari ușor putea a le câștiga. Provința metropolitană care avea un Mitropolit și sinoadele ei naționale bisericești compuse din cler și mireni, se organizează după canoanele catolice, conform cărora poporul este pentru cler și nu clerul pentru popor”²⁸.

Pentru Pantea, creștinarea românilor s-a făcut sub semnul Romei (așa cum pentru Rutenii uniți creștinarea datează de la botezul Olgăi, antecedent schismei din 1054, astfel că istoricul român o plasează până în Dacia romană), în timp ce Ortodoxia greacă și slavă *deznaționalizează*²⁹.

Pentru Radu, Unirea reprezintă întoarcerea la *credința strămoșească*³⁰, în timp ce Pop contrapune Ortodoxia, expresia „națională”, centralismului Romei³¹.

Nu se vrea să i se recunoască Unirii nici măcar meritul de a fi favorizat nașterea Școlii de la Blaj, leagăn al iluminismului românesc:

„Apologetii fostei uniuni din Transilvania prezentau ca o glorie a acestei creații habsburgo-iezuite pe cei trei fruntași ai școlii ardelenice: Samuil Micu, Gheorghe Șincai și Petru Maior. Făcând aceasta ei treceau sub tăcere, pentru un public prea puțin cunoscător al concepției integrale a acestora, faptul că toți trei au fost cei mai hotărâți adversari ai tendințelor de sfărâmare a unității religioase a românilor în credința ortodoxă strămoșească, pentru care motive au trebuit să părăsească Blajul, unde se afla conducerea fostei Biserici unite, care i-a supus la grele și neîndurate persecuții”³².

De hoc satis

Și aici, ca în cazul izvoarelor de secol XVII-XVIII, fragmentele prezentate nu au fost alese pentru originalitatea lor, ci pentru specificitatea, dacă nu chiar banalitatea lor; și aici exemplele ar putea spori, dar ar avea o utilitate scăzută, nu numai pentru rezolvarea problemei, dar și pentru simpla impunere a acesteia.

Dar dacă «singura informație posibilă este scrierea, deoarece aceasta implică cu adevărat simțirile, memoria și pașii omului care o exprimă», câtă vreme «tot restul este prin definiție minciună», nu ne rămâne decât să ne cufundăm în minciună, să încercăm să descoperim cum s-a născut ea, și să ne întrebăm nu atât *cui prodest?* ci *cui nocet?*

²⁸ Alexandru Pop, *Desbinarea în Biserica Românilor din Ardeal și Ungaria*, Editura Cartea Românească, București, 1921, p. 97.

²⁹ N. V. Pantea, *Legea strămoșească văzută și descrisă de istorici români*, SOCEC, București, 1934, p. 19, 41, 50, 72, 79.

³⁰ Iacob Radu, *Istoria diocezei române unite a Orăzii Mari*, Tipografia Ateneul, Oradea, 1930, p. 3.

³¹ A. Pop, *op. cit.*, p.79.

³² Dumitru Stăniloae, *Uniatismul din Transilvania, Încercare de dezmembrare a poporului român*, Editura Institutului Biblic, București, 1973, p. 50.

UN PROTOCOL SAU UN PROCES VERBAL DIN SECOLUL AL XVIII-LEA

Blaga MIHOC*

A 18. CENTURY MEMOIR OR PROTOCOL

Abstract

The writer presents in this work a *Protocol* or a written record lay down by the representatives of the Greco-Catholics from the north- west part of Romania on the occasion of some meetings concerning different events that took place in the first half of the 18.century.

In this work he publishes a series of diplomas and acts emitted by the Austrian kings, acts that deal with the rights of Romanian people who passed to Greco-catholic religion. We can also find here an interesting poem about the Gipsy people .The poem was inspired by the orders given by Maria-Teresa concerning the interdiction of Gypsy people migration in order to turn them into peasants.

Key words: Memoir, Protocol, Greco-Catholics, Romania, 18.century

Destrucția culturală practică de regimurile comuniste se situează pe primele locuri în topul acțiunilor de acest gen, cunoscute de societate în decursul frământatei sale istorii. Și aceasta nu pentru că fenomene identice n-ar mai fi avut loc, ci datorită timpului îndelungat și a ariei în care ea și-a făcut simțite efectele. În acest context, și în ce privește România, putem vorbi de un rigorism al „purificării” vechiului sistem de valori, căruia i-au căzut pradă, între altele, o mulțime de cărți și documente istorice, dintre cele aflate mai ales în „provincie”, adică în sate și orașe mai mici, distruse sau risipite cu o stăruință vrednică de o cauză mai bună¹. Cele mai multe pierderi au suferit instituțiile și persoanele *dezavuate* de comuniști, între acestea numărându-se și biserica greco-catolică, desființată, precum se știe, în toamna lui 1948². Bunurile sale imobile au intrat, atunci, în posesia statului, sau au fost date bisericii ortodoxe „surori”, iar celelalte, dintre care multe cu valoare de patrimoniu, obiecte de cult, cărți sau manuscrise, trecute în colecțiile unor biblioteci din marile orașe ale țării, ori pur și simplu distruse sau risipite. Trebuie precizat că, prin „risipire” unele dintre acestea au ajuns în mâna unor particulari, și astfel s-au salvat, în timp ce altele, socotite a fi dăunătoare formării „omului de tip nou”, conceput în proiectele paranoice ale regimului

¹ Nu există zonă a țării în care distrugerile de acestea să nu fi avut loc. La Băsești, în județul Maramureș, conacul cunoscutului memorandist George Pop a fost devastat, cărțile și documentele din bibliotecă mutate la Odoreu, unde în anii 50 au fost arse, respectiv întrebuințate la confecționatul cărămizilor. La fel s-a întâmplat și la Oradea sau Beiuș, în județul Bihor, unde bibliotecile diferitelor instituții au fost fie distruse, fie mutate în alte locuri.

² Vezi Codruța Știrban, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite (1945-1948)*, Editura Muzeul Sătmărean, Satu-Mare, 2000, 565 p. passim; Cristian Vasile, *Istoria Bisericii greco-catolice sub regimul comunist 1945-1989. Documente și mărturii*, Editura Polirom, București, 2003, 209 p. passim

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea

comunist, au fost distruse – arse sau „topite”³ Puține au putut fi salvate, ajungând, cum am spus, în mâna unor indivizi iubitori de cultură, sau chiar în proprietatea unor „neștiutori”. De la un individ din această ultimă categorie, în proprietatea părintelui preot greco-catolic dr. Horia Ovidiu Pop din Oradea a ajuns, pe lângă altele, un *Protocol* al Episcopiei greco-catolice de Oradea din secolul al XVIII-lea, cuprinzând transcrierea a numeroase acte oficiale, în special diplome („săvârșiri” cum se numesc în *Protocol*) episcopești și împărătești, dar și procese verbale ale unor „vizitații” canonice sau circulare episcopești, care au stat în decursul timpului la baza unor lucrări istorice privind unirea românilor din Bihor cu biserica Romei, sau a unor monografii despre diferite personalități ale instituției ecclesiale greco-catolice⁴.

Majoritatea dintre aceste acte sunt reproduse în *Protocol* în limbile latină și română (cu litere chirilice) și foarte puține în maghiară și germană. Filele acestuia (38/ 24,5 cm), cusute în fascicule și fără coperte, îngălbenite de vreme, sunt pe alocuri greu lizibile. Din „noianul” lor, respectiv dintre cele 339 de file, am descifrat câteva diplome ce conțin înlesnirile făcute candidaților convertiți la *uniție*, similare cu cele cuprinse în *Privilegiile ilirice*, acestea din urmă vizându-i, însă, nu pe uniți, ci pe ortodocși, socotiți a fi, *talequale, iliri, sau rasciani* (sârbi) adică de lege grecească⁵. Cele mai vechi dintre acestea sunt transcrise în primele pagini ale documentului. Ele vor fi recopiate și în paginile următoare, în același mod, adică cu mici variații de limbaj ne semnificative. Pe unele le vom prezenta în întregime în anexe, procedând în cuprinsul lucrării și la comentarea lor.

Între diplomele episcopești cuprinse în *Protocol*, există una emisă la Viena de către cardinalul Leopold Kollonics (1631-1707), la 22 mai 1698, tradusă în românește și transcrisă în acest document de mai multe ori⁶. Cunoscută desigur în istoriografie, prezentarea ei, *in extenso*, în traduceri de atunci are o însemnătate aparte pentru cei care studiază evoluția limbii române în decursul celor aproape trei secole care au trecut de când a fost copiată în *Protocol*. De fapt, titlul diplomei, așa cum a fost tradus atunci, este cel de „Săvârșenia lui Cardinal Kollonics”. Limbajul ei are farmecul epocii, dat de rangurile personajului, transpuse în românește, cum ar fi cel de *șpan, vârhovnic, sol născut, secretăraș, canțalarăș, deșteptatului ...grijitoriu etc. , sau râmleană, săvârșenie, ovedenie, spășitoare etc.* Frazele sunt alcătuite după topica latinească, cu predicatul la urmă, așa cum le era la îndemână, să le transcrie, traducătorilor, dintre care mulți știau mai bine și mai temeinic limba latină decât pe cea a lor proprie. De fapt după ce se prezintă titlurile emitentului, adică ale lui Kollonics, în diplomă sunt anunțați toți cei interesați, că parohii ortodocși care au mărturisit adeziunea la unirea cu biserica Romei se vor bucura, împreună cu parohiile lor, de toate drepturile avute de preoții acesteia, spre satisfacția, între alții și a celui amintit. Uniții vor avea parte, apoi, de „purtarea de grijă” a episcopilor de Strigoniu, respectiv a lui Kollonics în acel moment, precum și a urmașilor săi pe viitor. Aceasta, desigur, dacă vor rămâne „stătători” în noua credință, „ținând tot ceea ce învață, mărturisește și crede biserica catolică” și mai ales cele „patru *stihuri*” sau puncte, respectiv primatul papal, folosirea deopotrivă a pâinii și a azimei la „cuminecătură”, existența purgatoriului, ca loc unde sufletele morților rămân

³ În acțiunea de distrugere a unor valori culturale s-au remarcat numeroși „intelectuali” ai momentului, între care „celebrul” director al liceului „Samuil Vulcan” din Beiuș, Aurel Salvan, un terorist și persecutor al colegilor săi, prin „grija” căruia mulți au intrat în pușcărie, distrugătorul unei biblioteci de circa 30.000 de volume. Cel care scrie aceste rânduri a asistat, elev fiind în primele clase școlare, la această „activitate” vandalică, de pe urma căreia au pierit valori inestimabile.

⁴ Vezi Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1750)*, Tipografia Seminarului arhiepiscopalian greco-catolic Blaj, 1900; Idem, *Episcopii Petru Paul Aaron și Dionisiu Novacovici, Istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Tipografia seminarului arhiepiscopalian, Blaj, 1902; Ștefan Tășiedan, *Din viața și activitatea primului episcop sufragane român din Oradea Mare, Meletie Kovács (1748-1775)* I în *Cultura creștină*, an IV, nr.10, 25 mai 1914, p.300-308; Blaga Mihoc, *Biserica și societate în nord-vestul României*, Editura Logos '94, Oradea, 2003, p.7-88.

⁵ Vezi Yovan Radonitsch, *Histoire des serbes de Hongrie*, Paris, 1919, în *Anexe*, p.203-225; Gheorghe Ciuhandu, *Românii din Câmpia Aradului de acum două veacuri, cu un excurs istoric până la 1752 și însemnări istorico-politice ulterioare*, Editura autorului, Diecezana, Librărie, Editură și Institut de Arte Grafice, Arad, 1940, p.52-60; Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p.132-142.

⁶ *Protocolul Episcopiei greco-catolice de Oradea, în proprietatea preotului Horia Ovidiu Pop*, f.236

„o vreme”, poate mii și mii de ani, pentru purificare, purcederea duhului sfânt, ca a „treia față în troiță” sau treime, nu doar de la Tatăl, ci și de la Fiul. Uniții, sau cei „reveniți în sânul bisericii mume”, au a ști că însuși împăratul le garantează egalitatea în drepturi cu cei din „legea latinească”, precum și că tănuitorii, răstălmăcitorii și „neîmplinatorii” acestor privilegii sau înlesniri, vor fi aspru pedepsiți, pe cale „bisericească, mirenească și împărătească”. Cei îndrituiți a se bucura de aceste privilegii au, apoi, dreptul să ceară mai marilor lor, tuturor dregătorilor, - „boiari, sutași mari și judecători crăiești”, - preoților și episcopilor, punerea în practică a acestei diplome, iar aceștia din urmă sunt obligați să le satisfacă cererea. Dar iată întregul text al Diplomei, așa cum apare el în *Protocol*, transcris din chirilică cu litere latinești obișnuite:

„Săvârșenia lui Cardinal Kollonics

Noi, Leopold, din mila lui Dumnezeu C.R.B. a Mitropolitului, după a Sfântului Ieronim ale Iliricilor preot, cardinal de Kollonics, arhiepiscopul Strigonii, și a aceluiași loc și a varmeghii de pururea, șpan cel mare, vârhovnicul Țării Ungurești, sol născut, secretăraș mai marele și canțalarăș a cetii călugărești a Sfântului Ioan cel de la Ierusalim mai marele, și deșteptatului Mailberg grijitoriu, cezaro-crăieștii mării tainic sfătuitoriu. Tuturor întruacărora mână cartea aceasta să va încăpea și mai ales preoților românești a legii grecești, cari să află prin Țara Ungurească, și a Ardealului și a părților ei împreunate, spăsenia veșnică întru Domnul D-zeu în știre tuturor cărora să cuvine prin cartea aceasta, că Măritei pomeniri Cezaro-Crăiască Mărire Leopold cel dintâiu, împăratul pururi mărit, precum luna lui august în 12 zile, an 1661 așa și în 3 a lui aprilie al anului acestuia, cu premilostovire au săvârșit, că aceia din preoții legii grecești, după făcută mărturisirea spre ținere la catolici, cu cunoștința Papii, a fi el stăpân să vor zice, tocma cu acelea tocmele, și cu acele legi, și cu acele slobozenii a trăi să-i trebuiască, cu cari preoții râmleano-catoliceștii biserici, și la unirea cea spăsitoare a vă întoace pre voi puteți. Aceea așisderea a fi datoria și păstoricească a noastră, cu care prin toată Țara Ungurească, precum și prin părțile ei împreunate ca vârhovnicul țării, și sol născut ne laudăm, și prin putere arhiepiscopicească a bisericii mitropolicești de la Strigoniu a noastră, și cu tocmeala, aleasă a Scaunului apostolicesc nouă dăruit, am socotit: ca îndurare a noastră vouă tuturor, câți la Unire cu biserica râmleano-catolicească v-ați întors și vă veți întoarce și întru toată purtare de grijă de la noi să vi-l închinăm, ce cu atâta mai vârtos vom face, cu cât mai fierbinte stătători veți fi întru mărturisirea pomenitei uniri și întru ținere celor ce Sfânta râmleano-catolicească biserică le învață, le mărturisește și le crede, în taină și la arătare le veți învăța, le mărturisi și le crede, mai ales acele patru stihuri, întru cari mai mult rătăciți fi fost să vă dea. Întâia adică pre Patriarhul Râmului a fi cap a toată lumea întăritelor biserici, a doua: Pâine azimă a fi materia îndestulată cinei cei de taină, sau Sfintei cuminecături, a treia: fără de ceriu, locul adică a cuvioșilor, și fără de iad, temniță adecă ale osândiților, a fi al treilea loc întru carele sufletele răposaților, cari încă nu și-au plinit canonul, să pătimesc și să țin, a patra, adică: Duhul sfânt a treia față în troiță (treime n.n.) de la Tatăl și de la fiul a purcede. Ce făcând, nu numai de la Dumnezeu dădătoriu de tot binele întraceastă viață, adică priința darurilor sale și blagoslovenie în ceale pământești, iar în cealaltă fericire veșnică puteți a nădăjdui: ce și cu mila Preaînălțatului Împărat, și cu plinirea Crăieștii puteri și fețele voastre și bisericile, și altele toate ce să țin după acest lucru, cu slobozenile asemenea vă veți împodobii, cu carele biserici fețe și lucruri bisericești celor din legea latinească după poruncă pravilii aieva trăiesc. Și cine nesfiindu-să va cuteza această săvârșenie a înălțimei sale a nu o băga în samă, sau împotriva pomenitei slobozenii aceștie a bisericii ale uniților a legii grecești sau la arătare, sau în taină subt pricină care, sau și subt închipuirea puterii și după obicei, ce o au avut spre dânși mai înainte ce nu s-au unit a să porni, tocma cu acelea pedepse de la judecători și bisericești și mirenești au de la Preaînălțatul cezar ce să vor urma de va fi de lipsă să va pedepsi, cu carele dintru credincioșii legii latinești slobozenii bisericești împotrividu-să pă Pravilă și după obicei să pedepsesc. Și însăși, pentru paza slobozeniei aceștia a bisericii Domniilor Sale toți episcopii, diregătoria crăiască, boiari,

⁷ *Ibidem*

sutași mari și judecători crăiești în Divanul și a bisericii și a mirenilor ispravnici dreptății, de vă veți jelui înaintea lor pentru piedică vouă în numita slobozenie (a) voastră făcută și a lor ajutoriu a cere judecată și drăptate nu întralmintelea, ce precum credincioșilor sfintei maicii biserici vouă cari aceeași cu ei slobozenie aveți, a face vor fi datori. Ce de n-ar vrea să facă, și pentru aceea pre noi, și pre următorii noștri îi veți înștiința, ca într-atâta ivită răutate să se oprească, și cu iuțime spre leac ne vom învremea ca să fie a nevoi. Datu-s-au în Curte grijei noastre în Mailberg, îmbunătățită în Beciul Austriei, luna lui mai, în 22 de zile. Anul Domnului o mie șasă sute nouăzeci și opt. Leopold, Card. Kollonics

Arhiepiscopul Strigonii (copie făcută în 1723 n.n.)⁸

Pentru uzul candidaților la convertire, adică la unirea cu biserica Romei, în anul 1749, la un an după numirea lui Meletie Kovács (1707-1775) la Oradea ca episcop al românilor uniți⁹, prin bulla papală din 16 septembrie 1748¹⁰, s-au „emis” două „angajamente” sau legăminte, ce se rosteau solemn în fața protopopului convertitor, copiate pe o filă separată, anexată *Protocolului*, în limba română, cu litere chirilice. Primul dintre ele privea strict persoana convertitului, care anunța solemn că recunoaște cele patru stihuri sau puncte enunțate mai sus, și că se leapădă de învățăturile lui Foție, urzitorul Schismei grecești¹¹, care nu recunoștea primatul papal, nici purcederea duhului sfânt și de la fiul, de cele ale lui Nichifor Calist din Zantopol și Mihai Iștvanovici (tipograful *Cazaniei lui Varlaam*, în varianta transilvăneană, de la 1699), care nu recunosc nici ei două puncte, precum nici canonicitatea folosirii azimei la cuminecare. Dar iată, *in extenso*, cuprinsul acestui angajament sau legământ:

„Eu, cutarele, crez toate ce ne învață simbolul apostolilor, adecă credeul și pă deschis, crez toate ce sfânta Maică Biserică Râmleano-Catolicească crede, învață și mărturisește, (text șters n.n.) cum că Patriarhul Romei vechi, după rânduiala lui Hristos, carele este capul și acum a(l) Bisericii iar nevăzut, este în una lui Petru Apostol, namesnicul lui Hristos și pă Pravilă cap văzut a toate adevăritele ale lui Hristos biserici; cum că Duhul Sfânt a treia față a Sfintei Troițe neîncetat de la Tatăl și de la Fiul dimpreună, ca dintr-un izvor din veci purcede;

Cum că pâinea azimă, ca cea dospită, este îndestulată materie Cinei cea de taină, sau Sfintei cuminecături. Drept aceea, precum la răsăriteni supt închipuirea dospitei, așa la apuseni supt închipuirea azimii, după prefacerea pâinii la liturghie în trupul Domnului, adevărat se află în taină Hristos Mântuitorul nostru, atunce minten cum că preotul pă pâine măcar azimă, măcar dospită, după obiceiul bisericii sale. Cuvintele celea Dumnezeiești aceste: *acesta este trupul meu* (s.a) iar la pohariu cu vin: *acesta este sângele meu* au zicând legată, după porunca Domnului când au zis: aceasta să faceți întru pomenirea mea; cum că, afară de ceriu, locul adecă a(l) cuvioșilor, și iad, locul adecă ale osândiților este al treile loc, unde sufletele răposaților cu păcate mici, și celor ce, ispovăduindu-și viața, păcatele și cele grele, nu și-au putut plini canonul său de la legiuitul duhovnicul său, întru plinirea lui până la o vreme să pătimesc.

De unde sau mai repede de prin faceri de bine, ce fac cei vii pentru dânșii, sau mai târziu înainte de a doua veniri, curățindu-se, îndată merg în ceriu, și văd pre Dumnezeu față către față și sufletele acelor nepocăiți cu păcate grele cum mor mintin să află în iad, măcar că trupurile precum celora, așa și acestora până a doua venire rămân pre pământ. Și de aici cum că fiind Dumnezeu drept, carele fiește căruia răsplătește după măsură

⁸ *Ibidem*

⁹ Vezi Ștefan Tășiedan, *loc.cit.*; Iacob Radu, *Șematismul istoric al Diecezei Române Unite a Orăzii Mari tipărit cu prilejul aniversării de 150 de ani de la înființarea aceleia 1777-1927*, Tipografia „Ateneul” Societate Anonimă, Oradea, 1932, p.21-42; Vezi și lucrarea istoricului teribilisto-exhibiționist Gheorghe Gorun (alias Gabriel Popescu, așa cum semna mai demult anumite *manuscise*) intitulată *Biserica Românească și societatea transilvăneană*, Editura Logos '94, Oradea, 2002, p.87-98, din care rezultă că acesta nu e prost, deși spune câteva prostii de mare consistență, pe care le vom enumera, poate, cu altă ocazie; Blaga Mihoc, *Biserică ...*, p.52-57

¹⁰ *Protocol...*, f.16-18; Dr.Ioan Ardelean, *Istoria Diecezei Romano-Greco-Catolice a Orădiei Mari*, partea a II-a, Tipografia Seminarului greco-catolic, Blaj, 1888, p.25

¹¹ Vezi *Istoria lui Foțiu, patriarhul Constantinopolului, urzitorul Schismei grecești prelucrată după preotul I. Iagher de Dr. Vasiliu Lucaciu, parohul Șișeștilor*, Tipografia lui Michail Molnar, Baia Mare, 1893, 330 p.

faptelor sale. Și draci mai înainte pentru mai mare păcat lăpădați din ceriu în iad, decât omul nepocăit în lumea, pentru păcate măcar în sine grele de pre lume. De atunci precum oamenii cei osândiți, măcar că ei adică dracii muncesc oamenii în iad. Pentru aceste și altele asemenea ne lăpădam de Foție, carele au zis: că Papa Râmului nu-i mai mare în putere arhiepiscopescă decât țarigrădeanul, nice Duhul Sfânt purcede și de la fiul ca și de la Tatăl. Lapădu-mă de Nichifor Calist, carele au zis: că Duhul Sfânt din sânzur Tatăl iese și de Mihai Iștvanovici, carele în urmă așa au învățat: lapădu-mă iarăși de Nichifor Calist din Zantopol și de Maximo Peloponezianul, carele au zis: că pâinea azimă nu este materie sfintei cuminecături, ci numai dospită. Lapădu-mă de Petru Moghilă și iarăși de Mihail Iștvanovici carele au zis: că pâinea nu să prefacă în trupul Domnului după cuvinte Dumnezeiești aceste când zice preotul la liturghie pre pâine: *acesta este trupul meu*, ci când zice: *fă pâinea aceasta cinstit trup a Hristosului tău* (s.a) și vinul în sângele lui, când zice preotul pe pahariu aceste: *acesta este sângele meu*, ce când zice: *Și ce în paharul acesta cinstit sângele a Hristosului tău mutându-le cu Duhul tău cel Sfânt*¹².

Al doilea angajament sau legământ are două variante, și este de fapt o promisiune solemnă a celor căsătoriți, soț și soție, de diferite religii, cu persoane „catolice”, că le vor permite să-și practice propria religie, iar pe copiii lor, inclusiv pe cei din altă căsătorie, îi vor lăsa în credința avută inițial, adică cea catolică. Legământul îi viza, desigur, pe românii uniți, căsătoriți cu persoane ortodoxe, și urmărea să le impună a-și păstra religia, în primul rând, dar și botezarea în aceasta, a copiilor pe care îi vor avea. Cele două variante ale acestui angajament, redactat în limbajul epocii, se prezintă astfel:

Varianta I

„În jos iscălit prin mărie cărții aceste mărturisăscu cum cu acest prilej de căsătorie, prins cu cutare după credința cea catolicească a Romei vechi, ascultător m-am căsătorit, m-am făgăduit și cu aceeași făgăduință m-am legat și mă făgăduiesc și cu mai bună socotință pravilii mă leg, că nu numai pre numita însuși muerea mea, pre cutare de va fi văduvă o voi lăsa ca să-și ție credința catolicească (a) Romei vechi și într-aceasta nu numai nu o voi împiedica nicidecât, ce și pruncii ei, cumu-i din căsătoria ceea, așa și-n deaci dintru aceasta, și fete câte se vor naște depreună a le crește și în aceeași credință catolicească (a) Romei vechi pe aceeași a o învăța prin mine și prin alții le făgăduiesc și ale plini toate acestea mă îndătoresc, precum însumi pre mine cu ajutorul lui Dumnezeu a o primi credința catolicească (a) Romei vechi, sau unirea credinței mă făgăduiesc și pe aceea a sta tare pre mine și mă prind, dând spre aceasta și zapis neclătit cu acesta, ca de cumva, măcar în ce chip, măcar carea dintru însuși pomenitei făgăduinței mele nu m-aș sta, atunce și îndată vrednic de pedepse după an pântru leupădători de credință prin puterea premilostivei cezaro-crăiești săvârșiri date, și supus acelor să mă aflu. Data cu anul cu luna și cu ziua.”

Varianta II

„Cel de jos iscălit mărturisesc cu cartea aceasta că eu, cu acest prilej, întru carele cu cutare râmleano-catolică sau unită m-am căsătorit, precum m-am făgăduit cu deadinsul întru tocmeala cea mai bună pravili și mă făgăduiesc și mă leg, ca nu numai pre numita cutare muerea mea, ci și prunci și fete și din altă căsătorie, câți și câte s-au născut și de acum dintaceasta să vor naște prunci și fete întru credința râmleano-catolică sau unire de precum a crește și a o învăța voiesc, și (a) le plini toate aceste mă îndătoresc, ce ei pre mine după ajutorul lui Dumnezeu a primi credința râmleano-catolică sau unirea cu deadins mă făgăduiesc, așa și cu această tocmeală cât de cumva măcar cu ce pricină și închipuire, la cele ce de sus am făgăduit nu m-aș sta; de atunci îndată, subț pedepse lăpădătorilor de lege după an 1749, prin cezaro-crăiasca putere rânduite a fi vrednic și supus lor să mă aflu.

¹² *Protocolul...f. 338*

Datu-s-au:¹³

Cei odată convertiți la unire erau „puși”, așadar, de către preoți, să rostească, într-un cadru solemn, „declarația și angajamentul” de mai sus, după care se puteau considera *mădulare* ale bisericii greco-catolice. E adevărat, însă, că la cea mai mică tulburare ivită în dieceză persoanele convertite defecționau, revenind la vechea religie, de unde și dese instituiții ale unor *comisii de anchetă*, care și-au desfășurat activitatea mai ales pe teritoriul Comitatului Bihor¹⁴. Acestea au fost numite la solicitarea Mitropoliei ortodoxe sârbești de la Carloviț, beneficiara *Privilegiilor ilirice*, în virtutea cărora se socotea îndreptățită a-i păstori și pe românii ortodocși din Bihor, precum și la cererea Episcopiei romano-catolice din Oradea, promotora, printre aceștia din urmă, a Unirii cu biserica Romei. Membrii lor s-au străduit să fie „neutri”, încercând să facă în așa fel ca „tăriile (privilegiile n.n.) neuniților nicedecum să nu le smintească”¹⁵. Că lucrurile stăteau așa o demonstrează consemnarea, în *Protocol*, a unei hotărâri emise de către una din acestea, la 11 noiembrie 1757, semnată de groful Emeric de Botean, Ioan Frank Kostha, români maghiarizați, și de Filippides de Gaia, ca membri ai acelei comisii de anchetă¹⁶. În această consemnare se spune că Episcopia romano-catolică din Oradea și funcționarii „varmeghiei” sau Comitatului Bihariei vor verifica respectarea drepturilor „neuniților”, respectiv ale românilor, grecilor și sârbilor din zonă, cu condiția ca preoții acestora „să nu cuteze” a împiedica propovăduirea pașnică a Unirii, atât de agreată de însăși „cezaro-crăiasca mărire”, printre „conaționalii” lor.

Interesant de remarcat este aici faptul că, așa cum se consemnează în amintita hotărâre a Comisiei, preoții români și enoriașii lor care se declară uniți nu se vor bucura de nicio scutire de „dăjdii” în afară de cele avute ca „neuniți”, adică ortodocși, oficialitățile punând, cum se vede, în spiritul „despotismului luminat”, practicat la Curtea împărătească de la Viena după inspirația cancelarului Anton von Kaunitz (1711-1794), egalitate între persoanele de „același rang”, în cazul de față între preoții și enoriașii de pe teritoriul Episcopiei romano-catolice de Oradea. *Exmiterea* acestui punct din hotărârea Comisiei nu excludea, ci cu siguranță accepta, extinderea și pentru românii ortodocși a „tăriilor” sau prevederilor din *Privilegiile ilirice*, socotite a fi deocamdată suficiente spre a le ușura situația dată de postura de *tolerată*, pe care o avea religia lor. Oricum oficialitățile doreau să-și demonstreze, așa cum am spus, imparțialitatea prin „egala apreciere” a tuturor supușilor din împărăție, cerând dregătorilor să respecte drepturile acestora, iar preoților să se conformeze hotărârilor comisiei de anchetă, amenințându-i, la caz de renitență, cu pierderea parohiilor, sau chiar cu închisoarea. Comisia propunea, apoi, ca doi jurați ai *neuniților*, și anume Gavril și Trembo, socotiți vinovați ca „turburători” a(i) păcii și a(i) liniștii de obște”, să fie scoși din funcție. În același timp ea indica și modalitățile în care ortodocșii sau neuniții se pot plânge, pentru anumite nedreptăți făcute lor, în ordine ierarhică, „domnului de pământ” sau stăpânului feudal, în cazul de față episcopului romano-catolic, *comitatului* sau *varmeghiei*, și în fine *Comisiei de anchetă cezaro-crăiești*, iar după plecarea acesteia, acolo unde din timp ea le va „face de știre”. Această procedură se va derula până la ultimul for de apel, comisia amintită, numai în cazul că petenții ar fi fost nemulțumiți cu hotărârile luate de prima instanță, la care s/au adresat. Totodată, semnatarii *hotărârii* din 11 noiembrie 1757 consemnează o nedreptate făcută mai multor săteni iobagi din Bihor pentru îndrăzneala de a fi reclamat comitatului anumite abuzuri săvârșite de către membri vechilor comisii de anchetă, în privința declarațiilor lor cu privire la cultul religios în care voiau să rămână. Nedreptatea consta în aplicarea unor pedepse grele câțiva dintre frunzașii țăranilor expulzați din satele și de pe pământurile lor de către stăpânul feudal, episcopul romano-catolic din Oradea. De aceea, pentru a înlătura această eroare, s-a hotărât ca mai multor țărani să li se restituie averile, să li se plătească despăgubiri, și respectiv să fie reprimiți în localitățile de unde fuseseră expulzați, după cum urmează: Flore Mihuță din Vălani, Laventie Ciupa

¹³ *Ibidem*

¹⁴ Vezi Ștefan Tășiedan, *Unirea Bihorului în 1737. Câteva constatări în Cultura creștină*, an III, nr.16, 25 octombrie 1913, p. 490-502; Blaga Mihoc, *op.cit.*, p.7-88.

¹⁵ *Protocolul*,...f.226-228

¹⁶ *Ibidem*

și Ioan Oane din Șoimuș-Petreasă, Mihai Gal din Hășmaș, Dumitru Ille din Groși, Teodor Pula din Leș, Ioan Luța din Sânmartin, Gheorghe Petrilă din Curățele, Ștefan Tarca din Căbești, Gheorghe Flore din Delani și în fine Gheorghe Mărț, Teodor Barna și Teodor Faur din Vașcău¹⁷. Comisia fixează, apoi, valoarea dobânzilor la cel mult 6% și interzice practica împrumutului de bani contra prestării, în loc de *uzură* sau camătă, a unor zile de *clacă*. Ea dispune ca *notarășii* sau notarii satelor să fie numiți, nu de „domnii pământului”, ci de comunitățile sătești, care sunt datoare să-i remunereze, având însă, dreptul și să-i demită. „Föbiraiele” sau primarii satelor sunt obligați, asemenea tuturor locuitorilor, să plătească dări ca oamenii de rând, scutirile putându-le acorda doar împăratul sau „cancelaria imperială”. Pe viitor Comisia nu va mai ține seamă de plângerile „mult învechite”, referitoare probabil, la realitățile de dinainte de ordonanța imperială din 25 februarie 1747 și de conscripția din 1750¹⁸, completate prin dispozițiile împărătesei Maria Thereza și prin „obiraiul slobozeniei domnești”¹⁹. În încheierea documentului din 11 noiembrie 1757 se face precizarea că hotărârile Comisiei de anchetă s-au „vestit” verbal, în fața delegaților sătești sosiți la Oradea, și urmează a fi popularizate și respectate în întreg comitatul.

Protocolul conține, însă, și chestiuni de amănunt, privind anumite privilegii individuale ale unor țărani particulari, cum a fost cel acordat la 13 martie 1745 lui Gavrilă Morar și „rămășițelor”, adică urmașilor săi din satul Sâc (Seliște) nu departe de localitatea Gurahonț, din județul Arad. De fapt, la data și în localitatea amintită s-au întrunit toți sătenii, în frunte cu reprezentanții lor, și anume primarul Gheorghe Părăștean, împreună cu cei 12 jurați, Gavril Costin, Toader Draniță, Trifon Draniță, On Gabor, Vasile Haiduc, Simion Morar, Zaharie Părăștean Chirilă Popa, Dănilă Popa, Damian Percan, Petruț Pruncuț și Ioan Stănilă, de față fiind, din partea oficialităților *mai înalte*, ispravnicul ținutului Beliu, Iosif Nagy de Zalanyi, notarul Ștefan David, și „primarul cel mare” Toader Crișan²⁰. Scopul întrunirii era să întărească dreptul de stăpânire a țaranului Gavrilă Morar și a moștenitorilor săi asupra unei suprafețe de pământ, ocupate de către el în urmă cu mai mulți ani, când a venit din „Ardeal”, stabilindu-se în Sâc. El a lăzuit și destelenit un teren păduros „cu copaci mari și groaznici”, și „cu gozuri de nemica folos”, printr-o muncă stăruitoare de șase ani, asigurându-și, astfel, lui și familiei sale, un „dărab de moșie” la marginea satului. Așa stând lucrurile, cel amintit a fost scutit de orice fel de impozite sau prestații în muncă, în schimbul obligației că va reface acoperișul de șindrilă al bisericii din Sâc, atunci când acesta se va învechi, și că va cumpăra, din banii săi, pentru aceasta, un clopot, un prapor, patru icoane și trei „firhanguri” sau draperii, precum și un rând de odăjdii preoțești. Întrucât Gavrilă Morar s-a ținut de cuvânt, împlinind cu promptitudine toate cele de mai sus, conducerea comunei hotărăște să mențină și să permanentizeze scutirile de impozite amintite, pentru toți urmașii acestuia, dintre care va fi ales întotdeauna și sfatul bisericii din Sâc. Iată, deci, cu câtă generozitate știau să răsplătească oamenii din acel sat, pe un vecin de-al lor „venetic”, dar harnic, cinstit, de cuvânt și evlavios, ajuns, datorită acestor calități, la o situație materială prosperă. Datorită acesteia, el a fost în stare să-și împlinească la timp toate acele promisiuni, despre care am pomenit, deși erau extrem de costisitoare, bucurându-se de stima întregii comunități, concretizată în întărirea și permanentizarea acelor privilegii, anunțate și consemnate într-una din filele *Protocolului*. Luat ca individ, Gavrilă Morar pare a se înscrie într-o paradigmă de moralitate comună pe atunci unui evantai larg de locuitori ai satelor românești din Transilvania. Aceștia răspundeau, desigur, chemărilor la pocăință, atât de frecvente în acei ani, făcute de cele mai înalte foruri ale instituțiilor ecclesiale, și transmise enoriașilor prin intermediul preoților. Una dintre acestea, transcrisă în *Protocol*, aparține cunoscutului episcop Petru Pavel Aron (1709-1764)²¹, și datează din 25 februarie

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ Prin conscripția din 25 februarie 1747 s-au reactualizat altele mai vechi, respectiv din 1714 și 1742, de micșorare a numărului zilelor de clacă, iar prin cea din 1750 s-a introdus un nou sistem de impunere, numit Bethlenian, care stabilea dări individualizate în funcție de capacitatea de plată a impozanților (David Prodan, *Răscoala lui Horea*, ediție nouă, revăzută, vol.I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, p.49-50).

¹⁹ *Protocolul...*, f.226-228

²⁰ *Ibidem*, f. 330

²¹ Augustin Bunea, *op.cit.*, 498 p. passim; Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Galaxia Gutenberg,

1759, fiind emisă în reședința episcopescă de la Blaj²². În chemarea sa austerul episcop își anunță „fiii sufleștești” că papa Clement al XIII-lea (1758-1769) a emis o „circulară” jubiliară, de „dezlegare” sau iertare de păcate a celor care în termen de două săptămâni vor ține un post serios, luna, miercurea și vinerea și se vor mărturisi și cumineca, rugându-se către Dumnezeu, pentru numeroasele „lipse de obște”, și dând *elemosine* sau pomeni către săraci, „după putința și îndemnul evlaviei”. Grija față de sufletul enoriașilor presupunea, desigur, și îndreptarea unora dintre moravurile lumii de atunci, cum era, de exemplu, concubinajul, sau „trăirea în nelegiuire”, adică fără cununie bisericească sau, pentru catolici, săvârșirea ei în alt loc decât în bisericile acestora. Semnificativ este, în acest sens, un ordin al Consiliului locumtenențial din Pozsony (Bratislava), consemnat în *Protocol*, din 3 septembrie 1767, adresat tuturor comitatelor, orașelor, cetăților și ținuturilor din alte „provincii” decât Țara Ungurească, prin mijlocirea a doi dintre demnitarii acestuia, Ioan Blaji și Iosif Asalai. În acest ordin, venit de la „Cezaro-crăiasca și apostoliceasca mărire”, se arată de fapt că unii negustori din „Beciu”, adică din Viena, de religie ortodoxă, au obiceiul să amăgească femei de alte religii, inclusiv catolică, și să le ducă în „Țara Ungurească”, *căsătorindu-le* cu coreligionari de ai lor, sau luterani. Așa a procedat Constantin Poatvici, ajutat de Petru Nicula, care au „amăgit-o” pe catolica Clara Foffingerin, determinând-o să se declare luterană și apoi să se cunune cu el la o biserică din Győr, și tot așa acesta din urmă, atunci când s-a căsătorit prima dată, luând o nevastă catolică și convertind-o la ortodoxie. Dacă astfel au stat lucrurile, atunci și acolo, e de presupus că acei indivizi, un fel de *pești* sau *combinatori* ai secolului al XVIII-lea, profitau de sentimentele unor tinere femei, sau de lipsa lor de experiență într-ale vieții, altoită pe cea de alternativă, căci odată plecate cu ei într-o altă țară, și fără mijloace de subzistență, rămâneau la discreția lor. În cazul în speță avem, însă, de a face cu *buna învoire* a femeilor amintite, care s-au dus cu cei doi fără a fi forțate, reproșul rămânând doar acela că și-au abandonat propria religie, îmbrățișând o alta, fără permisiunea bisericii de care aparțineau.

Pentru ca astfel de fapte să nu se mai repete, prin acest ordin oficialitățile locale, respectiv primarii tuturor localităților, sunt obligați a interzice străinilor veniți din Viena sau de aiurea să acosteze „fețe femeiești”, pentru a le scoate din țară, „subt închipuirea împreunării spre căsătorie”²³. De asemenea, preoții locali erau avertizați că nu au dreptul să officieze căsătoriile acestora cu femei din altă țară, și că cei care încalcă această interdicție vor fi supuși unor cercetări și pedepse aspre, cum ar fi suspendarea din funcție, sau chiar privarea de libertate, fără, însă, a se interzice căsătoriile *mixte*, sau între persoane de *religie catolică* cu cele de alte *religii*, dacă erau săvârșite conform prescripțiilor legii. Atunci când oficiau căsătorii „în grabă” și fără respectarea normelor legale, preoții primeau, de la cei în cauză, „ștoale” sau sume de bani foarte mari, în această situație aflându-se mai ales *neuniții*, adică ortodocșii, mai puțin controlați de către ierarhia bisericii lor. E adevărat că și starea materială precară a acestei instituții ecclesiale îi făcea pe preoții acestui rit să-și mărească pretențiile față de enoriași, căci „dotările” materiale ale parohiilor lor erau aproape inexistente. La fel erau și cele ale Episcopiei de Arad, de care țineau și românii ortodocși bihoreni²⁴. Autoritățile politico-administrative din comitatele Arad și Bihor au încercat, în mai multe rânduri, între 1752 și 1771 să limiteze pretențiile ștolare ale episcopului și preoțimii ortodoxe față de enoriași. Pentru a înlătura, la acest capitol, abuzurile și arbitrarul Consiliul locumtenențial a dispus, în noiembrie 1771 ca toate taxele către preoții ortodocși, pentru *serviciile* lor către populație, să fie maximalizate prin lege, la o anumită sumă, pe categorii. În *Protocol* sunt transcrise două dintre listele cu astfel de taxe, datând din perioada noiembrie-decembrie 1771, una intitulată „Taxa patrafirului a popilor neuniți, a celor militărești și a celor țărani (mireni n.n.) din vlădicile mitropolitesti a Baciului, a Budnii,

2006, p.306-390

²² Virgil Stanciu, Episcopul Petru Pavel Aron, Blaj, 1943, 63 p.; Tóth I. Zoltán, *Primul secol al naționalismului românesc ardelean, 1695-1792*, Editura Pythagora, București, p.259-273

²³ *Protocolul...*f. 234

²⁴ Cea mai mare parte a averii Episcopiei Ortodoxe de Arad fusese vândută în mod fraudulos unor particulari de către un *diacon* escroc. De aceea, taxa pe care preoții trebuiau s-o plătească episcopului, numită *catedrie*, se mărise simțitor. (Gheorghe Ciuhandu, *op.cit.*, p.132)

a Aradului, a Vârșetului și a Timișoarei, precum și a celor din Eparhia Țărască a Pacrațului”, iar cealaltă „Ștoala sau birul neuniților în Marginile militarești (zonele regimentelor de graniță n.n.) a Caroloștadului, Banatului, Varazdinului, și a celor sclavonești despre Enoria Păcrătasă sau sclavonească, așa să fie, și să se ție”²⁵.

Studierea acestor liste dă impresia că s-a urmărit lichidarea unor abuzuri, devenite obiceiuri, păgubitoare pentru populație, dispusă a se ruina uneori plătind preoților pentru tot felul de slujbe, sau cheltuind cu botezurile și nunțile până peste posibilități. De remarcă și faptul că la fixarea taxelor amintite, inclusiv a „birului” bisericesc, s-a ținut cont și de starea materială a plătitorilor, împărțiți pe categorii, după avere, adică după suprafața pământului deținută, și în plus, atentând la obiceiurile din zonă, păguboase pentru cei care le practicau, s-a dispus interzicerea obiceiului de a se face daruri costisitoare la căsătorie, de către ginerele socrilor, sau de cumnați mirilor sau cuscrilor, deoarece s-a constatat, că în unele cazuri, după câte o nuntă, familiile implicate au ajuns în pragul ruinei²⁶. (Vezi Anexa 7). Cu toate acestea, așa cum rezultă din cea de a doua listă, nu s-a renunțat la celebra taxă cunoscută în epocă sub numele de *ia buca*, pe care mirele trebuia, în mod obligatoriu, s-o dea viitoarei sale soții, în momentul logodnei, ca dovadă că se va căsători cu ea, fixată și aceasta tot în funcție de posibilitățile materiale ale plătitorului. Listele amintite au fost transcrise în *Protocol*, pentru a fi popularizate în comunele românești ortodoxe din nord-vestul Transilvaniei, înțelegându-se că și în acestea cuantumul taxelor fixate în ele, pentru diferitele categorii de servicii religioase, trebuie să fie obligatoriu. Pentru catolici și greco-catolici, respectiv uniți, mărimea acestor taxe fusese reglementată din „vechime” la o valoare mică, și perceperea lor intrase de mult în uzul preoților și al enoriașilor. Eforturile imperialilor de a-i atrage, îndată după ocuparea Transilvaniei, pe români la Unire, îi făceau pe împărați, respectiv pe Leopold I (1661-1705), Iosif I (1705-1713), Carol al VI-lea (1711-1740) și mai târziu pe Maria Thereza (1740-1780) să elaboreze, respectiv să reitereze sau să întărească, mai multe diplome de acordare a unor privilegii pentru cei care s-au unit sau se vor uni cu biserica Romei. Una dintre aceste diplome, copiată în *Protocol*, în paralel în limbile latină și română, în perioada martie-aprilie 1770, datează din 1712²⁷. Lectura ei, așa cum a fost tradusă atunci și transcrisă în litere chirilice, este extrem de greoaie, deoarece frazele sunt foarte lungi, întortocheate și alcătuite după o topică „stângace”, nefirească, astfel încât, citindu-le, până să ajungi la înțelegerea lor, îți dă, vorba proverbului, *laptele-n foc*. Ea reproduce stereotip și repetitiv, titlurile unor împărați și demnitari bisericești sau lumești, în fraze cu o morfologie discutabilă, eufuistice și imprecise, putând prezenta, totuși, pentru lingviștii de astăzi, un interes aparte. După ce se reiterează diploma împăratului Leopold I, din 23 august 1692, se face referire la unirea rutenilor cu biserica Romei, la avantajele câștigate atunci de către aceștia, precum și la cea a „grecilor” (în curs de „pregătire”), reprezentăți, pe lângă Episcopia de Munkács, printr-un „ierarh”, respectiv vicar rutean, numit Iosif Hodormanechi alias Hodermarszky²⁸. Uniții urmau să se bucure, așa cum rezultă din această diplomă reprodușă în *Protocol*, care le rezumă pe altele anterioare, de la Leopold I și Iosif I, de aceleași „slobozenii” ca ale romano-catolicilor, lăsați fiind să-și practice vechiul rit, cu preoți însurați și purtând bărbi, așa cum s-a obișnuit din vechime, dar slobozi de obligațiile datorate până atunci „domnilor pământești” sau stăpânilor feudali.

În *Protocol*, se găsesc, apoi, între multe altele, păstrate uneori fragmentar sau în transumpt, copii după bullele unor papi mai vechi, ca de exemplu a lui Eugeniu al IV-lea (1431-1447), cu „înlesniri” acordate bisericii răsăritene, în cazul că „Unirea”, pecetluită prin Conciliul de la Florența, din 1439, va dăinui. Una dintre acestea ar fi menținerea și după Unire a ortodocșilor „în oricare ale lor obiceiuri a(le) legii, care nu se vede a fi eres”, sau dreptul preoților lor „să slujească cu (pâine n.n.) dospită și să boteze în formă osebită de (cea) râmlenească ... în numele Tatălui și a(l) Sfântului Duh”²⁹. De asemenea, se mai

²⁵ *Protocolul...* f.312-316

²⁶ *Ibidem*, f. 316

²⁷ *Ibidem*, f.250-254

²⁸ Vezi Zenovie Păclișanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, Ediția a 3-a revăzută, Galaxia Gutenberg, TârguLăpuș, 2006, p.164

²⁹ *Protocolul ...*, f.254-257

află o copie după o bullă papală a lui Leon al X-lea (1513-1521) din 18 mai 1521, în care se recunoaște că unirea din secolul al XV-lea s-a rupt și din cauza unor episcopi romano-catolici intoleranți, dornici a-i obliga pe „greci”, pe ortodocși, să-și abandoneze „legea”, botezându-și copiii după ritul latinesc și renunțând la folosirea pâinii, ca *materie* pentru euharistie. Aceste „impuneri” au stârnit, „în rândul grecilor”, o mare tulburare, pe care scaunul papal trebuia s-o „stingă” prin măsuri potrivite, neașteptând să-i parvină, de la fața locului, vreo petiție sau vreo reclamație. În acest scop, papa Leon al X-lea cerea tuturor oficialităților, laice și bisericești, din țările catolice, precum și stăpânilor feudali de acolo, să intervină pentru ca ierarhia bisericii grecești și preoțimea acesteia să se poată bucura de toate drepturile, cum ar fi, între multe altele, acela ca hirotonirile să se facă *ad hoc* și nu în alte țări, sau de către episcopi de alt rit. Scopul acestui gest era, desigur, de a-i determina pe „greci”, adică pe ortodocși, să revină la gânduri mai bune și, în perspectivă, de a se „reuni” cu biserica Romei. De aceea, în teritoriile unde locuiesc mulți *greci* sau ortodocși, dar în care există doar episcopi „latinești”³⁰, aceștia vor trebui să accepte, pe lângă reședința lor, un episcop auxiliar, sau un namesnic de rit grecesc, ales de aceștia, deoarece „om grec mai bine înțelege obiceiurile grecești decât latin”³¹. La fel va trebui să procedeze și în „pricinile” de judecată, punând, acolo unde „grecii”, alias ortodocșii, nu au episcop ales dintre ei, un judecător din neamul lor. Papa le cerea, apoi, episcopilor romano-catolici să nu admită confiscarea locașurilor de cult ortodoxe și nici ca în acestea să se officieze liturghii după ritul latinesc. În locurile unde există episcopi de ambele rituri, „latin” și „grecesc” sau ortodox, fiecare trebuie să-l respecte pe celălalt, având independență deplină să-și exercite autoritatea asupra enoriașilor proprii, fără vreun amestec între ei. Ierarhii și preoții ortodocși trebuie să se bucure de toate „tăriile” câștigate din vechime, de propriile averi bisericești, netulburați de către nici o autoritate, așa cum s-a stabilit în vechile privilegii oferite lor.³² Mai mult, de „slobozeniile” și privilegiile avute de soții lor decedați trebuie să beneficieze și soțiile de preoți rămase văduve, în caz că „trăiesc în curățenie”, adică dacă nu se mai mărită.

Scaunul papal va judeca și pedepsi, prin reprezentanții săi, pe aceia care nu vor respecta drepturile și privilegiile obținute de „greci”, atentând la obiceiurile sau ritul lor bisericesc. În finalul bullei din 18 mai 1521 Sfântul Părinte arată că orice copie făcută după ea va fi valabilă peste tot unde aceasta se va citi. Pentru a sugera o continuitate de atitudine în comportamentul Sfântului Scaun, la 27 martie 1526 urmașul papei Leon al X-lea, Clement al VI-lea (1523-1534) a întărit bulla antecesurului său, întru toate prevederile ei, în ceea ce privește pe creștinii de lege „grecească”, în rândul cărora intrau, pe atunci, și românii. Copierea sau consemnarea acestei diplome în *Protocolul de la Oradea*, și respectiv popularizarea ei, voia să demonstreze ortodocșilor din zonă că atitudinea Sfântului Scaun față de ei a fost întotdeauna de toleranță, de bunăvoință, garantându-le exercitarea celor mai largi drepturi. Concluzia ce urmau să o tragă aceștia din urmă din aflarea prevederilor statuate în diploma amintită, era una logică, și anume că, în viitor Papalitatea va avea, față de ei, tot o astfel de atitudine, și că, dacă vor accepta unirea pecetluită sub episcopul Athanasie Anghel (1698-1713), „beneficiile” lor vor fi și mai mari. Preocuparea Curții Austriece pentru a-și atrage sprijinul românilor a făcut-o ca, în paralel cu promovarea insistentă a prozelitismului catolicizator, să reitereze, periodic, cunoscutele *Privilegii ilirice*,

³⁰ Episcopii romano-catolici erau numiți latini, sau latinești, nu neapărat pentru că în vinele lor ar fi curs sângele contemporanilor cu *divul* Traian, ci doar că liturghia se săvârșea în ritul și limba latină. În ce ne privește socotim că e mai potrivit să-i numim cu denumirea preluată de la biserica lor, adică episcopi romano-catolici, care ni se pare mult mai corectă.

³¹ *Protocolul...*, f.254-257

³² Pentru a-i atrage pe „greci”, pe ortodocși, la unire, încă din secolul al XV-lea papalitatea a anunțat că le va acorda unele privilegii. În anul 1690 în Împărăția habsburgică, însă, ortodocșilor li s-au acordat așa-numitele „Privilegii ilirice”. Ele au fost reîntărite prin diplomele din 20 august 1691, 4 martie 1695, 22 noiembrie 1703, ale lui Leopold I (1661-1705) precum și prin cele din 29 septembrie 1706 (al lui Iosif I 1705-1713), 8 octombrie 1715 (a lui Carol al VI-lea 1713-1740) și 18 mai 1743 (a Mariei Thereza, 1740-1780), în care se vorbea doar de comunitatea ortodoxă *iliră* (*rasciană* sau sârbească) și de ierarhia acesteia. În anii următori Curtea Vieneză va face eforturi de a extinde aceste privilegii și pe seama grecilor și a românilor ortodocși din imperiu. (Yovan Radonitsch, *loc. cit.*; Nicolae Bocșan, *loc.cit.*)

elaborate la 1690.³³

Cam aceleași prevederi le cuprindea și așa-numitul *Regulament iliric*, ce conținea hotărârile Congresului „iliricesc” din 1769, publicat, ca și diploma împărătească, în limba latină și română, sub o „formă prescurtată”, semnată de Maria Thereza, Francisc Eszterházi și Iosif Jablanczy, care tipărită purta titlul de „*l patent, dat pentru națiunea ilirică neunită*”.³⁴ Ea a fost copiată în *Protocol* la 20 mai 1771. Transcrierea în el a acestui act, cu privilegiile acordate de împărăție „ilirilor” sau ortodocșilor, nu este întâmplătoare, și ea trebuie legată de mișcarea „dezunionistă” a lui Sofronie din Cioara, a cărei potolire, cu prețul unor mari suferințe și distrugerii în unele dintre comunitățile ortodoxe, se păstra încă vie în memoria colectivităților românești din nord-vestul Transilvaniei. În acel moment era important pentru Maria Thereza să le arate acestora că dinastia este *imparțială* și, ca atare, că tratează cu egală deferență pe toți supușii săi. Gestul ei de atunci, respectiv tipărirea, ..., se înscria în acea „politică a cedărilor” pe tărâm religios, rațională și necesară, care va duce în cele din urmă la celebrul *Edict de toleranță religioasă din 1781*, promulgat de către Iosif al II-lea³⁵.

Așa cum se prezintă în traducerea românească din *Protocol*, prevederile din *l Patent* conțin 28 de puncte sau capitole, cuprinzând anumite „rânduiele” sau avantaje, în folosul „credinciosului neam iliricesc”, aprobate și semnate de către împărăteasa Maria Thereza, la sfatul sftetnicului ei Andreas Hadik de Futac, generalul comandant al „cetății” Buda, guvernator al Ungariei și „comisăraș crăiesc”³⁶ (Anexa 10) În primul punct se face promisiunea că privilegiile acordate „ilirilor” sau sârbilor ortodocși în 1690 vor fi valabile pentru totdeauna, dacă beneficiarii lor rămân credincioși tronului. Orice abuz asupra acestora, nerespectarea privilegiilor lor, va putea fi reclamat „la maghistrat” și la „dicasteriumuri”, adică la forurile politice și administrative, ba chiar la împărăteasă. Aceasta din urmă „recomandă” ca primarii, „magistraturile țărăști și de la dominiumuri, cancelaria crăiască din Ungaria, camera cezaro-crăiască în lucruri bunățăști rânduită ..., de la tisturile (gradele n.n.) militărești mai mari, de la ghegenerali comandanți și de la al nostru crăiesc Sfat de tabără al Curții (Consiliu aulic n.n.), să vegheze asupra respectării a tot ce ține de privilegiurile și ținutul (respectarea n.n.) legii”, enoriașii având obligația, prin reciprocitate, să se supună tuturor hotărârilor acestora. Un organism nou creat, numit „*Deputăție (sau comisie n.n.) pentru lucruri iliricești*”, alcătuit, desigur, din juriști specializați în probleme religioase, va controla cum se îndeplinesc prevederile incluse în actul amintit de Maria Thereza. La sfatul aceluiași Andreas Hadik ea introduce în *Normă* ordinul de împuternicire a mitropolitului Carlovițului, Ioan Gheorghievici, ales nu de mult timp, să fie „vătaf (reprezentant al împărăției n.n.) și cap neamului iliricesc”. Cu ajutorul acestuia, urmând hotărârile „adunării de anțărf”, adică ale amintitului congres iliricesc, la care ne-am referit mai sus, urma să se procedeze la „curățirea obiceiurilor celor rele” din viața bisericii ortodoxe.³⁷ Și pentru a veni, în acest loc, cu exemple concrete, în se evocă și se interzice practica îndătinată a acaparării, de către preoții ortodocși, a averii enoriașilor morți fără moștenitori. De aceea se hotărăște ca bunurile preoților decedați și fără copii sau rudenii, dobândite în timpul exercitării funcției, să fie date episcopului din teritoriu, iar cele avute de aceștia anterior, să revină „stăpânului feudal”, pentru a fi date „unui om țăran (iobag n.n.), carele șăzând într-unele moșii ca acelea, să plătească contribuție”, respectiv dări către stat.³⁸ Această măsură tindea să înlătore o habitudine feudală retrogradă, generatoare de conflicte și procese sau *sfezi* îndelungate, declarate acum stinse sau „așezate”. În document se face, apoi, referire la „chivernisirea” sau inventarierea averilor bisericesti, episcopești și „arhiepiscopești”, prin întocmirea unor „inventariumuri” supervizate de „magistratul

³³ Nicolae Bocșan, *loc.cit.*; Gheorghe Ciuhandu, *op. cit.*, p.56

³⁴ Un comentariu succint al acestuia la Petru Radu, Dimitrie Onciulescu, *Contribuții la istoria învățământului din Banat până la 1800*, Editura Litera, București, 1977, p.107; Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p 138

³⁵ Vezi Dr. Ștefan Lupșa, *Istoria bisericăscă a românilor bihoreni, vol.I, până la 1829*, Oradea, 1935, p.59; Tóth I. Zoltán, *op.cit.*, p.312; Ovidiu Ghitta, *Nașterea unei biserici. Biserica greco-catolică din Sătmăr în primul ei secol de existență (1667-17861)*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2001, p.30

³⁶ *Protocolul...*, f. 300

³⁷ *Ibidem*

³⁸ *Ibidem*, f.302

locului”, în două exemplare, dintre care unul păstrat la episcop și altul la curatori. Ele vor fi verificate și completate în fiecare an, cu știrea „tisturilor celor dumnezeiești (preoți sau episcopi n.n.), au a celor din varmeghie (de la comitat n.n.), au a celor militărești”, fără, însă, a se permite ca reprezentantul acestora să abuzeze de „dărnicia” enoriașilor, făcând ospețe, ori încasând „diurnuri”³⁹. Aceste practici, ca și altele, cum ar fi stoarcerea de către „popii cei mai mari” a unor sume de bani „de la cei mici”, cu ocazia hirotonirii, obligați, în urma acestui obicei, să-și completeze paguba de la enoriași, aducându-i în pragul sărăciei, trebuie să înceteze, conform dispozițiilor din *I patent...* în cel mai scurt timp. Tot în acest context se desființau taxele de cununie, de sfințire și numire a diaconilor, preoților, egumenilor și arhimandriților, fixând, sau maximalizând cuantumul „singheliei” sau a dării către biserică, a „sidoxiei” sau a celei către episcop, a plății pentru sfințirea antimiselor și bisericilor etc. De asemenea, se interzic și alte taxe, pretinse de ierarhi sau de „clerul cel mare”, cum ar fi cele necesare plății așa-numitului „agent al neamului”, sau ținerii soboarelor, urmând ca cei care nu se vor conforma să fie împuși la amenzi, sau la alte pedepse. Spre a se argumenta justetea acestor interdicții, se face referire la o promisiune făcută solemn de înalții ierarhi ortodocși, în dieta țării, aceea ca plata agentului amintit, un fel de consul al mitropoliților sau episcopilor pe lângă autoritățile puterii politice centrale, și a vicarilor episcopești, precum și cea pentru ținerea soboarelor, se vor face din „simbriile” lor. Se limitează, apoi, și cheltuielile de transport, pricinuite de „vizitațiunile canonice”, acestea urmând a fi făcute numai cu aprobarea Curții de la Viena. În acest sens, s-a dispus ca episcopii care doresc să facă vizitații canonice să-i anunțe, despre acest lucru, pe comandantii militari și pe înalții funcționari din comitatele respective. Cei trimiși în vizitații în locul episcopilor, respectiv vicarii sau unii dintre protopopi, nu mai au dreptul să pretindă de la enoriași nici un ban, așa cum o făceau până atunci, ca împuterniciți episcopești. O parte din averilor episcopilor decedați se va „destina pentru întemeierea, în fiecare dieceză, a câte unei școli, pă seama clerului” și a unui „seminarium, pă seama diecilor (elevilor și studenților n.n.) celor săraci, cărora li voia să se facă popi, carii, ca alumni (interni n.n.) în seminariile acestea vor fi de a să primire, ca mai mult de aici înainte să se poată alege destoinici purtării de grijă a(i) sufletelor”⁴⁰, și spre a se acorda ajutoare bănești văduvelor de preoți și copiilor lor minori, dar și altora, cum ar fi „săracii, care au rămas orfani de părinți”⁴¹. Se interzice, apoi, imigrarea din alte țări a unor preoți ortodocși, dispunând ca cei aflați în funcție să fie originari din țările Imperiului și nu din „ținuturile turcești”, precum și părăsirea țării de către preoții locului. Această ultimă interdicție a fost dată desigur, cu gândul tot la „recenta” mișcare a călugărului Sofronie, refugiat, precum se știe, la 1769 în Țara Românească. În spiritul unui rigorism specific german, alcătuitoarii ... hotărâsc ca episcopii, de comun acord cu oficialii comitatelor, să întocmească și să expună pe porțile bisericilor, un fel de *afiș* cu consemnarea cuantumului taxei patrafirului „în limba sârbească, au românească tipărită, ca să cetească și să o știe tot omul”, primarii satelor urmând a verifica dacă preoții nu abuzează de „dărnicia” enoriașilor, pretinzându-le să le plătească mai mult decât se cuvenea. Dările către episcop, numite *dimnițe* sau *taxe de conac*, se desființează, rămânând ca între vlădici, comitat și „domnul de pământ” să se încheie niște convenții de stabilire, în funcție de datele statistice demografice, număr de gospodării ale enoriașilor iobagi cu sesii și al taxaliștilor sau al celor fără pământ, a pretențiilor bănești față de parohii, care vor fi răscumpărate o dată pentru totdeauna. Răscumpărarea nu se va putea face, însă, decât după ce acele convenții vor fi aprobate de amintita *Deputăție iliricească* și împăratească. La sfatul sfetnicilor săi, și desigur la solicitarea celor interesați, acesta din urmă a impus ca în ... să se prevadă scutirea de dări și de *prestații* iobăgești a preoților dimpreună cu rudeniile ce trăiesc într-o casă și masă cu ei, între acestea neintrând persoanele care abia după *popire* s-au lipit de gospodăria lor, spre a-i determina să se atașeze mai puternic de dinastie⁴².

³⁹ *Ibidem*

⁴⁰ *Ibidem*, f.303

⁴¹ *Ibidem*, f. 304

⁴² *Ibidem*

Această „slobozenie” era un pas important în procesul de emancipare a instituției ecclesiale neunite, și ea va fi completată cu o alta, aceea de aplicare în toată Transilvania a prevederilor de împrumutare a fiecărui preot ortodox din Banatul timișan, cu câte o sesie întregă, și a diaconilor cu câte o jumătate, incluse în conscripția urbarială, care tocmai se realiza. Pentru această suprafață de pământ noii proprietari, adică preoții, erau scutiți de orice dare, iar pentru o alta, dacă o aveau sau o dobândeau în exercițiul funcțiunii, erau obligați a plăti toate dările „îndătinate”. Preoții ortodocși din ținutul Varajdin și Timiș urmau a fi scutiți și de „slujba militară”, de acest privilegiu bucurându-se, în plus, la fel ca în ținutul Karlstadului (Karlov Variului) și câte unul din feciorii acestora.

Pentru a îndrepta societatea din punct de vedere moral, între altele prin curmarea bigamiei (adică a contractării mai multor căsătorii, după despărțirea de prima soție), foarte răspândită printre români, în s-a dispus ca toate cununile să se officieze în locul de baștină al miresei, și în urma vestirii acestora în biserică de către preot, de trei ori consecutiv. Ca să se evite răspândirea bolilor, se interzice privegherea morților mai mult de 48 de ore, precum și înhumarea lor altundeva decât în cimitire. În plus, preoții erau obligați să officieze slujbele de înmormântare a enoriașilor foarte săraci, fără nici un ban, sub amenințarea că încălcarea acestei dispoziții va fi pedepsită cu amendă. În fapt, dacă un preot dintr-un anumit sat era chemat de „birău”, adică de primar să officieze prohodul unui om sărac, și refuza, era invitat să facă acest lucru un confrate de al său din satul apropiat, cel dintâi fiind obligat, sub amenințarea pierderii parohiei, să-l plătească pentru efort. , interzicea și câteva obiceiuri socotite, și nu fără teme, „barbare”, și anume acela de înhumare a oamenilor înecați, „nu în țințirim, ci pă lângă văi” și la marginea drumurilor, cerându-le „vlădicilor” și diferiților funcționari de stat să supravegheze respectarea acestei interdicții, precum și pedepsirea unor enoriași, fără aprobarea Deputăției iliricești și a Curții împărătești, de către preoții sau ierarhii ortodocși, cu bătaie, și cu oprirea de a frecventa biserică și de a săruta icoanele. Pentru a se veni, iarăși, în ajutorul enoriașilor, se dispune oprirea practicii eliberării de „țâdule” sau bilete de „slobozenie a îngropăciunii” de către episcopi sau protopopi, contra unei anumite taxe bănești, precum și a obligativității de tragere a clopotelor după mort, pe care o lăsa la libera voie a familiilor celor defuncți, fixând și anumite tarife, în funcție de zonă și avere, atunci când acestea din urmă doreau, totuși, ca ea să se facă. Oprelile impuse prin arată de fapt și câte obiceiuri retrograde existau în comunitățile ortodoxe din împărăție. Unul dintre acestea, apăsător, incomod și spoliator, interzis prin *Normă...*, era de exemplu și acela că văduvele de preoți să predea celor veniți în locul soților lor, „calul au iapa și cărțile bărbatului, (ca) să-i slujească parusia la sărindariu, au sărăcustă, au să facă pomană peste tot anul”⁴³, iar altul, neplăcut și acesta, căci ocaziona felurite abuzuri, ca laicii să-și redacteze testamentele prin preoți, întocmirea lor revenind în viitor numai notarilor comunali. Se urmărea, în acest fel, să se evite persuadarea oamenilor mai în vârstă, ca să doneze preoților care le întocmeau testamentul, o parte din avere, de voie de nevoie, ca răsplată, mult prea mare, desigur, pentru „efortul” depus, cu lezarea majoră a intereselor moștenitorilor lor. Această dispoziție din , ca și cea care interzicea preoților ortodocși să-i mai globească, pedepsească, cu amenzi în bani sau altele, pe enoriași se înscriau în spiritul politicii iluministe, bazată pe rațiune, pe corectitudine, pe demofilie, inspirate împărătesei cu siguranță de numeroșii ei „sfetnici”, în frunte cu amintitul Anton Wenzel von Kaunitz – Rietberg. Și tot în acest spirit apare prevederea ca neuniților, condamnați la pedeapsa capitală, să li se îngăduie a se spovedi și cumineca în fața unui preot de rital lor, sau în lipsa acestuia, la unul catolic, care urma a-i însoți la locul de supliciu, unde vor putea fi duși, în funcție de situație, chiar și descătușați.

Pentru nevoile enoriașilor din teritoriile locuite de „neamul iliricesc”, prin grija conjugată a „antistiilor comunale”, a bisericii și a oficialității, se vor întemeia școli sătești, căci „învățătura bună a celor tineri iaste rădăcina și sămânța și temeiul a tot binele”, iar factorii amintiți vor hotărî, de comun acord, „ce și cât poate (da n.n.) fieștecarele... pentru ținerea dascălului și învățarea pruncilor..., ca cea mai bună grijă să poată avea (a) se gândi cum școalele acestea mici în toate locurile... să vor putea rădica, și dascăli buni rându,

⁴³ *Ibidem*, f.306

modru de învățătură bună, după măsură și rândul pruncilor, a să începe, și ce va fi de lipsă să se rânduiască de aici înainte, ca de folos lucrul acesta cât mai degrabă să se isprăvească”⁴⁴. Mai mult, „pruncii neuniților” vor putea fi primiți în „școalele catolicilor”, deschizându-se astfel calea ca cei mai dotați dintre ei să acceadă la toate profesiunile, ba chiar la demnități politice. Pentru ca aceștia să aibă cărți sau manuale în limba lor, s-a dispus ca la Viena să se întemeieze „o tipografie iliricească, foarte cu mare privilegium”, de sub teascurile căreia să apară cărți bune și ieftine, adică accesibile pentru toți școlarii⁴⁵. „Inclusurile” acestea din vor sta mai târziu la baza multora dintre cererile „neuniților” români din comitatele Arad și Timiș, înaintate forurilor puterii centrale în primele decenii ale secolului următor, în contextul amplelor acțiuni pentru alegerea unui ierarh de etnie română în fruntea Episcopiei ortodoxe de Arad, sprijinite cu generozitate de către episcopul greco-catolic Samuil Vulcan de la Oradea⁴⁶. De notat că unele dintre prevederile cu privire la școli, cuprinse în , respectiv în transcrierea lor din *Protocolul de la Oradea*, se vor regăsi în codicele școlar *Ratio educationis totiusque Rei Litterariae per Regnum Hungariae et Provinciae eidem Adnexas* (prescurtat *Ratio educationis*), din anul 1777 și în *Noul regulament iliric* din același an, precum și în alte „norme” sau legi școlare⁴⁷. O dată acordate aceste drepturi sau „privilegii”, cum se numeau în documentele epocii, *Stăpânirea* a găsit de cuviință să includă, în actul despre care discutăm, și anumite restricții. Astfel, se interzicea ținerea de adunări locale sau „naționale”, spre a se evita „cheltuiala și paguba neamului (iliric n.n.)”, dar în realitate de teama izbucnirii unor tulburări religioase, de tipul celei despre care am amintit mai sus. În mod expres, în se menționează, apoi, că nici mitropolitul, nici episcopii sau alți reprezentanți ai „ilirilor” nu mai au dreptul să trimită Curții vreo „deputație” sau solie, și pe cale de consecință nici să adune bani de la enoriași, în vederea acordării de diurne pentru membri acesteia. „Așadară, nici într-un modru mitropolitul, au vlădicul, cărora și fără aceea toată culegerea de milostenie li s-a oprit, să cuteze a da poruncă să se strângă bani, au altceva cu cheltuiala neamului a călători, au într-alt chip a face neamului datorii, au după sloboda voia lor, zapisuri de datorii spre numele neamului de un mitropolit singur iscălită, a face să îndrăsnească, ci într-o trebuință ca aceea mai dintâi nouă să ni se dea de știre, pentru ce li voia a culege, (bani n.n.) și cât trebuie pe sama neamului”, se scrie în articolul 25 din documentul reprodus în *Protocol*⁴⁸.

În privința sărbătorilor, se precizează că „ilirii” și le pot ține tot după „călindarul vechi”, excepție făcând doar „ziua dintâie a celor patru mai mari sărbători”, adică a Paștelui, a Rusaliilor, a Crăciunului și „Trupului (lui) Hristos (Corpus Cristi) sau Joia verde” (o sărbătoare a catolicilor) care, în locurile unde locuiesc catolici, trebuie ținute și de ortodocși, odată cu aceștia⁴⁹. Pe timpul sărbătorilor ortodoxe, aprobate de împărăție și trecute într-un calendar nou, aflat în curs de tipărire, țărani erau scutiți de orice prestație către stat sau stăpânul de moșie, pentru a se putea reculege în biserică, ascultând sfânta liturghie.

În încheierea se precizează că toate prevederile cuprinse în ea, adică în cele 28 de articole, sunt rezultatul unei discuții avute „cu deputașii în adunarea neamului (iliric n.n.) cea de pe urmă (ținută la 27 septembrie 1770 n.n.)”⁵⁰ și că ele se tipăresc într-o broșură separată, intrând din acel moment în vigoare. În perioada redactării *Protocolului* de la Oradea, cea a păstoririi episcopului Meletie Kovács, cum am arătat, se pune problema întăririi în credință a celor trecuți la unire, care se serveau de cărțile de cult venite de peste Carpați, câteodată din Moldova, și mai des din Țara Românească, una dintre acestea fiind

⁴⁴ *Ibidem*, f.307-308

⁴⁵ *Ibidem*

⁴⁶ Dr. Iacob Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român unit al Orăzii Mari (1806-1839) și biserica ortodoxă română*, Tipografia și librăria românească S.A, Oradea Mare, 1925, 104 p., passim; Blaga Mihoc, *Despre lupta românilor ortodocși din Banat pentru neatârnamare religioasă față de Mitropolia de Carloviț. Contribuții documentare*, în *Ecumenica*, Vol.1, nr.2, 2003, p.5-54; Idem, *Biserica și secolul, sau despre oficierea binelui*, Editura Treira, Oradea, 2007, p. 9-34

⁴⁷ Vezi Nicolae Fîru, *Date și documente cu privire la istoricul școlilor române din Bihor*, Tipografia diecezană, Arad, 1910, p.9; Petru Radu, Dimitrie Onciulescu, *op.cit.* p.131; Nicolae Bocșan, *op.cit.*, p.176

⁴⁸ *Protocolul ...*, f.308-309

⁴⁹ *Ibidem*

⁵⁰ Petre Radu, Dimitrie Onciulescu, *op.cit.*, p.107

celebra *Cazanie* a lui Varlaam, tipărită în Moldova, în anul 1643, și *reluată*, într-o variantă transilvăneană, retipărită la *Bălgrad* sau Alba Iulia, în 1699, de către Mihail Iștvanovici (alias Ștefan), un tipograf sosit din Moldova⁵¹. La depunerea jurământului de credință către *Tron*, întâmplată la începutul lui 1701, episcopului Athanasie Anghel (1698-1713) i s-a cerut să elimine, din varianta transilvăneană a *Cazaniei*, unele greșeli *schismatice*, strecurate în ea datorită „ignoranței” celor care au tipărit-o⁵². Specialiștii în chestiuni de teologie au stabilit, cu rigurozitate, care anume sunt acele greșeli, și s-au grăbit să le facă cunoscute tuturor protopopilor uniți cu biserica Romei din Transilvania. Ele apar și în *Protocol* redactate cu limbajul epocii, cu litere chirilice, traduse din limba latină, căci constatatorii și consemnatorii erau, probabil, călugări iezuiți care scriau aproape exclusiv în aceasta. Așa cum se prezintă în *Protocol* consemnarea cu greșelile amintite, tradusă în românește, pare pentru cititorul de astăzi greu inteligibilă, întrucât sesizarea acestora, presupunea o cunoaștere profundă a nuanțelor, legate de problematică, un spirit arguțios, și o limbă pe măsură, bogată, și nuanțată, însușiri care lipseau precum se știe cu desăvârșire românei de atunci. Din acest motiv ne limităm la reproducerea integrală, în anexe, a textului, lăsând specialiștilor șansa studierii sale amănunțite.

Există, în documentul de față, și câteva materiale redactate în limba maghiară, dintre care două ceva mai ample, se referă la țigani, în acei ani în număr considerabil în Imperiul habsburgic. Pătrunderea lor în țările coroanei habsburgice s-a făcut, așa cum scriau între alții Johan Benjamin Weissenbruch și H.M. Grellman⁵³ treptat și din vechime, în ciuda deselor încercări de „îngrădire” la care au fost supuși⁵⁴, terminate în cele din urmă cu decretele discriminatorii din 1758, 1761, 1767 și 1773 ale Mariei Thereza, prin care erau obligați, în ciuda opoziției celorlalți locuitori, să efectueze serviciu militar și să se supună legislației statale, integrându-se, în final în sânul comunităților băștinașe⁵⁵. Împărăteasa dorea, în același timp, să-i convertească pe țigani la religia romano-catolică, iar dacă nu era posibil, în ultimă instanță, la cea greco-catolică. În acest context, în *Protocolul* de la Oradea au fost transcrise două materiale cu titluri latinești despre țigani, primul numindu-se „*De origine Zingarum in conformitate tam veterum, quam et Recentiorum scriptorum per Dominum Gregorium Streibig in calce calendary 1768 Taurin suis filiis Patriere Ungaris Tipis Civitatis editis publica succinta deductis*” (Despre originea țiganilor conform datelor vechi și recente publicate pe scurt de Domnul Grigore Streib în filele calendarului din anul 1768, apărut în Taurinus)) și al doilea *Regulatio Zingarorum eorundem in Hungariae, 1768 (Organizarea țiganilor din întreaga Ungarie în 1768)*, un fel de elegie în versuri, despre viața acestei etnii, intercalate de o „însemnare” mai scurtă, cu titlul „*Lucruri demne de ținut minte*”, adică curiozități adevărate și fanteziste, așa cum circulau ele în epocă, despre diferite țări și oameni, cu obiceiuri aiuritoare, despre fenomene naturale sau închipuite etc.⁵⁶

⁵¹ Retipărirea s-a făcut cu sprijinul financiar al lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714), de către tipograful Mihail Iștvanovici, sosit din Țara Românească, ajutat, așa cum rezultă din Predoslovie, de către protopopul Gheorghe Dăianu și primarul Bălgradului, Ștefan Rațiu. Titlul variantei retipărite este cel de *Chiriacodromion*. (Florian Dudaș, *Vechi cărți românești călătore*, Editura Sport-turism, București, 1987, p.189-190)

⁵² *Ibidem*

⁵³ A se vedea J.Benjamin Weissenbruch, *Ausführliche Relation von der famosen Zigeuner-Diebs-Mord – und Räuber-Bande, Welche zu Giessen justificirt Worden*, Frankfurt și Leipzig, 1727, passim; H.M.G.Grellman, *Historischer Versuch über die Zigeuner*, ed. a 2-a, Göttingen, 1787, passim; apud Angus Frazer, *Țigani*, Editura Humanitas, București, 1998, p.329; Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p.15

⁵⁴ A se vedea în acest sens ordinele „contelui palatin” al Ungariei, György Thurzó, din perioada 1612-1616, care a încercat, în cele din urmă, să accepte o stare de fapt, dispunând ca domnii de pământ să le permită a se așeza pe moșiile lor, pentru a-și practica meseriile. Thurzó arăta că unii dintre țiganii din Ungaria, în frunte cu „voievodul Francisc” „pot fi folosiți ca militari, cerând populației să manifeste față de ei o atitudine de toleranță, întrucât aceștia duc „o viață foarte grea, pe câmpii și pajști, în afara localităților, în corturi jerpelute...” unde „trebuie să suporte ploaia, frigul sau căldura arzătoare”, în căutare de hrană și de îmbrăcăminte, plătind cu munca propriilor brațe, folosindu-se de nicovală, foale, ciocane și clești” (H.M.G. Grellman, *op.cit.*, p.349-350, Angus Frazer, *Țigani. Originile, migrația și prezența lor în Europa*, Editura Humanitas, București, 1998, p.155; Viorel Achim, *op.cit.*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p.68-75)

⁵⁵ Ei urmau să rămână în satele de pe diferite moșii ca muzicanți sau meșteșugari (H.M.G. Grellman, *loc.cit.*; Angus Frazer, *loc.cit.*)

⁵⁶ *Protocolul*, f. 267-268

Primul dintre cele două materiale este de fapt un scurt rezumat despre istoria țiganilor, extras din sursele bibliografice ale epocii și din „auzite”, adică din ceea ce se povestea despre ei printre „contemporani”. Lectura sa ne face să credem că autorul cunoștea lucrările lui S. Moncada, L.A. Muratori, I. Thomasius și I.B. Wiessenbruch, la acesta din urmă făcându-se chiar o referire în text⁵⁷. El pornește în consemnarea sa, de la credința că Africa a fost locuită din vechime de oameni înapoiți, nesupuși și murdari, care rătăceau dintr-un loc în altul. Distinge, în acest continent, o mulțime de țări, cele mai de seamă fiind, după opinia sa, Egiptul, pe bună dreptate, desigur, „Barbaria, Nigeria, Sakka și alte multe țări”⁵⁸, luându-le, apoi, pe rând și prezentându-ne anumite informații despre cei ce le locuiau, văzuți numai în culori negre. Aflăm, astfel, că odinioară, între localnicii din Egipt trăiau o mulțime de venetici, țiganii desigur, cu pielea neagră sau brună, îmbrăcați sumar, urâți, murdari și impertinenți, leneși și proști, obișnuiți să doarmă întreaga zi, să se hrănească cu plante crude, să umble din sat în sat, practicând un nesemnificativ comerț ambulant. Localnicii, însă, ospitalieri din fire, deoarece ei au primit pe melegururile lor, precum se știe și *Sfânta Familie*, respectiv pe Iosif, Maria și Isus, urmăriți de crudul „împărat” Irod, îi agreau pe cei amintiți, fiind capabili, de aceea, chiar „să-și împartă bunurile cu ei”⁵⁹. La fel stăteau lucrurile și în „Barbaria”, locuită de niște oameni asemenea țiganilor, „duri, murdari, cafenii, proști, neciopliți, lași, lipsiți de omenie, zdrențăroși, dar totuși plini de trufie”, cu un cuvânt încărcăți de toate păcatele lumii, astfel încât cu greu am putea imagina defecte care să nu le lipsească. Ca să fie credibil, consemnatorul ne spune că „barbarezii” sau locuitorii Barbariei i-au amăgit până și pe romani, sărmanii de ei, ca și cum nu aceștia ar fi cucerit odinioară și șters de pe fața pământului celebra Cartagină a punilor, și că acel teritoriu a fost un fel de cloacă, unde s-au refugiat o mulțime de popoare, între care „canaaneenii” alungați de biblicul Iosua de pe „pământul sfânt”, și de unde au plecat altele, încărcate și acestea de toate defectele. Nu mai bine stăteau lucrurile nici în Nigeria sau „Negrisia”, locuită de negri, despre care în lucrarea rezumată în *Protocol* se consemnează că aveau, la fel ca maurii, o aversiune consistentă față de oamenii albi, imaginându-și că pielea diavolului ar fi ca cea a acestora din urmă și, în părțile ei sudice, de „o mulțime de șarlatani și vagabonzi asemănători tătarilor”, adică țiganii, obișnuiți, datorită căldurii, să umble aproape goi, care ziua dormeau, iar noaptea, pe răcoare, nu făceau altceva decât să cânte la vioară, la drâmbă și fluier, dansând și „topăind”, sau să jefuiască și să înșele pe cine puteau. Trăiau și ei în corturi, și aveau, ca și cei din Egipt, foarte multe defecte, căci erau „hoți, mincinoși, puși pe înșelăciuni”, nedându-se în lături de a-și vinde până și părinții, soția sau copiii⁶⁰. Ei se ocupau, încă din timpurile faraonilor, cu deochiatul și cu vrăjitoria, căci pe vremea lui Moise și Aaron reușiseră, așa cum scrie în *Vechiul Testament*, să-și transforme toiegele în șerpi.

Acest expozeu, cu tentă etnologică, este plin de exagerări, căci identifică pe vechii băștinași ai Egiptului, pe creatorii măreței culturi și civilizații de aici, cu un popor gregar, nesupus regulilor sociale obișnuite, detestat de toată lumea, despre care se credea că a migrat în Europa, infestând-o cu defectele sale. Cel care a compus materialul se întrebă, totuși, de unde au sosit țiganii în Europa, și apreciază, pe baza celor citite în diverse cărți, și asemenea autorilor lor, că sunt originari din Numidia, de unde au trecut în Egipt, locuind acolo vreme îndelungată, ca ostași ai faraonilor, postură din care i-ar fi prigonit, și în cele din urmă alungat, pe izraeliți sau evrei. După ce faraonii au renunțat la serviciile lor, au fost transformați în robi sau lucrători pe bogatele pământuri egiptene, fapt care nu le convenea, nefiind obișnuiți să muncească. Rezultatul a fost că, *in corpore* „Cu cățel și purcel, cu puradei și muieri, au bătut tobele, și în frunte cu voievodul lor, unii călare alții pe jos, au părăsit

⁵⁷ Vezi S. de Moncada *Expulsion de los Gitanos*, in *Restauracion politica de Espania*, Madrid, 1619, apud Angus Frazer, *op.cit.*, p.328; L.A. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, volumele 18 și 19, Milano, 1730-1731, apud Angus Frazer, *loc.cit.*; I. Thomasius, *Disertatio philosophica de Cingaribus*, Leipzig, 1671, trad. germană, 1702, apud Angus Frazer, *loc.cit.* și I.B. Wiessenbruch, *op.cit.*

⁵⁸ *Protocol*, f. 266-267

⁵⁹ *Ibidem*

⁶⁰ *Ibidem*

Egiptul”⁶¹. În materialul din *Protocol* se precizează că există și o altă explicație a părăsirii Egiptului de către țigani, și anume aceea că, chipurile, ea ar fi o pedeapsă, asemenea celei suferite de evrei pentru crucificarea Mântuitorului, din partea lui Dumnezeu, întrucât ei ar fi fost cei care s-ar fi opus adăpostirii lui Iosif, Maria și Fiului lor Sfânt, când au sosit în Egipt, încercând să-l informeze pe Irod despre prezența lor acolo. Mergând mai departe, autorul ne informează că, după părerea unora dintre istorici, din rândurile soldaților lui Irod, care au ucis „prunci nevinovați” la Betleem ar fi făcut parte și un țigan, și că, în acel moment Dumnezeu a hotărât ca reprezentanții acestui neam să devină pe vecie „peregrini ai lumii”. El mai spune, prevalându-se de o scriere a amintitului Johan Benjamin Weissenbruch, că mai târziu, împlinind această poruncă dumnezeiască, de la care nu se puteau sustrage, 14.000 de țigani, conduși de un oarecare „voievod” Miška, împreună cu „cai, câini, porci, bucățele de aramă, fier, argint și aur” au trecut în Asia Mică și de aici în Europa⁶². De fapt el precizează că gruparea amintită s-a deplasat inițial în Siria, apoi în „Iliria, Moldova, bântuind multă vreme pe aceste meleaguri”, de unde au ajuns în cele din urmă, în Polonia, Ungaria și Germania, lăsând în urma lor amintirea a „numeroase blestemății, motiv pentru care au fost alungați de pe aceste teritorii, mulți fiind spânzurați, iar alții trași pe roată”⁶³.

După pătrunderea lor în Imperiul habsburgic, respectiv în Austria și Cehia, împărații au dat câteva ordine, încercând să le „îmbunătățească” soarta, pentru a-i integra comunităților stabile, fapt care a reușit să le mai îmblânzească moravurile. Acolo unde s-au așezat practicau diferite meserii, cerșeau sau pur și simplu furau, infestând locul, dacă ar fi să-l credem pe autorul acestei consemnări, cu „viermii și purecii”, pe care îi aduseseră cu ei din Egipt. Numele de „țigan” ar putea proveni de la „ținutul” lor de obârșie „Zvertsigan” din Africa, unde „sunt mulți cai albi, pe care acest popor, apoi, i-a schimbat pe alții”, se scrie cu naivitate, în *consemnarea* amintită⁶⁴. Celor veniți în Ungaria li s-a dat inițial denumirea de „locuitori noi” sau turci-mauri, la care însă s-a renunțat în scurtă vreme⁶⁵. Referirile făcute în articolul din *Protocol* reafirmă că țigani erau oameni răi, care se închinau lunii și soarelui, convinși fiind că din „căsătoria” acestora s-au născut stelele. În ele se mai spune că țigani nu agreau șesurile, vânturile de toamnă, fântânile, spânzurătorile, munții, văile, cimitirele, coasele, hârlețele și că, în plus, „la vederea unui lup se sperie și se îmbolnăvesc”⁶⁶. Citind înșirarea acestor cusururi, e greu să nu te gândești că subiecții „Țiganiadei” lui Ion Budai-Deleanu, puteau fi găsiți între acești indivizi cu destulă ușurință. Autorii vechi, între care și germanul Melanchton (1497-1560) pe numele său adevărat Philipp Schwarzett, impresionați de „scăderile” etice ale acestei etnii, răspândită în mai multe țări ale Europei, purtați de imaginație, au încercat să descopere similitudini, pe baza cărora să-i „înrucească” pe țigani cu alte neamuri. Cel amintit spunea, de exemplu, așa cum notează notarul în *Protocol*, că ei provin sau sunt originari din provincia italică Apulia, cu capitala la Napoli, întrucât și acolo locuiau, pe vremea sa, oameni asemănători din punct de vedere rasial și comportamental, mincinoși, leneși, obraznici, antrenați în comerțul cu cai, în cerșit sau diverse meserii (tinichigii și fierari), iubitori de muzică și viață ușoară, disprețuitori ai religiei creștine etc. Amintind toate acestea, cel care a făcut consemnarea, adică autorul manifestă, însă, un dubiu asupra veridicității lor totale, spunând că sunt „doar relatări ale unor istorici, nedemonstrate documentar, pe care suntem liberi să le credem sau nu”⁶⁷. Și pentru că trăia într-una din țările Împărăției habsburgice, el consemnează și data pătrunderii țiganilor în aceasta, constatând, pe baza unei informații provenite dintr-o scriere a eruditului S. Münster, intitulată *Cosmographia universalis*, tipărită la Basel, în

⁶¹ *Ibidem*

⁶² *Ibidem*

⁶³ *Ibidem*

⁶⁴ *Ibidem*

⁶⁵ De fapt prin decretul din 1761 Maria Thereza a hotărât ca țigani din Ungaria să fie numiți „maghiari noi” sau „noi coloni”, să fie duși la oaste, sau să învețe meserii. La aceste ordine, însă, s-au opus ofițerii din armata imperială, refuzând să accepte, sub comanda lor, militari de etnie țigănească, și meseriașii autohtoni din orașe și sate, ostili de asemenea ucenicilor de această etnie.

⁶⁶ *Protocolul...*, f.266-267

⁶⁷ *Ibidem*

1550, că ei au pătruns în Ungaria sub conducerea unui voievod al lor, amintitul Mișka, în 1411, pe vremea împăratului Sigismund de Luxemburg (1387-1437)⁶⁸. La sosirea în Ungaria țiganii erau păgâni, cinstindu-și conducătorul ca pe un zeu. Îmbrăcat în „straie domnești”, voievodul lor s-a prezentat în fața împăratului și-a obținut, de la acesta, permisiunea de a se așeza, împreună cu conaționalii săi, printre băștinași, papa Grigore al XVI-lea (1406-1415) confirmându-i, apoi, și el acest drept, sau privilegiu, cu condiția, desigur, a grabnice creștinării⁶⁹. Autorul trece, apoi, la prezentarea unor informații biblice, de natură „legendară”, cu privire tot la originea țiganilor, apreciind, de astă dată bazându-se pe scrierile filosofului Boetius, că aceștia s-ar trage, alături de alte popoare congenere lor, locuitoare în Africa, din fii scârbosului Esau⁷⁰ (sau Isau), sau din recabiți, urmașii lui Recab, (sau Rucab) cărora acesta le poruncise să nu consume vin, să trăiască în corturi și să nu cultive pământul⁷¹. Ca urmași ai recabiților venind în Europa, țiganii au încălcat unele dintre aceste dispoziții, cum ar fi cea referitoare la interdicția consumării vinului, procedând, apoi și la schimbarea numelui. În material se afirmă că, asemenea recabiților, țiganii au continuat, și în urma venirii lor în Europa, să trăiască ca niște paraziți, după munca altora, fiind trândavi și vagabonzi și neavând nici „orașe, nici sate, nici animale” pentru muncile câmpului, Ei „nu ară, nu seamănă, nu seceră, nu cosesc, nu prășesc, n-au case împodobite, nici paturi așternute”, căci, „palatul cel mai de preț le este cortul gol, coliba afumată, nevisând nici la vii, câmpuri sau imașuri, nici la vară sau iarnă și nepreocupându-i viitorul”⁷². Aceste informații rămân a fi considerate de către cititori, așa cum afirmă cel care le consemnează, fie adevărate, fie incerte, fiecare dintre ei fiind „liber să creadă cum dorește”⁷³. Revenind, în încheierea consemnării sale, la gânduri mai bune privind-i pe țigani, cel care a redactat materialul scrie că, indiferent de originea lor, cei din Ungaria, respectiv și cei din Transilvania, sunt un popor „singuratic”, deosebit de celelalte, prin limbă în primul rând, apoi prin comportare și temperament, prin aspect fizic și prin port, căci nu apreciază ocupațiile țăranilor agricultori, deși ei înșiși sunt meșteșugari și negustori iscusiti, purtând, în loc de sumane, cojoace și opinci, „cizme galbene și roșii cu pinteni”, precum și „haine colorate și mătăsoase”⁷⁴. Deși duc o viață extrem de grea, sunt foarte rezistenți, dovada constituind-o felul lor mizerabil de hrănire; ei au stomacul foarte „sănătos”, capabil să digere orice, mai ales carnea stătută, în multe cazuri gătită fără nici un condiment, se arată în finalul consemnării referitoare la originea și istoria lor⁷⁵.

A doua consemnare privind-i pe țigani, intitulată „*Organizarea țiganilor din întreaga Ungarie în 1768*”, după cum am amintit, este un poem elegiac, compus cu mare talent poetic, îndată după ce Maria Thereza a dispus ca țiganii să devină sedentari și să se ocupe cu agricultura, asemenea compatrioților lor din Țara Ungurească. El se începe cu „exmiterea” unei tânguiei pentru faptul că la 1768, socotit de țigani un an al nenorocirilor, căci i-a îndoliat, obligându-i să se mute din corturile lor tradiționale în case țărănești, au ajuns la cheremul *domnilor de pământ*. De fapt acest lucru, adică sedentarizarea lor, s-a făcut dintr-o dată și la poruncă împărătească, care-i obliga să are, să semene, să-și construiască locuințe stabile, termenul punerii în practică fiind între ultimele zile ale primei luni din postul Crăciunului și 7 ianuarie al anului următor, respectiv cu ceva mai mult de o lună. Plin de nostalgie, autorul relatează că „ocupațiile” tradiționale ale țiganilor, comerțul cu cai, sau trocul, colindatul sau cerșitul din sat în sat, în haine multicolore, locuirea în corturi și scutirea de impozite le-au fost interzise, ordonându-li-se să se îmbrace asemenea țăranilor, să poarte numele de „locuitori noi”, să învețe limba băștinașilor etc. Aceste „impuneri” au

⁶⁸ *Ibidem*

⁶⁹ *Ibidem*

⁷⁰ În acest loc autorul se referă, ca sursă de inspirație, și la diferite cărți din *Vechiul Testament*, cum ar fi *Cartea I a lui Moise*, capitolul 36

⁷¹ *Vezi Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului biblic și de misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p.768, *Eremita*, cap. 35, 8-10

⁷² *Protocolul...f.266-267*

⁷³ *Ibidem*

⁷⁴ *Ibidem*

⁷⁵ *Ibidem*

stârnit nemulțumirea generală a comunității țiganilor din țară, și firește l-a făcut pe *poetul* autor al poemului să se întrebe ce greșală au săvârșit conașionarii săi, a căror comportare, după părerea sa, este fără cusur, căci n-au pricinuit nimănui nicio pagubă, ba dimpotrivă, comerțul și meseriile practicate de ei s-au situat întotdeauna în limita dreptății, greșelile făcute fiind aspru pedepsite, chiar cu spânzurătoarea, iar muzicanții din etnia aceasta au înveselit întotdeauna pe toată lumea. Viața și traiul țiganilor după obiceiurile străbune n-ar fi trebuit să deranjeze pe nimeni, și cu toate acestea „zeii din ceruri”, dar și „domnii pământeni” sunt împotriva lor, neacordându-le nicio grație, nicio oblăduire, supunându-i la interdicții și prigoniri. În această situație poetul și țiganii pe care-i reprezintă se nostalgiază după vremea când duceau o viață „parazitară”, cântând, „ciocănind fierul” sau făcând comerț cu animale⁷⁶. El face referire la originea egipteană a poporului său, afirmând că aceasta este nobilă, glorioasă, contrapunând-o contemporaneității rușinoase a neamului țigănesc. O tristețe duioasă se degajă din acest „expozeu”, cu referiri la, de acum, pierdutul trecut al muzicanților țigani, puși cândva să stea „la mese lângă mari domni, încălziiți de vinul bun și casa caldă”, cântând faptele, „pericolele și necazurile” faraonilor egipteni⁷⁷. El devine treptat un fel de vaiet în fața pericolului care asaltează identitatea acestei etnii, cândva *rătăcitoare*, obligată acum, *manu militari*, să se așeze printre băștinașii din Țara Ungurească și să se îmbrace asemenea acestora, purtând opinci, șubă și cojoc, în locul minunatelor haine cu găitane și fireturi. Noua lor postură i-ar obliga, în mod l, să nu mai consume, ca până atunci, hoituri sau carne de cal, dar ei nu dispun de bani ca să-și poată cumpăra pește sau alte alimente, căci sunt săraci, întrucât au fost obligați să-și vândă până și corturile, pentru a-și procura vite de jug și unelte de arat și semănat, necesare traiului, așa cum cereau ordinele împărătești, pentru a viețui, asemenea fiilor lui Adam, din sudoarea muncii lor. Acum ei trebuie să uite de farmecul și pitorescul vieții tradiționale, în care furau, tândăleau, cerșeau, călăreau, înșelau sau făceau vrăji, obligați fiind să se atingă de „scârboasele coarne de bivoli”, pentru a așeza pe grumazul gros al animalului jugul carelor, să țină de coarnele plugului, bășicându-și palmele, să lucreze cu hârlețul și cu coasa, gârbovindu-și spinările. Fără prezența zgomotoasă a țiganilor, târgurile nu vor mai însemna nimic, comerțul și numărul cailor vor scădea atât de mult, încât s-ar putea să vină vremea când bărbații, împreună cu nevestele lor, vor trebui să călărească pe boi, iar crâșmele animate de viori, pline de zumzetul vocilor vor amuți. Vor dispărea și spectacolele ieftine, de acrobație, practicate de țigani, dansurile acestor, obligați acum să devină agricultori, și să-și transforme „puradeii” sau copiii în ciurdari. Nu va mai fi nevoie nici de voievozi, pentru a-i conduce pe țigani, căci ei se vor supune dreptului public, nu celui tradițional, ca până atunci, marele lor demnitar rămânând un simplu iobag despuiat de drepturi, apăsător de greutate, ca o cămilă împovărată. Pe cale de consecință, „gloata” țiganilor nu va mai fi condusă de acel „dada” al ei, către cârciumi, pentru a bea și a juca, iar tocmelele gălăgioase și „aldămașurile care urmau după încheierea târgurilor”, vor dispărea pentru totdeauna⁷⁸. Și, ca o încununare a acestor pierderi, va surveni și dispariția „binecuvântatei” limbi țigănești, socotită a fi „dulce ca mierea”, și indispensabilă celor care o vorbesc din moși strămoși. Fără aceasta viața țiganilor nu va mai avea nici un rost, chiar dacă ea a fost, de-a lungul timpului, instrumentul de punere la cale a furturilor, de rostire a minciunilor. Neînțeleasă de băștinași, limba țigănească păstra secretele celor care o vorbeau, ferindu-i de intruziunile străinilor, de deconspirarea faptelor săvârșite. Aceștia preferă, în locul „jugului iobăgiei”, mânăuirea arcușului, dansul, bătutul tobelor, prelucrarea metalelor, urând funcționăria administrativă și denumirea de „maghiari noi”, care li s-a dat. Nefiind nimic de făcut în fața măsurilor de integrare, privindu-i pe țigani, aceștia trebuie să se resemneze, pentru a supraviețui, sperând că Dumnezeu din ceruri, care le „știe cauza”, îi va ocroti în continuare.

Autorul acestui poem, de factură romantică, extaziat în fața unei fericiri pierdute, a unui paradis lăsat în urmă, constituit, asemenea spuselor lui Tudor Arghezi, „din bube,

⁷⁶ *Ibidem*, f.268-270

⁷⁷ *Ibidem*

⁷⁸ *Ibidem*

mucegaiuri și noroi”, poate sta alături de marii creatori ai genului, chiar dacă numele său, neconsemnat în *Protocol*, a rămas în anonimat. Apartenența sa la etnia despre care a scris este sigură, așa cum rezultă din poem. Notarul sau consemnatarul său putea fi fie maghiar fie român, știutor priceput al limbii în care a făcut consemnarea. Faptul dovedește un anumit nivel cultural al acestuia, bazat pe lectură, pe folosința cărților, cele de cult fiind aproape în exclusivitate singurele frecventate în mediul românesc din epocă. Numărul lor nu era, desigur, prea mare, iar prețul atingea valori greu de apreciat. O consemnare din *Protocol* ne lămurește, în acest sens, că pe la mijlocul secolului al XVIII-lea preotul Pricop din Fughiu a achiziționat o *Evanghelie* cu 10 mariași, de la văduva „popii” Ilontie, decedat la 1753⁷⁹. Pe când trăia, acesta din urmă a avut mai multe cărți, proveniența unora dintre ele fiind dubioasă. El deținea fraudulos un *Octoih*, pierdut de către cantorul Lupul Terian în 1751, cu ocazia unei vizite pe care acesta i-a făcut-o la domiciliu. Atunci, cel amintit, după ce s-a ospătat, desigur, în casa lui Ilontie, s-a dus în ograda acestuia și s-a culcat sub un prun, punându-și cartea amintită sub cap. Când s-a deșteptat, probabil pe întuneric, a uitat-o acolo, și ea a fost găsită de soția preotului, care însă nu a mai înapoiat-o proprietarului. Gestul reprobabil al familiei lui Ilontie din Oradea a fost denunțat protopopului Ștefan Țombol, prin intermediul unui alt preot, pe nume Demetrie Cilani, care văzuse în locuința celui de mai sus. În sfârșit, după câteva înfățișări cu jurații satului Fughiu, chestiunea s-a rezolvat abia după decesul preotului Ilontie., când văduva aceluia a dăruit, alături de mai multe cărți bisericești românești (între care una purta titlul de ⁸⁰, Excelenței Sale Domnului episcop sufragane Meletie Kovács, o parte din ele rămânând în proprietatea juraților comunali⁸¹. Aceeași văduvă l-a remunerat pe amintitul preot Pricop, după ce a slujit celui decedat o slujbă de *Săringar*, cu un frumos *Molitvelnic*, care aparținuse fostului ei soț. Ne putem lesne imagina, așadar, că pe teritoriul viitoarei Eparhii greco-catolice de Oradea, circulația cărților era de timpuriu destul de mare, și ca atare numărul acestora trebuie să fi fost apreciabil. Din nefericire, însă, puține exemplare dintre acestea au ajuns până la noi, căci calamitățile care au survenit în decursul anilor le-au făcut să dispară, unele pierind în incendii, altele deteriorându-se prin uzitarea îndelungată și neglijentă în școlile confesionale de pe lângă biserici, unde erau folosite ca manuale. Din acest motiv, în general, cărțile vechi românești de cult sunt mult mai deteriorate decât ale altor neamuri sau „popoare” din Transilvania, faptul demonstrând și o anumită componentă a eticii oamenilor care le întrebuițau. Cele folosite de exemplu de sașii reformați din Transilvania sau de șvabii catolici din Banat, cu o vechime egală, dacă nu mult mai mare decât ale românilor, sunt de obicei în bună stare, adică nedeteriorate și foarte curate, pe când cele românești sunt rupte sau murdare, pline de grăsime, de ceară sau de vin, folosit la cuminecătură. Cu puțină exagerare am putea spune, lăudându-ne, desigur, că înaintașii noștri au folosit aceste cărți mai mult decât compatrioții lor din „Țara Ungurească”. Realitatea este, însă, că ei aveau mai puține cărți decât celelalte neamuri, și că, în ciuda acestui fapt, pe cele existente nu le tratau cu prea multă băgare de seamă.

⁷⁹ De fapt *Evanghelia* fusese luată ca zălog sau gaj de la văduva amintită și dată protopopului greco-catolic de Oradea, Ștefan Țombol, care a vândut-o preotului Pricop. (*Protocolul de la Oradea*, f.35-36) Moneda numită Mariaș, în care *Evanghelia* a fost plătită, bătută prima oară pe vremea Mariei Thereza, era din argint, valorând 20 de „cruce” sau creițari, adică a treia parte din vechiul florin. Numirea i s-a dat pentru că pe o față a ei era reprezentat chipul Fecioarei Maria, cu Domnul Isus în brațe. Era foarte căutată în Ungaria și în afara ei, circulând până în anul 1856

⁸⁰ Gheorghe Ciuhandu, *op.cit.* p.130

⁸¹ Este vorba de lucrarea e de Sfântul Ioan Gură de Aur, tipărită în 1691, la București, în format quarto (4 +210 pagini), pe vremea domnitorului Constantin Brâncoveanu, „prin osârdia” spătarului Nicolae Milescu, și a logofeților Șerban și Radu Greceanu, care i-au semnat și prefața. În județul Bihor au circulat mai multe exemplare, dintre care renumitul specialist Florian Dudaș pomenește pe cele de la Popești și Peștiș, celălalt fiind pomenit de noi acum, ca existând în comuna Fughiu, de unde a ajuns ulterior, în posesia episcopului Meletie Kovács (Vezi Florian Dudaș, *Vechile tipărituri românești din Țara Bihorului*, Vol.I, Editura de Vest Timișoara, 2007, p.158-1)

ALEXANDRU ION CUZA UND DIE VEREINIGUNG VON 1859 IN DEN GESCHICHTSLEHRBÜCHERN VON 1943 BIS HEUTE

*Florian KÜHRER**

ALEXANDRU IOAN CUZA AND THE UNION OF 1859 REFLECTED IN THE HISTORY SCHOOL BOOKS (1943 UNTIL TODAY)

Abstract

Cuza remains one of the most influential figures in Romanian History. The ruler's impact on modern Romanian self-awareness was almost unparalleled until the second half of the last century. School books were instrumental in creating and establishing his 'common' image. Nonetheless, this image did not evolve gradually. Several political changes marked the reception and the presentation of Cuza. These changes reflected not only upon Cuza's image, but also on those figures, contemporary or not to him, that were usually 'paired' up with him (this was namely the case of Prince/ King Charles I and Mihail Kogălniceanu, or of major medieval personalities, such as Stephen the Great and Michael the Brave). In this respect, the study therefore follows the chronological line of these evolutions.

Key words: Alexandru Ioan Cuza, Union of 1859, History School Books, Changes

Jubiläen wie der 150. Jahrestag der Vereinigung von Walachei und Moldau eignen sich in besonderer Weise, die Bedeutung historischer Ereignisse für das Selbstverständnis einer Nation und eines Staates – einer Gesellschaft – neu zu verorten. In der narrativen Dynamik im Sinne einer starken Identifikation mit dieser Nation bzw. diesem Staat (je nach Definition dieser beiden Phänomene) muss jedes Kapitel in der nationalen Meistererzählung mit einer Persönlichkeit ausgestattet werden, die den praktischen Wert zu illustrieren vermag. Vereinfacht gesagt: jede Geschichte braucht ihren Helden.

Um welche Werte und Ideen es sich dabei handelt, steht in engem Zusammenhang mit der politischen Konjunktur einer Gesellschaft. Im Fall unseres Jubiläums ist es Alexandru Ion Cuza, der die Rolle übernimmt, die Relevanz von 1859 zu vermitteln. Das semantische System um seine Figur setzt sich aus einer Reihe von Topoi zusammen, die verschiedene Schulen und Methoden der Historiographie beigetragen haben und ein Abbild ihrer Zeit darstellen. In dieser Studie soll im Zeitraum 1942-2006 untersucht werden, wie sich dieses Bild von Cuza und „seiner“ Zeit verändert hat bzw. welche Komponenten dieses Kapitels der rumänischen nationalen Meistererzählung sich als konstant erwiesen haben. Als Quellen für diese Untersuchung dienen Schulgeschichtsbücher, da sie wie kaum ein anderes Massenmedium (im weiteren Sinne) auf das historische Selbstverständnis einer modernen Gesellschaft Einfluss nehmen. Wenn bei manchem ehemaligen Schüler auch nur mehr schemenhafte Reste des Geschichtsunterrichts vorhanden sind, beruft sich doch fast jeder zumindest auf ein minimalistisches Wissen, dass sich meist auch mit dem

* Universitatea din Viena, florian.kuehrer@gmx.at

Kern des „Kanons“ deckt. So dient der Unterricht nicht nur dazu, den Bildungsgrad einer Gesellschaft zu heben, sondern wird zwangsläufig auch zum Vermittler ihrer gängigen Paradigmen. Für welche Paradigmen steht Cuza?

Petre P. Panaitescu 1942 erschienene „Istoria Românilor pentru clasa a VIII-a secundară“ wurde in den Jahren 1990 und 1991 noch einmal als interimistisches Geschichtslehrbuch aufgelegt und scheint somit am Anfang und am Ende der realsozialistischen pädagogischen Historiographie zu stehen. Der Autor weist einleitend auf die Verspätung des rumänischen Nationsbildungsprozesses hin: *„Deși cele două principate [...] erau locuite de același popor cu aceeași limbă și deși organizarea lor politică și socială, situația lor, era asemănătoare, totuși ideia unirii lor într-o singură țară apare destul de târziu, abea în veacul XIX“*.¹ Im Stile des Aufklärers blickt er in die Geschichte zurück, um auf das eine oder andere „Missverständnis“ in der Historiographie hinzuweisen: Stefan der Große hätte die Walachei mehrmals erobert, jedoch nicht daran gedacht, das Land für sich zu behalten, sondern muntenische Herrscher ernannt. Michael der Tapfere hätte die beiden Fürstentümer und Siebenbürgen für einen Moment zusammengeführt. Hierbei hätte es sich jedoch um keine Vereinigung, sondern um eine Eroberung gehandelt, die nicht der Idee nationaler Vereinigung entsprungen wäre.² Die Chronisten Miron Costin, Constantin Cantacuzino und Dimitrie Cantemir hingegen hätten die Idee der Einheit des rumänischen Volkes durchaus vor Augen gehabt – den Schluss, dass *„un singur popor“* auch *„un singur stat“* gründen müsse, hätten sie jedoch nicht gezogen. Freilich ließen sich im Laufe der rumänischen Geschichte Zeichen nationaler Solidarität nachweisen, so z. B. als der moldauische Fürst Mihail Racovița (gest. 1744) im Zuge eines Feldzuges befohlen hätte, die Rumänen der Maramuresch zu verschonen. Die Idee der Union wäre aber erst in der Zeit des nationalen Erwachens durch westliche Einflüsse im 19. Jahrhundert aufgekommen.³ Die Intellektuellen der 1848er-Generation hätten gewusst, dass das Ideal einer vollständigen Vereinigung aller Rumänen noch nicht zu erreichen gewesen wäre. So hätte man sich vorerst mit der Vereinigung von Moldau und Walachei begnügt.⁴

Panaitescu beschreibt *„Cuza-Vodă“* als einen *„om inteligent și vioi“*, dem es gefallen hätte, mit den einfachen Menschen zu sprechen.⁵ So hätte er Missbrauch und Ungerechtigkeit aufgespürt und das Land Schritt für Schritt verändern wollen, jedoch immer mit einem Blick auf die alten rumänischen Gepflogenheiten.⁶ Die endgültige Vereinigung der beiden Fürstentümer wäre für Cuza nicht weniger als ein Schritt in Richtung eines noch größeren Ideals gewesen: *„unitatea tuturor Românilor, la care el s’a gândit întotdeauna“*.⁷ Seit seiner Thronbesteigung hätte er an nichts anderes gedacht als vom französisch-italienisch-österreichischen Konflikt zu profitieren, um einen Teil der *„Rumänen in Österreich“* zu befreien.⁸ Als sich jedoch die Ungarn an Cuza gewandt hätten, um ihn im Aufstand gegen Österreich um Hilfe zu bitten, hätte der Fürst abgelehnt: *„Nu voi ajuta Ungaria să se ridice până ce nu voi ști cu siguranță că Ungurii sânt de acord cu România de peste Carpați“*.⁹ Letztendlich hätte Cuza sein Reformwerk (die Säkularisierung der klösterlichen Besitztümer und die Einführung des Besitzrechts für die Bauernschaft) nicht mehr vollendet gesehen, denn trotz all seiner besonderen Talente, all seines Patriotismus und aller nützlichen Reformen hätte es ihm an der *„Autorität eines Souveräns“* gemangelt.¹⁰ Cuza selbst hätte mehrmals betont, dass er bereit wäre, sich zugunsten einer *„fremden Dynastie“* zurückzuziehen. Nicht weniger wahr wäre allerdings, so merkt Panaitescu kritisch an, dass die Entthronisierung Cuzas *„după marile servicii ce adusese țării era o faptă urâtă, care*

¹ Petre P. Panaitescu, *Istoria Românilor pentru clasa a VIII-a secundară*, Bukarest 1990, 286. (Unveränderter Nachdruck von 1942.)

² Ibidem.

³ Ibidem.

⁴ Ibidem, 287.

⁵ Ibidem, 292.

⁶ Ibidem, 293.

⁷ Ibidem, 294.

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem, 296.

¹⁰ Ibidem, 299.

*rămâne ca o pată în istoria noastră.*¹¹

1947, noch bevor der König abdanken musste, erscheint unter der Koordination des „Staatshistorikers“ Mihail Roller (1908-1958) die erste sowjetisch-rumänische Version einer „Istoria României“: Die Aktionen der unteren Schichten seien „zu wenig stark“ gewesen und die rumänische Bourgeoisie schwach und feige. Darum hätten die Bojaren ihre Vorstellungen eines „actul national“ umsetzen können, jedoch ohne die sozialen Folgen zu berücksichtigen. Trotzdem hätte die Vereinigung vom 24. Jänner 1859 die Grundlagen für soziale Reformen geschaffen und generell zur Entwicklung des modernen Rumäniens beigetragen.¹² Während der Regierungszeit Cuzas sei ein erbitterter Kampf um eine Ausweitung des Wahlrechts geführt worden. In diesem Kampf hätte sich das Bürgertum – in der materialistischen Teleologie eine notwendige Vorstufe zum „Endziel Kommunismus“ – jedoch uneinig gezeigt, kritisiert Roller die politischen Vorgänge jener Zeit.¹³

Cuza, der mit der sich entwickelnden Bürgerschicht verbunden gewesen wäre, hätte sich beeilt, das Land mit bürgerlichen Institutionen auszustatten. Er selber hätte aus der „*boierimea de mijloc*“ gestammt und kommerzielle Interessen gehegt, weswegen es sich auch auf die „*elemente ridicale din această pătură*“ gestützt hätte, wie Roller kryptisch formuliert.¹⁴ In Cuzas und Mihail Kogălniceanus Regierungszeit wäre mit der Vereinigung der Fürstentümer die Autonomie gestärkt und die Grundlagen für einen modernen rumänischen Nationalstaat gelegt worden, denn die Säkularisierung der Klöster, eine Verbreiterung der Wählerschaft und die Ausstattung der Bauern mit Eigentum hätten einen schweren Schlag gegen die Feudalordnung dargestellt. Durch diese Maßnahmen hätten sich Cuza und die Regierung Kogălniceanu in die „Geschichte des Landes eingeschrieben“ und zu ihrer Entwicklung beigetragen, auch wenn sie bis zum Schluss das Problem der Bauernschaft nicht lösen und die Feudalmacht nicht völlig beenden hätten können.¹⁵

Im Jahr nach dem Regierungsantritt Nicolae Ceaușescu erscheint unter den Ägiden Dumitru Almaș', Gheorghe Georgescu-Buzău und Aron Petric die „Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a“, ein Schulbuch, das den Übergang zwischen der internationalistisch-stalinistischen Historiographie ab der Machtübernahme durch die Kommunisten und der nationalistisch geprägten Ära, die schon in den letzten Jahren der Regierung Gheorghe Gheorghiu-Dej (1901-1965) eingeleitet worden ist, markiert. Im Laufe der gesamten feudalen Epoche hätte das rumänische Volk in drei getrennten Staaten gelebt: Transsilvanien, der Moldau und der Walachei. Die Gemeinsamkeit von Ursprung, Sprache und Kultur ihrer Bewohner, starke wirtschaftliche und politische Beziehungen und der Kampf gegen Gefahren, die alle in gleichem Maße bedroht hätten, hätte das Volk danach streben lassen, sich in einem einzigen Staat zu vereinigen.¹⁶ Die Bauernschaft hätte sich von der Union erhofft, dass sich die sozialen, wirtschaftlichen und politischen Verhältnisse änderten. Zudem hätten sie damit die Hoffnung auf nationale Unabhängigkeit verbunden. Die Arbeiter und Handwerker hätten ihrerseits Freiheit und die Verbesserung der Lebensumstände erwartet, während das Bürgertum sich vor allem für einen Nationalstaat interessierte, weil dieser einen sicheren Binnenmarkt garantiert hätte, der der Entwicklung einer autochthonen Industrie zugute gekommen wäre. Außerdem verbände man mit der Vereinigung auch die Befreiung von der osmanischen Herrschaft.¹⁷ Gegner der Vereinigung ist hier nicht mehr die gesamte Bojarenklasse, sondern „*cîteva familii de mari boieri conservatori*“, die die existierenden Verhältnisse vor allem Hinsichtlich der Grundbesitzverhältnisse beibehalten hätten wollen. Almaș verzichtet völlig auf eine Nuancierung und teilt die Gesellschaft in zwei Lager: „*unul progresist, favorabil Unirii* –

¹¹ Ibidem, 300.

¹² Mihail Roller (Koord.), *Istoria României*, Bukarest 1947, 460.

¹³ Ibidem, 461.

¹⁴ Ibidem, 462.

¹⁵ Ibidem, 481.

¹⁶ Dumitru Almaș, G. Georgescu-Buzău, Aron Petric, *Istoria României. Manual pentru clasa a XI-a*, Bukarest, 1966, 212.

¹⁷ Ibidem, 213.

*curentul unionist – și altul reacționar, potrivit Unirii – curentul antiunionist.*¹⁸

Durch die Vereinigung von Moldau und Walachei wäre die Basis für den „nationalen rumänischen Einheitsstaat“ geschaffen worden, der eine große Macht im Kampf für die Erringung der nationalen Unabhängigkeit dargestellt hätte. Almaș legt in der Folge den Automatismus der historischen Materialismus dar: Die nationale Einheit hätte die Entwicklung des Kapitalismus erleichtert, der wiederum zur Ausbildung eines wachsenden Proletariats geführt hätte. Dieses hätte in der Folge die historische Rolle übernommen, das ganze Volk im Kampf für die soziale und nationale Befreiung anzuführen. Der Prozess der nationalen Einigung, fügt Almaș hinzu, wäre 1918 vollendet worden.

Resümierend bezeichnet Almaș die Herrschaft Cuzas als einen bedeutenden Schritt vorwärts in der Geschichte Rumäniens, denn trotz ihrer kurzen Dauer hätte sein Reformprogramm zumindest einen Teil des revolutionären Programms von 1848 umgesetzt. Deswegen würde das Volk „o frumoasă amintire domnitorului Alexandru Ioan Cuza, lui Mihail Kogălniceanu și altor luptători pentru unire și reforme democratice“ bewahren.¹⁹

Durch innere und äußere Umstände hätte das rumänische Volk in getrennten staatlichen und provinziellen Einheiten gelebt. Aber weder diese staatliche Teilung, noch Fremdherrschaft hätte die einheitliche Entwicklung und die Kontinuität des rumänischen Volkes auf dem Territorium, auf dem es entstanden wäre, aufhalten können, schildert das Autorenteam um den Koordinator Ștefan Pascu in der „Istoria României“ für die 12. Klasse.²⁰ Das Volk hätte seine Sprache, seine Trachten, Traditionen, Gewohnheiten, sein nationales Wesen bewahren können.²¹ Im Schulbuch werden wie schon 1966 die permanenten Verbindungen „între teritoriile de o parte și de alta a Milcovului, între acestea și Transilvania“²² betont.

Die Ausrufung Cuzas zum Herrn der beiden Fürstentümer hätte großen Enthusiasmus ausgelöst: „Mulțimea imensă aclama din toată inima pe domnitor, în care își punea nădejde unei vieți mai bune.“²³ Die Bevölkerung in „allen rumänischen Provinzen“ hätte nun auf den günstigen Moment für die Vereinigung mit dem „Țară“ gewartet.²⁴ Cuzas Regierungsjahre werden als glänzend bezeichnet, auch hier sieht man – konform den Ideen der 1848er und des Programms der Unionisten – die Basis für ein modernes Rumänien gelegt.²⁵ Mit seinem Tode im Exil wäre einer der größten Söhne des Landes gestorben, „cel care contribuise atât de mult la înălțarea și întărirea patriei, la ridicarea și luminarea poporului român.“²⁶

In der „Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană“ aus dem Jahr 1993²⁷ wird ebenfalls der große Enthusiasmus, der „pretutindeni unde trăiau români“ durch die Doppelwahl Cuzas ausgebrochen wäre, geschildert. Drei Punkte werden als Cuzas „meritul incontestabil“ bezeichnet: sein energischer Einsatz für das Programm der Unionisten, seine Reformen, die zur Modernisierung Rumäniens beigetragen hätten und dass er verstanden hätte, wann es Zeit gewesen war, sich zurückzuziehen, um seinen Nachfolgern die Möglichkeit einzuräumen, „de a realiza integral aspirațiile poporului român: independența și unitatea deplină.“²⁸ Seine erzwungene Abdankung wäre keine Überraschung gewesen, „bedauerlich“ aber der Stil, in der sie stattgefunden hätte.²⁹

¹⁸ Ibidem. Hervorhebungen im Original.

¹⁹ Ibidem, 224.

²⁰ Ștefan Pascu (Red. und Koord.), Istoria României. Manual pentru clasa a XII-a, Bukarest 1979. Am Schmutztitel sind zudem ausgewiesen: Acad. Prof. Constantin Daicoviciu, Acad. Prof. Miron Constantinescu, conf. Univ. Hadrian Daicoviciu, Traian Lungu, cercetător principal, Gh. Smarandache, profesor de liceu, Alex. Porțeanu, cercetător principal, Ion Oprea, cercetător principal și prof. Univ. Aron Petric.

²¹ Ibidem, 202.

²² Ibidem.

²³ Ibidem, 208.

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

²⁶ Ibidem.

²⁷ Mihai Manea, Bogdan Teodorescu, Istoria Românilor. Epoca modernă și contemporană“, Bukarest 1993. Als Mitarbeiter sind angegeben: Adrian Pascu, Adina Ioana-Șerbu, und Dumitra Teodorescu.

²⁸ Ibidem, 91.

²⁹ Ibidem, 97.

Im Jahr 1999 werden in Rumänien sogenannte „parallele Lehrbücher“ zugelassen – erstmals gibt es keine alleinige zentrale Meistererzählung mehr, sondern eine gewisse Vielfalt in der pädagogischen Historiographie. Im Umfang stark reduziert, bleibt weniger Platz für den vorher praktizierten epischen Monumentalstil: knapp werden die Ereignisse um 1859 geschildert, die Person Cuzas im Mittelpunkt, jedoch kaum mit Pathos oder Mythos verbrämt³⁰. So schreibt z. B. Liviu Lăzar, dass unter der Herrschaft Cuzas die Richtung eines „*regimul modern, parlamentar și constituțional*“ eingeschlagen worden wäre. Im Mittelpunkt stehen die Vereinigung, die politischen und sozialen Reformen. Cuza steht bei Lăzar auch für das Gleichgewicht zwischen den verschiedenen politischen Fraktionen, auch wenn er die letzten Jahre seiner Regierung autoritär führte.³¹ In der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts hätte sich eine Gesellschaft nach westlichem Vorbild ausgebildet. Während sich jedoch im Westen die Politik dem kapitalistischen Modell anpassen hätte müssen, hätte es in Rumänien an der Politik gelegen, ein kapitalistisches System zu entwickeln.³²

Bei Nicoleta Dumitrescu, Mihai Manea und Cristian Nita (2006) wird Mihail Kogălniceanu zur Bedeutung der Vereinigung zitiert und so der Pathos vergangener Formulierungen durch die „Hintertür“ wieder hereingelassen: „*Dorința cea mare, cea mai generală, aceea hrănită de toate generațiile trecute, [...] este unirea Principatelor într-un singur stat, o unire care este firească, legiuită și neapărată, pentru că în Moldova și în Valahia suntem același popul, omogen, identic ca nici un altul, pentru că avem același început, același nume, aceeași limbă, aceeași religie, aceeași istorie, aceeași civilizație, aceleași instituții, aceleași legi și obiceiuri, aceleași viitor de asigurat și în sfârșit aceeași misie de împlinit.*“³³

Wenn bei Lăzar Cuza als ausgleichende Persönlichkeit dargestellt wird, ist es hier die Zerrissenheit, die Cuza sein Amt kostet: Trotzdem es ihm gelungen wäre, „*ambitiosul său program legislativ și de organizare a unor instituții moderne*“ umzusetzen, hätte die „monströse Koalition“ gegen ihn agitiert: die Konservativen wären gegen seine Wahlrechts- und Agrarreform gewesen, die radikalen Liberalen hätten ihn hingegen vorgeworfen, zu moderat zu sein.³⁴

Das unter der Koordination Iulian Cârțânăș entstandene Manual hebt sich von den anderen ab, weil es (wieder) den direkten Weg einer subjektiven Verortung Cuzas in der Geschichte geht: Aus einer alten moldauischen Bojarenfamilie stammend, wäre Cuza „eine der großen Persönlichkeiten in der Geschichte der Rumänen“ gewesen. Sein wenig an Karriere oder Reichtum interessiertes Gemüt und seine Verbindungen „*cu societățile de tip masonic*“ hätten ihn in die höchste Staatsfunktion gebracht. Cuza wäre im Bewusstsein der Rumänen als der Fürst der Vereinigung und als Verwirklicher des Besitzrechtes für Bauern geblieben.³⁵ Die Vereinigung von 1859 wäre das Resultat des Kampfes der Rumänen unter der Führung einiger Persönlichkeiten gewesen, die darin eine erste Etappe zur Schaffung Großrumäniens gesehen hätten.³⁶ Auch Lajos Kossuth darf in diesem Buch den Enthusiasmus nach der einstimmigen Wahl schildern. Das Zitat endet mit dem Satz: „*Un astfel de spirit este necesar pentru ca un popor să întemeieze patria sa sau s-o reconstituie, dacă a pierdut-o.*“³⁷

³⁰ Vgl. die Geschichtsbücher für die 12. Klasse „Istoria Românilor“ unter der Leitung von Sorin Mitu (Coord.), Bukarest 1999, 52f und die „Istoria“ von Liviu Lazăr u.a., Bukarest 2003, 62f.

³¹ Liviu Lazăr, Istoria. Manual pentru clasa a 12-a, Bukarest 2003, 62.

³² Ibidem, 63.

³³ Nicoleta Dumitrescu, Mihai Manea, Cristian Niță, Adrian Pascu, Aurel Trandafir, Mădălina Trandafir, Istoria Românilor. Manual pentru clasa a XII-a, Bukarest 2006, 72. (Aus einer Rede Kogălniceanu vom 19. Oktober 1857.)

³⁴ Ibidem, 76.

³⁵ Iulian Cârțânăș, Gheorghe Dondorici, Elena Emilia Lica, Octavian Osanu, Emil Poamă, Relu Stoica, Istorie. Manual pentru clasa a XII-a, Pitești, 2000, 73.

³⁶ Ibidem.

³⁷ Ibidem, 74.

Conclusio

Eine Konstante in der semantischen Struktur um die Figur Cuza und die Vereinigung von 1859 stellt der Verweis auf die „Große Vereinigung“ von 1918/1920 dar. Nur Mihail Roller scheint hier auszubrechen – für ihn ist Cuza vor allem die personifizierte Schwelle am Übergang von der feudalistischen zur kapitalistischen Gesellschaftsordnung. Darum rückt Roller den „kleinen Bojaren“ Cuza von den (Groß)Bojaren weg, indem er seine Verbindung zum Bürgertum betont. Almaş (1966) thematisiert die sozialen Probleme ebenso wie die nationale Komponenten wieder an Bedeutung erlangen: die „drei rumänischen Länder“ kommen ins Spiel, soziale Verbesserung und nationale Emanzipation stehen nun nebeneinander. Was bei Roller in den Hintergrund gedrängt wird, kommt hier wieder zum Vorschein: der Verweis auf die nationale Erfüllung nach dem Ersten Weltkrieg. Pascus Ausführungen (1979) bringen neue Aspekte und Begriffe in die Auseinandersetzung mit der Union: es wird eine künstliche Trennung der „drei rumänischen Provinzen“ imaginiert, die durch „innere und äußere Umstände“ verursacht worden war. Das „Territorium“ kommt als semantische Komponente hinzu – das Territorium, auf dem sich das rumänische Volk gebildet hat und für sich beanspruchen darf. Die Projektion moderner politischer Verhältnisse auf vergangene Jahrhunderte wird hier unverhüllt praktiziert: Volk und Territorium gehören zusammen, die staatliche Einheit unter Cuza bedeutet eine erste politische Realisierung dieser Idee. Die Eigenschaften des rumänischen Volkes (Sprache, Kleidung, Tradition, Bräuche, „nationales Wesen“) scheinen ab einer schon in der Antike abgeschlossenen Ethnogenese unverändert tradiert worden zu sein. „Kontinuität“ wird zum historischen und politischen Schlüssel- und Kampfbegriff.

Die Schulbücher der „zweiten Generation“ nach der Wende (nach den Nachdrucken Panaitescus) scheinen nicht nur optisch, sondern auch textlich ihren Vorgängermodellen vor 1989 zu ähneln. (Ein Umstand, der sich wohl aus der Verbindung von Mangel an neueren Studien und einer Elitenkontinuität erklären lässt.) Ohne zu relativieren und auf die von der Idee eines Zentralstaates divergierenden Ansinnen der siebenbürgischen Rumänen in der Zeit um 1918 hinzuweisen, wird auch hier ausgehend von 1859 auf eine spätere „unitatea deplină“ verwiesen. In den moderner gestalteten, aber auch dünner werdenden Schulbüchern seit 1999 – in dem Jahr wurden die „parallelen Lehrbücher“ eingeführt – findet die Heldenverehrung wenig Platz. Nur beim von Iulian Cârţână (2000) koordinierten Lehrbuch wird Cuza ein eigener Abschnitt gewidmet, der seine charakterlichen Eigenschaften hervorkehrt und ihn im rumänischen kollektiven Gedächtnis verortet. In diesem Manual wird auch explizit auf ein zukünftiges „Romania Mare“ verwiesen, dass schon in den Gedanken der Gründer von 1859 gewesen wäre. Lajos Kossuths Zitat lässt offen, ob es sich bei der Gründung von 1859 um die politische Schaffung eines Vaterlandes oder deren *Wiedergründung* sei. Bei Dumitrescu (2006) wird der „Pathos“ durch das Zitat Kogălniceanus objektiviert.

Neben dem starken Bezug auf die zukünftige „unitatea deplină“ von 1918 stellt der Aspekt der Modernisierung die stabilste Konstante in der semantischen Struktur um Cuza dar. Abhängig von der politischen Konjunktur wird diese Modernisierung unterschiedlich interpretiert. Im stalinistisch-internationalistischen Rumänien deuten die Autoren die Vereinigung von 1859 und ihre Folgen im Sinne des historischen Materialismus als Übergang zum Kapitalismus als Vorstufe zum Sozialismus und Kommunismus. In der nationalistischen Ceauşescu-Ära bleibt diese Interpretation offiziell aufrecht, viel wichtiger sind hier die aber nun nationale Aspekte. Auch nach der Wende wird der Anbruch des Kapitalismus gesehen, der Modernisierungsaspekt hier deutlich am Westen orientiert und gemessen. Indirekt wird der Beginn einer „Ankunft im freien Europa“ dargestellt.

Alexandru Ion Cuza kann die positive Interpretation seiner Persönlichkeit über alle politischen Konjunkturen der vergangenen Jahrzehnte hinweg bewahren. Das Attribut „enthusiastisch“ steht in den Quellen nicht zufällig in enger Verbindung mit seiner Doppelwahl. (Anders ergeht es König Carol I., dessen Persönlichkeit vor allem im Realsozialismus angegriffen wird. Almaş z. B. merkt an, dass Carol gegen den Willen des

Volkes gekommen wäre.³⁸ So wird Cuza zum letzten Helden vor der „Ankunft“ Ceaușescus.) Die Persönlichkeit Cuzas wird jedoch nicht völlig unkritisch gesehen, Panaitescu z. B. bescheinigt ihm eine gewisse Führungsschwäche. In diesem Zusammenhang muss Mihail Kogălniceanu erwähnt werden, der sich als Cuzas „*cel mai de aproape sfetnic*“³⁹ ebenso mit einem positiven Gesamtbild an seiner Seite zu halten vermag. Cuzas Entthronisierung wird nahezu durchgehend mit dem Abgang Kogălniceanus in Zusammenhang gebracht: „*Cuza mai făcu greșala de a se despărți de înțeleptul său sfetnic Mihail Kogălniceanu și se înconjură de alți miniștri mai puțini inteligenți.*“⁴⁰ Bei Roller steht die durch Mihail Kogălniceanu angeführte Gruppe auf der Seite der besitzlosen Bauernschaft, weil er als „Lobbyist“ für die Industrie diese Gruppe mit befreiten Bauern stärken gewollt hätte.⁴¹ Auch Pascu bezeichnet Kogălniceanu als Cuzas „*primul lui sfetnic și mai apropiat colaborator*“.⁴² Gemeinsam stehen sie für den ersten Schritt in die Unabhängigkeit, gesellschaftliche Modernisierung (Wahl- und Agrarreform) und die Vision eines zukünftigen „Großrumänien“ – ein im kollektiven Gedächtnis tief verankertes Bild, zu dem das „Massenmedium Schulbuch“ seinen Beitrag geleistet hat.

ALEXANDRU IOAN CUZA ȘI UNIREA DIN 1859 REFLECTATĂ ÎN MANUALELE ȘCOLARE DE ISTORIE (ÎNCEPÂND CU ANUL 1943)

Rezumat

Cuza este una dintre cele mai importante figuri din istoria României. Impactul său asupra modernizării României a fost foarte mare. Tocmai de aceea figura lui a fost prezentată în toate manualele de istorie. Contextul politic din România a influențat adesea optica supra lui Alexandru Ioan Cuza. Studiul de față vizează modul în care a fost surprinsă personalitatea acestuia în manualele școlare începând cu anii '40.

³⁸ Vgl. Almaș, 224.

³⁹ Panaitescu, 293.

⁴⁰ Ibidem, vgl. auch Pascu, 214.

⁴¹ Roller, 462.

⁴² Pascu, 214.

REPERE ALE IMPLICĂRII COMUNITĂȚII EVREIEȘTI ÎN VIAȚA ORAȘULUI ORADEA

*Mihai D. DRECIN**

*Gabriel MOISA**2*

REFERNCES MARKS OF THE JEWISH COMMUNITY'S IMPLICATION IN THE LIFE OF ORADEA

Abstract

In the first part of the paper they present statistical data concerning the numerical evolution of the Jewish population in Oradea during the 15th century until nowadays. It results that in the period 1867-1944 their per cent in the town population continuously increases, being indisputably the majority ethnical people. The holocaust launched by the Hungarian occupation through the deportations in May-June 1944 to Auschwitz abolishes almost entirely the community from Oradea.

The Jews have remarked themselves in the modernization of the town, being very active in the domains of the industry, trade, banking, building, cultural life, teaching, medical department. The interwar period was beneficial to assert the Jews in Oradea, inclusively in the political life of the Great Romania.

Today, those of almost 800 Jews of Romanian nationality are respectable citizens of our town, being a real connection deck between past and future.

Key words: Jewish community's, Industry , Banking system, Oradea, Romania

Una dintre caracteristicile definitorii pentru marele oraș de pe Crișul Repede, de-a lungul istoriei sale de aproape un mileniu de atestare documentară, este indiscutabil multiculturalismul. El are la bază coexistența mai multor etnii și a credințelor religioase pe care acestea le-au îmbrățișat, în funcție de curente care s-au confruntat și delimitat în „biserica universală” după 1054.

Parafrazându-l pe Victor Jinga¹, în Transilvania pe lângă poporul român, „crescut” din dacii și coloniștii romanizați, născut creștin, care, mai apoi, îmbrățișează ortodoxia – creștinismul estului și sud-estului european, popoarele „venite și aduse” au îmbrățișat alte religii de sorginte vest-europeană. Reforma și Contrareforma religioasă își pun amprenta și asupra românilor băștinași din provincie, prin aderarea unor mici comunități la calvinism, mai apoi prin apariția bisericii greco-catolice.

Între etniile „venite” în Transilvania, așezate inclusiv în Crișana și Oradea, se numără și evreii.

Lăsând la o parte descoperirile arheologice din Dacia secolelor I-III d. Hr. care atestă

¹Victor Jinga, *Probleme fundamentale ale Transilvaniei*, Editura Muzeului Județean de Istorie Brașov, Brașov, 1995, p. 99-115

* Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea, mihaidrecin@yahoo.com

** Muzeul Țării Crișurilor Oradea, Facultatea de Istorie, Geografie și Relații Internaționale, Universitatea din Oradea, gabimoisa@hotmail.com

prezența coloniștilor evrei, militari și comercianți, chemați și aduși de Decebal, Traian și urmași acestora din interese militare și economice, primele documente scrise care se referă la așezarea evreilor în Transilvania datează din secolele XIV-.XV². Între aceștia se amintește de un „Judeo Joza din Varad”, deci din Oradea, în secolul al XV-lea, în timp ce din secolul următor datează un document care amintește de o cumpărare de casă evreiască în așezarea Olosig, care mai târziu va fi încadrată în orașul Oradea³.

Încadrarea Transilvaniei în hotarele Imperiului habsburgic la începutul secolului al XVIII-lea introduce noi elemente în viața evreilor din provincie, începând de la condițiile de imigrare, practicarea unor îndeletniciri care să le asigure existența, obligațiile și drepturile față de noua administrație, taxele pe care urmau să le plătească autorităților locale și fiscoșului imperial.

Politica împăraților de la Viena față de evrei a oscilat între intransigență extremă, cazul Mariei Tereza, respectiv tolerantă în declarații și propuneri de legi, care le-ar fi putut schimba situația plină de constrângeri, rămase doar pe hârtie (Iosif al II-lea, Leopold al II-lea, Francisc I, Ferdinand al V-lea)⁴. Chiar și în aceste condiții, puținele documente rămase înregistrează cazuri de veritabil umanism față de soarta unor evrei. Astfel, baronul Luetich, comandantul militar al Oradiei, ajută pe evreii care veneau la târg, uneori chiar cu forța militară, permițându-le să-și construiască „căsuțe” în care să se adăpostească pe timpul desfășurării târgului, să-și aleagă jude propriu, scutindu-i chiar de plata unor sarcini. Cancelaria aulică ungară deranjată de atitudinea militarului cezaro-crăiesc, îl reclamă la Consiliul aulic de război de la Viena pentru a nu se mai amesteca în problemele civile⁵.

Dreptul de stabilire în satele și orașele comitatului îl aveau în primul rând stăpânii de pământ și comandanții militari. Chiar dacă autoritățile vieneze, oficialitățile Transilvaniei și dregătorii comitatului austrieci, sași și unguri duceau o politică de blocare a imigrării evreilor, chiar de expulzare a acestora din provincie, întrucât făceau concurență negustorilor locali neevrei, nevoia de bani a nobililor unguri și sași, a statului habsburg explică politica duplicitară a acestora față de evrei. Cu alte cuvinte, Viena avea nevoie de bani pentru modernizarea imperiului, dar nu și de evrei.

În acest context se dispun primele conscrieri ale evreilor la nivelul comitatelor din Transilvania. În 1722 sunt amintite nominal la Oradea 4 familii evreiești; în 1727 – 6 familii înregistrate în Olosig, parte a Oradiei situată pe malul drept al Crișului Repede, în 1731 – 68 de evrei înscriși în Statutele Confreriei Sacre; în 1736 18 familii, dintre care 17 erau sub jurisdicție camerală și sub protecția comandantului militar al Cetății, iar o familie înregistrată la Seleuș era sub autoritatea Episcopiei romano-catolice de Oradea; în 1763 – 18 familii, la fel ca în 1768 (acum se precizează și numărul de persoane – 82); în 1785 – 48 de familii și 209 persoane, reprezentând 2,1% din populația totală a orașului⁶.

Evenimentele politice din Polonia, Rusia și Moldova de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, marcate de dispariția regatului Poloniei, războaiele ruso-austro-turce, ofensiva napoleoniană spre centrul și răsăritul Europei, pogromurile rusești împotriva evreilor din Galiția și Ucraina – determină o masivă emigrare a evreilor spre centrul Europei și în acest context spre Transilvania. Conscripțiile fiscale și alte lucrări statistice din prima jumătate a secolului al XIX-lea, tot mai detaliate în precizări (numărul familiilor, bărbați, femei, copiii, case, condiție socială - coloni, jeleri, locul nașterii, meseriile practicate, taxele plătite etc.), ne oferă următoarele date pentru evreii din Oradea: în 1805 – circa 800 de persoane (450 bărbați), reprezentând 3,2% din populația

² Atestarea târzie și aproximativă a numărului evreilor se explică prin „Distrușterea documentelor, omiterea... din conscripții, conscrierea..., laolaltă cu neevreii și pomenirea în listele de dări, când sunt incluși, doar a capilor de familie nu și a membrilor familiei...evreul pelerin, care străbate cu marfa satele...cu prilejul repartiției contribuției sau cu ocazia conscripției populației, lipsa de la domiciliu...”. Apud Moshe Carmilly – Weinberger, *Istoria evreilor din Transilvania (1623-1944)*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 20

³ *Ibidem*, p. 21

⁴ *Ibidem*, p. 34-41

⁵ *Ibidem*, p. 22

⁶ Ladislau Gyemánt, *Conscripția fiscală a evreilor din Bihor pentru anul militar 1828-1829*, în *Crisia*, 1995, p. 305-307

totală a orașului; 1815 – numai în cartierul Velența locuiau 57 de familii cu 33 de case; 1827 – 868 persoane, reprezentând 4,4% din populația orașului; 1828-1829 - 105 familii cu aproximativ 800 de persoane, răspândite în Olosig (2 familii), Subcetate (48 familii), Velența (55 familii) – adică 4,5 % din totalul locuitorilor orașului; 1839-1840 – 1438 persoane – reprezentând 7,5 % din locuitorii Oradiei⁷.

Revoluția de la 1848-1849 în centrul Europei a însemnat un moment de răscruce în rândul comunităților evreiești din zonă, în eforturile de emancipare, de obținere a egalității în drepturi și obligații cu națiunile recunoscute în Transilvania (ungurii, sașii, secuii). Cum armata revoluționară maghiară avea nevoie de cât mai mulți bărbați capabili să poarte arme, Iosif Bem îi atrage pe evrei de partea revoluției. Îi găsim mai întâi ca membri în gărzii naționale, apoi ca honvezi în armata de linie. Această opțiune a făcut să se atenueze ostilitatea maghiarilor față de ei⁸, formația culturală maghiară a evreilor fiind un alt element care va accelera asimilarea multora în corpul națiunii maghiare moderne în următoarele decenii. Nu întâmplător numărul maghiarilor se dublează la nivelul Transilvaniei, inclusiv a comitatului Bihor și orașului Oradea. Dacă în 1848 în Oradea sunt recenzați 2447 evrei, în 1850 cifra se ridică la 2906 suflete, reprezentând 13,7 % din populația totală⁹.

În timpul regimului neoabsolutist (1849-1860), evreii au de suferit pentru opțiunea promaghiară din timpul revoluției, mai ales din partea autorităților militare austriece. Se înregistrează, totuși, o serie de cazuri în care intoleranța față de evrei se împletește cu gesturi de toleranță. Este efectul liberalizării societății, a abandonării legilor și modelului feudal de organizare a imperiului prin legislația post-revoluționară. În acest context, participarea evreiască la dezvoltarea industriei, meșteșugurilor, comerțului, agriculturii, a profesiunilor liberale capătă proporții incomparabile cu realitatea de dinainte de 1848¹⁰.

Încheierea dualismului austro-ungar deschide evreilor din Ungaria și Transilvania o veritabilă „epocă de aur”. Implicarea lor în economia, cultura și politica Ungariei, unde devin factorul ferment, deschis spre modernizarea de tip capitalist, îi fac un element indispensabil pentru afirmarea Ungariei moderne. Mulți evrei înstăriți capătă, pe bună dreptate, eticheta de „mai maghiari decât maghiarii”. Unii dintre ei, neologii, deschiși spre modernizare și afaceri capitaliste la nivel înalt, se afirmă în elita maghiară a vremii și suferă un accentuat proces de maghiarizare, identificându-se aproape întru totul, mai puțin pe plan religios, cu națiunea maghiară. Evreii ortodocși, mai conservatori în a-și conserva etnia, își vor apăra tradițiile inclusiv puritatea vieții familiale. În acest context, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului XX, populația evreiască a Transilvaniei se dublează cel puțin, așa cum demonstrează statisticile epocii¹¹.

Recensămintele maghiare din perioada 1880-1910 însciau următoarele cifre în dreptul evreilor orădeni: 1880 – 8186 izraeliți, dintr-un total de 34.231 locuitori¹², 1900 – 12.338 dintr-un total de 54.109 locuitori¹³, 1910- 15.230 reprezentând 23,6% din populația orașului de 68.960 locuitori¹⁴.

În România Mare numărul evreilor crește la nivelul Bihorului și Oradiei datorită faptului că ei nu mai erau recenzați ca maghiari, ca de altfel nici germanii, țiganii sau alte etnii minoritare. Locuitorul orașului sau județului era contabilizat la etnia pe care o declara liber, fără constrângeri. În aceste condiții numărul maghiarilor scade serios. Județul

⁷ *Ibidem*, p. 307-311

⁸ *Idem*, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării: 1790-1867*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 177-179

⁹ *Idem*, *Conscripția fiscală a evreilor din Bihor pentru anul militar 1828-1829*, în *Crisia*, 1995, p. 311

¹⁰ *Idem*, *Evreii din Transilvania în epoca emancipării: 1790-1867*, Editura Enciclopedică, București, 2000, p. 183 și *passim*

¹¹ În 1869 avem 103.611 evrei în Transilvania și Banat, iar în 1910, ultimul recensământ la nivelul Ungariei, 223082 evrei. Cifra din 1910 trebuie privită cu circumspecție având în vedere politica guvernelor de la Budapesta de a asimila etniei maghiare cât mai mulți nemaghiari „vorbitori de limbă maghiară”. La această rubrică erau deconțați mai ales evreii: Vezi: Moshe Carmilly – Weinberger, *op. cit.* Anexa II

¹² *Studia Censualia Transilvanica*, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, *Recensământul din 1880*, Editura Staff, 1997, p. 50

¹³ *Idem*, *Recensământul din 1900*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999, p.110-111

¹⁴ *Idem*, *Recensământul din 1910*, Cluj-Napoca, Editura Staff, 1999, p. 100-101

Bihor, inclusiv orașul Oradea, avea 29.058 evrei în aprecierea demografică din 1920; 21 892 în recensământul din 1930, dintr-o populație de 82.355 locuitori¹⁵, adică 30,76 % din totalul populației, 26.949 în 1940¹⁶, din care circa 25.000 numai în Oradea¹⁷. Rezultă din aceste cifre o creștere numerică constantă a evreilor în Bihor și Oradea, ca de altfel în întreaga Românie Mare, ca urmare a regimului democratic instituit după înfăptuirea României Mari.

Încadrarea Oradiei și a unei mari părți a Bihorului în teritoriul cedat de România Ungariei fasciste a pus populația evreiască în fața unui veritabil coșmar. După îngrădirea libertăților cetățenești, exproprierea treptată a bunurilor materiale, a urmat deportarea în lagărele naziste de exterminare în perioada 25 mai – 3 iunie 1944¹⁸.

data eliberării Oradiei de către armatele româno-sovietice (12 octombrie 1944), în oraș se aflau doar 16 familii de evrei exceptate de legile rasiale și 450 de bărbați care făceau parte din două detașamente de muncă, aduși pentru deservirea unităților de apărare antiaeriană. Lor li se adăugau încă câteva persoane care au reușit să se ascundă sub diferite forme¹⁹.

În următoarele luni, din evreimea de altădată s-au reîntors în Oradea aproximativ 2000 de supraviețuitori ai lagărelor fasciste și detașamentelor de muncă. Lor li se alătură alți 4500 de supraviețuitori ai lagărelor, originari din Ardealul de nord-est. O statistică întocmită în 1946 de Comitetul Democratic Evreiesc înscrisa 6500 de evrei în Oradea, mulți sosiți din Transilvania istorică, Banat și Bucovina²⁰. După război, în contextul creării statului Israel majoritatea evreilor orădeni au plecat înspre acolo²¹. Azi la Oradea, comunitatea are în evidență 800 persoane²².

Comunitatea evreiască s-a implicat activ în viața orașului Oradea începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Reprezentanți ai acesteia sunt prezenți în viața economică, bancară, comercială și politică, în sistemul sanitar și cel școlar, dar și în configurarea arhitectonică a zonei centrale a orașului de pe Crișul Repede.

După emanciparea evreilor, aceștia au jucat un rol extrem de important în dezvoltarea economică a orașului. Sunt câteva industrii locale care se leagă direct de implicarea exclusivă a acestei comunități. Este vorba de morărit, industria chimică, de medicamente și poligrafie, dar și cea de încălțăminte, textile și de prelucrarea lemnului. Un evreu, Ioan Grünfeld, a fost cel care a exploatat pentru prima dată oportunitatea unei legături directe între Oradea și Băile Felix inițiind linii de omnibus între cele două localități în anul 1868²³, iar un altul, Roth Janos, a construit prin contribuție financiară proprie o rețea de telefonie în Oradea, care a fost preluată de stat la începutul secolului XX²⁴.

Între cele două războaie mondiale, Oradea a rămas un puternic centru industrial și comercial, o pondere importantă deținând-o capitalul evreiesc. Acesta era foarte bine implementat în cadrul industriei alimentare, în special în zona fabricării spirtului, a drojdiei și a băuturilor alcoolice: rom și lichioruri, bere, șampanie și coniac. Continuau să-și desfășoare activitatea mai vechile fabrici de spirt – Stabilimentele Industriale *Moskovits* S.P.A. și *Lederer și Kálmán* S.A. Alături de acestea au apărut întreprinderi noi cu capital evreiesc. Prin extinderea și modernizarea vechii fabrici de bere, în 1923 a luat ființă Fabrica de Bere *Dreher-Haggenmacher* S.A., care producea anual 165.000 hl de bere neagră și blondă. Cu un capital social de 50 milioane lei, ea se situa între primele cinci fabrici de

¹⁵ *Enciclopedia României*, 1939, vol. II, p. 60

¹⁶ Moshe Carmilly – Weinberger, *op. cit.* Anexa II

¹⁷ *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p. 472 (coord. Liviu Borcea, Gheorghe Gorun) (în continuare *Istoria...*)

¹⁸ Vezi calvarul evreilor orădeni în Tereza Mozeș, *Decalog însângerat*, Editura Ava, București, 1995

¹⁹ *Istoria...*, p. 475

²⁰ *Ibidem*, p. 475-476

²¹ *Ibidem*, p. 476

²² Date furnizate de dl. Felix Kopellman, președintele comunității evreilor din Oradea, în septembrie 2008

²³ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bihor, *fond Asociația micilor meseriași*, inv. 84, reg. D, (1884-95), f. 14

²⁴ *Istoria...*, p. 468

bere din România acelor ani²⁵. La acest capitol mai amintim Fabrica de Spirit și Drojdie *Lendwal*, Fabrica de Spirit *M. Löble*²⁶, etc.

Capitalul evreiesc era bine reprezentat și în panificație Alături de mai vechea Moară cu Aburi *László și Hunyadi*, în perioada interbelică a luat ființă Brutăria *Steiner Victor* [pe Bld. Regele Ferdinand nr. 23, azi str. Republicii], una dintre cele mai moderne din oraș²⁷ și Fabrica de Pâine *Elisabeta*, proprietatea fraților *Moskovits*²⁸. Același lucru se poate spune și despre capitalul evreiesc din industria de prelucrare a cărnii și mai apoi din industria dulciurilor, a ciocolatei și produselor zaharoase²⁹. În Oradea funcționa din 1936 și cea mai mare fabrică de cacao din țară - *City* - proprietatea firmei *Ludovic Citter et Comp. S.A.*

Alt domeniu care a captat atenția capitalului evreiesc a fost cel al industriei chimice. Acesta s-a concentrat mai ales în direcția fabricării produselor chimice farmaceutice, a lacurilor și vopselelor. Între cele două războaie mondiale aici funcționau mai multe stabilimente de acest fel: Fabrica de vopsele *A. Zankl și Fii*, Fabrica de diverse produse chimice a *Stabilimentelor industriale Moskovits*, etc.³⁰. Capitalul evreiesc a penetrat și zona prelucrării celuloizului. În acest domeniu au funcționat în perioada interbelică mai multe firme între care amintim: *Falk Armin S.A.* [pe str. L. Pasteur nr. 173], Fabrica *Rippner Farkas*³¹.

În ceea ce privește domeniul industriei ușoare se poate spune că și aici capitalul evreiesc era bine reprezentat. În zona industriei textile amintim atelierul de confecționat pălării *Flora*, aflat în proprietatea lui *Heller și Deutsch*, și Fabrica de Pălării *Klein Simon*³². Tot la acest capitol amintim țesătoria de bumbac *Regner & Weisz*, pe Drumul Episcopiei, azi Bld. Ștefan cel Mare, și fabrica de dantele, panglici și șireturi *Electra*, proprietar *Incze Lipót*, acestea din urmă, una dintre cele mai moderne din țară³³. În domeniul încălțămintei funcționa Fabrica de încălțăminte *Derby*³⁴.

Un domeniu agreat de capitalul evreiesc era cel al industriei tipografice. Astfel, în perioada interbelică în Oradea au funcționat 23 de tipografii, cea mai mare din oraș și printre cele mai mari din țară continuând să fie Tipografia *Sonnenfeld S.A.*, situată în str. Principele Carol nr. 6, azi str. Moscovei, cu secții specializate (papetărie și cutii de carton)³⁵.

Poate cea mai evidentă prezență a capitalului evreiesc în Oradea în perioada interbelică era în sfera comerțului. Evreii au contribuit decisiv la dezvoltarea comerțului modern orădean. Din inițiativa lui *Reismann Mór* a luat ființă, în 1869, Hala Comercială, iar primul președinte al acesteia a fost *Brüll Lipót*, care a deținut această funcție până în 1881³⁶.

Practic, cu foarte puține excepții, zona centrală a orașului era împânzită de prăvălii care aveau proprietari membri ai comunității evreiești. Acest fapt era arhicunoscut ceea ce a făcut pe o serie de gazetari români din Oradea să atragă atenția asupra fenomenului. Gazetarul orădean *M. de San Marino*, răspunzând unei afirmații a unui ziarist maghiar din Oradea, conform căreia comerțul maghiar din Oradea este înfloritor, scria, referindu-se la sărbătoarea evreiască *Ionki Pur*, „Am căutat să verific azi comerțul maghiar, de la administrația financiară la Podul de pe Criș același lanț de obloane trase îmi face mărturie absenței lui. Unde-i comerțul maghiar?... comerțul Orăzii e deținut de evrei. E un fapt

²⁵ R. Hochhauser, *Obiective industriale bihorene de odinioară. fabrica de Bere Oradea-Seleuș*, în *Crisia*, 2001, p. 328-330

²⁶ *Enciclopedia României*, 1939, vol. II, p. 646

²⁷ *Ibidem*

²⁸ *Gazeta de Vest*, 3 decembrie 1931, p. 2

²⁹ *Ibidem*

³⁰ *Ibidem*

³¹ *Ibidem*

³² *Istoria ...*, p. 361

³³ *Ibidem*

³⁴ *Enciclopedia României*, 1939, vol. II, p. 646

³⁵ C. Mălinaș, *Tipografii, tipografi și edituri din Bihor 1565-1948*, Editura Mihai Eminescu, Oradea, 1995, p. 22-25

³⁶ *Fehér Deszö, Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtöténete és öregdiákjának emlékönyve*, Oradea, 1937, p. 291

notoriu”³⁷, spunea acesta. În 1936 erau înregistrate în Oradea 2.418 firme comerciale, din care 195 firme comerciale en gros, 124 firme industriale dar care practicau și comerțul en gros și 2099 firme comerciale en détail³⁸. Dintre toate acestea doar 145 de firme aveau proprietari români³⁹, restul proprietari evrei, în primul rând, și maghiari. Dintre cele mai importante firme din domeniu amintim: *Leitner Martin și Fiii*, care se ocupa mai ales de comerțul en gros cu textile, sau *Postăvăria Deutsch*, care deținea un mare depozit de stofe și postavuri deservind întregul spațiu transilvan⁴⁰.

Un alt domeniu în care capitalul evreiesc era bine reprezentat în perioada interbelică, dar nu numai, era cel al sistemului bancar. Cea mai mare parte a capitalului evreiesc local circula prin intermediul *Băncii de Scont și Ipotecă S.A.*, Piața Regina Maria nr. 1. În cadrul acesteia un rol important îl deținea familia Moskovits. Altă bancă unde era rulat capitalul evreiesc a fost *Banca și Societatea Comercială Bihoreană S.A.*, cu sediul pe str. I. Vulcan nr. 4. O bună perioadă din existența băncii în fruntea acesteia s-a aflat, ca director, Engel Arnold. În anii respectivi, o perioadă a mai funcționat și Banca *Union S.A.*, situată pe Bld. Regele Ferdinand nr. 1, condusă de familia de bancheri Rosinger⁴¹.

Comunitatea evreiască a fost angajată serios și în zona asistenței medicale orădene. În Oradea sunt consemnați medici de origine evreiască încă înainte de cucerirea otomană⁴². Pentru secolul al XVIII –lea documentele nu mai pomenesc despre existența vreunui medic. Abia în anul 1829 s-a stabilit la Oradea primul medic evreu. Acesta a fost Grosz Fridyes. El a înființat *Institutul curativ al orbilor săraci*, unde se acordau consultații gratuite, indiferent de religie sau naționalitate⁴³. Același Grosz Fridyes a devenit și primul director al Spitalului Evreiesc din Oradea. De-a lungul secolului al XIX-lea mai mulți medici proveniți din cadrul acestei comunități și-au făcut simțită prezența în viața orașului. Între aceștia îi amintim pe dr. Grosz Albert, medic șef al Oradiei din 1852 și medic legist al comitatului din 1866. Până la finele acestui secol s-au mai făcut remarcați doctorii Grosz Lajos, Pollak, Hermann, Berkovitz Zsigmond și Jakab Sámuel⁴⁴.

La începutul secolului XX medicii evrei se numărau printre cei mai buni profesioniști din oraș. Majoritatea își desfășurau activitatea în cadrul Spitalului Evreiesc și a Spitalului public din Oradea⁴⁵. În anul 1910 în Oradea erau 48 de medici și 6 farmaciști⁴⁶. Între aceștia se detașau prin pricepere și notorietate dr. Schieff Ernő, primul medic șef, director al Spitalului de copii, dr. Grosz Menyhért, cel care a pus bazele Dispensarului antituberculos din Oradea, și dr. Berkovits René, medicul general al Garnizoanei Oradea. Mai trebuie menționat faptul că dr. Schieff Ernő a adus în orașul de pe Crișul Repede primul aparat Röntgen⁴⁷.

Spitalul public era cel mai mare spital din Oradea Din anul 1861, acesta a fost pus sub controlul administrativ al unei comisii spitalicești, din care făceau parte membri aleși dintre consilieri județeni, medici primari și secundari ai spitalului, casierul, avocatul și un grefier județean, președintele fiind subprefectul județului. Primind această formă organizatorică spitalul își schimbă numele devenind *spital județean*. Dacă până în 1 ianuarie 1923, spitalul a stat sub controlul unei asemenea comisii administrative, începând cu această dată trece în patrimoniul statului și este supus din punct de vedere administrativ Direcției Regionale Sanitare, care devine mai târziu Inspectoratul General Sanitar cu sediul la Arad, apoi la Cluj. Între anii 1930-1935 trece din nou în administrarea județului, apoi se revine la forma inițială din 1923, până la constituirea sfaturilor populare care își vor asuma asistența

³⁷ M. San Marino, *Ionki Pur*, în *Gazeta de Vest*, 15 octombrie 1929, p. 1

³⁸ *Enciclopedia României*, vol. IV, 1939, p. 420

³⁹ A. Tripon, *Monografia almanah a Crișanei*, Oradea, 1936, p. 312-313

⁴⁰ *Istoria...*, p. 364

⁴¹ *Ibidem*, p. 363

⁴² Documentele vorbesc despre medicii Leo Sîaa și Ryberius. Vezi *Istoria...*, p. 466, nota 8

⁴³ *Istoria...*, p. 486

⁴⁴ *Ibidem*, p. 486-487

⁴⁵ *Volum comemorativ cu ocazia împlinirii a 150 de ani de la înființarea spitalului din Oradea*, Oradea, 1956, p. 5 (în continuare *Volum comemorativ...*)

⁴⁶ Lakos Lajos, *A váradi zsidóság története (Istoria evreilor orădeni)*, Oradea, 1912, p. 255

⁴⁷ *Volum comemorativ ...*, p. 3-27

medicală a populației. Contribuția statului consta în plata personalului medical, mediu și administrativ, asigurarea dotării spitalului și a medicamentelor necesare bolnavilor⁴⁸.

Între cele două războaie mondiale Spitalul Evreiesc s-a mărit și modernizat. Astfel, sub președenția lui Leitner Lázár Confretria Sacra a extins acest spital prin înființarea unei Maternități și prin deschiderea de noi secții: ORL, oftalmologie și laborator⁴⁹. Spitalul a funcționat până la 31 martie 1944 când a fost rechiziționat de autoritățile maghiare. La data de 1 noiembrie 1948 a avut loc naționalizarea spitalelor neapartenătoare statului. Între acestea și Spitalul Evreiesc din Oradea⁵⁰.

Asigurarea cu medicamente a populației orașului se realiza prin cele 21 de farmacii existente⁵¹, căci celor 16 farmacii care au funcționat până la război li se mai adăugaseră în anii 1921-1922 altele patru: *Crucea Albă*, *Sabina*, *Minerva* și *Cleopatra*, iar în 1927 se deschisese farmacia *Hygea*. Astfel, în întreaga perioadă interbelică, Oradea s-a situat pe primul loc între orașele ardeleni și pe locul șase pe țară ca număr de farmacii publice existente, iar cu indicele de 4.500 de locuitori care reveneau unei farmaciei, pe locul cinci pe țară⁵². Cele multe dintre acestea erau deținute de reprezentanți ai comunității evreiești din Oradea. Din păcate, evenimentele din primăvara anului 1944, deportarea evreilor orădeni, a dus la eliminarea din viața publică a farmaciștilor aparținând acestei comunități. Atunci au deportați, printre alții Rácz Resző, proprietarul farmaciei *Coroana*, care nu s-a mai întors niciodată de la Auschwitz, Káin Eszter, proprietara farmaciei *Vulturul de Aur*, nici aceasta nu s-a mai întors din deportare, soții Raáber, Árpád și Margit (născută Schulmann), proprietari ai farmaciei *Sfântul Ștefan*, și ei beneficiind de aceeași soartă, Szabó Aczél Ștefan, proprietarul farmaciei *Sabina*, Gálosi Ferenc, proprietarul farmaciei *Minerva*⁵³, etc.

Membrii comunității evreiești din sistemul sanitar și nu numai s-au arătat adesea atenți la greutățile concitadinilor lor în perioada interbelică. Astfel, în anii crizei economice, dar nu numai, aceștia s-au angrenat în efortul general de sprijinire a categoriilor defavorizate. Ajutoarele benevole pentru șomeri și săraci, venite din partea cultelor religioase și a unor patroni de firme sporeau de obicei în preajma sărbătorilor. De exemplu, în ajunul Crăciunului anului 1931, Brutăria *Steiner* a acordat acestora 2.000 kg de pâine, industriașul Incze Leopold, 40.000 lei, iar firma *Helga* - 5.500 l lapte⁵⁴.

Pe lângă comunitățile evreiești au funcționat de-a lungul timpului numeroase organizații și asociații religioase și caritabile. Între acestea amintim *Comitetul femeilor evreice*, *Asociația Talmud Tora*, *Asociația de ajutorare a talmudiștilor săraci*, *Asociația de ajutor pentru căsătorie a fetelor sărace*, *Asociația de ajutor reciproc a evreilor*, *Asociația prietenii copiilor*, care avea grijă de toți copiii săraci ai orașului, iar în 1891 a luat ființă *Cantina rituală pentru săraci* unde puteau lua masa copii aparținând diverselor religii⁵⁵. În perioada interbelică activitățile caritabile ale acestor organizații au continuat. Spre exemplu, în 1928, Comitetul femeilor evreice și Uniunea femeilor pentru sprijinirea spitalului au deschis în cadrul spitalului evreiesc un cămin de bătrâni, iar orfelinatul de băieți a fost extins⁵⁶.

Reprezentanți ai acestei comunități au participat activ la dezvoltarea edilitară și urbanizarea orașului. Aici nu vorbim numai despre construcția de școli, sinagogi, spitale ci mai ales la configurarea stilului *secession*, prin intermediul a numeroși arhitecți evrei. Orașul Oradea cunoaște și astăzi câteva construcții extraordinar de frumoase încadrabile acestui stil arhitectural. Amintim aici numai câteva dintre acestea: palatele Ullman, Stern, Weislovits, Moskovitz (str. Republicii), Vulturul Negru, Moskovitz (Piața Unirii), Fuschl,

⁴⁸ *Ibidem*

⁴⁹ *Istoria...*, p. 471

⁵⁰ *Voluntar comemorativ ...*, p. 27

⁵¹ Somogyi S. Ludovic, *Ghidul și compasul comercial și industrial pe anul 1937-1938*, Oradea, 1938, p. 24-26

⁵² Alexandru Pop, *Farmacii publice orădene între anii 1919-1949*, în *Crisia*, 1999, p. 190

⁵³ *Ibidem*, p. 192-214

⁵⁴ *Imagini Critice și Literare*, Oradea, 1933, fasc. II, p.1

⁵⁵ *Istoria...*, p. 469

⁵⁶ *Ibidem*, p. 471

etc. Toate acestea s-au construit nu numai la inițiativa unor familii evreiești orădene ci se datorează și unor arhitecți evrei, unii dintre ei nume cunoscute în plan internațional, precum frații Vágó (József și László), orădeni prin naștere, Vágó József fiind proiectantul palatului Națiunilor Unite din Geneva. Alte nume cunoscute de arhitecți evrei sunt Komor Marcell, Jakab Deszó, proiectanții palatului Vulturul Negru⁵⁷, etc.

De-a lungul timpului comunitatea evreiască și-a educat copiii conform tradițiilor proprii urmărind obligația studierii cărților sfinte. Instruirea se făcea în școlile confesionale religioase (Cheder), conduse de câte un învățător (Melamed), dar și de instructori particulari⁵⁸. În 1786 și-a deschis porțile prima școală publică evreiască⁵⁹. Până în anul 1825 aceasta a avut în fruntea sa pe Friendländer Samuil. După moartea sa în fruntea instituției a ajuns cantorul Laski. Desigur, școala publică avea numeroși învățători. Aceasta a funcționat neîntrerupt cu excepția anilor 1848-1849. Majoritatea copiilor evrei frecventau cursurile școlii. În anul 1851 din 452 de copii evrei frecventau școala 386. Era vorba despre o frecvență foarte bună pentru epoca respectivă. În același an școala avea 18 cadre didactice. În anul 1853 a luat ființă școala comunitară cu 2 clase, care, în anul 1855 a fost reorganizată în Școala publică superioară elementară cu patru clase⁶⁰.

După integrarea în România Mare, la Oradea a funcționat și *Liceul Evreiesc pentru Băieți «Dr. Kecskeméti Lipót»* înființat în 1920, cu limba de predare inițial maghiară, ulterior, în temeiul legii, cu limba de predare română. Directori ai acestui Liceu au fost Hegedűs Árpád, Szilas Izidor și Salamon Ernő (profesor de matematică și fizică). Printre profesori s-au numărat: Sabin Anca (lb. română), Andrei Crăciun (istorie și geografie), Szilágyi Adolf (lb. greacă și lb. latină), Barát Móric (desen) etc. În anul școlar 1933/34 liceul era frecventat de 246 de elevi⁶¹. În liceu se preda și limba ebraică și istoria evreilor⁶². Acest liceu a funcționat până la deportarea evreilor.

Comunitatea evreiască s-a implicat activ și în viața politică. Încă dinainte de primul război mondial, reprezentanți ai acesteia au activat în organizația orădeană a Partidului Social Democrat. Între cei mai activi amintim pe Katz Lipót. și dr. Katz Bela, acesta din urmă deviind serios spre bolșevism la începutul anului 1919, făcând parte din guvernul de la Budapesta controlat de Kun Bela. Altă formațiune politică în cadrele căreia au activat evreii orădeni a fost Partidul Civic Radical, o formațiune politică foarte apropiată de extrema stângă. El a fost creat în iunie 1914 în sala festivă a Halei Comerciale. Printre promotorii acestui partid în Oradea în iunie 1914 îl găsim pe cunoscutul om politic Oszkar Jászi⁶³. În anii 1917-1918 în conducerea partidului s-au găsit mai mulți evrei, unul chiar în calitate de președinte, Grósz Menyhért. Alături de el se mai găseau Stern Ödön, Berkovits René etc.

În Oradea a luat ființă la începutul anului 1919 Mișcarea Sionistă, la început ceva mai timidă dar după un timp din ce în ce mai dezinvoltă⁶⁴. Denumirea exactă a mișcării era A Nagyvarady Chevrót Jisuv Erec Jiszráel Palesztinai Telepitő⁶⁵. Sufletul mișcării a fost de la început Simion Fuchs, fiul ultimului rabin al Oradiei și fratele rabinului în funcție, Fuchs Beniamin, cel care sprijinea decisiv activitatea mișcării. Pentru o perioadă aceasta a avut și un organ de presă propriu intitulat *Jövendő (Înainte)*, primul număr apărând în martie 1919. În problema națională mișcarea avea o poziție similară partidelor maghiare. Aceasta milita pentru păstrarea integrității Ungariei Mari. În cazul Oradiei aceasta considera absolut necesar ca granița stabilită prin Conferința de pace de la Paris să lase orașul în statul maghiar. Această poziție a fost puternic susținută și de rabinul Oradiei, Fuchs Beniamin, la

⁵⁷ P. Constantin, *Arta 1900 în România*, Editura Meridiane, București, 1972, p. 97

⁵⁸ *Istoria...*, p. 464

⁵⁹ *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, Editura Hasefer, București, 1986-1988, II/2P. 257

⁶⁰ *Istoria...*, p. 466

⁶¹ Fehér Deszó, *Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, Oradea, 1937, p. 112-113

⁶² *Istoria...*, p. 471

⁶³ *Nagyvarad*, 1 iulie 1914, p. 1

⁶⁴ *A Tegnap Városa: A Nagyváradí Zsidóság Emlékkönyve*, Tel-Aviv: Kiadta a Nagyváradról Elszármazottak Egyesülete Izraelben, 1981, p. 103

⁶⁵ *Ibidem*

Conferința mondială a evreilor, în problema sionismului, ținută în anul 1919 la Zürich⁶⁶.

În primii ani după constituirea României Mari, evreii orădeni, nu au participat la viața politică a orașului. Absenteismul este lăsat deoparte începând cu anul 1923, când se înființează la Oradea o secție locală a Partidului Evreiesc, avându-i ca președinți pe I. Mittelman și pe avocatul Bârdos Imre, iar ca secretar general pe medicul Klein Ernő⁶⁷. Ca orientare generală, Partidul Evreiesc a secondat Partidul Maghiar, având totuși o atitudine mai realistă și mai pragmatică⁶⁸, cu atât mai mult cu cât, adoptând o atitudine conjuncturală, ambele partide ale minorităților erau conștiente de faptul că opțiunea lor politică putea înclina balanța în favoarea unuia sau altuia din partide în plan local.

Unii membri ai comunității au fost apropiați chiar de comuniști și organizațiile controlate de aceștia: Blocul Muncitoresc Țărănesc, organizație legală de extremă stângă, sau Sindicatele Unitare, cu toate că Partidul Comunist din România era scos în afara legii încă din 1924. Cu toate acestea, au existat persoane care, deși cunoscute pentru convingerile lor comuniste, au continuat să desfășoare activități publice. Astfel, de pildă, din Comisia Interimară au făcut parte ani la rând consilieri ca Ullmann Sándor, secretarul Sindicatului lucrătorilor din comerț și al funcționarilor particulari, cunoscut pentru vederile sale comuniste. La alegerile comunale din 1926, datorită succesului obținut de Blocul Muncitoresc Țărănesc, opt reprezentanți ai acestuia au intrat în noul Consiliu Municipal⁶⁹. În vara anului 1931 a avut loc un celebru proces al unui grup de 32 de comuniști din Oradea, în frunte cu Eugen Rozvan și același Ullmann Sándor, acuzați de răspândirea, în 1930, cu ocazia alegerilor comunale, de «*foi volante cu conținut incendiar*». Grupul comuniștilor a fost apărat de avocatul Kertész Rezső, și el fost candidat de deputat pe lista Blocului Muncitoresc. De altfel, era un lucru arhicunoscut că în ce privește propaganda comunistă la Oradea, marea majoritate a celor implicați în activități de acest gen erau, din punct de vedere etnic, evrei sau maghiari. Ajunge să amintim nume de notorietate ca Breiner Béla, Minszki Lajos, Haia Lifszit, Máté Ernő, Schwartz Ferenc sau Francisc David.

Reprezentanți ai comunității orădene evreiești regăsim și în Partidul Social-Democrat, ai cărui membri erau în principal muncitorii sindicalizați, dar între lideri găsim nume cunoscute de intelectuali orădeni. Între aceștia și avocatul Böszörményi Emil, președintele secției locale, iar din conducere mai făcea parte printre alții I. Hübschenberger⁷⁰.

După încheierea celui de-al doilea război mondial populația evreiască orădeană era decimată de deportările ordonate de statul maghiar horthist. Comunitatea evreiască, atâta cât mai rămăsese, încerca să se reorganizeze. Supraviețuitorii lagărelor de concentrare naziste se întorceau acasă, iar aceștia se loveau de greutăți foarte mari. Pentru rezolvarea acestor probleme evreii orădeni s-au organizat într-o instituție denumită *Gruparea Democratică Evreiască*, care în 1945 a aderat la *Comitetul Democratic Evreiesc*⁷¹, înființat la nivel național la 22 iunie 1945, unde a activat până la desființarea acestuia în 1953⁷². În perioada imediat următoare s-a redeschis școala pentru copii celor veniți din sudul Ardealului, a fost înființată o bibliotecă, a fost revigorată viața de cult – prima sinagogă dată în funcțiune a fost cea din curtea Comunității ortodoxe, în noiembrie 1944. De asemenea, au fost reînființate: Spitalul evreiesc, *Baia rituală*, *Cantina rituală*, *Comisia de femei și fete*, iar instituțiile de caritate evreiești au fost concentrate într-una singură denumită *Comitetul Unic de Asistență*.

Se încerca desigur reintrarea în normalitate, fără să se bănuiască ce avea să urmeze pentru întreaga societate. În anul 1948 instituțiile de cult evreiești, asemenea celorlalte

⁶⁶ *Ibidem*, p. 104

⁶⁷ *Bihorul strajă la hotare*, Oradea, 1933, p. 145-146

⁶⁸ I. Zainea, *Spectrul politic bihorean în primul deceniu al perioadei interbelice (1919-1930)*, în *Crisia*, 1998, p. 93 (în continuare *Spectrul...*)

⁶⁹ I. Marinescu, *Aspecte ale crizei economice din anii 1929-1933 în orașul Oradea*, în *Centenar Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 418

⁷⁰ I. Zainea, *Spectrul...*, 1998, p. 95

⁷¹ Corneliu Crăciun, *Comitetul Democratic Evreiesc (Bihor – Oradea) – între promisiunea loialității și eșuarea în trădare*, în *Crisia*, 2007, sub tipar

⁷² *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p. 475

culte, au fost naționalizate. *Spitalul evreiesc, Școala evreiască, Căminele de fete și băieți* etc., au trecut în proprietatea statului⁷³. Evreii orădeni au fost supuși aceluiași tratament ca întreaga populație a României. Procese politice, condamnări la ani grei de închisoare au lovit din plin comunitatea. Sioniștii erau principalii vizați. Liderii lor au fost arestați, iar cei care s-au înscris pe listele de plecare au fost dați afară din serviciu sau trimiși să lucreze munci necalificate⁷⁴.

După constituirea statului Israel în 1948 și la Oradea mișcarea sionistă s-a întărit, iar un prim val de evrei a și plecat în tânărul stat. Din Oradea a plecat majoritatea evreilor, la fel ca din întreaga Românie⁷⁵.

Cele trei sinagogi rămase astăzi în Oradea, dintre care doar una (fostă neologă) folosită pentru serviciile cultului mozaic, clădirile monumente istorice ridicate la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea de puternicele familii de comercianți, industriași și bancheri evrei, vechile instituții școlare și spitalicești evreiești, alături de restrânsa comunitate evreiască care-și continuă viața de zi cu zi – păstrează în memoria contemporanilor amintirea vieții și activității unei etnii care prin inteligență și forță economică a ridicat Oradea modernă, prin munca românilor din oraș și hinterland, sub administrație evreo-maghiară.

⁷³ *Ibidem*, p. 476

⁷⁴ *Ibidem*

⁷⁵ *Ibidem*

SFRAGISTICA BIBLIOTECII LICEULUI DE LA BEIUȘ PÂNĂ LA 1948

Constantin MĂLINAȘ*
Iudita CĂLUȘER**

SPHRAGISTIQUE DE LA BIBLIOTHÈQUE DU LICÉE DE BEIUȘ JUSQU'AU 1948

Résumé

En s'appuyant sur les documents d'archives, les auteurs proposent la continuation de l'effort de restaurer l'histoire de la Bibliothèque liceale de la ville de Beiuș, en Roumanie, commencé par le livre *Biblioteca gimnaziului greco-catolic de băieți din Beiuș (1828-1918)*, publié en 2006, par la Maison éditrice Logos' 94 d'Oradea.

La reconstitution qui suit, donne le développement graduel de la Bibliothèque des années 1918 et 1948, avec l'augmentation de nombre d'ouvrages jusqu'à 40.000 volumes. Cet édifice bibliographique a été détruit, depuis le premier livre jusqu'au dernier, après l'année 1948, tout comme les autres bibliothèques de Roumanie, par l'application excessive de l'accord d'armistice d'après la Deuxième Guerre Mondiale, signé à Moscou le 12 septembre 1945 entre l'Union Soviétique, au nom des Nations Unies d'une part, et la Roumanie d'autre part.

Les auteurs présentent les estampilles de la Bibliothèque, qui attestent l'authenticité et la provenance des quelques livres de l'ancienne Bibliothèque, conservés jusqu'à nos jours; en même temps ils gardent les illusions que d'autres livres seront découverts encore. L'ouvrage est, en même temps, un appel à la découverte et une ouverture vers un horizon magnifique de travail et d'étude, pour retrouver un trésor bibliographique d'autre temps et nous sauver d'une grossière ignorance.

Mots clefs: sphragistique, bibliothèque, lycée du Beiuș

Sfragistica bibliotecii Gimnaziului greco-catolic de băieți de la Beiuș, înființat în anul 1828 de către Episcopul luminat Samuil Vulcan din Oradea (1806-1839) începe în mod firesc cu sigiliul episcopal și cu cel dintâi sigiliu al noii școli, pentru a se ajunge apoi la primul sigiliu special al bibliotecii, care a fost introdus cu *Regulamentul de funcționare*, adoptat pentru bibliotecă, prin preluarea după cel al Bibliotecii Academiei Române din București, de la anul 1884.

Despre filiația de gândire biblioteconomică, produsă atât de vizibil între București și Beiuș la finele veacului al XIX-lea am făcut studiu și expunerea adecvată într-un capitol, însoțit de anexe documentare, din recenta monografie de reconstituire arhivistică a celebrei biblioteci a Beiușului, care din păcate a fost risipită și distrusă năprasnic de epurările de tip comunist din anii 1948-1952¹.

¹ Constantin Mălinaș, Iudita Călușer, *Biblioteca Gimnaziului Greco-catolic de băieți din Beiuș 1828-1918*, Oradea, Logos' 94, 2006; Elena Codreanu, *Funcționalitatea bibliotecii școlare*, (de la Colegiul Național "Samuil Vulcan" de la Beiuș) în *Biblioteca*, București, 55, nr. 2, februarie 2003, p. 44-45

* Universitatea din Oradea, elenamalinash@clicknet.ro

** Muzeul Țării Crișurilor Oradea, contact@mtariicrisurilor.ro

Acum ne vom referi numai la interfața sfragistică a bibliotecii, prezentând ștampilele, care au ieșit la iveală și le-am luat ca suport de recunoaștere și identificare, în căutările noastre pentru găsirea cărților ce provin din această bibliotecă.

După sigiliile episcopal și școlar, cea mai veche ștampilă a bibliotecii, găsită de noi, datează din anul 1907 și are formă ovală, cu extremitățile tăiate vertical, dimensiunea 45 x 23 mm și legenda: **BIBLIOTECA /Gimm. gr. cat. de Beiuș/ 1907**, utilizând vechea denumire populară a orașului, cu vocală nazală, înscrisă în chenar dublu de linii simple. Cum se folosea această ștampilă? Numărul mic de cărți, păstrate fizic din vechea bibliotecă a Beiușului, numai circa 40, nu ne asigură informația necesară, întrucât am găsit-o aplicată doar o singură dată, pe fila de titlu, avers, a unei singure cărți, dintre cele păstrate². Lămurirea acestei chestiuni se poate, însă, face prin consultarea atentă a regulamentului de împrumut, care a fost redactat, dezbătut și aplicat la Beiuș, având ca model *Regulamentul Bibliotecii Academiei Române*. În cele două surse textele sunt următoarele:

1. Biblioteca Academiei Române. Regulamentul pentru anii 1884-1936, Cap. 2, Organizarea colecțiilor, Art. 4:

“Fiecare volum tipărit sau manuscris, cum și orice ștampilă, document, hartă, care aparțin Academiei sunt însemnate cu sigiliul special al Bibliotecii, iar cele dăruite poartă înscris pe ele și în inventar numele donatorului”³.

2. Biblioteca de la Beiuș. *Proiect de Regulament pentru conservarea colecțiilor gimnaziului greco - catolic român de Beiuș.* Capu 1. Compunerea și localul. Art. 4:

“Fiecare volum tipărit sau manuscris, cum și orice ștampilă, chartă, etc., vor fi însemnate cu sigiliul gimnaziului sau cu sigiliul special al Bibliotecii, pe lângă care se va lipi și numele donatorului”. Același text apare și în varianta a doua a proiectului de regulament academic de la Beiuș⁴.

După cum se vede, textele sunt practic identice.

Nu se face mențiune expresă despre locul, unde se aplică ștampila, dar vedem practica din biblioteci de a se pune pe pagina de titlu. Lucrurile nu erau lămurite și multă vreme au rămas așa, din moment ce nu se precizează mai amănunțit în completările și modificările de regulament al B.A.R., făcute în anii 1916 și 1936. Nici la alții nu erau precizări mai multe. În Regulamentul belgian al școlii de bibliotecari (1936), în loc de îndrumări aflăm întrebarea: Cap. III. *„Orânduirea cărții sau catalogul. 4. Clasificarea cărților. c). Așezarea unui număr de ordine și a ștampilei. Unde se pune numărul de ordine? Unde se pune ștampila?”⁵.*

La Beiuș, în jur de 1900, se mai prevede și se practica marcarea cărților într-o metodă, care nu se află în modelul de regulament, preluat de la Academia Română. Astfel, găsim următoarele precizări de prelucrare a cărții, cu însemnele specifice de apartenență la biblioteca locală:

Art. 18. *„Pe spatele operelor se lipește un bilet care cuprinde numele prescurtat și numărul curent al specialității. Se poate pune și numărul curent al catalogului general sub numărul special, sau după el, ce însă nu se practică în tot locul”⁶.*

Dacă metoda a trecut de avizul consiliului profesoral și s-a pus în aplicare, înseamnă că la Beiuș la întâlnirea dintre secole ar urma să găsim pe spatele cărților acel bilet, ca o etichetă lipită, pe care apăreau înscrise elemente alfanumerice de clasificare domeniială a cărților, un fel de cotă sistematic – alfabetică din zilele noastre. Este de reținut aspectul, pentru a cunoaște mai bine însemnele de prelucrare biblioteconomică și, deci, de proprietate, care se produceau și rezultau din această bibliotecă.

*

² Corneille, *Cid*, Tragédia öt felvonásbán, Budapesta, Franklin Társulat, 1889. Pe pagina de titlu este aplicată ștampila de la 1907, iar peste ea ștampila de după 1919, astfel se vede succesiunea de prelucrare sfragistică în biblioteca de la Beiuș

³ Barbu Theodorescu, *Manualul bibliotecarului*, București, Editura Casei Școalelor, 1939, p. 159

⁴ Mălinaș, Călușer, *op. cit.*, p. 59, 62

⁵ Theodorescu, *op. cit.*, p. 170

⁶ Mălinaș, Călușer, *op. cit.*, p. 59

După Unirea din 1918, apare și se folosește cea de a doua ștampilă de bibliotecă la Beiuș, în chenar oval de linie dublă. Această ștampilă a însoțit și a marcat procesul extraordinar de creștere a colecțiilor bibliotecii, care în anul 1928 erau de 13.980 de volume, deosebit de valoroase, apoi biblioteca a sporit la 40.000 de volume, sau, după alte surse, până la 80.000 de volume, în anul 1949, când s-a declanșat procesul de epurare și risipire totală a ei ⁷.

După mai multe tatonări și măsuri luate pe plan local, care nu au mulțumit autoritățile de cercetare și urmărire a procesului respectiv, s-a produs vizita la Beiuș a celebrului Virgil Hornaru, care era locțiitorul președintelui Comisiei centrale de epurare, bihoreanul Bazil Gruia. Din relatările profesorului Mihai Bruchenthal, a ultimului bibliotecar, profesorul Nicolae Fântânaru, cu care ne-am întâlnit prin 1980-1986 la Beiuș, apoi la Oradea, cât și din discuția cu Virgil Hornaru, pe care am avut-o la București, în zilele de 28-30 martie 1984, chiar la sediul *Colecțiilor speciale* din Piața Amzei (Casa Brătianu), rezultă că la Beiuș s-a format o comisie condusă de Virgil Hornaru, care avea ca obiectiv determinarea unui proces rapid și hotărât de rezolvare a cazului bibliotecii, insuficient epurate și din care se scurgeau cărți în oraș. A mai fost și cazul unui elev, Liviu Brânzaș, care a intrat cu cheie falsă în biblioteca în curs de epurare, pentru a sustrage cărți oprite ⁸. Așa că după discuții de o zi cu conducerea școlii și câțiva profesori, cărora, cum spunea Virgil Hornaru la București în 1984, le-a permis să ia cărțile dorite din bibliotecă, după încă o așteptare de două zile, în care directorul Flore Salvan a umplut câteva lăzi cu cărți, pe care le-a pus separat sub poartă, Virgil Hornaru a dispus și a procedat la baterea în cuie a geamurilor și a ușii bibliotecii, care astfel a fost închisă și sechestrată în totalitate. Ulterior Comisia a revenit și cărțile au fost grosso modo împărțite în două categorii. Unele au fost transportate zilnic cu căruța la fabrica de spirt din Beiuș, unde erau arse în cuptor, altele au fost încărcate într-un camion și duse într-un depozit intermediar de la Cluj, de unde au ajuns în depozitele centralizate de la București.

După mai multe mărturii, un foc mare, în care a început arderea cărților din bibliotecă, s-a făcut inițial chiar în curtea liceului, sub ferestrele bibliotecii, de unde cărțile erau aruncate direct în flăcări. Deoarece procesul de distrugere era lent și prea spectaculos, s-a înlocuit cu transportarea și arderea cărților și a preseii la cuptorul mai eficient de la fabrica de spirt. Astfel, în puțin timp, practic întreaga bibliotecă a fost desființată.

În continuare, transcriu din relatarea făcută de către profesorul Mihai Bruchenthal, unchiul meu după mamă, la întâlnirea noastră de familie din data de 4 septembrie 1986, în apartamentul din cartierul Zona de Vest (Rogerius) din Oradea, unde se mutase:

”Obiceiul la Beiuș era ca secretarul liceului să coboare zilnic în piață și să cumpere toate ziarele și revistele, pe care le pune pe masă în cancelaria profesorală. Acolo profesorii le citeau, care ce voia. La amiază secretarul le aduna pe toate și le depunea în bibliotecă, la colecție, în dosare. Așa a fost obiceiul și s-a adunat la bibliotecă o mare colecție de ziare și reviste, *Universul*, *Vestitorul*, *Viitorul*, *Legea românească*, *Gazeta de Vest*, nu mai spun de *Familia*. Toate care apăreau în vânzare, se găseau și la Beiuș, ajungeau în bibliotecă. Biblioteca se afla la etaj, deasupra porților, ocupa aproape tot etajul până la colț, unde e acum internatul. Avea cărți vechi, latinești, românești, nemțești, ungurești, grecești. Foarte multe erau legate în piele... În 1948-1950 director a fost unul Florian Salvan, profesor de istorie, însă era slab pregătit. El a fost omul epocii sale. Sub el s-a făcut multă risipă în bibliotecă, s-au dus cărți și s-a distrus carte.

-Dar, și mai înainte s-a distrus! sare fiica lui, Mihaela.

-Da, și mai înainte s-a distrus! acceptă profesorul Bruchenthal.

Eu spun ceea ce știu, ceea ce am văzut și am trăit...În curte s-a făcut un foc mare, în care au aruncat cărțile pe geamuri, de la etaj. Mare nenorocire a fost atunci la Beiuș...Însă

⁷ Corneliu Mezea, *Biblioteca Liceului „Samuil Vulcan”*, în *Observatorul*, Beiuș, an 1, nr. 4, iunie 1928, p. 107-109; Gavril Hădăreanu, *Torțe arzânde în Țara Beiușului*, Beiuș, Editura Buna Vestire, 1995, p. 571

⁸ Nicolae Mihu, *Aspecte ale procesului de sovietizare a învățământului românesc. Cazul elevilor disidenți din liceele Beiușului*, în *Crisia*, Oradea, 2000, p. 565; *Cine ai fost dumneata, domnule Salvan? Cetățean de onoare controversat*, în *Informația de Vest*, Oradea, an I, nr. 24, martie 2004, p. 4

el a fost și un om interesat, căci mai înainte de a face focul a adus sub poartă niște cutii mari, niște lăzi, atât de mari erau. Au stat acolo câteva zile, le-am văzut, nu știam de ce-s acolo, ce-i cu ele. Într-o noapte le-a umplut cu cărți, ce a ales el din bibliotecă, a doua zi nu am mai văzut cutiile sub poartă...Mai în urmă s-a mutat, a plecat și el la Brașov, acolo trăiește și acum....Într-un timp am auzit că a cerut de la Academia din București, cercetători, ca să-i evalueze biblioteca. Poate a dat Statului ceea ce a furat de la Beiuș... însă să știi că multă carte de la biblioteca din Beiuș s-a luat și s-a dat între beiușeni. Foarte mulți oameni mai ridicați, elevi, profesori au avut și au acasă câte 15-20 de cărți luate de la bibliotecă. Profesorul Fântânaru a dat multă carte împrumut, și când a văzut ce e, n-a mai cerut-o înapoi, dar a tot dat.

-Și dumneavoastră aveți?

-Avem! Sare cu vorba, Muți. Albușele și dicționarele alea de artă! În piele! Da nu le mai dau nici la Dumnezeu. Că numai noi știm ce spaime am tras pentru ele ani la rând!

-Mai au ștampila aceea ovală pe ele?

-Ohooo! Demult nu o mai au!

-Fântânaru nu a împrumutat din cărțile vechi, din codexuri și infolii!, zice unchiul Mihai. El a crezut că nu se va atinge nimeni de ele, deoarece nu erau cărți politice!...Mai bine le împrumuta, căci alea au devenit cele mai politice!...La mine a venit acasă cineva, pe strada Sadoveanu din Beiuș, strada profesorilor, așa-i spunea. A venit unul Misăilă. Era un om pogănoc, avea niște mâini uriașe. De speriat! Avea putere mare! A venit cu polițistul, ca să vadă ce cărți am în bibliotecă. Eu aveam toată presa, decupam viața culturală și muzicală românească, aveam tot *Glasul Bihorului* , aveam o documentație grozavă.

-Ce faci cu astea?, m-a întrebat.

-Ce să fac! Vreau să le păstrez! Atunci așa palmă mi-o tras, că mi-a spart timpanul. De atunci complet nu mai aud cu urechea asta (stânga). Noroc că l-a prins polițaiul de braț, care era și pe strada noastră, mă cunoștea. Că altfel mă mai bătea încă. Mi-a curs sânge, nevasta a început să plângă, să mă îngrijească.

-Ce vrei!, a strigat Misăilă la mine. Să vă adunați și să ne dați jos! A trimis după aceea omul de serviciu de la primărie, cu asta, cu un fel de cărucior, l-a umplut sub supravegherea lui. Mie mai ales presă mi-a luat. A dus-o direct la fabrica de spirt...Doamne, multă carte au dus atunci la fabrica de spirt, din oraș, de la liceu, direct în foc”⁹..

*

În perioada interbelică s-a făcut reinventarierea bibliotecii și s-a format acea ștampilă nouă, ovală, care a fost aplicată pe toate cărțile bibliotecii. Această ștampilă avea dimensiunile de 45 x 25 mm și înscrisul **LICEUL ROMÂN UNIT "SAMUIL VULCAN" / BEIUȘ** / ornament liniar/***Biblioteca generală***/ ornament liniar.

Pe o carte am găsit aplicate atât această ștampilă ovală, cât și ștampila rotundă a instituției, având în centru stema mică a României, iar în jur legenda: **LICEUL ROMÂN GRECO-CATOLIC DE BĂIEȚI /BEIUȘ/ 1828**, diametrul ampretei fiind de 36 mm.

La momentul risipirii și distrugerii bibliotecii, din anii 1948-1952, acestea două puteau fi ștampilele, care se găseau aplicate pe cărți. Ele au fost răzuite de către acei beiușeni, care au apucat să împrumute cărți, date în ritm accelerat de către bibliotecarul Nicolae Fântânaru, cum își amintește profesorul de muzică Mihai Bruchenthal. Ștampilele au fost răzuite din teamă, deoarece s-a înțeles destul de repede că deținerea acelor cărți nu era pe placul noilor autorități, care le căutau și acasă la beiușeni, pentru a le distruge, dintr-o aplicare eronată și abuzivă a legii. Astfel că deținerea și păstrarea acelor cărți a corespuns unei opere de salvare a lor, cu asumarea răspunderii și a riscurilor, ce puteau să decurgă din descoperirea lor la deținătorii, ce voluntar s-au oferit acestui scop nobil. Am cunoscut câteva persoane de la Beiuș, care au venit să vândă la Oradea asemenea cărți, cu ștampilele răzuite, pe care le aveau rămase de la părinții lor. Nu știau despre ce caz este vorba, de aceea le-am explicat, spre a cunoaște. Și i-am îndrumat să ducă acele cărți înapoi la Liceul din Beiuș, restituindu-le după o jumătate de secol, pentru a începe un fond documentar, în memoria vechii biblioteci. Nici unul nu mi-a urmat sfatul.

⁹ Constantin Mălinaș, *Jurnal*, manuscris. În posesia autorului

În scopul răspândirii ideii, în primăvara anului 1998 am făcut la Oradea, în pasajul de sub poarta Bibliotecii județene, din Piața Unirii, o expoziție cu xeroxuri după cărțile beiușene, găsite până în acel moment. Apoi, fiind prezent la diferite reuniuni culturale publice la Beiuș, de-a lungul anilor, am repetat acest apel, inclusiv în data de 7 iunie 2006, când am lansat acolo, chiar la liceu, monografia de reconstituire a bibliotecii în cauză¹⁰. Cu acel prilej s-a produs prima restituire de carte, de către profesorul Ioan Dărăbăneanu, care a fost coleg cu mine prin 1956 și împreună am putut vedea în podul clădirii liceului de la Beiuș resturile bibliotecii, din care se mai puteau alege coperti și caiete dispărute din corpul de cărți.

Cartea restituită în 2006 era chiar celebră, fiind *Glossariu care cuprinde vorbele din limba română, străine prin originea sau forma lor*=neologismel, de A. T. Laurianu și I. C. Massimu, București, 1871 și era prevăzută pe fila de gardă cu următoarea explicație autografă:

„Prin anii 1953-1954 elevul de gimnaziu Ioan Dărăbăneanu, împreună cu alți colegi - prichindei încărcam cărți într-o remorcă de tractor. Tentația copertilor era atât de mare, încât câteva cărți au poposit sub cămeșile copiilor. Una dintre ele se întoarce acum. Profesorul Ioan Dărăbăneanu donează această carte Bibliotecii Colegiului Național „Samuil Vulcan” în speranța refacerii unei minime părți din fosta bibliotecă.

Beiuș, 7 iunie 2006 Prof. Ioan Dărăbăneanu”.

Din analiza sfragistică a cărții putem deduce că provine, de fapt, nu din biblioteca liceului, ci din Biblioteca Internatului greco - ortodox român din Beiuș, întemeiată la 1897. Rezultă de aici un fapt foarte interesant și anume că este posibil ca inițial cărțile din tot orașul Beiuș să fi fost adunate la liceu, unde au fost verificate de o Comisie locală, iar cele găsite ca fiind în opoziție cu porunca vremii, au fost duse la foc. Și nu pot să nu mă întreb de ce a putut fi socotită ca fiind periculoasă o carte de lexicografie latinistă a limbii române, atât de periculoasă, încât să fie menită focului!

Titlul, ca atare, a existat și în biblioteca de la liceu, fiind enumerat la 1928 între cărțile pomenite de către profesorul Corneliu Mezea, în grupul celor mai valoroase, astfel:

“În coridorul bibliotecii era așezată o frumoasă colecție de dicționare, pentru toate limbile uzate, cum și pentru limbile clasice, având și câteva rarități ca:

- *Dicționarul rumanesc, latinesc și unghuresc*, de Ioan Bob, Cluj, 1822;
- *Glossariu care cuprinde vorbele din limba română, străine prin originea sau forma lor*, de A. T. Laurianu și I. C. Massimu;
- *Dictionnaire d'etymologie daco-roumaine*, de Anton de Cihac;
- *Dicționar macedo-roman*, de I. Dalometra;
- *Etymologisches Wörterbuch der Romanischen Sprachen*, de Friedrich Diez;
- *Dicționar elino-românescu*, de Niphone Bălășescu;
- *Deutsch - Rümänische Wörterbuch*, de Bariț și Munteanu;
- *Dictionnaire de l'Academie Francaise* ;
- *Gradus ad Parnassum sive synonymorum*, Buda, 1827;
- *Dictionario portail das linguas Portugheza e Alleman*, de dr. A. C. Wolheim;
- *Universal phraseologiae latinae*, de Francisco Wagner, Tyrnaviae, 1775;
- *Dictionarium latino-hungaricum*, de Fr. Pariz - Papai, Sibiu, 1782;
- *Wörterbuch der Lateinische Sprache*, de Freund, etc.

Potrivit descrierii făcute de către Corneliu Mezea, în revista *Observatorul*, la centenarul din 1928, biblioteca era așezată în două săli spațioase și un coridor, din aripa stângă a vechiului edificiu, cel clădit de către Samuil Vulcan, în 27 de dulapuri și șapte rafturi. Înseamnă că se afla către colțul clădirii, dinspre podul și apa Nimăieștilor, unde după anul 1952 s-au făcut dormitoare pentru internat. Acolo am dormit în anul școlar 1957/1958, pe locul cărților.

Corneliu Mezea nu ne spune numărul exact al cărților și seriilelor din bibliotecă, deoarece: “Numărul precis al volumelor din bibliotecă astăzi încă nu se poate spune,

¹⁰ Iosif Popa, *Refacerea bibliotecii vechi din Beiuș o inițiativă lăudabilă*, în *Crișana*, Oradea, 26 iunie 2006, p. 5

deoarece miile de exemplare ce s-au îngrămădit în decurs de un secol în această bibliotecă în bună parte au rămas până azi încă neînregistrate”.

Numărul de 13.980 de volume l-am luat din cartea profesorului Gavril Hădăreanu, dar pare prea mic, față de stadiul de dezvoltare, în care am lăsat biblioteca la 1918, în studiul făcut împreună:

- *Biblioteca profesorilor* de 11.454 de cărți și 80 de seriale, în 4.000 de fascicule (numere);

- *Biblioteca elevilor*, de 3.220 de cărți;

- *Societatea literară Samuil Vulcan*, cu circa 1.100 de cărți;

- *Internatul Pavelian*, cu circa 70 de cărți.

Toate acestea, însumate, dau 16.474 de cărți și 4.000 de reviste și ziare, la 1918. Se poate adăuga o creștere pe parcursul unui deceniu care în mod normal putea să fie de circa 5.000 de cărți, adică putem estima că la 1928 biblioteca însumată de la liceu depășea 21.000 de unități biblioteconomice, însă nu era decât parțial inventariată. Despre întârzierea procesului de prelucrare, Corneliu Mezea ne mai spune:

“Catalogarea ce este în curs ne va da în curând și în biblioteca noastră aranjarea cea mai modernă, întrebuițată în toate bibliotecile mari și cercetate, cea a fișelor.” Se poate înțelege că nu era făcută descrierea bibliografică a cărților, sub formă de notiță catalografică (nu era exclus să existe registre cu descrierea mai simplă, prevăzută în regulamentul din 1888), dar cineva lucra la această operațiune meticuloasă și de durată.

La ora centenarului biblioteca de la Beiuș era nu tocmai în ordine, fusese neglijată de către conducerea liceului, astfel că se găsea cam în dezordine și lipsită de evidență clară. Distribuția cărților în spațiul disponibil se făcea pe săli și dulapuri, ceea ce atrăgea după sine o cotă topografică, formată din următoarele elemente:

- sala: Domeniul mare.

- dulapul: Domeniul divizionar.

- raftul de dulap.

Aceasta era de fapt cotarea tradițională și ea se putea exprima liniar, sau etajat. Pentru catalogarea și cotarea de la 1928 se putea ca să fi fost creată și ștampila ovală a bibliotecii, pe care am socotit-o ca fiind numărul 4 (după sigiliul episcopal de la 1828, după sigiliul liceului din veacul al XIX-lea și ștampila ovală de bibliotecă de la anul 1907).

Concret, la 1928, biblioteca avea următoarea dispunere sistematică a cărților:

1) Sala I a bibliotecii: **SALA LITERELOR**, cu următoarele dulapuri:

- Literatură: română, franceză, italiană, spaniolă, engleză, germană, maghiară, sanscrită

- Limbile clasice: latină și greacă

- Istoria românilor

- Istoria universală

2) Sala a II-a: **SALA FILOSOFIEI ȘI ȘTIINTELOR**, cu următoarele dulapuri de cărți:

- Filozofie, Pedagogie, Teologie, Drept, Geografie, Științele naturale, Științele fizico-chimice, Matematică, Medicină.

- Trei rafturi mari cu seriale științifice, formate din “buletine și anuare științifice vechi și noi”.

3) Coridorul cu **DICȚIONARE ȘI ENCICLOPEDII**, în număr mare. Pentru a înlesni căutarea și readucerea lor acasă, de unde se mai pot afla, în măsura în care au fost salvate de la ardere, de către beiușeni, vom da o listă a lor în anexă, desigur incompletă în actuala fază de cercetare a subiectului.

4) Coridor: **COLECȚII DE DOCUMENTE ȘI SERIALE**

- Colecția Hurmuzachi, Colecția I. Bogdan, Volumele publicate de Nicolae Iorga, Colecții ungrești, Colecții germane, Analele Academiei Române, Calendare vechi și noi, Ziare și reviste.

5) Coridor: **FONDUL LOCAL**. Un dulap dintre cele așezate pe coridor, cuprindea lucrările publicate de către profesorii de la liceu. Este vorba de 134 de lucrări, tipărite sau în manuscris, care exprimă potențialul științific, cultural și artistic al generațiilor de

dascăli, care s-au perindat într-un secol pe la podiumul de catedră din sălile liceului. Dăm în anexă și această listă, cu sugestia de a se reconstitui acest fond în noua bibliotecă a Colegiului Național "Samuil Vulcan" de la Beiuș, cu rol constructiv, întrucât, într-o lume tot mai concurențială și agresivă, după spusa lui Alexandru Vlahuță, despre biblioteci: "Aici stau genii ascunse, gata să izbucnească, asemenea izvorului, care așteaptă în stânca uscată lovitura de toiag a lui Moise".

ANEXA 1

TABLOUL CĂRȚILOR VECHI

care au aparținut bibliotecii de la Beiuș, identificate după însemne sfragistice. În urma căutărilor în diferite biblioteci publice și personale au apărut 36 de asemenea cărți, care se pot socoti că provin de la Beiuș și s-ar cuveni să se întoarcă acolo, prin înțelegerea părților. Facem în continuare descrierea lor cu precizarea însemnelor sfragistice și a însemnelor manuscrise, care le arată proveniența de la Beiuș.

- ALEXI, Joannis, *Grammatica daco-romana sive valachica*. Viena, 1826. Ștampila ovală nr. 4 a Bibliotecii Liceului de la Beiuș, pe pagina de titlu. Peste ea este semnătura ms. Balaș Gheorghe, a profesorului de română de la Nojorid, de la care a fost cartea cumpărată prin anticariat, intrând la Biblioteca Județeană Bihor, în anul 1985. Deținătorul spunea că a cumpărat cartea, de ocazie, de la un necunoscut, în piața de vechituri din Oradea. Cotă III 40542.
- ANTIPA, Gr., *Valorificarea stufrăriiilor deltei Dunării*, București: Analele Academiei române, 1942, cu ștampila ovală nr. 4 în pagina de titlu. Ex. la B.J. Bh, cota III 22950, inv. 299444. Nr. vechi de inv. 39064 C.
Anul 1848 în Principatele române: Acte documente publicate de Ion C. Brătianu. Tomul I, 1821-1848, București: Carol Göbl, 1902. Ex. la B.J. Bh, cota III 22811, inv. 299095, nr. vechi de inv. 39304 C.
- BABEȘ, Victor, *Despre combaterea răpciugii cailor*, București: Academia Română, 1901. Ex. La B.J. Bh, cota IV 3469, inv. 299671, nr. vechi de inv. 39126 C.
- BACALOGLO, Em., *Apărătorulu de trasnetu (Paratonnerre)*, București: Academia Română, 1887. Ștampila ovală nr. 4 pe p. de titlu, nr. vechi de inventariere 39121 C. Ex. La B.J. Bh, cota IV 3458, inv. 299660.
- BAUDIN, P., *La Turquie et les Ottomans*, Paris: s.l., s.a. Pe p. de titlu ștampilă rotundă cu legenda „PARINTII BASILITA... ASUMPTIONISTI BEIUS” și nr. vechi de inventariere 38995 C, cotă veche H531/II 32. Ex. La B.J. Bh inv. 299194.
- BERNOLAK, Antonio, *Lexicon slavicum bohemicum – latino – germanico -ungaricum*, vol. 1 - 5, Buda, Typis et sumptibus Typogr. Reg. Univers Hungaricae, 1825. Cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu a fiecărui volum. Ex. La B.J. Bh, cota II 4.

- BOGDANU, Ioan, *Câteva manuscripte slavo - române din biblioteca imperială de la Viena*, București: Academia Română, 1889. Cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inventar 39139 C. Ex. la B.J.Bh, cota IV 3464, inv.299665.
- BRATIAN, C. I., *Notițe asupra Asociațiunii geodezice internaționale ființa, misiunea și activitatea sa*. București : Academia Română, 1901, cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inv. 39054 C. Ex. La B.J. Bh. cota IV 3450, inv. 299652.
- CICERO, M. T., *Orationes, Recognovit Reinholdus Klotz Lipsiae*, 1861. Pe fila de gardă însemnare ms." o am primit în folosul dela Reverendissimulu Domnu Georgiu M. Marinescu. Beiusiu sept. 15 891/2. Eugeniu Ardeleanu VII cl."
- CORNEILLE. P., *Cid: Tragédia öt felvonásban*. Ford. Rado Antal. Budapest: Franklin -Társulat, 1889. Pe f. de gardă din față înscrisul „Gymnasii Belenyissiensis 1871”, arătând intrarea cărții. Pe p. de titlu cota 25 VII, arătând locul la domeniu și raft. Apoi, suprapuse, ștampila ovală nr. 3 și ștampila ovală nr. 4, probând succesiunea lor.
- BUDAI-DELEANU, Ioan, *Poezii: Balade, Imnuri, Cântece, Legende*. Ediție și prefață de Em. C. Grigoraș, București : Casa Școalelor, 1943. Ex. în biblioteca prof. univ. dr. Lucian DRIMBA din Oradea, cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu.
- COSSIMELLI, Antonio, *Poemation de secunda legione valachica*, Magno-Varadini: Typ. Joannis Tichy, 1830. Cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu, ex. la B.J. Bh.
- Dacoromania:* Buletinul Muzeului Limbii române, Anul III, 1922-1923, Cluj: Institutul de arte grafice Ardealul, 1924. Cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu. Ex. la B.J. Bh.
- ERBICEANU, Constantin, *Viața și activitatea literară a Protosinghelului Naum Râmnicianu*, București: Academia Română, 1900. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu , nr. vechi de inventar 39151 C. Ex. la B.J. Bh, cota IV 3464, inv. 299666.
- HEDERICH, Benjamin, *Antiquitaten= Lexicon*, Leipzig, 1743. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu. Ex. la B.J. Bh, cota II 5, inv 424998. Este cea mai veche carte, din biblioteca Beiușului, ieșită până acum la iveală.
- HEPITES, St. C., *Contribuțiuni la fisica globului IV. Determinări magnetice în România, anul 1898*, București: Academia Română, 1899. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inventar 39080. Ex. la B.J. Bh, inv. 299651.
- HEROIU, Trajano, *Le Foreste della Romania*, Bucarest: Amicizia italo-romena, 1943. Cu șt. ovală nr. 3 în p. de titlu. Ex. în colecție privată.
- KALINDERU, Ioanu, *Episcopul Melchisedec*, București: Lito -Tipografia Carol Göbl, 1894. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inventar 39086 C. ex. la B.J. Bh cota IV 4360, inv. 299662.
- LAURIANU, A. Treb., *Geografia Țărilor Române*, pentru școalele primarie, București: Imprimeria Statului, 1866. În pagina de titlu

încrisul de intrare a cărții: „Gymnasii Belenyessiensi 1870 don.” Apoi trei ștampile, două de la donator, cu stema României, arătând de unde a venit cartea în 1870 la Beiuș, de dincolo de munți, de la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii publice al României, apoi ștampila ovală nr. 4.

- MAIOR, Petru, *Orthographia romana sive latino- valachica*, Buda, 1819. Ex. la B.J.Bh, provenind de la scriitorul Ioan Munteanu (1808-1860). Cu autograful acestuia în pagina de titlu.
- MARIAN, Simion Florea, *Portretul lui Miron Costin mare logofăt și cronicar al Moldovei*, București: Academia Română, 1900. Cu șt. ovală nr. 4 pe p. de titlu și nr. vechi de inv. 38989 C. ex. la B.J. Bh, cota IV 3450, inv. 299655.
- PAVEL, Constantin, *Georgiu M. Marinescu (1835-1912): Cuvântare funebrală, Belenyés – Beiuș, în 27 septembrie 1912*. Ex. semnat de Teodor Mornăilă, absolvent cl. VIII gimnazială și Axentie P. Mornăilă. Pe verso la fila de titlu, scrisoarea cu cerneală și litere latine cursive:

Iubite Pretine

*Eu sunt sănătos care sănătate ție poftesc și ție. Prin Beiuș nimică noutate nu e decât că Hora D. Cornel a bucat din maghiară și acuma e inaș la un hutean. Te rog să-mi scrii de ai primit programa l=anuarul liceului-n.nl și să-mi spui cum îți mai petreci pe acolo, eu până acum îmi petrec bine dar cum îți petreci tu. Te salut și salută pe toți acasă.
Adio, Rusu Gezastu. de cl. II gimn. Beiuș, 1913 VII 23.*

- MELCHISEDEC, Episcop, *Biografia prea Sântitului Dionisie - Romano Episcopul de Buzău*, București: Academia Română, 1882. Ex la B.J. Bh, cota IV 3471, cu nr. vechi de inv. 38993 C.
- MRAZEC, I., *Raport asupra Institutului geologic al României pe anul 1912*. București, 1917. Cu 2 șt. pe copertă, rotundă (nr. 5) și ovală (nr. 4), precum și numărul vechi de inventar 39053 C. Ștampila rotundă are diametrul 36 mm și legenda circulară „LICEUL ROMAN GRECO - CATOLIC DE BAIETI/ BEIUȘ/ 1828”, iar în centru stema mică a României. Ex. la B.J. Bh. Cota IV 3456, inv. 299658.
- MUNTEANU, Ioan, *Biografiile celor mai vestiți romani și romane istorico-dramatice prelucrate*. In Urbea Mare l= Oradeal: cu Tipariul lui Aloisiu Tichy, 1858. Mai multe ex. la B.J. Bh.
- PUBLIKAȚIUNILE Fondului Vasile Adamachi.* Tomul II (1901-1906). București: Academia Română, 1906. Ex la B.J. Bh, cu nr. de inv. vechi 39005 C, scris cu creion, inv. nou 299656.
- PUSCARIU, Ioan, *Ugrinus-1291: Discurs de recepțiune*. București: Academia Română, 1901. Cu ștampila ovală nr. 4 în pagina de titlu și nr. vechi de inv. 39148 C. ex. la B.J. Bh, cota IV 3468, inv. 299670.
- SILASI, Gregoriu, *Apologie: Discusiuni filologice și istorice magiare*

- privitoare la români. Cartea prima, Paulu Hunfalvy despre Cronica lui Georg. Gabr. Șincai. Clusiu: Edițiunea Amicul Familiei, 1879. Cu ștampila ovală nr. 4 în p. de titlu. Ex la B.J. Bh din Oradea.
- SPERANȚIA, Th. D., *Fabula în genere și fabuliști români în specie*, București: Academia Română, 1892. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu. Colecție privată.
- URECHIA, V. A., *Autografele lui Varlaam Mitropolitul*. București: Academia Română 1889. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inv. 38988 C. Ex. la B.J. Bh, inv. nr. 299664.
- URECHIA, V. A., *Documente dintre 1769 - 1800*. Comunicări, București: Academia Română, 1889. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu și nr. vechi de inv. 38991 C. Ex. la B.J. Bh, cota IV 3452, inv. 299654.
- URECHIA, V. A., *Documente relative la anii 1800-1831*. Comunicațiuni. București: Academia Română, 1889. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu nr. vechi de inv. 38990 C. ex. la B.J. Bh, cota IV 3456, inv. 010436 și 299658.
- URECHIA, V. A., *Domnia lui Ioan Caragea 1812-1818*. Biserica, școalele, cultura publică. București, s.a. Ex. la B.J. Bh, cota IV, 3456, inv. 010436 și 299658.
- URECHIA, V. A., *Pe file de ceaslov: Note istorice*, București: Academia Română, 1889. Cu șt. ovală nr. 4 în p. de titlu nr. vechi de inv. 38992 C. Ex la B.J. Bh, cota IV 3465, inv. 299667.
- URECHIA, V. A., *Sigilul Târgului Petrei (județu Neamț): Notită istorică*. București: Academia Română, 1889. Cu șt. ovală nr. 4 p. de titlu și nr. vechi de inv. 38987. Ex. la B.J. Bh, cota IV 3448, inv. 299650.
- Cele Trei Crișuri:* Revistă. Oradea. Numărul pe luna iulie 1923. Ex. cu șt. ovală nr. 4 pe prima pagină, la B.J. Bh, cota V 1747, inv. 287401.
- Carte latină donată Bibliotecii Liceului din Beiuș de un elev în anul școlar 1887/1888. La cota I 31954, inv. 511042, deci intră recent.

ANEXA 2

CARTE ROMÂNEASCĂ VECHĂ ÎN BIBLIOTECA GIMNAZIULUI DIN BEIUȘ LA 1928

- Pravila românească a lui Matei Basarab*, Govora, 1640
Cazania lui Varlaam, Iași, 1643.
Pravila lui Vasile Lupu, Iași, 1646.
Psaltirea în versuri a lui Dosoftei, Uniev, 1673.
Acatist, 1680.
Carte sau lumină, Snagov, 1699.
Octoih, Râmnic, 1748.
Cazanie, Râmnic, 1748.
 Cantemir D., *Beschreibung der Moldau*, Frankfurt und Leipzig, 1771.
 Samuil Micu, *Carte de rogacioni*, Viena, 1779.
 S. Micu și Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae*, Viena, 1780.

- S. Micu, *Dissertatio canonica de matrimonio*, Viena, 1781.
 S. Micu, *Dissertatio de jejuniis*, Viena, 1782.
 S. Micu, *Propovedanii*, Blaj, 1784.
 I. P. Molnar, *Economia stupilor*, Viena, 1785.
 I. P. Molnar, *Retorica*, Buda, 1798.
Biblia, tradusă de S. Micu, Blaj, 1795.
 S. Micu, *Logica*, după Baumeister, Buda, 1799
 S. Micu, *Legile firii, Itica și Politica*, Sibiu, 1800.
Acatist, Sibiu, 1801, cu prefață de S. Micu.
 Gh. Șincai, *Elementa linguae daco-romanae*, Buda, 1805.
 Gh. Șincai, *Povățuire către economia de câmp*, Buda, 1806.
 Gh. Șincai, *Povățuire către aritmetică*, Buda, 1806.
 P. Maior, *Propovedanii și Didahii*, 1809.
 P. Maior, *Predici*, 1810-1811.
 P. Maior, *Istoria românilor*, Pesta, 1812.
Viața și pildele lui Esop, Buda, 1812.
 P. Maior, *Istoria besericii românilor*, Buda, 1813.
 P. Maior, *Animadversiones*, Pesta, 1814.
Răspuns la cârtirea cea din Halle, 1814
Lessiconul de la Buda, 1825
 Ioan Alexi, *Grammatica romana sive latino-valachica*, Viena, 1826.
 Vasici Paul, *Macrobiotica*, Viena, 1831.

ANEXA 3

AUTORI ROMÂNI ÎN BIBLIOTECA GIMNAZIULUI DIN BEIUȘ LA 1928

BARÎȚIU, George
 BOGDAN, Ioan
 BUNEA, Augustin
 FOTINO, Dionisie
 IORGA, Nicolae
 KOGĂLNICEANU, Mihail
 LAURIANU, A.T.
 MIHALYI de Apșa, Ioan
 ONCIUL, Dimitrie
 PAPIU ILARIANU, Al.
 PĂCĂȚEANU, Dimitrie
 POPEA, N.
 PUȘCARIU, Ioan Cavaler de

După însemnarea prof. Corneliu Mezea, din anul 1928, scrierile acestora și ale altora „le aveam în întregime”, ceea ce însemna foarte mult. Pentru o imagine exactă, se poate consulta fișa bibliografică a fiecărui autor din monumentală lucrare *Bibliografia românească modernă*, coordonator acad. dr. Gabriel Ștrempel, 4 volume, București, Editura Academiei Române, 1984-1996.

ANEXA 4

AUTORI STRĂINI DIN BIBLIOTECA GIMNAZIULUI DE LA BEIUȘ, LA 1928

BRUGMAN, Karl, *Vergleichenden Grammatik der Indogermanischen Sprache.*

COLSON, Felix,	<i>L'Etat present et l'avenir de Principautes de Moldavie et de Valachie</i> , Paris, 1839.
DANTE, Aligheri,	<i>Divina comedia</i> , Firenze, 1879.
GROPP, Franz,	<i>Kritische Grammatik der Sanskritan Sprache</i> .
FEJER,	<i>Codex diplomaticus</i> .
FOTINO, Dionisie,	<i>Istoria generală a Daciei</i> .
JUNG, Jul.,	<i>Roemer und Romanen in Donau Laendern</i> .
KAMILLO-KELLNER,	<i>Einführung in die Sanscrit sprache</i> .
MIKLOVSICH, Fr.,	<i>Beitrage in Romanischen Dialekte; Ruischen untersühungen</i> .
NEIGEBAUER, T. F.,	<i>Beschreibung der Moldau und Walachei</i> , Breslau, 1845. <i>Parnasso Italiano: Dante, Ariosto, Tasso</i> , Lipsiae, 1829.
PETERMANN, H.,	<i>Brevis Lingue Arabicae</i> .
REGNAULT, Elias,	<i>Istoria politică și socială a Principatelor dunărene</i> , Iași, 1856. <i>Der romanen der Ostereichischen Monarchie</i> , Wien, 1809.
SCHULER, I. K,	<i>Argumentarum pro latinitate Linguae Valachicae</i> . <i>Teatro Classico italiano</i> , Lipsiae, 1829.
TUNUSLI, Frații,	<i>Istoria Țării Românești</i> .
VERBÖCZY,	<i>Decretum tripartitum</i> , Tyrnaviae, 1753.
VERESS, A.,	<i>Acta et epistolae relationum Transilvaniae Hungariae quae cum Moldavia et Valachia</i> .
VOLTAIRE,	<i>Histoire de Charles XII Roi de Suede</i> .
WEIGAND, Gustav,	<i>Die sprache der O. Walachen</i> .
ZAPPE,	<i>Gemolde aus der Römischen Geschichte</i> , Viena, 1800.

ANEXA 5

PROFESORII DIN BEIUȘ CA AUTORI

AARON de Bistra, Teodor	<i>Scurtă apendice la Istoria lui Petru Maior</i> , Buda, 1848. <i>Anotări din istoria ecclesiastică</i> , Buda, 1850. <i>Catehetica practică</i> , Buda, 1843. <i>Cuvântări bisericesti</i> , Buda, 1847.
ARDELEAN, Coriolan	<i>Din istoria poporului român, în Anuar,* Beiuș</i> , 1890.
ARDELEAN, Ioan	<i>Istoria diecesei greco-catolice de Oradea Mare</i> , 2 volume, 1883, 1888.
BORLAN, Victor și Fersigan, I.	<i>Istoria naturală</i> , prelucrată după H. Sterenyi.
BULCU, Teodor	<i>Amintiri din Italia</i> , Gherla, 1897. <i>Amintiri din Grecia</i> , Gherla, 1899. <i>Pompei, în Anuar</i> , Beiuș, 1898. <i>Scrisori din Elveția, în Familia</i> , Oradea, 1898.

- BUTEANU, Ioan
Acropolis Athena, în *Anuar*, Beiuș, 1898.
Despre u final și jumătățit, în *Anuar*, Beiuș, 1885.
Câteva observațiuni la chestiunea ortografiei, în *Anuar*, Beiuș, 1885.
Gramatica limbii române, Gherla, 1887.
Stâna de Vale, Gherla, 1887.
Articole istorice, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, Brașov.
O privire fugitivă asupra trecutului institutului nostru, în *Anuar*, Beiuș, 1889.
Cuvânt rostit cu ocazia jubileului de 50 de ani de preoție a episcopului Mihail Pavel, în *Anuar*, Beiuș, 1902.
Cuvânt rostit la festivitatea jubiliară, aranjată de tinerimea și corpul profesoral din prilejul activității de 40 de ani a prof. Gh. Marinescu, în *Anuar*, Beiuș, 1901.
Istoria literaturii maghiare până la 1500, după Toldi, Gherla, 1885.
Sistema divizibilității numerilor, Beiuș, 1901.
- CHERI, Ioan
Gramatica limbii maghiare, Gherla, 1909.
Legendar Românesc, Gherla, 1897.
- CHIOREANUL (KÖVARY), Teodor
Dicționar: Român –latin –maghiar – german, în două volume, 1819, (manuscris).
Dumnezeu și natura, în *Anuar*, Beiuș, 1855.
Documente istorice de la G. Rakoczy despre politica antică a Beiușului, ms., 1861.
- CIGHI, Antoniu
Despre pretorii romani
- DUMBRAVĂ, Vasile
Măsurarea puterii la gimnastică, în *Anuar*, Beiuș, 1893.
Istoria gimnasticii și istoria aceleia în gimnaziul greco- catolic din Beiuș.
Ortografia română în actuala sa stare de dezvoltare, în *Anuar*, Beiuș, 1896.
Istoria naturală, după H. Szterenyi, traduse, 1889.
- FĂRCASIU, Traian
Gramatica limbii latine, Gherla, 1897, cu I. Fersigan.
Istoria gimnaziului gr. cat. de Beiuș (1828 -1895), Gherla, 1896.
- FERSIGAN, I.
Gramatica limbii latine, Gherla, 1896.
Legendar latin, Gherla, 1896.
- GEORGESCU, Ioan
Coloniile germane în Dobrogea, 1926.
15 ani de transumanță în Țările Române, Cernăuți, 1925.
Cantemir despre Horațiu, Cernăuți, 1927.
Istoria seminarului din Oradea, București, 1923.
Episcopul Demetriu Radu, Cernăuți, 1925.
Tudor Vladimirescu, Editura Astrei.

* Programă gimnaziului sup. gr. cat. și a școalelor normale din Beiușiu pre anul scol. 1890/91 (în continuare prescurtat *Anuar* și anul respectiv)

- Avram Iancu, Editura Astrei.
Episcopul Mihail Pavel, Oradea, 1927.
- GHEDEON, Radu
Accentul și topica limbii românești, în *Anuar*, 1905.
Românii și vetero-slavii, în *Anuar*, 1904.
Jubileul Sfintei Uniri, în *Anuar*, 1900.
- HETCO, Petru
Egmont, traducere din Goethe, Cluj, 1908.
Poezia populară din Bihor, în *Anuar*, 1911.
- HETCO, Gheorghe
Columna lui Traian, în *Anuar*, 1913.
Dialectul bărcăuan din Bihor, Cluj, 1909.
- HUBIC, Francisc
Liturghia pentru voci mixte, 1912.
Liturghia în stil oriental pentru voci bărbățești.
Niceta.
Coruri mixte.
Vecernia pentru voci mixte.
Psalmi pentru cor mixt.
Liturghia pentru cor mixt cu orchestra.
Imnul liceului din Beiuș. Toate în manuscris.
- KISS, Matei
Folosul matematicii, în *Anuar*, 1855.
- LESIANU, V.
Resbelul de 30 de ani, în *Familia*, nr. 15 și 16, 1882.
Despre educațiunea femeii.
- MIHUȚIU, Petru
Un răsunset în chestie de limbă.
Limba stricată
- MAGHIAR, Augustin
Amintiri de acasă.
Cuvântări bisericești
- MUNTEANU, Ioan
Biografiile celor mai vestiți romani și romane, Oradea, 1858
- NAGY, Mihail
Educația științifică bazată pe religie, în *Anuar*, 1853
Cuvântări bisericești, vol. I, 1868; vol. II, 1873
- OSSIANU, Ioan
Izvoarele istoriografiei maghiare, Cluj, 1912
- PAVEL, Constantin
Bogdan Petriceicu Hașdeu, Oradea Mare, 1904
Limba în epoca elenismului, în *Unirea*, Blaj, 19-23, 1917
Preocupări de limbă la români, *Idem*, nr. 51-55, 1917
Cele mai vechi scrieri de gramatică sintaxă în lingvistica indogermană, în *Unirea*, Blaj, nr. 43-45, 1917
Epoca bizantină: Schedografii și lexicoane, în *Unirea*, Blaj, nr. 59-63, 1917
Amintiri din Scandinavia, Beiuș, 1914
Idealismul obiectiv, Blaj, 1916
Începutul culturii românești în Bihor, în *Anuar*, 1912
Biserica și presa în cultura românească, Blaj, în *Unirea*, nr. 43-47, 1916
Episcopul Mihail Pavel, în *Anuar*, 1905
Episcopul Samuil Vulcan, în *Anuar*, 1907

- Directorul Vasile Dumbravă, în Anuar, 1910*
Gheorghe Marinescu, în Anuar, 1912
Grigore Alexandrescu, în Anuar, 1912
Ioan Buteanu, în Anuar, 1913
Miron Pompiliu, în Cele Trei Crișuri, 1923
Alexandru Roman, Beiuș, 1927
Școalele Episcopiei române unite de Oradea Mare, în Vestitorul, nr 12, 1927
Iosif Vulcan, în Familia, 1927
Școalele din Beiuș (1828-1928), Beiuș, 1928
- PAP de Șomcuta Mare, Sigismund *Concordia, prima foaie românească în Ungaria, Budapesta, 1861*
- PAPPALVAY, Andrei *Istoria bisericească a Testamentului nou în Gimnaziu, în Anuar, 1856*
- PAPP, Gheorghe *Puterea părintească la romani, Beiuș, 1891*
- PĂȘCUȚIU, Dionisie *Trăsăturile fundamentale geografice, 1852*
Starea lui Iancu de acuma, în Familia, p. 422, 1871
Poema Munților Beiușului, de D. Meciu, 1816, în almanahul Diorile Bihorului
Emisfera globului terestru
Gramatica română în limba maghiară
La chestiunea ortografiei, în Familia, nr, 23, 1885
- POPOVICI, Moise *Predici din Biserica și Școala, Arad, 1900-6.*
Monografia comunei Seghiște, Sibiu, 1911.
Contribuții la monografia comunei Leheceni.
Meseriași și negustori români în cercul Vașcăului, Sibiu, 1914.
- PTEANCU, Alexandru *Gramatica limbii latine, Gherla, 1906.*
Viața și operele lui Petru Maior, Cluj, 1902.
Reprivire peste trecutul școlii noastre, în Anuar, 1914.
- ROMAN, Alexandru *Studii de ortografie română, în Concordia, Budapesta, 1861-2.*
Analiza limbei române, trad. după D. A. Bruce Whyte, în Familia, 1865.
Federațiunea, Budapesta, 1868.
- ROȘIU, Theodor *Răspuns istoriografului maghiar V. Bunyitay, în Familia, 1890.*
Eneida lui Vergiliu, în Anuar, 1877.
Spiritismul modern, în Familia, nr.20 și 27, 1889.
Un vechi metod de calculare pe degete, în Familia, nr. 34, 1891.
- SABĂU, Ignațiu *Cauza școlilor poporane din Diceza gr. cat. a Orășii.*
Poezie poporală.
- SELAGIANU, Camil *Hoc signo vinces, în Anuar, 1915*
Episcopul Dimitrie Radu, în Anuar, 1920
Episcopul Valeriu Traian Frențiu, în Anuar, 1921
- SELAGIANU, Ioan *Manual de geografie pentru tinerimea română,*

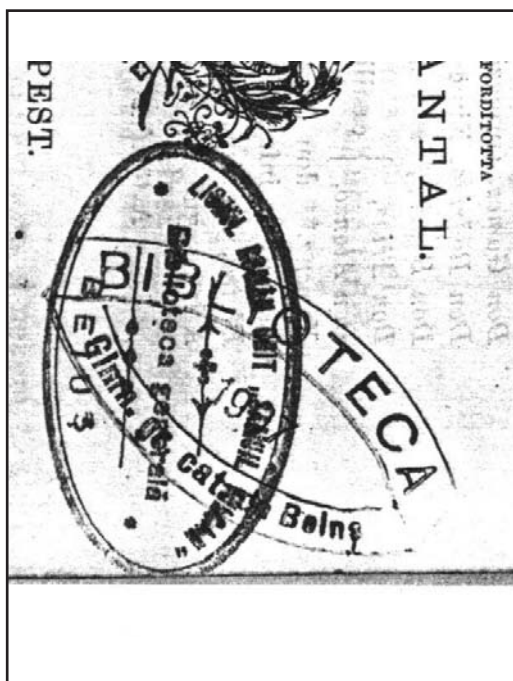
- Viena, 1871.
Impresiuni de călătorie, în *Familia*, nr. 28-31, 1872
- STAN, Florian
Compendiul gramaticii limbii germane, Gherla, 1896.
- STAN, Ilie
Despre religiune ca factor al creșterei
Cuvântări ocazionale, în *Anuar*, 1904-1910
- ȘTEFĂNICĂ, Vasile
Instrucțiunea economică pentru adulți, în *Anuarul Școlii civile de fete*, 1906.
Chestiuni de igienă școlară, în *Anuarul școlii civile de fete*, 1906-1911.
Fenomenele principale ale electricității, în *Anuar*, 1906.
- TEIUȘAN, Ioan
Revista Observatorul, Beiuș, 1928
- VELA, Paul
Poezii publicate în almanahul Diorile Bihorului.
Biografiile celor mai vestiți romani, Oradea, 1862.
- VLAS, Gheorghe
Brevis historia gymnasii Belenyesiensis, în *Anuar*, 1853.

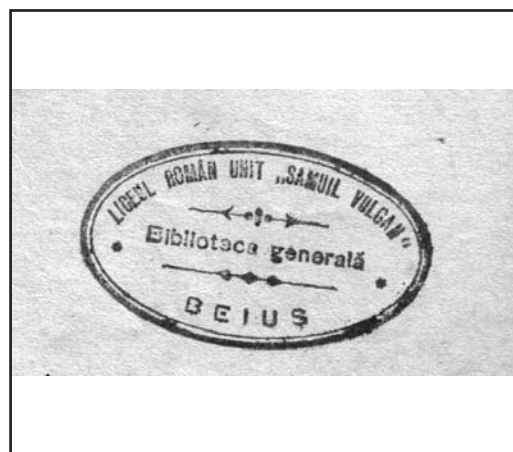
Sigiliul Episcopiei Greco- Catolice de Oradea, la 1828

Sigiliul Gimnaziului din Beiuș înainte de 1908

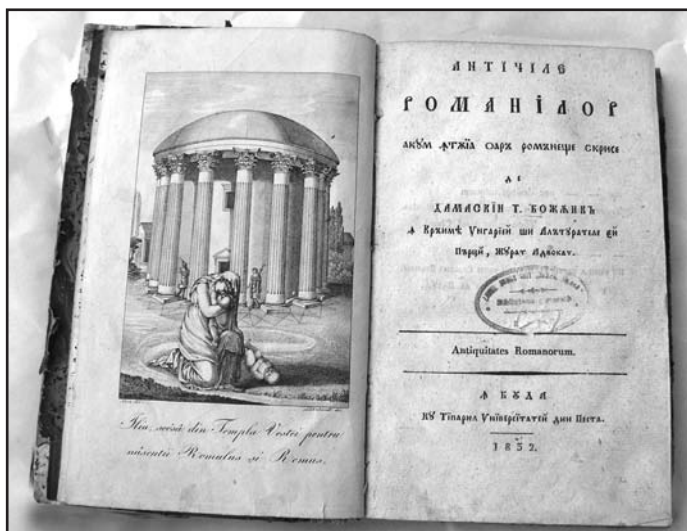
Sigiliile Bibliotecii din anul 1907 și după Unirea din 1918

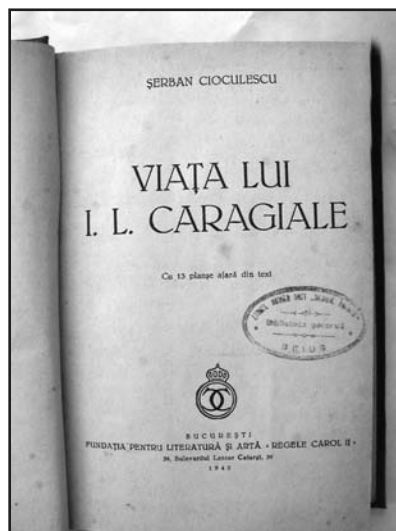
Ștampila ovală a Bibliotecii din perioada 1920-1948

Lexiconul Antichității, în limba germană, Leipzig, 1743, cu ștampila Bibliotecii de la Beiuș

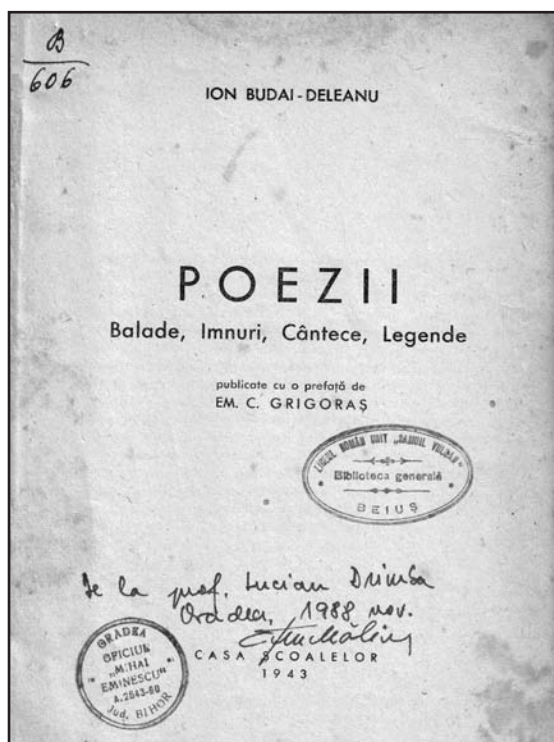
Damaschin Bojinca, *Anticile romanilor*, Buda, 1852, în biblioteca de la Beiuș

Șerban Cioculescu, *Viața lui I. L. Caragiale*, București, 1940, exemplar de la Beiuș.

Poemation de secunda legione valachica, Ediția a patra de la Oradea, 1830

Ioan B. Deleanu, *Poezii*, București, 1943, exemplar de la Beiuș

Libri Miscellanei					
87.	liber Liturgicus Valachicus	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. dura
88.	Schematismus Archidiaecesi; Viennensis;	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
86.	Poematos de secunda Regione Valachica Simulanea	ex.	1.	vol. 1.	con. cartacea
87.	Des Tod Ahelo	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. gallia
88.	De Aegyptii bestiarum cultibus, du. Ziegler	exem.	1.	vol. 1.	con. cartacea
89.	Nepos Pitis Romanorum	-	-	exem. 2.	vol. 2. con. in se gallia
90.	Reformatio Ecclesie (ronensis;	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. gallia
91.	Arithmetica Germanica	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
92.	Impunitas vagae Reueri;	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. dura
93.	Statistische Skizze Transilvanie und Siebenbürgen	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. cartacea
94.	Grosse Wahrheiten	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. cartacea
95.	Wiener Briefsteller	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. cartacea
96.	Collectio Ordinationum Imp. Josephi 2 ^{di} 1 ^a pars.	exem.	1.	vol. 1.	con. semi-gallia
97.	Lamin di Britanni de ingenio moderatione	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. gallia
98.	Kezi könyv a M. Salmi oskola Mesterék Sámára	ex.	1.	vol. 1.	con. dura
99.	Ratio Educationis publicae rei litt. eravica	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. dura
100.	Kenntnis und Liebe des Schöpfers u. d. Menschheit	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. semi-gallia
101.	Deutsches Lesebuch 2 ^{ter} Theil	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. dura
102.	Der gute Hausfreund Klobowitzky	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
103.	Animadversio in Dissertationem Hallensium	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
104.	Contemplatio recursionis in Wien. Anticarsini	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
105.	Reflexiones in Responsum ad animadversiones	-	-	exem. 1.	vol. 1. con. cartacea
106.	Discurso Descriptionis Valachiae Transilvaniae	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
107.	Animadversio in recursionem Historiae de Valachia	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
108.	Responsum ad reflexiones adversum Petrum Blajin Valachiae	-	-	ex. 1.	vol. 1. con. cartacea
109.	Jesus, Messias, oder di Zukunft des Herrn	-	-	ex. 1.	vol. 1. semi-gallia

Pagină din registrul vechi de inventar al bibliotecii de la Beiuș.

Ștampila rotundă a Liceului din Beiuș, după Unirea din 1918

Număr	Titlu, Librorum	Exemplar	Volume	Conținut	Stare
110.	De ces; Appendix ad Historiam de Valachia, Lingua Valachica	ex. 1.	vol. 1.	tr. confectura	
111.	Responsione descurgitoare a lui Doxmita - - -	ex. 1.	vol. 1.	con. carte	medie
112.	Widerlegung der Abhandlung von Murgu - - -	ex. 1.	vol. 1.	con. carte	medie
113.	Codex Napoleon von Spielmann - - -	ex. 1.	vol. 2.	con. carte	medie
114.	Calligraphia Valachica - - -	ex. 1.	vol. 1.	con. carte	bona
115.	Comenten über das König. Preussische Religions Edict.	ex. 1.	vol. 1.	cartea	medie
116.	Austrici i. Dicit. Statistical. Leirasa Lasca	ex. 1.	vol. 2.	cartea	medie
117.	Illustratio separationis Ecclesie orientalis ab Occidentali Lingua Valachica - - -	ex. 1.	vol. 1.	con. carte	medie
118.	Extractus benignus revolutionis romanorum - - -	ex. 1.	vol. 1.	con. carte	medie
119.	Handschrift von Professor Leng. - - -	ex. 1.	vol. 1.	cartea	medie
<u>Libri in usum Scholarum Gymnasialium</u>					
120.	Hörsing's, vagy universalis Geographia A. Cannabichu	10.	vol. 20.	semigall	bona
121.	Compendium totius orbis Geographia Rosich - - -	ex. 11.	vol. 11.	semigall	bona
122.	Hörsing's Geographia An. Serentay - - -	ex. 6.	vol. 6.	semigall	bona
123.	Sphaera Armulari; a cu magnetica proreia - - -	ex. 1.	-	-	medie
124.	Globus Artificiali; - - -	ex. 2.	-	-	bona
124.	Eurogae, Asiae, Africae, Americae - - -	ex. 4.	-	-	medie

Pagină din registrul vechi de inventar al bibliotecii de la Beiuș.

No. curent	Denumirea categoriei obiectului	Numărul obiectelor pe categorii	Prețul de cumpărare Total	Evaluarea la inventar
1629	Dr. T. Dimitrievici			
	Nazarenismul, ist. și fundamentul	1 vol	30	
1630	El. Dr. Ocina			
	Bunica	1 vol	25	
1631				
	Enleghi de doine	1 vol	24	
1632	F. Aleandri			
	Poezii	1 vol	70	
1633	a. e. Popovici			
	Nationalism sau dum.	1 vol	70	
1634	J. L. Paragiolu			
	Obu - Hasau	1 vol	70	
1635	H. Sadoreanu			
	Grinelisti' dobragene	1 vol	100	
1636	a. Cosma			
	Acordurile dela Locarno	1 vol	70	
1637	C. Steffu			
	Curs de topografie	1 vol	70	
1638	Ch. Gide			
	Ist. doctinelor economice	1 vol	250	
1639	a. Harit			
	Rois et dieux d'Egypte	1 vol	250	
1640	a. Harit			
	Mysteres egyptiens	1 vol	250	
1641	G. Gaspero			
	Hist. ancienne des peupl. de l'Or.	1 vol	350	

Pagină din noul registru de inventar al bibliotecii de la Beiuș, din perioada 1918-1948, cu nr. inv. 1629-1641.

No. curent	Denumirea categoriei obiectului	Numărul obiectelor pe categorii	Prețul de cumpărare Total	Evaluarea la inventar
1648	Imnul și lucrările lui Dr. G. G. Fătarău	1 vol.	35	
1649	Baia de soare G. Ursu	1 vol.	30	
1650	Universitatea populară Oct. Goga	1 vol.	6	
1651	Josif Vulcan [ORDEN 1926] Gh. Bacaloghi	1 vol.	8	
1652	Ordealul ca izvoare cult. F. Papahagi	1 vol.	5	
1653	În Folklorul Rom. și cel dot. D. J. Hiriac	1 vol.	25	
1654	Emosiunile literare clasice Const. Săineanu	1 vol.	45	
1655	Istoria lit. franceze S. Stănescu	1 vol.	12	
1656	Limunile haicii Bonului Georg. - Fr. Nicolai	1 vol.	50	
1657	Biologia războiului S. F. Hiriacescu	1 vol.	50	
1658	Ștefan - Vodă cel mareșal. G. Gaița	1 vol.	30	
1659	Spaie Canaan M. Dobrescu	1 vol.	12	
	Istoria bio. Române	1 vol.	38	

INTELECTUALI ÎN EPOCA STALINISTĂ. EPURAREA ȘI „REEDUCAREA” AVOCAȚILOR DIN BAROUL ORADEA (1945-1953)

Lucia CORNEA*

INTELLECTUELS À L'ÉPOQUE STALINIENNE. L'ÉPURATION ET LA „RÉÉDUCATION” DES AVOCATS DU BARREAU D'ORADEA (1945-1953)

Résumé

Dès le 23 août 1944, le Parti Communiste Roumain commença à mener une politique ayant pour objectif la prise du contrôle des divers segments de la société roumaine. Les intellectuels furent parmi les premiers visés.

Les Barreaux d'avocats du nord-ouest de la Transylvanie, qui n'existaient plus depuis le rattachement de ce territoire à la Hongrie, furent recréés en 1945. Ce fut donc aussi le cas du Barreau des Avocats du Département de Bihor dont l'organisation était similaire à celle d'avant 1940.

L'épuration des avocats fut décidée par la *Loi n° 643* du 19 décembre 1944.

Par cette loi, les avocats étaient accusés de faits qui, une fois prouvés, ne permettaient plus leur appartenance au Corps des avocats. La loi leur reprochait principalement: des actions en faveur du fascisme, l'appartenance à une organisation légionnaire ou fasciste, la propagation d'idées contraires aux principes démocratiques ou, sous l'influence de telles idées, l'exercice de pressions, actes de terreur, tortures et crimes; les crimes de guerre; la promotion dans la vie publique de buts fascistes ou racistes; l'obtention d'avantages pour eux-mêmes ou pour des tiers en abusant des lois aux caractères raciaux etc.

Les faits et les attitudes cités ci-dessus et sanctionnés par cette loi concernaient l'intervalle de temps situé entre le 1er janvier 1935 et le 23 août 1944.

L'action de «purification» se déroula entre la fin de l'année 1945 et l'automne 1947. La Commission d'Épuration n'était pas obligée d'expliquer «*sur quels moyens elle avait fondé sa conviction sur la réalité des faits reprochés*» aux avocats. La procédure d'épuration dura longtemps. Il semble que les membres de la Commission d'Épuration ne travaillaient pas avec beaucoup d'enthousiasme en préférant, pour différentes excuses, ne pas participer aux procès de leurs collègues.

Par l'intermédiaire de la presse locale on fit connaître à la population la liste des avocats inscrits dans le Barreau d'Oradea, liste qui avait été affichée en trois endroits: à la Cour d'Appel, au Tribunal et à la Mairie d'Oradea. On demandait à la population de dénoncer les avocats qu'elle jugeait coupables de faits tombant sous le coup de la loi du 19 décembre 1944.

De nombreuses dénonciations et réclamations concernaient les années 1940-1944, marquées par la politique de discrimination nationale et raciale envers la population roumaine et juive, politique conduite par l'État hongrois dans le nord-ouest de la Transylvanie, zone dont faisait partie le nord du département de Bihor. Deux catégories de chefs d'accusation se dégagent des documents qui contiennent les dossiers d'épuration: le premier concerne l'activité politique des personnes interrogées et le second le comportement de ces personnes envers la population juive. Les chefs d'accusation se rapportent à des événements qui avaient eu lieu dans le sud de Bihor, qui

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, cornealc@rdslink.ro

était resté roumain, font état notamment de la rébellion légionnaire et de la confiscation des fortunes juives.

Par une réaction naturelle d'auto-défense, les avocats inculpés recoururent, presque sans exception, à la «réécriture» de leurs propres biographies. On peut remarquer à travers les déclarations et les autobiographies gardées dans les dossiers d'épuration que chacun essayait d'adapter et de nuancer sa biographie dans le sens voulu par l'idéologie du moment. Ainsi, ils apparaissaient tous comme ayant des vues démocratiques, comme ne faisant aucune distinction de nationalité ou de race, comme aidant les Juifs, comme sympathisant avec la classe ouvrière, comme n'ayant aucune liaison avec les partis politiques de droite. Ils cherchaient tous à obtenir des «certificats de bonne conduite» auprès de différentes institutions et organisations «dignes de confiance» à cette époque. Ils produisaient aussi des témoins, surtout juifs, qui puissent justifier de la bonne conduite du «purifié» vis-à-vis de la communauté juive locale. L'inquiétude et la hâte d'organiser sa propre défense étaient tout à fait naturelles étant donné que l'avocat jugé coupable encourait l'interdiction temporaire d'exercer pendant 2 à 5 ans, ou, pire, l'exclusion définitive du Corps des Avocats, ce qui avait comme conséquence la perte du droit à la pension de retraite.

Les avocats innocentés recevaient une décision «d'exemption d'épuration» et un «certificat de purification». Malheureusement, tous les dossiers des procès de purification n'ont pas été gardés dans le fonds d'archives étudié et nous ne pouvons pas connaître, pour chaque cas, quelle décision avait été prise à la suite du jugement. Néanmoins, il paraît que la grande majorité des avocats inculpés ont été innocentés, chose qui dénote une réelle solidarité de la confrérie.

Dès le début de 1948, où il y eut le passage drastique à l'alignement idéologique de toute la société, le processus d'adaptation de toutes les structures de la société à l'idéologie communiste et aux nouveaux rapports de pouvoir toucha aussi les professions libérales. La catégorie des avocats s'en ressentit également. Par la *Loi n° 3* du 19 janvier 1948, les Barreaux d'avocats furent dissous. Pour les remplacer, l'État créa les Collèges d'Avocats.

A partir du 1er juin 1950, les avocats exerçaient leur profession dans des Bureaux Collectifs d'Assistance Juridique. Désormais, la profession d'avocat allait perdre son caractère de profession libérale. Elle était dépouillée de son caractère indépendant et libre et transformée en annexe d'une justice asservie au nouveau régime politique. L'avocat était ainsi découplé du client, le travail en collectif étant introduit comme principe obligatoire.

Mots clefs: intellectuels, l'époque stalinienne, l'épuration, rééducation, avocats, Barreau d'Oradea

Imediat după 23 august 1944, Partidul Comunist Român a promovat o politică de preluare și extindere treptată a controlului asupra diverselor segmente ale societății românești. Intelectualii s-au aflat printre primele categorii vizate. Corpul avocaților, ca și componentă importantă a intelectualității românești, a „beneficiat” și el de atenția autorităților comuniste.

În toamna anului 1945, Barourile de avocați din partea de nord-vest a Transilvaniei, desființate odată cu cedarea în 1940 a acestui teritoriu Ungariei, au fost reînființate. Astfel, prin numirea unei Comisii Interimare de către Ministerul Justiției, s-a reînființat și Baroul Avocaților din Județul Bihor, cu o organizare similară celei dinainte de 1940¹. Imediat, Baroul Oradea a făcut apel către toți avocații care activau în circumscripția sa pentru a face cereri oficiale de înscriere în Baroul reînființat². Până la 15 noiembrie 1946 se înscrieseră în Baroul Bihor 151 de avocați definitiv (126 din Oradea, 7 din Aleșd, unul din Diosig, 7 din Marghita, 8 din Salonta și doi din Săcuieni) și 13 avocați stagiați. În curs de înscriere se

¹ Ultima lege interbelică de organizare a profesiei de avocat a fost cea din 22 decembrie 1931 – *Legea pentru organizarea Corpului de avocați*.

² *Viața Nouă*, 1945, 19 septembrie, p. 4

mai aflau 10 avocați definitivi și 16 avocați stagiați³.

Un punct important în programul Partidului Comunist de preluare și de exercitare a unui control total asupra întregii societăți românești a fost punerea în aplicare a epurărilor, adică trierea diferitelor categorii socio-profesionale pe baza unor criterii stabilite de puterea comunistă și înlăturarea elementelor considerate necorespunzătoare acestor criterii sau chiar dăunătoare. Printre primele legi emise în acest sens au fost cele din 7 octombrie și 23 noiembrie 1944 cu privire la «*purificarea administrațiilor publice*»⁴, sub acest generic fiind cuprinși «*funcționarii și toți cei care primesc sub orice formă o remunerație de la stat, județ, comună, regie publică, administrație comercială de orice fel, direcțiune specifică, institute științifice de cercetare, camere profesionale, corpuri constituite, serviciile Adunărilor Legiuitoare și, în general de la orice servicii publice sau instituții al căror buget este supus aprobării autorităților de stat*»⁵.

În curând, în obiectivul puterii au intrat și profesiunile libere: Barourile de Avocați, Colegiile Arhitecților, Corpul Artiștilor Plastici. Activitatea scriitorilor, a artiștilor plastici, muzicienilor, ziariștilor etc. a fost pusă sub controlul Secției de Agitație și Propagandă a Comitetului Central al P. C. R.

Epurarea avocaților s-a făcut pe baza *Legii nr. 643* publicată în *Monitorul Oficial* nr. 294 din 19 decembrie 1944⁶, lege precedată de Decretul-lege nr. 2446 *pentru purificarea Corpului avocaților*. Potrivit articolului 1 al *Legii nr. 643*, cercetările urmau să fie demarate din oficiu de către Consiliile Barourilor. Precizările erau aduse în articolul 2, care prevedea: «*Sunt în stare de nedemnitate și incompatibilitate morală de a face parte din Corpul avocaților cei care în Barou sau înafara lui au adus atingere demnității de avocat prin aceea că:*

- a) *s-au pus prin acțiuni proprii, sub orice formă, în slujba hitlerismului și a fascismului [...]*
- b) *au militat sub orice formă în vreo organizațiune politică sau paramilitară: legionară, fascistă sau hitleristă sau au pregătit calea instaurării dictaturilor de tip fascist în România.*
- c) *au militat propagând idei contra principiilor democratice ori influențați de asemenea concepții, au săvârșit presiuni, acte de teroare, schingiuiri și omoruri.*
- d) *au ordonat sau săvârșit vreo crimă de război*
- e) *au promovat în viața publică țeluri fasciste, hitleriste sau rasiste*
- f) *au abuzat de dispozițiunile cu caracter legionar sau rasial, spre a trage foloase pentru ei sau pentru alții*
- g) *au introdus, inspirat, susținut sau propagat în barouri spiritul hitlerist, fascist sau legionar*
- h) *din motive de ordin politic sau rasial au introdus și practicat în barouri, față de colegii lor violențe, abuzuri, prigoană ori au hotărât excluderi ilegale din Corp*
- i) *au fost judecați și înlăturați din vreun alt Corp profesional, pe baza legilor de epurație.»*

Faptele și atitudinile enumerate mai sus și sancționate prin această lege se refereau la intervalul de timp 1 ianuarie 1935 – 23 august 1944 (articolul 17).

Articolul 3 aducea precizări asupra felului în care urma să se deruleze cercetarea: după o prealabilă interogare, avocatul chemat la cercetare urma să depună în termen de trei zile o notă amănunțită a probelor ce invoca în apărarea sa. Martorii propuși urmau să fie chemați cu mandat de aducere. Judecata urma să fie făcută de Comisia de Apel sub a cărei jurisdicție se afla Baroul din care făcea parte avocatul cercetat (articolul 4). Comisia nu era obligată să arate «*prin ce mijloace și-a format convingerea asupra stării de fapt*

³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *Fond nr. 465 – Colegiul de avocați al județului Bihor*, Inv. 524, dos. 85, f. 6-10

⁴ O amplă lucrare consacrată epurărilor din administrație și instituțiile publice a apărut sub semnătura lui Ion Zainea, *Politică și administrație în România (6 martie 1945-1 martie 1946): epurarea*, Editura Universității din Oradea, 2004

⁵ apud Ion Zainea, *op. cit.*, p. 24

⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 85, f. 46-50

reținute». Deciziile se luau cu majoritate și erau executorii (articolul 7).

Acțiunea de epurare a fost pornită, așa cum prevedea legea, din oficiu. Din Comisia de Epurare de pe lângă Baroul Oradea au făcut parte în prima fază avocații: Gheorghe Potre, Constantin Militaru, Alexandru Sarkadi, Ladislau Waldmann și Béla Killner.

Între timp, în primăvara lui 1945, intraseră deja în colimatorul puterii și magistrații și serviciile auxiliare care deserveau puterea judecătorească. În aprilie 1945, printr-o Decizie a Ministrului Justiției, Lucrețiu Pătrășcanu, a luat ființă *Comisia pentru cercetarea situației funcționarilor judecătorești din întreaga țară, a personalului tehnic și de serviciu de la toate instituțiile judecătorești*. Ca urmare a activității zeloase a acestei Comisii și pe baza legislației adoptată ulterior, în cursul anului 1945 a fost epurat personalul din cadrul Ministerului Justiției, au fost destituiți și îndepărtați din Justiție numeroși magistrați, procurori, judecători, avocați publici, dar și funcționari (grefieri, secretari, funcționari de rang inferior)⁷.

Epurarea avocaților din Barouri și-a urmat și ea cursul. La sfârșitul anului 1945, fiecărui membru al Comisiei de pe lângă Baroul Oradea îi fuseseră repartizate deja spre cercetare mai multe dosare, urmând să ia interogatoriul colegilor incriminați. De pildă, lui Gh. Potre i se repartizaseră opt dosare⁸, indicându-i-se, în anumite cazuri și aspectele concrete asupra cărora să insiste la interogatoriu. Astfel, Eugen Chiș urma să fie interogat în legătură cu conduita sa în calitate de conducător al organizației P.N.Ț. Oradea și de fost avocat al contelui Tisza. Ioan Selmeczy trebuia să fie întrebat despre activitatea sa politică din perioada 1940-1944. Denunțat de Andrei Csillag, subprefectul județului Bihor, Iosif Katz urma să dea socoteală de comportamentul său față de colegii de detenție în perioada când s-a aflat în lagărele de muncă forțată⁹. Gheorghe Cosma trebuia pus să-și facă *«autobiografia din punct de vedere moral și etic»* și urma să fie întrebat *«dacă este adevărat că-și recrutează clientela pe culoarele Tribunalului [...] oferindu-și serviciile de avocat pentru parale»*¹⁰.

Procedura de epurare s-a prelungit mult. La 3 ianuarie 1946 s-au judecat procesele lui Augustin Gerő, Octavian Lascu, Ioan Malița și Pavel Malița; la 9 ianuarie au urmat Dimitrie Deacu¹¹ și Alexandru Krajnik; la 14 ianuarie Iosif Katz și Ioan Selmeczy; la 21 ianuarie au avut loc procesele avocaților: Eugen Krüger, Carol Barcsay, Ștefan Soós, Alexandru Biró, Ioan Pelle, Bartolomeu Stern, Nicolae Czeplédy, Derzsy Zoltán, Dumitru Mangra, Cornel Iancu, Adalbert Hollmayer, Nicolae Turla și Eugen Simenszky¹² și, în sfârșit, la 28 ianuarie cele ale lui Ioan Bozsódi și Nistor Coita.

Se pare totuși că membrii Comisiei de Epurare nu lucrau cu prea multă tragere de inimă și preferau, sub diferite motive, să nu participe la procesele intentate colegilor lor, căci dosarele de arhivă consultate sunt pline de convocatoare suplimentare și de somații adresate membrilor Comisiei de Epurare pentru a se prezenta la ședințe și a nu împiedica desfășurarea lucrărilor Comisiei. Pentru a asigura Comisiei de Epurare condiții bune de lucru, la sfârșitul lui ianuarie 1946, numărul membrilor supleanți din Comisia de Apel a Comisiei de Disciplină a Baroului a fost suplimentat cu încă trei persoane: Florian Țeudan, Ludovic Karl și Gavril Timiș¹³.

În octombrie 1946, prin intermediul presei locale, se aducea la cunoștința populației că lista avocaților înscriși în Baroul Oradea fusese afișată în trei locuri: la Curtea de Apel, la Tribunal și la Primăria Municipiului Oradea. Lista a rămas afișată în cele trei locuri

⁷ Ion Zainea, *op. cit.*, p. 38, 63-65, 427-450

⁸ Este vorba de dosarele de cercetare ale avocaților Eugen Chiș, Augustin Gerő, Iosif Katz, Octavian Lascu, Gheorghe Cosma, Ioan Malița, Pavel Malița și Ioan Selmeczy.

⁹ Citat ca martor, Csillag a declarat că în tabăra de muncă din Valea Uzului, jud. Ciuc, Katz făcea rost de pâine pe care apoi, profitând de situația lor precară, o vindea camarazilor de detenție la suprapret; de asemenea, că într-o zi Katz a adormit și n-a ieșit la muncă cu toți ceilalți, drept pentru care întregul detașament a fost pedepsit. În consecință, Katz a fost bătut de camarazii lui (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 222, 229).

¹⁰ *Ibidem*, dos. 85, f. 58

¹¹ *Ibidem*, f. 57

¹² *Ibidem*, f. 54

¹³ *Ibidem*, f. 52

publice timp de 10 zile. Populația era îndemnată să denunțe pe avocați: «*Oricine ar avea cunoștință de fapte săvârșite de avocații stagiari și definitivți după 1 ianuarie 1935, care fapte, în sensul Legii nr. 643 din 19 decembrie 1944 ar fi proprii pentru constatarea nedemnității și incompatibilității morale ale avocatului [...] să le anunțe în scris și sub semnătură proprie Baroului Avocaților Oradea (str. Hübschenberger nr. 1) în termen de 8 zile de la publicarea prezentei, pentru a se pune în curs cercetarea prevăzută de lege contra avocatului denunțat*»¹⁴. Denunțurile anonime nu erau luate în considerare. Lista avocaților care urmau să treacă prin procedura de „purificare” a fost publicată în ziarul *Viața Nouă*¹⁵. Se apropiau alegerile din noiembrie și puterea era interesată să dea în vileag cât mai mulți „dușmani ai poporului”, din toate domeniile, pentru a influența orientarea voturilor alegătorilor în direcția dorită.

Întrucât Barourile din Satu-Mare și Zalău, precum și Baroul Maramureș se aflau în circumscripția Curții de Apel Oradea, Baroul Oradea avea competența să judece și cazurile de «*nedemnitare și incompatibilitate morală*» din aceste barouri. Prin urmare, Barourilor amintite le-au fost trimise adrese în acest sens. Baroul Maramureș a tranșat chestiunea răspunzând, în decembrie 1946, că «*la acest Barou nu s-au semnalat asemenea cazuri*»¹⁶.

În noiembrie 1946 Uniunea Barourilor din România insista pe lângă Barourile locale pentru terminarea procedurii de epurare. Cu toate acestea, încă și în mai 1947 Baroul Oradea mai punea în vedere Comisiei de Epurare să termine de urgență lucrările¹⁷.

În toamna anului 1947 Comisia de Purificare a Baroului Oradea era alcătuită din: Martin Schwarz – prodecan, președintele Comisiei, Béla Killner, Gheorghe Potre și Ladislau Waldmann – consilieri. Membri supleanți erau: Ștefan Nádai și Florian Teudan – consilieri¹⁸.

Printr-o firească reacție de autoapărare, avocații cercetați au recurs, aproape fără excepție, la „cosmetizarea” propriilor biografii. Din declarațiile și autobiografiile¹⁹ păstrate în dosarele de epurare se observă cum fiecare încerca să-și adapteze și să-și nuanțeze biografia în sensul dorit de ideologia momentului. Toți apăreau astfel ca având vederi democratice, nefăcând nicio deosebire de naționalitate sau rasă, ajutând pe evrei, simpatizând cu muncitorimea, neavând nicio legătură cu partidele politice de dreapta. Toți căutau să se doteze cu „certificate de bună purtare” obținute de la diferite instituții și organizații al căror cuvânt cântărea greu la ora aceea. Așa erau, de pildă, organizația antifascistă *Apărarea Patriotică* sau *Uniunea Populară Maghiară* [*Magyar Népi Szövetség*]. Cei incriminați aduceau, de asemenea, martori, în special evrei, care să certifice buna lor purtare față de comunitatea evreiască locală. Îngrijorarea și graba de a-și organiza apărarea erau absolut firești în condițiile în care avocatul găsit vinovat putea fi sancționat cu interdicția temporară de a profesa timp de 2-5 ani, sau, și mai grav, cu excluderea definitivă din Corpul Avocaților, ceea ce atrăgea după sine pierderea dreptului la pensie (conform articolelor 10 și 13 din *Legea nr. 643 din 19 decembrie 1944*).

Avocații găsiți nevinovați primeau o decizie de «*apărare de epurare*» și li se elibera un «*certificat de purificare*». Din păcate, în fondul arhivistic cercetat nu s-au păstrat toate dosarele proceselor de epurare și nici nu cunoaștem în toate cazurile care a fost decizia luată în urma judecării dosarului. Se pare însă că marea majoritate a avocaților cercetați au fost în cele din urmă găsiți nevinovați, ceea ce denotă o reală solidaritate de breaslă.

Numeroase denunțuri și reclamații ce au stat la baza întocmirii dosarelor de epurare

¹⁴ *Crișana*, 1946, 17 octombrie, p. 3; *Új Élet* [*Viața Nouă*], 1946, 17 octombrie, p. 5; *Voința Poporului*, 1946, 17 octombrie, p. 7; *Népakarat* [*Voința Poporului*], 1946, 16 octombrie, p. 2; Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 92, f. 30

¹⁵ *Viața Nouă*, 1946, 17 octombrie, p. 3

¹⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 92, f. 31-32

¹⁷ *Ibidem*, dos. 85, f.12. La ora aceea, în fruntea Baroului Oradea se aflau: Gheorghe Pelle – decan, Gheorghe Șimonca și Martin Schwartz – prodecani.

¹⁸ *Ibidem*, f. 1

¹⁹ Trebuie subliniat faptul că în perioada stalinistă obligativitatea întocmirii, în numeroase ocazii, a autobiografiei, oricând interpretabilă nefavorabil de către putere, a constituit un element de presiune și de disconfort psihic mai ales pentru intelectualitate, ale cărei „origini” și „dosare” erau considerate *a priori* ca „nesănătoase” de către structurile puterii comuniste.

se refereau la întâmplări din anii 1940-1944, marcați de politica de discriminare națională și rasială față de populația românească, respectiv evreiască, politică promovată de statul ungar în partea de nord-vest a Transilvaniei. Două categorii de acuze se detașează din documentele pe care le conțin dosarele de epurare: prima categorie se referă la activitatea politică a celor interogați, iar cea de-a doua la comportamentul acestora față de populația evreiască.

Uneori, avocații cercetați erau reclamați chiar de colegi de breaslă, care considerau, probabil, că era un bun prilej de a plăti niște polițe. Este cazul, de pildă, al lui Ioan Bozsódi, reclamat de avocatul Teodor Filip din Oradea cum că în perioada 1940-1944 ar fi împiedicat, din motive naționaliste, înscrierea acestuia din urmă în Barou. În cele din urmă reclamantul și-a revocat plângerea, iar Bozsódi a fost declarat «*apărat de epurare*»²⁰. Există în dosarele de epurare cercetate și alte acuze de discriminare etnică a populației românești din județ ajunsă, din 1940, sub administrație ungară. Astfel, un grup de locuitori din satul Bălaia au reclamat pe avocatul Iosif Hoványi din Oradea cum că, în calitate de judecător, ar fi dat în 1940 o sentință nedreaptă împotriva lor, punând sechestru judecătoresc asupra averilor lor numai pentru faptul că erau români și că în urma acestei sentințe au rămas pe drumuri și muritori de foame numeroși locuitori din Bălaia. La aceste acuzații, Hoványi a răspuns scurt: «*Am aplicat legile în vigoare la acea dată.*». Tot acesta mai era acuzat că în calitate de prim-președinte al Tribunalului Oradea a semnat decizii de îndepărtare din serviciu pentru mai multe persoane doar pe motivul că erau români. A răspuns că a făcut aceasta în urma primirii unui ordin scris de la Comandamentul militar al orașului²¹.

Să urmărim câteva din acuzele referitoare la activitatea politică a celor cercetați. Lui Alexandru Krajnik i se reproșă, de pildă, apartenența la Partidul Imredist²², funcția de locțiitor al șefului Secției Ideologice a secției Oradea a acestui partid, precum și contribuția «*la înființarea ghetoului maghiar contra evreilor*»²³ din Oradea. Dacă prima acuzație a fost recunoscută de cel interogat, cea de-a doua în schimb a fost vehement negată.

Tot de apartenența la Partidul Imredist a fost acuzat și avocatul Nagy Árpád din Aleșd. Invocând ca scuză faptul că nu deținuse funcții de conducere în acel partid, acesta s-a grăbit să adauge la dosar un «*certificat de bună purtare*» primit de la Primăria Aleșd, iar pentru a proba atitudinea sa binevoitoare față de populația românească în anii 1940-1944 a anexat și declarațiile sub semnătură a numeroși locuitori români din satele Damiș, Bratca, Lorău, Ponoară și Bălnaca²⁴.

Acuzat și el că a făcut parte din Partidul Imredist, Ioan Selmeczy susținea că, rugat fiind de micii proprietari, a intrat în acea formațiune politică «*...numai în scopul de a le putea veni în ajutor*». Comisia de epurare a decis însă că «*se încadrează în prevederile art. 2 pct. a prin faptul că a fost membru activ al partidului imredist sub ocupațiunea maghiară în care a activat, slujind astfel hitlerismul și interesele fascismului*»²⁵. A fost condamnat la interzicerea exercitării timp de un an a profesiei, dar cu suspendare, datorită situației familiale grele (avea 7 copii și vârsta de 65 de ani).

Tot de apartenența la Partidul Imredist era acuzat și Adalbert Hollmayer din Aleșd, care n-a găsit niciun alt argument în apărarea sa decât faptul că a intrat în acel partid «*cu ocazia unei petreceri, inconștient*», grăbindu-se să adauge apoi că în realitate nu a activat deloc și nu a acceptat nicio funcție de conducere.

Eugen Chiș, avocat în Oradea, a fost interogat în schimb cu privire la activitatea sa în P. N. Țărănesc, cerându-i-se să insiste «*...asupra conduitei sale în calitate de conducător al*

²⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 10

²¹ *Ibidem*, f. 162. Actul la care făcea referire a fost într-adevăr regăsit în arhiva Tribunalului. Este vorba de Ordinul Comandamentului Militar al Orașului Oradea nr. 1170/1940 semnat de generalul Raynay și purtând data de intrare la Tribunalul Oradea 27 septembrie 1940.

²² Este vorba de *Partidul Maghiar al Reînnoirii* [*Magyar Megújulás Pártja*], partid de extremă dreaptă fondat de omul politic ungar Imrédy Béla și aliat cu *Partidul Național Socialist Ungar* [*Magyar Nemzeti Szocialista Párt*]. În februarie 1946, Imrédy Béla a fost condamnat la moarte, ca criminal de război, de Tribunalul Poporului din Ungaria și executat.

²³ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 106

²⁴ *Ibidem*, f. 171-178

²⁵ *Ibidem*, f. 207, 209

P. N. Ț. din localitate»²⁶. Chiș, care rămăsese în Oradea în perioada 1940-1944, a declarat că a fost și este membru al P.N.Ț., dar că de la 30 august 1940 și până la 12 octombrie 1944 n-a făcut niciun fel de politică.

După cum am amintit, comportamentul unor avocați față de etnicii evrei a constituit cea de-a doua categorie importantă de acuze în decursul cercetărilor. Se observă tendința celor cercetați de a întoarce acuzele ce li se aduceau, pentru a se înfățișa într-o lumină favorabilă. De pildă, avocatul stagiar Eugen Simenzky era acuzat că «...în calitate de funcționar pe lângă fostul consilier dr. Varga Ladislau de la Primăria Municipiului Oradea între anii 1941-1944 a avut o atitudine șovină, antidemocratică împotriva celorlalte naționalități decât cea maghiară [...]». Este vorba, desigur, de populația evreiască internată în ghetoul orădean, unde Simenzky fusese delegat ca funcționar. El se apăra arătând că, dimpotrivă, atitudinea lui fusese una «democratică» în acea împrejurare, lucru ce «...se poate deduce și din faptul că imediat când am fost delegat ca funcționar la ghetou, am cerut imediat suspendarea mea din oficiu și când fostul primar dr. Gyapay Ladislau nu m-a suspendat, imediat am cerut concedierea mea din serviciu. La 1 iunie 1944 am și fost concediat...»²⁷.

Într-un alt dosar, Ioan Selmeczy declara că faptul de a fi angajat în biroul său avocațial o persoană de rit mozaic pe care a ținut-o până la internarea acesteia în ghetou i-a atras reproșurile Partidului Imredist, reproșuri care au mers până la impunerea demisiei sale din acea formațiune politică²⁸.

Toate acestea se întâmplau în partea de nord a județului, cedată Ungariei. Iată acum câteva exemple ce se referă la partea de sud a județului Bihor, rămasă în componența României. Avocatul Nicolae Turla²⁹, refugiat la Tinca în perioada 1940-1944, a avut ocazia să apere pe câțiva cetățeni evrei în procesele lor cu legionarii. Unul din aceștia, Izidor Weisz, a și depus în 1946 mărturie în favoarea lui Turla cu prilejul cercetării acestuia în vederea „purificării”³⁰. Pe de altă parte, avocatul Nistor Coita din Salonta a avut nu mai puțin de patru denunțatori, evrei care afirmau că avocatul a contribuit la confiscarea averilor evreiești, a luat parte la rebeliunea legionară, ba chiar ar fi participat la schinguirea unor cetățeni evrei. Printre denunțatori se aflau Iosif Held, fost proprietar de fabrică de sifoane și Bernath Stern, fost comerciant de articole din piele, ambii din Tinca. Audiata la 28 ianuarie 1946, Coita recunoștea «că a fost legionar însă n-a luat parte la rebeliune și nici nu s-a dat la acte de teroare față de nimeni»³¹. Nu cunoaștem care a fost în cele din urmă decizia Comisiei.

Până la 30 decembrie 1947 se observă din partea puterii comuniste o aparentă politică de toleranță față de vechile structuri, politică afișată din considerente tactice, într-o perioadă de subordonare treptată a tuturor segmentelor societății. Chiar și acțiunea de epurare, evocată mai sus, s-a desfășurat în aparentă cu respectarea strictă a legii, care acoperea însă criteriul politic ce a stat tot timpul la baza ei. Această etapă politică a luat sfârșit odată cu debutul anului 1948, când s-a trecut drastic la alinierea ideologică a întregii societăți, aliniere intrinsec legată de campania de sovietizare a statului. Partidele politice istorice dispăruseră deja din august 1947, dictatura proletariatului devenise realitate. Din februarie 1948, din considerente de imagine, P. C. Român devenise Partidul Muncitoresc Român.

Procesul de armonizare a tuturor structurilor cu ideologia comunistă și noile

²⁶ *Ibidem*, f. 200

²⁷ *Ibidem*, f. 190, 192

²⁸ *Ibidem*, f. 207

²⁹ Personaj distins din Baroul orădean în perioada interbelică, Nicolae Turla s-a născut în 1882 în Husasăul de Tinca (Bihor). În 1919 a intrat ca magistrat în serviciul Consiliului Dirigent. A revenit la avocatură în 1921. Cunoscut specialist în drept civil, a scris cărți și articole de specialitate, unanim apreciate. (Câteva date biografice, precum și portretul său se găsesc în *Monografia-almanah a Crișanei – județul Bihor*, sub red. lui Aurel Tripon, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 448. Dintre cărțile pe care le-a scris, amintim: *Responsabilitatea civilă*, Tipografia Kosmos, Oradea, 1923, 153 p.; *Procedura accelerată comparată cu procedura civilă ardeleană*, Tip. Kosmos, Oradea, 1925, 74 p.; *Dreptul familiar ardeleanesc*, Tip. Cosmos, Oradea, 1926, 255 p.).

³⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 283

³¹ *Ibidem*, f. 236, 241-244.

raporturi de putere create au atins și profesiunile liberale. Categoria avocaților a resimțit și ea rapid noua orientare. Prin *Legea nr. 3* din 19 ianuarie 1948, Barourile de Avocați au fost desființate, în locul lor luând ființă instituția Colegiilor de Avocați.

Într-un raport către Uniunea Colegiilor de Avocați din R.P.R. am găsit ample relatări despre înființarea și funcționarea Colegiului de Avocați din Oradea și strădania acestuia ca «toată activitatea membrilor să fie încadrată în noul ritm al vieții sociale din R.P.R.». În acest scop, membrii Colegiului fuseseră repartizați în trei compartimente: organizatoric, cultural și financiar. Cel mai important era resortul organizatoric, responsabil cu implementarea noii ideologii. Acesta se ocupa de redactarea *gazetei de perete*, ținea legătura cu presa, mobiliza pe avocați la „munca voluntară”, se ocupa de «organizarea și menținerea contactului cu masele muncitoare și organizațiunile politice democratice», supraveghea și controla comportamentul profesional al membrilor Colegiului³². O stare permanentă de suspiciune generală, o atitudine de supraveghere reciprocă între membrii Colegiului erau privilegiate și încurajate.

La rândul său, resortul cultural, al cărui președinte era Petre Hălmăgean, avea menirea «de a activa în sensul purificării și ridicării nivelului ideologic și cultural al membrilor Colegiului». Săptămânal, la sediul Colegiului se organizau conferințe «din domeniul juridic, social, politic și economic». După fiecare conferință urmau «discuțiunile în comun asupra subiectului conferinței ca atare cât și asupra felului în care a fost tratat subiectul de către conferențiar, precum și răspunsul conferențiarului la obiecțiunile ridicate de către colegi, adoptându-se astfel metoda criticei și autocriticei pentru înlăturarea eventualelor abateri de la concepția marxisto-leninistă despre știință»³³. În medie, la aceste conferințe participau circa 45-65 de persoane: avocați, magistrați, asesori populari, foști avocați și uneori chiar persoane dinafara sistemului Justiției. Totuși, conducerea resortului cultural al Colegiului nu era mulțumită de apetența manifestată de auditoriu pentru noua ideologie, căci «se observă că cei mai mulți dintre participanți nu și-au însușit și nu cunosc încă decât într-o măsură foarte mică doctrina socialistă și în special știința marxistă»³⁴.

S-a trecut în același timp la „înzestrarea” bibliotecii Colegiului cu cărțile și publicațiile reclamate de noua ideologie. Să-i lăsăm pe protagoniști să descrie cum au procedat: «Pentru aceasta însă a fost nevoie de o totală reorganizare a fostei biblioteci în al cărei partrimoniu se aflau foarte multe cărți vechi ungurești fără nicio valoare juridică, precum și cărți ungurești și românești cu conținut fascist-reacționar sau emanând din cultura decadentă burghez-capitalistă. După această operă de selecționare și catalogare s-a procedat la îmbogățirea bibliotecii prin procurarea de cărți noi și reviste [...] S-a încercat [...] să se realizeze dorința tuturor ca biblioteca să fie înzestrată cu orice publicație nouă care exprimă o valoare politico-socială pe linia realizării socialismului la noi și în străinătate. [...] S-au procurat astfel operele lui Marx, Engels, Lenin și Stalin...»³⁵. Și astfel, vechea bibliotecă a Baroului orădean a fost distrusă, sacrificată pe altarul noii ideologii, la fel cum au fost distruse în acea perioadă sute de alte biblioteci valoroase aparținând unor instituții prestigioase (ale statului, de cultură sau școlare). De trierea cărților vechi din biblioteca Colegiului s-au ocupat avocații I. Dobrinescu, E. Kovács, C. Ioanovici, C. Neagu și P. Peter, desemnați de conducerea resortului cultural³⁶.

La sfârșitul anului 1948 erau înscriși în Colegiul Avocaților Bihor Oradea 101 avocați definitiv și 20 stagiați³⁷. La începutul anului următor, conducerea Colegiului era alcătuită din: Gheorghe Pelle – președinte, Ștefan Nádai – secretar, Andrei Csillag, Cornel Vaida, Aurel Andru, Octavian Mut și Ernest Kovács - consilieri³⁸. Pe baza *Legii nr. 3* din 1948 avocații puteau opta să rămână avocați pledanți sau să activeze doar ca jurisconșulți

³² *Ibidem*, dos. 92, f. 34

³³ *Ibidem*, f. 152

³⁴ *Ibidem*, dos. 96, f. 4

³⁵ *Ibidem*, dos. 92, f. 153

³⁶ *Ibidem*, dos. 96, f. 7

³⁷ *Ibidem*, dos. 92, f. 26

³⁸ *Ibidem*, dos. 101, f. 8

angajați ai diferitelor întreprinderi și instituții³⁹.

După cum este lesne observabil, în cursul anului 1948 discursul politic standard fusese introdus treptat în toate manifestările profesionale și extra-profesionale ale avocaților bihoreni, în toate actele emenate de la Colegiul de Avocați Bihor. Astfel, în *Raportul general* al acestui Colegiu, întocmit la sfârșitul anului, se declara încă din introducere grija noii instituții «*de a crea un nou tip de avocat, care să fie mereu alături de marile mase populare și mereu pătruns de conștiința revoluționară a luptei de clasă*»⁴⁰. Într-un document programatic emanat de la „centru” și intitulat *Ținuta avocatului în viața publică și profesională*, necesitatea modelării ideologice obligatorii a avocatului fusese de altfel declarată deschis, fără nici un echivoc: «*Avocatul din Colegiile de avocați din R. P. R. trebuie să se încadreze în regimul de democrație populară și trebuie să fie condus de ideile fundamentale, de ideologia acestui regim în toate manifestările publice sau profesionale. În viața publică și profesională datoria avocatului este descoperirea adevărului, a adevărului din punctul de vedere al societății, al Statului nostru democratic* [sublinierea ns. – L.C.]». Avocații, împreună cu magistrații de carieră și cu asesorii populari urmau să se întrunească periodic în consfătuiri comune «*la care să se facă critica atitudinii profesionale și politice a avocaților cu o autocritică și din partea lor*». Orice manifestare sau atitudine a avocatului «*potrivnică clasei muncitoare sau regimului de democrație populară*» urma să fie sancționată disciplinar⁴¹.

De altfel, trebuie să menționăm că studierea actelor aferente temei articolului nostru din arhiva Colegiului de Avocați ne-a prilejuit întâlnirea cu numeroase elemente caracteristice ale discursului politic al epocii, cu un vocabular standard deja bine stabilit încă din 1945. Într-o primă etapă abundă cuvântul *fascist*, plasat de regulă alături de *reacționar*; acuzele de «*atitudine șovină, antidemocratică*», de plasare «*în slujba hitlerismului și a fascismului*» sunt la ordinea zilei. Ulterior, în «*regimul de democrație populară*», atenția se îndreaptă spre «*nivelul ideologic*» al «*maselor muncitoare*», pătrunse de «*conștiința revoluționară a luptei de clasă*» și practicând «*metoda critice și autocritice*».

În această perioadă începuse să se extindă la nivel de țară moda «*întrecerilor socialiste în muncă*», formă tipic proletcultistă de emulație profesională și politică care a cuprins treptat toate locurile de muncă, indiferent de profil. Colegiul Oradea a fost cel care „s-a remarcat” prin inițierea ei și în rândul avocaților. În cadrul acestor întreceri, impuse treptat tuturor Colegiilor de Avocați din țară, Colegiul Oradea a fost chiar „distins” cu Drapelul Muncii⁴². „Ciclurile” de întrecere se organizau în funcție de sărbătorile comuniste: 9 mai, 23 august, 7 noiembrie⁴³. Fiecare din avocații participanți la întrecere avea o „fișă de activitate” în care se contabilizau în amănunt: conferințele ținute pentru popularizarea legilor și a „realizărilor democratice”, articolele publicate în presă, articolele scrise pentru *gazeta de perete*, activitatea prestată gratuit ca jurisconsult onorific, „munca voluntară” fizică pe șantiere, numărul volumelor sau sumele donate pentru dotarea Bibliotecii Colegiului, eventualele *munci organizatorice benevole* [?] depuse în cadrul Colegiului sau a unor „organizații democratice”. Fiecare rubrică din fișă era punctată. La urmă se făcea punctajul total, cu care respectivul participa la întrecere. Erau contabilizate și absențele nemotivate de la adunări și conferințe, care se scădeau din totalul punctajului.

Așa cum am văzut, avocații, ca și alte categorii de intelectuali de altfel, trebuiau să activeze gratuit, ca și conferențieri, pe lângă diferite sindicate, precum și în cadrul A.R.L.U.S. „Fișa de activitate” pe care fiecare avocat trebuia s-o completeze, prevedea și obligativitatea anexării, în copie, a textului conferințelor ținute. Nu toți s-au dovedit însă conștiincioși în a se achita de această obligație dar câțiva s-au conformat totuși, punându-ne astfel la dispoziție, peste decenii, niște mostre deosebit de grăitoare despre

³⁹ *Ibidem*, f. 9. În 1951 figurau pe lista jurisconsultilor 29 de avocați (f. 56-59), iar în 1953 erau consemnați 31 de jurisconșulți (f. 125-128).

⁴⁰ *Ibidem*, dos. 92, f. 110

⁴¹ *Ibidem*, f. 15

⁴² *Ibidem*, f. 26

⁴³ *Ibidem*, dos. 96, f. 15-200 (fișele pentru întrecerea pe perioada 9 mai -23 august 1948), f. 201-413 (fișele pentru întrecerea pe perioada 23 august - 7 noiembrie 1948)

îndoctrinarea ce se infiltra, cu tot mai multă forță, în toate păturile și resorturile societății. Au rămas astfel conferința ținută de Victor Tămaș despre *Acțiunea dusă de U.R.S.S. pentru apărarea libertății și independenței popoarelor* sau cea ținută de Dimitrie Deacu despre *Intellectualitatea și rolul ei în statul socialist*⁴⁴.

În cadrul A.R.L.U.S., avocații își desfășurau activitatea în două structuri: Cercul Juridic A.R.L.U.S. și Secțiunea Țărănească A.R.L.U.S. În cadrul Cercului Juridic, în care activau la sfârșitul anului 1948 un număr de 82 de avocați, activitatea consta în ținerea de conferințe «*cu scopul principal de a răspândi și întări prietenia româno-sovietică, precum și cunoașterea Justiției și Dreptului sovietic*»⁴⁵. Secțiunea Țărănească A.R.L.U.S. (Victor Tămaș era secretar general), cu conferințe despre țărănimea sovietică, constituția stalinistă, agricultura sovietică etc., avea ca scop să ducă «*o intensă propagandă pentru prietenia româno-sovietică în mijlocul țărănimii române și maghiare*»⁴⁶. Ne putem închipui cu cât „entuziasm” erau primiți în 1948 conferențiarilor trimiși de această Secție în satele bihorene, unde amintirea trecerii devastatoare a trupelor sovietice era încă vie și unde zvonurile alarmante despre colhozurile sovietice și comunizarea pământurilor stârneau frisoane. În realitate, nici conferențiarul, trimis volens-nolens să facă apologia regimului sovietic, dar nici auditoriul nu simțeau nicio chemare pentru asemenea tematică. Conferințele însă trebuiau ținute, pentru a putea fi „raportate”, la toate nivelele. Era doar un aspect, în aparență minor, al imensei și tragice ipocrizii care începuse să învăluie România „democrației populare”.

Avocații aveau, după cum am văzut și obligația de-a scrie articole pentru *gazetele de perete*. Se păstrează, de pildă, în fondul arhivistic cercetat, articolul scris de avocatul Ciprian Hubic din Săcuieni pentru *gazeta de perete* a Frontului Plugarilor din localitate, articol intitulat *Importanța prieteniei româno-sovietice* și anexat de autor la fișa sa de activitate⁴⁷.

În paralel, s-a trecut și la „reeducarea prin muncă” a avocaților, obligați să presteze «*muncă voluntară*» la amenajarea Parcului Muncitorilor [actualul Parc Brătianu] din Oradea și la construirea Podului Libertății [credem că este vorba despre podul dintre actualele Piața Unirii și Piața Ferdinand, distrus la sfârșitul războiului și refăcut în anii 1947-1948]⁴⁸. La sfârșitul lunii iulie 1948, Serviciul Tehnic al Primăriei Oradea certifica, de pildă, că doar în decurs de două zile un număr de 42 de avocați prestaseră fiecare câte 10 ore de „muncă voluntară” în Parcul Muncitorilor, ciuruind și transportând 45 mc de balast pe care l-au așternut pe o suprafață totală de 1800 mp.⁴⁹ Făcând un mic exercițiu de imaginație, ni-i putem închipui pe distinșii membri de altădată ai Baroului interbelic orădean ciuruind și cărând cu roabele balastul sub soarele torid de iulie, cu „avântul” și „entuziasmul” caracteristice *întrecerii* socialiste.

În octombrie 1948, avocații bihoreni au contribuit la colecta de alimente și bani pentru refugiații comuniști greci găzduiți, sub auspiciile Crucii Roșii, în Palatul Episcopal romano-catolic din Oradea.

Ideologizarea a mers crescând. Începând cu data de 1 iunie 1950, exercitarea profesiei de avocat s-a desfășurat în cadrul Birourilor Colective de Asistență Juridică. Din acel moment, profesia de avocat și-a pierdut caracterul de profesie liberală⁵⁰, fiind dezbrăcată astfel de caracterul ei independent și liber și transformată într-o anexă a unei justiții aservite noului regim politic. Până atunci, justițiabilul încheia contract de angajament direct cu avocatul, condițiile materiale ale contractului rezolvându-se între cele două părți, iar avocatul își executa mandatul pe răspundere proprie. Această situație, normală într-un

⁴⁴ *Ibidem*, f. 210, 269-278

⁴⁵ *Ibidem*, dos. 92, f. 26, 154

⁴⁶ *Ibidem*, f. 154-155

⁴⁷ *Ibidem*, dos. 96, f. 342

⁴⁸ *Ibidem*, dos. 92, f. 110

⁴⁹ *Ibidem*, dos. 96, f. 13

⁵⁰ Credem că această schimbare se află în directă legătură cu adoptarea, de către Marea Adunare Națională, la 30 mai 1950, a Codului Muncii, care prevedea introducerea în toate sectoarele de activitate a principiului socialist al repartiției după cantitatea și calitatea muncii, precum și acordarea salariului egal pentru muncă egală.

stat de drept, a încetat la jumătatea anului 1950.

Este adevărat în același timp că anumite semne ale îngrădirii relației directe justițiabil-avocat apăruseră deja de mai multă vreme, mai ales în sectorul proceselor de sabotaj și speculă, foarte numeroase în epocă⁵¹. Astfel, în noiembrie 1947, Baroul Oradea, în adunarea sa generală, hotărâse că sabotorii și speculanții «*nu trebuie să se bucure de privilegiul de a-și alege apărător*», acesta urmând a fi delegat dintre membrii Baroului, în ordine alfabetică⁵².

Începând așadar cu 1 iunie 1950 instituția avocatului s-a organizat pe bază colectivă, angajamentul dintre justițiabil și această instituție încheindu-se prin Biroul Colectiv, mandatul contractat executându-se de către un avocat **delegat** de Biroul Colectiv. Pregătirea apărării se făcea în mod organizat, în cadrul unor așa-numite *grupe profesionale*. Avocatul era prin urmare decuplat de client, introducându-se astfel munca în colectiv ca principiu obligatoriu.

Prin Decizia Ministerului Justiției din 29 iulie 1952 a fost numit comitetul de conducere al Colegiului Regional de Avocați Oradea: Petru Hălmăgeanu – președinte; Iuliu Albert, Cornel Ardeleanu, Irina Bányai Szebeny, Ernest Kovács, Vincențiu Havlic și Petru Mureșan – membri; Ernest Molnoș, Gheorghe Potre și Victor Tămaș - cenzori⁵³. În acea epocă, unul din serviciile cele mai importante care funcționau pe lângă Colegiul de Avocați era Serviciul de Cadre. Orice cerere a avocaților, cât de simplă, ca, de pildă, cererea de a fi trecut din categoria jurisconsultilor în categoria avocaților pledanți, era foarte atent examinată de către acest temut serviciu. Se luau în considerare: apartenența politică (sau simpatiile politice, din trecut și din prezent), originea socială, situația familială, situația materială, competența profesională, erau consemnate eventualele vicii. Pentru acest ultim capitol cităm, de pildă, o mențiune dintr-un raport al Secției de Cadre referitor la un avocat din Aleșd: «*Viciul său atât din trecut cât și de azi este vânătoarea*»⁵⁴.

Corpul avocaților bihoreni a fost și el atins de arestările în rândul intelectualilor români puse în practică de autoritatea comunistă în vara lui 1952. În documentele cercetate nu apare nicăieri în mod explicit ideea de arestare și nici vreo dată exactă din cursul anului 1952; constatăm doar că la un moment dat numeroși avocați bihoreni dispar de la domiciliu și din evidențele Colegiului. Presupunem că este vorba de arestările din noaptea de 15 august 1952, când, prin punerea în aplicare a unui ordin dat la nivel național, au fost ridicați numeroși intelectuali din vestul țării⁵⁵. Dispariția bruscă din peisajul profesional a avocaților arestați a fost „rezolvată” de instituțiile comuniste în maniera cunoscută a minciunii și a camuflării adevărului. Într-o adresă confidențială a Ministerului Justiției, Direcția Cadrelor, din 24 septembrie 1952, adresată Colegiului Regional de Avocați Oradea se scria: «*Vă facem cunoscut că în cazul când, în acel Colegiu se găsesc avocați ce lipsesc de la domiciliu, urmează pentru aceștia să dați decizie de suspendarea lor din exercițiul profesiei de avocat pe motivul că nu profesază* [sublin. ns. – L.C.]»⁵⁶. Ca urmare, în octombrie 1952, pe baza acestei dispoziții a Ministerului Justiției, Colegiul a dat decizie de suspendare din exercițiul profesiei de avocat pentru: Aurel Andru, Dumitru Neagu, Florian Țeudan și Gavril Timiș, toți din Oradea; Remus Popa și Gheorghe Popescu-Ceica, ambii din Aleșd; Gheorghe Maior, Iosif Mișu și Cornel Vaida, toți din Marghita; Ioan Quai și Nicolae Terțan, ambii din Săcuieni; Ioan Căpălăș și Mihai Gurzău, ambii din Șimleul Silvaniei⁵⁷. Remarcăm că lista cuprinde nume exclusiv românești. Printre ei se află figuri distinse ale Baroului orădean din perioada interbelică, unii și cu activitate politică

⁵¹ Doar în perioada august-decembrie 1948 au fost apărute de avocații Baroului Oradea 319 cazuri de sabotaj. Pentru comparație, în aceeași perioadă au fost apărute 534 cazuri de infracțiuni de drept comun (Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 92, f. 33).

⁵² *Ibidem*, f. 29

⁵³ *Ibidem*, dos. 110, f. 27

⁵⁴ *Ibidem*, f. 8

⁵⁵ Cornel Grad, Corina Bejinariu, Ioan Maria Oros, *Memorii, jurnale și însemnări transilvane (1938-1989)*, Zalău, 2000, p. 227

⁵⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos.110, f. 24

⁵⁷ *Ibidem*, f. 13

și/sau culturală importantă: Gheorghe Popescu-Ceica⁵⁸, Cornel Vaida⁵⁹, Florian Țeudan⁶⁰. Nu știm care a fost soarta celor arestați, când și cum au revenit (dacă au mai revenit) la domiciliile lor și în profesie. Am găsit o singură mențiune între actele confidentiale emise de Colegiul de Avocați Oradea, referitoare la Dumitru Neagu care figura încă și la sfârșitul anului 1953 «*de mai mult timp plecat de la domiciliu în loc necunoscut*»⁶¹.

Ca dovadă că încă nici în acea perioadă acțiunea de îndoctrinare a avocaților bihoreni nu reușise în totalitate este o adresă secretă a Tribunalului Militar Teritorial Oradea către Colegiu, din 1953, prin care primul se arăta nemulțumit de prestația avocaților apărători trimiși de Colegiu, atrăgând în consecință atenția că: «*Întrucât în fața Tribunalurilor Militare se cere ca apărătorii să se prezinte bine pregătiți atât din punct de vedere profesional cât și din punct de vedere politic, propunem ca pe viitor să delegați apărători care să corespundă din toate punctele de vedere și să vină în ajutorul instanței, pentru descoperirea adevărului material și să nu caute să producă amânări inutile [...] În justiția socialistă soluția proceselor trebuie să se realizeze rapid și prompt...*»⁶².

Pentru a încheia scurta trecere în revistă a evoluției situației instituției avocatului în epoca stalinistă, evoluție pe care am ilustrat-o aducând în atenție exemplul concret al Baroului Oradea, vom aminti doar un ultim act normativ care încheie această epocă. Este vorba de *Decretul nr. 281* emis la 21 iulie 1954, care impunea ca obligație profesională a avocatului apărarea intereselor justițiabililor cu respectarea strictă a legalității socialiste.

⁵⁸ Născut în 1895 la Iași, cu studii universitare la București, supranumele și l-a luat probabil în urma activității desfășurate ca magistrat la Ceica (Bihor) între 1921-1925. A fost deputat de Bihor în Parlamentul României în anii 1928-1931 și 1932 (*Monografia-almanah a Crișanei...*, p. 429, inclusiv portret).

⁵⁹ Născut în 1892 în Husasăul de Tinca (Bihor), cu studii de drept la Budapesta, a practicat avocatura în Tinca și Oradea. A desfășurat și o remarcabilă activitate culturală, ca președinte al despărțământului Tinca al ASTREI și, ulterior, în cadrul Casei Naționale a Județului Bihor (*Monografia-almanah a Crișanei...*, p. 448, inclusiv portret. Pentru activitatea sa în cadrul despărțământului Tinca al ASTREI vezi Lucia Cornea, *Aspecte ale activității despărțământului Tinca al „Astrei” în perioada interbelică*, în *Crisia*, Oradea, 1983, p.221-228).

⁶⁰ Născut în 1904 în Batăr (Bihor), și-a făcut studiile de specialitate la Universitățile din Cluj și Geneva (*Monografia-almanah a Crișanei...*, p. 475, inclusiv portret).

⁶¹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 115, f. 2

⁶² *Ibidem*, f. 7

ANEXĂ

Lista avocaților bihoreni cercetați în luna ianuarie 1946 pe baza dosarelor de epurare

Nume	Locul de desfășurare a activității	Data judecării procesului	Raportor	Decizia
Eugen Chiș	Oradea		Gheorghe Potre	apărare de epurare
Augustin Geró ¹	Oradea	3 ian. 1946	Gheorghe Potre	
Iosif Katz			Gheorghe Potre	
Octavian Lascu ²	Oradea	3 ian. 1946	Gheorghe Potre	
Gh. Cosma ³	Oradea		Gheorghe Potre	
Ioan Malița ⁴	Oradea	3 ian. 1946	Gheorghe Potre	
Pavel Malița ⁵	Oradea	3 ian. 1946	Gheorghe Potre	
Alex. Krajnik	Oradea	9 ian. 1946	C-tin Militaru	
Dimitrie Deacu	Tinca	9 ian. 1946		
Iosif Katz	Oradea	14 ian. 1946	Gheorghe Potre	apărare de epurare
Ioan Selmeczy	Oradea	14 ian. 1946	Gheorghe Potre	interzicerea timp de 1 an a practicării profesiei – cu suspendare
Eugen Krüger		21 ian. 1946		
Carol Barcsay		21 ian. 1946	Alex. Sarkadi	apărare de epurare ⁶
Ștefan Soós ⁷	Oradea	21 ian. 1946	Alex. Sarkadi	apărare de epurare
Alexandru Biró		21 ian. 1946		
Ioan Pelle ⁸	Oradea	21 ian. 1946	Alex. Sarkadi	apărare de epurare
Bartolomeu Stern		21 ian. 1946	Alex. Sarkadi	apărare de epurare
Nic. Czeglédy ⁹	Marghita	21 ian. 1946		
Derzsy Zoltán ¹⁰	Oradea	21 ian. 1946	Alex. Sarkadi	apărare de epurare
Dumitru Mangra		21 ian. 1946		
Cornel Iancu		21 ian. 1946		
Adalbert Hollmayer ¹¹	Aleșd	21 ian. 1946	L. Waldmann	
Nicolae Turla	Oradea	21 ian. 1946	L. Waldmann	apărare de epurare
Nagy Árpád	Aleșd		B. Killner	
Eugen Simenszky	Oradea	21 ian. 1946	L. Waldmann	
Ioan Bozsódi		28 ian. 1946	C-tin Militaru	apărare de epurare
Nistor Coita	Salonta	28 ian. 1946	C-tin Militaru	
Iosif Hoványi ¹²	Oradea		C-tin Militaru	

¹ Dosarul de epurare se află la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 253-256

² *Ibidem*, f. 248-252

³ *Ibidem*, f. 195-198

⁴ *Ibidem*, f. 257-258

⁵ *Ibidem*, f. 261-263

⁶ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 2

⁷ Dosarul de epurare se află la Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bihor, *fond cit.*, dos. 88, f. 113-117

⁸ *Ibidem*, f. 124-128

⁹ *Ibidem*, f. 265-279

¹⁰ *Ibidem*, f. 118-123

¹¹ *Ibidem*, f. 130-154

¹² *Ibidem*, f. 155-170

SITUAȚIA ECONOMICĂ A BISERICII UNITARIENE DIN TRANSILVANIA. 1944-1948

Artur LAKATOS*

THE ECONOMIC SITUATION OF THE UNITARIAN CHURCH OF TRANSYLVANIA

Abstract

Based on extensive archive researches, in particular on the Church's own records, the Study focuses on the special issue of the economic situation of the Unitarian Church of Transylvania. Special attention is paid to the evolution of the estates of the Church, to its sources of revenue and to the 'management' of these funds, given the growingly peculiar circumstances of the first years after World War II. The study also discusses the rather questionable successes' of the ecclesiastical administration in dealing with the changing local and regional framework and in particular to the rise and growth of the Communist regime.

Key words: Unitarian Church, Economics, Agriculture, Ecclesiastical schools

Biserica unitariană în prezent nu este una mare și numeroasă, dar una care a jucat mare rol în istoria Transilvaniei. Este o religie protestantă specifică maghiarimii, deși, până la sfârșitul secolului al XVII-lea, era religia a multor sași, care ulterior s-au convertit la lutheranism¹. În Transilvania, în prezent are mai puțin de 80000 de credincioși. Este o religie cu tradiții mari, fiind fondată în secolul XVI-lea, și avea între credincioși lui oameni ca principele Ioan Sigismund, Brassai Sámuel, Giorgio Blandratta, etc.

Evoluția Bisericii Unitariene

Timp de secole, biserica unitariană a făcut față competiției cu celelalte religii recepte, aceștia din urmă acceptându-l ca pe un cult religios cu care merită discutat și acționat împreună, deși unitarianismul respinge una din tezele principale a catolicismului, ortodoxiei și protestantismului reformat, negând existența Sfintei Treimi și considerând pe Isus numai Fiul lui Dumnezeu, dar nu și ființă dumnezească. Mai ales în epoca post Trianon, când Transilvania a devenit parte a statului român, biserica unitariană și-a dezvoltat relațiile mai ales cu celelalte culte minoritare, adică romano-catolică, reformată și evanghelică, nu refuză colaborarea însă nici cu celelalte biserici.

La unitarieni există relativ cele mai puține atacuri la adresa cultelor neoprotestante. Pe plan internațional încearcă să dezvolte relații bune cu alte culte protestante, în primul rând cu comunitățile unitariene din tot globul, dar și cu alte culte protestante. Această biserică este destul de laicizată și deschisă spre cooperare cu celelalte culte, și nu refuză de loc nici idea ecumenismului. Un rol important au jucat școlile bisericesti unitariene,

¹Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius kollégium története (1558-1900)*, Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézeti Rt. nyomása, 1935, I kötet, p. 26.

* Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca, lakatosart@yahoo.com

mai ales gimnaziile din Turda și Cristuru Secuiesc, dar și colegiul de la Cluj, despre care academicianul Bodor András, fost director al acestei instituții scria că *era nu numai în context național, dar și în context european un unicat*.²

În perioada interbelică, biserica unitariană s-a simțit a fi discriminat din cauza legii ce reglementa componența Camerei Deputaților și Senatului României. Conform acestuia, episcopul oricărei biserici, care avea peste 200000 de credincioși, a devenit membru de drept al Senatului, fără alegeri. Astfel biserica cu tradiții mari, dar cu un număr de credincioși redus n-a putut să beneficieze de un episcop senator propriu.³ În urma acestuia, conducerea bisericii a și formulat un memorandum adresat către Rege, și miniștri Alexandru Lapedatu și Tancred Constantinescu, datat pe 7 martie 1926, întocmit atât în limba română, cât și în maghiară, pe care l-a dus la București notarul principal al Bisericii, György Boros la București,⁴ document în care se menționează printre altele⁵:

Chiar dacă numărul credincioșilor și a parohiilor noastre, prin vârtoarea vremii din deceniile trecute, a și scăzut, suntem încă un factor cultural considerabil, deoarece prin devotamentul și sacrificiilor credincioșilor noștri pe lângă școlile noastre elementare mai întreținem șapte gimnazii. Avem academie teologică, diferite asociații în cadrul bisericii, care au filiale prin provincie, patru reviste bisericești, o bibliotecă din 60000 de volume, din care secția teologică i-am și oferit cu multă dragoste, în cadrul unei cooperări, spre folosință corpului profesoral al Institutului Teologic Ortodox. Cu toți dintre pastori bisericii noastre au pregătire de nivel de studii superioare, și mulți din ei au studiat anual în străinătate, cu ajutorul fraților noștri în religie din străinătate, și în prezent avem patru studenți novici în instituții de studii superioare din străinătate, în Anglia și în Franța.

Această greutate culturală și istorică a bisericii noastre a fost recunoscut până acuma atât de guvernul maghiar, cât și în urma schimbării de imperiu de după război de către statul român, când în legislativul țării reprezentantului bisericii noastre i s-a asigurat loc în continuu.

În paginile următoare se va face o prezentare a situației economice a bisericii unitariene, așa cum s-a găsit acesta reflectată în documentele arhivelor bisericii. Se va concentra asupra două lucruri: activitatea Comisiei Economice a Bisericii, fondată după război, și asupra interferențele economice care au influențat două mari instituții de învățământ unitariene, Colegiul Unitarian din Cluj și școala economică din Cristuru Secuiesc.

1. Activitatea Comisiei Economice

Pe 13 decembrie 1945, Consiliul Reprezentativ al Bisericii a decis crearea unei Comisii Economice, care să aibă între îndatoririle sale:

- a) să exercite atribuții de control privind gestionarea averilor bisericești.
- b) să elaboreze și să pună în practică planuri și strategii privind administrarea fondurilor bisericești, atât la nivel general, cât și la nivelul parohiilor
- c) să fie un organ de audit și de control atât în cazul Biserici, cât și în cazul parohiilor în legătură cu probleme economice și mai ales de patrimoniu
- d) orice alt fel de atribuție, cu care Consiliul Reprezentativ al Bisericii, sau Consiliul Superior al Bisericii îl însărcinează.

Au devenit din oficiu, membri al Comisiei:

² Bodor András, *A vallásszabadság és a kolozsvári unitárius iskola*, Keresztény Magvető, 99 évfolyam, 1. szám. 1993, 40 o.

³ Vogel Sándor, *Európai kisebbségvédelem, erdélyi nemzetségpolitikák*, Edit. Pro Print., Csíkszereda (Miercurea Ciuc), 2001, p 170-171.

⁴ AEUT. II/A. 25. B.ü. Fondul "plângeri generale bisericești și minoritare". (Sérelmek. Általános és kisebbségi). 2030/124. 2030-1924.

⁵ AEUT. II/a. B. ü. 2030/124. f 1-2.

1. președintele Comisiei de Pensii, sau în lipsa acestuia, primul lui consilier.
2. intendentul economic al bisericii
3. contabilul bisericii
4. executorul însărcinat cu administrarea moștenirii averii Bors.

Pe lângă aceste persoane se mai aleg cinci reprezentanți, care au cunoștințe economice. Alegerea lor se făcea de către Consiliul Superior al Bisericii, aceștia primind un mandat de 6 ani. Ei erau: Dr. Gál Zsigmond, dr. Abrudbányai Géza, dr. Gyarmathy Árpád, dr. Tamás István și Tana Ferenc, dar în acest caz numai provizoriu, până la următoarea ședință de Consiliu, când membri se vor alege în conformitate cu regulamentul aprobat. În postul de președinte al comisiei a fost numit Gál Miklós, superintendent bisericesc, alegerea vicepreședintelui fiind lăsat în seama membrilor comisiei, care în modul dorit de ei, îl vor alege pe acesta din rândurile lor. Cu această ocazie au fost numiți administratorii pădurii de la Vâlcele, responsabilitate primită de Lőrinczy Zoltán și Rázmány Mór.

a. Debutul activității comisiei

Pentru prima lui ședință, care a avut loc pe 7 martie 1946, Comitetul Economic a primit de la conducerea bisericii dezbaterile următoarelor problematice:

1. Situația bunurilor din moștenirea Bors, cu deosebită atenție asupra faptului că moșia din Ceanu Mare trebuie valorificată cât se poate de repede.
2. Folosirea în scopuri cât se poate de variate, prin desconcentrare și descentralizare, al uneltelor și bunurilor din patrimoniul bisericii care servesc scopuri agricole și forestiere, pentru ca instituțiile bisericii (cum ar fi școlile) și angajații acestora să beneficieze de ele într-un mod cât se poate de eficient și economicos.
3. Folosirea mai eficientă a patrimoniului bisericesc.
4. Elaborarea unui plan economic atotcuprinzător, pe baza realităților de actualitate, în scopul eficienței și al competitivității.⁶

Președintele, juristul Gál Miklós, era o persoană foarte respectată în cadrul administrației Bisericii. Din 1936 a fost șef de secție, cu acord ministerial⁷, ulterior devenind superintendent. N-a participat însă, probabil din cauza altor îndatoriri, la majoritatea ședințelor, atribuțiile sale fiind preluate de vicepreședintele Gál Zsigmond.

Primele ședințe. La prima ședința ordinară, erau prezenți, pe lângă vicepreședintele care prezida ședința, Adorjáni Géza, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc. Prima decizie, luată în unanimitate, era de natură administrativă. Cum președintele și vicepreședintele comisiei au devenit prin funcție membri al Consiliului Reprezentativ, în funcția de membru delegat în acest organism a devenit dr. Gyarmathy Árpád, simplu membru în Comisie. Pe lângă aceasta s-a discutat și problema moștenirii Bors. Iau cunoștințe despre îndemnizații și dezbate posibilele probleme legate de procesul intentat de pastorul Szathmáry Miklós împotriva bisericii⁸

În 4 aprilie 1946 se face o modificare în componența Comisiei. În locul lui Abrudbányai Géza, care din membru ales devine membru de drept prin calitatea lui de președinte al Comisiei de Pensii, se alege membru Abrudbányai Ede.⁹

O altă ședință regulată se ține în 2 mai 1946, la care au participat președintele Gál Miklós, vicepreședintele Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Adorjáni Géza, Lőrinczy Zoltán, Tana Ferenc și Szathmáry János. Cu această ocazie se adresează o cerere către Consiliul Reprezentativ prin care se sugerează ca în cazul locuințelor și caselor

⁶ AEUT. Gazdasági ügyek intézése [Gestionarea problemelor economice]. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1264/1945.

⁷ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1264/1945.

⁸ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 472/1946.

⁹ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 471/1946.

află în proprietatea bisericii beneficiarii să fie, în primul rând, angajații Bisericii, în al doilea rând, cei angajați în instituțiile de învățământ ai bisericii, și numai în urma acestora alte persoane, din afară, dar totodată beneficiul să se facă în schimbul unor plăți corecte, și se aprobă în cazul cooperativei *Magisz*, care își închiria sediul într-un imobil bisericesc aflat pe strada Kossuth nr 5., ca să-și afișeze firma pe deasupra intrării. Se aprobă raportul lui Adorjányi Géza, administratorul moșiei de la Ceanu Mare, care prezintă afacerile curente, ca și valoare și volumul beneficiilor de pe urma acestuia, și apare, la nivel de idee, vânzarea minei de ghips de la Mischiu, dar nu se adoptă nici o hotărâre în acest sens.

Cu privire la instituțiile Statului, se formulează și se adoptă o plângere, adresată atât către Ministerul Agriculturii, cât și către Comitetul Central de Reformă Agrară, prin care Biserica protestează împotriva abuzurilor comise pe parcursul punerii în aplicare a reformei agrare în cazul proprietăților de la Săndulești și Vâlcele, eveniment cu ocazia căruia s-a expropriat și din terenurile bisericii, într-un mod ilegal.¹⁰

Dezvoltarea activității comisiei. În 13 iulie 1946 s-a ținut o altă ședință la care au participat Gál Zsigmond, Gyarmathy Árpád, Adorján Géza, Szathmáry János. Problematika ședinței se gravita în jurul școlii economice, problemele legate de întreținerea acestuia, precum și de lărgirea pepinierii acestuia. Se creionează și o strategie propagandistică, în urma aplicării căreia nu numai din zona Cristurului și al Odorheiului Secuiesc să vine elevi, ci din tot teritoriul Transilvaniei. Se mai decide protestul împotriva deciziilor – considerate de a fi de Comisie – abuzive ale Comitetului Județean de Reformă Agrară din județul Turda-Arieș, prin care de multe ori proprietățile bisericii sunt considerate a fi proprietăți de absenteiști, și s-a procedat la fel și cu moșia lui Bors Albert, din Ceanu Mare, pe care aceasta l-a lăsat ca moștenire Bisericii.

Se mai găsește o mențiune importantă în procesul verbal al ședinței: Comisia a luat cunoștință nu numai de faptul că Biserica a cumpărat-o de la colonelul Ștefan Tătărescu în data de 4 februarie 1946 fabrica de ghips din Moldovenești, dar pentru acest lucru Adorján a primit și comision de negociere¹¹, fapt cel puțin surprinzător în cazul unui cult bisericesc, dar fapt care demonstrează o anumită deschidere față de un sistem mai flexibil de plată și premiere decât cel clasic, bazat pe supunere ierarhică și obligații abstracte.

Următoarea ședință s-a ținut în 31 iulie, la care au fost prezenți: Gál Zsigmond, Adorján Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tamás István și Tana Ferenc. Problematika ședinței se învârtea în jurul situației și evenimentelor de la Săndulești: furturile dese și masive în livadă, precum și profanarea mormintelor soldaților căzuți ai Armatei Roșii reprezentau problemele majore, prima mai mult economic, cea de-a doua mai mult de imagine în fața autorităților. S-a decis totodată ca organele competente să acționeze în problema recvirării a doi cai de către armata sovietică, ce s-a făcut în schimbul unor bonuri, și s-a decis și faptul că trebuie să se intereseze juriști Bisericii în legătură cu donația decedatului episcop Józán Miklós către surorile Fodor, deoarece situația acestui act li se părea a fi foarte neclar.¹²

În luna septembrie, în data de 9, se ține o ședință foarte scurtă, cu participarea lui Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc și Voska Dezső, în care s-a dezbătut și analizat greutățile școlii economice, și s-a luat cunoștință, și în mod oficial, de deciziile Consiliului Reprezentativ.¹³

2. Restrângerea activității comisiei

La ședința din 28 octombrie 1946 au participat Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Adorján Geza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János, Tana Ferenc, Vuda Dezső. Conform raporturilor venite în legătură cu efectuarea reformei agrare, în cazul lui Mezőnagycsány jumătate din moșie a fost expropriată, la Săndulești însă proprietatea bisericească a scăpat datorită intervenției UPM-ului. Deoarece în ultimul caz bunăvoința

¹⁰ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 651/1946.

¹¹ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1012/1946.

¹² AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1099/1946.

¹³ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1649/1946.

UPM-ului era dovedită, Comisia a recomandat Consiliului reprezentativ ca să ia cunoștință de înștiințare într-un mod favorabil, dar totodată să contacteze conducerea superioară a UPM-ului, pe care să-l întrebe politicos, dacă știu, că delegatul UPM-ului în Comisia Agrară de Împroprietărire din județul Turda-Arieș protestat când era vorba de exproprierea unor posesii de biserică românească (ortodoxă, greco-catolică sau al unui alt cult : nu se precizează în procesul verbal), în timp ce nu a făcut același lucru și în cazul proprietății bisericii unitariene de la Ceanu Mare.

În legătură cu terenul dăruit de fostul episcop Józán surorilor Fodor la Săndulești exprimă că acestea din urmă nu-s îndreptățite și că l-ar fi înșelat pe episcop, și tot în cazul Sănduleștiului se propun măsuri grave împotriva hoților de vie. Apare un caz destul de rar în legătură cu un imobil aflat în inima orașului Cluj: se propune transformarea încălzirii clădirii din str. Kossuth nr5. , din încălzire cu cărbune și cu lemne în încălzire pe bază de petrol, totul pe cheltuiala chiriașilor.¹⁴ În următorul an o să mai aibă loc câteva ședințe mai scurte și cu problematică mai restrânsă, după cum urmează:

Ședințele de la sfârșitul lui 1946 și prima jumătate a lui 1947. În 19 decembrie 1946 participă președintele Gál Miklós, Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Gyarmathy Árpád, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János și Tana Ferenc. În discuție era acordarea unui aviz în legătură cu propunerea unei persoane fizice, care își oferea serviciile pentru reconstrucția unor clădiri de pe piața Széchenyi (actuala Mihai Viteazul). Decizia a fost amânată.¹⁵

În 13 februarie 1947 are loc o altă ședință, cu un număr destul de redus de participanți: Gál Zsigmond, Abrudbányai Géza, Lőrinczy Zoltán, Szathmáry János și Tana Ferenc. Această ședință a fost convocată personal de episcopul Kiss Elek, pentru dezbaterile legate de proprietatea Bors. Se mai votează acordarea în împrumut colectivului "Kaláka" a unui cuptor de dimensiuni mari, cu condiția ca oricând biserica are nevoie de acest cuptor, să i să stea la dispoziție.¹⁶

În 20 februarie participă la ședință cei care au participat și până atunci în mod regulat, și exită un singur punct : dezbaterile problemei taxei de închiriere a exploatarea de ciment de la Săndulești, pe care îl folosea fabrica de ghips de la Turda. Se propune mărirea acestei taxe, în procesul verbal nu se găsește însă nici o indicație în legătura cu soarta acestei propuneri.¹⁷

În 14 aprilie, tot cu participanți standard se discută despre cele întâmplate în jurul moșiei Bors, și se ia cunoștință de taxele juridice legate de acțiunile în justiție legate de acestea.¹⁸ În 2 mai, este prezent la ședință și președintele Gál Miklós, dar întrunirea a fost prezidată totuși de Gál Zsigmond. Singura problemă discutată era punerea în funcțiune a unei mașini de tors într-una din școlile industriale de fete a bisericii.¹⁹

Reorganizarea comisiei. În 1947 se modifică regulamentul de funcționare al Comisiei Economice. Într-o ședință al Consiliului Superior al Bisericii cu 25 voturi pentru, 21 voturi împotriva se modifică regulamentul de funcționare al acestuia în sensul că membri aleși ai acestuia vor primi un mandat de patru ani,²⁰ în 1948, competențele și structura acestuia se va schimba și mai mult. Prin modificările competențelor, Comisia Economică devine dintr-un organ consultativ organul principal al Bisericii în probleme economice, membri lui putând fi numai experți în economie.

Președintele, ca și vicepreședintele de altfel, nu mai este numit, ci ales dintre membrii Comisiei, de către ceilalți membri, cu ocazia primei ședințe din noul mandat. Vicepreședintele în mod obligatoriu trebuie să vine din rândurile membrilor aleși, și dacă președintele nu este clujean, vicepreședintele trebuie să fie în mod obligatoriu. Membri din

¹⁴ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1648/1946.

¹⁵ AEUT. Gazd. ü. 1-126. 1945-1946. Doc. 1974/1946.

¹⁶ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 309/1947.

¹⁷ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 593/1947.

¹⁸ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 594/1947.

¹⁹ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 828/1947.

²⁰ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1310/1947.

oficiu sunt: superintendentul bisericii, președintele comisiei de pensii, consilierul juridic și președintele comitetului financiar. Membri aleși nu mai sunt aleși de organele superioare centrale ale bisericii, ci sunt propuși de unitățile teritoriale, fiind numai validați de către Consiliul Superior.²¹

Comisia Economică se reorganizează în 26 septembrie 1947. Din păcate n-am găsit în documentul referitor la acest lucru întreaga compoziție a noii Comisii, doar câteva mențiuni. Meritele fostului vicepreședinte, ale lui Gál Zsigmond, sunt recunoscute printr-un laudatio în procesul verbal, urmașul lui devenind Abrudbányai Ede.²² Cu ocazia ședinței din 12 decembrie 1947 se regăsește îndemnizația, în bani și în natură, al administratorului proprietăților rurale, al lui adorján Géza, pe perioada 1 noiembrie 1947-1 octombrie 1948, care s-a votat la propunerea lui Abrudbányai, și conține următoarele²³ :

Pentru moșia din Ceanu Mare: 3000 lei lunar, 100 kg de grâu pe an, 400 kg de cucuruz pe an, întreținerea a 7 oi pe timpul iernii și 5% din venitul net al moșiei.

În cazul moșiei de la Săndulești: 300 de kg de fructe, în proporția raselor de fructe cultivate, dar acest volum nu poate depăși 10% din volumul întreg al producției pe an, 20 de litri de vin, 2 litri de țuică.

În cazul moșiei de la Vâlcele: 3000 lei lunar, 100 kg de grâu pe an, 400 de kilograme de cucuruz, întreținerea a 7 oi pe timp de vară și de iarnă, și 5% din venitul net al moșiei.

2. Situația proprietăților rurale ale Bisericii

În general se observă o preocupare mare din partea bisericii față de proprietățile din mediul rural, nu doar în cazul proprietății generale, ci și cu privință la averile parohiilor. Acest fapt este cel mai vizibil în urma decretului ministerial dat de ministerul agriculturii, Traian Săvulescu, în data de 3 septembrie 1947, în care interzice arendarea terenurilor cultivabile. În urma acestui decret Consiliul Superior decide că terenurile bisericii vor fi lucrate de p-acum încolo de către zilieri plătiți²⁴, și nu riscă sancțiuni din cauza unor eventuale arendări. Faptul că au îndemnat spre acest lucru pe preoți din teritoriu, deși nu i-a convenit acest lucru, denotă un raționament dezvoltat și un tact deosebit de evoluat.

Dorința lui Săvulescu de a schimba situația, dacă ar fi fost posibil, reiese și din scrisoarea din 30 septembrie 1947 către episcopul Vásárhelyi János, în care se afirmă²⁵:

...în circulară nu am făcut nici un fel de referire privind obținerea suspendării ordonanței, deoarece, succesul nefiind garantat, n-am vrut să dăm speranțe iluzorii credincioșilor noștri, iluzii care ar fi putut fi periculoase prin crearea unor obstacole în fața aplicării legii.

De altfel, aparent principalul motiv al lipsei de satisfacție în legătură cu ordonanța era – cel puțin la nivel declarativ – nu pierderea unor venituri din arendare, ci problemele care se ivesc prin acesta în legătură cu cultivarea pământurilor parohiale din sate, deoarece în multe cazuri nici preoții, nici cantorii nu puteau, din diferite motive, să facă acest lucru.

a. Inițiative administrative

Pentru analizarea problemelor, precum și pentru a propune anumite soluții, s-a întrunit Comisia Economică, sub conducerea vicepreședintelui Abrudbányai (18 octombrie). Ea a analizat în ordinea cronologică a sosirilor reclamațiile parohiilor din teritoriu și i-au propus pentru fiecare câte o soluție, prin respectarea legii, după cum urmează²⁶:

²¹ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 23/1948.

²² AEUT. Gazd ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1453/1947.

²³ AEUT. Gazd. ü. 26-50. 1947-1948. Doc. 1785/1947.

²⁴ Gazd ü. 1514/1947.

²⁵ Gazd. ü. 1423/1947.

²⁶ Gazd u. 1423/1947.

Dârjiu : s-a sugerat preotului ca în viitor, pentru evitarea neplăcerilor cu autoritățile statului, nu producția de iarbă necesită să fie vândută, ci să fie cosită de către parohie sau de angajații acestuia, și otava și fânul să fie vândute prin licitație publică, nu dreptul de a cosi pe fâneț, salarizarea zilierilor ocazionali să se facă în bani, nu în natură, și indiferent de volumul și calitatea producției anuale, doar pe bază de muncă depusă.

Mediaș: cu ocazia reformei agrare și parohia a primit un iugăr de pământ, întabulat în cartea funciară cu acte în regulă. Se sugerează ca cultivarea acestuia să se facă în conformitate cu legile statului.

Cornești: se sugerează ca de p-acum încolo cultivarea terenului să se facă de către preot, iar în lipsa acestuia, de către administrator.

Iara de Jos: De acum încolo să nu se mai arendeze pășuni. În limita posibilităților, pășunea, pe care au păscut până în acea clipă oile unor ciobani care plăteau chirie pentru acest lucru, trebuie transformată, în limita posibilităților, în pământ arabil. Însă și în cazul terenurilor arabile, să nu se detașeze de la reglementările legale privind înseminarea și cultivarea acestora.

Hărănglab: se ordonă respectarea legii, cu supravegherea efectuată de preot și de administrator.

Cluj: se cer date noi, deoarece din cele existente nu se vede clar apartenența (adică dreptul de proprietate) al terenurilor aflate în folosința preotului și al clopotarului.

Existau însă și cazuri în care parohiile locale au propus niște soluții originale, de care organele superioare ale bisericii au luat cunoștință. Consiliul presbiterian din comuna Bihor, județul Bihor, a decis, în 13 octombrie, că deoarece preotul nu dispune nici de curte, nici de unelte agricole, administratorul – și cu fiul acestuia – vor gestiona și cultiva pământurile, din forțe proprii.²⁷ În 9 decembrie la Acațeni tot consiliul presbiterilor a decis ca pământul va fi cultivat în *clacă*,²⁸ deoarece preotul singur n-ar avea posibilitatea, și aceste decizii puteau fi numai aprobate de către organele superioare. Se pare că legătura dintre organele centrale- aspecte de gestionare a averilor din teritoriu n-a slăbit nici în anul 1948, luând mai multe măsuri în sensul sporirii eficienței al acestora.

Astfel printr-o hotărâre al Consiliului Reprezentativ Superior din 5 aprilie 1948 se decide ca administratori să administreze aceste fonduri, dar acolo unde este cazul se pot crea comitete economice locale.²⁹ Alt document indică către preoți liniștirea în legătură cu decizia fiscală nr. 138/1948, adoptat în 10 iulie 1948, prin care se introduce impozitul forfetar, progresiv pe terenurile agricole, decizia fiind analizată de juriști Bisericii care au ajuns la concluzia că acest sistem de impozitare îi este favorabilă Bisericii.³⁰

b. Venituri și cheltuieli

Biserica Unitariană a avut cele mai importante proprietăți agricole la Săndulești, Vâlcele și Ceanu Mare, precum și câteva exploatații de ghips, ciment și calcar din zona Arieșului. Situația proprietăților de imobile din orașul Cluj este ilustrată prin datele următoare, aflate într-un document cu caracter sintetizator, prin care se urmărește evoluția acestora. Documentul, datat pe 5 august 1947, afirmă, printre altele³¹:

Cu sfârșitul anului 1944 s-a pus capăt unei jumătăți ai acestor vremuri și a început o eră nouă. Din punct de vedere economic joacă o importanță deosebită, deoarece s-au refăcut din nou legăturile cu unitățile noastre din Transilvania de Sud, prin

²⁷ Gazd ü. 1423/1947.

²⁸ Gazd u. 146/1947.

²⁹ Gazd ü. 429/1948.

³⁰ Gazd. ü. 869/1948.

³¹ Gazd ü. 748/1947.

care iarăși patrimoniile importante: pădurile din Vâlcele, moșiile din moștenirea Bors de la Sândulești, Ceanu Mare și Moldovenești, precum și alte imobile au intrat sub administrarea și supravegherea directă a centrului de la Cluj.

În continuare se prezintă un tabel pe baza dării de seamă din 1943 :

Fond	Venituri	Cheltuieli
Fond comun	105637 pengő 78 fillér	36863 pengő 72 fillér
Fondul "Berde"	9020 pengő 54 fillér	2204 pengő 83 fillér
Fondul Sala-Gálfalvi	5562 pengő	7185 pengő 41 fillér
Fondul instituției sanitare	1112 pengő 40 fillér	453 pengő 77 fillér
În total	121332 pengő 72 fillér	46705 pengő 73 fillér

După cum se vede, într-un an în care luptele războiului se dădeau departe de oraș, într-un an al consolidării relative, încasările din imobile îi depășeau aproape de trei ori cheltuielile. Această situație a evoluat în felul următor în 1944:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	88939 p 25 f	30378 p 29 f
Fondul Berde	8905 p 11 f	7754 p 89 f
fondul Sala-Gálfalvi	5335 p 40 f	4874 f 81 f
Fondul instituției sanitare	1122 p 70 f	201 p 75 f
În total	104302 p 46 f	43209 p 69 f

După cum se vede, în cazul anumitor fonduri, chiar dacă nu i-au depășit, dar sumele de cheltuieli s-au apropiat destul de mult de sumele încasărilor. Acest fapt s-a datorat mai ales cheltuielilor legate cu echiparea imobilelor cu cele necesare în caz de atac, precum și de instrucțiunile în caz de lupte. Aceste cheltuieli vor dispărea pe anul 1945, vor apare însă niște cheltuieli și mai mari, legate de reparații. Conform acestei situații noi și nefericite, datele tabelului se vor modifica pe 1945 în felul următor:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	6291,832 lei	3619426
Fondul Berde	636880	469793
Fondul Sala-Gálfalvi	305213	308222
Fondul instituțiilor sanitare	57794	55308
Total	7291719	4452749

Casele din fondul Sala-Gálfalvi au suferit îndeosebi avarii majore, fapt care s-a repercutat asupra finanțelor. Tabelul întocmit pe anul 1946 conținea următoarele date:

Fond	Încasări	Cheltuieli
Fond comun	47047271	26544107
Fondul Berde	4072 434	1149055
Fondul Sala-Gálfalvi	831894	585794
Fondul instituțiilor sanitare	386120	34495
Total	52337719	28313451

Se observă o creștere a încasărilor pe anul 1946, suma lor fiind de câteva ori mai mare decât în anul precedent, dar la fel s-a întâmplat și în cazul cheltuielilor. Cauzele acestor sume mai mari pot fi multiple : putea să contribuie inflația într-un mod major, dar și faptul că în acest an în urma consolidării situației s-a procedat la investiții majore în privința reparațiilor, pe de o altă parte, fluxul chirilor era una mult mai bună.

Au existat, conform textului din document, scurte perioade – cu adevărat scurte

– când una sau alta din spațiile bisericii au rămas fără chiriași, dar acestea erau cazuri izolate, și n-au durat niciodată mult. Totodată s-a întâmplat de câteva ori ca Primăria, în ciuda tuturor protestelor al episcopului să fi dat în folosință pentru perioade scurte, în mijlocul lipsurilor de imobile, imobile ale bisericii unor persoane private și juridice, ceea ce s-a întâmplat mai des, dar fără să fi avut aceste cazuri durate pe distanță.

3. Structurile de învățământ ale Bisericii Unitariene

Acest studiu n-ar fi complet dacă nu am vorbi și de rețeaua de instituții de învățământ al Bisericii unitariene, cu referiri în special asupra situației a două instituții: Colegiul Unitarian din Cluj și Liceul Economic din Cristuru Secuiesc. Este adevărat că instituțiile de învățământ școlar nu reprezintă prin definiție entități productive în domeniul economiei, dar trebuie luată în considerare că erau niște entități cu avere și patrimoniu propriu, evident, în anii imediat de după război s-au luptat cu multe greutăți, care vor fi prezentate în următoarele.

a. Evoluția structurilor și a calității învățământului unitarian

Din punct de vedere sentimental și de prestigiu, Colegiul Unitarian din Cluj era și este și în zilele de azi principalul motiv de mândrie al acestui cult confesional. Fondat încă în 1557 pe baza hotărârii Dietei de la Turda ca școală evangelico-luterană, din 1564 reformată, devine unitariană în 1556³², în urma activităților misionare reușite ale fondatorului religiei, Dávid Ferenc. Pentru întreținerea instituției principele Johannes Sigismund a donat 25% din dijma Clujului, venit pe care urmașii lui îl vor menține.³³

Epoca Principatului. Primul rector al școlii a fost însuși Dávid Ferenc, iar în 1563 o altă figură nu mai puțin importantă preia această funcție, Heltai Gáspár.³⁴ Deoarece într-o vreme nu numai cetățeni maghiari ai orașului Cluj au adoptat această religie, ci și cei sași, o vreme a devenit un obicei că dacă rectorul în funcție era maghiar, urmașul lui să fie în mod obligatoriu sas, și viceversa. Astfel o să aibă școala câteva rectori sași ca Sommert, Pintzova, Femmich, Radecius, Stegmann, Baumgarthus, și pe ultimul, Jövedécsi (1690).

În urma morții lui Ioan Sigismund biserica unitariană a devenit aservită opțiunilor diferitor principii, fie reformați, fie catolici, care-și sprijineau cultele proprii. Ștefan Báthory de exemplu, catolic fervent avea între obiective recatolicizarea maghiarimii, dar a lăsat în pace celelalte culte, neluând personal măsuri împotriva acestora.

Urmașul lui, Sigismund Báthory iarăși a început să-i sprijine pe unitarieni, în 27 decembrie 1595 întărindu-i venitul de 1000 de forinți anualii de până atunci, peste doi ani chiar dublând suma. Cei care i-au urmat au fost predominant adepți ai bisericii reformate, dar nu i-au persecutat pe unitarieni. Au venit vremuri grele însă pentru cultele protestante o dată cu pierderea independenței Principatului.

Epoca Imperiului Habsburgic. Imperiul ducea în Transilvania o politică de recatolicizare, fapt resimțit de cultele protestante nu numai pe plan confesional și politic, dar și economic. În 1693 unitarieni își pierd clădirea școlii în favoarea catolicilor, în urma acestuia fiind nevoiți să construiască o clădire școlară nouă, timp în care procesul didactic ia o pauză necalculată, cum casele desemnate de autorități nu corespundeau scopurilor.

Între 1693 și 1697 se mută instituția într-o clădire din piața centrală, dar numai pentru o perioadă scurtă. Influența mare asupra politicii curții imperiale al cardinalului catolic radical Kolonics a adus la expulzarea unitarienilor din proprietățile lor și din centrul orașului Cluj, în 1716. Astfel, Biserica este nevoită să-și construiască o clădire nouă pentru scopurile ei școlare, lucru îngreunat și de context, epidemii, secete, foamete.

³² Bodor András, *Ibidem*, p 41.

³³ Gál György, *Múzsák és reények jegyében. Dolgozatok Erdély Unitárius Múltjáról*, Kiadja az Unitárius Egyház (publicat de Biserica Unitariană), Cluj-Napoca, 2001, p 8.

³⁴ În cele ce urmează, urmăim lucrarea lui Gál Kelemen, *A kolozsvári unitárius Kollégium története (1598-1900)* [Istoria Colegiului Unitarian din Cluj], Budapest (Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézeti Rt. nyomása), 1935, I, pp. 11, 26, 31, 39, 165, 181-202, 204, 248.

Cioma din 1719 a făcut ca în 1720 colegiul să funcționeze cu 9 elevi și 6 cadre didactice, având în registru încă cinci elevi care lipseau din diferite motive. Totuși, pe 7 noiembrie 1725 cumpără episcopul Pálffy Zsigmond și curatorul Teleki Ferenc terenul pe care se construia clădirea următoare, clădire în care în ziua de azi se află școala sanitară. Construcția acestuia s-a finalizat în 1806.

În vremea Austro-Ungariei. La sfârșitul secolului al XIX-lea, pe baza donației fostului elev Berde Mózes, în valoare de 100000 forinți biserica decide ca să construiască pentru studenții lui o clădire nouă, impozantă și prin frumusețe și dimensiuni. Proiectul aparține arhitectului Pákei Lajos, și el absolvent al colegiului.

Clădirea a fost inaugurată în 27 septembrie 1901, în condiții festive. A fost proiectată pentru găzduirea comodă a unui număr de 380 de elevi, fiind dotată și cu diferite laboratoare bine echipate după standardele vremii, cu cantină și cu internat. Clădirea însă nu servea numai scopurile colegiului, ci a devenit și sediul Episcopiei și cel al Teologiei, păstrându-și aceste funcții și până-n ziua de azi.³⁵

Calitatea învățământului. Nivelul educației în acest colegiu este ilustrat și prin faptul că muți absolvenți de-ai lui au studiat ulterior la universitățile din Frankfurt, Padova, Wittenberg, etc.³⁶ Pe lângă numele lui Pákei și Berde, mai sus menționați, trebuie să-i mai amintim dintre absolvenți nume precum cei ai lui Mikó Imre, Székely Mózes, Brassai Sámuel, Kriza János, Berde Áron, Paleologus Jakab³⁷

În perioada interbelică directorul al cărui personalitate a marcat procesul educațional din instituție, transformat după legislația românească în liceu, era chiar autorul monografiei colegiului, Gál Kelemen, iar în 1948, când în urma naționalizării se desființează instituția ca atare, director era absolventul care a studiat și la Oxford, viitorul academician Bodor András, care scria cu mândrie în 1993³⁸:

Această școală clujeană a contribuit timp de 437 în spiritul libertății religioase, al toleranței interetnice și interconfesionale, la educarea tineretului transilvănean și reprezintă o pată de mare valoare în istoria educațională a întregii Europe.

O altă instituție școlară importantă din perspectiva bisericii după cel de-al doilea război mondial era Liceul Economic din Cristuru Secuiesc, care o vreme în urma războiului s-a mutat temporar la Cluj. Despre starea inventarului, precum și despre greutățile acestora privind aprovizionarea va fi vorba în următoarele pagini.

b. Costuri și proprietăți ale Bisericii

Conform unui document din fondul Colegiului, în 24 ianuarie 1946, pe baza experiențelor anilor precedenți Consiliul reprezentativ al Bisericii adoptă modificări privind întreținerea colegiului, adică contribuția diferitor organe ale bisericii la suportarea cheltuielilor, care conținea următoarele cu încălzirea, iluminatul, apa și canalizarea, plata asigurărilor împotriva unor eventuale calamități, curățenie, impozite, slarizarea personalului contractual. Din păcate, nu am găsit atașat bugetul cu cheltuielile și încasările din anul financiar încheiat sau bugetul prevăzut pe anul imediat următor, dar și datele procentuale reprezintă o sursă valoroasă de informații în ceea ce privește modificările intervenite în structura finanțării interne³⁹ :

³⁵ DJAn-Cluj. Catalogul fondului 164. Colegiul Unitarian. Studiul introductiv al lui Gaál György, *Scurt istoric*. 10 septembrie 1984.

³⁶ Kathona Géza, *Erdélyi unitárius tanulók külföldön 1711-ig*, "Keresztény Magvető", 1979. p 30-36.

³⁷ Szócs Judit (ed), *Kolozsvári iskolák éltetői*, Edit. Studium, Cluj-Napoca, 1996, p 5-6.

³⁸ Bodor, ibidem, p 46.

³⁹ AEUT. Fondul Ko Á, *Kollegiumi ügyek* [Probleme ale Colegiului]. Cutia nr. 194. Doc nr. 1338/1945. 184.

Organ bisericesc	Contribuția până în acel moment	Contribuție din acel moment
Birourile centrale ale Episcopiei	28%	22%
Colegiu gimnazial (surse proprii)	35%	25%
Internatul Gimnaziului	29%	20%
Institutul Teologic	6%	10%
Liceul industrial de fete	-	10%
Internatul liceului	-	8%
Convict	-	5%

Este de observat că până în acea clipă majoritatea cheltuielilor erau suportate de instituții centrale vechi ale bisericii, acest sistem însă se restructurează prin încorporarea în categoria contribuabililor fapt ceea ce pare să sugereze anumite greutăți noi, pe care prin această cale se încearcă să fie contrabalansate.

Proprietăți clujene. Într-un alt document se găsește contribuția în funcție de numărul și mărimea clădirilor la fondul comun orașean al bisericii, în 28 martie 1946⁴⁰.

Clădire	Sumă de contribuție
Noua clădire a fondului general	480 lei
celelalte clădiri ale fondului general	260 lei
clădirea Colegiului	460 lei
Clădirile fondului familial Berde	120 lei.

Un alt inventar interesant este cel al locuinței episcopale, care se găsea în clădirea Colegiului. Nu trebuie să ne gândim la ceva palat luxos, aparent era vorba de un simplu apartament, echipat cu toate cele necesare, dar fără să fie ceva demn de invidiat. Deci, inventarul locuinței episcopului Kiss Elek în 1947 conținea următoarele :

Încăperi: 2 camere, bucuătărie, baie și un culoar⁴¹.

Inventarul camerei interne: ușă dublă cu geamuri desticlă, o sobă tip "Hardmouth", 2 ferestre cu câte zece ochii fiecare și policandru, cel din urmă fiind proprietatea personală al episcopului.

Camera externă: două uși duble, o sobă de teracotă , 1 conector, o fereastră cu zece ochii, o bucată de perdea închisă , o lampă.

Bucătărie: 2 uși, o fereastră cu 10 ochii, 2 întrerupătoare, 2 robinete cu chiuvetă, 2 conectoare, o bucată de lampă care se folosește atârnat.

Baia: o ușă, două ochii de fereastră, 2 căzi de băi din porțelan , 1 cazan pentru încălzirea apei, 2 chiuvete cu robinet, 1 WC englezesc având tub cu apă, o lampă.

Culoarul: o fereastră cu zece ochii, 2 contoare pentru citirea consumului de utilități, un întrerupător, o lampă și un perete despărțitor.

Situația Liceului Economic. Niște inventare la fel de interesante există și în cazul Liceului Economic, care pentru o perioadă scurtă s-a mutat din Cristuru Secuiesc în Cluj, pe str. Kossuth Lajos nr. 9.⁴² Această instituție însă se va muta cu trecerea problemelor care i-au cauzat deplasarea înapoi la Cristuru Secuiesc, din mai multe motive, între care se afla și – mai ales între cele mai serioase- faptul că nu era numai o entitate școlară de consumare de resurse financiare, ci una care desfășura și producție de bunuri, fapt ceea ce l-a făcut ca să se poate autosuține parțial. Astfel la începutul anului 1946 directorul școlii își propune următoarele modificări în planul lui managerial către Episcopie legate de activitățile de

⁴⁰ AEUT. Ko. Á. Doc. nr. 442/1946. 186.

⁴¹ AEUT. Ko. Á. 741/1947. 217.

⁴² AEUT. Fondul Gi. Á., *Iskola állammal vonatkozó ügyei* [Problemele școlilor legate de stat]. Doc. 301/1945.

producție economică ale instituției⁴³:

- a) desființarea cultivării pământului prin arendarea unor parcele
- b) punerea în funcțiune a creșterii de porci, păsări de curte și de albinărit cât se poate de repede
- c) creșterea substanțială a numărului vitelor aflate în proprietatea școlii
- d) transformarea treptată în pământ arabil a 16 iugăre de pădure
- e) exploatarea maximă a infrastructurii atelierului de rotar, adică utilizarea echipamentului acestuia în scopuri comerciale, pentru repararea și producerea unor mașini și unelte pentru populația satelor din jur
- f) inițierea tehnicilor de grădinărit pe terenurile aflate pe lângă râul Târnavă.

Conform cheltuielilor și încasărilor realizate pe anul 1946, bugetul final al instituției arăta în felul următor : cheltuieli totale 41337600 lei, încasări 31050000 lei, nevoi neacoperite din activitate proprie (cheltuieli rambursate prin alte surse, inclusiv sprijinul episcopiei) 10287, 600 lei.⁴⁴ Iar mai târziu, pentru anul 1948 se prevede următorul plan de buget, înaintat pe baza următoarelor realități din anul școlar 1946/1947:

Încasări totale 64629 lei, cheltuieli totale 52369 lei.
 Repartizarea veniturilor era rezultatul următoarelor surse:

Sursa venitului	Suma venitului
Rămas din anul financiar precedent	12260 lei
Alocațiile elevilor	40000 lei
Produse economice (mai ales agricole)	280000 lei
veniturile pepinierii și al livezii	35000 lei
grădină și sferă	150000 lei
venituri din întreținerea animalelor	150000 lei
muncile de vară ale elevilor	42000 lei
Alte câștiguri neprevăzute	263686 lei

Pe baza acestor realizări, s-a propus spre acceptare către Consiliul Reprezentativ al Bisericii următorul proiect de buget, pentru anul școlar 1947/1948: buget cu rezultat zero cu suma de 942248 lei încasări/cheltuieli, plan de buget acceptat de Consiliul Reprezentativ în 7 iunie 1947, cu condiția ca veniturile să fie realizabile din surse proprii.⁴⁵ Evident, forate probabil că liderii bisericii s-au gândit deja că până la urmă tot va fi nevoie de finanțări pentru sonarea unui deficit bugetar, însă acest lucru era prematur de exprimat în momentul întocmirii unui plan bugetar.

c. Efectele războiului asupra instituțiilor școlare ale Bisericii Unitariene

Majoritatea documentelor legate de aceste două școli conțin însă informații cu privire la aprovizionări, distrugerii și pierderi provocate în urma trecerii frontului prin oraș, precum și eforturile de reconstrucție și de înlocuire, cereri și primiri de ajutoare. etc. Astfel în cazul Colegiului un document ne vorbește de achiziționarea pe sumă mare a două sobe de tehnologie recentă pentru clădirea Colegiului, investiție necesară în 28 decembrie 1944 din motivul aprovizionării grele cu lemne de foc, existând nevoia de economisirea maximă a energiei termice.⁴⁶ Nici această investiție n-a rezolvat însă imediat problemele de încălzire din acea iarnă, dar dintr-un cu totul alt motiv: minele de cărbune din Aghireș nu-și puteau satisface obligațiile asumate față de Colegiu, deoarece Armata Roșie i-a recvirat stocul de

⁴³ AEUT. Gi. Á. 305/1945. 920.

⁴⁴ AEUT. Fondul Gi. B., *Gazdasági Iskola megszervezése* [Organizarea Liceului Economic]. 35444/1946.

⁴⁵ AEUT. Fondul Gi. D. 57-110. 1935-1948. *Gazdasági Iskola összefoglaló jelentései* [Rapoarte sintetice ale Liceului Economic]. Doc. 736/1948. 109.

⁴⁶ AEUT. Ko. Á. 1158/1944.

cărbune disponibil pentru scopurile ei militărești, fapt ce reiese dintr-o scrisoare oficială din 10 ianuarie 1945.⁴⁷ Soldați ruși de altfel au cauzat și alte probleme: cu ocazia trecerii lor prin Cluj au recvirat de la instituțiile Colegiului 50 de paturi, este drept că în schimbul unei proces-verbal de preluare, cu promisiunea solemnă că acestea vor fi retrocedați cât se poate de repede posibil.⁴⁸

Măsurile Episcopiei. Direcțiunea cere de la episcopie în septembrie 1945, pe lângă cei 5 mp de cherestea existent deja în proprietatea lui pentru scopuri de reparații încă 10 mp de scândură, deoarece Colegiului nu are nici material, nici bani pentru efectuarea acestei aprovizionări.⁴⁹ O sumă concretă se acordă de către Consiliul Reprezentativ în 27 septembrie în valoare de 900000 lei reprezenta o alocație pentru reconstrucția fațadei clădirii, avariat în urma luptelor legate de trecerea de front.⁵⁰ Comanda pentru efectuarea acestor lucrări l-a primit maestrul arhitect Demény Sándor, care promitea să se apuce de lucru din 15 octombrie, principalul obiectiv fiind repararea distrugerii cauzate de un proiectil de tun.⁵¹ Faptul că într-adevăr resursele erau limitate este ilustrat și prin documentul în care se cere material pentru repararea a 9ochii de geam, care s-au spart.⁵²

Faptul că casa de fier a fost luată de Episcopie⁵³ nu ilustrează o eventuală răcire a relațiilor ci mai degrabă faptul că și Biserica așa cum era situația se confrunta cu greutăți financiare. De fapt, Episcopia a făcut tot timpul lobby pentru Colegiu la autoritățile publice, acest lucru este demonstrat și de scrisoare episcopului Kiss Elek către primarul orașului în care îi comunică acestuia că liceul ar avea nevoie de 300 de stânjani de lemne de foc care se transportă din pădure proprie, situată în hotarul localității Vâlcele, județul Turda, și i se cere ajutorul pentru buna desfășurare a acestui proces⁵⁴, fiind vorba foarte probabil - deși în scrisoare nu este menționată - de mijloace de transport, precum și de garantarea siguranței transportului.

Nu se poate afirma, pe de o altă parte, că în toate ar fi fost Episcopia de acord cu Primăria, fiind uneori mici discuții având motive financiare, dar care n-au depășit nici o clipă, el puțin în acest an, cadrul amiabil oficial. Într-un asemenea caz a fost vorba de acțiunea comună a celor trei culte maghiare, reformată, roman-catolică și unitariană deoarece considerau că impozitele pe clădirile școlare de suprafață mare aflată în proprietatea lor a fost una exagerată, deoarece pe Colegiul Unitarian s-a impus un impozit de 140000 lei anual, pe colegiul reformat de băieți 320000 lei, iar pe clădirea "Marianum" 330000 lei. Contestația lor comună făcută în aprilie 1948, va avea succes și în cazul fiecăruia impozitul va scădea la jumătatea sumei impusă original.⁵⁵

Condițiile de la Liceul Economic. Probleme similare au avut și în cazul Liceului Economic de la Cristuru Secuiesc, dar pentru soluționarea acestora Biserica a adoptat o tactică diferită. Pe când Colegiul Unitarian din Cluj avea o valoare ieșită din comun din punctul de vedere al tradiției, având nu numai valoare materială, dar mai ales simbolică și istorică, liceul economic era o instituție mult mai recentă, fără renumele și tradițiile Colegiului, dar destul de practică și importantă din alte motive.

Este foarte probabil că tocmai de aceea s-au făcut demersuri la organele de stat pentru sprijin și chiar s-au elaborat planuri pentru eventuale colaborări interconfesionale sau chiar cu sectorul privat. Într-o ședință a Consiliului Reprezentativ, ținută în 1 august 1946 se afirmă că dacă statul nu va binevoi să întrețină această școală trebuie adoptată o strategie care să implice colaborarea interconfesională, chiar dacă prin acesta și școala va

⁴⁷ AEUT. Ko. Á 4/1945.

⁴⁸ AEUT. Ko. Á 58/1945.

⁴⁹ AEUT. Ko. Á 157/1945.

⁵⁰ AEUT. Ko. Á 853/1945.

⁵¹ AEUT. Ko. Á 180/1945.

⁵² AEUT. Ko. Á 181/1945

⁵³ AEUT. Ko. Á 4/1946.

⁵⁴ AEUT. Ko. Á 1784/1946.

⁵⁵ AEUT. Ko. Á 206/1947-48.

deveni una interconfesională.⁵⁶

Multe documente vorbesc despre greutățile acestei școli, care a suferit pierderi masive în timpul războiului, problema nefiind supraviețuirea acestuia, ci decăderea procesului didactic, teoretic și practic, mai ales din lipsa unor resurse. Conform unui inventar din 30 aprilie 1945, pe parcursul războiului s-au pierdut 40% din animalele școlii, între care 2 boi, un cal, 18 porci, 300 de kilograme de fân și 5600 kg de furaje.⁵⁷

La o distanță de un an, în aprilie 1946 o estimare spune că cele mai importante și urgente materii cu care ar trebui să se aprovizioneze școala ar fi : 1 cal de tracțiune, o vacă, o scroafă, o pereche de hamuri, mașini de pulverizare, toate aceste într-o valoare totală de 25 de milioane de lei⁵⁸, sumă ce pare a fi uriașă și la prima vedere, dar mai ales dacă ne uităm peste bugetul școlii, pare a fi de neprocurat, cu toate astea însă fiind vorba de niște materiale chiar importante și necesare care necesitau acești bani. Iar de acest lucru erau conștienți și cei responsabili.

Ajutoare din afara Bisericii. În legătură cu refacerea și reconstrucția avariilor produse de război, s-au găsit în arhive următoarele informații. Biserica a primit un mare ajutor indirect de la Stat prin faptul că plata personalului didactic a fost preluat de aceasta din urmă, bisericii revenindu-i doar obligațiile cu salarizarea personalului auxiliar.⁵⁹ Acest lucru a dat o gură de oxigen important instituțiilor școlare confesionale, cel puțin pentru moment, nefiind observat conotația negativă al acestui fapt, care se va concretiza abia în 1948, prin care Statul va primi un rol de control și de intervenție în treburile școlilor confesionale nemaiîntâlnit de până atunci. Astfel fondurile existente puteau fi regrupate în direcțiile infrastructurii și al aprovizionării, dar și așa, cel puțin în cazul acestui Colegiu, această ușurare în sine nu era de ajuns.

Se pare că și alte organisme, din afara Bisericii au sesizat eventuala importanță a acestei instituții, ajutând-o cu donații destul de importante. Astfel primește Liceul ca donație 32 de bucăți de cărți de specialitate din domeniul agriculturii de la Partidul Comunist, în 19. VI. 1946.⁶⁰ Altădată Ministerul Agriculturii a donat 52 de volume de cărți și 64 de calendare agricole care au avut și rol ilustrativ, în 31. octombrie 1946.⁶¹ Este foarte probabil că au existat mai multe donații, și altele mai mici, din partea unor parohii sau persoane private, care însă n-au fost consemnate în documentele din Arhiva Bisericească, reprezentând obiecte sau sume mai minore.

Ultima propunere de colaborare adresată către Ministerul Agriculturii și Domeniilor se datează la începutul 1948, mai precis din 14 ianuarie, scrisoare prin care se cere ajutorul Ministerului în scopul întreținerii școlii, deoarece patrimoniul acestuia aproape că s-a distrus în timpul războiului în totalitate, reconstrucție acestora și sanarea situației încă nu s-a reușit, iar Biserica Unitariană se află într-o situație economică foarte gravă.⁶² Însă în acest an deja nu prea mai contau gesturile Ministerului, deoarece în august la un loc cu toate celelalte școli particulare și confesionale și aceasta va fi naționalizată.

⁵⁶ AEUT. Gi. Á. *Gazdasági iskola államra vonatkozó ügyei* [Problemele Liceului Economic care au legătură cu Statul]. 920/1946.

⁵⁷ AEUT. Gi G. *Gazdasági iskola: Felszerelés, Berendezés, adományok*. 292/1945.

⁵⁸ AEUT. Gi . B. *Gazdasági iskola megszervezése* [Organizarea Liceului Economic].

⁵⁹ AEUT. Ko. Á 310/1945.

⁶⁰ AEUT. Gi. G. 422/1945.

⁶¹ AEUT. Gi. G. 1656/1946.

⁶² AEUT. Gi. Á. 50/1948.

Biserica Unitariană în contextul instalării regimului comunist

Pe de o parte, poate că nu tocmai Biserica Unitariană este exemplul cel mai ilustrativ pentru soarta generală a bisericilor vremii, fiind vorba de o confesiune mică în comparație cu cultele romano-catolice, greco-catolice și reformate, să nu mai vorbim de ortodoxia română cu milioane de credincioși. Însă tocmai prin faptul că în cazul acestui cult mai redus ca și număr de credincioși, dar care are o tradiție foarte mare, datele sunt concentrate, acestea pot fi evaluate foarte ușor și putem presupune că nici în cazul celorlalte biserici ale vremii, chiar dacă situația nu a fost același, privind procesele de transformare nu au existat diferențe majore.

Rolul unei biserici în primul rând nu este în domeniul economic, ci în cel spiritual și cultural, dar nu se poate lipsi nici de acest domeniu, pe care îl gestionează în limitele resurselor umane proprii, mulți preoți fiind și manageri eficienți. Patrimoniul unei biserici însă nu este pusă întotdeauna în slujba urmării unor profituri bănești, și sunt considerate a fi mult mai importante, de obicei, acele instituții care consumă fondurile bănești în scopul realizării unor servicii spirituale și culturale, cum s-a văzut și prin datele acestui studii. Însă pentru a avea ce să se consume, aceste fonduri trebuiesc create mai întâi, și pentru asta trebuie depusă o anumită activitate.

După toate aparențele, ca și restul societății, și biserica unitariană a experimentat greutățile războiului și cele ale perioadei de tranziție de după război. Patrimoniul existent de până atunci făcea tot mai greu față nevoilor care au crescut și diversificat, și din această cauză s-a pus problema diversificării activităților economice ale bisericii precum și ce al maximizării eficienței acestora. Din documente nu reiese că s-ar fi întreprins niște investiții masive de dezvoltare, economiștii bisericii axându-se după toate aparențele pe păstrarea bunurilor existente și utilizarea acestora, strategie sigură, fără multe riscuri, dar ineficientă în mare măsură în perioade de crize și de tranziție.

Colaborarea bisericii cu organele administrației publice locale și cu organele statului era una bună, probabil că cea mai bună dintre toate cultele minoritare motivele acestuia fiind probabil multiple : dimensiunile și puterile mai reduse ale acestui cult îl făcea a fi mai vulnerabil decât erau celelalte, dar această colaborare nu s-a transformat în servitute politică de nici un fel. Cine citește revistele unitariene "Keresztény Magvető" și "Unitárius Közlöny" va observa o tendință , uneori chiar vizibil forțată, de a păstra o conduită apolitică, nu numai prin neafilierea la doctrinele și scopurile vreunui partid sau organizație, ci și prin nedezbaterea completă a unor idei. Cu toate acestea, această biserică este una din cele mai "lumești" dintre toate cultele care au avut și au până în această clipă tradiții mari.

Prin toate procesele-verbale și alte documente ale acestei biserici care au caracter de sinteză în domeniul economic se simte o oarecare îngrijorare din cauza că veniturile nu satisfac – sau mai bine zis, nu vor satisface într-un viitor imediat și previzibil - nici măcar nevoile cele mai urgente, nefiind nici măcar vorba de o dezvoltare masivă. Iar accentuarea acestui fapt este foarte probabil că a contribuit mult la succesul statului comunist din 1948 de a reduce rolurile bisericilor în anumite domenii ale vieții sociale.

„UNIUNEA PATRIOȚILOR” ÎN BIHOR (1945)

Corneliu CRĂCIUN*

„UNIUNEA PATRIOȚILOR” IN BIHOR COUNTY (1945)

Abstract

In the summer of 1942, the “Union of Patriots” made its appearance in conditions of illegitimacy as a political and propagandist instrument of the Communist Party of Romania. According to the documents discovered within the funds of Bihor County National Archives, the first local organisations of the Union of Patriots were established in the autumn of 1944. From the kept documents, as well as from the articles published in the local press, it results the subordination of the Union to the Communists in all the undertaken activities. Through the Union, middle social categories were associated to the Communist policy. In 1946, at the Communist Party’s command, the Union was transformed into a political party.

Key words: Uniunea Patrioților, Bihor County, Propagandist instrument, Communist Party of Romania

La un an de la declanșarea războiului împotriva U. R. S. S., respectiv în vara anului 1942, P. C. d. R. a procedat la înființarea unei organizații ilegale, Uniunea Patrioților, proiectată să acționeze pentru realizarea obiectivelor proprii comuniștilor, dar deschisă înspre categorii care nutreau sentimente și cultivau atitudini antiantonesciene și antigermene.

Pentru a asigura cât de cât (oricum într-o proporție infimă) difuzarea ideilor Uniunii în public, a fost prevăzut un organ de presă, *România liberă*. Intenția de a tipări gazeta în toamna anului 1942 a eșuat, întrucât organele Siguranței au identificat tipografia și pe cei care se ocupau de imprimarea ei, astfel că primul număr al ei a apărut la 28 ianuarie 1943. Apărând în condiții dificile și cu improvizații, într-un tiraj mic, e foarte clar că documentul programatic al Uniunii Patrioților nu a putut fi cunoscut: apărut sub titlul *Cevrea uniunea Patrioților*, în numărul din 15 aprilie 1943. Ideile exprimate în acesta erau: sabotarea producției de război, refuzul de a pleca pe frontul antisovietic, organizarea unor detașamente de partizani, anularea dictatului de la Viena, pacea cu S. U. A., Anglia și U. R. S. S.¹

Organizarea Uniunii a fost încredințată unor intelectuali care erau ei înșiși membri ai P. C. d. R. sau care dovedeau simpatii pronunțate de stânga: C. Agiu, P. Constantinescu-lași, Mihai Levente, Mihai Magheru, dr. D. Bagdasar, Stanciu Stoian, Simion Stoilov, Gh.

¹ Institutul de studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C. C. al P. C. R., *Organizații de masă legale și ilegale create, conduse sau influențate de P. C. R. 1921-1944*. Volumul II, Editura Politică, București, 1981, p. 216-217. Pentru documente relative la activitatea Uniunii Patrioților în anul 1944, înainte și după 23 august, vezi Direcția Generală a Arhivelor Statului, Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară, *23 August 1944. Documente. 1944*. Vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1944, passim.

Vlădescu-Răcoasa. Acționau grupe ale Uniunii în medii universitare din București (Facultatea de Științe, de Litere, de Medicină), din Iași, din Sibiu (unde fusese transferată Universitatea din Cluj, după cedarea Ardealului de Nord), ale profesorilor secundari (București, Craiova, Pitești, Câmpulung Muscel), ale învățătorilor (Constanța, Brăila, Târgoviște) etc.²

Uniunea patrioților a acționat prin subordonare la inițiativele și deciziile P. C. d. R.: astfel, a participat la demersurile pentru crearea Frontului patriotic antihitlerist (la consultări au participat P. Constantinescu-Iași și C. Agiu din partea P. C. d. R.; C. Titel Petrescu și Ștefan Voitec – P. S. D.; Mihail Ralea – Partidul Socialist Țărănesc; dr. D. Bagdasar și N. Dinulescu – Uniunea patrioților; Gh. Micle – Frontul Plugarilor) și a Comitetului național provizoriu, organ de conducere a Frontului. În numărul din 8 august 1943 al *României libere*, Uniunea patrioților a cerut aderenților săi să susțină „inițiativa P. C. R. pentru formarea Comitetului național și să-și înzecească eforturile de unire într-un front comun al tuturor grupărilor și partidelor antihitleriste pentru lupta împotriva mașinii de război a lui Hitler”.³

Dacă luăm în considerare numărul minuscul de exemplare tipărit și, în consecință, tot un număr mic de destinatari, apelul Uniunii patrioților nu a putut reprezenta un reper politic și acțional în epocă.

Organele Siguranței Statului au arestat în decembrie 1943 cea mai mare parte a conducerii Uniunii; la începutul anului 1944 a fost declanșat procesul împotriva a 50 de persoane, acuzate de apartenență la Uniune⁴; sentința a fost pronunțată în februarie 1944.⁵

După 23 august 1944, Uniunea patrioților a acționat sub imperativele dictate de P. C. d. R. în noul context politic: distrugerea și dezarmarea armatei germane, eliberarea Ardealului de Nord, întâmpinarea Armatei Roșii, purificarea aparatului de Stat, a instituțiilor, întreprinderilor, facultăților, școlilor etc., dar, în spatele acestora, se situa intenția comuniștilor, incitați de prezența trupelor sovietice în țară, de a ocupa puterea politică în România, prin orice mijloace. Conform unor date publicate în *România liberă* (18 septembrie 1944, 1 octombrie și 16 octombrie 1945), până în octombrie 1944 au fost constituite comitete ale Uniunii în majoritatea circumscripțiilor din cele patru sectoare ale Bucureștiului.⁶

În ceea ce privește situația din Bihor, sursele arhivistice arată că organizații locale ale Uniunii au fost constituite în toamna anului 1944. Astfel, din 17 ianuarie 1945 provine un material informativ despre organizația din Beiuș. A luat ființă la 15 octombrie 1944; în cadrul adunării de constituire, au fost prezentate scopul și programul Uniunii. În raport cu atașamentul inițial (sau curiozitate ori oportunitate), numărul susținătorilor a scăzut: din cei 200 de membri înregistrați inițial, plătea cotizația doar un sfert din ei; din comitetul ales la înființare, „noi nu am putut activa decât pe președintele comitetului Rițiu Alexandru.”

În pofida unor deficiențe (de natură organizatorico-propagandistică sau ținând de absența în localitate a unor formațiuni politice desemnate ca „democrate”), sunt înscrise cifre care indicau o orientare a locuitorilor favorabilă Uniunii: membri înscriși pe raza județului (corespunzând părții de sud a județului Bihor, așa cum s-a constituit acesta după cedarea Ardealului de Nord) ar fi fost de 5.000, iar a simpatizanților de 30.000 (delirul cifrelor va fi întotdeauna o componentă a practicilor comuniste); în opt comune au fost aleși primari din rândul Uniunii. Efuziunea cu care se notează anumite realizări este, însă, grav subminată de oferirea concomitentă a alternativei politice: „Părerea noastră este că „Frontul Plugarilor” ar avea un succes mai mare.”⁷

Și în contextul perioadei de după 23 august 1944, a continuat dependența Uniunii de P. C. d. R., ea având, în mod evident, statutul și tratamentul unei anexe a Partidului, fapt afirmat și în istoriografia perioadei comuniste: „Conducerea de către partid era asigurată prin faptul că din organele centrale, regionale și județene ale Uniunii patrioților făceau

² *Ibidem*, p. 218-220

³ Apud *Ibidem*, p. 223.

⁴ *Ibidem*.

⁵ *Ibidem*, p. 224.

⁶ *Ibidem*, p. 231.

⁷ DJAN-BH, Fond Partidul Național Popular, Bihor, ds. 4/ 1945, f. 1.

parte numeroși membri ai partidului comunist. La unele plenare mai importante ale Uniunii patrioților participau ca delegați cadre de răspundere ale C. C. al P. C. R., iar unii secretari ai comitetelor regionale și județene ale P. C. R. participau la ședințe ale organelor regionale și județene ale Uniunii patrioților”.⁸

În perioada imediat următoare evenimentelor de la 23 august 1944, Uniunea patrioților și-a extins sfera de manifestări prin intrarea în spațiul rural, proces desfășurat cu scopul creării comitetelor țărănești ale Uniunii: „La multe din adunările sau întrunirile mai importante organizate de Uniunea patrioților în aceste localitățile rurale și urbane prezența organului de partid era nelipsită”.⁹

Sub presiunea incitărilor comuniste, unele dintre aceste organisme au trecut la înlăturarea prin forță a structurilor anterioare de conducere administrativă.

Uniunea patrioților s-a implicat și în constituirea organizațiilor locale ale Frontului Plugarilor. Susținerea acestei din urmă organizații a mers atât de departe încât, la un moment dat, organizațiile Uniunii au încetat să mai funcționeze ca atare, ele devenind structuri locale ale Frontului Plugarilor. („În majoritatea comunelor rurale, însă, treptat, toate organizațiile Uniunii patrioților și comitetele sătești formate de ea se vor încadra în Frontul Plugarilor”.¹⁰)

În plan general-politic, se produceau mișcări și convulsii destinate să ducă Partidul Comunist la putere. Formațiunile-anexă l-au urmat îndeaproape. La 6 septembrie 1944, partidele și organizațiile componente ale Frontului patriotic antihitlerist (P. C. d. R., P. S. D., Uniunea Patrioților, Partidul Socialist Țărănesc) au reafirmat colaborarea lor; a fost anulată colaborarea cu partidele Național-Țărănesc și Național-Liberal. Din inițiativa și sub conducerea P. C. d. R., a fost creat un nou organism politic, pe baza unui proiect de platformă elaborat de comuniști, la 24 septembrie 1944. Aderarea Comitetului Central al Uniunii patrioților a survenit la câteva zile (textul aderării a fost publicat în *România liberă*, la 27 septembrie 1944), iar adeziunea oficială la platforma propusă de Partidul Comunist a fost exprimată public la 30 septembrie 1944. La 12 octombrie 1944, a fost format Consiliul Național al F. N. D., din care făceau parte câte trei reprezentanți ai formațiunilor componente; din partea Uniunii patrioților: prof. Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, dr. Dumitru Bagdasar, dr. Simion Stoilov.¹¹

În acest context, la 3 noiembrie 1944, „Uniunea Patriotică” din Bihor se adresa Comandamentului Armatei Roșii a Garnizoanei Oradea, pentru a cere să i se transfere un aparat de radio-recepție, acesta fiindu-i necesar, pentru că situația - în care legăturile poștale și feroviare erau îngreunate sau întrerupte - afecta relațiile cu Centrul; în ceea ce privește securitatea postului, se dădeau asigurările convenite, în sensul că avea să fie instalat în biroul Uniunii și accesul la el era permis numai membrilor din conducere.¹²

Urmare a presiunilor comuniste, guvernul condus de generalul Constantin Sănătescu a fost obligat să demisioneze și, la 4 noiembrie 1944, a fost format al doilea guvern Sănătescu, în compunerea căruia a intrat, din partea Uniunii patrioților, prof. Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, la Departamentul Minorităților Naționale.

Continuarea acțiunilor de destabilizare întreprinsă de către comuniști și de susținătorii lor a fost urmată de demisia, la 4 decembrie 1944, a guvernului Sănătescu și de formarea, la 6 decembrie, a guvernului Rădescu.

La începutul anului 1945 a fost publicat programul de guvernare al F. N. D., la care Uniunea a aderat instantaneu. Activiștii și membrii ei (în 1945 existau 11 comitete

⁸ *Organizații de masă...*, p. 232-233.

⁹ *Ibidem*, p. 236.

¹⁰ *Ibidem*, p. 238.

¹¹ *Ibidem*, p. 241.

¹² DJAN –BH, Partidul Național Popular –Bihor, ds. 1/ 1944, f. 1. Dintr-un *Raport despre activitatea noastră politică, economică, financiară, culturală și organizatorică*, datat 15 ianuarie 1945, reiese că, la 12 noiembrie 1944, așadar după data sus-menționatului document, ar fi fost ales comitetul inițial, care însemna și punctul de plecare al organizației din Oradea. Considerăm că, înaintea constituirii organizației locale, a existat un grup care a prins tendința politică a momentului și a încercat să se plaseze în ea, încercând și captarea bunăvoinței trupelor de ocupație, prin adresarea directă către ele.

regionale și 64 de comitete județene, alături de multe comitete de plasă.¹³) s-au antrenat în demonstrații, mitinguri și mișcări împotriva Constituției și a voinței poporului român, a autorităților legale ale Statului, pentru impunerea unui guvern F. N. D. Ca urmare a acțiunilor destabilizatoare provocate de comuniști și a intervenției sovietice, prin A. Ianuarevici Vișinski, Regele a trebuit să cedeze și să numească un guvern controlat de comuniști. În compunerea acestuia, instalat la 6 martie 1945, patru miniștri reprezentau Uniunea patrioților: P. Constantinescu-Iași (Propaganda), C. Vasiliu-Rășcanu (Război), dr. D. Bagdasar (Culte), prof. Gh. Vlădescu-Răcoasa (subsecretar de Stat al naționalităților).¹⁴

În ședința Comitetului Județean al F. N. D. de la sfârșitul lunii ianuarie 1945, prima de după constituirea Frontului, la care au participat șefii instituțiilor publice, au fost abordate două chestiuni: schimbările survenite în conducerea orașului Oradea și desemnarea subcomisiilor F. N. D. Înscrierea primeia pe ordinea de zi era determinată de revocarea primarului, Iuliu Csiky, și a viceprimarului, dr. Gheorghe Pelle. Primarul era acuzat că ar fi refuzat colaborarea cu „organizațiile democratice”, că a stabilit taxe injuste, că ar fi lovit în populația nevoiașă a orașului, că nu ar fi întreprins nimic în vederea aprovizionării locuitorilor și că nu a acționat „destul de energic pentru eliminarea spiritului birocratic-fascist, care persistă, ba chiar se întărește la Primărie.” Și-au arătat opoziția față de fostul primar reprezentanții Uniunii Populare Maghiare, Frontului Plugarilor, Apărării Patriotice, Partidului Comunist, Partidului Social-Democrat, Comitetului Feminin de pe lângă Comisia Locală a Sindicatelor Unite, Uniunii Evreilor Democrați, Uniunii Patrioților. Reprezentantul acesteia, Ioan Gall, „spune că d-l Csiky n'a fost destul de energic, a stat sub influența d-lui dr. Pelle, treburile orașului le-a aranjat în mod superficial și a răbdat ca Primăria să dea un refugiu unor elemente reacționare fasciste.”¹⁵

În numărul din 4 februarie 1945 al cotidianului *Viața Nouă*, organizația din Oradea a Uniunii Patrioților a publicat un text informativ în legătură cu programul său de acțiune, cu mijloacele de realizare, dar și cu dependența față de P. C. d. R. Era prezentată ca o organizație de mase organizate: „In ea pot participa și la ea pot adera toți patrioții hotărâți să lupte împotriva hitlerismului și fascismului asupritor și exploatator, fără deosebire de sex, vârstă, limbă sau religie, excluși fiind numai dușmanii democrației.”, de tip nou, calitate derivată din obiectivele sale: „...ea luptă pentru: **Democrație reală**, care să ducă la înfăptuirea unui regim politic cu adevărat voit și instaurat de majoritatea poporului nostru. Acest regim trebuie să permită totdeauna masselor un control efectiv asupra organizării politice a țării și a reprezentanților poporului nostru. Pentru: **Progres social, economic și cultural**.

În ceea ce privește linia politică a U. P. aceasta este alături de lupta politică a P. C. R., **cea mai progresistă linie politică realizabilă**”.

Instrumentele prin care se vedea realizată platforma ar fi fost: comitetele cetățenești, organizațiile sindicale, asociațiile de intelectuali și cooperativele.

În spiritul exclusivist, care a dominat orice ieșire în public a comuniștilor și a susținătorilor lor, se precizează situarea organizației sub aripa Partidului Comunist, în numele unor idealuri comune, cărora numai acesta le-ar putea asigura materializarea: „Uniunea Patrioților știe că nu-și poate asuma singură realizarea sarcinilor pe care și le propune. De aceea, încă dela început, s'a aliat, pe baza unei platforme de luptă comună, cu organizațiile și partidele politice din România care luptă pentru înfăptuirea acelorăși țeluri, în frunte cu Partidul Comunist din România”.¹⁶

În februarie 1945, în localul Uniunii Patrioților din Oradea, a avut loc o consfătuire a unor intelectuali români din localitate, care „au hotărât să adopte programul Frontului Național Democratic și pentru constituire fixează o adunare pe data de 18 Februarie ora 2 în localul cinematografului Heyman”. Au fost prezenți, între alții: dr. Gheorghe Șimonca,

¹³ *Organizații de masă...*, p. 231.

¹⁴ *Ibidem*, p. 248.

¹⁵ *Importanța ședință a Comitetului Județean Bihor al Frontului Național Democratic, Viața Nouă*, I (1945), nr. 14 (31 ian.), p. 3.

¹⁶ *Ce este Uniunea Patrioților*, I (1945), nr. 18 (4 febr.), p. 2.

procuror general, dr. Lipcsei Ștefan și Potre Gheorghe, avocați, dr. Prodan Teodor, avocatul Primăriei, Crainic Romulus, notar pensionar, Magdu Ioan, funcționar, Pop Iosif, funcționar de poliție.¹⁷

Componența nominală a Comitetului de conducere a Uniunii Patrioților a fost dată publicității în numărul ziarului *Viața Nouă* din 28 februarie 1945: prim-președinte: dr. Gheorghe Șimonca, procuror general; președinte: dr. Ștefan Lipcsei, avocat; președinte executiv: dr. Virgil Ciacian, avocat; secretar I: Dumitru Balogh, funcționar, secretar II: Iosif Tăutu, referent Circ. I a Municipiului; casier: Mihai Aranici, meseriaș; membru: Ioan Magda, funcționar superior al Municipiului. – Consiliul de administrație era format din: dr. Laurențiu Botoș, judecător; Traian Surducan, președintele Sedrei Orfanale județene; dr. Teodor Prodan, prim-jurisconsult al Primăriei Municipiului; Gavril Seleşiu, funcționar superior al Municipiului; Ioan Abrudan, diriginte P. T. T.; Petre Fărcașiu, inspector P. T. T.; Iosif Caba, conducător P. T. T.; Iosif Pop și Alexandru Pop, comisari de poliție pensionați; Alexandru Caloș, funcționar la finanțe; Ioan Roșca, director de bancă; Dumitru Hera, inspector școlar județean; Ernestin Tiponuțiu, funcționar; Ioan Mezei, comerciant; Vasile Oraș, Petru Husca și Ioan Breban, meseriași; Teodor Bențiu, funcționar C. F. R.; Traian Leu, Ioan Vesa, Dumitru Sabău, muncitori.¹⁸

După ce a fost anunțată desemnarea dr. Petru Groza pentru alcătuirea noului guvern, a avut loc adunarea muncitorimii sindicalizate și a cetățenilor aderenți la politica de instaurare a comunismului, la sediul Sindicatelor Unitare din Oradea, în cadrul căreia s-au cerut guvern integral F. N. D. și arestarea generalului Rădescu. Manifestări similare s-au produs și în cazul organizațiilor locale ale Partidului Social-Democrat, Uniunii Populare Maghiare, Apărării Patriotice, Comitetului DEFAB, Uniunii Patrioților. Și aceasta din urmă a protestat împotriva pretinselor agresiuni provocate „de elemente reacționare, pe de altă parte pentru a manifesta hotărât lângă un guvern al FND.-ului”. Unul dintre vorbitori, dr. Virgil Ciacian, a justificat agresiunile în spațiul public și în viața socială - care-și căuta normalitatea după anii de război - de către grupurile de șoc comuniste, prin denaturarea adevărului: „...este ușor de înțeles pentru ce participă azi masele în mod efectiv și ca factor decisiv în politica țării. În lipsă de parlament, strada demonstrează de câte ori guvernării lezează interesele obștești. Aceste demonstrații sunt pașnice și substituiesc azi debaterile parlamentare. A nu admite aceste demonstrații, echivalează cu disolvarea ilegală a parlamentului, iar a trage cu foc de arme în demonstrații, este asasinat de drept comun, este crima de neiertat împotriva democrației”.¹⁹

Într-un raport întocmit de organizația din Oradea a U. P., pentru perioada de la 15 ianuarie 1945 până la 6 februarie, sunt inventariate intervenții și rezultate, în cadrul Frontului Național Democrat al județului Bihor (constituit la 18 ianuarie 1945). Din partea U. P., în compunerea lui au intrat trei membri: doi intelectuali - români și un maghiar - meseriaș, devenit funcționar. La 23 ianuarie, la sediul local al Partidului Comunist au fost convocați câte 2-3 reprezentanți ai fiecărei formațiuni componente a Frontului, „pentru a discuta situația politică provenită prin faptul încheierii armistițiului între U. R. S. S. și aliați pe de-o parte și Ungaria pe de alta parte, unde din partea org. noastre am susținut, că acest acord de armistițiu a clarificat situația mai ales pentru populația maghiară, dar nu înseamnă că org. adm. române vor intra imediat în Ardealul de Nord”. Pe baza celor afirmate în cadrul respectiv, U. P. a procedat la difuzarea acestor idei în rândurile membrilor și simpatizanților, justificând eliminarea administrației românești din partea Ardealului de Nord - eliberată și prin trupele române - și acceptând această acțiune de șantaj a sovieticilor.

În plan propagandistic și agitatoric se semnala publicarea, în numerele din 4 februarie 1945, a ziarelor *Viața Nouă* și *Új Élet* a materialului *Ce este Uniunea Patrioților* și tipărirea unui manifest în limba română și maghiară, în 2200 de exemplare. Lipsa de respect și agresivitatea în acțiunea politică sunt relevate chiar de o precizare din respectivul material:

¹⁷ Mișcarea patriotică a românilor din Oradea. Intelectualii democrați din Oradea intră în Uniunea Patrioților, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 26 (14 febr.), p. 3.

¹⁸ Comitetul de conducere al Uniunii Patrioților, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 38 (28 febr.), p. 2.

¹⁹ *Viața Nouă*, I (1945), nr. 43 (6 mart.), p. 2.

cele mai multe dintre manifestele consemnate anterior au fost distribuite populației române, „ba chiar în sala teatrului, la 2 II. c. când Național Tărăniști a org. o serbare, a fost împărțite din aceste manifeste.”²⁰

Cel mai bine indică statutul și raporturile de dependență al U. P. față de Partidul Comunist (din localitate), ca și preluarea pe cont propriu – de către comuniștii locali - a unor inițiative politice, acțiunea impusă prin adresa din 12 februarie 1945, încheiată cu lozincă LIBERTATE! (text difuzat în limba maghiară și tradus în română), semnată, în numele Uniunii Patrioților - organizația Oradea, de Balog Dumitru, Aranycs M., Szabo Dumitru, Riffloed M., Zuh Alexandru, Juhasz G. și Lusztig I., cu destinația „Către toți membrii organizației ns. din Oradea de origine neromânească.” Era, în mod vădit, un text și o acțiune de discriminare etnică, produse, în realitate, din calcule politice, invocându-se însă dispoziții (inexistente) ale Centrului și apelând la membrii U. P., care nu erau români, să se înscrie în Madosz și în Uniunea Evreilor Democrați. Se cerea exclusivitatea românească a acestei organizații, fără nici o justificare pentru cei care se înscrieseră sau ar fi intenționat să se înscrie și fără nici un beneficiu real pentru populația românească și în afara vreunei cerințe a ei; în locul acestei așteptate justificări, doar exprimarea încrederii în prietenii „care suntem siguri că vor înțelege sensul adânc politic al acestei chestiuni...”²¹

Măsura interdicției neromânilor de a se înscrie în Uniunea Patrioților, în pofida invocării unor dispoziții venite de la organele superioare, s-a dovedit a fi abuzivă și – în mod determinat - locală, generată de interese politice de grup evidente.

La 13 februarie 1945, Toth Imre, delegat de către conducerea din Capitală să controleze și, eventual, să organizeze activitatea din Uniunea Patrioților - Oradea, întocmea un raport în care includea constatările sale, cu privire la atmosfera din oraș, la raportul dintre linia politică a Uniunii Patrioților din București și ceea ce ar fi trebuit să fie similara sa în Oradea: „inexistentă”, la activitatea muncitorilor. Un punct distinct din raportul său l-a constituit chestiunea excluderii neromânilor din Uniune, ca urmare a unei dispoziții de proveniență locală, care fusese impusă în afara legilor interne ale F. N. D. și în afara principiilor proclamate. Față de această situație „ridicolă”, el propunea trimiterea unui delegat al Partidului Comunist din București, pentru a reazeza stările în normalitate. Textul este cuprinzător și limpede în ceea ce privește acțiunile unor grupuri de presiune, asumând conduite necerute de Centrul politic comunist; este și o probă despre acțiunile destabilizatoare și contrare programului politic - pe care ar fi trebuit să-l reprezinte - ale unor organizații locale: „Uniunea Patrioților ca organizație democratică la venirea mea a avut cca. 350 membri din diverse naționalități, dar după 13 Februarie a. c. s’a încetat să fie măcar o adunătură democratică. La dispoziția directă a P. C. (Partidului Comunist – n. n.) cu influența principală a lui Miklos Gyarmati a trimis o circulară către toți membri ai U. P. iscălită de o conducere de șapte care anexez la raportul meu, exclude toți membri ai acestei organizații, care nu sunt de origine etnică română – motivând că această dispoziție a căpătat dela centru.-

Această circulară a fost trimisă prin poștă după ce au fost excluși din U. P. care nu sunt de origine etnică români, au organizat o întrunire numai pentru români etnici, unde cu președinția Dr. Simonca au aderat în bloc toți românii etnici și au intrat la Uniunea Patrioților însă fără program, fără organizație și fără instrucțiuni date de noi cu principiile pe care au avut-o înainte dela diferite partide șovine.-

Constituind un partid român special, sub camuflajul U. P.-ului, avându-se prima ședință, a fost divergență dintre principiile U. P. și a noi adunături, dealtfel am vrut să intervin să explic linia U. P., am fost oprit fiind evreu și din alte motive de P. C. Oradea.

Dealtfel P. C. Oradea în persoana lui Boroș, mi-a spus că ia toate răspunderile pentru aceste schimbări la U. P. având directive dela centrală.-

Prin faptul că măsurile luate de P. C. din localitate atât de drastice și anti-democratic,

²⁰ DJAN-BH, Fond Partidul Național Popular, ds. 5/ 1945, f. 5.

²¹ *Ibidem*, ds.4/ 1945, f. 2.

care a înfierat tot orașul, văd în organizația politică a P. C.-ului din Oradea, lipsită de seriozitate.-

Propun de a aduce materialul organizatoric care lipsește complet și a interpreta linia democratică a U. P.-ului ...

In situația de astăzi a U. P. din Oradea este ridicol...²²

După eliberarea Ardealului de Nord, Uniunea patrioților a activat și pentru sprijinirea celor care au suferit din cauza războiului (deportați, refugiați, membri ai detașamentelor de muncă), achitându-se în mod onorabil de responsabilități asumate.

În cadrul ședinței Comitetului Județean Bihor al F. N. D., din 16 martie 1945, desfășurată după reîntorcerea Ardealului de Nord la România, a fost ales prefectul județului Bihor, în persoana dr. Virgil Ciacan, vicepreședinte al Uniunii Patrioților. Acesta participase la solemnitățile de la Cluj, din 13 martie, ocazionate de actul restituirii Ardealului de Nord (la care a fost prezent și Ioan Boroș, președintele F. N. D. Bihor și secretar al P. C. d. R. – Bihor) și, în cadrul banchetului, au fost prezentați lui A. I. Vâșinski, prim-loctiitor al Comisarului Poporului pentru Afacerile Străine: „Cei doi reprezentanți al (sic) județului Bihor au raportat tov. Vâșinski despre munca depusă de populația județului, amintind, că muncitorimea lucrează din rășputeri pentru ridicarea producției. D-l Vâșinski a răspuns: **„Muncă și iar muncă, ordine și pace”**. În cursul ședinței Consiliului de Miniștri, organizate după ședință, dr. Virgil Ciacan „a cerut guvernului, ca problemele ardelene să fie rezolvate de jos în sus, căci suntem o țară democratică. Membrii guvernului au primit propunerea d-lui dr. Ciacan și au hotărât că vor chema în curând la București reprezentanții fiecărui județ din Ardealul de Nord, pentru discutarea problemelor tehnice, referitoare la realipire”.

În cadrul aceleiași ședințe a F. N. D. - Bihor, dr. Gh. Simonca, președintele Uniunii Patrioților, a fost ales vicepreședinte al F. N. D.²³

La 18 martie 1945, au fost date publicității „Apelul Uniunii Patrioților și al Frontului Plugarilor către frații români din Oradea și Județul Bihor” și „Apelul Uniunii Populare Maghiare către populația maghiară a județului Bihor”, elaborate și difuzate în contextul restabilirii administrației românești în Ardealul de Nord, prin care se îndemneau concetățenii la disciplină și la respect reciproc.

În primul Apel se afirmă, între altele: „In numele intelectualilor, comercianților, meseriașilor și muncitorilor grupați în organizația Uniunea Patrioților și în numele țăranilor organizați în Frontul Plugarilor facem apel către toți românii de bine din orașul Oradea și județul Bihor rugându-vă să nu provocați și să nu răspundeți la nici o provocare. Numai o colaborare armonioasă va duce la o cât mai grabnică și sinceră înfrățire a popoarelor conlocuitoare și la terminarea victorioasă a războiului contra dușmanului comun, contra hitlerismului”.²⁴

Când Comandamentul Armatei Roșii a luat hotărârea să procedeze la repararea aerodromului de lângă Oradea, organizațiile locale ale Partidului Comunist, ale partidelor și formațiunilor afiliate acestuia au organizat brigăzi de voluntari, în vederea măririi ritmului de lucru. Cu începere de la 8 aprilie 1945, membri ai organizațiilor respective s-au angajat în muncă sub conducerea următorilor delegați: Nicolae Gyarmati (P. C. d. R.), Francisc Kovács (P. S. D.), Ladislau Keleti (Uniunea Evreilor Democrați), Carol Zalányi (Uniunea Populară Maghiară), Traian Leu (Uniunea Patrioților), Alexandru Balogh (Comisia Locală a Sindicatelor), Ioan Trock (Apărarea Patriotică), Eugen Salzberger (U. T. C.).²⁵

La 23 martie 1945, a fost convocată o adunare a intelectualilor din Marghita, în vederea constituirii organizației locale a Uniunii Patrioților. Din partea comitetului județean au participat și au luat cuvântul dr. Ștefan Lipcei („...deși am fost un vechiu

²² *Ibidem*, f. 4 și verso.

²³ *Viața Nouă*, I (1945), nr. 47 (18 mart.), p. 1.

²⁴ *Apelul Organizațiilor democratice de masă ale Frontului Național Democrat adresat populațiunii române și maghiare a județului Bihor*, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 47 (18 mart.), p. 3.

²⁵ *La inițiativa Partidului Comunist populația democrată a orașului participă cu însuflețire la muncile de reparare a aerodromului*, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 65 (10 apr.), p. 2.

luptător național-țărănesc – zice dl. Lipcei, am pășit în Uniunea Patrioților, a cărei program îl cunosc ca un program curat democrat, la care astăzi vă invit și pe dvoastră să aderati cu toții și să vă organizați în Uniunea Patrioților pentru binele Patriei noastre și pentru a servi cauza democrației”.) și Balog Dimitrie, secretar („Calea de scăpare este numai una: Prin democrație și bună înțelegere între noi și cu toate popoarele și naționalitățile conlocuitoare. **Trebue să fim în strânsă legătură de colaborare cu celelalte organizații democratice și să pășim înainte, ajutând și sprijinind cu dragoste vie Armata Roșie, care ne-a adus libertatea și democrația!**”)

Conducerea stabilită cu această ocazie a fost formată astfel: președinte: Iosif Mihuțiu, prim-pretor al plasei Marghita; vicepreședinte: Florian Postelchi; secretar: Centa Iuliu; casier: Paul Marian; comitetul executiv: Alexandru Nistor, Patriciu Birta, Petre Vancu; comitetul de administrație: pâr. protopop Coriolan Man, Ioan Curteanu, Iosif Moisă, Pavel Filimon, Vasaliu Borce, Florian Bereteu, Paul Muntea(n)u, Gheorghe Gal, Nicolae Tăut, Alexandru Suci. A mai fost constituită comisia de epurare: președinte: Atanasie Perle; membri: pâr. Iosif Moisă și învățătorul Gheorghe Gal.²⁶

La 8 aprilie 1945 s-a constituit organizația locală la Tileagd, în prezența dr. Ștefan Lipcei și a lui Dimitrie Balog și cu participarea, în calitate de reprezentanți, a lui Moise Floruțau, președintele organizației județene a Frontului Plugarilor, și a lui Ilie Popovici, ziarist. Dumitru Balog a precizat segmentul de populație vizat de Uniunea Patrioților: „Toți comercianții, meseriașii și intelectualii sunt chemați să intre în Uniunea Patrioților. Nici unul nu trebue să lipsească”. Și necesitatea de a fi sprijinită activitatea Frontului Plugarilor. Părintele Vășcan Dumitru a mulțumit celor veniți de la Oradea și a cerut „Să avem un singur ideal pentru binele țării, trăind în înțelegere frățească cu toți Ungurii de pe aici”. Dr. Ștefan Lipcei a propus alegerea comitetului de conducere, în următoarea componență: președinte: Augustin Roxin, farmacist; vicepreședinte: pâr. Dumitru Vășcan; secretar: Ioan Borza, învățător; casier: Ioan Baci; cenzor: Victoria Cozia; membri: Emeric Cheregi, Maria Talodi, Emeric Laslo, Maria Ficuț, Florian Erdeli, Florian Bonaciu, Alexandru Kozac, Elena Demian, Ioan Boros, Maria Chozac, Alexandru Ardelean.²⁷

Analiza adeziunilor depuse în mai 1945²⁸ relevă următoarea realitate: dosarul conține 110 adeziuni, 13 din partea femeilor și 97 din partea bărbaților.

Adeziunile depuse de către femei se repartizează astfel după localitatea de domiciliu: Beiuș – 1, Cenaloș – 1, Derna de Sus – 1, Oradea - 8, Nojorid – 1, Turda (din afara județului) - 1. După profesii: bucătăreasă – 1, casnică – 1, comerciantă de coloniale – 1, fără ocupație – 2, funcționare – 2, infirmieră – 1, învățătoare – 2 (dintre care una învățătoare suplinoare), pensionare – 3 (dintre care una învățătoare, două foste angajate P. T. T.).

Conform informațiilor conținute în adeziunile depuse de bărbați, aceștia provin din 12 localități, după cum urmează: Almaș (Sălard) – 1, Cenaloș – 1, Ciheiu – 1, Girișul de Criș – 1, Husasăul de Criș – 1, Ineu (plasa Tileagd) – 1, Oradea – 85, Roit – 1, Sântandrei – 1, Seleuș – 1, Sînicolaul Român – 1, Tărian – 2. Repartizarea numerică pe ocupații este următoarea: agricultor (fost funcționar de Poliție) – 1, antreprenor de construcții – 1, aprod la Curtea de Apel Oradea - 1, artist -1, avocat – 6, birjar – 1, casap și măcelar – 1, cizmar – 1, comerciant – 5 (dintre care unul comerciant de alimente pe piață), conductor P. T. T. – 1, consilier ministerial – 1, contabil – 2, controlor financiar – 1, controlor de urmărire – 1, croitor – 1, director de bancă – 1, director de carte funduară la Judecătoria – 1, factor poștal - 2, fără ocupație – 2, fără ocupație indicată – 1, fost avocat – 1, fost restaurator – 1, funcționar – 21 (dintre care doi la P. T. T. și un funcționar particular), industrial de plăci de gramofon – 1, infirmier – 1, inspector mișcare C. F. R. – 1, învățător – 6 (dintre care un învățător-preot și un învățător suplinitor), lucrător – 1, mecanic C. F. R. – 2, notar - 3 (dintre care doi notari comunali), pantofar - 3, pălărier – 1, pensionar – 12, polițist – 1, prim casier la Primărie – 1, radiospecialist -1, referent C. F. R. – 1, servitor – 1, student (anul IV, Iași),

²⁶ Adunarea de constituire a Uniunii Patrioților la Marghita. S-a ales un comitet de conducere și administrație, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 65 (10 apr.), p. 3.

²⁷ Adunarea de constituire a Uniunii Patrioților la Tileagd, *Viața Nouă*, I (1945), nr. 69 (14 apr.), p. 3.

²⁸ DJAN-BH, Fond Partidul Național Popular, ds. 6/ 1945.

subnotar – 1, șef controlor tramvaie -1, zidar -1.

În zilele de 30 iunie, 1 și 2 iulie 1945, s-a desfășurat prima conferință pe țară a Uniunii patrioților. În *Buletinul* tipărit cu acest prilej se atacau valorile tradiționale ale societății românești și instituțiile politice care le susținuseră; printr-o alchimie specifică practicilor comuniste, de manipulare prin pervertirea limbajului și prin distorsionarea realității – a opiniei publice, erau inversate sistemul valoric și adevărul mai mult decât evident; sarcinile stabilite constau în „continuarea”.²⁹

Un efect practic al Conferinței a fost reorganizarea secțiilor regionale și județene ale Uniunii; păstrându-se principiul teritorial al funcționării ei, s-a prevăzut organizarea membrilor pe baza profesiunilor.

În 8 septembrie 1945, a avut loc adunarea Uniunii Patrioților din Tileagd. În afara delegațiilor comitetului județean, au mai fost prezenți Florian Ilea (reprezentând Frontul Plugarilor din Tileagd), Iuliu Varga (P. C. d. R.), Ioan Ardelean (Sindicatul Unite), Danenberg (Gruparea Evreilor Democrați). Întrucât președintele organizației locale, Augustin Roxin, absentă, sarcina de a prezida adunarea a revenit protopopului de Tileagd, Ioan Gligor. Din rezumatele luărilor la cuvânt, publicate în *Viața Nouă*, se desprind două coordonate, puse sub semnul necesității: sprijinirea guvernului dr. Petru Groza, ca singurul care ar reprezenta democrația în România și interesele poporului, și încadrarea cetățenilor în Uniunea Patrioților.

Ajutorul de primar, Mihail Balogh, după ce a invocat declarații ale ministrului de Externe, Gh. Tătărescu, a accentuat că „Datoria noastră este să sprijinim cu toate forțele guvernul de concentrare democratică Petru Groza, care reprezintă păturile cinstite ale țării și care este singurul capabil să realizeze reclădirea României democratice în interesul maselor largi și să asigure relații de prietenie cu Uniunea Sovietică și cu toate statele vecine”. Au insistat pentru încadrarea în Uniunea Patrioților, Dănilă Ivanovici și Teodor Bentiu; primul „a arătat că toți intelectualii și funcționarii din comune trebuie să urmeze pilda celor de la orașe și să se încadreze în Uniunea Patrioților, ca prin această să contribuie și ei în mod organizat la refacerea țării și sprijinirea guvernului de largă concentrare democratică”; al doilea „a făcut apel către toți comercianții, meseriașii și muncitorii din plasa Tileagd

să între în rândurile Uniunii Patrioților, unde organizați la un loc vor putea să continue lupta pentru interesele întregului popor”.

Dumitru Balog a cerut înregistrarea în organizațiile F. N. D., în scopul susținerii guvernului dr. Petru Groza. În finalul adunării, a fost citit textul telegrammei care urma să fie trimisă guvernului (în aceeași pagină a ziarului, se consemnează faptul că și la adunările populare din Beliu, Băița și Vașcău au fost citite telegramme):

„D-lui dr. Petru Groza,

București

*Uniunea Patrioților, organizația din plasa Tileagd, asigură guvernul democratic dr. Petru Groza de complectă solidaritate, fiind gata a face toate sacrificiile dacă nevoia o va cere, luptând contra diferiților colportori de știri false cu scop de a submina încrederea în guvernul ce cu onoare conduceți”.*³⁰

La 17 septembrie 1945, s-a constituit secția meseriașilor din cadrul Uniunii Patriotice, când a fost ales și comitetul de conducere: Oraș Vasile – președinte; Bulbuca Iosif – președinte executiv; Husca Petru și Breban Alexandru – vicepreședinți; Bobițan M. – secretar; Pal Dumitru și Negru Teodor – cenzori. Secretarul organizației județene, Balog Dumitru a elogiat „admirabilele realizări obținute de delegația guvernului român la Moscova, spunând între altele:

- Uniunea Sovietică înțelegând să sprijine poporul român în opera sa de refacere a țării, a săvârșit un act de nobilism, care are un adânc ecou în inimile cetățenilor conștienți.

Poporul român și guvernul lui, cunosc astăzi un nou stimulent în munca întreprinsă pentru refacerea țării, care mobilizează toate forțele democratice ale țării.

²⁹ Apud *Organizații de masă...*, p. 252-253.

³⁰ Ilie Popovici, *Populația județului manifestează pentru guvernul Groza! (...), Viața Nouă*, I (1945), nr. 191 (14 sept.), p. 2.

Noi, vom răspunde cu munca noastră acestui act de generozitate al puternicului aliat dela Răsărit, punând astfel temeliile trainice ale României democratice, care trebuie să prospere”.³¹

În toamna anului 1945 se impunea în mod acut soluționarea unei probleme grave, apărute în urma încheierii războiului și a eliberării internaților din lagăre; în cazul României era vorba de repatrierea a circa 24000 de cetățeni români, respectiv români, maghiari, evrei deportați, sași și șvabi plecați din țară deodată cu trupele germane.

O comisie de coordonare a repatrierii, întrunită la Viena, comunicase reprezentantului guvernului român că repatrierea se va desfășura în două etape: în prima, cei ce se întorceau în țară vor fi duși până la Budapesta, iar în a doua urma preluarea și transportarea lor în țară. În vederea realizării acestei acțiuni umanitare, guvernul român a înființat un comisariat ministerial, cu sediul la Oradea, al cărui conducător a fost desemnat Oscar David, secretarul general al Grupării Evreilor Democrați. Trierea celor reîntorși urma să se facă tot la Oradea. Pentru soluționarea problemelor create de această mișcare de populație (aprovizionare, încartiruire, în condițiile în care orașul era deja afectat de o criză de locuințe), a fost creat, din inițiativa comisiei județene F. N. D., un comitet restrâns, format din câte un delegat al Uniunii Patrioților, al Uniunii Populare Maghiare, al Apărării Patriotice, al Grupării Evreilor Democrați și al Primăriei. O întrunire cu caracter deliberativ a fost convocată ca să stabilească măsurile necesare pentru rezolvarea situației, acestea urmând să fie înaintate F. N. D. (au participat: Mihail Balogh, ajutor de primar și președinte al comisiei județene a F. N. D.; Andrei Csillag, secretar general al Frontului; Dumitru Balog, secretar general al comitetului județean al Uniunii Patrioților; Lukacs, delegata Uniunii Populare Maghiare; Ștefan Leitmann, delegatul Partidului Comunist și Togyer Francisc, chestorul Poliției).³²

La sfârșitul anului 1945, la cererea P. C. R., cu ocazia conferințelor județene și regionale s-a cerut transformarea Uniunii în partid politic, cu scopul de prinde în sfera de control al Partidului intelectuali, mici-burghezi, meseriași etc. La sfârșitul lunii decembrie 1945, a avut loc consfătuirea cu președinții și secretarii comitetelor regionale ale Uniunii patrioților, care a decis pregătirea congresului și realizarea noului partid. În cadrul Congresului, desfășurat la București, în zilele de 10, 11 și 12 ianuarie 1946, a fost constituit Partidul Național Popular; au fost adoptate programul și statutul, au fost aleși Comitetul central și președintele Partidului: Mitiță Constantinescu.

Deși s-a situat sub nivelul implicării și al relevanței în viața politică și civică a României perioadei dintre 24 august 1944 și ianuarie 1946 deținute de „Apărarea Patriotică” (fostă în timpul anterior „Ajutorul Roșu”), care ajunsese să domine informațiile de presă, ceea ce indica o prezență constantă în plan social, politic, sanitar, de ajutorare etc. din țară, Uniunea patrioților a reușit să servească obiectivele pentru care fusese creată: neutralizarea – e adevărat, doar fragmentată - a partidelor Național-Țărănesc și Național-Liberal și atragerea unor componenți ai categoriilor mijlocii, cu reală putere de convingere în mediile lor de viață (învățători, profesori, preoți, avocați, meseriași, mici burghezi, lucrători manuali), în zona de influență comunistă, proces dus până la ordonarea lor într-un partid politic afiliat complet P. C. R.

³¹ *Secția meseriașilor din cadrul Uniunii Patrioților a fost constituită, Viața Nouă, I (1945), nr. 194 (18 sept.), p. 3.*

³² *Aproape 24 mii cetățeni români vor fi repatriați din Germania, Viața Nouă, I (1945), nr. 203 (28 sept.), p. 1.*

ANEXE

**UNIUNEA PATRIOȚILOR
ORADEA
Str. F. Kazinczy no. 6.**

ADEZIUNE

Sunt gata a lupta pe toate căile, cu toate puterile mele, înfrățit cu toți democrații români cinstiți oriunde, oricând și oricum pentru o Românie democratică, liberă și independentă.

Cred în puterea unirii, muncii, cinstei și solidarității poporului român, cred în programul de revendicări și realizări a Frontului Național-Democrat al poporului român.

Voiu răspândi, explica, apăra și ajuta la înfăptuirea acestui program și a cauzei pentru care am cerut onoarea de a servi steagul „Uniunii Patrioților”.

Sunt patriot român, democrat sincer, cetățean cinstit, colaborator conștient, pe deplin de dreptatea luptei acestei „Uniuni a Patrioților”.

Mă încadrez hotărât pe linia Frontului Național-Democrat, pentru cauza poporului român, împotriva fascismului, sub orice formă ar exista.

Pentru cauza poporului român pășesc drept și neclintit în mișcarea „Uniunii Patrioților” cot la cot, umăr lângă umăr, inimă lângă inimă cu luptătorii din rândurile sale.

- **Numele și pronumele:** _____
- **Datele personale: anul** _____ **luna** _____ **ziua nașterii** _____
- **Locul nașterii:** _____
- **Starea civilă:** _____
- **Ocupația:** _____
- **Preocupări:** _____
- **Numărul membrilor familiei:** _____
- **Observațiuni:** _____

Oradea, la _____

(DJAN-BH, Fond Partidul Național Popular – Bihor, ds. 6/ 1945)

**Uniunea Patrioților Organizația Jud. Bihor – Hazafiak Egysülete Biharmegyei Szervete
Organizația de sprijin a luptătorilor pentru libertate a victimelor teroarei Hitleriste
A faszista terror ellen harcoló demokratikus szervezet**

Semnul:

Fișă personală Nr. _____

Numele și pronumele _____

Ocupațiunea _____

Adresa _____ Str. _____ Nr. _____ Tel. _____

Membrii giranți _____

Declarație

Subsemnatul _____ dorind să mă înscriu și să activez în organizația UNIUNEA PATRIOȚILOR, de al cărei program de luptă și realizări am luat cunoștință:

Declar pe cuvânt de onoare că nu am făcut parte din nici o organizație fascistă, că nu am sprijinit sub nici o formă o asemenea organizație, că sunt democrat și antifascist convins și că nu am la activul meu nici o faptă desonorată.

Totodată mă oblig să activez sincer și disciplinat pentru înfăptuirea țelurilor democratice și patriotice ale U. P.

Oradea, _____

Semnătura

Subsemnații îl cunoaștem și îl susținem

Inscris în U. P. Secția _____

Data _____

Secretar

Adnotări

(DJAN-BH, Fond Partidul Național Popular – Bihor, ds. 6/ 1945)

Ioan Bejinariu, *Bronzuri preistorice din Sălaj (colecțiile Szikszai, Wesselényi – Teleki, Aszodi și descoperiri izolate aflate în colecția Muzeului din Zalău, [Prehistoric Bronze Artifacts. Szikszai, Wesselényi – Teleki, Aszodi Collections and Isolated Discoveries from Zalău Museum Collection]*, Ed. Mega, Cluj – Napoca, 2008, 124 p. + XXIV pl.

An year after the release of the volume which deals with bronze hoard from Bârglez, I. Bejinariu is back with a new book that has again as a subject prehistoric bronze artifacts from Sălaj County. This time the author introduces in the scientific circuit “*unpublished or little known bronze artifacts, of which, in most of the cases unfortunately, not even the exact place of discovery is known*” (p. 27).

The paper is structured in three main chapters. The first chapter discusses the analysis of artifacts and research history concerning bronze deposits belonging to the Middle Bronze Age - Hallstatt B period in Sălaj County area (p. 11 - 35). The chapter is accompanied by 5 tables summarizing the chronological horizons of the deposits and isolated bronze artifacts discovered in Salaj County, from Middle Bronze Age until the beginning of Hallstatt period.

The second chapter contains artifacts' description, which is the central part of the work itself (p. 36 - 70). Subchapter II.1. presents 56 pieces that were part of the Szikszai collection. In the next one relates (II.2.) some information about life and work of Lajos Szikszai together with the sinuous fate of his collection. The references and to the collection are also listed. In the absence of information about the provenience of the pieces, based on 1897 J.F. Fetzer the author tries to find the location of the artifacts in the third chapter (II.3). In the next chapter 5 bronze artifacts are presented, artifacts that were part of the Wesselényi - Teleki collection (II.4), while the last part of this chapter presents 35 isolated bronze artifacts from Zalău Museum of which 12 are inedited (II.5).

Findings analysis (p. 71 - 89) is made for the entire repertoire of findings presented in the previous chapter and not separately for each collection. Twelve categories of artifacts are being distinguished. For each of them, a typological classification and chronological analysis has been determined.

Extensive documentation and analysis of this volume can be traced from the literature that contains no more than 149 titles (p. 90 – 104). Also, the book has a Hungarian translation of the subsections II.2. and II.3., about the Szikszai collection (p. 107 - 113) and a summary in English (p. 114 – 122). Finally, the volume contains a list of localities in Salaj where bronze deposits and isolated artifacts were (p. 124), their distribution on the map (pl. I - II), as well as the illustrating archaeological material that this volume refers to (pl. III - XXIV).

We believe that what the author aims to achieve in this volume, is to present the inedited artifacts, pieces of the Szikszai, Wesselényi - Teleki collections and isolated finds from Zalău Museum collection filling in the repertoire of Bronze Age – early Hallstatt period in Sălaj County. I congratulate in this way my colleague and friend I. Bejinariu for this achievement and I must add that I am convinced that such approach is an example to follow for other geographical areas.

Gruia FAZECAȘ

Dan Dana, *Zalmoxis de la Herodot la Mircea Eliade. Istorii despre un zeu al pretextului*. Prefață de Zoe Petre, Polirom, Iași 2008, 488 pp. ISBN 9789734610969. Lei 36,95.

Cine a avut posibilitatea să cerceteze imaginea misterioasă a zeului/demonului get Zalmoxis, parcurgând sursele (de la Herodot la lexicografii bizantini) și proteicul *Nachleben* din Evul Mediu până astăzi – fie prin reinterprețări literare în unele țări europene, fie prin copioasa producție critică a ultimelor două secole, de multe ori prea puțin conformă cu mărturiile sărace și neomogene ale antichității – va obține beneficii însemnate citind monografia lui Dan Dana (de aici înainte numit D.), obiectul recenziei noastre. Putem spune fără teamă că Polirom a editat cea mai amplă, cea mai documentată și organică cercetare asupra lui Zalmoxis din câte au fost propuse comunității științifice până acum. D. este un cercetător de primă mână, care se distinge printr-un studiu scrupulos și exhaustiv al surselor prime, întotdeauna contextualizate în mod corespunzător, prin răbdarea cu care verifică bogăția de reluări a motivului lui Zalmoxis, pornind de la perioada elenistică până în zilele noastre și prin clara contextualizare istorică a bibliografiei exegetice moderne. Nu găsim nici o urmă de neglijență de care, de altfel, dau dovadă mulți diletanți ai culturii traco-dacice, grăbiți în a formula păreri și care, în general, nu cunosc limba greacă și latină. Din contră, mulți ani de studiu au condus autorul către volumul de față, re-elaborare în limba română a unei monumentale teze de doctorat, realizată în colaborare cu EHESS și Universitatea din București (sub conducerea lui Zoe Petre și lui François Hartog), susținută de D. la Paris, în 2005, cu titlul *Enjeux et controverses autour du mythe de Zalmoxis*¹. O versiune franceză, redusă substanțial, *Les métamorphoses de Mircea Eliade. À partir du motif de Zalmoxis*, este în curs de apariție la editura Galaade (Paris).

După câteva pagini de prefață semnate de Zoe Petre (cunoscută printre altele pentru lucrarea sa despre geții *athanatizantes*²: *Practica nemuririi. O lectură critică a izvoarelor grecești referitoare la geți*, Polirom, Iași 2004, 400 pp.) și o introducere programatică realizată de către autorul însuși, cartea pornește într-o analiză extinsă, care, pe parcursul întregului prim capitol (pp. 31-134) reia izvoarele grecești – unicele reperabile, așa cum se știe – despre Zalmoxis. După o discuție asupra celui mai vechi și considerabil martor, și anume Hdt. [Herodot] 4.94-96, D. dispune într-o serie de sub-secțiuni pe cât se poate de coerente numeroasele citate succesive, contextualizate într-un răstimp care pornește cu epoca clasică și se încheie cu apusul Imperiului bizantin. Autorul adaugă *corpus*-ului deja constituit din mențiuni despre Zalmoxis în literatura greacă³, o serie de voci bizantine în

¹ La rândul său, teza continua *mémoire*-ul său de DEA/master (*Zalmoxis, sage barbare et disciple de Pythagore. Figures grecques d'un personnage légendaire*), susținut de D. în 2002 la EHESS.

² Astfel le-a definit, primul, Hdt. 4.93-94 și 5.4: îmi permit să fac o trimitere la M. Taufer, *Zalmoxis în tradiția greacă: examinarea și recitirea surselor*, *Biblioteca «Crisia» XIX, Oradea 2005 [re vera 2007] 349-50.*

³ Aș dori să fac din nou trimiterea la articolul meu citat în nota precedentă (apărut și în italiană cu titlul: *Zalmoxis nella tradizione greca: rassegna e rilettura delle fonti*, «Quaderni di Storia» 68 [2008] 131-64). D. contribuise deja în urmă cu mulți ani la îmbogățirea surselor despre Zalmoxis: cf. D. Dana-Ligia Ruscu, *Zalmoxis. Addenda to FHD [= Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes, I (ab Hesiodo usque ad Itinerarium Antonini) / Izvoare privind istoria României, I (de la Hesiod la Itinerarul lui Antoninus)*. Comitetul de redacție: Vl. Iliescu, V.C. Popescu, Gh. Ștefan, București 1964; *Fontes Historiae Dacoromanae, II (ab anno CCC usque ad annum M) / Izvoarele istoriei României, II (de la anul 300 până la anul 1000)*, publicate de: H. Mihăescu, Gh. Ștefan, R. Hâncu, Vl. Iliescu, V.C. Popescu, București 1970], «Thraco-Dacica» 21 (2000) 223-44.

epitome și lexicoane inedite (consultate la IRHT din Paris și în alte părți), voci care, dacă nu aduc noi informații, repetând doar locuri comune, au meritul de a atesta renumele lui Zalmoxis în Evul Mediu oriental și permit trasarea, limitându-se la motivul în cauză, a unei imagini circumstanțiate de raporturile încurcate dintre aceste texte lexicografice bizantine (cf. pp. 123-34). Capitolul al doilea (pp. 135-66) își propune să delimiteze diferitele și uneori contradictoriile imagini transmise de lumea antică despre Zalmoxis (elev al lui Pitagora, filosof itinerant, legiuitor, profet, șarlatan, escroc...). Capitolul al treilea (pp. 167-81) este dedicat istoriei geților lui Iordanes – got din sec. al VI-lea, care pornea, prin Casiodor, de la Dion Chrysostomul – și renumelui medieval lui Zalmoxis (sau a „dublurii” sale, Deceneu⁴), consilier regal al geților/goților. A se observa că, pe de altă parte, confuzia acestor două nume de popoare, care apare în sec. IV e.n., a dus la greșita apropiere a „filosofului” Zalmoxis din partea popoarelor europene gotice/germanice în căutarea unei protoistorii glorioase. Spațiul capitolului al patrulea (pp. 183-219) e dedicat în mare măsură acestui moment. Acest capitol cercetează, de asemenea, o ulterioară metamorfoză a getului, devenit mag sau alchimist în Renaștere, când diferiți savanți (printre care Ficino, Pico, Agrippa von Nettesheim, Della Porta) îl aminteau printre vechii învățați, posesori ai unei *prisca theologia*. În Secolul Luminilor, însă, Zalmoxis devine modelul legiuitorului natural și al civilizatorului. Odată cu capitolul al cincilea (pp. 221-53) începe și discuția despre religiozitatea tracică, în jurul primelor interpretări științifice, pornind de la sfârșitul sec. XVI: sunt trecute în revistă diverse nume care se leagă de pozitivism, naturalism/evoluționism, comparativism (îndeosebi pentru explicațiile etimologice) și istoricism (cel italian). Capitolul al șaselea (pp. 255-92) abordează teorii contemporane despre Zalmoxis care pun în centru conceptele șamanismului (Meuli, Dodds, Burkert), inițierea în mistere (Eliade) și trifuncționalitatea „extinsă” (Dumézil). D. încearcă să evidențieze punctele slabe și abuzurile hermeneutice (cel mai adesea pe bună dreptate, dar uneori, așa cum voi specifica, convinge mai puțin) a fiecărei poziții, demonstrând cum prejudecățile oricărei epoci au generat suprastructuri care au inclus documentele existente într-o *Weltanschauung* dată. Lungul capitol VII (pp. 293-415) reconstituie, cu mare atenție la detaliu, multiplele abordări ale lui Zalmoxis în România și Bulgaria, adică în țările cele mai interesate să-și descopere o eventuală „preistorie” nobilă: se pornește de la căutarea, vie încă, a «specificului național», proiectat în zorii propriei civilizații, ajungând la (des interconectată) daco-/tracomanie actuală. Acest tratat în tratat, care rezervă cel mai amplu spațiu României (cu toate că se spune că, pp. 410-11, în Bulgaria s-a scris din mult mai ample perspective și cu o mai mare fidelitate față de izvoare), este foarte semnificativ, mai ales când se subliniază că premise ideologice chiar și opuse conduc la recuperări „naționaliste” analoge unor mituri arhaice. Capitolul al VIII-lea, (pp. 417-33) revine, circular, la Herodot, al cărui *excursus* getic din cartea a IV-a este considerat că ar deriva din același izvor al *logos*-ului tracic de la începutul celui cărții a V-a. În orice caz, și pentru reprezentarea barbarilor traco-geți, s-ar potrivi aceeași oglindă deformantă prin care istoricul din Halicarnas îi vede pe greci (influența lui *Miroir d’Hérodote* de F. Hartog, Paris 1980, este explicită). Capitolul al IX-lea (pp. 435-46), recapitulând în linii mari materia tratată, oferă ocazia să explice de ce Zalmoxis ar fi un «zeu al pretextului» (astfel apare în subtitlu): nu Zalmoxis – despre care, poate, nu știm nimic – circulă din antichitate până în zilele noastre, ci laitmotivul său, obiect al celor mai imprezvizibile și divergente lecturi. Cu sceptica *epoché*, D. nu avansează nici o nouă interpretare, ci concude în același fel ca și Herodot (4.96.2): «Fie că Salmoxis⁵ a fost un om, fie că este vreun zeu din ținutul geților, să lăsăm asta, salut!». Volumul se încheie cu o amplă bibliografie selectivă (pp. 447-73) și un index analitic (pp. 475-86).

Unul dintre punctele de valoare ale cărții este, fără îndoială, neîncrederea față de multe „descifrări” arbitrare ale lui Zalmoxis care se intersectează de-a lungul secolelor. Analiza

⁴ *Dekaineos* e lectura unor manuscrise ale lui Strabon în 7.3.5 și 7.3.11, pe când în Str. 16.2.39 se citește *Dekineos* sau *Dekinaios*. Pornind de la aceste două variante D. (pp. 74-76) argumentează că forma dacică originară trebuie să fi fost *Dekinais*, fiindcă se pot cita șase documente epigrafice, aduse recent în discuție, care menționează acest nume dacic (*dar fără referință* la sacerdotul care apare la Strabon și la Iordanes). Ipoteza este persuasivă, dar în absența probelor irefutabile nu aș lua-o ca neîndoielnică (cum apare la p. 74).

⁵ Așa apare numele în manuscrisele lui Herodot.

diacronică a diferitelor teorii permite observarea unei disproporții între fragmentaritatea (și incongruența) mărturiilor antice și tabloul zugrăvit de interpretul modern. *Pars destruens* a lui D. este întotdeauna partajabilă și prudentă; uneori, însă, este mai puțin convingătoare. În opinia mea, este cazul poziției asumate față de Eliade, țintă a unor săgeți repetate din partea autorului. Dacă dintr-o perspectivă, așa cum vom vedea, unele soluții eliadiene conving mai puțin, mi se pare excesivă atribuirea distinsului istoric al religiilor, pe linia denigratorie a lui Dubuisson,⁶ «grave defecte de metodă», «o indiferență completă la contextele istorice și etnografice» sau «numeroase generalizări abuzive» (cf. p. 281). În ceea ce îl privește pe Zalmoxis, așa spune însă că lectura în cheia mistică-inițiatică propusă de Eliade în cunoscuta sa carte *De Zalmoxis à Gengis-Khan. Études comparatives sur les religions et le folklore de la Dacie et de l'Europe Orientale* (Paris 1970) rămâne, în ansamblu, cea mai echilibrată⁷ și plauzibilă. În spiritul perspectivei lui Eliade⁸ așa repeta, sintetizând, ceea ce am argumentat cu altă ocazie⁹: **1.** este verosimil că Zalmoxis a fost un zeu al misterelor, așa cum sugerează caracterul elitist al cultului său și posibilitatea oferită prozelitilor săi de a accede la imortalitate; **2.** ceea ce este asociat numelui său (doctrina vieții *post mortem*, simpozionul adepților destinați fericirii eterne, claustrarea voluntară în peșteri sau retrageri în grote sub pământ, divinația prin intermediul astrelor, medicina „holistică” și altele), în afara concretizărilor euhemeristice de matrice greacă (îndeosebi, ucenicia sclavului trac pe lângă Pitagora, dar, probabil, și discuțiile despre regalitate și sacerdoțiu în jurul figurii istorice a lui Zalmoxis), se poate interpreta fundamental în sens inițiatic; **3.** Zalmoxis nu este *tout court* un șaman, deși retragerea sa inițiatică este asemănătoare cu *iter*-ul formativ al șamanilor, lipsind trăsături tipice ale șamanismului, ca și asemănări fizice și moartea rituală, extaza voluntară a sufletului, metamorfoza în animale, călătoriile în lumea de dincolo pentru a lupta cu demonii etc.; **4.** nu ar prea avea sens o dezbatere în jurul unei presupuse naturi htoniene sau celeste a zeului, putându-se aduce argumente valide atât pro cât și contra uneia sau celeilalte teze: grecii, neputând găsi pentru Zalmoxis un echivalent precis în panteonul olimpien, s-au limitat să-l apropie, folosindu-se de criterii mai mult sau mai puțin pertinente, de diferiți *theioi andres* arhaici, greci sau barbari. Nu văd motivul pentru care ar trebui respinsă a priori ideea că grecii, pornind de la coloniștii pontici amintiți de Herodot, ar fi investit cu o aură pitagoreică – în virtutea posibilelor analogii doctrinale – date inițiatică autentice relative la geți, nici nu mi se pare un argument remarcabil acel ton sceptic al lui Herodot, sau al celui a căruia el îi este ecou, pe tema unui Zalmoxis pitagoreic, dacă nu șarlatan, ținând cont de cazurile de proastă înțelegere sau deformare parodică a elementelor autentice. (De exemplu, spre deosebire de D. [pp. 140 și 259], consider legitimă, la nivel pur ipotetic, intuiția [cf. *ibid.* pentru bibliografie] că tatuajul aplicat pe fruntea lui Zalmoxis¹⁰ ar putea evoca o probă a unei inițieri suferită de geți: literal, ar trebui să vedem doar semnul sclavului lui Pitagora și numai atât). Lui Eliade i se impută, de asemenea (p. 273 n. 4 și p. 279), că ar fi stabilit o nelegitimă legătură simbolică, fondată pe numărul patru, între frecvența de patru ani a jertfii mesagerului și retragerea trienală a lui Zalmoxis în *oikema* subterană (cf. Hdt. 4.94.2 și 95.4); dar, aparenta incongruență fusese deja rezolvată de Burkert, care înțelegea astfel raportul între mit și rit: «wie einst Zalmoxis drei Jahre verschwunden war, um im vierten zu erscheinen, so wird alle vier Jahre durch den 'Boten' der Gott gerufen, zu einem rituellen Kultmahl zu erscheinen, das die Unsterblichkeit verbürgt»¹¹. Atenția se îndreaptă, deci, către faptul că Zalmoxis iese de sub

⁶ D. Dubuisson, *Impostures et pseudo-science. L'œuvre de Mircea Eliade*, Lille 2005, *passim*.

⁷ O calitate pe care o apreciază și Zoe Petre (*Le mythe de Zalmoxis*, în «*Analele Universității din București, Istorie*» 42-43 [1993-94] 33), citată de D. (p. 276): «Cît despre concluziile lui Mircea Eliade și ale colaboratorilor săi, deși ele păcătuiesc uneori printr-un exces de sistematizare sau de comparatism generalizat, ele dovedesc o viziune echilibrată și o atitudine critică împotriva exceselor diletante din perioada interbelică, pe care Eliade le denunță ferm într-o frază».

⁸ Precedat, în interpretarea sa în sens mistic, de Dionisie M. Pippidi în diverse contribuții în limba română, în anii '40, oportunitate invocate de D. (p. 266 și n. 2).

⁹ Cf. Tauber, *art. cit.*, 349 ss.

¹⁰ Așa scria Dionysophanes în Porph. VP 15.

¹¹ W. Burkert, *Weisheit und Wissenschaft. Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon*, Nürnberg 1962, 137 (= 157 în ediția revăzută engleză, Cambridge, Mass. 1972).

pământ în cel de-al *patrulea* an. Nu putem să îl urmăm pe Eliade¹², așa cum subliniază în mod corect D. (p. 274), când identifică doi zei distincți: Zalmoxis și Gebelézis (*vel rectius* Belézis), întrucât Herodot vorbește fără echivoc despre două nume ale aceleiași zeități (4.94.1: *ton auton touton nomizousi Beleizin*¹³). De asemenea, Eliade nu convinge nici acolo unde¹⁴ îl interpretează pe Hdt. 4.94.4 zicând că tracii amenințau nu atât zeul, cât puterile demonice din nori: lectură sa este sugestivă, dar nu se susține ușor la nivel lexical și sintactic (în ambele cazuri este folosit *theos*). Pasajul lui Herodot este destul de neclar și nu permite decât formularea unor ipoteze slabe¹⁵; din partea lui D. este clar că zeul în care tracii aruncau cu săgeata era Zeus grec, identificat cu cerul, din punctul de vedere al lui Herodot (cf. pp. 41, 120, 155 și 430): este dificil, însă, a înțelege care sunt bazele pe care s-a format această convingere, chiar dacă este adevărat că a săgeata cerul a devenit o expresie proverbială pentru nebunie (cf. p. 155 și n. 1)¹⁶.

Totuși, dacă îndepărtăm câteva puncte slabe, mi se pare că abordarea lui Eliade privind „mitul” lui Zalmoxis și-ar conserva substanța euristică. Un alt punct de vedere cu care nu sunt de acord – sau, mai bine spus, față de care aș fi mai prudent – este convingerea repetată că Herodot ar constitui „arhetipul”, adică, modelul unic urmat, în mod direct sau mijlocit, de *toți* ceilalți autori antici care l-au menționat pe Zalmoxis. Acum nu pot să trec în revistă, în mod sistematic, informațiile semnificative care vin din afara lui Herodot despre zeul getic¹⁷, considerate de D. doar „speculații literare” (cf. p. 164); mă voi limita la a fi precaut, observând printre altele că: **1.** nu este nici o certitudine, așa cum bine știe D. (cf. p. 52), cu privire la prioritatea lui Hellanikos în raport cu contemporanul Herodot, chiar dacă mențiunea istoricului din Lesbos (*FGrHist* 4 F 73) despre *teletai* propagate printre geți ar putea să ne dea un indiciu în plus în favoarea interpretării misterice, în cazul în care am lua în considerare ipoteza că Herodot (care nu vorbește explicit despre *teletai*) ar fi fost influențat de Hellanikos și nu viceversa; **2.** dacă *Charmides* (156 d-158 c) este «primul ecou *sigur* al textului lui Herodot» (p. 57¹⁸), ar trebui neapărat să considerăm informațiile care vin din afara lui Herodot vehiculate de Platon (Socrate ar fi învățat de la „unul dintre medicii traci ai lui Zalmoxis” – rege și zeu al aceluiași popor – un fel de medicină holistică, conform căreia nu se poate vindeca nici o parte a corpului dacă se face abstracție de suflet), ca pură ficțiune a filosofului, inspirat de Hdt. 4.94-96, ceea ce, cel puțin mie, nu mi se pare de o evidență care se poate dovedi; **3.** în mod analog, nu văd de ce am exclude în mod radical faptul că unii autori din epoca elenistică (Strabon în special) cunoscuți pentru informații de altfel necunoscute despre Zalmoxis, trebuie să îl fi reluat pe Herodot (ei înșiși, sau sursa intermediară la care se referă), bazându-se pe criterii mai puțin fantastice, și nu se poate ca, în schimb, să fi depins de alte surse de informație (grecești sau, de ce nu, chiar locale). În absența unor garanții clare, aș lăsa chestiunea *sub iudice*.

Aș fi de asemenea prudent și în a afirma în manieră exclusivă că fragmentul 28 Cappelletto (= 23 *FHG* și 14 Mehler) lui Mnaseas din Patara (III-II a.C.), conform căruia Cronos este venerat de geți cu numele de Zalmoxis, s-ar explica prin legătura frecventă care se face cu sacrificiile umane în numele lui Cronos (cf. pp. 65-66 și 273), dat fiind faptul că Herodot vorbește (4.94.2-3) de un mesager sacrificat lui Zalmoxis la fiecare patru ani. Ipoteza lui D. se poate potrivi, dar, întrucât același istoric (4.95.3) povestește că urmașii lui Zalmoxis ar fi ajuns după moarte într-un loc unde ar avea parte pentru totdeauna de toate cele bune, nu văd de ce ar trebui respinsă a priori ipoteza, împărțită și de Eliade,

¹² Urmărit de mulți alții, amintiți *passim* de D.

¹³ *Sic A B C: Beléixin T Gebeleízein D Gebelézis P M* Ald. Sunt de acord cu D. (p. 39) în a susține *Beléizin* ca fiind lectura preferabilă, chiar dacă argumentul manuscriselor *vetustiores et potiores* (**A B C**) invocat de D. (*ibid.*) nu are o valoare absolută, îndeosebi în cazurile dificile ale numelor care nu au origine grecească.

¹⁴ Pentru referințe bibliografice și o discuție mai punctuală, trimit la Tauffer, *art. cit.*, 361-62.

¹⁵ Cf. *ibid.*

¹⁶ Mi-aș fi dorit să citesc încă câteva cuvinte acolo unde (p. 120) este reluat Herodot de către Grigore din Nazianz în *carm. hist.* 2.7.274 (= *PG* 37, 1572.10) *Kai Getikos Zalmoxis oisteuon di' homilou*: găsesc, într-adevăr, foarte stranie imaginea zeului grec care aruncă săgeți prin mulțime (?). S-ar fi folosit Zalmoxis de mulțime pentru a trage săgeți către cer?

¹⁷ Vezi Tauffer, *art. cit.*, 344-47.

¹⁸ Sublinierea îmi aparține.

că la Mnaseas am avea antica tradiție conform căreia Cronos ar domni peste Insulele celor preafericiți (cf. cel puțin Hes. *OD* [173 a-e] și Pind. *Ol.* 2.70-72).

Aceste observații nu sunt menite să diminueze efortul lăudabil al lui D., ci avem doar impresia că prudența și scepticismul caracteristice ale autorului lasă loc, în cazurile citate, unor concluzii categorice. Dimpotrivă, există un punct al cărții unde D. problematizează pe bună dreptate cele spuse de Herodot, ajungând însă într-un impas sceptic, care ar fi putut, poate, să fie evitat. Deoarece citim în Hdt. 4.94 că geții „se credeau nemuritori (*athanatizousi*)”¹⁹ în acest fel (*tonde ton tropon*), adică sacrificând la fiecare patru ani un mesager trimis lui Zalmoxis, D. observă (p. 429) că «acest ritual era excepțional, cu o periodicitate largă (patru ani), și nu privea decât un singur membru al comunității», astfel încât Herodot ar fi operat «o generalizare care absolutizează un rit excepțional spre a face din el un *nomos* al unui întreg popor, spre a-l plasa mai bine în imaginarul grec despre marginile lumii: iată în ce fel procedează geții, cei numiți *athanatizantes*, acesta este obiceiul lor». Dacă *logos*-ul lui Herodot s-ar limita la § 94, am putea fi de acord cu D., deși sare în ochi incongruența între *athanatizein tonde ton tropon* și caracterul episodic al ritului sacrificial care privește doar un membru al comunității. Punând la îndoială în continuare, cred, însă, că se poate trece peste acest obstacol valorificând în schimb § 95, în care istoricul continuă cu versiunea auzită de la „grecii care locuiesc în Hellespont și în Pont” (la § 94 pare să fi avut acces la un izvor mai direct), care spuneau că Zalmoxis, fiind deja sclavul lui Pitagora la Samos, s-a întors în Tracia unde în timpul unui banchet i-ar fi învățat pe primii cetățeni că nici unul dintre ei nu va muri ci va ajunge într-un loc al fericirii eterne; i-a convins ascunzându-se într-o grotă subterană timp de trei ani, după care a ieșit din nou printre cei vii. Spre deosebire de D., cred că ipotetic este plauzibilă autenticitatea substanțială a § 95, „epurată” de interpolări euhemeristice, lăsând la o parte explicita neîncredere lui Herodot (cf. 96.1). Dacă lucrurile ar sta în acest fel, §§ 94 și 95 ar putea fi luate împreună, furnizând date complementare (de fapt, chiar aceasta este viziunea lui Eliade) despre doctrina nemuririi predicată de Zalmoxis: am putea, deci, presupune că „acel fel” – de interpretat în sens larg, în relație cu tot ce urmează și nu doar cu § 94 – în care geții se pretind nemuritori este complet ilustrat în § 95.

În concluzie, aș dori să subliniez doar unele dintre multele poziții critice ale lui D. care mi se par de împărțășit. În primul rând, este de lăudat lipsa de încredere (pp. 246-51 și *passim*) față de elucubrațiile etimologice inutile asupra numelor *Zálmoxis*/*Zámolxis* și *Gebelézis* (această variantă a numelui devenită de mult timp *textus receptus* incontestabil²⁰), fiecare dintre ele putând fi acuzată de subiectivism; D. obiectează că «aproape întotdeauna există un raport explicit între preferința pentru o etimologie și opinia despre caracterul lui Zalmoxis» (p. 239). Sunt de acord de asemenea cu preferința formei *Zálmoxis* și nu a metateticului *Zámolxis* (cf. p. 29 și *passim*), în mod cert târziu și care nu se bucură de confirmări epigrafice; din contră, *Zálmoxis* poate fi asemănat lui *Zalmodégikos*, nume get de dinast care apare într-o inscripție la Histria, din sec. III a.C.²¹. E probabil apoi ca *-xis* să nu fie cuvântul scitic pentru „rege” (Kretschmer), ci sufix nominal autohton, din care *-zis* (cf. *Belézis*) ar fi o variantă (cf. p. 329). De asemenea, apelativul *kapnobatai* adresat evlavioșilor moesi ar putea să trimită, așa cum spune D. (pp. 70-71), la «niște practici de purificare prin fumigație» și nu, așa cum s-a pretins în mod temerar, inhalării de cannabis (Eliade, Bremmer). Iar în ceea ce privește teza despre echivalența lui Zalmoxis cu Dionysos (Rose, Guthrie și alții), D. atenționează pe bună dreptate (p. 239) că nu există nici un izvor antic care să-l pună în relație pe Zalmoxis cu Dionysos (și nici cu un Orfeu *trait d'union* – așa cum spun unele teorii despre Dionysos trac). În fine, sunt bine justificate criticile modelor recente (în deosebi în România și Bulgaria) finalizate cu descoperirea unui orizont mitic exemplar: așa-zișii „dacomani” sau „tracomani” dau dovadă de multe

¹⁹ Pentru interpretarea plauzibilă în acel sens al verbului, avansată deja de I.M. Linforth (*OIATHANATIZONTEΣ [Herodotus iv.93-96]*, «Classical Philology» XIII [1918] 23-33) și apoi preluată (și de D.), vezi Taufer, *art. cit.*, 349-50. Claudio Bevegni (*per litteras*) îmi propune pentru *athanatizousi* traducerea «acquisiscono l'immortalità».

²⁰ Fără a fi motivat: cf. *supra* n. 13.

²¹ Vezi Taufer, *art. cit.*, 341 n. 2.

ori de o ignoranță alarmantă în ceea ce privește limbile clasice (cf. e.g. p. 385 n. 2), al căror studiu, din păcate, devine din ce în ce mai rar în cele două țări interesate de proprii strămoși geto-traci – aici e trista contradicție. Această problemă, relevă D., durează de cel puțin jumătate de secol: «sfârșitul ‘istoriografiei burgheze’ a însemnat și o separare brutală între studiile clasice și istoria veche, sărăcind discursul celor mai mulți dintre antichizanți, a căror formație a fost, și continuă să fie, într-un raport superficial cu limba surselor» (p. 414). Evident, nu este cazul lui D., *lingua doctus utraque*, a cărei răbdare și dedicare în cercetarea sa a produs o operă de primă mână: solidă, deschisă spre dezbateri, îngrijită în detaliile sale, având un conștiincios simț al preciziei²² și, nu în ultimul rând, foarte plăcută ca lectură.

Matteo TAUFER

²² Mă voi limita la a semnală câteva neglijențe: Fundația Lorenzo Valla se bazează pe Mondadori, a cărei sediu editorial e la Milano și nu Roma (așa cum citim în bibliografie la p. 452 și în alte părți, în note), cu toate că nu este indicat în seria «Scrittori greci e latini»; ediția a noua a LSJ este din 1940, nu din 1996 (cf. p. 20), anul singurului *Revised Supplement*.

Corneliu Crăciun, *Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor*, Editura Arca, Oradea, 2009, 193 p.

După mai multe lucrări consacrate istoriei locale, profesorul Corneliu Crăciun aduce în fața noastră o carte în premieră pentru istoriografia bihoreană. Este vorba despre *Contribuții documentare la istoria evreilor din Bihor*, apărută în anul 2009 la Editura Arca din Oradea.

Volumul este structurat în 10 capitole, fiecare dintre acestea având un studiu introductiv urmat de anexe documentare extrem de importante și sugestive pentru reconstituirea trecutului comunității evreiești din județul Bihor începând cu zorii secolului al XX-lea până la instaurarea regimului comunist în România.

Corneliu Crăciun abordează sub aspectul problematicii cele trei mari etape ale istoriei comunității evreiești din prima jumătate a secolului al XX - lea. Prima, cuprinsă de anii interbelici, analizează statutul acesteia în respectivul interval de timp, unul extrem de favorabil așa cum reiese din considerațiile autorului și din anexele documentare. Cea de-a doua etapă este circumscrisă anilor celui de-al doilea război mondial când o mare parte a județului Bihor a fost supusă regimului de ocupație horthist cu toate consecințele nefaste pentru comunitate. Aici autorul a relevat cât se poate de precis, fundamentat pe un solid material documentar, destinul evreilor orădeni și deportarea lor de către guvernul maghiar Szalasy în lagărele naziste de exterminare, atât a evreilor din Oradea cât și din Bihorul cedat de România Ungariei în urma Dictatului de la Viena. În fine, Corneliu Crăciun a investigat cu atenție și primii ani postbelici, cei în care evreii orădeni au devenit, asemeni celorlalte comunități, supuși vremurilor. Studiul care însoțește documentele circumscrise acestei etape istorice este cel mai extins și bine fundamentat pentru rosturile evreiești în Oradea și Bihor. Autorul deoalează un fapt istoric real. Este vorba despre anexarea formațiunii politice reprezentative pentru evrei, Comitetul Democratic Evreiesc (C.D.E.), intereselor politice ale comuniștilor, conchizând că C.D.E. a fost practic o creație a Partidului Comunist Român.

Dincolo de noutatea și modernitatea abordării istoriei evreilor din Bihor de-a lungul unei jumătăți de secol XX, cartea istoricului Corneliu Crăciun este un extraordinar instrument de lucru pentru cei care investighează agitata istorie a evreilor din România în această perioadă.

Gabriel MOISA

Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, Institutul European, Iași, 2008, 233 p.

Istoric, europenist, scriitor și publicist, Ovidiu Pecican, profesor la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca, realizează prin volumul *Europa în gândirea românească interbelică* o excelentă antologie de texte care demonstrează fără putință de tăgadă existența unor preocupări de *europenistică* la o serie de personalități culturale românești interbelice. Fie că sunt nume foarte cunoscute marelui public: Nicolae Iorga, Mircea Eliade, Mihail Ralea, Tudor Vianu, Emil Cioran sau mai puțin vizibile astăzi din varii motive precum Dan Botta, D.D. Roșca, Paul Zarifopol, Nicolae Bagdasar, Nae Ionescu toate au aici un fir roșu care le leagă: Europa.

Volumul debutează cu un consistent studiu introductiv intitulat *Considerații introductive. Europa în cultura română*, în care Ovidiu Pecican detectează, reflectând pe marginea textelor antologate, mai multe tendințe și viteze în gândirea românească interbelică referitoare la această temă. Concluzia calificată a autorului conduce spre faptul că „*pleiada de voci și accente distribuite, vreme de mai bine de două decenii, între războaie, în presa și în producția de carte românească referitor la unificarea europeană înfățișează spectacolul reconfortant al unei dispute vii, substanțiale, pe o pluralitate de voci și, nu doar o dată, cu reveniri din alte unghiuri la temă*”¹.

Ovidiu Pecican reușește să realizeze o selecție interesantă și utilă cercetătorului acestei problematice, acesta având la îndemână un instrument de lucru, „*auxiliar util în procesul formării profesionale a experților în studii europene*”². Antologia de texte propusă de universitarul clujean excede însă această afirmație, ea aducând în prim plan o dimensiune mai puțin cunoscută a unora dintre cei mai reprezentativi intelectuali români interbelici, prea adesea văzuți ca puțin deschiși ideilor de acest tip, mai ales cei situați într-o anumită parte a spectrului politic interbelic românesc. Iată că, în ciuda unor aprecieri uneori pripite și superficiale, volumul îngrijit de Ovidiu Pecican demonstrează cum un Mircea Eliade, Emil Cioran, Dan Botta sau Nae Ionescu au fost capabili să mediteze la ideea unei Europe a tuturor celor care locuiesc pe acest continent.

Gabriel MOISA

¹ Ovidiu Pecican, *Europa în gândirea românească interbelică*, Institutul European, Iași, 2008, p. 30

² *Ibidem*, p. 31

